

ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ
Anadolu'da Bir Dünya Üniversitesi

www.erkincan.edu.tr
kayit isareti: 0919ytdhbktr

2016 ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ [IX] 1

ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

2016 [IX] 1

ISSN 2148-9289

ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

2016 [IX] 1

Erzincan Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
ISSN 2148-9289

C. IX Haziran 2016

Sahibi
Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
Müdür Doç. Dr. Ayhan DÖNER

Sorumlu Müdür
Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan YILMAZ

Editörler
Yrd. Doç. Dr. Yasin Mahmut YAKAR
Doç. Dr. Ayhan DÖNER

Hakemli bir dergi olan Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yılda iki kez yayınlanmaktadır. Akademik usullere uygun atıf yapılmak suretiyle Dergide yayınlanan çalışmalardan alıntı yapılabilir.

Dergiye yapılacak atıflarda ERZSOSDER kısaltmasının kullanılması tavsiye olunur.

Çalışmaların bütün sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergimizde yayımlanan tüm makaleler ASOS indekste ful text (tam metin) olarak yayımlanmaktadır.

İletişim Bilgileri

eusosbe_dergi@erzincan.edu.tr

Adres: Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Eğitim Fakültesi Binası, Kat: 2,

Yalnızbağ Yerleşkesi - ERZİNCAN

Tlf.: +90 446 224 29 00

Faks: +90 446 224 29 01

ERZİNCAN

**ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ**

YAYIN KURULU

- Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU** (*Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fak.*)
Prof. Dr. Murat NİŞANCI (*Erzincan Üniversitesi İİB. Fakültesi*)
Prof. Dr. Cem BAYGIN (*Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi*)
Doç Dr. Selçuk ÇIKLA (*Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi*)
Doç. Dr. H. Hüsnü BAHAR (*Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi*)
Yrd. Doç. Dr. Erdoğan ULUDAĞ (*Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi*)

DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ** (*Erzincan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet BAŞTÜRK (*Balıkesir Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mukim SAĞIR (*Erzincan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Enver Alper GÜVEL (*Çukurova Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hakkı YAZICI (*Afyon Kocatepe Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hasan ŞAHİN (*Erciyes Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hikmet Yıldırım CELKAN (*Gaziantep Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet AKAD (*Kadir Has Üniversitesi*)
Prof. Dr. Nihat EDİZDOĞAN (*Uludağ Üniversitesi*)
Prof. Dr. Vehbi Selim ATAERGİN (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Nuray KARANCI (*Orta Doğu Teknik Üniversitesi*)

TEŞEKKÜR

Bu dergi, değerli hakemlerin katkılarıyla yayımlanmaktadır.
İlgilerinden ve desteklerinden dolayı teşekkür eder, saygılar sunarız.

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Ahmet YÜKSEL (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Kadir POLATER (Erzincan Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat KUMBASAR Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALICI (Erzincan Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman TÖLÜCÜ (Erzincan Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdiç AHATLI (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. İsak Emin AKTEPE (Erzincan Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Abdullah ARSLAN (Erzincan Üniversitesi)
Doç. Dr. Osman TAŞTEKİN (Erzincan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Emre ÇAVDAR (İğdır Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hüsnü AYDENİZ (Erzincan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İsa Yücel İŞGÖR (Erzincan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. M. Cihat ÜSTÜN (Erzincan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Akif ERDENER (Balıkesir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan YILMAZ (Erzincan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Sabri DEMİRCİ (Erzincan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Şule YÜKSEL YİĞİTER (Erzincan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Vedat KARADENİZ (Erzincan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yasin Mahmut YAKAR (Erzincan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Zülküf AYRANGÖL (Erzincan Üniversitesi)
Dr. Abdurrahman ÇALIK (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Fahri SEZER (Balıkesir Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Sinan YALÇIN

Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Memnuniyet/Memnuniyetsizlik
Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

.....1-16

*Primary School Teachers' Career Satisfaction /
Dissatisfaction Levels Investigation Of Some Variables*

Mehmed Zahid ÇÖGENLİ, Tuncer ASUNAKUTLU

Akademide Mobbing: Adım Üniversiteleri Örneği

.....17-32

Mobbing In Academy: An Investigation At Adım Universities

Ahmet ŞEN

Müberred ve Sa'leb'in İlmî Rekabeti

.....33-46

Scientific Competition Between Muberred And Sa'leb

N. Fahri TAŞ

Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Muharebelerinin
Avustralya'da Doğurduğu Sonuçlar

.....47-54

*The First World War, As A Consequence Of The Battle Of
Çanakkale In Australia*

Hüseyin BULUT

Erzincan Üniversitesi Kemah MYO Öğrenci Profili

.....55-66

*Student Profiles Erzincan University Kemah
Vocational School*

Ali AKDOĞAN, Erol SUNGUR

Postmodern Ortamda Dindarın Değişen Giyim Anlayışı
(Başörtüsü ve Tesettür Örneği Üzerinden Kimlik Tartışması)

.....67-78

*Changing Dressing Style Of Religious People
In Postmodern Atmospheric:
(Debates On Identity On The Basis Of
Headscarf And Modest Dress)*

Mehmet Selim ÇULLU, Osman SAMANCI

Çocuk Eğitiminde Demokrasi

.....79-84

Democracy In Children's Education

Faruk GÜRBÜZ

Yükleme Hâli

.....85-96

Accusative

Fatih KANDEMİR

Halk İnançlarının Psiko-Sosyal Nedenleri ve
Türkiye'deki Halk İnançlarının Tarihi Temelleri

.....97-114

*Psycho-Social Reasons Of Public Faith, And
Historical Basis Of Public Beliefs In Turkey*

Şükrü YAPRAKLI, Musa ÜNALAN

Karayolu Yolcu Taşımacılığında Hizmet Kalitesinin
Ölçülmesi Ve Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakatine Etkisi:
Bir Uygulama

.....115-130

*The Measurement Of Service Quality And
Service Quality's Influence On Customer Loyalty
On Long Distance Bus Establishments: An Implication*

Hadi SAĞLAM

Günümüzdeki Sosyal Güvenlik Kurumunun
Tarihsel Kökeni Hakkında Özet Bir Tahlil

.....131-142

*A Brief Analysis Of The Historical Roots Of
The Current Social Security Institution*

Emre ÖZŞAHİN, İlker EROĞLU, Halid PEKTEZEL

Erzincan İlinde Yerleşmelerin ve Nüfusun
Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı

.....143-156

*Population And Settlements In Distribution According To
Elevation Zones In Erzincan Province*

İsak Emin AKTEPE

Sahih Zannettiğimiz Zayıf Hadisler I

.....157-170

The Weak Hadiths That We Suppose Authentic I

Serkan DEMİRDÖĞEN, Salim Sercan SARI

Erzincan Tulum Peyniri İşletmelerinde Tutundurma Faaliyetleri
ve Bir Alan Araştırması

.....171-184

*Promotional Activities At Erzincan Tulum
Cheese Facilities And A Field Survey*

Bünyamin ATEŞ

Lise Öğrencilerinin Algılanan Sosyal Yetkinlik Puanlarının
Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi

.....185-194

*Investigation Of Perceived Social Competence Scores
Of High School Students In Terms Of Some Variables*

Faruk GÜRBÜZ

Üleştirme Sıfatları Mı, Üleştirme Zarfları Mı?

.....195-210

Are These Distributive Adjectives Or Distributive Adverbs?

İlhami YÜCEL, Nida PALABIYIK

Virtüöz Liderlik Ve Örgütsel Adalet Arasındaki
İlişki Üzerine Bir Uygulama

.....211-230

*A Case Study On The Relationship Between
The Virtuous Leadership And Organizational Justice*

Abdulkadir KAYA, Ali ÇOŞKUN

Vza İle İşletmelerde Etkinliğin Ölçülmesi:
Bist Gıda, İçki ve Tütün Sektöründe Bir Uygulama

.....231-242

*Measurement Of Efficiency In The Businesses With Dea:
An Application On The Food, Beverage And
Tobacco Industry In The Bist*

Güner KUTAL, Feyzullah ŞAHİN

Gelişme Ve Kişilik Bilimsel Düşünce, İlgi ve
Başarıyı Nasıl Etkiler?

.....243-264

*How Development And Personality
Influence Scientific Thought, Interest, And Achievement?*

Fatih AYDOĞDU, Durmuş KILIÇ

Sınıf, Okul Öncesi ve Özel Eğitim Öğretmenlerinin
Aile Katılımına İlişkin Tutumlarının İncelenmesi

.....265-274

*The Study Of Primary School,
Preschool And Private Education Teachers'
Attitudes About Family Participation*

Ayhan DÖNER, Yeşim ÇELİK

Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuruyu

İnceleme Aşamaları, Ortaya Çıkan

Sorunlar ve Sonuçları

.....275-294

The Stages Of Examination Of The Individual

Application To The Turkish Constitutional Court,

Problems And Results

SINIF ÖĞRETMENLERİNİN MESLEKİ MEMNUNİYET/MEMNUNİYETSİZLİK DÜZEYLERİNİN BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

PRİMARY SCHOOL TEACHERS' CAREER SATİSFACİON / DİSSATİSFACİON LEVELS İNVESTİGATİON OF SOME VARIABLES

Sinan YALÇIN¹

ÖZET: Bu araştırmada sınıf öğretmenlerinin mesleki memnuniyet düzeylerinin kıdem ve cinsiyet değişkenlerine göre incelenmesine çalışılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim deseni kullanılmış, bulgular içerik analizine tabi tutularak frekans ve yüzde dağılımları hesaplanmıştır. Araştırmanın evrenini 2014-2015 yılında Bayburt il merkezinde ilkokullarda görev yapan 72 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırma bulgularına bakılarak sınıf öğretmenlerinin mesleki memnuniyet düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre bayan sınıf öğretmenlerinin mesleki memnuniyet düzeyleri, erkek sınıf öğretmenlerine göre daha yüksek çıkmıştır. Araştırmadan elde edilen diğer bir sonuç ise sınıf öğretmenliğini tekrar seçme düzeyleri erkek sınıf öğretmenlerinde daha düşük çıkmıştır.

Anahtar sözcükler: Sınıf öğretmeni, memnuniyet, memnuniyetsizlik

ABSTRACT: It was aimed in this research to analyze classroom teachers' professional satisfaction levels with respect to the variables of length of service and gender. The qualitative research method of phenomenological design was employed in the research, and the findings were subjected to qualitative data analysis and their frequencies and percentage distributions were calculated. 72 classroom teachers who were employed in Bayburt city center participated in the study. Findings suggested that classroom teachers have low professional satisfaction levels. It was determined that female teachers have higher professional satisfaction levels. It was also determined that male teachers have lower levels of re-selecting classroom teaching by considering professional experiences.

Keywords: Classroom teacher, satisfaction, unsatisfaction

1. GİRİŞ

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı değişim ve gelişmeler toplumların yapısını ve toplumları oluşturan bireyleri de değişime mecbur kılmaktadır. Yaşanan bu değişimler neticesinde bireylerden, değişim ve gelişmelere uyum sağlaması, gereksinim duydukları temel bilgi, beceri, tutum, alışkanlık ve değerleri kazanmaları beklenmektedir. Bireylerin bu yeterliliğe sahip olmaları ancak eğitim sayesinde mümkün olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında öğrenme sürecinin merkezinde yer alan okulların bireylerin gelişiminde ve yetiştirilmesinde önemli bir işlevi olduğu görülür. Bireylerin istenilen yeterliliklere sahip olmalarında hiç şüphesiz okullardaki eğitim ve öğretim sürecinin en dinamik ögesi olan öğretmenlere önemli roller düşmektedir.

Öğretmenler öğrenmeyi kılavuzlayan ve sağlayan kişilerdir. Öğrenme öğrencinin kendisi tarafından elde edilen bir sonuç olmakla beraber öğrenme yaşantıları sonucu meydana gelmektedir (Fidan ve Erden,1987). Öğretmenler sınıflarda öğrencilerini ne kadar çok akademik aktiviteler üzerine yoğunlaştırırlarsa, öğrenciler daha çok öğrenme fırsatına sahip olmaktadır.

¹ Yrd.Doç.Dr. Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Böylece öğrencilerin başarı durumları da önemli ölçüde artmaktadır (Stallings,1985). Öğretmenlerden istenilen öğrencilerin katılımını sağlayan çalışmalar yapmak ve ihtiyaç duyulan içerik ve amaçlanan becerileri geliştiren etkinlikleri üretebilmektir (Schlechty ve Phillip, 2006).

Eğitim etkinliklerini geliştirme çabalarının başarıya ulaşmasının bir yolu da öğretmen niteliğinin yükseltilmesinden geçmektedir. Daha iyi yönetsel uygulamalarla etkili öğretmenin sayısı artırılabilirse çok geçmeden okullarda birçok yapısal gelişmenin kendiliğinden oluştuğu görülür. Bu daha güvenli, daha profesyonel öğretmenlerin sayısındaki artışla gelen bir gelişmedir ki, böyle bir gelişme okulun hedefleri arasında yer alan, daha çok öğrencinin kaliteli ürün ortaya çıkarmasını sağlar (Glasser, 1999). İyi bir öğretmenin hem alanıyla ilgili uzmanlık bilgisine, hem de bilgi ve becerilerin öğrencilere aktarılmasında yardımcı olacak öğretmenlik bilgisine sahip olması gerekir. Araştırma sonuçlarına göre, bugünün ve geleceğin eğitim ve öğretimi üstlenecek ve sürdürecektir kişilerin, etkililik özellikleri açısından donanımlı, özgür düşünen, kendine güvenen ve mesleğini seven, iyi yetişmiş ve kendini sürekli geliştirebilen öğretmenlerden oluşmasını öngörmektedir (Can, 2004).

Öğretmenlik mesleğinde, alan bilgisi ve meslek bilgisine sahip olmanın yanında, özveride bulunmak, hoşgörülü olmak, sürekli kendini yenilemek, işini severek ve isteyerek yapmak çok önemlidir. Öğretmenlerin daha olgun, sabırlı, insan ilişkileri güçlü ve toplumda daha duyarlı tutum ve davranışlara sahip olması beklenmektedir (Baysal, 1995). Öğretmenin öğrencilere en iyi şekilde eğitim-öğretim hizmetini sunmak, onlara iyi hedefler göstermek, kendilerine ve topluma faydalı birer birey olarak yetişmelerine yardımcı olmak gibi önemli bir misyonu vardır (Kocabaş ve Karaköse, 2005).

Eğitim süreci içinde yeni nesillerin yetişmesi sürecinde etkin bir rol alan (Değirmencioğlu, 2000; Gürsoy, 2003; Övet, 2006) öğretmenler, eğitimin amaçlarına ulaşabilmesi için her ne kadar üç temel öğenin (öğrenci, öğretmen ve eğitim programları) etkileşimi gerekiyorsa da öğretmenler bu sürecin en aktif basamağını oluştururlar (Başaran ve Aksu, 2007). Özellikle de ilköğretim basamağındaki öğrenciler üzerinde öğretmenlerin etkileme gücü daha yüksektir. İlköğretim kademesi, öğrencilerin toplumsal yaşama başarılı bir şekilde katılma konusunda gerekli olan bilgi, beceri ve değerleri kazandığı önemli bir eğitim kademesidir (Gelbal ve Duyan, 2010).

İlkokullarda görev yapan sınıf öğretmenleri okula yeni başlayan öğrenciler üzerinde kişisel gelişimlerinin yanında bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişimlerinin noktasında da güçlü bir etkiye sahip olup, öğrencilerin hayatla tanışmalarında, bir takım gelişim evrelerini gerçekleştirmelerinde rehber görevi üstlenir. Öğrencilerin sadece bilişsel düzeyde yetişmelerine katkı sunmaz aynı zamanda onların sosyal gelişimlerine de rehberlik eder. Bundan dolayı sınıf öğretmenlerinin, mesleki yeterlilikleri ile birlikte mesleklerine karşı duydukları heyecanın, motivasyonun ve memnuniyetlerinin öğrencilerin hedeflenen başarıyı sağlamasında ki etkisi büyüktür. Bu eğitim kademesinde görev alan sınıf öğretmenlerinin mesleki anlamda yeterliliğe sahip, mesleğine karşı olan ilgi ve sevgisi yüksek, motivasyon sorunu olmayan ve işine bağlı kişiler olması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, okulun ve okuldaki eğitimin kalitesinin önemli göstergesi olan öğretmenlerin; mesleğine karşı olan bağlılığı ve motivasyonu güçlü olan kişilerden oluşmaları gerekmektedir (Demirel, 2005).

Araştırmanın Önemi:

Eğitim öğretim sürecinin en aktif unsuru öğretmenlerdir. Öğretmenler okulların amacına ulaşmasında, başarıyı sağlamada önemli bir unsur olarak görülmektedir. Öğretmenlerin mesleklerine karşı olumlu düşüncelere sahip olması, mesleki ilgilerinin, iş doyumlarının, iş yaşam kalitelerinin yüksek olması eğitim öğretim sürecinde performanslarını da olumlu etkileyecektir. Eğitim öğretim kademesin de sınıf öğretmenliğinin iş yükü, çalışma koşulları bakımından ayrı bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan sınıf öğretmenlerinin mesleklerine

Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Memnuniyet/Memnuniyetsizlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

karşı olan ilgilerinin, motivasyonlarının yüksek olması, mesleki beklentilerinin karşılanması önemli bir konudur. Bu çalışmada sınıf öğretmenlerinin mesleklerine karşı tutumları belirlenmek istenmiş ve sınıf öğretmenlerinin iş yaşam kalitesi, mesleki ilgilerini artırma yönünde öneriler ortaya konmamaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı sınıf öğretmenlerinin mesleki memnuniyet düzeylerinin kıdem yılına ve cinsiyete göre nasıl değiştiğinin tespit edilmesidir. Bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

- 1- Sınıf öğretmenlerinin mesleki memnuniyetleri düzeyleri nedir?
- 2- Cinsiyet değişkeni açısından sınıf öğretmenlerinin mesleki memnuniyetleri hangi düzeydedir?
- 3- Cinsiyet değişkeni açısından sınıf öğretmenlerinin mesleki memnuniyet düzeyleri arasında farklılık var mıdır?
- 4- Kıdem değişkeni açısından sınıf öğretmenlerinin mesleki memnuniyetleri hangi düzeydedir?
- 5- Kıdem değişkeni bakımından sınıf öğretmenlerinin mesleki memnuniyet düzeyleri arasındaki farklılık var mıdır?

2. YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma yönteminden olgu bilim deseni kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemleri; algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasını sağlamaktadır. Ayrıca sosyal olguları bağlı buldukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan bir yaklaşımdır (Yıldırım ve Şimşek 2008). Yaşadığımız dünyada olaylar, deneyimler, algılar, yönelimler, kavramlar ve durumlar gibi çeşitli biçimlerde karşımıza çıkan, bize tümüyle yabancı olmayan aynı zamanda da tam anlamını kavrayamadığımız olguları araştırmayı amaçlayan olgu bilim desendir. Olgu bilim araştırmalarında veri kaynakları, araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve bu olguyu dışa vurabilecek veya yansıtabilecek bireyler ya da gruplardır. Olgu bilim araştırmalarında başlıca veri toplama aracı görüşmedir (Yıldırım ve Şimşek 2008). Çalışma da, sınıf öğretmenleri ile yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği, sınıf öğretmenleri ile yapılan görüşme sırasında; değişen koşullara uyum sağlayabilme esnekliği, geribildirim mekanizmasının anında işleyebilmesi, derinliğine bilgi edinilebilmesi, yanlış anlamaların azaltılması, cevaplarda bireyselliğin korunması gibi özelliklerinden (Yılmaz, 2011) dolayı bu araştırma için uygun görülmüştür. Öğretmenler izin alınmak suretiyle kendilerinin uygun oldukları ders saati dışında bir zaman diliminde yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak veriler toplanmıştır. Öğretmenler ile yapılan görüşmede kayıt cihazı kullanılmış ve görüşme ortalama 25 dakika sürmüştür.

Çalışma grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2011-2012 eğitim öğretim yılında Bayburt il merkezinde görev yapmakta olan sınıf öğretmenleri arasından rastgele seçim yöntemi ile seçilen 72 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerinin 30' u bayan, 42'si ise erkektir. Araştırma sürecinde çalışma grubu oluşturulurken gönüllülük esası dikkate alınmıştır.

Veri toplama aracının geliştirilmesi

Veri toplama aracı araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. İlk olarak örneklem dışından 5 sınıf öğretmeni ile birlikte çalışma ile ilgili pilot görüşme yapılmış, bu görüşme bulguları doğrultusunda “görüşme formu” hazırlanmıştır. Bu form alan uzmanları ve sınıf öğretmenleri tarafından incelenmiştir. İncelenme sonucunda, gerekli düzeltmeler yapılarak formun son hali elde edilmiştir. Görüşme formunda araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerine aşağıdaki sorular yöneltilmiştir.

- 1- Meslekteki kıdem yılınız nedir?
- 2- Sınıf öğretmenliği mesleğini tercih etme sebebiniz nedir?
- 3- Sınıf öğretmenliği mesleğinden beklentileriniz nelerdir?
- 4- Meslekteki beklentilerinizi karşılayabiliyor musunuz?
- 5- Mesleğinize karşı olan ilginiz zamanla nasıl değişti?
- 6- Mesleğiniz ile ilgili olumsuz düşünceleriniz var mı? Varsa bunlar nelerdir?
- 7- Milli eğitim bakanlığı mesleğiniz ile ilgili taleplerinizi ne ölçüde karşılayabilmektedir?
- 8- Bu mesleği seçmenizdeki öncü sebepler zamanla nasıl değişti?
- 9- Tekrar bu mesleği seçer miydiniz?

Verilerin analizi

Araştırmadan elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Katılımcıların sorulara verdikleri yanıtlar cinsiyet ve kıdem yılı değişkenine göre ayrı ayrı değerlendirilmiş, frekans ve yüzdeleri hesaplanarak dağılımları belirlenmiştir. Her bir soruya verilen yanıtlar incelenerek kendi aralarındaki benzerliklerine göre gruplandırılmış, tablolar halinde değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR VE YORUM

Araştırmadan elde edilen veriler sınıf öğretmenlerinin cinsiyetine ve kıdem yılına göre sınıflandırılmış, frekans ve yüzde dağılımı hesaplanarak tablolar halinde verilmiştir. Araştırmada elde edilen bulguların tablolar halinde aşağıda verilmiştir.

Tablo.1 Araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerinin cinsiyet ve kıdemlerine göre dağılımı

Sınıf öğretmenleri	0-5 yıl	6-10 yıl	11-15 yıl	16-20 yıl	21-25 yıl	25 -	F	%
Erkek	10	17	9	3	1	2	42	58.33
Bayan	15	10	4	1	-	-	30	41.67
Toplam	25	27	13	4	1	2	72	100

Tablo.1 incelendiğinde, araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerinin %41.67'si bayan, % 58.33'sinin erkek olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan bayan sınıf öğretmenlerinin % 50'si 0-5 yıl, % 33.3 'ü 6-10 yıl, % 13.33'ü 11-15 yıl, % 3'ü 16-20 yıllık mesleki kıdeme sahiptir. Araştırmaya katılan erkek sınıf öğretmenlerinden % 23.8'i 0-5 yıl, % 40, 48'i 6-10 yıl, % 21,43'ü 11-15 yıl, % 7,14'ü 16-20 yıl, % 2,38'i 21-25 yıl ve % 4,76'sı ise 25 ve üzeri yıl mesleki kıdeme sahiptir. Tablo.1 incelendiğinde araştırmaya katılan bayan sınıf öğretmenlerinin mesleki kıdem olarak genellikle 0-10 yıl aralığında toplandığı, erkek sınıf öğretmenlerinin ise 0-15 yıl aralığında toplandığı görülmektedir.

Tablo.2 Sınıf öğretmenlerinin sınıf öğretmenliği mesleğini seçme sebepleri

Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Memnuniyet/Memnuniyetsizlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

<i>Erkek Sınıf öğretmenlerinin görüşleri</i>	0-5 yıl	6-10 yıl	11-15 yıl	16-20 yıl	21-25 yıl	25 - üzeri	F	%
Mesleğe ve çocuklara olan ilgim ve sevgim dolayı	2	4	2	-	-	2	10	23.8
Sınav sisteminden kaynaklanan zorunluluktan dolayı	1	5	3	-	-	-	9	21.42
Öğrendiklerimi öğrencilerime paylaşma isteğimden dolayı	2	2	-	-	-	-	4	9.52
Hayalimdeki meslek olmasından dolayı	-	3	-	-	-	-	3	7.14
Sınavdan aldığım puan sınıf öğretmenliğine yettiği için	1	-	-	1	-	-	2	4.76
Benim için en uygun meslek olduğunu düşündüğüm için	1	-	1	-	-	-	2	4.76
Öğretmenlerimizin yanlış yönlendirmesi	-	1	1	-	-	-	2	4.76
İnsana hizmet etme isteğimden dolayı	-	-	-	-	1	-	1	2.38
Tesadüfen	-	-	1	-	-	-	1	2.38
Toplam	10	17	9	3	1	2	42	100
<i>Bayan sınıf öğretmenlerinin görüşleri</i>								
Mesleğe ve çocuklara olan ilgim ve sevgim dolayı	5	6	1	-	-	-	12	40
İş bulma garantisi olduğu için	1	2	1	-	-	-	4	13.33
İnsanlara hizmet etme isteğimden dolayı	1	1	-	-	-	-	2	6.66
Sınav sisteminden kaynaklanan zorunluluktan dolayı	1	-	1	1	-	-	3	10
Sınavdan aldığım puan sınıf öğretmenliğine yettiği için	2	1	-	-	-	-	3	10
Öğrendiklerimi öğrencilerime paylaşma isteğimden dolayı	2	-	-	-	-	-	2	6.66
Babamın isteğimden dolayı	1	-	-	-	-	-	1	3.33
İlkokul öğretmenimi çok sevdiğim için	1	-	-	-	-	-	1	3.33
Toplumsal değeri olduğu için	-	-	1	-	-	-	1	3.33
Benim için en uygun meslek olduğunu düşündüğüm için	1	-	-	-	-	-	1	3.33
Toplam	15	10	4	1	-	-	30	100

Sınıf öğretmenlerine sorulan “sınıf öğretmenliği mesleğini tercih etme sebebiniz nedir?” sorusuna cevap olarak erkek sınıf öğretmenlerinin % 23.8’i “öğretmenlik mesleğine ve çocuklara olan ilgim, sevgimden dolayı” cevabını verirken, bayan sınıf öğretmenlerinin % 40’ı “Mesleğe ve çocuklara olan ilgim ve sevgimden dolayı” cevabını vermişlerdir. Erkek sınıf öğretmenlerinin % 21.42’si “Sınav sisteminden kaynaklanan zorunluluktan dolayı” cevabını verirken, bayan sınıf öğretmenlerinin % 13.3’ü “İş bulma garantisi olduğu için” cevaplarını vermişlerdir. Erkek sınıf öğretmenlerinin % 19.04’ü “iş garantisi olduğu için” cevabını verirken, bayan sınıf öğretmenleri % 10’u “sınav sisteminden kaynaklanan zorunluluktan dolayı ve sınavdan aldığım puan sınıf öğretmenliğine yettiği için” cevaplarını vermişlerdir. Erkek sınıf öğretmenlerinin diğer verdikleri cevaplar, % 9.52 ile “Öğrendiklerimi öğrencilerime paylaşma isteğimden dolayı”, % 7.14 ile “hayalimdeki meslek olmasından dolayı”, % 4.76 ile “öğretmenlerimizin yanlış yönlendirmesi, sınavdan aldığım puan sınıf öğretmenliğine yettiği

için, benim için en uygun meslek olduğunu düşündüğüm için" şeklinde sıralanırken, bayan sınıf öğretmenlerinin cevapları, % 6.66 ile "İnsanlara hizmet etme isteğimden dolayı, öğrendiklerimi öğrencilerime paylaşma isteğimden dolayı", % 3.33 ile " babamın isteğinden dolayı, ilkökul öğretmenimi çok sevdiğim için, toplumsal değeri olduğu için, benim için en uygun meslek olduğunu düşündüğüm için" şeklinde sıralanmıştır. Elde edilen bu sonuçlara göre bayan öğretmenler erkek öğretmenlere göre sınıf öğretmenliğine karşı daha olumlu düşüncelere sahip olduğu söylenebilir. Bu sonuç meslek koşullarının bayanlar açısından daha tatmin edici olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Kıdem değişkenine göre verilen cevaplar incelendiğinde "sınıf öğretmenliği mesleğini tercih etme sebebiniz nedir?" sorusuna cevap olarak "öğretmenlik mesleğine ve çocuklara olan ilgim, sevgimden dolayı" cevabını veren öğretmenlerin % 9,52 'si 6-10 yıl, % 4,76'sı ise 0-5 yıl, 11-15 yıl ve 25 ve üzeri yıl kıdeme sahip oldukları görülmüştür. Aynı soruya "sınav sisteminden kaynaklanan zorunluluktan dolayı" cevabını veren erkek öğretmenlerin %11,9'u 6-10 yıl, %7,14'ü 11-15yıl, %2,38'i 0-5 yıllık kıdeme sahip oldukları görülmüştür. "öğrendiklerimi öğrencilerimle paylaşma isteğimden dolayı" cevabını veren erkek sınıf öğretmenlerinin % 4,76'sı 0-5 yıl ve 6-10 yıllık kıdeme sahip oldukları görülmüştür. "hayalimdeki meslek olmasından dolayı" cevabını veren öğretmenlerin ise % 7,14'ü 6-10 yıllık kıdeme sahip oldukları görülmüştür. Bu soruya " Mesleğe ve çocuklara olan ilgim ve sevgimden dolayı" cevabını veren bayan sınıf öğretmenlerinin %14,29'u 6-10 yıl, %11,9'u 0-5 yıllık kıdeme sahip oldukları görülmüştür.

Tablo.3 Sınıf öğretmenlerinin mesleki beklentileri

	0-5 yıl	6-10 yıl	11-15 yıl	16-20 yıl	21-25 yıl	25 - üzeri	F	%
Erkek Sınıf öğretmenlerinin görüşleri								
Öğrencilerimizin topluma faydalı bireyler olması	3	8	3	-	1	-	15	35.71
Çocuklara iyi bir eğitim vermek	3	2	-	1	-	1	7	16.66
Öğretmenlik mesleğinin itibarının geri verilmesi	1	5	1	-	-	-	7	16.66
Hiç bir beklentim yok	1	1	2	1	-	-	5	11.90
İyi bir maddi gelir sağlamak	-	1	1	-	-	-	2	4.76
İyi bir eğitim öğretim sistemi	1	-	1	-	-	-	2	4.76
Çocuklarla birlikte olmak	-	-	-	-	-	1	1	2.38
Ülkenin gelişimine katkıda bulunmak	-	-	-	1	-	-	1	2.38
Rahat bir hayat sürmek	1	-	-	-	-	-	1	2.38
Vicdanen rahat olmak	-	-	1	-	-	-	1	2.38
Toplam	10	17	9	3	1	2	42	100
Bayan sınıf öğretmenlerinin görüşleri								
Yetiştirdiğimiz nesillerin topluma faydalı olması	7	4	2	-	-	-	13	43.33
Mesleğin itibarının sağlanarak korunması	4	2	1	-	-	-	7	23.33
İyi bir öğretmen olmak	2	-	1	1	-	-	4	13.33
Maddi gelir sağlamak	1	1	-	-	-	-	2	6.66
Daha iyi bir çalışma ortamı	1	1	-	-	-	-	2	6.66
Herhangi bir beklentim yok	-	1	-	-	-	-	1	3.33
Sınıfların eğitim öğretim açısından geliştirilmesi	-	1	-	-	-	-	1	3.33
Toplam	15	10	4	1	-	-	30	100

Öğretmenlere sorulan mesleki beklentileriniz nedir? sorusuna, erkek sınıf öğretmenlerinin % 35.71'i, bayan sınıf öğretmenlerinin de % 43.33'ü "öğrencilerinin topluma faydalı bireyler

Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Memnuniyet/Memnuniyetsizlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

olarak yetişmesi" cevabını vermişlerdir. Erkek sınıf öğretmenlerinin % 16.66'sı, bayan sınıf öğretmenlerinin % 23.33'ü "öğretmenlik mesleğinin toplumsal itibarının ve statüsünün geri kazandırılması" cevabını vermişlerdir. Erkek sınıf öğretmenlerinin % 11.90'ı "hiç bir beklentim yok" cevabını verirken, bayan sınıf öğretmenlerinin % 13.33'ü "iyi bir öğretmen olmak" cevabını vermişlerdir. Erkek sınıf öğretmenlerinin diğer yanıtları ise % 4.76 ile "iyi bir maddi gelir sağlamak ve İyi bir eğitim öğretim sistemi", % 2.38 ile "çocuklarla birlikte olmak, ülkenin gelişimine katkıda bulunmak, rahat bir hayat sürmek, vicdanen rahat olmak" şeklinde sıralanırken, bayan sınıf öğretmenlerinin cevapları ise, % 6.66 ile "maddi gelir sağlamak, daha iyi bir çalışma ortamı", % 3.33 ile "herhangi bir beklentim yok, sınıfların eğitim öğretim açısından geliştirilmesi" şeklinde sıralanmıştır.

Kıdem değişkenine göre verilen cevaplar incelendiğinde, "bu meslekte beklentileriniz nelerdir?" sorusuna erkek sınıf öğretmenlerinin %19,04'ü 6-10 yıl, %7,14'ü 0-5 yıl ve 11-15 yıllık kıdeme sahip oldukları görülmüştür. Aynı soruya "çocuklara iyi bir eğitim vermek" cevabını veren erkek sınıf öğretmenlerinin %7,14'ü 0-5 yıl, %4,75'si 6-10 yıllık kıdeme sahip oldukları görülmüştür. "öğretmenlik mesleğinin itibarının geri verilmesi cevabını veren erkek sınıf öğretmenlerinin %11,9'u 6-10 yıllık kıdeme sahiptirler. Bu soruya "hiçbir beklentim yok cevabını veren erkek sınıf öğretmenlerinin % 4,76'sı 11-15 yıllık kıdeme sahiptirler. Bayan sınıf öğretmenlerinin verdikleri cevaplar incelendiğinde "yetiştirdiğimiz nesillerin topluma faydalı olması cevabını veren bayan öğretmenlerin %16,66'sı 0-5yıl, %9,52'si 6-10 yıl ve %4,76'sı ise 11-15 yıllık kıdeme sahiptirler. Bu soruya "mesleğin itibarının sağlanması" cevabını veren bayan öğretmenlerin %9,52'si 0-5 yıl, %4,76'sı ise 6-10 yıllık kıdeme sahiptir.

Tablo.4 Sınıf öğretmenlerinin mesleki beklentilerini karşılama düzeyleri

<i>Erkek Sınıf öğretmenlerinin görüşleri</i>	0-5 yıl	6-10 yıl	11-15 yıl	16-20 yıl	21-25 yıl	25 -	F	%
Hayır	5	8	6	-	1	-	20	47.62
Evet	4	3	1	3	-	2	13	30.95
Kısmen	1	6	1	-	-	-	8	19.04
Manevi olarak evet maddi olarak hayır	-	-	1	-	-	-	1	2.38
Toplam	10	17	9	3	1	2	42	100
<i>Bayan sınıf öğretmenlerinin görüşleri</i>								
Evet	10	1	1	1	-	-	13	43.33
Hayır	3	3	3	-	-	-	9	30
Kısmen	1	6	-	-	-	-	7	23.33
Manevi olarak evet maddi olarak hayır	1	-	-	-	-	-	1	3.33
Toplam	15	10	4	1	-	-	30	100

Sınıf öğretmenlerine sorulan "bu meslekte beklentilerinizi karşılayabiliyor musunuz?" sorusuna erkek sınıf öğretmenlerinin % 47.62'si, bayan sınıf öğretmenlerinin de % 30'u hayır cevabını vermişlerdir. Aynı soruya erkek sınıf öğretmenlerinin % 30.95' i evet cevabını verirken, bayan sınıf öğretmenlerinin % 43.33'ü evet cevabını vermişlerdir. Araştırmaya katılan erkek sınıf öğretmenlerinin % 19.04'ü kısmen cevabını verirken, bayan sınıf öğretmenlerinin % 23.33'ü kısmen cevabını vermişlerdir. Araştırmaya katılan erkek sınıf öğretmenlerinden % 2.38'i ve bayan sınıf öğretmenlerinin % 3.33'ü manevi olarak evet, maddi olarak hayır cevaplarını vermişlerdir.

Verilen cevaplar kıdeme göre incelendiğinde "hayır" cevabını veren erkek sınıf öğretmenlerinin %19,04'ü 6-10 yıl, %14,29'u 11-15 yıl, %11,9'u 0-5 yıllık kıdeme sahiptirler. Bu soruya "evet" cevabını veren erkek sınıf öğretmenlerinin %9,52'si 0-5 yıl, %7,14'ü 6-10 yıl ve 16-20 yıl,

%4,76'sı ise 25 ve üzeri yıllık kıdeme sahiptirler. Aynı soruya “kısmen” cevabını veren erkek öğretmenlerin %14,29'u 6-10 yıllık kıdeme sahip oldukları görülmüştür. Bayan öğretmenlerin cevapları incelendiğinde “evet” cevabını verenlerin %33,33'ü 0-5 yıllık kıdeme sahiptir. “hayır” cevabını verenlerin %7,14'ü 0-5 yıl, 6-10 yıl ve 11-15 yıllık kıdeme sahip oldukları görülmüştür.

Tablo.5 *Sınıf öğretmenlerinin mesleklerine karşı olan ilgilerinin zamanla değişimi*

	0-5 yıl	6-10 yıl	11-15 yıl	16-20 yıl	21-25 yıl	25 -	F	%
<i>Erkek Sınıf öğretmenlerinin görüşleri</i>								
Olumsuz manada değişmekte	8	14	7	1	-	-	30	71.42
Olumlu manada değişmekte	4	9	3	1	-	-	17	56.66
Zamanla artmakta	2	2	2	1	1	1	9	21.44
Toplam	10	17	9	3	1	2	42	100
<i>Bayan sınıf öğretmenlerinin görüşleri</i>								
Zamanla artmakta	8	-	1	-	-	-	9	30
Olumsuz değişmekte	3	1	-	-	-	-	4	13.34
Bir fikrim yok	-	1	-	1	-	1	3	7.14
Toplam	15	10	4	1	-	-	30	100

Sınıf öğretmenlerine sorulan “mesleğinize karşı olan ilginiz zamanla nasıl değişmektedir?” sorusuna erkek sınıf öğretmenlerinin % 71.42'si olumsuz manada değişmektedir cevabını verirken, aynı cevabı veren bayan sınıf öğretmenlerinin oranı % 56.66 olmuştur. Aynı soruya erkek sınıf öğretmenlerinin % 21.44'ü, bayan sınıf öğretmenlerinin de % 30'u mesleklerine karşı olan ilgilerinin zamanla artmakta olduğu cevabını vermişlerdir. Araştırmaya katılan erkek sınıf öğretmenlerinin % 7.14'ü bir fikrim yok cevabını verirken, aynı cevabı veren bayan sınıf öğretmenlerinin oranı % 13.34 olmuştur. Kıdem açısından cevaplar incelendiğinde “mesleğinize karşı ilginiz zamanla nasıl değişmektedir?” sorusuna genellikle sırasıyla 6-10, 0-5 ve 11-15 yıllık kıdeme sahip erkek öğretmenler “olumsuz manada değişmektedir” cevabını vermişlerdir. Olumlu manada değişmektedir cevabını veren öğretmenler ise sırasıyla 6-10, 0-5, 11-15 ve 16-20 yıllık kıdeme sahiptirler. Bayan öğretmenlerin cevapları incelendiğinde ise “zamanla artmakta cevabını verenlerin genellikle 0-5 yıllık kıdeme sahip oldukları görülmüştür. Aynı soruya “olumsuz değişmekte cevabı veren bayan öğretmenler ise çoğunlukla 0-5 yıllık kıdeme sahiptirler.

Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Memnuniyet/Memnuniyetsizlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

Tablo.6 Sınıf öğretmenlerinin meslekleri ile ilgili olumsuz düşünceleri

<i>Erkek Sınıf öğretmenlerinin görüşleri</i>	0-5 yıl	6-10 yıl	11-15 yıl	16-20 yıl	21-25 yıl	25 -	F	%
Öğretmenlik mesleğinin itibarsızlaştırılması	5	5	3	2	-	-	15	35.71
Hiç bir olumsuz düşüncem yok	3	4	4	-	1	1	13	30.95
Milli eğitim bakanlığının öğretmenlere sahip çıkması	-	2	2	-	-	1	5	11.90
Verilen ücretlerin yetersiz olması	2	-	-	1	-	-	3	7.14
Milli eğitim bakanlığının öğretmene bakış açısı	-	3	-	-	-	-	3	7.14
Milli eğitim bakanlarının eğitim kökenli olmaması	-	1	-	-	-	-	1	2.38
Eşitsizlik	-	1	-	-	-	-	1	2.38
Atamada yaşanan adaletsizlikler	-	1	-	-	-	-	1	2.38
Toplam	10	17	9	3	1	2	42	100
<i>Bayan sınıf öğretmenlerinin görüşleri</i>								
Toplumdaki saygınlığının az olması	6	5	1	-	-	-	12	40
Herhangi bir olumsuz düşüncem yok	5	1	2	-	-	-	8	26.66
Okulların eğitim öğretim açısından yetersiz oluşu	-	2	1	-	-	-	3	10
Velilerin ilgisizliği	2	-	-	-	-	-	2	6.66
Milli eğitim bakanlığının uygulamaları öğretmenlere danışmaması	-	-	-	1	-	-	1	3.33
Yorucu bir meslek olması	1	-	-	-	-	-	1	3.33
Sahipsiz bir meslek dalı olması	-	1	-	-	-	-	1	3.33
Sürekli değişen eğitim sistemi	1	-	-	-	-	-	1	3.33
Devamlı verici konumunda olmak	-	1	-	-	-	-	1	3.33
Toplam	15	10	4	1	-	-	30	100

Sınıf öğretmenlerine sorulan “mesleğiniz ile ilgili olumsuz düşünceleriniz nedir?” sorusuna erkek sınıf öğretmenlerinin % 35.71’i öğretmenlik mesleğinin itibarsızlaştırılması cevabını verirken, bayan sınıf öğretmenlerinin % 40’ı toplumdaki saygınlığının az olması cevabını vermişlerdir. Aynı soruya erkek sınıf öğretmenlerinin % 30.95’i hiç bir olumsuz düşüncem yok derken, bayan sınıf öğretmenlerinin % 26.66’sı herhangi bir olumsuz düşüncem yok cevabını vermişlerdir. Erkek sınıf öğretmenlerinin bu soruya verdikleri diğer cevaplar, % 11.90’ı " Milli eğitim bakanlığının öğretmenlere sahip çıkması", % 7.14’ü " Milli eğitim bakanlığının öğretmene bakış açısı, verilen ücretlerin yetersiz olması", % 2.38’i " Milli eğitim bakanlarının eğitim kökenli olmaması, eşitsizlik, atamada yaşanan adaletsizlikler" şeklinde sıralanmıştır. Bayan sınıf öğretmenlerinin aynı soruya verdikleri diğer cevaplar ise, % 10’u " Okulların eğitim öğretim açısından yetersiz oluşu", % 6.66’sı " velilerin ilgisizliği", % 3.33’ü " devamlı verici konumunda olmak, milli eğitim bakanlığının uygulamaları öğretmenlere danışmaması, yorucu bir meslek olması, sahipsiz bir meslek dalı olması, sürekli değişen eğitim sistemi" şeklinde sıralanmıştır. Kıdem açısından bakıldığında erkek sınıf öğretmenlerinin meslekleri ile ilgili “mesleğin itibarsızlaştırılması” cevabını verenlerin çoğunlukla 0-5 ve 6-10 yıllık kıdeme sahip oldukları görülmüştür.” Hiçbir olumsuz düşüncem yok” cevabını veren erkek öğretmenler ise 0-15 yıllık kıdeme sahiptirler. Bayan öğretmenlerin cevapları incelendiğinde de “toplumdaki saygınlığın azalması” cevabını 0-5 ve 6-10 yıllık kıdeme sahip olan öğretmenler vermişlerdir.

“Herhangi bir olumsuz düşüncem yok” cevabını veren bayan sınıf öğretmenleri ise çoğunlukla 0-5 yıllık kıdeme sahiptirler.

Tablo.7 Milli eğitim bakanlığının sınıf öğretmenlerinin beklentilerini karşılama düzeyi

<i>Erkek Sınıf öğretmenlerinin görüşleri</i>	<i>0-5 yıl</i>	<i>6-10 yıl</i>	<i>11-15 yıl</i>	<i>16-20 yıl</i>	<i>21-25 yıl</i>	<i>25 -</i>	<i>F</i>	<i>%</i>
Hiç karşılamamaktadır	7	14	6	3	-	1	31	73.80
Karşılamaaktadır	-	3	2	-	-	1	6	14.29
Yeterli değil	3	-	-	-	1	-	4	9.52
Hiç bir fikrim yok	-	-	1	-	-	-	1	2.38
Toplam	10	17	9	3	1	2	42	100
<i>Bayan sınıf öğretmenlerinin görüşleri</i>								
Hiç bir şekilde karşılamamaktadır	4	7	2	1	-	-	14	46.66
Yeteri kadar değil	5	2	1	-	-	-	8	26.66
Hiç bir fikrim yok	5	-	-	-	-	-	5	16.66
Karşılamaaktadır	1	1	1	-	-	-	3	10
Toplam	15	10	4	1	-	-	30	100

Tablo.7' ye göre sınıf öğretmenlerine sorulan " Milli eğitim bakanlığı beklentilerinizi ne ölçüde karşılamaktadır? sorusuna, erkek sınıf öğretmenlerinin 31 tanesi (% 73.80) hiç karşılamamaktadır cevabını verirken, bayan sınıf öğretmenlerinin aynı cevabı verenlerinin sayısı 14 öğretmen (% 46.66) olmuştur. Aynı soruya erkek sınıf öğretmenlerinin 6 tanesi (% 14.29) ve bayan sınıf öğretmenlerinin 3 tanesi (% 10) karşılamaktadır cevaplarını vermişlerdir. Bu soruya yeteri kadar değil cevabını veren erkek sınıf öğretmenlerinin oranı 4 öğretmen (% 9.52) olurken, bayan sınıf öğretmenlerinin oranı ise 8 öğretmen (% 26.66) olmuştur. Bu soruya hiç bir fikrim yok cevabını veren erkek sınıf öğretmenlerinin oranı 1 öğretmen (% 2.38) iken, bayan sınıf öğretmenlerinin oranı ise 5 öğretmen (% 16.66) olmuştur. Kıdem açısından erkek öğretmenlerin " Milli eğitim bakanlığı beklentilerinizi ne ölçüde karşılamaktadır? Sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde “hiç karşılamamaktadır” cevabını veren erkek öğretmenlerin çoğunlukla 6-10 yıllık kıdeme sahip oldukları görülmüştür. Bu soruya bayan öğretmenler arasında “hiçbir şekilde karşılamamaktadır” cevabını verenler çoğunlukla 6-10 yıllık kıdeme sahiptirler.

Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Memnuniyet/Memnuniyetsizlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

Tablo.8. *Sınıf öğretmenlerinin sınıf öğretmenliği mesleğini seçmelerindeki öncü nedenlerin zamanla değişimi*

<i>Erkek Sınıf öğretmenlerinin görüşleri</i>	0-5 yıl	6-10 yıl	11-15 yıl	16-20 yıl	21-25 yıl	25 -	F	%
Kesinlikle evet	5	9	3	2	1	-	20	47.62
Hayır	5	8	4	1	-	2	20	47.62
Bir fikrim yok	-	-	2	-	-	-	2	4.76
Toplam	10	17	9	3	1	2	42	100
<i>Bayan sınıf öğretmenlerinin görüşleri</i>								
Hayır	6	6	2	1	-	-	15	50
Evet	7	4	2	-	-	-	13	43.33
Hiç bir fikrim yok	2	-	-	-	-	-	2	6.67
Toplam	15	10	4	1	-	-	30	100

Sınıf öğretmenlerine sorulan "sınıf öğretmenliği mesleğini seçmenizdeki öncü sebepler zamanla değişmiş midir?" sorusuna erkek sınıf öğretmenlerinin % 47.62'si hayır cevabını verirken, % 47.62'si evet cevabını vermişlerdir. Araştırmaya katılan erkek sınıf öğretmenlerinden % 4.76'sı bir fikrim yok cevabını verirken, aynı soruya bayan sınıf öğretmenlerinin % 50'si hayır, % 43.33'ü evet ve % 6.67'si hiç bir fikrim yok cevaplarını vermişlerdir. Kıdem açısından değerlendirildiğinde ise erkek öğretmenler arasında "sınıf öğretmenliği mesleğini seçmenizdeki öncü sebepler zamanla değişmiş midir?" sorusuna "kesinlikle evet" cevabını verenlerin çoğunlukla 6-10 yıllık kıdeme sahip oldukları görülmektedir. "hayır" cevabını veren erkek öğretmenler de aynı şekilde çoğunlukla 6-10 yıllık kıdeme sahiptirler. Bayan öğretmenlerin verdikleri cevaplar incelendiğinde "hayır" cevabını verenlerin çoğunlukla 0-5 ve 6-10 yıllık kıdeme sahip oldukları görülmüştür. "evet" cevabını verenler ise çoğunlukla 0-5 yıllık kıdeme sahiptirler.

Tablo.9 *Sınıf öğretmenlerinin tekrar bu mesleği seçme düzeyleri*

<i>Erkek Sınıf öğretmenlerinin görüşleri</i>	0-5 yıl	6-10 yıl	11-15 yıl	16-20 yıl	21-25 yıl	25 -	F	%
Hayır	8	9	5	2	1	-	25	59.52
Evet	2	8	4	1	-	2	17	40.48
Toplam	10	17	9	3	1	2	42	100
<i>Bayan sınıf öğretmenlerinin görüşleri</i>								
Evet	9	4	2	1	-	-	16	53.34
Hayır	4	6	1	-	-	-	11	36.66
Kararsızım	2	-	1	-	-	-	3	10
Toplam	15	10	4	1	-	-	30	100

Sınıf öğretmenlerine sorulan "mesleki tecrübelerinizi dikkate alarak tekrar bu mesleği seçer miydiniz?" sorusuna erkek sınıf öğretmenlerinin % 59.52'si hayır cevabını verirken, % 40.48'i evet cevabını vermişlerdir. Araştırmaya katılan bayan sınıf öğretmenlerinin ise % 36.66'sı hayır cevabını verirken, % 53.34'ü evet cevabını vermişlerdir. Araştırmaya katılan bayan sınıf

öğretmenlerinin % 10'u kararsızım cevabını vermişlerdir. Kıdem açısından erkek öğretmenler bu soruya "hayır" cevabını verenlerin 6-10 ve 0-5 yıllık kıdeme sahip oldukları görülmüştür. "Evet" cevabını verenlerin ise çoğunlukla 6-10 yıllık kıdeme sahip oldukları görülmüştür. Bayan öğretmenler arasında "evet" cevabını verenlerin çoğunlukla 0-5 yıllık kıdeme sahip oldukları, "hayır" cevabını verenlerin ise 6-10 yıllık kıdeme sahip oldukları görülmektedir.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Sınıf öğretmenlerinin mesleki memnuniyet düzeylerinin cinsiyet ve kıdem değişkenleri açısından araştırıldığı bu çalışmada sınıf öğretmenlerine sorulan sorulara sınıf öğretmenlerinin verdikleri cevaplar cinsiyet ve kıdem yılı değişkenine sınıflandırılmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1- Araştırma bulguları dikkate alındığında, sınıf öğretmenlerinin genel olarak sınıf öğretmenliği mesleğini tercih ettikleri söylenebilir. Bu sonuç Otacıoğlu (2008) ve Eğitim Bir Sen (2008) tarafından müzik öğretmenleri üzerine yapılan araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Araştırma bulguları incelendiğinde erkek sınıf öğretmenlerinin sınıf öğretmenliği mesleğini "*mesleğe ve çocuklara olan ilgilerinden dolayı*" tercih etme oranı bayan sınıf öğretmenlerine göre daha düşüktür. Kıdem açısından değerlendirildiğinde "*mesleğe ve çocuklara olan ilgi ve sevgilerinden dolayı*" cevabını veren erkek ve bayan öğretmenlerin çoğunlukla mesleğe yeni başlayanlar olduğu söylenebilir.

2- Araştırmadan elde edilen diğer bir bulguya göre, sınıf öğretmenlerinin büyük bir çoğunluğunun mesleki beklentisi olarak ifade edilebilir. Bu erkek sınıf öğretmenleri ile bayan sınıf öğretmenleri arasında en fazla tercih edilen yanıt olmuştur. Elde edilen bu sonuca dayanarak, sınıf öğretmenlerinin mesleki beklentilerinin cinsiyet değişkenine göre değişiklik göstermediği söylenebilir. Kıdem yılına göre ise "*öğrencilerinin topluma yararlı bireyler olarak yetişmesi*" cevabı erkek öğretmenler arasında çoğunlukla 5 yılını doldurmuş öğretmenler tarafından tercih edildiği, bayan öğretmenlerin ise çoğunlukla göreve yeni başlayanlar tarafından tercih edildiği söylenebilir.

3- Araştırma bulgularına göre, sınıf öğretmenlerinin sınıf öğretmenliğinde beklentilerini karşılama düzeyleri erkek sınıf öğretmenlerinde daha düşük olduğu söylenebilir. Erkek sınıf öğretmenlerinin kendi içerisinde olumsuz düşünceye sahip olanlar olumlu düşünceye sahip olanlardan daha fazla olurken, bayan sınıf öğretmenlerinde ise bu durum tam tersi olmuştur. Bu sonuçlar doğrultusunda, bayan sınıf öğretmenlerinin erkek sınıf öğretmenlerine oranla mesleki anlamda beklentilerini karşılama düzeylerinin daha yüksek oranda olduğu söylenebilir. Bu sonuç Aslan (2001) tarafından ilköğretim birinci kademe öğretmenleri üzerinde yapılan araştırma sonuçları ile paralellik göstermektedir. Kıdem açısından erkek ve bayan öğretmenlerin çoğunlukla mesleğinin ilk 15 yılında olanların mesleki beklentilerini karşılayamadığı söylenebilir.

4- Araştırmadan elde edilen bir diğer sonuç, sınıf öğretmenlerinin mesleklerine karşı olan ilgilerinin zamanla azaldığı söylenebilir. Bu sonuç Soyer ve Can (2007) tarafından beden eğitimi öğretmenleri üzerinde yapılan çalışmanın sonuçları ile örtüşmemektedir. Cinsiyet değişkenine göre erkek sınıf öğretmenlerinin büyük bir kısmı mesleklerine karşı olan ilgilerinin olumsuz manada değiştiğini dile getirirken, bayan sınıf öğretmenlerinin ise yarıdan fazlası aynı cevabı vermiştir. Bu sonuç dikkate alındığında erkek sınıf öğretmenlerinin bayan sınıf öğretmenlerine göre mesleklerine karşı olan olumsuz düşüncelerinin daha fazla olduğu söylenebilir. Kıdem açısından araştırmaya katılan erkek sınıf öğretmenlerinin mesleklerinin ilk 15 yılında olanların mesleklerine karşı olan ilgilerinin azalmakta olduğunu söylenebilir. Bayan öğretmenler açısından ise mesleğinin başında olanların mesleklerine karşı ilgilerinin zamanla artmakta olduğu söylenebilir.

Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Memnuniyet/Memnuniyetsizlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

5- Araştırma elde edilen bulgulara göre, sınıf öğretmenlerinin meslekleri ile ilgili olumsuz düşünceleri cinsiyet ve kıdem değişkenleri açısından bir farklılık göstermemektedir. Genel olarak erkek ve bayan sınıf öğretmenlerinin meslekleri ile ilgili olarak olumsuz düşünceleri büyük bir oranda "*öğretmenlik mesleğinin itibarsızlaştırılması ve toplumdaki saygınlığının az olması*" şeklinde olduğu söylenebilir. Bu sonuç Türk Eğitim Derneği (2009), Kırılmaz, Çelen ve Sarp (2003) ve Akın, Şimşek ve Erdem (2007), Erdem (2010)'in sonuçları ile paralellik göstermektedir. Bu yanıtı veren bayan sınıf öğretmenleri erkek sınıf öğretmenlerine göre daha fazla yüzdeye sahiptir. Bu bilgiler ışığında bayan sınıf öğretmenlerinin "*öğretmenlik mesleğinin itibarsızlaştırılması ve toplumdaki saygınlığının az olması*" düşüncesini erkek sınıf öğretmenlerinden daha yüksek oranda mesleklerine karşı olumsuz düşünce olarak değerlendirdikleri söylenebilir.

6- Araştırma sonuçları dikkate alındığında sınıf öğretmenleri tarafından Milli Eğitim Bakanlığının beklentilerini hiç karşılamadığı düşüncesi en fazla dile getirilen düşünce olmuştur. Bu sonuç Eğitim Bir Sen (2008) ve Akın, Şimşek ve Erdem (2007) tarafından yapılan araştırmaların sonuçları ile örtüşmektedir. Cinsiyet açısından değerlendirildiğinde, bu düşünce erkek sınıf öğretmenlerinde çok yüksek oranda karşılık bulurken, bayan sınıf öğretmenlerinin yaklaşık yarısı bu düşünceye sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Buradan hareketle genel olarak sınıf öğretmenlerinin beklentilerini Milli Eğitim Bakanlığı'nın karşılamadığı söylenebilir.

7- Bu çalışmanın sonuca göre, sınıf öğretmenlerinin sınıf öğretmenliği mesleğini seçmelerindeki öncü sebeplerin değişip değişmediği sorulduğunda erkek sınıf öğretmenlerinden evet cevabı verenler ile hayır cevabı verenlerin oranı birbirine eşit çıkmıştır. Bayan sınıf öğretmenleri açısından bakıldığında hayır diyenlerin oranı evet diyenlere göre daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuca göre mesleği tercih etmedeki öncü sebeplerin değişimi cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermiştir.

8- Araştırmadan elde edilen bulgular dahilinde, mesleki tecrübelerini dikkate alarak tekrar bu mesleği seçme düzeyleri cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterdiği söylenebilir. Erkek sınıf öğretmenlerinin büyük oranda bu soruya hayır cevabı verirken, bayan sınıf öğretmenleri evet cevabını vermişlerdir. Bu sonuç Eğitim Bir Sen (2008), Erdem (2010) ve Güner (2006) tarafından yapılan araştırma sonuçları ile tezatlık oluşturmaktadır. Bu sonuçlardan yola çıkarak mesleki anlamda erkek sınıf öğretmenlerinin mesleki memnuniyet düzeylerinin bayan sınıf öğretmenlerine göre daha düşük düzeyde olduğu söylenebilir. Bu sonuç Özpınar ve Sarpkaya (2010)'nın araştırma sonuçları ile paralellik gösterirken, Topaloğlu, Koç ve Yavuz (2007)'un bulguları ile farklılık göstermektedir.

5. ÖNERİLER

Araştırmada elde edilen sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde; öğretmenlik mesleğinin ekonomik açıdan cazip hale getirilmesi, öğretmen seçme, yetiştirme ve atama politikalarının daha tutarlı hale getirilmesi, öğretmenlerin motivasyonlarını ve mesleğe bağlılıklarını artıracak uygulamalara ağırlık verilmesi, toplumsal saygınlığının artırılması için gerekli tedbirlerin alınması, yapılabilecek öneriler arasında sıralanabilir.

KAYNAKÇA

- Akın, F., Şimşek, O. Ve Erdem, T.(2007).Türkiye'de eğitim sorunu.Türk Eğitim Sen yayınları, Ankara.
- Aslan, A.(2001). İlköğretim birinci kademe öğretmenlerinin yaşam kalitesi ve mesleki doyumu. Ege Eğitim Dergisi, 1(1).
- Başaran, S. T. ve Aksu, M. (2007). Anadolu Öğretmen Liseleri: Avantajları, Sınırlılıkları ve Gelişme için Öneriler. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 40(1), 157-179.
- Baysal, A. (1995). Lise ve Dengi Okul Öğretmenlerinde Meslekte Tükenmişliğe Etki Eden Faktörler. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Can, N.(2004). Öğretmenlerin Geliştirilmesi ve Etkili Öğretmen Davranışları. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi s. 16
- Değirmencioglu, C. (2000). Bir felsefeci gözüyle öğretmenlik, Öğretmenlik mesleğine giriş, Nobel Yayınları, Ankara.
- Demirel, Ö. (2000). Karşılaştırmalı Eğitim. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Demirel, Ö. (2005). Eğitimde Program Geliştirme. Ankara: Pegem A Yayınevi.
- Eğitim Bir Sen (2008). Öğretmenlerin Meslek Memnuniyeti Araştırması, Eğitim Bir Sen Yayınları
- Ekinci, A.(2011). Öğretmenlik mesleği.(ed. Fatih Töremen), Eğitim Bilimine Giriş.İdeal Kültür Yayıncılık. İstanbul.
- Erdem, A.R.(2010). Sınıf öğretmenlerinin karşılaştığı toplumsal sorunlar ve toplumsal sorunların performansına etkisi konusundaki görüşleri, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, s. 28
- Fidan, N. ve Erden, M. (1987). Eğitim Bilimine Giriş. Repa Basın Yayın ve Ticaret Ltd.Şti, Ankara
- Gelbal, S. ve Duyan, V. (2010). İlköğretim öğretmenlerinin çocuk sevme durumlarına etki eden değişkenlerin incelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 38: 127-137.
- Glasser, W, (1999). Okulda Kaliteli Eğitim (Çev: Ulaş Kaplan), Beyaz Yayınları, İstanbul
- Gürsoy, H. (2003). Öğretmen yetiştirmede sorunlar ve öneriler. Çağdaş Eğitim Dergisi, 28 (299), ss.28-35.
- Güner, H.(2006). Öğretmenlerin adanmışlık sorunu. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kocabaş, İ. ve Karaköse, T. (2005). Okul müdürlerinin tutum ve davranışlarının öğretmenlerin motivasyonuna etkisi. Türk eğitim bilimleri dergisi, Cilt:3 Sayı.1
- Kırılmaz, A., Çelen, Ü. Ve Sarp, N.(2003). İlköğretimde Çalışan Bir Öğretmen Grubunda Tükenmişlik Durumu Araştırması. İlköğretim-Online 2 (1).
- Otacıoğlu, S.G.(2008). Müzik öğretmenlerinde tükenmişlik sendromu ve etkileyen faktörler. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 9(15), ss.103–116
- Övet, O. (2006). Eğitim fakültesinde öğrencilerinin öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özpinar, S. (2007). Anadolu öğretmen liselerinde okutulan öğretmenlik meslek bilgisi dersleri ile eğitim fakültelerinde okutulmakta olan öğretmenlik meslek bilgisi derslerinin ilişki düzeylerinin belirlenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Özpinar, M. Ve Sarpkaya, R.(2010). Köyde Görev Yapan Sınıf Öğretmenlerinin Sorunları. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 27, ss. 17-29
- Schlechty, C. Phillip, (2006), Shaking Up The School House, (Okulu Yeniden Kurmak/ Çeviri: Yüksel Özden), Nobel Yayınları, Ankara.
- Soyer, F. ve Can, Y. (2007). İş Tatmini İle Mesleki Beklenti Ve Mesleki Destek Algılaması Arasındaki İlişki. TSA, 11(3)
- Stallings, J., (1985). Effective Elementary Classroom Practices, Peabody Center for Effective Teaching,(Working Papr), Vanderbilt Universty
- Türk Eğitim Derneği. (2009). Öğretmen Yeterlikleri. Adım Okan Matbaacılık, Ankara

Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Memnuniyet/Memnuniyetsizlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

Topaloğlu, M., Koç, H. ve Yavuz, E. (2007). Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. Kamu-İş 9(3).

Özpınar, M. ve Sarpkaya, R. (2010). Köyde görev yapan sınıf öğretmenlerinin sorunları. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, sayı 27.

Otacıoğlu, S. G.(2008). Müzik Öğretmenlerinde Tükenmişlik Sendromu ve Etkileyen Faktörler, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. Cilt: 9 Sayı: 15

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (7. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.

Yılmaz, S.(2011). İlköğretim Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin “Birlikte Çalışma”ya İlişkin Alguları. Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12(1),ss. 1-14

AKADEMİDE MOBBİNG: ADIM ÜNİVERSİTELERİ ÖRNEĞİ *

MOBBING IN ACADEMY: AN INVESTIGATION AT ADIM UNIVERSITIES

*Mehmed Zahid ÇÖGENLİ**, Tuncer ASUNAKUTLU****

ÖZET: Bu çalışmada, Adım Üniversiteleri Konsorsiyumunda yer alan 10 devlet üniversitesinde mobbing'in incelenmesi ve akademisyenlerin karşılaştıkları mobbing davranışlarının ortaya konması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ADIM Üniversitelerinde çalışan 400 akademisyene ulaşılmıştır. Mobbing kavramının tarihsel gelişimi ve tanımı yapıldıktan sonra, mobbing sürecinde rol alanlara yer verilmiştir. Mobbing'in ortaya çıkış nedenlerinden, mobbing olarak nitelendirilebilecek davranışların neler olduğundan, mobbing sürecinden, bu süreçte yaşananlardan, mobbing'in nasıl tespit edilebileceğinden, mobbing'in psikolojik ve fiziksel sonuçlarından ve bu olaylar ile nasıl başa çıkılabileceğinden bahsedilmiştir. Bu bölümünde son olarak akademisyenlik kavramından ve akademisyenlerin sorunlarından bahsedildikten sonra mobbing ile ilgili bilgi verilmiştir. Daha sonra Araştırmanın amacından, yönteminden, evren ve örneklem seçiminden, veri toplama aracının belirlenmesinden ve verilerin nasıl analiz edileceğinden bahsedilmiştir. Son olarak analizi yapılan veriler ile ilgili bulgular değerlendirilip literatür karşılaştırması yapılarak sonuç kısmına yer verilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, araştırmaya katılan akademisyenlerin %66,8'i (267) akademik kariyerlerinde mobbing'e maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca çeşitli alt boyutlara göre cinsiyetin, medeni durumun, yaşın, unvanın, kıdemin ve akademisyenlerin çalıştıkları üniversitelerin yaşanan mobbing davranışlarını etkilediği, kadın akademisyenlerin erkeklere göre, Öğr.Gör./Okutman/Uzman unvanlarındaki akademisyenlerinde Prof. Dr. unvanındakilere göre mobbing'e maruz kalma riskinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar sözcükler: Mobbing, Akademisyenler, Sosyal Psikoloji, Çalışma Psikolojisi, Örgütsel Davranış

ABSTRACT: This study was carried out to analyze mobbing at 10 state universities included in the ADIM Universities Consortium, and to present the mobbing behaviors experienced by the academicians. In line with this purpose, 400 academicians were interviewed who work in ADIM Universities. After providing information on the historical development of mobbing, and defining the concept, those participating in mobbing were addressed. Then information on reasons behind mobbing, behaviors that can be defined as mobbing, the mobbing process, and experiences were discussed. Furthermore, the methods to define mobbing; the psychological, physical, family-related and social results of mobbing; and the methods to cope with such experiences were mentioned. Lastly, the concept of academician and their problems were approached, and information on mobbing in Turkey was given. After, the objective and method of study, universe and sample choice, data gathering tool definition, and the methods to analyze the data were mentioned. Then, the findings on the analyzed data were evaluated, and they were included in the conclusion with their comparison to the literature. According to the results of the study, 66.8% of the academicians stated that they experienced mobbing during their academic careers. Furthermore, gender, marital status, age, title, seniority, and the universities the academicians work for were determined to affect mobbing. It was concluded that the risk of exposure to mobbing is greater for female academicians compared to male academicians, while the same risk is higher for those having the title of Academic/Lecturer/Specialist compared to those having the title of Professor Doctor.

Keywords: Mobbing, Academicians, Social Psychology, Industrial Psychology, Organizational Behavior

* Bu çalışma "Üniversitelerde Mobbing'in İncelenmesi ve Akademisyenler Üzerine Bir Uygulama" isimli Doktora Tezinin bir kısmından hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Sağlık Yüksekokulu, İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü, mzcogenli@hotmail.com

*** Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İşletme Fakültesi, asunakutlu@gmail.com

1. GİRİŞ

Mobbing kavramı Latince kökenli “mobile vulgus” sözcüklerinden gelmektedir. Hareketli insanlar, şiddet eğilimli kalabalık, topluluk anlamlarını taşımaktadır. “Mob” teriminin Latince “çete”, İngilizcede ise topluca saldırmak, rahatsız etmek, kalabalık anlamlarını taşımaktadır (Wikipedia, 29.07.2013; Eser, 2009: 1).

Bu kavram ilk olarak Konrad Lorenz (Lorenz, 1963’den aktaran; Davenport ve diğerleri, 2003: 3; Leymann, 1996: 167) isimli bilim insanının, Boz Kazlar’ın davranışlarını incelemek amacı ile yaptığı araştırmada kullanılmıştır. Avusturyalı bilim insanı, kazların düşman olarak gördükleri bir yabancı hayvanı uzaklaştırmak ve kaçırmak için sergiledikleri davranışları ortaya koymak için “mobbing” kavramını kullanmıştır.

1972 yılında İsveçli bilim insanı Dr. Paul Heinemann tarafından yayınlanan, okul dönemindeki çocuklar arasında yaşanan davranışları ele alan kitapta, kurbanlarını soyutlayan, ümitsizliğe düşüren ve hatta onları intihara kadar götürebilen davranışların önemini ortaya koymak adına “mobbing” kavramı kullanılmıştır (Heinemann, 1972’den aktaran; Davenport ve diğerleri, 2003: 3; Leymann, 1996: 167).

İş hayatındaki baskıları ve olumsuz davranışları ortaya koymak amacı ile yazılan ilk eser Dr. Carroll Brodsky’nin 1976 yılında yayınlanan “Taciz edilmiş çalışan” isimli kitabıdır (www.leymann.se, 02.10.2013). Fakat bu eserde “mobbing” kavramı yerine “taciz” kelimesi kullanılmıştır.

1980’li yıllarda Dr. Heinz Leymann isimli bilim insanı “mobbing” terimini işyerlerinde ve çalışma hayatındaki kişiler arasında yaşanan olumsuz davranışları tanımlamak için kullanmıştır. Leymann, mobbing kavramını iş hayatında kullanan ilk bilim insanı olmuştur. Ayrıca Leymann mobbing ile ilgili 60’ın üzerinde eser yayınlamış, mobbing davranışlarını (LIPT: Leymann Inventory of Psychological Terror – Leymann Psikolojik Terör Envanteri), nedenlerini, etkilerini, hangi kişilerin hedef olabileceğini, mobbing uygulayanların kişilik yapılarını, mobbing sonucunda yaşanabilecek psikolojik ve fiziksel sonuçları ve bunlarla baş edebilmek için neler yapılması gerektiği ortaya koymuştur (Leymann, 1990: 121-123; Leymann, 1996: 170-174; Davenport ve diğerleri, 2003: 15-19; Çobanoğlu, 2005: 27-28; Tınaz, 2006: 1).

Zaman içerisinde üzerinde yapılan araştırmaların artması ve yaygınlaşması sonucu kavram kargaşasına engel olmak amacı ile Türk Dil Kurumu “mobbing” kavramına karşılık olarak “bezdiri” sözcüğünü kabul etmiştir. TDK sözlüğüne bakıldığında “mobbing” kavramının dilimize “bezdiri” olarak geçtiği görülmektedir. TDK sözlüğünde “bezdiri” kelimesinin karşılığı olarak “isim. İş yerlerinde, okullarda vb. topluluklar içinde belirli bir kişiyi hedef alıp, çalışmalarını sistemli bir biçimde engelleyip huzursuz olmasına yol açarak yıldırma, dışlama, gözden düşürme (TDK, 29.07.2013)” tanımına yer verilmiştir.

Dr. Heinz Leymann’a (1990: 119) göre mobbing, “Bir veya birkaç kişi tarafından diğer bir kişiye yönelik olarak, sistematik bir biçimde düşmanca ve ahlak dışı yöntemler ile yapılan, psikolojik bir terördür.” Zapf, Knorz ve Kulla (1996: 215) mobbing’i, “Hedef alınan bir veya birkaç kişiye karşı, uzun zamanlı ve bilinçli, düşmanca davranışlar ile gösterilen sosyal bir çatışmadır.” şeklinde tanımlamıştır.

Mobbing, bir veya birkaç kişi tarafından diğer kişi veya kişileri iş ortamlarından uzaklaştırmak, onları itibarsızlaştırmak ve hatta işten ayrılmalarına neden olmak için ahlak dışı yöntemler kullanılarak yapılan sistemli, bilinçli ve sürekliliği olan kötü davranışlardır.

MOBBING SÜRECİNDE ROL ALANLAR

İş yerinde hedef aldığı kişi veya kişilere karşı, onları sindirmek, uzaklaştırmak ve itibarsızlaştırmak için kötü ve ahlak dışı davranışlar da bulunan kişiler “Mobbingci” olarak tanımlanmaktadır.

Hedef/Mağdur; iş yerinde kötü ve ahlak dışı davranışlara maruz kalan veya maruz bırakılan kişilerdir. Mobbing’e maruz kalan bireyin durumu anlayabilmesinin önemine dikkat çekmek isteyen Dr. Heinz Leymann, “Kurban, kendisinin kurban olduğunu hissedendir” diyerek mobbing mağdurunun içinde bulunduğu sorunu fark etmesini vurgulamaktadır.

İş yerinde yaşanan mobbing olayında mobbing uygulayan ve mobbing mağduru dışındaki tüm çalışanlara izleyici veya seyirci denir. İzleyicilerin nadiren mobbing mağduru tarafında yer almaya çalıştığı ve onu yalnız bırakmadığı söylenebilir. Bu sorunun temelinde, mağdurun yanında yer almanın ve ona destek olmanın neticesinde, mobbingci tarafından hedef haline gelerek aynı muameleye maruz kalmaktan korkmaları yer almaktadır.

MOBBING’İN NEDENLERİ

Westhues (2004: 14-16) akademisyenler ile ilgili araştırmalarında, kendi kendini yönetebilen, siyasi bir bağlılığı bulunmayan, başkaları tarafından idare edilmekten hoşlanmayan, becerikli, çalışkan ve genel itibarı ile güvenilir kişilerin hedef olabileceklerinden bahsetmektedir.

Mağdurların iyi niyetli ve kendi hallerinde bir tavır içinde olmaları, mobbingcileri cesaretlendiren bir unsurdur (Tutar, 2004: 53). Aynı zamanda, yüksek boyutlarda duygusal zekaya sahip, hareketlerini gözden geçiren, göz önünde ve esnek bireyler mobbing mağduru olabilmektedir (Çobanoğlu, 2005: 52).

Ahlak bekçiliği, intikam hissi, işyerine ve işe aşırı bağlılık, bozulan ikili ilişkiler, kötü özelliklerini bir başkası üzerinden yargılamak, hoşlanılmayan birine benzetmek, etnik köken, cinsiyet, din, dil ayrımcılığı, hemşehricilik, kayırmacılık, güzellik veya yakışıklık, çirkinlik, psikolojik sorunlar, itaate zorlama ve kıskançlık bireylerin mobbing yapmasına neden olan etmenler arasında yer almaktadır (Gün, 2009: 122-173).

Mobbing olayının başlamasına; örgüt yapısı, kötü yönetim, yöneticilerin yetersiz ve liyakata dayalı olmayan bir sistemle seçilmesi, iletişim sorunları, katı hiyerarşik düzen ve çalışanların örgütte oluşturdukları çalışma grupları gibi örgütsel nedenler sebep olabilmektedir.

Davenport ve diğerleri (2003: 47-50), mobbing’e neden olan ve sürmesine yol açan bazı örgütsel faktörlerden şu şekilde bahsetmişlerdir: İşletmelerin örgüt yapılarında değişim (Küçülme, yeniden yapılanma, şirket evlilikleri), gayri ahlaki uygulamalar, rutin çalışma şartları, stresin yoğunluğu, yönetimin mobbing’e inanmaması veya görmezden gelmesi, örgüt iklimi, yöneticilerin sergiledikleri kötü yönetim, siyasi ve politik yapı, nepotizm.

Sonuç olarak mobbing uygulamalarının başlamasına neden olan faktörler arasında örgütün yönetim şekli önemli bir rol oynamaktadır. Bir işletmenin yönetim anlayışının mobbing’in başlamasına ve sürmesine engel olabilecek veya sonlanmasına etki edecek çeşitli dinamiklere sahip olması gerekir. Bu dinamikleri canlı tutmak ve etkin bir şekilde kullanmak işletmenin sadece kendi içinde olması gereken huzurlu çalışma ortamını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda sürekliliğini de sağlar.

MOBBING DAVRANIŞLARI

Mobbing ile ilgili yapılan araştırmalarda hangi davranışların bu olaya neden olduğunun ve bu davranışlara mağdurun ne sıklıkta maruz kaldığının belirlenmesinin durumun tespiti açısından önemli olduğu vurgulanmaktadır. Birçok araştırmacı farklı davranışlardan bahsetmektedir. Bununla birlikte mobbing davranışlarını ilk tanımlayan kişi Dr. Leymann’dır (1990: 120-121; 1996: 170). Ayrıca Leymann her mobbing olayında bu davranışların hepsinin

yaşanmasının şart olmadığını da belirterek, farklı davranışların veya tanımladığı davranışların sadece birkaçının bu duruma yol açabileceğinden de söz etmektedir. Bu davranışların sıklığının da önemli olduğu vurgusunu yapan bilim adamı, bu süreyi en az 6 ay olarak belirtmektedir. Yani mobbing mağduriyetinin söz konusu olması için, tanımlanan davranışların bazıları veya hepsi ile sistemli olarak en az 6 ay süre ile veya sıklıkla karşı karşıya kalınmasının önemli olduğunun vurgusu yapılmaktadır. (Leymann, 1990: 120, Leymann 1996: 168; Davenport ve diğerleri, 2003: 17-19).

Bu çalışmada akademisyenlerin mobbing'e maruz kalıp kalmadıklarını ölçmek için, Leymann'ın belirlediği bu davranışlardan (LIPT: Leymann Inventory of Psychological Terror – Leymann Psikolojik Terör Envanteri) faydalanılarak, Akademisyenlere Yönelik Mobbing Ölçeği (AYMÖ) (Çögenli ve Asunakutlu, 2014) geliştirilmiştir. Dr. Heinz Leymann (1996: 170), bu davranışları 5 başlıkta 45 ayrı davranış olarak aşağıdaki şekilde tanımlamıştır (Davenport ve diğerleri, 2003: 18-19):

- Kişinin Kendini Gösterebilmesine ve İletişiminin Engellenmesine Yönelik Davranışlar
- Sosyal İlişkileri Etkilemeye Yönelik Davranışlar
- İtibarın Zedelenmesine Yönelik Davranışlar
- Yaşam Kalitesi ve Mesleki Duruma Yönelik Davranışlar
- Kişinin Sağlığını Etkilemeye Yönelik Davranışlar

MOBBING SÜRECİ

Araştırmacıların çoğu, mobbingi bir süreç olarak ele almaktadır. Mobbing sürecini “olayların başlamasına yol açan bir anlaşmazlık ile sessizce olgunlaşan fakat hızlı ve etkili bir şekilde ilerleyen daha sonra tamiri mümkün olmayan bir durum haline gelen süreç” olarak tanımlayan Davenport ve diğerleri (2003: 20) ve Leymann (1990: 121-122) mobbing ile ilgili aşamaları aşağıdaki şekilde aktarmıştır (www.leyman.se, 03.10.2013; Çobanoğlu, 2005: 92-94; Tınaz, 2006: 54-56).

1. İlk Evre (Anlaşmazlık-Kritik Olay Aşaması): Yaşanan olumsuz bir olay veya bir anlaşmazlık sonucu mobbing süreci tetiklenebilir. Mağdurun herhangi bir tavır, hareketi veya fikir beyanı, saldırganın harekete geçmesine neden olabilir. Bu aşamada henüz saldırılar başlamamış fakat başlaması için gereken zemin oluşmuştur.

2. İkinci Evre (Kötü Davranışlar-Saldırı Eylemleri Aşaması): Hedefini seçen saldırgan, kötü davranışlara başlamıştır. Mobbing uygulayan kişi mağdura yönelik tavırlarını ve hareketlerini olumsuz yönde değiştirerek amaçlarına ulaşmak için gereken davranışlarını sergilemeye başlamıştır. Çoğu zaman mağdur ve etraftakiler bu hareketleri fark etmeyebilir. Bunun sebebi saldırganların önceleri tavırlarını doğrudan belli etmemesidir. Sinsice kurgulanan ve devam eden olaylar göz önünde olmadan mağdurun aleyhine işlemeye başlamıştır.

3. Üçüncü Evre (Yönetimin Katılımı Aşaması): Bu aşamada olayların devam etmesi ve belirgin hale gelmesi sonucunda yönetim devreye girer. Mobbing'in sona erdirilebilmesi için önemli bir fırsatın ele geçirildiği bu aşamada yöneticiler duruma önyargılı yaklaşır, davranışları ve olayları hatalı değerlendirip duruma sebebiyet verenin mağdur olduğunu düşünür veya abartılı yansıtıldığına, ortada durumu büyütecek bir şey olmadığını kanaat getirirse, yönetimin de dahil olması ile mobbing daha da artarak devam eder.

4. Dördüncü Evre (Yanlış Teşhis Aşaması): Bu aşama mağdurun yaşadığı sonucu ve içine girdiği durumu yanlış değerlendiren yönetimin, mağdura psikolojik destek alması için baskı yaptığı aşamadır. Zor veya akıl hastası olarak nitelendirilen mağdur, psikolojik destek almasına sebep olan asıl nedenlerin saldırgandan kaynaklandığını açıklayamadan kendisini yardım alırken bulabilir. Mağdur kendisinde gerçekten bir sorun olduğuna inandırılmak üzeredir. Bu aşama

sonucunda mağdurun işten ayrılması, istifa etmesi veya uzaklaşması yönünde baskılar söz konusudur.

5. Son Evre (İşten Çıkarılma Aşaması): Bu aşamada mağdur bir önceki aşamada yaşanan zorlamalara dayanamaz ve işten ayrılmak zorunda kalır. Burada işten ayrılma durumu, sadece işi tamamen bırakma anlamına gelmez. Çeşitli disiplin cezaları, zorunlu izinler veya başka bir çalışma yerine gitmesini sağlamak gibi alternatifler de mağdurun aleyhine kullanılmaktadır. Bu olay mağdurda büyük bir sarsıntıya ve psikolojik buhrana yol açar. Bu aşama ile beraber sadece psikolojik sonuçlar değil bu psikolojik sarsıntının yol açtığı çeşitli psikosomatik hastalıklar ortaya çıkabilir.

MOBBING'İN NEDEN OLDUĞU SONUÇLAR

Mobbing ve sonuçları ile ilgili yapılan birçok araştırma göstermektedir ki, bu olayın sonuçları sadece mağduru değil, işyerini, mağdurun ailesini ve toplumu da etkilemektedir. Mobbing uygulayan bir kişi her ne kadar hedeflediği kişiyi saf dışı etmek istese de, sonuçlar kendisinin bile tahmin edemeyeceği boyutlara ulaşmaktadır. Kötü olaylar ile başlayan bu zincirleme reaksiyon en sonunda devletin politikalarını dahi etkilemektedir. Hedef olarak seçtiği kişiden kurtulduğunu düşünen saldırgan yaptığı bu davranışlarla büyük toplumsal sıkıntılara yol açarak aslında kendisine de zarar vermiş olabileceğinin farkında bile değildir.

Tablo 1: Mobbing'in Fiziksel Psikolojik ve Ekonomik Sonuçları

Mobbing'in Fiziksel, Psikolojik ve Ekonomik Sonuçları	
Mobbing Mağduru	
Fiziksel Ve Psikolojik Sonuçlar	Ekonomik Sonuçlar
-Stres -Duygusal, Fiziksel Problemler -Kazalar -Sakatlıklar -Soyutlanma -Ayrılık Acıları -Mesleki Kimlik Kaybı -İntihar/Cinayet	-İlaç Tedavileri -Psikolojik Seanslar -Hastane, Doktor Masrafları -Kaza Masrafları -Sigorta Primleri -Avukat Masrafları -İşsizlik, İş Arama -Taşınma
Mağdurun Ailesi	
Fiziksel Ve Psikolojik Sonuçlar	Ekonomik Sonuçlar
-Çaresizliğin Getirdiği Acılar -Karmaşıklıklar -Ayrılıklar Veya Boşanma Acıları -Çocuklara Etkileri	-Ailenin Gelir Kaybı -Ayrılma Masrafları -Nafaka Masrafları -Terapiler
Mobbing Yaşanan Örgütler	
Fiziksel Ve Psikolojik Sonuçlar	Ekonomik Sonuçlar
-Örgütsel Anlaşmazlıklar -Hastalıklı Şirket Kültürü -Düşük Motivasyon -Yaratıcılığın Yitirilmesi	-Hastalık Raporları Ve İzinleri - Personel Devir Hızı Maliyeti -Verimlilik Düşüşü -İş Kalitesindeki Düşüş -Uzmanlık Kaybı -Tazminatlar -İşsizlik Maliyetleri -Hukuki İşlemler Ve Masrafları -Erken Emeklilik Maliyetleri -Yeni Personel Alım Maliyetleri
Toplum-Devlet	
Fiziksel Ve Psikolojik Sonuçlar	Ekonomik Sonuçlar
-Mutsuz Bireyler -Politik Ve Siyasi Sorunlar	-Sağlı Ve Sigorta Masrafları -Vergi Kayıpları -Kamu Desteklerine Talep Artışı -Psikolojik Sağlık Desteklerine Talep Artışı

Kaynak: (Davenport, Schwartz ve Elliot, 2003: 146-148)

MOBBING VE AKADEMİSYENLİK

Akademisyen; üniversite ve benzeri yükseköğretim kurumlarında öğretimi gerçekleştiren, araştırma yapan ve özgün araştırmalarıyla alanına katkıda bulunan kişilere verilen genel mesleki unvandır. Üniversitelerde ve araştırma kurumlarında görev yapan öğretim yardımcıları olan çevirmenler, uzmanlar, öğretim planlamacıları, araştırma görevlileri, okutmanlar ve öğretim görevlileri ile öğretim üyeleri olan yardımcı doçentler, doçentler ve profesörler farklı derecelerden akademisyenlerdir (YÖK, 1981; 2007).

2547 sayılı Yükseköğretim kanununda “Akademisyen” kavramına yer verilmezken bunun yerine “Öğretim Elemanı” kavramı kullanılmıştır. Fakat yine YÖK’ün hazırladığı “Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi” isimli kitapta, Yükseköğretim kurumlarında çalışan ve görevi öğretim olan çalışanlardan “Akademisyen” olarak bahsedilmiştir (YÖK, 2007). Dünyada, üniversite ve benzeri yükseköğretim kurumlarında öğretimi gerçekleştiren, araştırma yapan ve özgün araştırmalarıyla alanına katkıda bulunan bilim insanlarına “Akademisyen” denilmektedir. Bu çalışmada, evrensel bir dil kullanmak adına yükseköğretimde akademik kadrolarda çalışan personel için “Akademisyen” kavramı kullanılmıştır.

Ülkemizde akademisyen olmanın çeşitli şartları mevcuttur. Unvanlara göre değişiklik göstermekle beraber Doçentlik unvanına kadar bütün kadrolar üniversitelerde sözleşmeli olarak çalışmaktadır ve her yıl sözleşmeleri Rektörlük makamı tarafından uygun görüldüğü takdirde uzatılmaktadır. Özellikle ülkemizde çok yoğun ve stresli geçen bu süreçler, akademisyenlerin daha mesleğin başlarında kimi zaman altından kalkmakta zorlanacakları çeşitli sorunlar ile karşılaşmalarına neden olan birçok olumsuz durumu da beraberinde getirmektedir.

Süreçlerin zorluğu, yükselme ve atanma kriterleri, her yıl sözleşme yenilenmesi, özlük haklarındaki eksiklik ve yetersizlikler, unvanlar ve birimler arasında sıkı ast-üst ilişkisi, rektörlerin olağanüstü yetkileri, kariyer adımlarının çoğunun üstlerin kişisel inisiyatiflerine bırakılması gibi pek çok sorun mobbing’e neden olabilecek bir örgüt yapısının temelini oluşturmaktadır.

“Akademisyenlerin yükseltmelerinde meslektaşlarının değerlendirmesini yapmak durumunda bulunan bir öğretim üyesi, bu bakımdan da ciddi etik sorumluluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bir öğretim üyesi, meslektaşlarının özlük haklarını ilgilendiren konularda yapacağı değerlendirmelere, çalışmalarında öncelik vermek ve bu konuda öznel yargılardan kaçınmak durumundadır (YÖK, 2007: 178).” “Merkeziyetçi bir sistemden adem-i merkeziyetçi bir sisteme geçiş, ancak tedrici bir biçimde aşama aşama gerçekleşebilir. Kuşkusuz bugünkü sistem, 2547 sayılı yasanın 1981’de getirdiği sisteme göre daha az merkeziyetçidir; ancak daha alınacak hayli uzun bir yol vardır (YÖK, 2007: 162).”

Günümüzde YÖK’ün içinde bulunduğu durumu düzeltmeye ve üniversiteleri daha yaşanabilir, şeffaf, iletişim odaklı ve etik değerlere sahip birer kurum haline getirmeye, yani yeni ve sağlıklı bir örgüt yapısı kurmaya çalıştığı görülmektedir. Üniversitelerdeki örgüt yapısının sağlıklı olmadığı ve düzeltilmesi gerektiğinin vurgusu yapılmaktadır. Üniversitelerde yaşanan problemlerin çok önemli boyutlara ulaştığı söylenebilir. Bu araştırma ile üniversitelerin ve akademisyenlerin bu süreçler içerisinde ne gibi problemler ile karşılaştıklarını tarafsız olarak ortaya koyarak daha sağlıklı bir örgüt yapısının kurulmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırma, Üniversitelerde çalışan akademisyenlerin mobbing'e maruz kalıp kalmadıklarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmıştır;

A) Akademisyenlerin, Akademisyenlere Yönelik Mobbing Ölçeğine ve alt boyutlarına göre mobbing'e maruz kalmaları, çeşitli değişkenler açısından (Cinsiyet, medeni durum, yaş grupları, unvanlar, kıdem, çalıştıkları birim ve çalıştıkları üniversiteler) farklılık göstermekte midir?

B) Akademisyenlerin mobbing'e maruz kalıp kalmamalarında çeşitli değişkenlerin (Cinsiyet, medeni durum, yaş grupları, unvanlar, kıdem) etkisi nedir?

C) Akademisyenlerin maruz kaldıkları mobbing sürecine ilişkin düşünceleri nelerdir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Araştırma, mevcut durumu tespit etmeyi amaçladığı için tarama modeli türlerinden genel tarama modeli ile desenlenmiştir. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2009). Genel tarama modelleri ise çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar, 2009). Bu araştırma genel tarama modeline göre desenlenmiştir.

2.2. Evren ve Örneklem

Anket uygulanacak akademisyenler belirlenirken her üniversitede bulunan akademik birimler ve akademisyen sayısı, belirlenen örneklem miktarına oranlanarak tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle örneklemin evreni temsil etme kapasitesi artırılmıştır.

Araştırmanın evrenini ADIM Üniversiteleri Konsorsiyumunda yer alan 10 kamu üniversitesinin akademisyenleri oluşturmaktadır. Bu üniversiteler; Adnan Menderes Üniversitesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Balıkesir Üniversitesi, Celal Bayar Üniversitesi, Dumlupınar Üniversitesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Pamukkale Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi ve Uşak Üniversitesi'dir.

ADIM Üniversiteleri Konsorsiyumu birbirine coğrafi ve kuruluş tarihi olarak yakınlığı olan, sorunlara ortak çözüm arayan üniversiteler tarafından yürütülen İşbirliği Programı çerçevesinde, lisans ve lisansüstü eğitim-öğretim, bilimsel ve teknolojik araştırma - geliştirme projeleri, sosyal ve kültürel alanlarda yapılacak çalışmaların ortak yürütülebilmesi için oluşturulan bir işbirliği protokolüdür.

Araştırma'nın evreni olan bu üniversiteler ve akademisyenleri hakkında karşılaştırmalı ve sağlıklı bir inceleme yapılabilmesi için bu üniversitelerin hepsinde ortak olarak yer alan fakülteler ve meslek yüksekokulları evren olarak değerlendirmeye alınmıştır. Bundan dolayı araştırma'nın evrenini Adım Üniversiteleri Konsorsiyumunda yer alan 10 kamu üniversitesinin Eğitim Fakülteleri, Fen ve Edebiyat Fakülteleri, İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri, Mühendislik Fakülteleri ve Meslek Yüksekokulları'nda görev yapan Araş. Gör., Öğr. Gör./Okutman/Uzman, Yard. Doç. Dr., Doç. Dr. ve Prof. Dr. unvanındaki akademisyenler oluşturmaktadır. araştırmanın evreni 10 Üniversitenin Eğitim Fakültesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Mühendislik Fakültesi ve Meslek Yüksekokulu'nda görev yapan 1133 Araş. Gör., 580 Öğr. Gör./Okutman/Uzman, 1480 Yard.

Doç. Dr., 606 Doç. Dr. ve 437 Prof. Dr. olmak üzere toplam 4236 Akademisyen'den oluşmaktadır.

Araştırmanın örneklemini belirlerken evren içinden %95 güven seviyesi ve %5 hata payı ile ulaşılması gereken katılımcı sayısı 352 olarak hesaplanmıştır. Fakat örneklemin hesaplanması esnasında üniversiteler, fakülteler ve unvanların sayısı olarak yeterli olması gerektiğinden ve örneklem büyüklüğünün evreni temsil gücünü artırmak amacıyla ulaşılması gereken akademisyen sayısı 400 olarak alınmıştır. Bu sayede kabul edilebilir hata %4,66 ya düşmüştür (surveysystem.com, 05.05.2013).

Araştırmanın örneklemini 10 Üniversitenin Eğitim Fakültesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Mühendislik Fakültesi ve Meslek Yüksekokulu'nda görev yapan 106 Araş. Gör., 57 Öğr. Gör./Okutman/Uzman, 137 Yard. Doç. Dr., 57 Doç. Dr. ve 43 Prof. Dr. olmak üzere toplam 400 Akademisyen'den oluşmaktadır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada akademisyenlerin maruz kaldıkları mobbing davranışlarını belirlemek için ölçek geliştirme çalışması yapılmıştır (Çögenli ve Asunakutlu, 2014). Ölçek geliştirme süreci kapsam geçerliği, yapı geçerliği ve güvenilirlik çalışmasından oluşmaktadır. Akademisyenlere Yönelik Mobbing Ölçeğinin (AYMÖ) güvenilirliği Cronbach Alpha katsayısı ile belirlenmiştir. Ölçeğin tamamına ilişkin güvenilirliği (Cronbach's Alpha) $\alpha=0,970$ olarak bulunmuştur. Ölçeğin alt boyutlarını oluşturan güvenilirlik katsayıları: 1. Kendini Gösterebilmeye ve İletişime Yönelik Saldırıları ($\alpha=0,899$), 2. Sosyal İlişkilere Yönelik Saldırıları ($\alpha=0,917$), 3. İtibara Yönelik Saldırıları ($\alpha=0,821$), 4. Mesleki Duruma Yönelik Saldırıları ($\alpha=0,911$) ve 5. Kişinin Psikolojik Sağlığına Yönelik Saldırıları ($\alpha=0,740$) şeklinde bulunmuştur.

2.4. Veri Analizi

Öncelikle verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacı ile Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testlerinden faydalanılmıştır. Yapılan normallik testleri sonucunda her bir boyut ve Akademisyenlere Yönelik Mobbing Ölçeği'nin tamamı için [$p=,000$] olarak bulunmuştur. Buna göre $p<0,05$ anlamlılık düzeyinde verilerin normal dağılım göstermediği görülmüştür. Bu yüzden verilerin analizinde Non-Parametrik (parametrik olmayan) testlerin uygulanmasına karar verilmiştir. Ayrıca Akademisyenlerin mobbing'e maruz kalmalarına, demografik değişkenlerin etkisini ve bu etkinin oranını bulmak amacı ile Multinomial Logistic Regresyon analizinden yararlanılmıştır.

3. TARTIŞMA ve SONUÇ

Araştırmada yanıt aranan sorular doğrultusunda şu cevaplara ulaşılmıştır:

A) Cinsiyet: Akademisyenlere Yönelik Mobbing Ölçeği toplam puanlarına bakıldığında kadın akademisyenlerin anlamlı bir şekilde erkek akademisyenlere göre mobbing davranışlarına daha fazla maruz kaldıkları görülmektedir. Kadın akademisyenlerin ölçeğin tamamı göz önünde bulundurulduğunda mobbing davranışları ile daha fazla karşılaştıklarını ve daha fazla risk altında olduklarını göstermektedir. Araştırmaya katılan kadın akademisyenlerin % 76,5'i mobbing'e maruz kaldıklarını düşünmektedirler. Bu da akademik kariyerleri boyunca her dört kadından üçünün mobbing ile karşılaşabileceğini göstermektedir. Mobbing'e maruz kaldıklarını belirten kadınların % 14,4'ü yine kadınlar tarafından, % 38,7'si erkekler tarafından, %46,8'i ise her iki cinsiyetin de oluşturduğu birden fazla kişi tarafından mobbing'e maruz bırakıldıklarını belirtmişlerdir.

Avrupa Çalışma Koşulları Araştırması'nın bulgularına göre kadınların mobbing'e maruz kalma riski erkeklere göre daha fazladır (Fourth European Working Conditions Survey, 2005:

11). Finlandiya’da yapılan bir başka araştırmada, mobbing olayına kadınların erkeklere göre daha fazla maruz kaldıkları belirtilmiştir (Salin, 2001: 438).

WBI’nin (World Bullying Institute) Amerika’da 7740 çalışan üzerine yaptığı araştırmada mobbing oranı %37 olarak çıkmıştır. Ayrıca katılımcıların %60’ının erkekler tarafından mobbing’e maruz bırakıldıkları ve mağdurların %57’sinin kadın oldukları belirtilmiştir (WBI Survey, 2007: 1; Namie, 2007: 1-4).

Medeni Durum: Araştırmaya katılan akademisyenlerin medeni durumlarına göre Akademisyenlere Yönelik Mobbing Ölçeği’nin alt boyutlarına bakıldığında, “Kendini gösterebilmeye ve iletişime yönelik saldırılar” alt boyutunda anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Bu alt boyutta bekâr akademisyenlerin mobbing davranışlarına evli akademisyenlere göre daha fazla maruz kaldıkları görülmektedir.

Mesleki duruma yönelik saldırılar alt boyutunda yine bekâr akademisyenlerin, evli akademisyenlere göre mobbing davranışlarına anlamlı bir şekilde daha fazla maruz kaldıkları görülmektedir. Bekâr akademisyenlerin yaşadıkları kötü olayları paylaşacak bir eşlerinin olmayışı ve bu konuda nispeten yalnız olmaları veya onları sahiplenebilecek bir partnerlerinin olmaması daha kolay hedef haline gelebilmelerinde etkili olabilmektedir.

Özellikle sosyal ilişkiler, itibara yönelik saldırılar ve psikolojik sağlığa yönelik davranışlarda evli ve bekârlar arasında anlamlı bir fark bulunmaması, mobbing davranışlarının mesleki nedenler ve kaygılardan dolayı ortaya çıktığı şeklinde yorumlanabilir.

Yaş: Ölçeğin bütün alt boyutlarına ve tamamına ilişkin puanlara bakıldığında 60 yaş ve üzeri akademisyenler mobbing davranışlarına en az maruz kalan akademisyenler olarak görülmektedir. Belirli bir yaşa gelmiş insanlara karşı daha dikkatli ve hoşgörülü davranıldığından bahsedilebilir.

Chappell ve Di Martino’nun 15 Avrupa Birliği ülkesinde, 1998 yılı ILO (International Labor Organization, Uluslararası Çalışma Örgütü) raporunda da yer alan araştırmasında yaşın mobbing ihtimalini artırdığı belirtilmiştir (Chappell ve Di Martino, 1999). Di Pasquale’in yaptığı çalışmaya göre yaş faktörünün mobbing’i etkilediği belirtilmiştir (Di Pasquale, 2002, 25.09.2013). Fourth European Working Conditions Survey’in (2005: 29), sonuçlarına göre 30 ile 49 yaş arasındaki çalışanların mobbing’e maruz kalma riskinin diğer yaş gruplarına göre daha fazla olduğu belirtilmiştir.

Unvan: Kendini gösterebilmeye ve iletişime yönelik saldırılar alt boyutunda anlamlı bir şekilde mobbing davranışlarına en fazla maruz kalanlar Öğr. Gör./Okutman/Uzman kadrolarındaki akademisyenlerdir. Akademik unvanlar göz önüne alındığında ders yükleri ve çalışma şartları öğretim üyelerine göre çok daha ağır olan, üniversitelerde meslek yüksekokulları, zorunlu dersler ve teknik destek konularında eğitim ve öğretim faaliyetlerini gerçekleştiren bu unvanlardaki akademisyenlerin kendilerini gösterebilme konusunda çeşitli problemler yaşadıkları söylenebilir. Yoğun ders yükleri ve genellikle yerleşke dışında veya ilçelerde fakültelere göre daha olumsuz şartlarda görevlerini yapmaya çalışan bu unvanlardaki akademisyenlerin, akademik kariyer yapmalarında çeşitli zorluklar ile karşılaştıkları ve kendilerini gösterebilme olanaklarının bu yüzden kısıtlandığından bahsedilebilir.

Kendini gösterebilmeye ve iletişime yönelik saldırılar alt boyutundaki mobbing davranışlarına anlamlı bir biçimde en az maruz kalan unvan Prof. Dr. kadrosundaki akademisyenlerdir. Akademik kariyerlerinde unvan açısından artık en üstte bulunan bu akademisyenlerin konumları gereği çalışma ortamlarında daha rahat oldukları ve diğer çalışanlar tarafından bu kişilere daha dikkatli davranıldığından bahsedebilmek mümkündür.

Çalışılan Akademik Birim: Akademisyenlerin, Akademisyenlere Yönelik Mobbing Ölçeği ve alt boyutlarına göre çalıştıkları akademik birimler arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir.

Üniversitenin tamamını göz önünde bulundurduğumuzda içerisindeki birimlerin ayrı ayrı mobbing için çeşitli ortamlara sahip olduğundan bahsetmek mümkün değildir. Her bir akademik birimin aynı yerden yönetildiğini ve kararların hemen her birimde aynı şekilde uygulandığından bahsedecek olursak birimler arasında belirgin farkların çıkmaması mobbing olaylarının daha çok bireysel bazı faktörlerin etkisi ile başladığından bahsetmek mümkün olabilir.

Akademisyenlere Yönelik Mobbing Ölçeği toplam puanlarına bakıldığında Adnan Menderes ve Süleyman Demirel Üniversitelerinde çalışan akademisyenlerin mobbing davranışlarına en fazla maruz kalan akademisyenler olduğu görülmektedir. Balıkesir, Celal Bayar ve Dumlupınar Üniversitelerinde çalışan akademisyenlerin ise mobbing davranışlarına en az maruz kalan akademisyenler oldukları görülmektedir.

Sonuç olarak; araştırmada yanıt aranan ilk soruda, Akademisyenlere Yönelik Mobbing Ölçeği ve alt boyutları göz önünde bulundurulduğunda istatistiksel analizlerin sonuçları şu şekilde özetlenebilir.

Kendini gösterebilmeye ve iletişime yönelik saldırılar alt boyutunda, kadın akademisyenler, bekâr akademisyenler, Öğr. Gör./Okutman/Uzman unvanlarındaki akademisyenler ile Adnan Menderes ve Süleyman Demirel Üniversiteleri akademisyenleri mobbing davranışlarına en fazla maruz kalan akademisyenlerdir.

Sosyal ilişkilere yönelik saldırılar alt boyutunda, 40-49 ve 50-59 yaş grubundaki akademisyenler, Öğr.Gör./Okutman/Uzman unvanlarındaki akademisyenler, 11-15 ve 16-20 yıl arasında kıdeme sahip akademisyenler ile Adnan Menderes ve Süleyman Demirel Üniversiteleri akademisyenleri mobbing davranışlarına en fazla maruz kalan akademisyenlerdir.

İtibara yönelik saldırılar alt boyutunda, Adnan Menderes ve Süleyman Demirel Üniversitelerinde çalışan akademisyenlerin mobbing davranışlarına en fazla maruz kalan akademisyenler oldukları görülmektedir.

Mesleki duruma yönelik saldırılar alt boyutunda, kadın akademisyenler, bekâr akademisyenler ile Adnan Menderes ve Süleyman Demirel Üniversitelerinde çalışan akademisyenlerin mobbing davranışları ile daha sık karşılaştıkları görülmektedir.

Kişinin psikolojik sağlığına yönelik saldırılar alt boyutunda, Süleyman Demirel Üniversitesi akademisyenlerinin mobbing davranışlarına en fazla maruz kalan akademisyenler oldukları görülmektedir.

Akademisyenlere Yönelik Mobbing Ölçeği toplam puanlarına bakıldığında, kadın akademisyenler ile Adnan Menderes ve Süleyman Demirel Üniversitelerinde çalışan akademisyenlerin mobbing davranışları ile en sık karşılaşan akademisyenler olduğu görülmektedir.

B) Araştırmanın bu kısmında akademisyenlere uygulanan anket formunda “Akademik kariyerinizde mobbing’e maruz kaldığınızı düşünüyor musunuz?” sorusuna verilen yanıtlara uygulanan Multinomial Logistic Regresyon analizi ile akademisyenlerin mobbing mağduru olmalarının ve bu mağduriyetin olasılığının cinsiyet, medeni durum, yaş, unvan ve kıdemleri ile bir ilişkisi olup olmadığına bakılmıştır.

Cinsiyet: Araştırmaya katılan kadın akademisyenlerin % 76,5’i mobbing’e maruz kaldıklarını düşünmektedirler. Bu oran erkeklerde % 61,2’dir. Yapılan analizler sonucunda kadın akademisyenlerin erkek akademisyenlere göre daha fazla mobbing’e maruz kaldıklarını düşündükleri ortaya çıkmıştır.

Mobbing’e maruz kaldığımı düşünüyorum cevabı için kadın akademisyenlerin, erkek akademisyenlere göre mobbing’e maruz kalma ihtimalleri 1,838 kat daha fazladır. Mobbing’e kısmen maruz kaldığımı düşünüyorum cevabı için ise kadın akademisyenlerin, erkeklere göre

mobbing'e maruz kalma ihtimalleri 2,527 kat daha fazladır. Buna göre kadın akademisyenlerin mobbing'e maruz kalma olasılığı erkek akademisyenlere göre 4,365 kat daha fazladır.

Bu sonuç, araştırmanın ilk amacında yanıt aranan sorulardan cinsiyete göre anlamlı bir fark olduğu sonucu ile örtüşmektedir. Kadın akademisyenlerin erkek akademisyenlere göre anlamlı bir fark sonucunda mobbing davranışlarına daha fazla maruz kaldıkları araştırmanın ilk amacında yanıt aranan cevaplarda da görülmektedir.

Chappell ve Di Martino'nun 15 Avrupa Birliği ülkesinde, 1998 yılı ILO (International Labor Organization, Uluslararası Çalışma Örgütü) raporunda da yer alan araştırmasında cinsiyetin mobbing ihtimalini artırdığı belirtilmiştir (Chappell ve Di Martino, 1999: 2). Di Pasquale'in yaptığı çalışmaya göre cinsiyet faktörünün mobbing'i etkilediği ve kadınlarda bu riskin erkeklere göre %75 daha fazla olduğu belirtilmiştir (Di Pasquale, 2002, 25.09.2013).

Medeni Durum: Araştırmaya katılan evli akademisyenlerin % 65,4'ü mobbing'e maruz kaldıklarını düşünmektedirler. Bekâr akademisyenlerin ise % 70,3'ü mobbing'e maruz kaldıklarını düşünmektedirler. Bekâr akademisyenler oran olarak daha fazla mobbing'e maruz kaldıklarını belirtse de yapılan analizler sonucunda akademisyenlerin medeni durumunun "Akademik kariyerinizde mobbing'e maruz kaldığınızı düşünüyor musunuz?" sorusuna verdikleri cevapları etkilemediği görülmektedir.

Yaş: Araştırmaya katılan 29 ve altı yaş gurubundaki akademisyenlerin %61,1'i, 30-39 yaş gurubundaki akademisyenlerin %67,7'si, 40-49 yaş gurubundaki akademisyenlerin %68,3'ü, 50-59 yaş gurubundaki akademisyenlerin %56'sı, 60 ve üzeri yaş gurubundaki akademisyenlerin ise %25' i akademik kariyerlerinde mobbing'e maruz kaldıklarını belirtmiştir.

Unvan: Araştırmaya katılan Araş.Gör. unvanındaki akademisyenlerin, %68,5'i, Öğr.Gör./Okutman/Uzman unvanlarındaki akademisyenlerin %77,2'si, Yard.Doç.Dr. unvanındaki akademisyenlerin %64,7'si, Doç.Dr. unvanındaki akademisyenlerin %63,8'i, Prof.Dr. unvanındaki akademisyenlerin %59,1'i mobbing'e maruz kaldıklarını düşünmektedirler.

Yapılan analizler sonucunda Öğr.Gör./Okutman/Uzman unvanındaki akademisyenlerin, Prof.Dr. unvanındaki akademisyenlere göre daha fazla mobbing'e maruz kaldıklarını düşündükleri ortaya çıkmıştır. Mobbing'e maruz kaldığımı düşünüyorum cevabı için Öğr.Gör./Okutman/Uzman unvanındaki akademisyenlerin, Prof.Dr. unvanındaki akademisyenlere göre mobbing'e maruz kalma olasılığı 2,862 kat daha fazladır.

Bu sonuç, araştırmanın ilk amacında yanıt aranan sorulardan unvanlara göre anlamlı bir fark olduğu sonucu ile örtüşmektedir. Öğr.Gör./Okutman/Uzman unvanlarındaki akademisyenlerin mobbing davranışlarına daha fazla maruz kaldıkları araştırmanın ilk amacında yanıt aranan cevaplarda da görülmektedir.

Kıdem: Araştırmaya katılan 1-5 yıl arasında kıdeme sahip akademisyenlerin %66,3'ü, 6-10 yıl arasında kıdeme sahip akademisyenlerin %69,3'ü, 11-15 yıl arasında kıdeme sahip akademisyenlerin %75,6'sı, 16-20 yıl arasında kıdeme sahip akademisyenlerin %66,7'si, 21 ve üzeri yıllarda kıdeme sahip akademisyenlerin %58,1'i akademik kariyerlerinde mobbing'e maruz kaldıklarını belirtmişlerdir.

Sonuç olarak; araştırmada yanıt aranan ikinci soruda, akademisyenlerin cinsiyetlerinin ve unvanlarının "Akademik kariyerinizde mobbing'e maruz kaldığınızı düşünüyor musunuz?" sorusuna verdikleri cevapları etkilediği görülmektedir. Kadın akademisyenlerin, erkek akademisyenlere ve Öğr.Gör./Okutman/Uzman unvanlarındaki akademisyenlerin, Prof. Dr. unvanındaki akademisyenlere göre mobbing'e maruz kalma riskinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

C) Araştırmanın bu kısmında akademisyenlere yöneltilen 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39. soruların cevapları frekans analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. 400 akademisyen arasından, “Mobbing’e maruz kaldığınızı düşünüyor musunuz?” sorusuna “evet” veya “kısmen” şeklinde cevap veren 267 akademisyenin bu dokuz soruya da cevap vermeleri istenerek yaşadıkları mobbing olayları ile ilgili detaylı bilgi elde edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmaya katılan 400 akademisyenin 267’si mobbing’e maruz kaldıklarını düşünmektedirler. Bu akademisyenlerden 168’i mobbing’e maruz kaldığını, 99’u ise kısmen mobbing’e maruz kaldığını belirtmişlerdir. 133 akademisyen ise mobbing olayı ile karşılaşmadıklarını belirtmişlerdir. Sonuç olarak araştırmaya katılan akademisyenlerin %66,8’i mobbing ile karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Bu veriler bize ülkemizde her 3 akademisyenden 2’sinin mobbing ile karşılaşabildiğini göstermektedir.

Bu sonuç Eğitim ve öğretimin en üst seviyede yapıldığı üniversitelerde yaşanan durumun ne kadar vahim olduğunu özetleyen bir sonuç olmuştur. Bilimsel anlamda ülke ihtiyaçlarının karşılanmasının beklenildiği akademisyenlerin içinde buldukları çalışma ortamının aslında hiçte sağlıklı bir örgüt yapısına sahip olmadığını ve aynı zamanda insan ilişkilerinin ve iletişimin, mesleki kaygı ve hırsların gerisinde kaldığını gösteren bir sonuçtur.

Cemaloğlu’nun (2007: 789) yaptığı araştırmaya göre çalışmaya katılan öğretmenlerin %50’sinin son 6 ay içerisinde mobbing davranışlarına maruz kaldıkları belirtilmektedir. Leymann (1996: 175) İsveç’te iş hayatına başlayan kişilerin mobbing’e maruz kalma olasılığının %25 olduğunu belirtmiştir. Finlandiya da yapılan bir araştırma sonucunda, katılımcıların mobbing’e maruz kalma oranı %10 olarak verilmiştir (Vartia, 1996: 203). İngiltere’de yapılan araştırmaya katılan çalışanların %10,6’sının mobbing’e maruz kaldıkları tespit edilmiştir (Hoel ve diğ., 2001: 448). Muğla ilindeki sağlık çalışanları üzerine yapılan araştırmada mobbing oranı %34,9 olarak tespit edilmiştir (Çöl, 2008: 107). Poussard ve Çamuroğlu’nun (2009: 230) yaptığı araştırmanın sonucunda haftada bir kere mobbing davranışlarına maruz kalan çalışanların oranı %23 olarak verilmiştir.

Akademisyenler en çok Araş. Gör. Unvanındayken mobbing mağduru olduklarını belirtmişlerdir. Akademik unvan dereceleri arttıkça mobbing mağduru olduğunu belirten akademisyenlerin sayısı düşmektedir. Bu sonuç mesleki konumun ve statünün yükselmesinin mobbing ile karşılaşma riskini azalttığı sonucunu ortaya koymaktadır. Akademik kariyer süreçlerini tamamlamış, bilimsel olarak kendini ispatlamış olan akademisyenlerin mobbing olayları ile daha az karşılaştıklarından bahsedilebilir.

Akademisyenler sırası ile en çok “yüksek lisans yaparken” sonra “doktora ders aşamasında” ve daha sonra “doktora tez aşamasında” mobbing mağduru olduklarını belirtmişlerdir. Doktora ders ve tez aşamaları bir bütün olarak ele alındığında, akademisyenlerin en çok doktora döneminde mobbing mağduru oldukları görülmektedir. Özellikle yeterlik sınavı süreçlerinin çok meşakkatli geçtiği düşünüldüğünde doktora dönemi bilimsel olarak akademik kariyer süreçlerinin en yoğun sürdüğü dönem olarak bilinmektedir. Araştırmaya katılan akademisyenlerin bir bölümü de öğretim üyeliği kadrosu beklerken mobbing mağduru olduklarını belirtmişlerdir. Öğretim üyeliği kadroları çokta şeffaf olmayan ve bireysel bazı özelliklerin öncelikli hale geldiği, üniversite yönetimlerinin inisiyatifine bırakılan süreçler halini almıştır. Oysa doktorasını tamamlamış bir akademisyenin öğretim üyeliğine yükseltilmesi, yöneticilerin inisiyatiflerinde olmamalıdır. Doktorasını bitirmiş her akademisyenin, öğretim üyesi olması akademik kariyer süreçlerini başarmasının bir sonucu olarak en doğal hakkıdır. Kendi çalışmaları ve emeği ile yüksek lisans ve doktora süreçlerini tamamlamış bir akademisyene öğretim üyeliği kadrosu vermek üniversite yönetimlerinin keyfi ve şahsi uygulamalarına bırakılmamalıdır.

Akademisyenlerin %7,9'u kadınlar tarafından, %45,7'si erkekler tarafından ve %46,4'ü ise her iki cinsiyetten oluşan birkaç kişi tarafından mobbing'e maruz bırakıldıklarını belirtmişlerdir. Bu veriler doğrultusunda erkeklerin, kadınlara göre daha fazla mobbing uyguladığından ve mobbing mağdurlarının neredeyse yarısının birkaç kişiden oluşan gruplar tarafından mobbing mağduru edildiğinden bahsedilebilir.

Akademisyenler en çok Prof. Dr. unvanındaki diğer akademisyenler tarafından mobbing'e maruz bırakıldıklarını belirtmişlerdir. Akademik unvan dereceleri düştükçe mobbing uygulama oranı da düşmektedir. Yöneticilik gücünü elinde bulunduran akademisyenlerin daha fazla mobbing uyguladığından bahsetmek mümkündür. Ayrıca akademisyenler, idari personelin de mobbing uygulayan kişiler arasında olduğunu belirtmişlerdir.

Akademisyenlere mobbing uygulayan kişilerin %89,9'unun yöneticilik görevi olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç yöneticilerin koltuklarından aldıkları gücü diğer akademisyenlere baskı yapmak ve onları sindirmek için kullandıklarını göstermektedir. Üniversitelerde çeşitli yöneticilik görevlerinde bulunan akademisyenlerin buldukları konumu diğer akademisyenlere karşı bir üstünlük sağlama aracı olarak gördükleri söylenebilir. Akademisyenler en çok "Bölüm Başkanları" ve "Dekanlar veya Müdürler" tarafından mobbing'e maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Hoel ve arkadaşlarının (2001: 450) yaptığı araştırmada mobbing mağduru olduğunu belirten çalışanların %74,7'si yöneticileri tarafından bu olaya maruz bırakıldıklarını belirtmişlerdir.

Akademisyenler sırası ile kıskanıldıkları, kişisel olarak başarılı oldukları, girişimci ve sosyal oldukları için mobbing'e maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Bu üç nedenden sonra siyasi görüşleri ve dini inançları yüzünden de mobbing mağduru olduklarını belirtmişlerdir.

Akademisyenler kayırmacılığı (nepotizm), yöneticilerin yeterli bilgi ve donanıma sahip olmamasını ve sağlıklı olmayan örgüt kültürünü mobbing'e maruz kalmalarında etkili olan örgütsel nedenlerin en önemlileri olarak sıralamışlardır.

Akademisyenlerin çoğu mobbing olayına karşı sessiz kaldıklarını belirtmişlerdir. Mobbing olayında sessiz kalmak olayın büyüyerek devam etmesine neden olabilecek sonuçlar doğurabilmektedir. Mağdurun bir şey yapmadığını gören veya yapamadığını düşünen mobbingci daha korkusuz ve daha kararlı bir şekilde hedeflediği amacı gerçekleştirene kadar kişinin üstüne gitmeye devam edecektir.

Akademisyenlerin çok az bir kısmı mobbing ile karşılaştıklarında hukuki yollara başvurduklarını belirtmişlerdir. Eğitimli, bilgili ve entelektüel diye nitelendirebileceğimiz meslek mensuplarının mobbing gibi kesinlikle hukuki destek alınmasının gerektiği bir durumda bu tercihte bulunmamaalarının önemli bir etken olduğu söylenebilir. Bunun en büyük nedenlerinden biri, hukuki yollara başvurulması sonucunda daha kötü durumlarla karşılaşılacağından çekinmeleri ve akademik kariyerlerinin de bu yüzden zarar göreceğinin endişesini taşımalarıdır. Diğer bir nedeni ise mobbing olayını ispat edememe endişesi içinde olmalarıdır. Özellikle mobbing olayına şahitlik eden meslektaşlarının aynı şeyleri yaşamak istememeleri yüzünden mobbing mağduru lehine tanıklık etmek için çekinceleri olacağını bilen akademisyenler hukuki yollara başvurmak konusunda tereddüt etmektedirler. Amerika'da yapılan araştırmada mobbing mağduru olan çalışanların yalnızca %3'ünün hukuki yollara başvurduğu belirtilmiştir (WBI Survey, 2007: 1). Lewis (2004), akademisyenlerin mobbing ile karşılaştıklarında bu durum ile başa çıkmakta zorlandıklarını ve yaşadıkları olaylar yüzünden utanç yaşadıklarını bu yüzden hukuki yollara başvurmak yerine iş arkadaşlarından destek beklemelelerinden bahsetmiştir.

Tüm bu sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda akademisyenlerin ülkemizde mobbing davranışları ile çok sık karşılaştığından söz etmek mümkündür. YÖK'ün bu konuda yaptığı çalışmalarda düşünüldüğünde bu sorunun giderek büyüdüğü ve mutlaka önüne geçilmesi

gereken bir problem olduğu sonucuna varılmaktadır. Ülkemizin yetişmiş çalışan gücünü eğiten, bilimsel, kültürel ve ekonomik anlamda gelişmemizi sağlayacak kurumlar olan üniversitelerde çalışan akademisyenlerin en büyük problemlerinin başında mobbing gelmektedir. Bu konu ile ilgili çeşitli araştırmalar yapılmalı, çeşitli çözüm önerileri getirilmeli ve hatta mobbing'e maruz kalmış akademisyenler tespit edilerek rehabilite edildikten sonra tekrar bilimsel çalışmalarını devam ettirebilmelerine imkan tanınmalıdır.

Mobbing kişisel bazda çok önemli sorunlara neden olabilmekle beraber, aileyi, çalışılan kurumu, içinde bulunulan toplumu ve devleti, fiziksel, psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda olumsuz etkileyen bir hastalıktır. Bu yüzden bu sorun kişilerin kendi başlarına çözüm üretmelerini beklemekten öte devletin çeşitli önlemler alarak bu olayların önüne geçmesi gerektiği gerçeğini gözler önüne sermektedir.

5. KAYNAKLAR

- Cemaloğlu, N. (2007). "The Exposure of Primary School Teachers to Bullying: An Analysis of Various Variables". *Social Behavior and Personality*, 35 (6), 789-802.
- Chappell, D. ve Di Martino, V. (1999). "Violence at Work". *Asian-Pacific Newsletter on Occupational Health and Safety*, 6 (1).
- Çobanoğlu, Ş. (2005). *Mobbing: İş Yerinde Duygusal Saldırı ve Mücadele Yöntemleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Çögenli M. Z. ve Asunakutlu T. (2014). "Akademisyenlere Yönelik Mobbing Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması" *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 92-105.
- Çöl, S. Ö. (2008). "İşyerinde Psikolojik Şiddet: Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma". *Çalışma ve Toplum, Ekonomi ve Hukuk Dergisi*. 4, 107-134.
- Davenport, N., Schwartz, R.D. ve Elliot, G. P. (2003). *Mobbing: İşyerinde Duygusal Taciz*. (Çev: Osman Cem Önerot). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Di Pasquale, V. (2002). Study Examines "Mobbing" at the Workplace. Erişim:25.09.2013 <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/2002/08/feature/de0208203f.htm>
- Eser, O. (2009). Mobbing Kavramının Türkçe Serüveni. *Önce Kalite Dergisi, Türkiye Kalite Derneği Yayınları*. 127, 56-58.
- Fourth European Working Conditions Survey (2005). "Preventing Violence and Harassment in the Workplace". *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*. Erişim: 23.09.2013 www.eurofound.eu.int
- Gün, H. (2009). *Çalışma Ortamında Psikolojik Taciz: İş Yeri Sendromu (Mobbing/Bullying)*. İstanbul: Lazer Yayınları.
- Hoel, H., Cooper, C. L. ve Faragher, B. (2001). "The Experience of Bullying in Great Britain: The Impact of Organizational Status". *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 10 (4), 443-465.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (19. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Lewis, D. (2004). "Bullying at Work: The Impact of Shame Among University and College Lecturers". *British Journal of Guidance & Counselling*, 32 (3), 281-299.
- Leymann, H. (1990). "Mobbing and Psychological Terror at Workplaces". *Violence and Victims*, 5 (2), 119-126.
- Leymann, H. (1996). "The Content and Development of Mobbing at Work". *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5 (2), 165-184.
- Leymann.se (1997). "The Mobbing Encyclopedia". Erişim Tarihi: 02.10.2013 www.leymann.se/English/frame.html.
- Namie, G. (2007). U.S. Workplace Bullying Survey Results. Workplace Bullying Institute. Erişim: 10.07.2013 www.workplacebullying.org
- Poussard, J. M. ve Çamuroğlu, M. İ. (2009). *Psikolojik Taciz: İşyerindeki Kabus*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Salin, D. (2001). "Prevalence and Forms of Bullying Among Business Professionals: A Comparison of Two Different Strategies for Measuring Bullying". *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 10 (4), 425-441.
- TDK (2013). Türk Dil Kurumu. Erişim Tarihi: 29.07.2013 www.tdk.gov.tr
- Tınaz, P. (2006). *İş Yerinde Psikolojik Taciz: Mobbing*. İstanbul: Beta Basın Yayın Dağıtım.
- Tutar, H. (2004). *İş Yerinde Psikolojik Şiddet*. Ankara: Platin Yayınları.
- Vartia, M. (1996). "The Sources of Bullying-Psychological Work Environment and Organizational Climate". *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5 (2), 203-214.
- WBI Survey (2007). U.S. Workplace Bullying Survey. Workplace Bullying Institute. p. 1 Erişim: 13.08.2013 www.workplacebullying.org
- Westhues, K. (2004). *Workplace mobbing in Academe: Reports from Twenty Universities*. Newyork: Edwin Mellen Press.
- YÖK (1981). 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu. www.mevzuat.gov.tr
- YÖK (2007). *Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi*. Ankara: T.C. Yükseköğretim Kurulu.

Zapf, D., Knorz, C. ve Kulla, M. (1996). "On the relationship Between Mobbing Factors, and job Content, Social Work Environment, and Health Outcomes". *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5 (2), 215-237.

MÜBERRED ve SA'LEB'İN İLMÎ REKABETİ

SCIENTIFIC COMPETITION BETWEEN MUBERRED AND SA'LEB

Ahmet ŞEN**

ÖZET: Makalemizde, Basra ve Kûfe ekolünün son iki temsilcisi olan Müberred ile Sa'leb arasındaki ilmî çekişmeyi ele aldık. Basra ve Kûfe ekolünün Müberred ve Sa'leb'e kadar geçirdiği süreci ortaya koyduktan sonra Bağdat'ta bu iki dilcinin ilmî faaliyetleri esnasında birbirleriyle münasebetlerini dile getirdik. Ayrıca iki dilci arasında cereyan eden tartışmalarından beş tanesine yer verdik.

Anahtar sözcükler: Basra, Kûfe, Müberred, Sa'leb.

ABSTRACT: In this article, scientific conflict between Mubarrad and Sa'leb who are the last two representatives of Basra and Kufa school is examined. Firstly, the process of schools of Basra and Kufa until the time of Mubarrad and Sa'leb is analyzed. Secondly, these two scholars relation with each other is explained during their scientific activities in Bagdad. In addition, five debates between above mentioned linguistic scientists are given a place in this paper.

Keyword: Basra, Kûfe, Müberred, Sa'leb

1. GİRİŞ

Arap dili tarihinde nahvin kurucusunun kim olduğu hususunda farklı isimler zikredilmektedir. Hz. 'Ali, Ebu'l-Esved ed-Duelî (ö. 69/688), Nasr b. 'Âsım (ö. 90/708), Yahyâ b. Ya'mer el-'Advânî (ö. 89/708), 'Abdurrahmân b. Hüzmüz (ö. 117/735) ve daha sonraki dönemde yaşamış Basralı 'Abdullah b. Ebî İshak el-Hadramî¹ (ö. 127/744)'nin adları bu faaliyetleri bizzat yaptıkları şeklinde geçmektedir².

Nahiv ilminin esas ve kaidelerini Hz. 'Ali'nin kurduğuna dair iddialar, onun Ebu'l-Esved ed-Duelî'ye vermiş olduğu küçük bir risaleden bahseden rivayetlere dayanır. Ebu'l-Esved bu hikâyeyi şöyle anlatır³:

“Bir gün Hz. 'Ali'nin yanına gittim. Bana bir kâğıt parçası çıkardı ve onda şöyle yazıyordu: “Söz ya isim, ya fiil ya da harftir. Harf bir mana için gelir.” “Seni buna sevk eden nedir?” dedim. “Ailemden bazısının konuşmalarında bozulma gördüm. İnsanlara müracaat edebilecekleri, doğruyu yanlıştan ayırabilecekleri bir rehber olması için böyle bir şey yazmak istedim” diyerek bana cevap verdi. Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî (ö. 337/949), Mısır'da varrakların elinde Hz. 'Ali'nin Ebu'l-Esved'e verdiği bu parçayı gördüğünü söylemiştir.”

el-Enbârî (ö. 577/1181), nahvin kurucusunun Hz. 'Ali olduğuna dair görüşünü belirttiikten sonra, Ebu'l-Esved'in “Nahvi Hz. 'Ali'den alarak tanımlarını türettim” şeklindeki sözüne yer vermiştir⁴.

** Arş. Gör. Dr., Erzincan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Erzincan/Türkiye, e-posta: asen@erzincan.edu.tr.

¹ Bkz. Hulûsi Kılıç, “İbn Ebû İshak”, *DİA*, XVIII, 435.

² İsmail Durmuş, “Nahiv”, *DİA*, XXXII, 302; es-Sîrâfî, Hasan b. Abdullah, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, nşr. Muhammed 'Abdu'l-Mun'im el-Hafâcî-Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Mektebetu ve Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, Mısır, s. 10-16; 'Abdurrahman b. Muhammed İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ*, nşr. İbrâhîm es-Sâmerrâ'î, 3.baskı, Mektebetu'l-Menâr, Zerkâ, 1985, s. 21.

³ 'Ali b. Yûsuf İbnu'l-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 1986, I, 40.

⁴ el-Enbârî, *Nuzhe*, s. 22.

Bir başka rivayette, Hz. ‘Ali Ebu’l-Esved’e içinde kelâmın isim, fiil ve harften oluştuğu şeklinde öz bilgilerin yer aldığı bir sahife vermiş ve ona dille ilgili kuralları bunun üzerine eklemesini istemiştir. Binaenaleyh malum sahife üzerine nasb edatlarını ekleyen Ebu’l-Esved, لکن edatını unutmuş buna karşılık Hz. ‘Ali kendisine لکن’yi de eklemesini söylemiştir⁵.

Ebu’l-‘Abbâs el-Müberred, nahvin kurucusu olarak, Ebu’l-Esved ed-Duelî’yi kabul eder. Müberred, Ebu’l-Esved’den, onun nahvi Hz. ‘Ali’den öğrendiği ve onun kendisine öğrettiği asıllar üzerinden devam ettiği şeklindeki sözünü nakletmiştir⁶.

Nahvin kurucusu olarak Hz. ‘Ali’yi görenler, onun bir şey ortaya koymasından ziyade Ebu’l-Esved’i teşvik etmesi ve ona yol göstermesiyle ilgili ve Hz. ‘Ali’ye izafe edilen küçük bir sahifeden bahseden rivayetlere dayanmaktadır. Söz konusu rivayetler değerlendirildiğinde, problemin farkına varması ve bu yönde birilerini harekete geçirmesi önemsenmekle beraber, Hz. ‘Ali’nin siyasî çalkantılarla yoğun biçimde meşgul olması sebebiyle sadece fikir verme ile yetinmesi ve bizzat telif işine girişmemiş olması daha makul görülmektedir⁷.

Ebu’t-Tayyib el-Lugavî⁸ (ö. 351/962), Ebû Sa‘îd es-Sîrâfî⁹ (ö. 368/978) ve ez-Zubeydî¹⁰ (ö. 379/989) gibi erken dönem biyografi âlimleri ile Ebu’l-Abbâs Müberred gibi dilciler nahvin kurucusu olarak Ebu’l-Esved ed-Duelî’yi kabul ederler. Ebu’l-Esved Hz. ‘Ali’nin teşvikiyle başladığı vaz‘ işine¹¹ daha sonra Ziyâd b. Ebîhi’nin talimatıyla Kur’an’ın son harflerinin harekesini (i‘rab) koymuştur¹². Ebu’l-Esved’in bu ilmî gayretini nahiv ilminin tesisi olarak değil, sadece Kur’an’ın yanlış okunmasını engellemeye yönelik bir çaba olarak gören Ahmed Emîn ve Şevkî Dayf gibi edebiyatçılar, nahvin kuruluşunu İbn Ebî İshâk el-Hadramî ve Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791) ile Sîbeveyh’in (ö.180/796) hocası ‘İsa b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766) gibi âlimlerin yaşadığı daha sonraki döneme ircâ ederler¹³.

Ebu’l-Esved’in öğrencisi olan Nasr b. ‘Âsım¹⁴, kıraat âlimidir. Kıraat ilminde birçok öğrenci yetiştirmiştir. Haccâc’ın isteği üzerine, mushaflarda benzer şekilde yazılan harfleri birbirinden ayırmak için noktalama sistemini ilk defa uygulayanın Nasr b. ‘Âsım olduğuna, her beş ve on âyet sonlarına konan tahmîs ve ta‘şîr işaretlerinin de onun tarafından uygulandığına dair bilgiler kaynaklarda yer almaktadır¹⁵. Nahvin kurucusu olduğu dile getirilen Nasr b. ‘Âsım’ın yaptığı iş, Arap harflerine nokta koymakla sınırlıdır. Aynı görüşün ‘Abdurrahmân b. Hüzmüz için de söz konusu edildiği bilinmekte olup bu tür ifadelerin, adı geçen kişilerin Arap diline dair erken dönem çalışmalarına katkıda bulunduğu şekilde anlaşılması mümkündür¹⁶.

Netice olarak Kur’an-ı Kerim’in Hz. Osman zamanında çoğaltılmasının ardından hatasız okunması için nokta şeklindeki i‘rab hareketleriyle benzer harfleri birbirinden ayıran temyiz noktalarının konulması, bunun arkasından Kur’an’ın dilini bozulmaktan korumak amacıyla gramer çalışmalarının ve dolayısıyla nahiv disiplininin kurulmaya başlanması, Kur’an’ın

⁵ İbnu’l-Kıftî, *İnbâh*, I, 39.

⁶ ez-Zubeydî, Muhammed b. el-Hasan, *Tabakâtu’n-Nahviyyîn ve l-Luğaviyyîn*, nşr. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, 2. baskı, Dâru’l-Me‘ârif, Kahire, 1392/1983, s. 21.

⁷ Durmuş, “Nahiv”, *DİA*, XXXII, 302; Soner Gündüzöz, *Sibeveyh’te Kelime Yapısı*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002, s. 19.

⁸ Ebu’t-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibu’n-Nahviyyîn*, s. 6.

⁹ Hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Demir, *Büyük Arap Dil Bilgini Ebû Sa‘îd es-Sîrâfî*, Yenda, İstanbul, 2009.

¹⁰ ez-Zubeydî, *Tabakâtu’n-Nahviyyîn*, s. 19.

¹¹ el-Enbârî, *Nuzhe*, s. 18.

¹² İbnu’l-Kıftî, *İnbâh*, I, 40.

¹³ Ahmed Emîn, *Duha’l-İslâm*, Mektebetu’l-Usre, Kahire, 1998, II, 285-290; Dayf, Şevkî, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, Dâru’l-Me‘ârif, 9. Baskı, Kahire, 2005, s. 13-17.

¹⁴ ez-Zubeydî, *Tabakâtu’n-Nahviyyîn*, s. 27.

¹⁵ Tayyar Altıkulaç, “Nasr b. ‘Âsım”, *DİA*, XXXII, 414.

¹⁶ Altıkulaç, “Nasr b. ‘Âsım”, *DİA*, XXXII, 413.

kıraatini ve dilini koruma gayretiyle gerçekleşmiş bir gelişme olarak Ebu'l-Esved devrini göstermektedir¹⁷.

Basra'da¹⁸ Ebu'l-Esved ed-Düelî¹⁹ eliyle kurulan Nahiv ilmini, Ebu'l-Esved'ten Yahya b. Ya'mer, 'Anbesetu'l-Fîl (ö. 100/718), Nasr b. 'Âsım, 'Atâ b. Ebu'l-Esved ve diğerleri almıştır²⁰. Bu nesilden sonra, bunlara talebelik yapan İbn Ebî İshâk el-Hadramî ve İsâ b. Ömer es-Sekafî gibi iki önemli ismi özellikle zikretmemiz gerekir.

Kıraat ve Nahiv âlimi İbn Ebî İshâk'ın, kıyası ve illeti nahivde ilk uygulayan kişi olması hasebiyle Nahiv tarihinde önemli bir yeri vardır. Çağdaş yazarlar Ahmed Emîn ve Şevkî Dayf tarafından nahiv ilminin kurucusu olarak kabul edilir²¹. Yûnus b. Habîb²² (ö. 182/798) onun Nahivde bir derya olduğunu söyler²³. İbn Ebî İshâk ve öğrencisi 'İsâ b. Ömer es-Sekafî ile beraber, tercüme faaliyetlerinin de etkisiyle, Aristo mantığından etkilenilerek, Nahve kıyas ve illetin girdiği ve Nahvin bilimsel hüviyet kazandığı döneme girilmiştir²⁴. Basra Nahiv ekolünün önemli dilcilerinden Halîl b. Ahmed'in hocası 'İsâ b. Ömer es-Sekafî, Nahivle ilgili bilgileri İbn Ebî İshâk'tan almıştır. O, Nahiv alanında ilk telif yapan kişi olarak kabul edilir²⁵. Aynı tabakadan kabul edebileceğimiz, İbn Ebî İshâk, İsâ b. Ömer es-Sekafî, Ebû 'Amr b. el-'Alâ²⁶ (ö. 154/771) ve Yûnus b. Habîb gibi âlimlerin ortak özellikleri aynı zamanda Kur'an kıraatıyla ilgilenmiş olmalarıdır.

Hicrî I. asrın ikinci yarısıyla beraber Basralı dilciler tarafından ortaya konulan Arap Nahvi ile ilgili çalışmalar, bir asır sonra Kûfe'de Ebû Ca'fer er-Ru'âsî (ö. 190/805) tarafından başlatılmıştır. Aynı dönemde Kûfe'de yapılan Nahivle ilgili bu faaliyetlerle beraber, Basra'da Halîl b. Ahmed ve öğrencisi Sîbeveyh tarafından sürdürülen Nahiv çalışmaları Nahvin gelişim evresini oluşturmaktadır²⁷. Ru'âsî'den sonra gelen Kûfeli dilciler Kisâî²⁸ (ö. 189/805) ve Ferrâ' (ö. 207/823) ile birlikte Kûfe Nahiv ekolü ile Basra Nahiv ekolünün²⁹ sınırları iyice belirginleşmiştir³⁰. İki ekol arasında ilk ihtilaf Ebû Ca'fer er-Ru'âsî ve Basralı Halîl b. Ahmed ile başlamıştır. Hârûnu'r-Reşîd'in emriyle Vezir Yahya el-Bermekî'nin huzurunda Kisâî ile Sîbeveyh arasında geçen ve "Zunbûriyye"³¹ olarak bilinen tartışma da oldukça meşhurdur³².

¹⁷ Durmuş, "Nahiv", *DİA*, XXXII, 302.

¹⁸ Ahmet Subhi Furat, *Arap Edebiyatı Târîhi*, I, İstanbul, 1996, s. 243-256; Hulûsi Kılıç, "Basriyyûn", *DİA*, V, 117-118.

¹⁹ Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Ebû'l-Esved ed-Düelî", *DİA*, X, 311-313.

²⁰ İbnü'l-Kıfî, *İnbâh*, II, 382; Soner Gündüzöz, "Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine", *OMÜİFD*, sy. 9 (1997), s. 292.

²¹ Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, II, 285-290; Dayf, *el-Medâris*, s. 13-17.

²² Ali Bulut, "Yûnus b. Habîb", *DİA*, XLIII, 606-607; Ali Bulut, "Yûnus b. Habîb ve Nahivdeki Yöntemi", *OMÜİFD*, sy. 18-19 (2005), s. 237-264.

²³ ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyin*, s. 31-32.

²⁴ Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, II, 293; Durmuş, "Nahiv", *DİA*, XXXII, 302.

²⁵ Hüseyin Tural, "İsâ b. Ömer", *DİA*, XXII, s. 485; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Dârü'n-Nehda, Kahire, ts., s. 364-365.

²⁶ Tayyar Altıkulaç, "Ebû Amr b. Alâ", *DİA*, X, 94-97.

²⁷ Durmuş, "Nahiv", *DİA*, XXXII, 302.

²⁸ Bkz. Nevin Karabela, *Ali b. Hamza el-Kisâî ve Nahiv İlmindeki Yeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 1996.

²⁹ Arap dil mektepleri hakkında bkz. Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er, Vadi Yay., 2. baskı, Ankara, 2012, s. 100-115; Kenan Demirayak-Selami Bakırcı, *Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)*, Erzurum, 2001; İnci Koçak, "Basra ve Kûfe Mektepleri", *Doğu Dilleri*, II/4 (1981) s. 143-155; Ignace Goldziher, "Arap Dili Mektepleri", çev. Süleyman Tülücü, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9 (1990), s. 329-344.

³⁰ Hulûsi Kılıç, "Kûfiyyûn", *DİA*, XXVI, 345.

³¹ Nevin Karabela, "Zunbûriyye Tartışması ve Arka Planı", *EKEV Akademi Dergisi*, c. III, sy. 2 (Güz 2001), s. 257-264.

³² ez-Zeccâcî, *Mecâlisu'l-'Ulemâ'*, nşr. 'Abdusselâm M. Hârûn, Mektebetü'l-Hancî, 2. Baskı, Kahire, 1420/1999, s. 9-10.

Kûfe mektebi H. II. yüzyılın sonlarına doğru Kisâî ve Ferrâ' ile Basra mektebinden tamamen bağımsız hâle gelmiştir. Özellikle Ferrâ' tarafından ortaya konan özgün terimler, kurallar ve ölçülerle Kûfe grameri zirvesine ulaşmıştır. Bu bakımdan Kûfe mektebinin gerçek lideri Ferrâ sayılır³³. Kûfe mektebinin bağımsızlığı H. III. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Sa'leb'in vefatıyla birlikte (ö. 291/904) Kûfe mektebi ve gramer çalışmaları duraklamış, yerini Bağdat mektebi almıştır. Kisâî ve Ferrâ'ya Basralı Halil ve Sîbeveyh'e muhalefet etme çılgırını açan, dolayısıyla Kûfe gramer mektebinin teşekkülünde önemli rol oynayan dilci Basralı Ahfeş el-Evsat olmuştur. Ahfeş otuz kadar meselede Halil ve Sîbeveyh'e muhalefet ederek Kisâî, Ferrâ' ve diğer Kûfeli gramercilerle ittifak etmiştir. Ayrıca Kûfeliler'e şaz kıraat, şiir, lügat ve rivayetlerle istişhâdın kapısını da Ahfeş açmıştır³⁴.

Lügat, gramer, musiki gibi ilimlerle uğraşmış olan Halil b. Ahmed, kendisinden önce gelen 'Îsâ b. Ömer, Ebû 'Amr b. el-'Alâ' ve Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793) gibi Basralı Nahivcilerden ders almıştır. Halil denince ilk akla gelenler; onun Ebu'l-Esvet tarafından konulan nokta şeklindeki hareketleri günümüzde kullanılan şekle dönüştürmesi, aruz sistemini kurması ve *Kitâbu'l-'Ayn* isimli sözlüğünde harfleri mahreçlerine göre sıralaması ve bu sözlükte kalb sistemini kullanmasıdır. Öğrencisi Sîbeveyh'in önceki âlimlerin oluşturduğu dil birikimini kendi tecrübesiyle yoğurarak oluşturduğu ve sonraki dönemlerde nahivcilere yön veren *el-Kitâb*'ı, Halil'in derslerinde tuttuğu notlarla oluşturmuştur. Sîbeveyh, Kisâî, Ferrâ gibi devrin önemli nahivcileri Halil'den ders almışlardır³⁵.

Halil b. Ahmed'in talebesi Fars asıllı Sîbeveyh, ayrıca Yûnus b. Habîb, Ahfeş el-Ekber, Ebû 'Amr b. el-'Alâ', 'Îsâ b. Ömer es-Sekâfi gibi nahivcilerden de ders almıştır. Onun nahiv alanında en büyük faaliyeti *el-Kitâb* isimli eseri telif etmesidir. *el-Kitâb*, başta müellifin Halil'den okuduğu 'Îsâ b. Ömer'e ait *el-Câmi'* ve *el-İkmâl* olmak üzere yaklaşık bir buçuk asırlık Nahiv, Sarf, Kıraat ve Fonetik sahaslarındaki gelişim ve birikimin özetidir. Ana malzemesiyle usul ve meselelerini Halil'e ait bilgilerin şekillendirdiği *el-Kitâb*, müellifin başka üstatlardan yaptığı nakillerle bedevilerden dinlediği fikirlere kendi fikirlerini de katıp, konu ve meseleleri tertip ve tasnif etmesiyle meydana gelmiştir. *el-Kitâb*, Sîbeveyh'in öğrencisi Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830) tarafından Cermî (ö. 225/839), Ebû Osman el-Mâzinî, Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 248/862) ve 'Ali b. Hamza el-Kisâî'ye okutulmuştur³⁶.

Başta Kûfe dil mektebinin iki meşhur dilcisi, Kisâî ve Ferrâ' olmak üzere birçok dilci ve edebiyatçının çıktığı Kûfe, tıpkı Basra gibi hicrî III. yüzyılın ortalarından itibaren önemini kaybetmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren, başta Basra ve Kûfe olmak üzere çeşitli şehirlerden gelen dil ve edebiyat bilginlerinin Bağdat'ı yeni bir merkez hâline getirdiklerini görmekteyiz. Burada iki ekolün son temsilcileri olarak kabul edilen Basralı Müberred ile Kûfeli Sa'leb'in bu dönem Bağdat'taki dil çalışmalarının odak noktasında olduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz.

H. 210 senesinde Basra'da doğan³⁷ Müberred, başta Basra olmak üzere, bir dönem bulunduğu Sâmerâ ve Bağdat'ta Şiir, Hadis, Tarih, Ensab gibi alanlarda sahasında meşhur birçok âlimden istifade etmiştir. Bu durum, Müberred'in kendisinden nakil yaptığı âlimlerin sayısının çokluğundan anlaşılmalıdır. Bununla beraber Arap nahvi sahasındaki eserlerinin çokluğundan yola çıkarak onun dilcilik yönünün ön planda olduğunu söyleyebiliriz³⁸.

³³ Dayf, *el-Medâris*, s. 155-156.

³⁴ Hulûsi Kılıç, "Kûfiyyûn", *DİA*, XXVI, 345-346.

³⁵ Tefvîk Rüştü Topuzoğlu, "Halil b. Ahmed", *DİA*, XV, 309-311; Ayrıca bkz. Ahmet Yüksel, İlk Dönem Dilcilerinde Fonetik Çalışmalar: el-Halil b. Ahmed Örneği, *OMÜİFD*, sy. 10 (2003), s. 135-151.

³⁶ M. Reşit Özbalkıç, "Sîbeveyhi", *DİA*, XXXVII, 130-134.

³⁷ İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, nşr. 'Abdusselâm Hârûn, 5. baskı, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1982, II, 377.

³⁸ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., s. 87; es-Sem'ânî, Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*, I-V, nşr. 'Abdullah 'Ömer el-Bârûdî, Dâru'l-Cinân, Beyrut, I, 513.

Müberred'in en meşhur eserleri *el-Kâmil* ve *el-Muktedab*'dır. Sıbeveyh'in *el-Kitâb*'ı ile nahiv sahasındaki ilmî birikimini elde eden Müberred'in *el-Muktedab*'ı *el-Kitâb*'a içerik ve üslûp yönünden birçok benzerlikler göstermesinin yanı sıra, yaklaşık bir asır sonra yazılmış olmakla beraber söz konusu sürede sahadaki gelişimi aktarması açısından eşsiz bir eserdir. Ayrıca *el-Kâmil*, Müberred'in Arap edebiyatının dört temel eserinden biri olarak görülmektedir³⁹.

H. 200 senesinde dünyaya gelen Sa'leb'in⁴⁰, küçük yaşta babası tarafından kâtiplerden okuma yazma öğrenmesi için onların yanına götürüldüğü⁴¹, henüz dokuz yaşında iken Kur'ân'ı ezberlediği ve dil ve edebiyat âlimlerinin halkalarına katıldığı kaynaklarda zikredilmektedir⁴². Sa'leb'in ayrıca, on sekiz yaşında Ferrâ'nın kitaplarını okumaya başladığı, yirmi beş yaşına geldiğinde artık Ferrâ'nın kitaplarından okumadığı bir şey kalmadığı ki, bütün kitaplarını hatta konuların kitaptaki yerlerini dahi ezberleyip öğrendiği de nakledilmiştir⁴³.

Muhammed b. Ziyâd el-A'râbî (ö. 231/845), 'Alî b. Muğîre el-Esrem (ö. 232/846), Muhammed b. Sellâm el-Cumahî (ö. 232/846), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Seleme b. Âsım (ö. 270/883) gibi hocalardan ders alan Sa'leb'in öğrencileri arasında, İbrâhîm b. Keysân (ö. 320/932), Ahfeş 'Alî b. Süleyman (ö. 316/927), Niftaveyh (ö. 323/935) sayılabilir.

Kaynaklarda kırkta fazla eserinin olduğu görülen Sa'leb'in, söz konusu eserlerinin çoğu, günümüze ulaşmamıştır. *el-Fasîh*, *Kavâ'idu's-Şi'r* ve *Mecâlisu Sa'leb* günümüze ulaşan meşhur eserleridir.

Bağdat'ta Müberred ve Sa'leb'in her ikisinden de ders alan bir çok dil alimi yetişmiştir. Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc (ö. 311/923), Ebu'l-Hasen İbrâhîm b. Keysân (ö. 320/932), Ahfeş 'Alî b. Süleyman (ö. 316/927), Niftaveyh (ö. 323/935) bu dilcilerden bazılarıdır. bu iki alimden ders alan Bağdatlı dilciler, aynı zamanda, Basra ve Kûfe dil okullarının görüşlerini de mezcederek Bağdat dil ekolünün temsilcileri olmuşlardır. Nahvin Sa'leb ve Müberred'e kadar geçirdiği süreci yansıtması bakımından aşağıdaki tablo önemlidir⁴⁴:

³⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I-II, nşr. 'Abdullah M. Derviş, Dâru Ya'rub, Dımaşk, 1425/2004, II, 376-377.

⁴⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ'*, I-XX, nşr. Ahmed Ferîd Rifâ'î, Kahire, 1936-38, V, 108.

⁴¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ'*, V, 108.

⁴² ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn*, s. 141; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ'*, V, 107; Fikri Güney, *Ebu'l-'Abbâs Sa'leb: Hayatı, Eserleri ve Arap Dilindeki Yeri*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2011, s. 32.

⁴³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I-XVII, nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1.baskı, Beyrut, 2001, VI, 448-449.

⁴⁴ eş-Şeyh Muhammed Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Târîhu Eşheri'n-Nuhât*, Dâru'l-Me'ârif, 2.baskı, Kahire, 1995, s. 69.

<u>Ebu'l-Esved ed-Dueli (ö. 69/688)</u>	
(I. Tabaka Basrahlilar)	
Yahya b. Ya'mer (ö. 89/708)	'Abdurrahmân b. Hüzmür el-A'rec (ö. 117/735) 'Abbes b. Ma'dân el-Fil Nasr b. 'Asim (ö. 89/708) (ö. 100/719)
(II. Tabaka Basrahlilar)	
<u>Ebü 'Amr b. el-'Alâ (ö. 154/771)</u>	'Isa b. Omer (ö. 149/766) <u>İbn Ebî İshâk (ö. 117/735)</u>
(I. Tabaka Küfeliiler)	
Mu'âz b. Müslim el-Herrâ (ö. Ebü Ca'fer er-Ku'âsi (ö. 187/803) 187/803)	Yûnus b. Habib (ö. 182/798) el-Halîl b. Ahmed (ö. el-Abîes el-Ekber (ö. 177/793)
(II. Tabaka Küfeliiler)	
<u>el-Kusâi (ö. 189/803)</u>	<u>Ebü Zeyd Sa'îd b. Evs el-Ensâri (ö. 215/830)</u> Yahvâ b. el-Mübârek Sibeveyh el-Yezîdi (ö. 202/817) (ö. 180/796)
(III. Tabaka Küfeliiler)	
'Ali b. el-Mübârek el-Lahvâni (ö. 220/835)	<u>Kutrub (ö. 210/825)</u> Ali b. Hasan el-Ahmer el-Abîes el-Evsat (ö. 215/830)
(IV. Tabaka Küfeliiler)	
<u>İbnü's-Sikkit (ö. 244/858)</u>	Muhammed b. Ahmed et-Tuvâl (ö. 243/857) Muhammed b. Sa'dân ed-Darîr (ö. 231/845)
(V. Tabaka Küfeliiler)	
<u>Sa'leb (ö. 291/904)</u>	<u>el-Müberred (ö. 286/900)</u> el-Mâzini (ö. 249/863) el-Cermî (ö. 225/840)
(VI. Tabaka Küfeliiler)	
(VII. Tabaka Küfeliiler)	

1.1. Müberred'in Bağdat'a Gelişi

Müberred, hâlife Mütevekkil'in davetiyle gittiği Sâmerâ'dan H. 247'de halifenin vefatıyla Bağdat'a dönmüş ve ömrünün geri kalan kısmını Bağdat'ta ilim faaliyetleri ile geçirmiştir. Bu dönemde Bağdat'ta Nahiv konusunda Kûfeli dilci Sa'leb birçok talebesi olan meşhur bir âlimdi. Ancak Müberred zamanla nahiv alanında yetkinliğini göstererek ilim halkasını genişletmiştir. Müberred'in Bağdat'a ilk olarak gelip tanınmaya başlaması ile ilgili şu hadise anlatılır:

“Mütevekkil'in ölümünün ardından Müberred, hiç tanımadığı bir şehir olan Bağdat'a gelir. Orada bir Cuma namazından sonra etrafında birkaç kimsenin toplanacağı bir yere oturur. O birkaç kişiyle ilmî sohbe başlamak için ağızlarını arar. Fakat onların ilmen seviyelerinin düşük olduğuna kanaat getirince, muhabbette sesini yükselterek etrafa kendisinin soru sorulan bir âlim olduğu algısını yayar ve bu şekilde halkasını genişletir⁴⁵.”

Müberred'in bu durumunu gözlemlemeye başlayan Sa'leb, onun halkasının genişlediğini fark edince, Zeccâc ve İbn Hayyât (ö. 320/932) gibi öğrencilerini yanlarına birkaç kimseyi daha katarak gönderir. Onlara Müberred'in halkasını dağıtmalarını emreder. Bunun üzerine Müberred'in yanına vardıklarında Zeccâc, onunla münazaraya girmeyi ister. Müberred, bunu kabul eder. Zeccâc, ilk soruyu sorar. Müberred'in verdiği cevap karşısında Zeccâc yanındaki arkadaşlarının verilen cevap karşısındaki şaşkınlıklarını fark eder. Müberred'e tam on dört soru yönelten Zeccâc aldığı cevaplar karşısında, arkadaşlarına dönerek onların Sa'leb'in yanına dönmelerini söyler. Kendisinin dönmeyip Müberred'in halkasına katılacağını söylemesi üzerine arkadaşları Zeccâc'ı ayıplarlar⁴⁶.

Müberred ve Sa'leb, Basra ve Kûfe dil ekollerinin görüşlerinden tercih etme metodunu benimseyen Bağdat dil ekolünün kurulmasına öncülük etmişlerdir⁴⁷. Müberred, Bağdatta geçirdiği bu süreçte, birçok dilci yetiştirmiş ve Sa'leb'le beraber Bağdat'ın ilim merkezi olmasına önemli katkılar sunmuştur.

2. Müberred-Sa'leb Rekabeti

Zamanla Basra dil mektebinin en önemli âlimlerinden biri hâline gelen Müberred'in Kûfe ekolüne mensup Sa'leb ile olan münazaraları oldukça meşhurdur. Genelde Sa'leb ile olan tartışmalarında önde olan Müberred, bu şekilde kendi ekolünün önemli bir müdafii olmuştur. Bağdat'ta aynı dönemde yaşamış bu iki âlimin her ikisinden de ders alan birçok kişi olmuştur. Devirlerinin Bağdat'ta en önemli iki âlimi olduklarını Ebû Bekr b. Ebi'l-Ezher'in şu şiirinden anlamaktayız⁴⁸: (Mütekârib)

⁴⁵ İbnü'l-Kiftî, *İnbâh*, I-IV, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 1986, III, 249.

⁴⁶ İbnü'l-Kiftî, *İnbâh*, III, 250.

⁴⁷ Mahmûd Husnî Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1986, s. 49, 115.

⁴⁸ İbn Hallikân, Muahmmmed b. Ebi Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zamân*, I-VIII, nşr. İhsân 'Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut, 1968, IV, 314; Yâkût, *Mu'cemu'l-'Udebâ'*, XVIII, 114-115; İbnü'l-'Îmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, ts., II, 190-191.

- 1 أَيْطَالِبُ الْعِلْمِ لَا تَجْهَأُنْ وَعُذُّ بِالْمُبَرِّدِ أَوْ تُعْلَبُ
 -2 تَجْدُ عِنْدَ هَذِينَ عِلْمَ الْوَرَى فَلَا تُكْ كَالْجَمَلِ الْأَجْرَبِ
 -3 غُلُومُ الْخَلَائِقِ مَقْرُونَةٌ بِهِذِينَ فِي الشَّرْقِ وَالْمَغْرِبِ

1- Ey ilim talebesi, sakın cahil olma, Müberred veya Sa'leb'e sığın

2- Kâinatın ilmini ikisinde bulursun, uyuz deve gibi olma

3- Bilesin ki, yaratılmışların ilmi şarkta ve garpta bu ikisinde mevcuttur⁴⁹.

Müberred, Basra ekolünün imamı iken, Sa'leb Kûfe ekolünün imamıdır⁵⁰. Bu iki farklı ekolün önderleri arasındaki kutuplaşmanın öğrencilerine de sirayet ettiğini Zeccâc'ın şu rivayetinden anlıyoruz:

“Müberred Bağdat'a gelince, onunla tartışmak için ben de yanına gittim. Orada Ebu'l-'Abbâs Sa'leb'den ders alıyordum, dolayısıyla Müberred'i zor duruma düşürmeye karar vermiştim. Onunla tartışmaya başlayınca beni delillere boğdu, illetleri söylememi istedi. Benden öyle şeyler sordu ki; cevaplarını veremeyecek duruma geldim. Bu vesile ile onun âlim, fazıl ve büyük bir akla sahip olduğuna kesin kanaat getirdim. Bundan sonra da artık ondan ayrılmadım. Müberred, Sa'leb ile münâzara etmekten hoşlanır ancak, Sa'leb bundan hoşlanmazdı⁵¹.” İkisinin çok fazla bir araya gelmemesi bazılarının söylediği şu sözde görüldüğü gibi mesel olmuştur⁵²: (Tavîl)

فَأَبْدَانُنَا فِي بِلْدَةِ الْبِقَاؤِنَا عَسِيرٌ كَالْتِقَاءِ ثَعْلَبٍ وَالْمُبَرِّدِ

Bedenlerimiz aynı şehirdedir fakat buluşmamız Sa'leb ve Müberred'in buluşması gibi zordur.

Yukarıdaki rivayetin son kısmında da ifade edildiği gibi, Müberred, delil getirmede maharetli bir âlimdi. Bu konuda Sa'leb'den üstün olduğu aralarında geçen Mumtehine suresinin 4. ayetindeki بُرَاءُ kelimesindeki hemze üzerindeki tartışmalarından anlaşılmaktadır. Bu kelimeyle ilgili iki farklı lügatın olduğunu ifade eden Müberred'e karşılık, Sa'leb'in bir bedevî kadından farklı bir şekilde işittiğini söylemesi üzerine, Müberred, “Allah'ın kitabı ve Arapların icmâ'ı akılsız bir bedevî kadının sözüyle terk edilemez” demiştir⁵³.

Müberred'i gördükten sonra, Sa'leb'i bırakıp Müberred'den öğrenimine devam eden birçok dilci olmasına karşın, yaşadıkları devirde genelde her iki âlimin birikiminden faydalanmayı tercih eden Arap dili âlimi pek çoktur. Basra dil mektebinin son büyük dilcisi olarak kabul edilen Müberred ile Kûfe dil okulunun son âlimi Sa'leb, okuttukları öğrencilerle Bağdat dil mektebinin kurulmasına öncülük etmişlerdir. Bu iki âlimin, ekollerini temsil etmede girdikleri mücadele sırasında birbirlerine besledikleri olumsuz duyguları çeşitli şekillerde ifade

⁴⁹ Kahyaoğlu, Yasin, “Ebu'l-'Abbâs el-Müberred'in Hayatı İlmî Şahsiyeti ve el-Kâmil Adlı Eseri”, *Nüsha* Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, yıl: III, sy. 10 (2003), s. 89.

⁵⁰ Bkz. İsmail Durmuş, “Sa'leb”, *DİA*, XXXVI, 25-27.

⁵¹ Yâkût, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, XVIII, 117-118.

⁵² Yâkût, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, XVIII, 114.

⁵³ ez-Zeccâcî, *Mecâlisu'l-'Ulemâ*, s. 94; Dursun Ali Türkmen, *Arap Dilbilimcisi Zeccâcî ve "Mecâlisu'l-'Ulemâ"sında Ele Alınan Filolojik Tartışmaların Değerlendirilmesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002, s. 38.

ettiklerini görmekteyiz. Burada Müberred'in Sa'leb'in kendisi hakkında ileri geri konuştuğunu duyunca söylediği şu şiiri akla gelmektedir⁵⁴: (Remel)

- 1- رُبَّ مَنْ يَعْنِيهِ خَالِي وَهُوَ لَا يَجْرِي بِي إِلَى
2- قَلْبِهِ مَالُنْ وَمَيِّ وَفُوَادِي مِنْهُ خَالِي

1- Benimle ilgilenen bir kimse var ki, o benim akluma bile gelmez.

2- Onun kalbi benimle doludur fakat gönlümde yeri yoktur.

Bu iki âlim arasında devrin dilcileri tarafından kıyaslama yapıldığı ve tercihte bulunulduğu olmuştur. Her ikisinin de talebesi ve Sa'leb'in damadı olan Ebû 'Ali Ahmed b. Ca'fer ed-Dîneverî (ö. 289/902), Sa'leb'in Müberred'le bir araya gelmekten çekinmesinin sebebini, Müberred'in üslûbunun güzel, dilinin fasih ve sade oluşuna bağlamaktadır⁵⁵. Ayrıca Ebû Ali ed-Dîneverî, kendisine, niçin Müberred'in Sibeveyh'in *el-Kitâb*'ını Sa'leb'den daha iyi bildiği sorulduğunda, "Müberred'in *el-Kitâb*'ı âlimlerden öğrendiği, Sa'leb'in ise kendi kendine öğrendiği" şeklinde cevap vermiştir⁵⁶. İki âlimi kıyaslayanlar arasında muhdes şairlerden Ahmed b. 'Abdusselâm da vardır. Onun bu husustaki şiiri şöyledir⁵⁷: (Vâfir)

- 1- رَأَيْتُ مُحَمَّدَ بْنَ يَزِيدَ يَسْمُو
2- جَلِيسُ خَلَائِفٍ وَغَذِيٌّ مَالِكِ
3- وَفَتِيَانِيَّةُ الظَّرْفَاءِ فِيهِ
4- وَيُنْثَرُ إِنْ أَجَالَ الفِكْرُ دُرّاً
5- وَكَانَ الشِّعْرُ قَدْ أُوْدِيَ فَأَحْيَا
6- وَقَالُوا ثَعْلَبُ رَجُلٌ عَلِيمٌ
7- وَقَالُوا ثَعْلَبُ يُفْتِي وَيُؤَلِّي
8- وَهَذَا فِي مَقَالِكَ مُسْتَحْيَاً
إِلَى الْخَيْرَاتِ فِي جَاهٍ وَقَدَرِ
وَأَعْلَمُ مَنْ رَأَيْتُ بِكُلِّ أَمْرٍ
وَأَبْهَةٌ الْكَبِيرِ بَغَيْرِ كِبَرٍ
وَيَنْثَرُ لَوْلَوْأَ مِنْ غَيْرِ فِكْرٍ
أَبُو الْعَبَّاسِ دَارَسَ كُلَّ شِعْرٍ
وَأَيْنَ النَّجْمِ مِنْ شَمْسٍ وَبَدْرٍ
وَأَيْنَ الثَّعْلَبَانِ مِنَ الْهَزْبِ
تُسَبِّهُ جَدولاً وَشَالاً بِبَحْرِ

1- Muhammed b. Yezîd'i, bulunduğu mevkide, imkânlarıyla, hayırlı işlere doğru yükselirken gördüm.

2- O, Halifelerin devamlı arkadaşı ve perverdesidir. O her hususta, gördüklerimin en âlimidir.

3- Onda zarîf kimselerin mertliği, kibirsiz büyüğün parlaklığı vardır.

4- Düşünürse inciler şaçar, hafızasını zorlamadan inci serper.

5- Şiir unutulmuştu, Ebu'l-Abbâs unutulmaya yüz tutan her şiiri ihya etti.

6- "Sa'leb bilgili bir adamdır" dediler. Yıldız nerede? Güneş ve ay nerede?

7- "Sa'leb fakih ve müstemlîdir" dediler. Arslan karşısında iki tilki ne yapabilir?

⁵⁴ Yâkût, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, XVIII, 120.

⁵⁵ Yâkût, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, XVIII, 118.

⁵⁶ Yâkût, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, II, 240.

⁵⁷ es-Sîrâfî, *Ahbâru'n-Nahviyyîn*, s. 77-78.

8- Bu söz, imkânsızdır, küçük bir su birikintisi, denize benzetilir mi⁵⁸?

Müberred ve Sa'leb arasında böyle büyük bir mücadele olmasına rağmen, her an birbirlerine karşı kişisel bir düşmanlık beslememekteydiler. Yolda karşılaştıklarında birbirlerinin hatırlarını sorarlardı⁵⁹. Müberred, aralarındaki çekişmeye rağmen, Sa'leb'i övmüş ve Kûfelilerin en âlimi Sa'leb'dir demiştir. Kendisine el-Ferrâ' (ö.761-822) hatırlatıldığında: "O, Sa'leb'in onda biri dahi olamaz" demiştir⁶⁰. Hatta Sa'leb Müberred'in ölümü üzerine onu methettiği şu şiiri söylemiştir⁶¹: (Kâmil)

1- ذَهَبَ الْمُبَرِّدُ وَأَنْفَضَتْ أَيَّامُهُ	وَلَيَذْهَبَنَّ مَعَ الْمُبَرِّدِ ثَعْلَبُ
2- بَيْتٌ مِنَ الْأَدَابِ أَضْحَى نِصْفَهُ	خَرِبًا وَبَاقِي النَّصْفِ مِنْهُ سَيَّخَرِبُ
3- فَابْكُوا لِمَا سَلَبَ الزَّمَانُ وَوَطِنُوا	لِلدَّهْرِ أَنْفُسَكُمْ عَلَى مَا يَسْتَأْتِبُ
4- وَتَزَوَّدُوا مِنْ ثَعْلَبٍ فَيَكْأَسُ مَا	شَرِبَ الْمُبَرِّدُ عَنْ قَرِيبٍ يَشْرَبُ
5- أَوْصِيكُمْ أَنْ تَكْتُبُوا أَنْفَاسَهُ	إِنْ كَانَتْ الْأَنْفَاسُ مِمَّا يُكْتَبُ

1- Müberred gitti, günleri sona erdi. Sa'leb de ona kavuşsun.

2- Edeb abidesinin yarısı mahvoldu, diğer yarısı da harap olacak.

3- Zamanın alıp götürdüğü kimse için ağlayın ve kendinizi şimdiden onun kaldırıp götürceği şeye hazırlayın.

4- Sa'leb'den istifade edin, o da Müberred'in içtiği kadehten içecek.

5- Yazmak mümkünse, onun nefeslerini de yazın⁶².

2.1. Müberred ile Sa'leb'in Dile Dair Tartışmaları

Müberred ile Sa'leb arasında Bağdat valisi Muhammed b. Abdullah (ö. 253/867) huzurunda Arap dilinin birçok sahasında münazaralar olmuştur. Bunların bir kısmını Ebu'l-Kâsım 'Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî (ö. 337/948)'nin *Mecâlisu'l-'Ulemâ*'sında bulmaktayız.

2.1.1. Tâ (ت) Harfinin Vâv (و) Harfine Dönüşmesi

İbdâl, Araplarca âdet olduğu üzere kelimedeki bir harfi, başka bir harfle değiştirmek ve yerine yeni harfi ikame etme faaliyetidir⁶³. İbdâl olgusuna dair tâ'nın vâv'a ibdâli konusu Sa'leb ile Müberred arasında tartışılmıştır.

⁵⁸ Furat, *Al-Mubarrad*, s. 46.

⁵⁹ İbnu'l-Kiftî, *İnbâh*, I, 184.

⁶⁰ el-Enbârî, *Nuzhe*, s. 174.

⁶¹ Yâkût, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, XIX, 120.

⁶² Furat, *Al-Mubarrad*, s. 44.

⁶³ İbn Fâris, Ebu'l-Hasan Ahmed, *es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luğati'l-'Arabîyye ve Mesâlihî ve Suneni'l-'Arab fî Kelâmihî*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 1997, s. 154; Ayrıca bkz. Özbalkıç, M. Reşit, "Arap Dili Fiil Kalıplarında Fonetik Değişim ve Dönüşümler (İbdâl-İ'lâl-İdgâm-Kalb)", *DEÜİFD*, , sy. 39 (2014/1), s. 277-300.

Emîr Muhammed b. 'Abdullah b. Tâhir'in huzurunda cereyan eden münâzarada Sa'leb, (توراة) kelimesinin vezninin تَفَعَّلَ olduğunu söyleyince, Abdullah b. Tahir, Müberred'e dönerek onun bu konudaki görüşünü sorar. Buna cevaben Müberred, Arapça'da تَفَعَّلَ vezninin çok az kullanıldığını söyler ve bu kalıptan gelen kelimeye örnek olarak تَنَقَّلَ (dişi tilki)'yi verir. Müberred'e göre, توراة kelimesinin vezni فَوْعَلَةٌ olup, aslı da وَوَرِيَّةٌ şeklindedir. Burada yâ harfi harekeli olup öncesi fethalı olduğundan elife dönüşmüştür. Ardından birinci vâv harfi tâ harfine dönüşmüştür⁶⁴.

2.1.2. İsm-i Fâilin Amel Etmesi

Zeccâci, *Mecâlisu'l-Ulema*'sındaki son mecliste Müberred ile Sa'leb arasında geçen ism-i fâile dair tartışmaya yer vermiştir.

Sa'leb, Ferrâ'nın ne o tarafı ne de bu tarafı tuttuğunu söyledikten sonra ondan زَيْدٌ طَعَامَكَ أَكَلٌ örneğindeki أَكَلٌ ism-i fâili için lafzen isim, manen fiil olduğu görüşünü aktarmıştır. Müberred ise, Ferrâ'nın bu görüşünü teyit ederek, أَكَلٌ kelimesinin isim olup يفعل – فعل gibi amel edeceğini ifade etmiştir. Sa'leb'in أَكَلٌ رأيت طَعَامَكَ إِكْلًا demenin doğru olup olmadığını sorusuna Müberred, bu sözün doğru olduğunu söylerken, Sa'leb, hayır bu söz yanlış, demiştir⁶⁵.

2.1.3. Bir Nesnenin Sifatının Başka Bir İsme Bitişmesi

Ebu'l-Abbas el-Müberred ile Ebu'l-Abbas Sa'leb İmriulkays'ın şu şiirini tartışır:

لَهَا مَتْنَانِ حَظَاتَا كَمَا أَكَبَّ عَلَى سَاعِدِيهِ النَّمْرُ

Kaplanın kolları üzerine çöktüğü hâli gibi, bindiği atın belinin sağında ve solunda etli ve sert kalçaları var.

Sa'leb'in anlattığına göre o bir gün emir 'Abdullah b. Tâhir'in yanına vardı. Emir'in yanında Müberred ve bir grup vardı. Emir Müberred'e beyitteki حَظَاتَا kelimesini sordu. Müberred, "Emir, حَظَاتَا kelimesinin كما'ya muzâf olduğunu düşünüyor" dedi. Sa'leb böyle bir görüşü kimse dile getirmemiştir, dedi. Ardından Müberred, bu Sîbeveyh'in sözüdür deyince, Sa'leb emire dönerek, hayır Sîbeveyh asla böyle bir şey söylememiştir, dilerseniz kitabına bakabilirsiniz, dedi. Müberred, emire dönerek, bu hususta Sîbeveyh'in kitabına ihtiyacımız yok. Arap, مررث بِالزَّيْدَيْنِ طَرِيفِيْ عَمْرُو "Amr'ın iki ilgi çekicisi olan iki Zeyd'e uğradım" şeklinde Zeyd'lerin sıfatı olan طَرِيفِينَ kelimesini başka bir kelime olan Amr'a muzaf yapar mı? Emir, hayır Araplar böyle bir kullanıma gitmezler, dedi ve Müberred'e döndü. Müberred ise, bir şey söylemeden, baktı⁶⁶.

2.1.4. Benzetme Edatı Kâf (ك) 'ın Misl (مثل) İle Birleşmesi

Ebu'l-Abbâs Sa'leb'in anlattığına göre, o bir gün Muhammed b. 'Abdullah b. Tâhir'in evine gitmişti. Evde Müberred ve 'Ali b. 'Abdulgaffâr da vardı. 'Ali b. 'Abdulgaffâr, sizi bir arada bulmuşken bir soru sormak istiyorum, dedi. Sa'leb, sor, dedi. 'Ali b. 'Abdulgaffâr, لَيْسَ كَمَثَلِهِ ayetinin anlamını sordu. Sa'leb, لَيْسَ كَمَثَلِهِ ile لَيْسَ مِثْلَهُ'nin anlamının aynı olduğunu, Arapların kâf'ın da isim gibi olduğunu belirtmek için مِثْلٌ kelimesinin başına onu getirdiklerini ve kastedilenin, مِثْلٌ مِثْلٌ yani hiçbir şeyin onun ne dengi ne de benzeri olduğunu ifade etti. 'Ali b. 'Abdulgaffâr, Müberred'e döndü ve ona, evet bu ikna edici bir cevaptır fakat, bir daha böyle bir araya gelip emirin huzuruna çıktığımızda, bana hatırlat, birkaç şey daha eklemek istiyorum, dedi. Müberred, tamam, fakat emirin toplantısında onun izni olmadan bu konuyu nasıl açacağız iyisi mi sen, ne diyeceksen şimdi söyle, dedi. 'Ali b. 'Abdulgaffâr bunun üzerine, ben emire senden

⁶⁴ ez-Zeccâci, *Mecâlisu'l-Ulema*, (Meclis: 55) s. 95.

⁶⁵ ez-Zeccâci, *Mecâlisu'l-Ulema*, (Meclis: 50) s. 85.

⁶⁶ Yâkût, *Mu'cemu'l-Udebâ*, V, 111.

⁶⁷ Şûrâ', 42/11.

daha yakınım, bir yolunu bulup konuyu açarım, dedi. Nakledildiğine göre, sorunun cevabından geriye kalan, kâf harfinin tekid anlamı taşıdığı şekildeydi⁶⁸.

2.1.5. Men (من) Ve Çeşitleri

Müberred, Muhammed b. ‘Abdullah’a من’in kaç çeşit olduğunu anlatmaya başlayacağı esnâda, Sa‘leb araya girerek, من’in nefiy için de kullanılabilceğini söyledi. Ardından Müberred, bunun yanlış olduğunu söyleyince, Sa‘leb Ferrâ’nın da aynı şeyi söylediğini iddia etti. Sonra Sa‘leb, Müberred’in dediğini anladı ve Ferrâ’nın soru edatlarının anlamının hepsinin nefiy olduğunu iddia ettiğini belirtti. Fakat Müberred, bu görüşe itiraz ederek şöyle söyledi: “Ferrâ, böyle dememiştir, eğer demiş olsaydı bunu açıkça ifade ederek, soru edatlarının temelinde nefiy vardır, soru edatları geniş anlamlar içermektedir ki, takrir ve tesviye bunlardan ikisidir, derdi. Bize göre, emir ve nehyde olduğu gibi mutlaka soru edatı getirerek soru sormak gerekmez. Nefiy ile istifham farklı şeylerdir. Zira nefiy, bir haber (bilgi) olduğu halde, istifham böyle değildir⁶⁹.”

3. SONUÇ

Ebu’l-Esved ed-Duelî ile Basra’da temeli atılan nahiv ilmi için Basra aynı zamanda birçok dilcinin yetiştiği bir okuldur. Burada yetişen dilcilerin oluşturduğu dil geleneği daha Basra ekolü olarak isimlendirilirken, bu gelenekten gelen dilcilerin yetiştirdiği bir başka grup yaklaşık bir asır sonra Kûfe’de, kendilerine muhalif bir oluşumun vücut bulmasına sebep olmuşlardır. Basra ve Kûfe ekollerine mensup dilcilerin dil tartışmalarında, aralarında ilmî bir rekâbetin yaşandığı görülmektedir. Basralı Sibeveyh ile Kûfeli dilci Kisâi arasında yaşanan tartışma bu noktada zikredilebilecek en meşhur hâdisedir.

Hicrî II. asra gelindiğinde, bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Basra ekolü Müberred, Kûfe ekolü ise Sa‘leb tarafından temsil edilmiş ve iki ekol arasındaki ilmî mücadele bu iki dilci tarafından da sürdürülmüştür. Yaklaşık yarım asra yakın Bağdat’ta beraber dil çalışmalarında bulunan Müberred ve Sa‘leb arasında tatlı bir rekabetin yaşandığı söylenebilir. Bağdat’a sonradan gelen Müberred’in, orada tanınmaya başlamasıyla beraber, kendi ilim halkasının daraldığını gören Sa‘leb, Müberred’e karşı bir takım olumsuz duygular beslemiştir. Fakat iki dilci arasındaki bu rekabette birbirlerine saygıda kusur etmemeye özen gösterdikleri vurgulanmalıdır.

İki nahivci arasında öğrencileri tarafından yapılan ilmî kıyaslamalarda Müberred’in öne çıkartıldığı söylenebilir. Nitekim Bağdat emiri Muhammed b. ‘Abdullah b. Tâhir’in huzurunda yapılan tartışmalarda da Müberred, hep bir adım önde olmuştur.

Bağdat’ta Müberred ve Sa‘leb’in her ikisinden de ders alan birçok dil âlimi yetişmiştir. Bu iki âlimden ders alan Bağdatlı dilciler, aynı zamanda, Basra ve Kûfe dil okullarının görüşlerini de mezceden Bağdat dil ekolünün temsilcileri olmuşlardır.

⁶⁸ ez-Zeccâci, *Mecâlisu’l-‘Ulemâ*, (Meclis: 53) s. 91.

⁶⁹ ez-Zeccâci, *Mecâlisu’l-‘Ulemâ*, (Meclis: 56) s. 98-99.

4. KAYNAKLAR

- ‘Abdurrahman b. Muhammed İbnu’l-Enbârî, *Nuzhetu’l-Elibbâ fî Tabakâti’l-Udebâ*, nşr. İbrâhîm es-Sâmerrâ’î, 3.baskı, Mektebetu’l-Menâr, Zerkâ, 1985.
- Ahmed Emîn, *Duha’l-İslâm*, Mektebetu’l-Usre, Kahire, 1998.
- Altıkulaç, Tayyar, “Nasr b. Âsım”, *DİA*, XXXII, 414.
- _____, “Ebû Amr b. Alâ”, *DİA*, X, 94-97.
- Bulut, Ali, “Yûnus b. Habîb”, *DİA*, XLIII, 606-607;
- _____, “Yûnus b. Habîb ve Nahivdeki Yöntemi”, *OMÜİFD*, sy. 18-19 (2005), s. 237-264.
- Dayf, Şevkî, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, Dâru’l-Me’ârif, 9. Baskı, Kahire, 2005..
- Demir, İsmail, *Büyük Arap Dil Bilgini Ebû Sa’id es-Sîrâfî*, Yenda, İstanbul, 2009.
- Demirayak, Kenan – Bakırcı, Selami, *Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)*, Erzurum, 2001.
- Durmuş, İsmail, “Nahiv”, *DİA*, XXXII, 302.
- _____, “Sa’leb”, *DİA*, XXXVI, 25-27.
- Ebu’t-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibu’n-Nahviyyîn*, nşr. Muhammed Ebu’l Fadl İbrâhîm, Mektebetu’n-Nehda, Kahire, 1955.
- Furat, Ahmet Subhi, *Al-Mubarrad; Arap Filolojisindeki Yeri, Dil ve Edebiyat Hakkındaki Çalışmaları*, Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul, 1971.
- _____, *Arap Edebiyatı Tarihi*, I-II, İstanbul, 1996.
- Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er, Vadi Yay., 2. baskı, Ankara, 2012.
- _____, “Arap Dili Mektepleri”, çev. Süleyman Tülüçü, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9 (1990), s. 329-344.
- Gündüzöz, Soner, “Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine”, *OMÜİFD*, sy. 9 (1997), s. 283-300.
- _____, *Sibeveyh’te Kelime Yapısı*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002.
- Güney, Fikri, *Ebu’l-‘Abbâs Sa’leb: Hayatı, Eserleri ve Arap Dilindeki Yeri*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2011.
- el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I-XVII, nşr. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1.baskı, Beyrut, 2001.
- İbn Fâris, Ebû’l-Hasan Ahmed, *es-Sâhibî fî Fıkhi’l-Luğati’l-‘Arabiyye ve Mesâilihî ve Suneni’l-‘Arab fî Kelâmihî*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- İbn Haldûn, *Mukaddime*, I-II, nşr. ‘Abdullah M. Derviş, Dâru Ya’rub, Dımaşk, 1425/2004.
- İbn Hallikân, Muahammed b. Ebi Bekr, *Vefeyâtu’l-A’yân ve Enbâ’u Ebnâ’i’z-Zamân*, I-VIII, nşr. İhsân ‘Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut, 1968.
- İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi’l-‘Arab*, nşr. ‘Abdusselâm Hârûn, 5. baskı, Dâru’l-Me’ârif, Kahire, 1982.
- İbnu’l-‘İmâd, *Şezerâtu’z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, Dâru İhyâ’i’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, ts.
- İbnu’l-Kıftî, ‘Ali b. Yûsuf, *İnbâhu’r-Ruvât ‘alâ Enbâhi’n-Nuhât*, I-IV, nşr. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, Kahire, 1986.
- İbnu’n-Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, ts.
- Kahyaoğlu, Yasin, “Ebu’l-‘Abbâs el-Müberred’in Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve el-Kâmil Adlı Eseri”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, yıl: III, sy. 10 (2003), s. 83-96.

- Karabela, Nevin, *Ali b. Hamza el-Kisâi ve Nahiv İlmindeki Yeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 1996.
- _____, “Zunbûriyye Tartışması ve Arka Planı”, *EKEV Akademi Dergisi*, c. III, sy. 2 (Güz 2001), s. 257-264.
- Kılıç, Hulûsi, “Basriyyûn”, *DİA*, V, 117-118.
- _____, “Kûfiyyûn”, *DİA*, XXVI, 345.
- _____, “İbn Ebû İshak”, *DİA*, XVIII, 435.
- Koçak, İnci, “Basra ve Kûfe Mektepleri”, *Doğu Dilleri*, II/4 (1981) s. 143-155.
- Mahmûd Husnî Mahmûd, *el-Medresetu'l-Bağdâdiyye fî Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1986.
- Özbalıkcı, M. Reşit, “Sibeveyhi”, *DİA*, XXXVII, 130-134.
- _____, “Arap Dili Fiil Kalıplarında Fonetik Değişim ve Dönüşümler (İbdâl-İ'lâl-İdgâm-Kalb)”, *DEÜİFD*, sy. 39 (2014/1), s. 277-300.
- es-Sem'ânî, Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*, I-V, nşr. 'Abdullah 'Ömer el-Bârûdî, Dâru'l-Cinân, Beyrut.
- es-Sîrâfî, Hasan b. 'Abdullah, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, nşr. Muhammed 'Abdu'l-Mun'im el-Hafâcî-Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Mektebetu ve Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, Mısır, ts.
- Tantâvî eş-Şeyh Muhammed, *Neş'etu'n-Nahv ve Târîhu Eşheri'n-Nuhât*, Dâru'l-Me'ârif, 2.baskı, Kahire, 1995.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, “Ebû'l-Esved ed-Düeli”, *DİA*, X, 311-313.
- _____, “Halîl b. Ahmed”, *DİA*, XV, 309-311.
- Tural, Hüseyin, “İsâ b. Ömer”, *DİA*, XXII, 485.
- Türkmen, Dursun Ali, *Arap Dilbilimcisi Zeccâcî ve “Mecâlisü'l-Ulemâ”sında Ele Alınan Filolojik Tartışmaların Değerlendirilmesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002.
- Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ'*, I-XX, nşr. Ahmed Ferîd Rifâ'î, Kahire, 1936-38.
- Yüksel, Ahmet, İlk Dönem Dilcilerinde Fonetik Çalışmalar: el-Halîl b. Ahmed Örneği, *OMÜİFD*, sy. 10 (2003), s. 135-151.
- ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kasım, *Mecâlisü'l-'Ulemâ'*, nşr. 'Abdusselâm M. Hârûn, Mektebetu'l-Hancî, 2. Baskı, Kahire, 1420/1999.
- ez-Zeyyât, Ahmed Hasan, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru'n-Nehda, Kahire, ts.,.
- ez-Zubeydî, Muhammed b. el-Hasan, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 2. baskı, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1392/1983.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI, ÇANAKKALE MUHAREBELERİNİN AVUSTRALYA'DA DOĞURDUĞU SONUÇLAR

THE FIRST WORLD WAR, AS A CONSEQUENCE OF THE BATTLE OF ÇANAKKALE IN AUSTRALIA

*N. Fahri TAŞ**

ÖZET: Tarihi olayların aktörleri, bu olaylara damgasını vurmuş kahramanlardır. Her olayın kahramanları vardır. Tarihi olaylar kahramanları, kahramanlar da tarihi olayları hatırlatır. Malazgirt Savaşı'nın Alparslan'ı, İstanbul'un fethinin Fatih Sultan Mehmet'i, Plevne'nin Gazi Osman Paşa'yı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Mustafa Kemal Paşa'yı hatırlatması gibi.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunda çok önemli bir yere sahip olan Çanakkale Cephesi, diğer ülkeler için de ayrı bir yere sahiptir. Bu cephenin sonucu, henüz millet olma şuurunu kazanmamış veya herhangi bir devletin sömürgesi olan ülkelerin benliklerini elde etmelerine sebep olmuştur. Bu ülkelerden biri de Avustralya'dır.

Çanakkale Cephesi'nde yaşanan sıradan bir olay ve Çanakkale Savaşı sebebiyle Avustralya'da meydana gelen küçük bir vak'a Avustralya'ya kimlik kazandırmıştır.

Anahtar sözcükler: Çanakkale, Avustralya, Simpson, Birinci Dünya Savaşı

ABSTRACT: Actors of historical events, these events are marked heroes. Each event has a hero. Historical events, heroes, heroes or historical events are remembered. Alparslan Malazgirt War, the conquest of Istanbul by Fatih Sultan Mehmet, Pleven's Gazi Osman Paşa, the Republic of Turkey, Mustafa Kemal Pasha as a reminder.

The establishment of the Republic of Turkey, which has a very important place in the Çanakkale Front, for other countries also have a separate place. The result of this front, has yet to gain consciousness of being a nation, or any of the countries of the colonial state was responsible for obtaining self. This is one of the countries Australia.

Gallipoli frontier and the Çanakkale battles that take place in an ordinary event occurred in Australia due to Australian identity has earned a little time.

Keywords: Gallipoli, Australia, Simpson, First World War

1. GİRİŞ

Bilhassa sanayileşen ve bu alanda gelişme gösteren ülkeler, XX. yüzyılın başında geniş hammadde kaynaklarına sahip olmak için menfaatlerinin bulunduğu ülkeler ile birleşip iki kutuplu bir dünyanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. "İtilâf" ve "İttifâk" adı verilen bu iki blokta yer alan sanayileşmiş ülkelerin bir kısmı, yerkürenin hammadde kaynaklarının parsellenmesi ve bu parselden en büyüğünü almaktır. Diğer ülkeler ise en azından mevcut konumunu muhafaza etmek istemişlerdir..

Devletlerarası ilişkilerde nüfuz sahibi olan Asya, Avrupa, Afrika ve Avustralya kıt'alarında bulunan bir çok ülke bu savaşta yer almıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin 1917 yılında itilâf devletleri safında savaşa katılmasıyla, Amerika Kıt'ası da bu sıcak ortama çekilmiştir. Beş kıt'ayı içine alan cihân harbi, birbirinden çok uzak ve geniş bir coğrafyaya yayılmış cephelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu cephelerin büyük bir kısmında sıcak

* Prof. Dr., Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi. nfatas@gmail.com

savaş sürerken, fiilen savaşta yer almayan devletler, muhârip devletler ile olan münâsebetleri sebebiyle bu savaşın rüzgârına kapılmaktan kendilerini kurtaramamışlardır.

Savaşa dâhil olmuş veya savaşta yer almamış olan devletlerin, her devirde birbirleriyle temas hâlinde olduklarının kaçınılmaz bir vak'a olduğu bilinmektedir. Devletlerarası bu ilişki; ticarî, dinî, etnik, kültür ve siyâsî alanda kendini göstermektedir. Asya ülkelerinin bir bölümü ile Avustralya ve Afrika toplumlarının Birinci Dünya Savaşı'nda yer alması, bu ülkelerin henüz devlet olgusuna sâhip olmamaları, buna bağlı olarak küçük ve zayıf olmaları, etnik yapısının heterojen olmasından kaynaklanmaktadır. Teknolojiye sâhip güçlerin karşısında zayıf olan ve tek güç olmayı zorlaştıran bu dağınık yapı, bir çok coğrafya üzerinde emperyalist emellere sâhip olan ülkelerin siyâsî baskı kurmalarını kolaylaştırmıştır. Hint, Anzak ve Afrikalı insanların Çanakkale'de savaşa sokulması, tamâmen sömürgecilik hegemonyasının bir ürünüdür. Ayrıca, toplumların siyâsî yapısı ve inançları da emperyalist ülkelerin emellerine âlet edilmiştir. Bu anlamda Birinci Dünya Savaşı, yerkürenin her tarafını sarmıştır.

1- Çanakkale Cephesi'nin Avustralya Kit'ası'ndaki Siyâsî Yansıması

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na; ikisi kendi toprakları dışında, beşi kendi sınır boylarında olmak üzere yedi cephede katılmıştır. Savaş sırasında her cephenin kendisine özel sebep ve sonuçları olmuştur. Bu cephelerden biri olan Çanakkale Cephesi, gerek Türk Tarihi ve gerekse diğer ülkelerin mevcut konumunu etkilemesi ve ortaya çıkan sonuçlar itibariyle ayrı bir yere sâhiptir. Osmanlı Devleti; Bulgaristan, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın yer aldığı İttifâk {Merkezî Devletler} devletlerinin toprakları, Hint Okyanusu'ndan Atlas Okyanusu'na kadar bir iç hat oluşturmakta, bu hat, itilâf devletleri safında bulunan Rusya'nın müttefikleriyle kurulması gereken irtibatını ortadan kaldırmaktadır. İtilâf devletlerinin savaş plânı ise Rusya ile bağlantı kurma üzerine yapılmıştır. Rusya ile yapılması düşünülen bağlantı ancak Karadeniz ve İstanbul, Çanakkale boğazları üzerinden yapılabilirdi. İtilâf devletlerinin savaş plânının ağırlık merkezinin Çanakkale üzerinde yoğunlaşmasının sebebi bu kaçınılmaz zarurettten doğmuştur. İtilâf devletlerinin savaş döneminde, Rusya'nın buğday ve yağına ihtiyacı olduğu gibi Rusya'nın da onlardan silah alması gerekiyordu¹. Rusya ile kurulacak bu temasta, her iki taraf da savaş ikmâlî eksikliğini giderecekti. İttifâk devletlerinin kuzey-batı cephelerinde Rusya; güney-batı cephelerinde ve denizlerde diğer müttefikler cephe açarak dört bir yandan kısıka alınacaktı. İtilâf devletlerinin bu savaş stratejisi gerçekleştiğinde, savaş iki yılda bitecekti.

Osmanlı Devleti, savaş öncesinde Trablusgarb ve Balkan Savaşlarında büyük hezîmete uğramış, Avrupa ve Afrika kıt'asındaki bir çok toprağını elinden çıkarmanın yanında, büyük prestij kaybına da uğramıştır. Osmanlı Devleti'nin bu güçsüz tablosu, itilâf devletlerinin boğazlar üzerinde hâkimiyet kurma düşüncesinin kolay olacağı kanaatini doğurmuştu. İtilâf devletleri Çanakkale Boğazı'nı geçmeğe çalıştıklarında, beklemedikleri bir direniş ile karşılaşmış ve önce deniz daha sonra kara çarpışmalarında mağlup olmuştur. Beklenmeyen bu gelişme, muhârip itilâf ülkelerin plânlarını ters-yüz etmiştir. İtilâf devletlerinin bu ilk plânları başarısız olunca, yeni bir plân yapılmış bu plânın hayata geçirilmesi de iki yılda bitmesi gereken savaşın dört yıla çıkmasına sebep olmuştur. Savaş uzayınca birçok ülkede siyasî, sosyal ve kültürel milâdın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Çanakkale'de; yenilmez olarak düşünülen güçlü ülkelerin yenildiği, esâret altındaki ülkelerin bağımsızlığını kazanma umudunun doğduğu, yedi asırdan beri Türk Milleti'nin yok edilmesi için yapılan plân ve projeler sonuçsuz kalmıştır.

Çanakkale'de mağlup olan itilâf devletleri, bir yandan savaşın uzamasından dolayı hesapta olmayan savaşın mâliyet faturalarını ödemenin düşüncesine dalarken, diğer taraftan zoraki

¹ The Story of ANZAC from the outbreak of war to the end of the first phase of the Gallipoli Campaign May 4, 1915 (11th edition, 1941), Chapter IX, p. 176

Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Muharebelerinin Avustralya'da Doğurduğu Sonuçlar

savaşa sokulan müstemleke ülkelerde istenmeyen millî uyanışları ber-taraf etmenin gayretine düşmüşlerdir.

Geniş sömürgeleri olan İngiltere başta olmak üzere, itilâf devletleri bütün güçleriyle savaşa girmişlerdir. İngiltere, Yeni Zelanda ve Avustralya'dan getirdiği güçleri de kendi askerî birliklerine katarak Çanakkale'yi geçmeğe çalışmışlardır. Ancak bunu başaramamışlardır.

İngiltere 30 Temmuz 1914 günü Avustralya'ya gizli bir ta'limat gönderip savaşın yakın olduğunu bildirdi². Bu haber İngiltere'nin diğer 111 kolonisine de duyuruldu³. İngiltere 5 Kasım 1914'de Osmanlı Devleti'ne savaş î'lân etti. Kolonilerin nüfus durumuna göre, savaşa kaç asker ile katılacakları tespit edildi. Buna göre; Avustralya'nın 12.000 ve Yeni Zelanda'nın 6.000, askerle savaşa iştirâk etmesi kararlaştırıldı⁴.

İngiltere, Anzak askerlerini önce savaşa hazırlamak için Mısır'a getirip buradan, 25 Nisan 1915 tarihinde Çanakkale Cephesi'ne sevk etti.

Avusturalya Kıt'ası keşfedilince, bu ıssız adalar kıt'ası açık cezâevi olarak düşünülmüş bir çok ülkeden esîr, mahkûm gibi muhtelif sebeplerden hükümlü olan insanlar bu yeni topraklara gönderilip kendi kaderlerine terk edilmiştir. İkinci olarak, servet edinmek maksadıyla bu boş topraklara dünyanın her tarafından insanlar gelmiştir. Bu insanların büyük bir kısmı buradan geri dönmeyip kalmıştır. Kıt'ada bir de Misyonerlerin verdiği isim olan; yerli, köklü halk anlamına gelen "Aborjinler" mevcuttur. Aborjinler, medeniyet tarihinin avcılık dönemini yaşayan ilkel topluluktur. Yazı ve alfabeleri yoktur. Nesiller arası söylenip gelen şarkı türünde bilgilere sâhiptir. Güney-batı Aysa kökenli oldukları düşünülmektedir. Avustralya Kıt'asındaki bu nüfus yapısı, oldukça birbirinden uzak, tesâdüflerin ortaya çıkardığı bir yapıdır. Bu topraklarda yaşayan insanların tarihten gelen ortak yönleri olmadığı için belli ilkeler etrafında birleşip bir güç oluşturmaları mümkün olamamıştır. Zâten, Avustralya sâkinleri için millet erkini kazanmaya sebep olacak hiç bir olay da bu güne kadar vuku' bulmamıştır. Gerek Çanakkale Cephesi'nde ve gerekse Avustralya'da yaşanan hâdiseler, millet şuuruna sâhip olmayan Avustralya'da, millî uyanışın ortaya çıkmasını körüklemiştir.

1-1- John Simpson Kirkpatrick Hâdisesi

İtilâf devletleri için Çanakkale, bir mağlubiyettir. Ancak itilâf güçleri safında yer alan ANZAK {Australia and New Zealand Army Corps} için bu mağlubiyet bir dirilişin ve uyanışın başlangıcıdır.

Çanakkale Cephesi'nden dolayı, Avustralya'nın millî kimlik kazanmasına mesnet teşkil eden iki olay ortaya çıkmıştır. Bu iki olaydan biri, ANZAK birliklerinde sıhhiye görevi yapan er John Simpson Kirkpatrick'in Çanakkale'deki hizmetlerinden dolayı O'nun Avustralya'da kahraman î'lân edilmesidir. İkincisi ise iki Hintli Müslüman'ın Türkler adına Avustralya'ya savaş açmalarıdır.

John Simpson Kirkpatrick, 6 Temmuz 1892 tarihinde Tyne Dock/ South Shields/ Durham/ İngiltere'de doğdu⁵. Babası deniz tüccarlığı yapan Robert Kirkpatrick ve annesi Sarah Simpson'dır. İlk ve ortaöğrenim yıllarının yaz tatillerini, İskoçya'da Murphy Fuarı'nda çalışarak geçirmekteydi. Simpson bu fuardaki işi, küçük çocukları eşeklere bindirip gezdirmektir. Arkadaşları ona kısaca Jack diyordu. Jack'ın babası 1904 yılında bir kaza geçirip 1909 yılında

2 The Story of ANZAC from the outbreak of war to the end of the first phase of the Gallipoli Campaign Volume I –, May 4, 1915 (11th edition, 1941), p. 4.

3 a.g.e, s. 5.

4 The Story of ANZAC Chapter II, P. 28.

5 Avustralya Silahlı Kuvvetleri Avustralya Kraliyet Gücü Yurt Dışı Görevlendirme Belgesi, 02. 09. 1914, No, 202. Australia Off History Story of Anzak, Vol. I, AWM, dosya No: 4 th February 1947. P. 553.

öldü. Babası öldüğünde Jack 17 yaşındaydı. 12 Şubat 1910'da Newcastle gemisinde ateşçi {Scottie veya Murphy} olarak Yedda mürettebatına katıldı. İngiltere-Avustralya arasında yük taşıyan bu gemi, aynı yıl Avustralya'ya gittiğinde, Avustralya'da birçok mürettebat gemiden kaçtı. Simpson da bunlar arasında bulunmaktaydı. Böylece Avustralya'da kalan Jack, temizlik işleri, tarla işçiliği, çobanlık yapıp, madenlerde çalıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine, İngiltere diğer kolonilerinde olduğu gibi Avustralya'da da gönüllü asker i'lanları verdi. Bu i'lan üzerine John Simpson Kirkpatrick, 4. Durham Seferberlik Bölgesi'ndeki güçlere 25 Ağustos 1914 tarihinde katıldı⁶. Jack firarı olduğu için orduya kabul edilmez düşüncesiyle, soy ismi olan Kirkpatrick'i değiştirip annesinin soyadı olan Simpson'ı alarak John Simpson ismiyle gönüllü olarak orduya yazıldı.

Simpson, 3. Saha Sıhhiye C Bölümü 1. Avustralya Tümeni, Avustralya İmparatorluk Kuvvetleri'nde (No: 202) görev yapmaya başladı⁷. Simpson'ın orduya yazılmasının gerçek maksadı savaşmak değil, savaş sırasında bir İngiliz gemisine binip İngiltere'ye geri dönmektir⁸. Mısır'daki hazırlık eğitiminden sonra 1. Avustralya Tümeni 3. Alan Sıhhiye C Birliği'yle birlikte 25 Nisan 1915 günü Çanakkale'ye gelen Simpson⁹, birliğini burada kaybedip kendi başına yaralıları kurtarmaya başladı¹⁰.

Gelibolu'da başıboş gezen "Murphy", "Abdul", "Duffy", "Queen Elizabeth" ismini verdiği eşekler ile yaralıları taşımaya başlayan Simpson, en çok sevdiği Duffy eşeği ile yine mevzilerden yaralı taşırken 19 Mayıs 1915 günü Türk mevzilerinden açılan makineli tüfek ateşi sırasında vurularak öldü¹¹.

Simpson'ın cephedeki başarılarını takdir eden 4. Piyade Tugay Komutanı Albay John Monash { daha sonra general }, 20 Mayıs 1915 tarihinde Simpson'ın onurlandırılmasını talebinde bulundu¹². Bu teklif üzerine İngiltere'de en yüksek ödül olan Victoria Cross nişanı verildi¹³. 14 Şubat 1975 tarihinde 5 yiğitlik madalyası. 1965 yılında Simpson ve eşeğini resmeden heykeli yapıldı. 1995'de 5 Avustralya Doları'na Simpson ve eşeğinin resmi kondu. Aynı resim;1967'de madalyon yapıldı. 1965' de adına pul çıkarıldı. Böylece "Simpson ve Eşeği" Avustralya'da kahraman i'lan edildi. Avustralya'da yaşayanların bu kahramanlık etrafında kenetlenmesi istenerek Avustralyalı kimliği kazandırılmaya çalışıldı.

6 Australia Off History Story of Anzak, Vol. I, AWM, dosya No: 4 th February 1947. P. 553.

7 Offiser in Charge, Base Records. Australia Off History Story of Anzak, Vol. I, AWM, dosya No: 4 th February 1947. P. 553.

8 Alexandra Mc Kinnon, "The Man with the Donkey" National History Challenge John Simpson Kirkpatrick, Gallipoli, and the development of the Anzac legend, Narrabundah College word count: 2499 words

9 Alexandra Mc Kinnon, a.g.e, Dip not 18.

10 John Monash (Col), C.O. 4. Th A.I. Brigade. General Monas, 20 May, 1915, Australia Off History Story of Anzak, Vol. I, AWM, dosya No: 4 th February 1947. P. 553.

11 Charles, Bean, The Anzac, 3rd ed. Sydney, New South Wales, 1916, p. 554.

12 Australia off History Story of Anzak, Vol. I. P. 553.

13 Alexandra Mc Kinnon, "The Man with the Donkey" National History Challenge John Simpson Kirkpatrick, Dip Not. 18.

1-2- Broken Hill Savaşı

Avustralya, İngiliz Deniz Subayı James Cook tarafından 1770 yılında keşfedilince, bu Kit'a İngiltere'ye bağlandı. Sanayi devriminden sonra, hammadde arayışı bu kıt'ada da yoğunlaştırıldı. Motor gücü elde edilmiş ancak bu tarihlerde henüz geniş alanlarda kullanılmamaktaydı. Taşımacılık, ulaşım genelde hayvan ve insan gücüyle yapılmaktaydı. Kıt'a bâkir olduğu için kıyılardan iç bölgelere ulaşmak zordu. Bu ulaşım develer ile yapılmaya çalışıldı. Asya ve Afrika ülkelerinden şirketler mahâretiyle birlerce deve Avustralya'ya götürüldü. Ancak develeri yürütmek ve üzerine binmek, yük taşımak ayrı bir iş olduğu anlaşıldı. Bu ihtiyaç sebebiyle, deve yetiştiriciliği ve sürücülüğünden anlayan insanlar bu topraklara götürüldü. Bu deve sürücülerinin kahir ekseriyeti Müslümandı.

Çanakkale Savaşı ile ilgili Avustralya'da meydana gelen ikinci olay ise kuzey-batı Hindistan'dan {şimdiki Pakistan} deve sürücüsü { Fr: Chamelier. İng: Camel Driver} olarak Avustralya'ya gelen Molla Abdullah ve Kul Badsha Muhammed adındaki iki Müslüman'ın Avustralya'ya savaş açıp "Broken Hill Savaşı" nı başlatmalarındır.

Molla Abdullah (1855-1915), Pakistan'ın İndia köyünde doğdu¹⁴. Kul Badsha Muhammed (1875-1915), Hindistan'ın kuzey-batı sınırı yakınında bulunan dağlık Tirah'da doğmuştur¹⁵.

Molla Abdullah, 1879 yılında Hindistan'dan {Şimdiki Afganistan} Avustralya'ya gelen Abdul Wade'in organize ettiği deve taşımacılığı işinde çalışmak üzere 1890 yılında Avustralya'ya gelmiş, 1910 yılına kadar deve taşımacılığı yapmıştır. Molla Abdullah Hindistan'da medrese eğitimi görmüş ve Avustralya'ya gelen Müslümanların dinî liderliğini¹⁶ ve İslâm esaslarına uygun hayvan kesimi işini yapmaya başlamıştır¹⁷. Bu hayvan kesimi işi izinsiz yapıldığından, birkaç defa cezalandırılmış hatta mahkûm olmuştur¹⁸. Avustralya'da ilk mescit, bu iki Müslüman tarafından yapılmış Molla Abdullah bu mescidin faaliyetlerini yürütmüştür. Bu mescit, az sayıdaki Müslümanın kendi inançlarına göre yaşama ve beslenme merkezi olduğu sanılmaktadır.

Kul Muhammed ise okur-yazar olmayıp bir müddet deve sürücülüğü {Cameleers} yaptıktan sonra, Avustralya'da yollar yapılıp ulaşımın motorlu vasıtalar ile yapılmaya başlaması ve buna paralel olarak deve taşımacılığının ikinci plânda kalması üzerine, seyyar dondurmacılık yapmıştır. Kul Muhammed'in muhtemelen Hilâl-i Ahmer Cemiyeti veya Osmanlı Devleti ile Hindistan arasındaki ticarî ilişkiler münasebetiyle 1900 yılında İstanbul'a gelip¹⁹ Osmanlı Ordusu'nda Balkan Savaşlarına gönüllü olarak katıldığı, bu sebep ile dört defa İstanbul'a gelip devencilik yaptığı ve 1912 yılında Pakistan'a döndüğü bilgisi mevcuttur²⁰. Bu bilgiye göre Osmanlı Devleti'ni tanıyan biridir.

Padişah V. Mehmet Reşat, özellikle itilâf devletlerinin sömürgesi olan Müslüman ülkelerin ittifâk devletleri safında yer almaları için Almanya'nın baskısıyla 22 Zilhicce 1332-29 Teşrin-i evvel 1330 {11 Kasım 1914} günü Cihâd-ı Ekber i'lân etti. Kul Muhammed ve Molla

14 Philip Jones and Anna Kenny, Avustralia's Muslim Cameleers Pioneers Inland 1860-1930, Wakefield Press 2007, p. 187

15 This article was published in Australian Dictionary of Biography, Supplementary Volume, (MUP), 2005

16 Without permission, As he was not amember of the butchers Union, C. Stevins 1989, p. 162

17 Frank Cayley, Flag of stars, Rigby, 1966, p. 124

18 Christine Stevens, Tin Mosques and Ghantowns A History of Afghan Cameldrivers in Australia, Paul Fitzsimons, 2002, p.162

19 Christine Stevens, Abdullah, Mullah (1855–1915), Australian Dictionary of Biography, Supplementary Volume, (MUP), 2005

20 a.g.y

Abdullah'ın bu cihad îlânından nasıl haberdar oldukları bilgisine ulaşılammış ancak kendilerine bu emrin verildiğini geride bıraktıkları notta belirtmişlerdir²¹ (Ek 1). Bu iki Müslüman, cihâd emrine uyararak Avustralya'ya savaş açtıklarını bir dilekçe ile yetkililere bildirdiler. Ancak bu dilekçe ciddiye alınmamıştır. Savaş plânı yapan bu iki Müslüman, 1 Ocak 1915 günü yılbaşı gezisi için Silverton'a giden, üzeri açık 40 vagonlu ve 1200 kişinin bulunduğu trene Broken Hill'e 3 km uzaklıktaki, bugün Türk Kayalığı ismi verilen yerde ateş açarak savaşı başlattılar. Bu ateş sonucunda 3 kişi ölüp yedi kişi yaralandı. Olay üzerine Broken Hill Polisleri vak'a yerine gelince, yakındaki beyaz kayalıklara {Bu günkü ismi Türk Kalesi "Turks' stronghold"} kaçarken bir oduncuyu da öldürüp kayalıklara siperlendiler. Üzerlerine gelen polis güçleriyle 90 dakika çatışmışlardır. Molla Abdullah bu çatışmada ölmüş, Kul Muhammed ağır yaralanmıştır. Kul Muhammed Broken Hill Hastahânesi'ne kaldırılırken yolda ölmüştür²².

Bu çatışmada o günkü Osmanlı Devleti'nin kullandığı el yapımı Ay Yıldızlı bayrak iki Afganlı tarafından olay yerine asılmıştır²³. Bayrak Türk bayrağı olduğu için 2 Ocak 1915 tarihli gazeteler "Broken Hill Savaşı"nın Türkler tarafından yapıldığını yazmışlardır. Olay sonrası yapılan incelemede olayın Türkler tarafından değil, iki Hintli {Pakistan} Müslüman tarafından gerçekleştirildiği ortaya çıkmıştır.

Avustralyalılar, Broken Hill Savaşı ile tarihlerinde ilk defa kendi topraklarında bir savaşa şahit olmuşlar ve resmî tarihlerine bunu böyle kaydetmişlerdir.

Olayda ölen Kul Muhammed ve Molla Abdullah'a, olayı nefretle karşıladıkları veya korktukları için Broken Hill Müslümanları sâhip çıkmamıştır. Avustralyalılar da Afganlıları gömmeyi reddetmişlerdir. Bunun üzerine Polis, mezar kazmak için bir Aborijin işçi tutarak cesetleri gizlice ve aceleyle mayın patlayıcı saklamak için kullanılan bir kamu binasının {Bugünkü Broken Hill Oteli} zemin katına defnetmişlerdir²⁴.

Broken Hill olayından üç gün sonra, olay mahallinde inceleme yapılmış bir taşın altında Molla Abdullah'ın bozuk Darî ve Urduca diliyle yazdığı bir not ve Kul Muhammed için yine Molla Abdullah tarafından yazıldığı belirtilen ikinci bir not bulunmuştur²⁵. Bu notlar, 12 Ocak 1915 gününe kadar çoğaltılıp halka dağıtılmıştır²⁶. Kul Muhammed'in kemerinde Padişah'ın mührünü taşıyan bir mektup ele geçirilmiştir²⁷. Kaynaklarda mektup olarak geçen belgenin, büyük bir ihtimal ile Enver Paşa tarafından her tarafa gönderilen Padişah'ın Cihâd-ı Ekber îlânının bir sûretidir. Padişah'ın daha önce Osmanlı ordusunda görev yapmış bir kişinin şahsına mektup yazıp orduya katılmasını istemesi söz konusu değildir.

Molla Abdullah ve Kul Muhammed'in geride bıraktığı notlarda; özetle, "hayvan kesimi için kendisini rahatsız eden Hıfs-ı Sihha Müdürü'nü Molla Abdullah'ın öldürmek istediğini, bunun dışında kimseye kin ve düşmanlıklarının olmadığını, herhangi bir örgüte

21 Philip G. Jones , Anna Kenny, Australia's Muslim Cameleers: Pioneers of the Inland, 1860s–1930s, Wakefield Press , 2007, p. 164-165

22 Frank Cayley, Flag of stars, Rigby, 1966, p. 125

23 Rajkowski, P. In the Tracks of the Camelman: Outback Australia's most exotic pioneers. North Ryde, NSW: Angus & Robertson. 1987, P. 126

24 This article was published in Australian Dictionary of Biography, Supplementary Volume, (MUP), 2005

25 Philip G. Jones , Anna Kenny, Australia's Muslim Cameleers: Pioneers of the Inland, 1860s – 1930s , Wakefield Press , 2007, p. 144, 145.

26 Philip Jones and Anna Kenny, Avustralia's Muslim Cameleers Pioneers Inland 1860s-1930s, Wakefield Press 2007, p. 182

27 Christine Stevens, Abdullah, Mullah (1855–1915), Australian Dictionary of Biography, Supplementary Volume, (MUP), 2005. Ancak bu mektubun aslı tarafımızca elde edilememiştir.

Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Muharebelerinin Avustralya'da Doğurduğu Sonuçlar

mensubiyetlerinin bulunmadığını” belirtmişlerdir. Bu olayı cihâd çağrısına uyarak gerçekleştirdiklerini yazmışlardır²⁸.

Broken Hill Savaşı üzerine, İngiltere ile savaş hâlinde olan Almanlar başta olmak üzere, yabancılara karşı düşmanlık başlamıştır. Olayın ikinci günü, Avustralya-Alman Dostluk Cemiyeti'nin önde gelen altı üyesi, dört Alman ve bir Türk sınır dışı edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı günden beri terk edilmiş olan Alman kulübü yakılmıştır. Diğer yabancılar ise kamplarda gözetim altına alınmıştır²⁹.

Avustralya'nın Çanakkale Savaşı için yazdırdığı 12 ciltlik kitaptaki bilgilere ve bazı kaynaklarda Broken Hill Savaşı'nın gönüllü Avustralya gençlerinin savaşa yazılmalarını sağlamak için yapıldığını belirtmektedirler³⁰. Bu konuda bir belge temin edilememiştir. Ancak iki Afganlı Müslüman'ın dinî duyguları sebebiyle, kendilerini sorumlu hissedip bu olayı gerçekleştirdikleri, üzerlerinden çıkan notlardan anlaşılmaktadır. Bu hâdise, İngiltere'nin gönüllü gençleri savaşa sokmak için yapılmış ise iki Müslüman maktulün üzerinden çıkan notların yazılması ve Türk bayrağının çatışma noktasına dikilmesi de bu plânın bir parçası olabilir.

2. SONUÇ

Çanakkale'de 24 gün yaralı taşımının ötesinde olağanüstü bir iş yapmayan, aslen İngiliz olup Avustralya'nın yerlisi dahi olmayan John Simpson Kirkpatrick'in Avustralya'da kahraman i'ân edilmesi, bunun da üzerinde “sembol kişi” konumuna getirilmesi düşündürücüdür. Tarihi, kültürü, dini, dili ve kökeni ayrı olan, aralarında insan olmanın dışında ortak bir kimliğe sâhip olmayan kişilerin, Türk Milleti için sıradan bir olay etrafında kenetlenmeğe çalışması ayrıca mânidârdır. Şu veya bu sebeple; bir araya gelmeyi, kenetlenip güç olmayı düşünmek bir tarafa, küçük nüanslar dışında aynı değerleri paylaşan insanlar arasında ayrılık emelleri içinde olan fikirlerin kabul görmesi de yine başka ilginç bir durumdur.

Türk Tarihindeki milyonlarca kahramanın bu konuyla kıyaslanması bile yanlıştır. Ancak Avustralya'nın sıradan bir iş yapan kişiyi kahraman i'ân ettiği ve ona sunduğu pâyeye ile kelimenin gerçek anlamını taşıyan Türk kahramanlarına verilen değer niçin aynı değildir? Kelimeler bu soruyu cevaplamada kifâyetsiz kalmaktadır. Bu duyarsızlığı, yalnızca Avustralya'nın kahraman kıtlığı yaşamasına bağlamak doğru değildir. Ülkeyi dimdik ayakta tutan payandaların kıymet ve rolünün bilinmemesinden kaynaklanan vefâsızlığın sonucu olarak değerlendirilmek daha doğrudur.

Türkler ile ilgisi olmayan iki Müslüman Afganlının kendi ülkelerinin veya bir başka ülke yerine Türk bayrağını kullanmaları da anlamlıdır. Bunun iki sebebi olabilir.

Yerküre üzerindeki bir noktanın Türkiye'ye uzak veya yakın olması önemli olmayıp her yerde, tarihten gelen husûmetin tezâhürü olarak Türk Milleti hedef gösterilmeye çalışılmıştır. İslâm inancının cihâd telakkisi çerçevesinde yaygınlaştırılması Türkler eliyle gerçekleştiğinden, Müslüman-Hıristiyan mücâdelesinde Türklük kavramı, İslâm kavramına eş değer görülmüştür. Bu gün, İslâmî seçen insanlara “Türkleşti” ifâdesinin kullanılması da bu sebeptendir.

28 Philip G. Jones , Anna Kenny, Australia's Muslim Cameleers: Pioneers of the Inland, 1860s – 1930s , Wakefield Press , 2007, p. 144, 145.

29 1915 Broken Hill Ottoman Flag, Justice & Police Museum,

<http://www.migrationheritage.nsw.gov.au/exhibition/objectsthroughtime/broken-hill-ottoman-flag/> (8.8.2014)

30Stevens, Christine. Tin Mosques and Ghantowns; A History of Afghan Cameldrivers in Australia. Oxford University Press. Melbourne 1989, p. 163

İngiltere, asker toplamada gönüllü bulamadığı için, dinî duyguları istismâr edip Hıristiyan-Müslüman çatışmasında herkesin görev alması gerektiği propagandasıyla ordu kurmasına yol açacak olan Broken Hill olayını tezgahlaması da kuvvetle muhtemel gözükmektedir

Millî kişilik ve kimlik sahibi olmayan toplumların millet olması imkânsızdır. Millet olma erkini kazanamamış toplumların da devlet kurmaları mümkün değildir. Devlet kuracak yapıya sâhip olamayan toplumların da bağımsız ve hür yaşamaları söz konusu değildir. Türk Milleti'nin makûs talihini değiştiren Çanakkale Zaferi ile ilişkilendirilen iki küçük olay, Avustralya'ya aidiyet duygusu kazandırmıştır.

KAYNAKÇA

- Australia Off History Story of Anzak, Vol. I, AWM, dosya No: 4 th February 1947.*
- Australia's most exotic pioneers. North Ryde, NSW: Angus & Robertson. 1987.*
- Offiser in Charge, Base Records. Australia Off History Story of Anzak, Vol. I, AWM, dosya No: 4 th February 1947.*
- Bean, Charles, The Anzac, 3rd ed. Sydney, New South Wales, 1916.*
- CAYLEY, Frank, Flag of stars, Rigby, 1966.*
- Jones, Philip G. and Anna Kenny, Avustralya's Muslim Cameleers Pioneers Inland 1860s-1930s, Wakefield Press 2007.*
- Justice & Police Museum, 1915 Broken Hill Ottoman Flag,*
<http://www.migrationheritage.nsw.gov.au/exhibition/objectsthroughtime/broken-hill-ottoman-flag/>
 {8.8.2014}
- Kinnon, Alexandra Mc, "The Man with the Donkey" National History Challenge John Simpson Kirkpatrick, Gallipoli, and the development of the Anzac legend, Narrabundah College word count: 2499 words.*
- Monash, John (Col), C.O. 4. Th A.I. Brigade. General Monas, 20 May, 1915, Australia Off History Story of Anzak, Vol. I, AWM, dosya No: 4 th February 1947.*
- STEVENS, Christine, Tin Mosques and Ghantowns A History of Afghan Cameldrivers in Australia, Paul Fitzsimons, 2002.*
- , *Abdullah, Mullah (1855–1915), Australian Dictionary of Biography, Supplementary Volume, (MUP), 2005.*
- , *Tin Mosques and Ghantowns; A History of Afghan Cameldrivers in Australia. Oxford University Press. Melbourne 1989. Rajkowski, P. In the Tracks of the*
Camelmen: Outback.
- , *Without permission, as he was not amember of the butchers Union, 1989.*
- The Story of ANZAC from the outbreak of war to the end of the first phase of the Gallipoli Campaign May 4, 1915 (11th edition, 1941), Chapter IX.*
- This article was published in Australian Dictionary of Biography, Supplementary Volume, (MUP), 2005.*

ERZINCAN ÜNİVERSİTESİ KEMAH MYO ÖĞRENCİ PROFİLİ

STUDENT PROFILES ERZINCAN UNIVERSITY KEMAH VOCATIONAL SCHOOL*

Hüseyin BULUT**

ÖZET: Meslek Yüksekokullarının amacı, bireylere bir meslek için gerekli olan teorik bilgilerin yanında uygulamalı eğitim vererek, bireyin mesleki beceri, tutum ve alışkanlıklarının kazanılmasını sağlamaktır. Bu bağlamda Meslek Yüksekokullarında öğrenim gören öğrencilerin profillerinin daha yakından tanınması gerekmektedir. Bu araştırmanın amacı, Erzincan Üniversitesi Kemah Meslek Yüksekokulu' da bulunan 6 farklı bölümde öğrenime devam eden öğrencilerin, öğrenci profillerinin belirlenmesidir. Çalışmada programlarda öğrenim gören 140 öğrenciden anket yoluyla elde edilen veriler kullanılmıştır. Bulgular değerlendirilirken frekans tabloları ve % hesaplamalardan faydalanılmıştır. Elde edilen sonuçlar Erzincan Üniversitesi Kemah Meslek Yüksekokulu ve Üniversite yöneticilerine hâli hazırdaki öğrencilerinin profilleri hakkında bir veri tabanı oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Meslek Yüksekokulu, öğrenci, Kemah MYO, Erzincan

ABSTRACT: The aim of the vocational schools is required for theoretical knowledge, individuals with a professional practical training, professional skills, attitudes, and habits of the individual recovery. In this context, profiles of the vocational schools students needs recognition more closely. The aim of this study was to determine of student profiles the Erzincan University Kemah Vocational School located in 6 different section of students who continue their education. In this study, the data are used by questionnaire from 140 students in the programs. Results were utilized from the frequency tables and % calculations. This study is a database about profiles of the students for the Erzincan University Kemah Vocational School and the administrators of university.

Keywords: Vocational school, student, Vocational school of Kemah, Erzincan

1. GİRİŞ

Üniversitelerimiz, kurulduklarından bu yana hem bireysel ve sosyal gelişimin yanı sıra buldukları yörenin ekonomisinde ve bu bağlamda ülkemizin kalkınmasında büyük önem taşıyan kurumlardır. Bilgi üreten ve bilim yuvası olan üniversitelerin varlığı ve etkinliği, güçlü ve çağdaş toplumun ön koşuludur. Üniversiteler, aynı zamanda, demokrasi kültürünün yeşertilmesi ve toplumsal hayatın her alanında yaşatılması amacına da hizmet etmektedirler. Dolayısıyla, üniversitelerin, toplumsal hayatın sağlığı ve ülke geleceğinin inşası anlamında ehemmiyeti çok büyüktür (Güvenç, 2007; Sandal ve Karademir, 2013).

Türkiye'de üniversitelerin tarihsel gelişimine bakıldığında; Cumhuriyet döneminde Türk Yükseköğretim Sisteminde yapılan ilk köklü değişiklikler 1933 reformu ile gerçekleştirilmiştir. Daha sonra, 1946 ve 1973 yıllarında çıkarılan yasalarla reform çabaları sürdürülmüştür (Baskan, 2001). Yükseköğretim sistemimizle ilgili son köklü değişiklik 1981'de yapılmıştır. 1981 yılı üniversite reformunun yapıldığı yıl olarak, Türk yüksek öğretiminin önemli dönüm noktalarındandır. 20.07.1982 ve 41 SKHK (2809 SK) ile aynı günde 6 ayrı şehrimizde 8 üniversite kurulmuştur. 1992 yılı Türkiye'de 24 üniversitenin bir günde kurulduğu yıl olması

* Bu çalışma 1. Ulusal Meslek Yüksekokulları Sosyal Ve Teknik Bilimler Kongresi'nde sunulmuştur.

** Yrd.Doç.Dr., Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Erzincan-Türkiye, hbulut24@gmail.com

açısından önemlidir. 1992 yılından sonra 2006 yılı da üniversiteleşme açısından önem taşıyan bir yıl olarak önem kazanmaktadır (Sargın, 2007).

01.03.2006 tarih ve 5467 sayılı yasa ile 15 yeni devlet üniversitesi kurulmasıyla, devlet üniversitelerinin sayısı 68'e yükselmiştir. 25 vakıf üniversitesi de eklenince toplam sayı 93'e ulaşmıştır. Bu üniversiteler 57 ilimize dağılmış ve her ilde bir üniversiteye bağlı en az 4 yıllık yüksek öğretim kurumu ve pek çok ilçede iki yıllık meslek yüksek okulu bulunmaktadır (Bilgin, 2009) 2008 yılı itibariyle her ilimiz üniversiteye sahip olmuştur. Meslek yüksekokulu sayısı 38' i vakıf üniversitesi olmak üzere 563'e ulaşmıştır. 2012-2013 eğitim-öğretim yılında ise toplam 745 meslek yüksekokulu eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir (ÖSYM, 2014).

2006 yılında kurulan üniversitelerden biriside, 01.03.2006 tarih ve 5467 sayılı kanunla Erzincan Üniversitesi'dir. Üniversite kurulduktan sonra enstitüler, fakülteler ve meslek yüksekokulları kurulmuştur. 18.10.2007 tarihli yükseköğretim genel kurul toplantısında alınan karar doğrultusunda 2547 sayılı kanunun 2880 sayılı kanunla değişik 7/d-2 maddesi uyarınca Erzincan Üniversitesi'nin bünyesinde Kemah Meslek Yüksekokulu'nun kurulması uygun görülmüştür. Yüksekokulumuz 2009-2010 Eğitim-Öğretim yılında Muhasebe ve Vergi Uygulamaları, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık, Bilgisayar Teknolojileri Bölümü olmak üzere 3 Bölümde toplam 150 öğrenci ile Eğitim-Öğretime başlanmıştır. 2010-2011 Eğitim Öğretim Yılı sonunda ilk mezunlarını vermiştir. Meslek Yüksekokulumuzda 670 öğrenci ile eğitim-öğretim sürdürülmektedir. Yüksekokulumuzda 6 bölüm ve bu bölümlere bağlı 6 örgün, 2 ikinci öğretim ve 1 uzaktan eğitim programı olmak üzere toplam 9 program bulunmaktadır.

Meslek Yüksekokulumuzdaki öğrenci sayısının artışıyla beraber öğrencilerin profillerine yönelik çalışmaların gerekliliğinin de ortaya çıktığını düşünmekteyiz. Çünkü üniversite öğrenci profiline yönelik çalışmalar, öğrencilerin sosyo-ekonomik kökenlerinin, üniversitedeki akademik ve sosyal yaşama ilişkin görüşlerinin ve geleceğe yönelik beklentilerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Bu tür çalışmaların akademisyenlerin gerek eğitim gerekse bilimsel çalışmaları için yol gösterici özellikler taşıdıkları söylenebilir. Ayrıca üniversitelerin kullandığı kaynaklardan yararlanan önemli bir kesimin değerlendirmelerini yansıttıkları için kaynakların etkin kullanımı konusunda da önemli ipuçları sağlamaları olasıdır (Şenses, 2005).

Öğrenci profiline yönelik çalışmalar öğrencilerin sosyo-ekonomik kökenlerinin, üniversitedeki akademik ve sosyal yaşama ilişkin görüşlerinin ve geleceğe yönelik beklentilerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Öğrenci kitlesinin iyi tanınması öğrenciye verilen eğitimin kalitesini de artıracaktır [8]. Yapılan bu çalışmayla Buldan MYO'ya devam eden öğrencilerin genel yapıları araştırılarak profilleri çıkarılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Erzincan Üniversitesi Kemah MYO öğrencilerinin kişisel (demografik) özellikleri, sosyal ve ekonomik yaşamlarının belirlenmesidir. Bu amaca yönelik olarak, mevcut öğrencilerin sosyal ve ekonomik profillerinin belirlenmesine çalışılmıştır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, 2013-2014 öğretim yılında Erzincan Üniversitesi Kemah Meslek Yüksekokulu'nda eğitim gören Bankacılık ve Sigortacılık, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları, Bilgisayar Programcılığı, Emlak ve Emlak Yönetimi, İşletme Yönetimi ve Çağrı Merkezi Hizmetleri programı öğrencileri arasında yapılmıştır.

Kemah MYO öğrenci profilini ortaya çıkarmaya yönelik 32 soruluk bir anket hazırlanmıştır. Anket formu, öğrencilerinin kişisel, sosyal, ekonomik profilini ortaya koymak amacıyla, literatür incelemesi sonucu elde edilen veriler temel alınarak geliştirilmiştir. Araştırmaya katılan öğrenciler tesadüfi örneklem yöntemiyle belirlenen 86 kişiden oluşmuştur. Anket soruları öğrencilere zorunlu derslerinin ilk 15 dakikasında yüz yüze görüşme yöntemi ile

uygulanmıştır. Anket soruları analizinde SPSS 19.0 istatistiksel paket programı kullanılmış, yüzde ve frekans dağılımları esas alınmış ve sonuçlar tablolarla desteklenmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde, araştırmanın amacı doğrultusunda Kemah MYO öğrencilerinin profillerini ortaya koyan sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 1: Kemah MYO Öğrencilerine Ait Genel Bilgiler

	SIKLIK	YÜZDE
CİNSİYET		
BAY	55	39,29
BAYAN	85	60,71
YAŞ		
16-20	39	27,86
21-35	89	63,57
26-30	9	6,43
31-35	1	0,71
36 VE ÜSTÜ	2	1,43
ARAŞTIRMAYA KATILAN ÖĞRENCİLERİN DAĞILIMI		
Bankacılık ve Sigortacılık	44	31,43
Bilgisayar Programcılığı	5	3,57
Çağrı Merkezi Hizmetleri	70	50,00
Emlak ve Emlak Yönetimi	7	5,00
İşletme Yönetimi	7	5,00
Muhasebe ve Vergi Uygulamaları	7	5,00
TOPLAM	140	100,00

Tablo 1’de Kemah MYO öğrencilerine ait genel bilgiler verilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin 85’i (% 60,71) bayan, 55 ‘i (% 39,29) ise baydır. Buna göre araştırmaya katılanların çoğunluğunu bayanlar oluşturmaktadır. Öğrencilerin yaş dağılımlarına bakıldığında, 39 kişi (% 27,86) 16-20 yaş grubunda, 89 kişi (% 63,57) 21-35 yaş grubunda, 9 kişi (% 6,43) 26-30 yaş grubunda, 1 kişi (% 0,71) 31-35 yaş grubunda ve 2 kişi (%1,43) 36 yaş ve üzerindedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümler ve dağılımları sırasıyla; Bankacılık ve Sigortacılık bölümü 44 kişi (% 31,43), Bilgisayar Programcılığı bölümü 5 kişi (% 3,57), Çağrı Merkezi Hizmetleri bölümü 70 kişi (% 50,00), Emlak ve Emlak Yönetimi bölümü 7 kişi (% 5,00), İşletme Yönetimi bölümü 7 kişi (% 5,00) ve Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü 7 kişi (% 5,00) ‘dir.

Tablo 2: Kemah MYO Öğrencilerinin Meslek Yüksekokulu Öncesi ve Sonrasına Yönelik Eğitim Süreçleri

	SIKLIK	YÜZDE
ÖĞRENCİLERİN MEZUN OLDUKLARI LİSE		
Düz Lise	92	65,71
Meslek Lisesi	33	23,57
Anadolu Lisesi	3	2,14
Fen Lisesi	0	0,00

Diğer	12	8,57
KEMAH MYO'NA YGS VEYA SINAVSIZ GEÇİŞ İLE Mİ GELDİNİZ		
YGS	134	95,71
Sınavsız Geçiş	6	4,29
YGS DE KEMAH MYO'NU TERCİH SIRANIZ NEDİR?		
1--10	70	50,00
11--20	46	32,86
21--30	24	17,14
ÖĞRENİM GÖRDÜĞÜNÜZ PROGRAMI TERCİH NEDENİNİZ NEDİR?		
Yüksekokulun Sunduğu İmkanlar	7	5,00
Ailemin Tercih	15	10,71
YGS Puanım	24	17,14
Arkadaşların Önerisi	20	14,29
Mezuniyet Sonucunda İş Olanağı	24	17,14
Programın Yeni Olması	22	15,71
Okulun Bulunduğu Şehir	8	5,71
Maddi İmkanlar	2	1,43
Diğer	18	12,86
TEKRAR ŞANSINIZ OLSA KEMAH MYO'NU YENİDEN TERCİH ETMEYİ DÜŞÜNÜR MÜSÜNÜZ?		
Evet	60	42,86
Hayır	51	36,43
Kararsızım	29	20,71
MEZUNİYET SONRASI HEDEFİNİZ		
Özel Sektörde Çalışmak	31	22,14
KPSS Sınavı ile Atanma	75	53,57
DGS(Dikey Geçiş Sınavı) ile Lisans Tamamlama	31	22,14
Diğer	3	2,14
TOPLAM	140	100,00

Tablo 2'ye bakıldığında Kemah MYO 'ya devam eden öğrencilerin çoğunluğunun, 92 kişi (% 65,71) ile düz lise mezunu olduğu, Fen Lisesi mezunu ise olmadığı görülmektedir. Meslek Lisesi mezunu 33 kişi (% 23,57), Anadolu Lisesi mezunu 3 kişi (% 2,14) ve diğer lise mezunları ise 12 kişi (% 8,57)'dir.

Öğrencilerden 134 kişi (% 95,71) Kemah MYO' na YGS Sınavı sonucunda 6 kişi (% 4,29) ise sınavsız geçişle geldiğini belirtmiştir. Öğrencilerin bölümlerine yerleşmede Tercihleri sırasıyla 1-10 arası 70 kişi (% 50,00), 11-20 arası 46 kişi (% 32,86) ve 21-30 arası 24 kişi (% 17,14)'dir.

Öğrencilere öğrenim gördüğünüz programı tercih nedeniniz nedir diye sorulduğunda; Yüksekokulun sunduğu imkânlar 7 kişi (% 5,00), ailemin tercihi 15 kişi (% 10,71), YGS puanım 24 Kişi (% 17,14), arkadaşların önerisi 20 kişi (% 14,29), mezuniyet sonucunda iş olanağı 24 kişi (%17,14), programın yeni olması 22 kişi (% 15,71), okulun bulunduğu şehir 8 kişi (%5,71), maddi imkânlar 2 kişi (% 1,43) ve diğer nedenler 18 kişi (% 12,86) olmak üzere cevaplanmıştır.

Tekrar şansınız olsa Kemah MYO 'yu yeniden tercih etmeyi düşünür müsünüz sorusuna verilen yanıtlardan evet cevabını veren 60 kişi (% 42,86), hayır cevabını veren 51 kişi (% 36,43) ve kararsızım cevabını veren 29 kişi (% 20,71)'dir.

Mezuniyet sonrası hedefleriniz nelerdir sorusuna ise; özel sektörde çalışmak isteyen 31 kişi (% 22,14), KPSS sınavı ile atanmak isteyen 75 (% 53,57), DGS (Dikey Geçiş Sınavı) ile lisans tamamlamak isteyen 31 kişi (% 22,14) ve diğer cevabını veren 3 (% 2,14)'dir.

Tablo 3: Kemah MYO Öğrenci Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı

	SIKLIK	YÜZDE
ANNENİN ÖĞRENİM DURUMU		
İlköğretim (İlkokul-Ortaokul)	83	59,29
Orta Öğrenim (Lise)	13	9,29
Üniversite	5	3,57
Okur-Yazar Değil	39	27,86
BABANIN ÖĞRENİM DURUMU		
İlköğretim (İlkokul-Ortaokul)	85	60,71
Orta Öğrenim (Lise)	33	23,57
Üniversite	16	11,43
Okur-Yazar Değil	6	4,29
ANNENİZİN ÇALIŞMA DURUMU		
Ev Hanımı (Çalışmıyor)	123	87,86
Kamu Sektörü Çalışan	3	2,14
Özel Sektör Çalışan	9	6,43
Serbest Meslek	2	1,43
Emekli	3	2,14
BABANIZIN ÇALIŞMA DURUMU		
Çalışmıyor	9	6,43
Kamu Sektörü Çalışan	31	22,14
Özel Sektör Çalışan	16	11,43
Serbest Meslek/Çiftçi	66	47,14
Emekli	18	12,86
AİLENİZİN SOSYAL GÜVENCESİ VARMI		
Var	113	80,71
Yok	27	19,29
KAÇ KARDEŞİNİZ VAR		
Yok	2	1,43
1	24	17,14
2	24	17,14
3	23	16,43
4	23	16,43
5 ve üstü	44	31,43
SİZİN DIŞINIZDA OKUYAN KAÇ KARDEŞİNİZ VAR		
Yok	30	21,43
1	42	30,00
2	33	23,57
3	29	20,71
4	2	1,43
5 ve üstü	4	2,86
AİLENİZİN AYLIK GELİRİ		
100 TL-700 TL	36	25,71

701TL-1300TL	45	32,14
1301TL-1900TL	12	8,57
1901TL-2500TL	27	19,29
2501TL-3100TL	14	10,00
3101TL ve Üstü	6	4,29

Tablo 3: (devam) Kemah MYO Öğrenci Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı

AİLENİZİN OTURDUĞU EVİN MÜLKİYETİ		
Kira	26	18,57
Lojman	7	5,00
Ev Sahibi	94	67,14
Diğer	13	9,29
AİLENİZİN YAŞADIĞI BÖLGE		
Akdeniz	39	27,86
Doğu Anadolu	33	23,57
Ege	4	2,86
Güneydoğu Anadolu	40	28,57
İç Anadolu	9	6,43
Karadeniz	9	6,43
Marmara	6	4,29
AİLENİZİN YAŞADIĞI YERLEŞİM BÖLGESİ NERESİDİR		
Büyükşehir	25	17,86
İl	31	22,14
İlçe	45	32,14
Belde	7	5,00
Köy	32	22,86
TOPLAM	140	100,00

Öğrencilerin ailelerinin eğitim durumları şöyledir: annelerden 83 kişi % 59,29'u İlköğretim (İlkokul-Ortaokul) mezunu, 13 kişi % 9,29'u Ortaöğrenim (Lise), 5 kişi % 3,57' si Üniversite mezunu ve 39 kişi % 27,86'sı ise okuma yazma bilmemektedir. Babalardan 85 kişi % 60,71' i İlköğretim (İlkokul-Ortaokul) mezunu, 33 kişi % 23,57'si Ortaöğrenim (Lise), 16 kişi % 11,43'ü Üniversite mezunu ve 6 kişi % 4,29'u ise okuma yazma bilmemektedir.

Ailelerin çalışan kişi sayılarının tespitine yönelik sorular yöneltilmiştir. Buna göre: ailede 131 kişi % 93,57'si babanın çalıştığını, 9 kişi % 6,43' ü çalışmadığını belirtmiştir. Ailede 17 kişi % 12,14'ü annenin çalıştığını, 123 kişi % 87,86'sı çalışmadığını belirtmiştir. Çalışan anne, babanın meslek dağılımları şöyledir: Ailede babalardan 31 kişi % 22,14' ü kamu çalışanı, 16 kişi % 11,43'u özel sektör çalışanı, 66 kişi % 47,14'ü serbest meslek ve çiftçi ve 18 kişi % 12,86'sı emeklidir. Ailede annelerden 3 kişi % 2,14' ü kamu çalışanı, 9 kişi % 6,43'u özel sektör çalışanı, 2 kişi % 1,43'ü serbest meslek ve 3 kişi % 2,14'ü emeklidir.

Ailelerin ekonomik durumlarının tespitine yönelik sorular yöneltilmiştir. Buna göre: ailelerin aylık gelirleri 36 kişi % 21,43'ü 0 TL-700 TL arası, 45 kişi % 32,14'ü 701 TL-1300TL arası, 12 kişi % 8,57'si 1301 TL-1900 TL arası, 27 kişi % 19,29'u 1901 TL-2500TL arası, 14 kişi 2501 TL-3100 TL arası ve 6 kişi % 4,29'u 3101 TL ve üzeri gelire sahiptir. Ailelerin sağlık güvencesinde ise 113 kişi % 80,71'inin sağlık güvencesinin var olduğu ve 27 kişi % 19,29'unun sağlık güvencesinin olmadığı belirtilmiştir. Ailelerde sizden başka olan kardeş sorusunu 2 kişi % 1,43'ü yok, 24 kişi % 14,14'ü 1, 24 kişi % 14,14'ü 2, 23 kişi % 16,43'ü 3, 23 kişi % 16,43'ü 4 ve 44 kişi % 31,43'ü 5 ve daha fazla cevabını vermiştir. Kaç kardeşiniz daha okuyor sorusuna

ise 30 kişi % 21,43'ü yok, 42 kişi % 30,00'u 1, 33 kişi % 23,57'si 2, 29 kişi % 20,71'i 3, 2 kişi % 1,43'ü 4 ve 4 kişi % 2,86'sı 5 ve daha fazla cevabını vermiştir.

Ailelerin yaşadıkları yerlerin tespitine ilişkin sorular yöneltilmiştir. Ailelerin oturduğu bölgeye 39 kişi % 27,86'ı Akdeniz bölgesi, 33 kişi % 23,57'si Doğu Anadolu bölgesi, 4 kişi % 2,86'sı Ege bölgesi, 40 kişi % 28,57'si Güneydoğu Anadolu bölgesi, 9 kişi % 6,43'ü İç Anadolu bölgesi, 9 kişi % 6,43'ü Karadeniz bölgesi ve 6 kişi % 4,29'u Marmara bölgesidir. Ailenin yaşadığı yerleşim bölgeleri 25 kişi % 17,86'ı Büyükşehir, 31 kişi % 22,14 'ü il, 45 kişi % 32,14'ü İlçe, 7 kişi % 5,00'i belde ve 32 kişi % 22,86'sı köydür. Bu yerleşim yerlerinde yaşayan ailelerin oturduğu evin mülkiyeti 26 kişi % 18,57'si kira, 7 kişi % 5,00 'i lojman, 94 kişi % 67,14'ü ev sahibi ve 13 kişi % 9,29' u diğer türlü ikamet etmektedir.

Tablo 4: Kemah MYO Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Yapısı

	SIKLIK	YÜZDE
OKUDUĞUNUZ İLÇEDE İKAMET ETTİĞİNİZ YER NERESİ		
Devlet Yurdu	98	70,00
Özel Yurt	4	2,86
Öğrenci Evi	28	20,00
Akraba Yanı	2	1,43
Diğer	9	6,43
DEVLETTEN BURS VEYA ÖĞRENİM KREDİSİ ALIYORMUSUNUZ?		
Evet	100	71,43
Hayır	40	28,57
DEVLETTEN ALDIĞINIZ BURS ÖĞRENİM KREDİSİ VEYA AİLENİZ DIŞINDA GELİRİNİZ VARMIDIR?		
Evet	19	13,57
Hayır	121	86,43
EĞİTİM-ÖĞRETİM DÖNEMİ İÇERİSİNDE BİR YERDE ÇALIŞIYORMUSUNUZ?		
Evet	13	9,29
Hayır	127	90,71
AYLIK GELİRİNİZ KAÇ TL DİR? (ELİNİZE GEÇEN BURS, KREDİ, ÜCRET VB.)		
0TL-250TL	45	32,14
251TL-500TL	78	55,71
501TL-750TL	14	10,00
751TL ve Üstü	6	4,29
AİLENİZİN SİZİN EĞİTİM-ÖĞRETİMİNİZ İÇİN YAPMIŞ OLDUĞU AYLIK ORTALAMA HARCAMA?		
0TL-100TL	56	40,00
101TL-200TL	25	17,86
201TL-300TL	35	25,00
301TL-400TL	9	6,43
401TL ve Üstü	15	10,71
SERBEST ZAMANLARINIZI DEĞERLENDİRME DURUMU		
Kafede Oyun Oynamak	8	5,71
Alışveriş Merkezine Gitmek	13	9,29
Kitap Okumak	36	25,71
Müzik Dinlemek	54	38,57
Diğer	29	20,71
YAŞADIĞINIZ SORUNLAR NELERDİR?		
Ekonomik Sıkıntılar	45	32,14
Yalnızlık	13	9,29
Aile İlgili Olanlar	10	7,14

Arkadaşlarıyla İlgili Olanlar	10	7,14
Dersleri Anlamama	6	4,29
Öğretim Elemanları ile İlgili Olanlar	2	1,43
Diğer	56	40,00
SAĞLIĞA ZARARLI MADDELERDEN HANGİLERİ KULLANMAKTASINIZ		
Alkol	13	9,29
Sigara	41	29,29
Diğer	2	1,43
Kullanmıyorum	84	60,00
AKADEMİK NOT ORTALAMANIZ KAÇTIR		
2.00 Altı	17	12,14
2.01-2.50 arası	46	32,86
2.51-3.00 arası	43	30,71
3.01-3.50 arası	13	9,29
3.51-4.00 arası	21	15,00
TOPLAM	140	100,00

Öğrencilerin ailelerinin eğitim durumları şöyledir: Annelerden 83 kişi % 59,29'u İlköğretim (İlkokul-Ortaokul) mezunu, 13 kişi % 9,29'u Ortaöğrenim(Lise), 5 kişi % 3,57' si Üniversite mezunu ve 39 kişi % 27,86'sı ise okuma yazma bilmemektedir. Babalardan 85 kişi % 60,71' i İlköğretim (İlkokul-Ortaokul) mezunu, 33 kişi % 23,57'si Ortaöğrenim (Lise), 16 kişi % 11,43'ü Üniversite mezunu ve 6 kişi % 4,29'u ise okuma yazma bilmemektedir.

Ailelerin çalışan kişi sayılarının tespitine yönelik sorular yöneltilmiştir. Buna göre: ailede 131 kişi % 93,57'si babanın çalıştığını, 9 kişi % 6,43' ü çalışmadığını belirtmiştir. Ailede 17 kişi % 12,14'ü annenin çalıştığını, 123 kişi % 87,86'sı çalışmadığını belirtmiştir. Çalışan anne, babanın meslek dağılımları şöyledir: Ailede babalardan 31 kişi % 22,14' ü kamu çalışanı, 16 kişi % 11,43'u özel sektör çalışanı, 66 kişi % 47,14'ü serbest meslek ve çiftçi ve 18 kişi % 12,86'sı emeklidir. Ailede annelerden 3 kişi % 2,14' ü kamu çalışanı, 9 kişi % 6,43'u özel sektör çalışanı, 2 kişi % 1,43'ü serbest meslek ve 3 kişi % 2,14'ü emeklidir.

Ailelerin ekonomik durumlarının tespitine yönelik sorular yöneltilmiştir. Buna göre: ailelerin aylık gelirleri 36 kişi % 21,43'ü 0 TL-700 TL arası, 45 kişi % 32,14'ü 701 TL-1300TL arası, 12 kişi % 8,57'si 1301 TL-1900 TL arası, 27 kişi % 19,29'u 1901 TL-2500TL arası, 14 kişi 2501 TL-3100 TL arası ve 6 kişi % 4,29'u 3101 TL ve üzeri gelire sahiptir. Ailelerin sağlık güvencesinde ise 113 kişi % 80,71'inin sağlık güvencesinin var olduğu ve 27 kişi % 19,29'unun sağlık güvencesinin olmadığı belirtilmiştir. Ailelerde sizden başka olan kardeş sorusunu 2 kişi % 1,43'ü yok, 24 kişi % 14,14'ü 1, 24 kişi % 14,14'ü 2, 23 kişi %16,43'ü 3, 23 kişi % 16,43'ü 4 ve 44 kişi % 31,43'ü 5 ve daha fazla cevabını vermiştir. Kaç kardeşiniz daha okuyor sorusuna ise 30 kişi % 21,43'ü yok, 42 kişi % 30,00'u 1, 33 kişi % 23,57 'si 2, 29 kişi % 20,71'i 3, 2 kişi % 1,43'ü 4 ve 4 kişi % 2,86'sı 5 ve daha fazla cevabını vermiştir.

Ailelerin yaşadıkları yerlerin tespitine ilişkin sorular yöneltilmiştir. Ailelerin oturduğu bölgeye 39 kişi % 27,86'sı Akdeniz bölgesi, 33 kişi % 23,57'si Doğu Anadolu bölgesi, 4 kişi % 2,86'sı Ege bölgesi, 40 kişi % 28,57'si Güneydoğu Anadolu bölgesi, 9 kişi % 6,43'ü İç Anadolu bölgesi, 9 kişi % 6,43'ü Karadeniz bölgesi ve 6 kişi % 4,29'u Marmara bölgesidir. Ailenin yaşadığı yerleşim bölgeleri 25 kişi % 17,86'ı Büyükşehir, 31 kişi % 22,14 'ü il, 45 kişi % 32,14'ü İlçe, 7 kişi % 5,00'i belde ve 32 kişi % 22,86'sı köydür. Bu yerleşim yerlerinde yaşayan ailelerin oturduğu evin mülkiyeti 26 kişi % 18,57'si kira, 7 kişi % 5,00 'i lojman, 94 kişi % 67,14'ü ev sahibi ve 13 kişi % 9,29' u diğer türlü ikamet etmektedir.

Kemah MYO' da okuyan öğrencilere barınma yerlerinin tespitine ilişkin sorulara: 98 kişi % 70'i Devlet yurdu, 4 kişi % 2,86'sı Özel yurt, 25 kişi % 20,00'si öğrenci evlerinde, 2 kişi % 1,43'ü akraba yanında ve 9 kişi % 6,43'ü diğer yerlerde. Devletten burs veya öğrenim

kredisi alan öğrenciler 100 kişi % 71,43 iken almayan öğrenciler 40 kişi % 28,57'dir. Öğrencilerden 13 kişi % 9,29'u eğitim-öğretim dönemi içerisinde bir işte çalışırken 127 kişi % 90,71'i çalışmamaktadır. Öğrencilerin aylık gelir (Burs, Kredi, Aile vb.) sorusuna 45 kişi % 32,14'ü 250 TL ve altı, 78 kişi % 55,71'i 251 TL-500TL arası, 14 kişi % 10,00'u 501 TL-750 TL arası ve 6 kişi 751 TL ve üzeri cevabını vermiştir. Öğrencilerin aylık gelirlerinin ne kadarlık kısmı aile tarafından karşılanıyor sorusuna ise 56 kişi % 40,00'ı 100 TL ve altı, 25 kişi % 17,86'sı 101 TL-200 TL arası, 35 kişi % 25,00'i 201 TL-300 TL arası, 9 kişi % 6,43'ü 301 TL-400TL arası ve 15 kişi % 10,71 401 TL ve üzeri cevabını vermiştir.

Öğrencilerin sosyal yaşamlarındaki faaliyetlerinin ve öğrenci sorunlarının tespitine ilişkin sorular yöneltilmiştir. Serbest zamanların değerlendirilmesi sorusuna 8 kişi % 5,71'i kafe de oyun oynamak, 13 kişi % 17,86'ı alışveriş merkezine gitmek, 36 kişi % 25,71'i kitap okumak, 54 kişi % 38,57'si müzik dinlemek cevabını verirken 29 kişi % 20,71'i diğer faaliyetlerle değerlendirdiğini belirtmiştir. Öğrenciler yaşadığı sorunları 45 kişi % 32,14 ekonomik sıkıntılar, 13 kişi % 9,29' u yalnızlık, 10 kişi %7,14'ü aile ile ilgili olan, 10 kişi %7,14'ü arkadaşlarla ilgili olan, 6 kişi % 4,29'u dersleri anlamama ve 2 kişi % 1,43'ü öğretim elemanları ile ilgili olanı belirtirken 56 kişi % 40,00'ı ise diğer nedenleri belirtmiştir.

Öğrencilerin sağlığa zararlı alışkanlıkları ile okul başarılarının tespitine ilişkin sorularda 13 kişi % 9,29' u alkol kullandığını, 41 kişi % 29,29'u sigara kullandığını ve 2 kişi % 1,43'ü diğer sağlığa zararlı maddeleri kullandığını belirtirken 84 kişi % 60,00'ı sağlığa zararlı herhangi bir madde kullanmadığını belirtmiştir. Akademik not ortalaması sorusuna ise 17 kişi % 12,14'ü 2.00 ve altı, 46 kişi % 32,86'sı 2.01-2.50 arası, 43 kişi % 30,71'i 2.51-3.00 arası, 13 kişi 3.01-3.50 arası ve 21 kişi % 15,00'i 3.51-4.00 arası olduğunu belirtmiştir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmaya katılan bayan öğrenciler erkek öğrencilere oranla daha fazladır. Öğrencilerin yaş dağılımları 21-25 yaş aralığı % 63,57 iken; 31-35 yaş aralığı % 0,71 'dir. Kemah MYO 'da bulunan programlardan bankacılık ve Sigortacılık ve Çağrı Merkezi Hizmetleri programlarında normal ve ikinci öğretimleri mevcuttur. Öğrenci sayısının fazla olması nedeniyle araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğu bu programların öğrencileridir.

Meslek yüksekokullarına genellikle meslek liselerinden öğrenci gelmesi beklenirken daha çok düz liselerden tercih edilmiştir. Araştırmada bu oran % 65,71 gibi oldukça büyük bir orandır. Fen lisesi mezunları ise yüksekokulumuzu tercih etmemiştir. Ülkemizde özellikle meslek liselerinin kendi alanlarında yüksekokullara devam etmesi özendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Kemah MYO' da daha önce yapılan araştırmalarda sınavsız geçişle gelen öğrenci sayıları oldukça fazla iken zamanla bu sayının azaldığı gözlenmektedir. Bu oran % 4,29 'dur. Bunun nedeni olarak meslek liselerinde bulunan programların yüksekokullardaki programlarla genellikle örtüşmemesidir. Öğrencilerin çoğu sınavla Kemah MYO' na gelmektedir. Öğrencilerin çoğunluğu ilk 1-10 arası tercihlerinde programlarını seçtiklerini belirtmişlerdir. Bu oran % 50'lerdedir.

Meslek yüksekokulumuza devam eden öğrencilerin öğrenim gördükleri programı tercih etme sebepleri çoğunlukla YGS puanı ve mezuniyet sonrası iş olanaklarının olmasıdır. Bunun yanı sıra arkadaş önerisi % 14,29 ve programların yeni olması % 15,71 takip etmektedir. Bu bağlamda, sektörel gelişmelere paralel olarak yeni programların açılması Meslek Yüksekokullarının öğrenci sayılarının artışına imkan sağlayacağını düşünmekteyiz.

Kemah MYO' da okuyan öğrencilerin yeniden, okuduğunuz bölümü tercih edermisiniz sorusuna alınan cevaplara göre evet cevabının yüksek olması (% 42,86)'nın sebebi olarak okulumuzdaki eğitim öğretim faaliyetlerinden memnun olmasıdır. Ayrıca bu memnuniyetin

meslek yüksekokulumuzu tercih etmede arkadaş önerisinin de olumlu etkide bulunduğunu görmekteyiz. Öğrencilerin mezuniyet sonrası hedeflerinin % 53,57'si KPSS sınavı ile atanma olduğu görülmektedir. Özel sektörün daha fazla maddi imkan sunmasına rağmen öğrencilerin KPSS ile atanma isteğinin olmasını gelecek kaygısı ile devlet güvencesi altında olma düşüncesinin etkili olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin ailelerinin eğitim durumları oldukça düşüktür. Özellikle 39 annenin ve 6 babanın okuma-yazma bilmeği belirtilmiştir. Yine anne ve babaların yarısından fazlası ilkokul mezunudur. Bu durum diğer araştırmalarda da olduğu gibi özellikle meslek yüksekokuluna gelen öğrenci ailelerinin eğitim durumlarının düşük olduğunu göstermektedir

Ailelerin çoğunluğunda yalnızca babalar çalışmaktadır. Aile gelirlerinin % 32,14 ile 701-1300 TL arasında, % 25,21'inde asgari ise asgari ücretin altında çalıştığı sonucuna varılmıştır. Yani öğrencilerin ekonomik durumları alt gelir grubunda yoğunlaşmaktadır. Annelerin büyük çoğunluğu ev hanımı, babaların çoğunluğu ise serbest meslek/çiftçidir.

Öğrencilerin sadece % 9,29'u hem çalışıp hem okumaktadır. Öğrencilerin genellikle 5 ve üzeri kardeş oldukları görülmekle birlikte okuyan kardeş sayısı 1 olanların oranı % 30 'dur. Ailelerin çoğunun oturduğu ev % 67,14) kendilerine aittir.

Meslek Yüksekokulumuza gelen öğrencilerin % 52,14 'lük kısmının Güney Doğu ve Doğu Anadolu bölgelerinden; % 47, 86'lık kısmı ise diğer bölgelerden tercih edilmiştir. Bu durum Meslek yüksekokulumuzu tercih etmede yaşadıkları bölgeye yakınlının tercihleri etkilediği sonucunu varılmaktadır. Ayrıca tercih eden öğrencilerin % 40'ı şehir merkezinde ikamet etmekteyken % 60'lık kısmı da ilçe, belde ve köylerden gelmektedir.

Meslek yüksekokulumuzda öğrenim gören öğrencilerin % 70' i devlet yurdunda kalmaktadır. Bu oranın yüksek olmasının nedenleri olarak yurdun öğrencilere sunduğu maddi imkanlar ve yurdun yüksekokulumuz yerleşkesi içerisinde olduğundan kaynaklandığını düşünmekteyiz.

Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük bir kısmının bireysel aylık geliri 251-500 TL arasında iken burs ve kredi alanların oranı yaklaşık % 71,43'tür. Öğrencilerin % 86,43 burs, öğrenim kredisi ve aile geliri dışında bir gelirinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada serbest zamanlarınızı değerlendirme sorusuna verilen cevaplara göre; öğrencilerin % 38,57'sini müzik dinleyerek, % 25,71'i kitap okuyarak değerlendirirken, bunu diğer değerlendirmeler takip etmektedir.

Ailelerin öğrencilerin eğitim-öğretimi için yapmış oldukları aylık ortalama harcama 100 TL ve altında (% 40) olması öğrencilerin yaşadığı sorunlarda ekonomik sıkıntı en önemli payı almaktadır (% 32,14).

Öğrencilerin %40'lık kısmı alkol, sigara vb. gibi sağlığa zararlı maddeler kullanırken % 60'lık büyük bir kısmı bu maddelerden hiçbirini kullanmamaktadır.

Bu sonuçlar değerlendirildiğinde Yüksek öğretimde bayan öğrenci sayısının arttığını ve genel eğitim düzeyinin yükseldiğini görmekteyiz. Ayrıca yapılan anket sonucunda öğrencilerin ilgi, istek, beklenti ve ihtiyaçlarını dikkate alan stratejiler belirlenmelidir. Sosyo-ekonomik açıdan eksiklerin tamamlanmasında yüksekokul yönetimi ile birlikte üniversite yönetimi ve yerel yönetimin eşgüdüm sağlaması gerekmektedir.

5. KAYNAKLAR

- Baskan, G. A. (2001). Türkiye' de yükseköğretimin gelişimi. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 21-32.
- Bilgin, V. (2009). *Türkiye'de Üniversite Sorunu ve Üniversite Çalışanları Üzerine Bir Araştırma*. Türk Eğitim Şen, Ankara.
- Güvenç, B. (2007). *Nasıl Bir Eğitim Reformu?* Milliyet'in Örsan Öymen Anısına Yılın İnceleme Ödülü, Ankara.
- Sandal, E.K. ve Karademir, N. (2013). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Öğrencilerinin Profili, Beklenti ve Sorunlarının Değerlendirilmesi. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2).
- Sargın, Ş. (2007). Türkiye'de Üniversitelerin Gelişim Süreci ve Bölgesel Dağılımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, (5): 133-150.
- Senses, F. (2005). ODTÜ İktisat Bölümü öğrenci profili-yeniden. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 32, 185-198.
- ÖSYM, (2014). <http://www.osym.gov.tr/belge/1-11320/2008-2009-ogretim-yili-yuksekogretim-istatistikleri-kit-.html>, Erişim Tarihi:01.03.2014.
- Mead, J. V. (1992). *Looking at old photographs: Investigating the teacher tales that novice teachers bring with them* (Report No. NCRTL-RR-92-4). East Lansing, MI: National Center for Research on Teacher Learning. (ERIC Document Reproduction Service No. ED346082) ¹
- Borman, W. C., Hanson, M. A., Oppler, S. H., Pulakos, E. D., & White, L. A. (1993). Role of early supervisory experience in supervisor performance. *Journal of Applied Psychology*, 78, 443-449. Retrieved October 23, 2000, from PsycARTICLES database. ²
- Fournier, M., de Ridder, D., & Bensing, J. (1999). Optimism and adaptation to multiple sclerosis: What does optimism mean? *Journal of Behavioral Medicine*, 22, 303-326. Abstract retrieved October 23, 2000, from PsycINFO database. ³

1 ERIC belgesi

2 Bir makalenin veritabanından alınan elektronik kopyası

3 Elektronik bir veritabanından elde edilen özet

**POSTMODERN ORTAMDA DİNDARIN DEĞİŞEN GİYİM
ANLAYIŞI
(BAŞÖRTÜSÜ ve TESETTÜR ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN KİMLİK
TARTIŞMASI)***

**CHANGING DRESSING STYLE of RELIGIOUS PEOPLE in
POSTMODERN ATMOSPHERIC:
(DEBATES on IDENTITY on the BASIS of HEADSCARF and
MODEST DRESS)**

Ali AKDOĞAN-Erol SUNGUR*****

ÖZET: Günümüzde dindar kadın, “özneleşme” mesajını kıyafeti üzerinden vermektedir. Bu süreçte inşa ettiği kimlik, dine değil daha çok sekülere ve moderne gönderme yapar. İçinde dini olanın, sekülerin ve modernin bir arada bulunduğu bu kimlik, postmodern varsayımları kullanmaktadır. Bu makalede, dindar kadının kıyafetiyle birlikte kimliğindeki değişimin postmodern bazı yansımaları ve bunu sağlayan etkenler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dindar, Kimlik, Özneleşme, Nesneleşme, Postmodernizm.

ABSTRACT: Nowadays religious woman gives the signal of “subjectivisation” through her clothes. The identity, which is constructed within this period, refers to secular and modern rather than religious. This identity which contains religious, secular, and modern in itself, utilizes postmodern assumptions. In this article, we firstly try to deal with the some postmodern reflections emerged in consequence of the changing of her identity besides clothes and then point out the factors, which causes this changing.

Key Words: Religious, Identity, Subjectivisation, Objectivisation, Postmodernism

GİRİŞ

Yıllar süren ve zaman zaman gündeme yinelenerek gelen doğu-batı, gelenek-modernite, laiklik-İslamcılık, ilerencilik-gericilik gibi tartışmaların en önemli hareket noktalarından biri, kadın ve onun toplumsal konumu üzerindedir. Kadının toplumsal alana çıkması, görünürleşmesi, ekonomiye katkı sağlaması ve kamusal alanla tanışması gibi meseleler, bu tür tartışmaların genel problematiğini teşkil ediyor gözükmektedir.

Modern projelerin en önemli ayağını kamusal alana çıkan, modern biçimde giyinen ve görünürlük kazanan kadınlar oluşturduğu gibi, İslami hareketlerin en önemli ayağını ve hatta bir adım ileri giderek söylersek sembolünü, başörtülü kadınlar meydana getirmiş diyebiliriz.¹

* Bu çalışma Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı'nda yapılan “Postmodern Tüketim Anlayışında Dindar Yaşam Biçimleri” adlı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

**Prof. Dr., RTEÜ. İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, Rize-TÜRKİYE, aliakdogan@hotmail.com.

***Araştırma Görevlisi, RTEÜ. İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, Rize-TÜRKİYE, erolsungur79@gmail.com.

¹ Metin Sever, *Türban ve Kariyer*, Timaş Yay., İstanbul: 2006, s. 8.

Özellikle 90'lı yıllarda başörtüsü ve başörtülü kadınların gerek siyasi, gerekse gelenekçi Müslümanlar açısından vazgeçilmez bir sembole dönüştürüldüğü yadsınamaz. O günden bugüne, tüm dinî ve modern tartışmaların bel kemiğini başörtüsü ve başörtülü kızlar oluşturmuştur. Ancak bu tartışmalar içinde ve bu sembolün gerisinde kalan tek unsur da başörtüsünü takan kızlardır. Adeta bu tartışmalar içinde var olmuşlar, ancak öznel varlıklarının farkına varılabilmiş değildir. Günümüzde ise, özellikle postmodern düşüncenin öne çıkardığı özgürleşme, kendini gerçekleştirme, bireyin öznelliğinin dokunulmazlığı vb. gibi yaklaşımlar, başörtüsü ve tesettür giyim tarzının değişmesine ortam sağladığı gibi bu kıyafeti taşıyan dindar kadının zihinsel ve kimliksel bir değişimini de beraberinde getirmektedir. Bu değişim yalnızca dindar kadınla sınırlı değildir. Aynı zamanda kadının toplumsal ilişkiler ağı içindeki diğer bireylerin ve yaklaşımların bir değişimi de söz konusu olabilmektedir. Bu açıdan tartışmanın hareket noktası dindar kadının giyim tarzı üzerinden gerçekleştirilecektir.

a) Modernden Postmoderne Değişen Dindarlık Algısı

Modernistler için başörtülü kadınlar tehlikeli bir ideolojinin mensupları, dindarlar içinse elde edilmesi ve ulaşılması gereken birer ütopyanın temsili olarak algılanmıştır. Başörtülü kutsallaştırılan kadın, hilkatinden kaynaklanan kutsallığını, başörtüsü içinde kaybetmiştir, diyebiliriz. Onlara sorulmadan onların nasıl davranmaları gerektiği, onlar için hangisinin daha hayırlı olduğu inancı, ne şekilde mutlu olacakları hep ikinci, üçüncü şahıslar tarafından belirlenmeye çalışılmıştır. Yani kadın varım derken, başörtüsü içinde gittikçe soyutlanmıştır. Oysa postmodernitenin varsayımlarını tecrübe eden günümüz dindarı, özellikle de tesettürlü dindar kadını, ne Kemalist laiklerin baktığı gibi militanvari bir Cumhuriyet karşıtlığını, ne de geleneksel erkek dindarın bakış açısından geleneğe ihanet eden sapkın ferdi temsil etmektedir. Burada tesettürlü kadının kendi kimliksel değişimiyle birlikte toplumun diğer kısmının değişip dönüşmesinin izleri vardır. Bu dönüşüm ister istemez dikkatleri birey, kimlik, nesneleşme ve özneleşme gibi kavramlara çekmektedir.² Bazılarına göre kadınlar nesne olma bilincinden, özne olma bilincine doğru yol almaktadırlar.³ Hareketlerindeki ve görüşlerindeki çeşitlilik ve bireysellik bu anlayışın bir tezahürü gibidir. Bu perspektiftekilere göre günümüzün İslami öznesi, Müslüman kimliğini, hem dini cemaat ve diğer dindar bireylerin hem de modernitenin dayatmalarına eleştirel yaklaşarak ve kolektif yönü bulunan bir direnişle inşa etmektedir. Farklılık, sahibilik ve otantiklik isteği ve homojenleşmeden kaçınma arzusu, bu eleştirel direnişin tezahürüdür.⁴

Din, ahlak ve siyaset anlayışları sıklıkla kadınlar üzerinden yürütüldüğünden⁵ kadının değişimi hemen göze çarpmakta ve kolayca eleştirilmektedir. Başörtülü kadın açısından ise, muhafazakar erkek daha tehlikeli bir dönüşüm geçirmiştir. Muhafazakar erkeğin değişimi, hem rejim hem de muhafazakar toplum açısından hemen kabullenilirken⁶ kadınların değişimi dini bir yozlaşma şeklinde algılanmıştır. Bunun nedenlerinden biri; dindar kesimin, başörtülü kadını değişmez ve hatta değişmesi bile düşünülemez sembolik bir şablon içinde algılanmasındandır. Kur'an'ı Kerim'de ve İslam tarihinde Hz. Havva, Hz. Meryem, Hz. Ayşe, Hz. Hatice, Hz. Lut ve Hz. Nuh'un eşleri gibi çok farklı sembollerini ifade edebilecek kadın figürleri bulunmaktadır. Ancak bunlar gibi değişik kadın tipolojilerine rağmen dindar kesimin kadın üzerinde tek bir sembolik şablona odaklanması, problemin ana kaynaklarından biridir. Bu yüzden, Kur'an'da bile değişik kadın tipolojileri bulunurken dindar kesimin kadına yaklaşımının ne kadar din kaynaklı olduğu tartışma götürür. Çünkü kadınların farklı sembollerini temsil edebileceği ve üretebileceği ihtimalini gözden kaçırmamak gerekir.⁷ Bu tür tek perspektifli yaklaşımlar sebebiyle, dindar kadınların toplumsal hayatta kendi zümreleri tarafından ikinci planda kalmaları, onları daha yeni

² Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, Metis Yay., İstanbul: 2010, s. 22-24.

³ Alain Touraine, *Kadınların Dünyası*, çev. Mehmet Morali, Kırmızı Yay., İstanbul: 2007, s. 63.

⁴ Nilüfer Göle, *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*, çev. Erkal Ünal, Metis Yay., İstanbul: 2012, s. 105.

⁵ Selin Ongun, *Başörtülü Kadınlar Anlattı: Türbanlı Erkekler*, Destek Yay., İstanbul: 2010, s. 12.

⁶ Ongun, *age.*, s. 38, 40.

⁷ Burhanettin Tatar, *İslam Düşüncesine Giriş*, DEM Yay., İstanbul 2009, ss. 117-129.

ve öznesel kılacak eylem ve edimlere sevk etmektedir. Çünkü reddediliş üretmenin, yeni bir tarz denemenin muharrik gücüdür.⁸ Kadınların yeni kültürel veya ideolojik eğilimlerin birer üreticileri olmaları belki de “kadınların kendilerini erkeklerle değil, kendi kendileriyle olan ilişkileri aracılığıyla tanımlamalarındandır.”⁹ Bu açıdan kadının, tek tip ve durgun bir sembolden ziyade dinamik bir tasavvur içinde düşünüldüğünde bir eş, bir anne, bir kız kardeş, bir kız çocuğu gibi farklı sembolleri temsil eden ve erkeklerle birlikte toplumun birer aktif öznesi olduğu gerçeğini, varlığıyla dimağlara yerleştirdiği¹⁰ düşünülmektedir.

Modern dünyada örtünme fiilinin muharrik güçlerinden biri, örtünme isteğinin modernliğin ortaya çıkardığı evrensel değerleri dönüştürmesi ve modernlikle ortak bir noktada buluşmasından kaynaklanmaktadır.¹¹ Çünkü Cumhuriyet Türkiye’sinde alt sınıflara ait bir kılık kıyafet kabul edilen örtü,¹² yeni eğilimlerin etkisiyle bu anlamının zıddı biçimlerle zuhur etmeye başlamıştır. İslami giyim anlayışı da bu yeni akımdan etkilenmiştir. Siyasal İslam ve kadının vakarı ile yakından ilişkilendirilen sade ve basit renklere sahip başörtüsü, artık en çarpıcı renkleri muhtevi, pahalı ve fark edilme isteğini belirten bir mahiyete bürünmüştür. Bu durum, İslam’ın tüketim anlayışıyla ve eskiden Müslümanların sıklıkla tartıştıkları kadının toplumdaki fark edilirliliği meselesiyle tamamen ters kutuplarda bir seyir izlemektedir. Bu yeni anlayışın belli grup ve ekonomik düzeydeki Müslüman kesim etrafında yoğunlaşması da “İslami bir burjuvazi”¹³ nin oluşmaya başladığı yorumlarını beraberinde getirmektedir. Dindar bir kadının sınıf atlama isteği, dindarlığın doğasına aykırı bulunurken dindar erkeğin bu isteğini nefsinin peşinde koşmak diye niteleyenler, sonuçta her ikisinin de büyük değişim geçirdiği kanaatini taşımaktadırlar.¹⁴

Artık başörtüsü ve tesettür giyim tarzı, küreselleşmiş dünyada kendi kimliğini korumanın bir sembolü ve varlığı değil, cazibe ve çekicilik isteği ön plana çıkartılan bir tüketim metaı haline dönüşmeye başlamış durumdadır. Tesettür modasıyla gerçekleştirilenler, genellikle baştaki örtü dışında vücudun diğer bölümlerinin dini boyutlarından ve anlamlarından soyutlandırılmasını içermektedir.¹⁵ Dinin görünmezlik isteği; dudak boyası, far, ruj, parfüm gibi araçlarla görünür ve fark edilir kılınmaya çalışılmaktadır. Haenni’nin dediği gibi “eski cihat çağrısı yapan melodilerin piyasayla kucaklaşması gibi, artık amaç kamusal alana hakim yaşama biçimlerine toptan bir karşı çıkış hiç değildir.”¹⁶ Asıl amaç, tüketim kültürü dünyasında, kamusal alanla radikal farklılaşma ya da farklı olmaktan ziyade kamusal alanla ahenkli ve uzlaşmış bir burjuva kozmopolitizmi oluşturmaktır.¹⁷ Özellikle AK Parti döneminde İslami unsurların ve düşüncenin, 90’lı yıllardaki başörtüsü karşıtı güçlere karşı siyasi bir zafer kazanması, başörtüsünün sembol ve imajını değiştirmiştir. Önceden kadın üzerinden yürütülen meydan okuma, şimdi önemli mevkilere gelmiş erkek eşlerin statü ve konumları üzerinden yürütülmektedir.¹⁸ Artık muhafazakar kadın ve erkeğin kendini tanımlayan ilk kimliği bir “Müslüman olduğu” beyanı değildir. Artık kendini tanıttığı ilk kimlik, toplumun çeşitli alanlarında elde ettiği veya kazandığı statü veya mensubiyettir.¹⁹ Bu noktada, postmodernite de

⁸ Henri Lefebvre, *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, çev. Işın Gürbüz, Metis Yay., İstanbul: 2010, s. 107.

⁹ Touraine, *Kadınların Dünyası*, s. 131.

¹⁰ Hafsa Fidan, “Çağdaş Sorunlar Bağlamında İslam ve Kadın”, *İslam’a Giriş Evrensel Mesajlar*, ed. Mehmet Paçacı, DİB. Yay., Ankara, s. 702.

¹¹ Göle, *Mahrem’in Göçü*, Hayy Kitap, İstanbul: 2011, s. 66.

¹² Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *İmaj ve Takva*, Profil Yay., İstanbul 2010, s. 95.

¹³ Patrick Haenni, *İslam Suretinde Neoliberalizm*, çev. Levent Ünsaldı, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara: 2011, s. 41, 42.

¹⁴ Ongun, *age.*, s. 29.

¹⁵ Barbarosoğlu, *Şov ve Mahrem*, Timaş Yay., İstanbul: 2006, s. 103.

¹⁶ Haenni, *age.*, s. 45.

¹⁷ Haenni, *ay.*

¹⁸ Nihal Bengisu Karaca, “Modern Mahrem”den Yıllar Sonra: İki Kamu Arasında Nâmahrem”, *Modern Mahrem*, Nilüfer Göle, Metis Yay., İstanbul: 2010, s. 231.

¹⁹ Ongun, *age.*, s. 38-39.

izafî bir hakikat anlayışını yeğlediğinden toplumsal hayatta bireyselliğin öne çıktığı bir farklılaşmayı savunur. Yalnız buradaki söz konusu farklılaşma, İslami düsturların temelinde inşa edilen bir yaşam tarzının özgün bir farklılaşması gibi değildir. Çünkü postmodernitede bireysel, rekabet odaklı farklılaşma isteği, bireyleri piyasanın ortak paydasında topladığından genel bir homojenleşmeye götürür. Müslümanların yeni, özentî davranışları, bir anlamda farklılaşım derken geçmiş dönem elit sınıflarının benzer (simüle) davranışlarına doğru sürüklenmelerine neden olmaktadır.

Bunun yanı sıra Barbarosoğlu, başörtüsünün ve başörtülü kadının kamusal alanda yalnızca bireyi değil, inanan büyük bir camiyi sembolize ettiğini düşünmektedir. Ancak başörtülü bayanların sayısında bir artışın bulunmasına rağmen başörtüsünün sembolize ettiği “mükemmellik” düşüncesinden uzaklaşıldığını ifade etmektedir.²⁰

Başörtüsünün çeşitlenmesine, yeni stillerin ortaya çıkmasına rağmen başörtülü olup namaz gibi dini yükümlülüklerini yerine getirmeyen pek çok kişinin bulunması, artık başörtüsünün belli bir hayat tarzını ifade etmediği iddiasını²¹ ve başörtüsünün bir tüketim metana dönüştüğü eleştirilerini destekler niteliktedir. Bu yüzden Barbarosoğlu açısından başörtüsü bir kimlik değildir. Kimliği olanların kullandığı bir örtüdür.²² Ancak başörtülü kadınlardaki bu değişimin nedenlerini tespit etmeye çalıştığımızda hâlâ cevaplanamamış bazı sorularla karşılaşmamız muhtemeldir. Acaba başörtülü kadın, yeni tesettür tarzını, dini yozlaşmasından ötürü mü tercih etmektedir, yoksa modern tüketim ona, seçme hakkının olmadığı tek bir seçenek mi dayatmaktadır? Yoksa kadınlar, hoş görünme ve süslenme kaygısının beraberinde getirdiği moda rüzgârı²³ nedeniyle, değişime kadından başlanmalı prensibini temel almış modern ve postmodern kapitalist dünya karşısında, kendini özgürleştirdiğini zannederken fark edemediği bir mağlubiyete mi imza atmıştır?

Tesettürlü bayanların kıyafet biçimlerine getirdiği yeni tarzlar konusunda, “Müslüman öznelerin bulunduğu bu taktiklere sadece kadın üzerinden bakılıyor. Bu da başörtüsünün fetişleştirilmesinden kaynaklanıyor. Çünkü Kemalistlerin başörtüsünü fetişleştirdiği gibi İslami camia da başörtüsünü fetişleştirdi”²⁴ eleştirisi, yine kariyer sahibi başörtülü kadınlarca dile getirilmektedir. Belki de buradaki eleştirilerin en büyük sebebi, türbanın metalaştırılması ve tüketim unsuru haline çevrilmesinden daha öte, türbanın ideali temsil etme ve sembol gücünün yozlaştırılmasına duyulan tepkidir. Geçmişte kadın, tesettürüyle toplumda dikkat çekmeden toplumsal hayattaki varlığını hissettirmekteydi. Ancak yeni anlayışta kadının bırakın dikkat çekmemeyi, tüm dikkatleri ve algıları hemen kendi üzerinde toplayacak bir tesettür tarzını ve modasını tercih etmesi, yeni anlayışın felsefelerinden biri şeklinde anlaşılabilir. Bu anlayışa belki de ilk ön ayak olan ve Türkiye genelinde tüm dikkatleri üzerine çeken, 1992 yılında Tekbir Giyim’in Bayezit President Otel’de gerçekleştirdiği tesettür defilesi olmuştur.²⁵ Ancak Müslümanların mevcut hayat şartlarını İslami prensiplere göre yeniden şekillendirmeyip, hali hazır durumun sadece İslami versiyonunu ortaya koyma çabası, modernizmin ve postmodernizmin sunduğu tüketim kalıplarının aynen kalmasını sağlamış ve ortaya tüketen bir Müslüman tipi çıkmıştır. Bu tüketim kalıplarının en dikkat çekicisi de başörtüsü reklamları ve tesettür defileleri olmaktadır. Bu değişimde 1980 sonrası Özal dönemi liberal düşüncesinin etkisi yadsınamaz.²⁶ En dikkat çekici noktalardan birisiyse, dindar girişimci işadamlarının bu defile ve

²⁰ Nazife Şişman, *Kamusal Alanda Başörtülüler*, Timaş Yay., İstanbul: 2004, s. 38-40.

²¹ Ongun, *age.*, s. 37-38.

²² Şişman, *age.*, s. 62.

²³ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, çev. Fehmi Baldaş, Seç Yay., İstanbul 2004, s. 282.

²⁴ Ongun, *age.*, s. 136.

²⁵ Vejdî Bilgin, “Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 12, Sayı: 1, 2003, ss. 204-205.

²⁶ Barbarosoğlu, *İmaj ve Takva*, s. 98.

moda rüzgârını, meşru bir zemine oturtma gayreti içine girmeleridir. Bunlar, özellikle “Müslüman’ın her şeyin en iyisini hak ettiği”, “Allah’ın nimetini kulunun üzerinde görmekten hoşnut olacağı” şeklindeki dinî literatürü kullanmakta bile sakınca görmemişlerdir.²⁷ 1980’li yıllara kadar tesettür takvayla özdeşleştirilmekteydi. Kadınların kullandıkları kıyafetler çarşafa yakınlaşma hedefiyle bol dökümlü pardesöler ve geniş başörtülerinden ibaretti. Kullanılan renkler daha çok gri, siyah, kahverengi gibi görünürlüğü ve hemen fark edilebilirliği engelleyen pastel (mat) renklerden oluşmaktaydı. Pek çok nesnenin pastel renklere bürünmesinin nedenlerinden biri, geleneksel püriten ahlak anlayışının “*pastel renk düzenine sığınmasındandır.*”²⁸ Uçuk kaçık veya canlı renklere karşı hoşnutsuzluk bu Ortodoks yapıya ters düşmesindedir. 90’lı yıllardan itibaren ülkemizde uygulana gelen liberal politikalar, Müslümanların kapitalist hayat tarzından etkilenmelerini, bireyselleştirilmiş özgürlük anlayışının Müslüman beden ve kıyafetine de yansımaya neden olmuştur. Dindar kadının kıyafetinin renkleri artık pembe, parlak sarı, kırmızı gibi daha göz alıcı ve fark edilir kılınmıştır. Kıyafetlerin tarzı ve rengi değiştikçe dindar kadının zihinsel süreci de değişmiş ve “bedenim benimdir ve buradadır” anlayışını doğurmuştur. Bu duruma tesettür modasının öncülerinin bir hayli katkısı vardır.²⁹ Son dönemlerde kullanılan renk ve tarzlarla genç kızlar ve olgun yaştaki kadınların kıyafetleri birbirine karışmış, yaş hiyerarşisi postmodern tarzda ortadan kalkmıştır. Eski tesettür giyim tarzına göre, yeni eğilimin ve onun moda anlayışının bitmez ve bitmeyecek değişim süreci, modanın şu tanımında özetlenmiş gibidir: “*Hafif ve boş şeylere olan düşkünlükleri arttıkça insanlar, moda ticaretinin çeşitli dallarını durmadan geliştirirler.*”³⁰

b) Postmodern Düzlemde Dindarlık Algısı

Günümüzde insanların hafif ve boş şeylere karşı düşkünlüklerini artıran sebeplerden birisinin, postmodernitenin yüksek kültür ve halk kültürü arasındaki sınırları yapıbozumuna uğratmasıdır. Gündelik hayatta karşılaşılan alelade ve sıradan nesne ve ürünler postmodern yaklaşımda adeta bir sanat eseri ve estetik unsur gibi ele alınmaktadır. Bunu sağlayan önemli etken, postmodernitenin tüm nesne ve varlıklara kolaj, brikolaj³¹ ve maniyeretik³² teknikler uygulayabilmesidir. Sonuçta karşımıza hayran olunası kitsch³³’ler çıkar. Yüksek kültür ve popüler kültür arasındaki sınırların yıkılması, aynı üslubun İslami giyime de yansımaya yol açar.

Türbanın ve İslami giyimin modalaştırılmasından daha tehlikeli görünense, İslami bir streetwear (hip-hop tarzı sokak kültürü giyim) tarzının doğmaya başlamış olmasıdır. Türban metalaştırılsa da, ticarileştirilse de hâlâ bir nebze de olsa dini hassasiyeti bünyesinde taşımaktadır. Ancak İslami streetwear’in ise dinle uzaktan yakından hiçbir bağ oluşturmadığı ortadadır. “*İslami moda anlayışı İslami kurallar ve Batı imgelemi arasında uzlaşmalar ararken, streetwear kültürü bilinçli bir şekilde din sorunsalından uzaklaşmaya çalışır.*”³⁴ Modern ve

²⁷ Barbarosoğlu, *İmaj ve Takva*, s. 119.

²⁸ Jean Baudrillard, *Nesneler Sistemi*, çev. Oğuz Adanır-Aslı Karamollaoğlu, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul: 2011, s. 42.

²⁹ Barbarosoğlu, *Şov ve Mahrem*, ss. 103-107.

³⁰ Montesquieu, *age.*, s. 282.

³¹ Etraftan hemen kolayca elde edilebilen, sıradan, önemsiz nesnelere oluşturulan çalışma, eser.

³² Her şeyin birbirine karıştığı ve karıştırıldığı sanat akımı.

³³ “Kitsch-nesne genel olarak yalancı mermerden yapılmış, tüm “taklit” nesnelere, aksesuarlara, folklorik biblolar, “anı eşyaları”, abajurlar ya da siyahların ürettiği maskeler yığını, her yerde, özellikle tatil ve eğlence yerlerinde hızla çoğalan tüm tecim malları müzesidir. Kitsch söylemdeki “klişe”nin eşdeğerlisidir.” ...Tercihen sözde-nesne olarak, yani simülasyon, kopya, sahte, basmakalıp nesne olarak, gerçek anlamlandırma yoksulluğu ve gösterge, alegorik gönderme, uyumsuz yan anlam bolluğu olarak, ayrıntının yüceltilmesi ve ayrıntılar aracılığıyla doygunluk olarak tanımlanacaktır.” Bkz. Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, çev. Hazal Deliceçaylı-Ferda Keskin, Ayrıntı Yay., İstanbul: 2012, s. 124-124.

³⁴ Haenni, *age.*, s. 47.

postmodern dünyanın ürünlerinin ve kurallarının hâkim olduğu toplumsal yaşamda kendine yeni bir saygınlık ve yer kazanma arzusundaki tesettürlü kadın, artık kılık kıyafetinin ima ettiği dili kullanmaktan da vazgeçmiş durumdadır. Artık kılık kıyafetine tamamen ters imajlar, mimikler ve argo konuşmalar onun belirgin özelliği olmuş gibidir. Bu fikre sahip kadın, Barbarosoğlu'nun şu ifadelerinde olduğu gibi “*giyim anlayışının sembolize ettiği kimlik ile konuşma tarzının sembolize ettiği kimlik arasındaki mesafe açıldığı oranda özgür olduklarını düşünmektedirler.*”³⁵ Bununla birlikte tesettürlü ve çocuklarıyla yabancı dil konuşmayı âdet haline getirmiş kadının, İslami çevrelerde bir kızgınlığa sebebiyet vermesi de dil konusunda dindarın değişmiş, yeni eğilimin bir göstergesidir.³⁶ Dindar kadının zaman zaman feminist ideolojilere gönderme yapmasının ana nedeni, artık bir dava veya ideolojinin yücelttiği ve kendi zevk, tercih ve bireyselliğinin, bu dava ve ideoloji içinde eriyip gittiği kolektif bir kimliği kabul etmek istememesidir. Artık rollerini ve yaşam gayelerini başkalarının çizdiği bir “nesneleşme”den, bireyselliklerini vurguladıkları “özneleşme”ye doğru gitmek talebindedirler.³⁷ Bu kadınlara göre, kadınlara yönelik baskıların ardında ne Batı, ne gelenek, ne de İslam vardır. Baskının esas kaynağı Müslüman erkeklerin bizzat kendileridir.³⁸ Ancak şıklık üzerinden kimlik oluşturan dindar kadın, özneleşmek isterken kendi kimliğinin öz niteliklerini kaybetmekte ve nesneleşmektedir:

*2000’li yıllara damgasını vuran asıl husus; “şık”lık üzerinden kimlik edinmeye çalışan tesettürlü kadınlara, “kendi ölçüleri”nin gittikçe dar gelmesidir. Görünen odur ki, kamusal alanın şık tesettürlü kadınları onay beklemeyi içselleştirdikçe, kendi ilkeleri doğrultusunda giyinme zevkini kaybedecekler; bu da onların “ötekiler” için giyinmeyi daha fazla önemsemelerine yol açacaktır.*³⁹

Başörtülü kadınların alışılmış mekânların dışında gözükmeye başlaması meselesi ise, hem gelenekçi hem de kendini modern gören kesimler için pek çok soruya sebep olmaktadır. Başörtülü kadının çeşitli toplumsal mekânlarda görünür olması modernler açısından, modernliğin çıktıklarıyla bir hayli tezat teşkil etmektedir. Örneğin, özellikle köylerden kente okumak için gelen kızların, modern dünya açısından açılmaları gerekirken niçin kapanmaktadır? Çünkü Türkiye modernitesinde kızlar okuduğunda, eğitimin örtüyü açması gerekir, anlayışı hâkim konumdadır.⁴⁰ Gelenekçiler içinse bu kızların üniversite ve diğer farklı mekânlarda görünürlükleri vahim bir durumdur. Çünkü onlar için bu kızların toplumsal yaşam alanları, evleri ve yakın çevreleri olmak zorundadır. Çünkü gelenekçilerin perspektifinden din bunu emretmektedir. “*Kadının kamusal alanda itibarını arttırmak hiçbir zaman İslami ahlak anlayışının derdi olmamıştır.*”⁴¹

Başörtülü kadın, toplumun ve kamunun alışılmamış alanlarında gözükmemesi meselesinde bazı paradokslar yaşamaktadır. Kadının mevcut kıyafetiyle bazı mekânlara girmesi, yasaklama veya küçümsemeye karşılanmış veyahut o mekânlarda bulunması dini açıdan ayıplanmıştır. Başörtülü kadın da belki kendi isteğiyle bile tercih etmeyeceği bu mekânlarda bulunmayı tepkisel bir sorumluluk addetmiştir.⁴² Bu örnekte olduğu gibi tesettürlü kadınların kendi inanç ve dünya görüşlerine oldukça uzak yer ve mekânlarda görünürlük kazanmasının nedenlerinden biri, modernitenin genelleştirici ve Türkiye’de laikler tarafından uygulanan yasakçı anlayışa bir tepkidir. İkinci nedense, dindar kesimlerin henüz üzerinde ciddi biçimde düşünmedikleri

³⁵ Barbarosoğlu, *İmaj ve Takva*, s. 128.

³⁶ Haenni, *age.*, s. 44.

³⁷ Göle, *Modern Mahrem*, s. 166.

³⁸ Göle, *Modern Mahrem*, s. 167.

³⁹ Barbarosoğlu, *Şov ve Mahrem*, s. 215-216.

⁴⁰ Göle, *Mahrem’in Göçü*, s. 68.

⁴¹ Haenni, *age.*, s. 74.

⁴² Barbarosoğlu, *İmaj ve Takva*, s. 99-100.

postmodernitenin sunduğu heterotopik yaşam tarzının⁴³ canlanmasıdır. Sibel Eraslan'ın, boşalan tesettürlü kadının mekanını artık "kalbi tesettürlü" kadınların aldığı ifadesi⁴⁴, postmodern toplumda dinin daha çok suya sabuna dokunmayan ve etik değerler noktasında kültürel bir unsurmuş gibi algılandığını göstermektedir.

Başörtülü kadının bir dilemma içindeymiş gibi gözükmesi, sadece kendisinden kaynaklanan bir sorun değildir. Çünkü laiklerin, gelenekçilerin ve muhafazakâr kesimin kendi vicdanlarıyla hesaplaşmasını sağlayan etken, yine başörtülü kadındır. Başörtülü kadın; modern ve modaya uygun giyinse de laikler için dini ve dinî nitelikleri,⁴⁵ yozlaşmış addedilse de aynı giyim tarzıyla gelenekçi ve muhafazakâr erkeğe de 28 Şubat süreci ve sonrasında üzerlerine düşen görevlerini yerine getirmediklerini hatırlattığı için, somutlaşmış bir rahatsızlık unsurudur. Çünkü Sibel Eraslan'a göre "başörtülü kız görüntüsü, en az Bizans dönemindeki Meryem ikonaları kadar bize Allah'ı hatırlatan bir işaret"⁴⁶ tir. Çünkü türbanın, toplumdaki diğer bireyler açısından da belli bir mesajı iletmiş veya toplumsal bir ön kabulünün bulunduğu, bir anketin uygulandığı bazı genç denekler tarafından da bilerek veya bilmeyerek ifade edilmektedir:

*Sokakta bir kız gördüğünde, insanın aklından her türlü şey geçer ama şuradan türbanlı bir kız geçse, yani onu diğer kızların arasında görünce, hiçbir zaman hakkında kötü bir şey düşünmem. Saygı duyarım, onun ciddi biri olduğunu düşünürüm, kimseyi tahrik etmeye çalışmıyor, ciddi, namuslu. Geçici şeylerle ilgilenmediğini, hayatı ciddiye aldığını, inançlı olduğunu düşünürüm.*⁴⁷

Türban takmayan, ancak liseyi bitirince takacaklarını söyleyen iki kız öğrenciyse şöyle demektedir: "Otobüste, yolda yürürken kimse seni rahatsız etmez, laf atmaz. Kimse seni hafif bir kız sanmaz. Gerçekten insanlar daha çok saygı duyuyorlar türban takınca."⁴⁸

Bu tür ön kabuller ve kültürel kodlar nedeniyle, yeni eğilimin eskiye oranla marjinal görülmesinin nedenlerinden biri, yeni eğilimin belki de alışılmışı zorlaması, alışılmışlığın dışına çıkmak istemesindedir. Çünkü gelenekçi ve İslami hareketlerin düşüncesinde, kadınla erkek arasında hiyerarşik ve katı sınırların ön planda olduğu kanaati bulunmaktadır. Bu kanaate göre, iki cinsi birbirinden ayıran örtünme, kadının erkekle bir arada algılanması değil kadınlığın daha çok vurgulanması anlamına gelmektedir.⁴⁹ Oysa postmodernitenin tüm hiyerarşileri parçalama anlayışı, bilmeden de olsa yeni eğilim anlayışı içindeki dindar kadının, toplumsal bir nesne değil toplumsal bir özneye dönüşmek istemesine katkıda bulunmaktadır.

Özneye dönüşmeye çalışırken, bir anlamda homojenliği ifade eden nesnelikten kopmaya çalışması, dinden ve dinî olandan kopuş şeklinde anlaşılabilir. Aslında kopuş, ikinci planda rol biçen gelenekçi erkek nesneleştirilmesidir. Başörtülü kadını modern çağın dışına itmek isteyen modernizm ve kadına gerçek değerini verdiklerini ileri süren gelenek taraftarlarının, kadının toplumsal alanlarda fazlaca görünürlük kazanmasından rahatsız olmaları bir hayli ilgi çekicidir. Çünkü bu açıdan, modernistler ve gelenekçiler birbirleriyle ittifak halindeymiş

⁴³ "Heterotopia" kavramıyla Foucault, birbirleriyle yan yana bulunması imkan dahilinde olmayan çok sayıda dünya ve yaşam tarzının yine birbirleriyle ortak paydasının bulunmasının olanaksız olduğu bir mekanda üst üste binmesi, yan yana gelmesini kastedmektedir. Bkz. David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, Metis Yay., İstanbul: 1999, s. 64.

⁴⁴ Ongun, *age.*, s. 58-59.

⁴⁵ Ongun, *age.*, s. 52.

⁴⁶ Sibel Eraslan, "Orada Kimse Var Mı?", *Mahrem'in Göçü*, Nilüfer Göle, Hayy Kitap, İstanbul: 2011, s. 211.

⁴⁷ Buket Türkmen, "Laikliğin Dönüşümü: Liseli Gençler, Türban ve Atatürk Rozeti", *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri*, Nilüfer Göle, Metis Yay., İstanbul:2000, s. 133.

⁴⁸ Türkmen, *agm.*, s. 133.

⁴⁹ Göle, *Mahrem'in Göçü*, s. 77.

izlenimi vermektedirler. Bu yönüyle kadın, “*saldırgan modernlik-ezici gelenek*”⁵⁰ arasında kalmış durumdadır. Başörtülü kadının her iki gruba oranla kendisini daha çabuk toparlaması ve değişimler gerçekleştirmesi, her iki grup tarafından dışlanması nedeniyledir. “*Birçok erkek, belki de erkeklerin çoğu, kadınların kendilerine karşı, kendilerinin onlara genelde davrandıkları şekilde davranmalarını uygunsuz ve tehdit edici bir durum olarak görüyorlar.*”⁵¹ Bu tespitin toplumun diğer alan ve kurumlarında da geçerliliğini görebiliriz. Günümüz dindar kadınının, yeni eğilimler veya düşünceler çerçevesindeki toplumsal davranışları bir anlamda bu açıdan yorumlanmaktadır. Bu yüzden dindar kadının toplumsal eylemliliği erkek tarafından yozlaşma ve bozulma, ya da dini hassasiyetlerin azalması biçiminde anlaşılabilir. Çünkü yeni ve bilinmeyen davranış, içinde güvensizliği, ötekiliği ve korkuyu barındırmaktadır. Başörtülü kadının içinde bulunduğu kıyafet biçimiyle, eleştirilerin odağı olmaktan kaçamaması, onun daha yeniyi ve farklıyı denemesini ve bunu hızlı bir şekilde gerçekleştirmesini sağlamıştır.⁵² Her iki kesim tarafından sert eleştirilere maruz kalan tesettürlü kadınlar, bu sefer kendini gerçekleştirmenin adeta zorunluluk olduğu, kendini gerçekleştirme adına arzuların akışkanlığına büyük şans tanıyan, varlığın kendini ancak tüketim ve nesnelere tanımlayabildiği, merkezsizliğin, imajın ve prestijin tek geçerli akçe olduğu, (bilerek veya bilmeyerek) postmodernitenin sahte kurtarıcılığının kucacağına sığınmaktadır. Şu ifadeler başörtülü kadınların artık birer birey ve özne olmak isteklerini deklare etmektedir: “*Başörtülü olmam her başörtülü kadınla aynılaşacağım anlamına gelmiyor.*”⁵³ Bu ifade, bir farklılaşma talebini açıkladığı gibi neticede “*özne toplumsal rollere, hem yaşam ve cinselliğe, hem de bir cemaate çağrıda bulunarak karşı çıkar.*”⁵⁴

Dindar kadın için dindar erkek, dindar erkek için de dindar kadın değişmiş gibi görünse de nihayetinde fark edilsin veya edilmesin, hem dindar kadının hem de dindar erkeğin değiştiği yadsınamaz. Ancak problemi oluşturan en büyük neden, herkesin kendi değişimini atlayarak karşı tarafın değiştiği iddiasını öne sürmesinden kaynaklanmaktadır. Sosyolog Abdurrahman Aslan ise, dindar kadın ve erkeğin her ikisinin de kamusal alanda var olma kaygıları yüzünden menfi bir değişime uğradıklarını düşünmektedir. Erkek, bu meyanda haram ve helal duygusunu kaybederek kapitalizmin nesnesine dönüşmektedir. Kadının da feminist değerleri dile getirerek her alanda kadın erkek eşitliği söylemi üzerinden, kendi dinî değerlerindeki “adalet” kavramını yitirdiğine dikkatleri çekmektedir.⁵⁵ Bir diğer açıdan, başörtülü ve karşıtları arasındaki ortak noktaysa bir hayli ilgi çekici hale gelmiştir. Çünkü birbirine öteki olarak bakan bu iki grup, zamanla geliştirdikleri savunma teknik ve taktikleri açısından birbirlerine daha da benzemektedirler. Başörtülü kadınların kendi değerleri yönünden karşı çıktıkları modernizmle, “savunma dili” yönünden benzeşen yanlarının olması bir paradoks olarak görülmektedir.⁵⁶ Örneğin yeni eğilimler sebebiyle artık dindar kadının da “dışlıktan ziyade kişiliği” ön plana çıkarması, feminizmle bir benzeşme göstermektedir.⁵⁷ Biz ise, dindar kadının feminist jargonları, dindar erkeğin de seküler nimetleri kullanmasındaki en önemli etkenin postmodernizm olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü postmodernitede dil, kimliğin oluşum vasıtalarından biri kabul edilir.⁵⁸ Dil, bireyin tikel davranışları esnasında gerçekliği pratik etmesine yardım eden araçtan ibarettir. Ayrıca postmodern merkezsizlik, dindar kadın ve erkeğin hem dil hem yaşam tarzlarını adeta bir

⁵⁰ Karaca, *agm.*, ss. 226-231.

⁵¹ Anthony Giddens, *Mahremiyetin Dönüşümü Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm*, çev. İdris Şahin, Ayrıntı Yay., İstanbul: 2010, s. 69, 77.

⁵² Ogun, *age.*, s. 57, 60.

⁵³ Ogun, *age.*, s. 146.

⁵⁴ Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Yapı Kredi Yay., İstanbul: 2012, s. 302.

⁵⁵ Emeti Saruhan, *Abdurrahman Aslan ile Röportaj*, <http://yenisafak.com.tr/roportaj/?t=23.11.2011&i=325386>. [23.11.2011.]

⁵⁶ Eraslan, *agm.*, s. 210.

⁵⁷ Göle, *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri*, s. 35.

⁵⁸ Sibel Karaduman, “Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü”, *Journal of Yaşar University*, C. 17, S. 5, 2010, s. 2895.

hurdalık gibi gözükken yaşam dünyaları pazarından, üslupsuzca ve herhangi bir inanç ve ideolojik temeli bulunmadan patchwork (yamalı bohça) tarzda kolajlamasını sağlar. Bu yüzden dinî ile sekülerin bir aradalığına yaşam hakkı taniyan en büyük unsur postmodernizmdir. Çünkü modernizmde, akıl eksenli genelleştirici bir homojenleşme ve üslup varken; postmodernitede, nesne ve bireylerin yüzer gezer, konar göçer bir akışkanlığı vardır. Çünkü postmodernizmde ilkesizlik ilkedir.⁵⁹

Postmodernizmin göreceliliği ve topluma başatlık edecek herhangi bir öte anlatıyı reddi, din düsturlarının inanç ve ibadet konusunda imtiyazı ele almasını engellemektedir.⁶⁰ Dinî unsurlar ancak özgürlük, hoşgörü, insan hakları gibi mottolar ışığında kültürel ve ahlaki yaklaşımlarla yaşamın içinde yer bulabilmektedir. Topluma yön verecek emir ve yasaklar birer baskı unsuru görülmektedir. Bu yüzden tesettürlü kadının giyiminde başörtüsü, kadının dindarlığından öte dini prensiplere ve kültüre saygılı bir birey göstergesine dönüşmektedir. Başörtüsünün altındaki yüzün seküler tarzlı makyajı veya ayaktaki kot pantolonunu ise, aynı öznenin bireysel tercih ve kişisel özgürlüğünün göstergesine dönüşmektedir.

Bu doğrultuda 1992 yılında ilk defa Tekbir giyim tarafından gerçekleştirilen tesettür defilesinde kullanılan özgürlük, farklılık, herkesten başka görünme isteği gibi kavramlar dikkat çekmekle birlikte, seküler modadan devşirilmiştir. O dönemde bu duruma eleştiriler sadece liberal kesimden gelmiştir.⁶¹ Burada iki paradoks göze çarpmaktadır. İlki, liberal kesimin, söz konusu dindarlar olunca liberalliğin anlamını yitirdiklerini veya tamı tamına özümseyemediklerini göstermektedir. İkinci paradoksa, İslami kesimin dini ilkeler doğrultusunda bir yaşam tarzı üretme iddiasına rağmen bu seküler duruma sessiz kalmalarıdır. Bu sessizliğin ardındaki nedenlerden biri, o dönemlerde toplumsal hayatta varlıklarını hissettirmek isteyen dindarların bir nebze de olsa bunu başardıklarına ve toplumsal hayata dini bir damga vurduklarına dair inançlarıdır. Oysaki bu uygulama uzun vadede dindarın yanıldığını ve özsel kimliğine değil postmodernist akışkan bir kimliğe ve karşıt ideolojinin söylemlerini kullanan postyapısalcı bir dil kullanan yapıya dönüştüğünü göstermiştir.

Neticede ister geleneksel, ister muhafazakar, isterse İslamcı şeklinde tanımlansın, dindar kadın ve erkeklerin bir değişim geçirdiği göz ardı edilemez. Özlem Topal'ın şu anekdotu, günümüzde dindar kesiminin hem kadın hem de erkekler olarak bir değişim içinde bulunduğu bazı ipuçlarını vermektedir:

Dindar camiadan bir ailenin düşünündeyim. Örtülü kadının çeşitliliğinde sınır yok. Başını gayet güzel örten ama dizinin altında etek giyen, çorap giymeden ultra topuklu ayakkabılarla arz-ı endam eden ya da yine başını sımsıkı örten ama kırmızı parlak ojeler ve ruj süren...O kadar çok örtülü ve farklı kadın var ki. Hatta başını çok güzel örten ama hiç namaz kılmayan kadınlar da var. Başını yine sımsıkı örtüp, erkek bir kuaföre saçını taratan da mevcut. Peki dindar erkek bu kadınlar hakkında ne düşünüyor? Bu kadar çeşitlilikte kadını beğenen bu kadar çeşitlilikte de dindar erkek var. Bu kadınların hiçbiri yalnız değil. Başörtülü kız bir bankta sahilde öpüşüyor ama onu öpen, ona eş dindarlık anlayışında bir erkek de var. Yani ortada tek taraflı bir durum yok.⁶²

Eğer Müslümanlar kendi içlerindeki özeleştiriyi kaybederlerse kapitalist dünyanın içinde kimlikleri bulanıklaşacaktır. Eğer kendi kimlikleri adına tamamen farklılıklara muhalefet

⁵⁹ Müslüm Turan, *Postmodern Teori*, XII Levha Yay., İstanbul: 2011, s. 143.

⁶⁰ Yasin Aktay, "Postmodern Dünyada Din: Bir Anlatı mı, Tanrının İntikamı Mı?", *Din Sosyolojisi*, der. Yasin Aktay-M. Emin Köktaş, Vadi Yay., Ankara: 1998, s. 309.

⁶¹ Barbarosoğlu, *Şov ve Mahrem*, s. 111.

⁶² Ongun, *age.*, s. 104-105.

ederlerse bu defa da radikalizmin ve aşırı köktencilüğün kucağına düşeceklerdir. Bu açıdan Göle'ye göre *“İslami özne, hem Müslüman kimliğinin geleneksel tanımlarından ve rollerinden özgürleşerek hem modern toplumsal düzene karşı çıkarak”*⁶³ oluşmuştur.

Sonuç Yerine

Sonuç itibarıyla Göle'nin tanımladığı bu “karşı çıkış”, yeni bir İslami özne olarak algılanmasına rağmen bu yeni öznenin kıyafeti üzerinden verdiği mesajlar ve kimlik inşa etme tarzı, İslami prensiplere ve dinsel bir paradigmaya dayanmamaktadır. Geleneksel ilkeler alabildiğince yapıbozumuna uğratılırken modern yaşam biçimi daha çok rol model alınmaktadır. Bu doğrultuda Göle'nin sıklıkla dile getirdiği dinsel ile sekülerin birbirini karşılıklı değiştirdiği iddiası; seküler kesimlerin dine hâlâ antipatik yaklaşımı, dindar olanın da seküleri taklit etmesi gibi nedenlerle gerçek bir değişim değildir. Önceden din ve geleneksel yapının “nesnesi” şeklinde tanımlanan dindar kadın, yeni bir “özne” olma uğruna bu defa sekülere yaklaşan modernin bir “nesnesi” haline gelmektedir. Bunu sağlayan etkenlerden biri postmodernitenin farklılığı, öznellik ve izafiliği vs. kutsallaştırıcı temel dayanaklarıdır. Yani bir anlamda İslam'ın homojenliğinden kaçmak için postmodernitenin öne çıkardığı araçları kullanan dindar birey, başka bir homojenliğe saplanmaktadır. Bu yeni tarz içinde dini unsurlar, daha geri planda hatta sıradanlaşmış bir şekilde yer almaktadır.

Çünkü Müslüman birey, din merkezli bir kimlik inşasını postmodern kapitalist çoğulcu piyasada unutmamış ve gündelik hayatın yaşam tarzına eklenmiştir. Bu durumun gelip geçici mi, yoksa sürekli mi olduğu bir muammadır. Türkiye'nin değişken ve gergin sosyo-politik ortamında dindarın diğer bireyler paydasında normalleştiğini ifade edebiliriz. Yalnız bu normalleşme, dinsel nitelikleri aşındırıcı niteliktedir. Artık sıklıkla dinin, araçsal-çıkarıcı bir akılcılaştırma üzerinden yaşandığına tanık oluruz. Bu açıdan bahsedilen normalleşme, siyasi erkin dindarların elinde bulunması nedeniyle “olması gereken buydu anlayışı” şeklinde yorumlanan, dindar için ileride getireceği olumsuz yönlerinin şu an için ekonomik gelişmenin verdiği rahatlık yüzünden görülmeyen bir normalleşmedir. Yani geçmiş dönemde, “din temelli yaşam inşa etme süreci”, şu an postmodern kapitalist sistemin sıradanlaştırdığı, dini değerlerin, anlamlarının yüzeyselleştiği bir normalleşmedir. Bunun toplumsal hayattaki görüntüsü; dine zıt kıyafet, yaşam biçimi, dil ve söylemleri pratik eden dindar tipolojilerinin yaygınlaşmasıdır. Toplumun kültürel kodlarındaki başörtülü dindar kadın ve dindar erkek kimliği, artık belli ilkeleri ve yaşam biçimleri bulunan bireylere tekabül etmemektedir. Bunun nedeni; moderniteden daha kaypak, akışkan ve tüm değerleri birer metaya indirgeyip pazarlayabilen postmodern kapitalizmin görülmeyen varlığıdır.

⁶³ Göle, *Melez Desenler*, Metis Yay., İstanbul: 2011, s. 35.

KAYNAKÇA

- Aktay, Y. (1998). Postmodern dünyada din: bir anlatı mı, tanrı'nın intikamı mı?. (der.) Aktay, Y. ve Köktaş, M. E. Din sosyolojisi. (ss. 299-313). Ankara: Vadi Yayınları.
- Barbarosoğlu, F. K. (2006). *Şov ve mahrem*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Barbarosoğlu, F. K. (2010). *İmaj ve takva*. İstanbul: Profil Yayınları.
- Baudrillard, J. (2011). *Nesneler sistemi*. çev. Adanır, O. ve Karamollaoğlu, A. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Baudrillard, J. (2012). *Tüketim toplumu*. çev. Deliceçaylı, H. ve Keskin, F. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bilgin, V. (2003). Popüler kültür ve din: dindarlığın değişen yüzü. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C 12, S 1, 193-214.
- Eraslan, S. (2011). Orada kimse var mı?. *Mahrem'in göçü*. (ss. 205-218.) Göle, N. İstanbul: Hayy Kitap.
- Fidan, H. (2008). Çağdaş sorunlar bağlamında İslam ve kadın. Paçacı, M. (ed.) İslam'a giriş evrensel mesajlar. (ss. 682-705.) DİB. Yay., Ankara: DİB. Yayınları.
- Giddens, A. (2010). Mahremiyetin dönüşümü modern toplumlarda cinsellik, aşk ve erotizm. çev. Şahin, İ. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Göle, N. (2000). *İslamın yeni kamusal yüzleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (2010). *Modern mahrem*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (2011a). *Melez desenler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (2011b). *Mahrem'in göçü*. İstanbul: Hayy Kitap.
- Göle, N. (2012). *Seküler ve dinsel: aşmanın sınırlar*. çev. Ünal, E. İstanbul: Metis Yayınları.
- Haenni, P. (2011). *Piyasa islamı İslam suretinde neoliberalizm*. çev. Ünsaldı, L. Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.
- Harvey, D. (1999). *Postmodernliğin durumu*. çev. Savran, S. İstanbul: Metis Yayınları.
- Karaca, N. B. (2010). Modern mahrem'den yıllar sonra: iki kamu arasında nâmahrem. Modern Mahrem, (ss. 223-233.) Göle, N. İstanbul: Metis Yayınları.
- Karaduman, S. (2010). Modernizmden postmodernizme kimliğin yapısal dönüşümü. Journal of Yaşar University, C. 17, S. 5, 2886-2899.
- Lefebvre, H. (2010). *Modern dünyada gündelik hayat*. çev. Gürbüz, I. İstanbul: Metis Yayınları.
- Montesquieu, (2004). *Kanunların ruhu üzerine*. çev. Baldaş, F. İstanbul: Seç Yayınları.
- Ongun, S. (2010). *Başörtülü kadınlar anlattı: türbanlı erkekler*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Saruhan, E. (2011, 19 Haziran). Abdurrahman Aslan ile röportaj. [<http://yenisafak.com.tr/roportaj/?t=23.11.2011&i=325386>], Erişim tarihi:23.11.2011.
- Sever, M. (2006). *Türban ve kariyer*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Şişman, N. (2004). *Kamusal alanda başörtülüler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tatar, B. (2009). *İslam düşüncesine giriş*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Touraine, A. (2007). *Kadınların dünyası*. çev. Morali, M. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Touraine, A. (2012). *Modernliğin eleştirisi*. çev. Tanrıöver, H. U. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Turan, M. (2011). *Postmodern teori*. İstanbul: XII Levha Yayınları.
- Türkmen, B. (2000). Laikliğin dönüşümü: liseli gençler, türban ve Atatürk rozeti. İslamın yeni kamusal yüzleri. (ss. 110-147.) Göle, N. İstanbul: Metis Yayınları.

ÇOCUK EĞİTİMİNDE DEMOKRASİ

DEMOCRACY IN CHILDREN'S EDUCATION

Mehmet Selim ÇULLU¹, Osman SAMANCI²

ÖZET: Sınırları net bir şekilde belli olmayan ve üzerinde sıkça tartışmalar yapılan demokrasi, günümüz toplumlarının önemli kesimi tarafından ideal bir yönetim biçimi olarak kabul edilmektedir. Toplumda demokrasi bilincinin yerleştirilmesinin en etkili yollarından biri de çocukluktan itibaren bireylerin demokrasi kültürü ve bilinci ile yetiştirilmesidir. Çocukların demokrasi bilinciyle yetiştirilmesinde en önemli görev, aileye ve eğitim kurumlarına düşmektedir. Bu nedenle aile ve okul işbirliği önem kazanmaktadır. Bu çalışmada çocukların yaşamlarına yön veren aile ve eğitim kurumlarının demokrasi bilinci oluşturulmasındaki rolleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: Çocuk, eğitim, demokrasi, aile, okul

ABSTRACT: Democracy which has uncertain limits and discussed widely is accepted as an ideal regime by major part of today's society. One of the most effective ways of embedding democracy awareness into society is raising individuals with democracy culture and awareness from childhood. While raising a child with democracy awareness, the most important role falls to families and education institutions. Therefore, family and school cooperation gains importance. In this study, the role of families and educational institutions that shape children's lives on embedding democracy awareness is investigated.

Keywords: Child, education, democracy, family, school

1. GİRİŞ

Eğitim ve demokrasi ilişkisi, özellikle son yüzyılda üzerinde sıkça durulan ve araştırma yapılan bir konudur. Bu iki kavramın birbirleriyle olan ilişkisinin anlaşılabilmesi, bu kavramların neleri kapsadığının bilinmesini zorunlu kılmaktadır. Ancak sosyal bilimlerde mutlak tanımların olmaması, kavramlara kesin sınırlar çizilmesini de zorlaştırmaktadır. Bu durum, demokrasinin çeşitli tanımları incelendiğinde de açıkça görülmektedir. Açık, net ve ortak bir tanımı olmayan (Arblaster, 1999; Yapıcı, 2004; Yeşil, 2002) fakat kısaca, “halkın egemenliğine dayanan yönetim biçimi” (Türk Dil Kurumu [TDK], 2005) olarak tanımlanan demokrasi, hiç şüphesiz günümüzde hakkında en çok konuşulan, tartışılan, yazılıp çizilen kavramlardan biridir. Bu durum, demokrasinin ne olduğu ve nasıl algılanması gerektiği sorusunu da birlikte getirmiştir. Arblaster (1999), demokrasinin doğal olarak tartışılabilir ve değişebilir bir sistem olduğunu, özgürlük, eşitlik, adalet, insan hakları gibi akıldan çıkmayan politik idealler ve ilkeler için daima önemli olacağını söyler. Bu nedenden dolayı da demokrasinin asla tek bir anlamının olmayacağını savunmaktadır. Yine de demokrasinin adalet, eşitlik, hürriyet, aklın egemenliği, insana saygı, çoğulculuk, toplum hakkında söz sahibi olabilme gibi kavramları çağrıştırdığı yönünde bütün araştırmacılar hemfikirdirler.

Etimolojik olarak eski Yunancadan gelen “demos” (halk) ve “kratos” (egemenlik) kelimelerinin birleşimiyle oluşan ve “halkın egemenliği” manasına gelen demokrasiyi Kongar (2002, 13-14), azınlıkların çoğunluk haline gelebildiği katılımcı yönetim şeklinde açıklar. Kınca ve Uygun'a (2006, 31) göre demokrasi özgürlük, eşitlik, adalet, aklın egemenliği ve insana saygı

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye, mehmetselim@atauni.edu.tr

² Doçent Doktor, Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye, osmansamanci9@gmail.com

kavramlarını içerdiğinden; meşru, aranan ve arzulanan bir yönetim şekli olarak dünyada çok yaygın kabul görmektedir. John Dewey'e (2004, 105) göre ise demokrasi, bir yönetim biçiminden daha fazlasıdır. Bir yaşam biçimidir ve ortak tecrübelerin özgün bir biçimde bir araya getirilmesidir.

Demokrasinin çeşitli tanımlarına bakıldığında kimi araştırmacılar demokrasiyi yönetimle ilgili bir kavram olarak tanımlarken kimi araştırmacılar ise bunun sadece bir yönetim biçimi olmadığını aynı zamanda bir yaşam biçimi ve tutumlar bütünü olduğunu savunmaktadırlar. "Demokrasi kavramının tarihsel gelişimi incelendiğinde de onun bir yönetim biçimi olmakla birlikte aynı zamanda bir yaşam biçimi olduğu görülür" (Yeşil, 2004). Dolayısıyla toplumda demokratik yaşam biçiminin çocukluk çağından itibaren bireylerce öğrenilmesi, benimsenmesi ve bu yönde davranışlar geliştirilebilmesi ise ancak eğitimle mümkündür. Böyle bir anlayışla demokrasi, yetişmiş neslin, yeni yetişmekte olan nesle düşünce ve duygularını; hem yaşantı, hem de belirli programlarla aktarma yoluyla vermesi anlamındaki bir eğitimle anlamını bulur (Arıbaş, 1999; Aycan ve Çalık, 2003).

1.1. Demokratik Eğitim

Herhangi bir insan topluluğunu millet yapan milli ve manevi unsurları, milletin varlığını devam ettirmek için yeni nesillere aktarmanın tek yolu eğitimidir. Ayrıca yeni yetişmekte olan kuşakların topluma sağlıklı ve verimli bir biçimde uyum sağlamaları, bireylerin bilgi, beceri ve tutumlarının geliştirilmesi ve davranışlarının bu doğrultuda değiştirilmesi yine eğitimle mümkündür (Genç, 2006). Kısaca nitelikli bir eğitim-öğretim, ideal nesillerin meydana gelmesinde en temel faktördür. Eğitimin daha etkili, verimli ve kalıcı olması da özgürlükçü, hoşgörünün hakim olduğu, bireylerin nesne değil özne olduğu yani kısaca demokratik eğitim ortamlarının varlığına bağlıdır. Demokrasi bilincine sahip, hoşgörülü, düşünen, sorgulayan, analiz ve sentez yapma kabiliyeti olan, "*fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür*" çocukların yetişmesi ise ancak bütün unsurlarıyla demokratik olan eğitimle mümkündür.

Amacı, programları ve yöntemleri demokrasinin temel ilkelerine dayanan eğitim ve öğretim faaliyetlerinde, öğretmen-öğrenci ilişkilerinde ve eğitsel etkinliklerde, öğrencilere birey olarak değer veren, işbirliği içerisinde çalışmalarına imkan tanıyan, karşılıklı saygıya, hoşgörüye, kişiliğe önem veren demokratik eğitim (Kepenekçi, 2003), ırk, dil, din ve mezhep ayrımı yapmaz. Demokratik eğitim ortamlarında, bir yandan çocuklara yönelik rasyonel düşünceye dayalı bir eğitim ortamı oluşturulurken, diğer yandan kişisel yaratıcılığın gelişmesi de önemsenir (Emir ve Kaya, 2004; Touraine, 2002). Bu anlamda demokratik eğitim, eğitimin merkezine öğrenciyi koyar. Öğrenciler, eğitim öğretim faaliyetlerinin pasif bir nesnesi değil, aktif birer öznesi durumundadır. Öğretmenler de klasik anlamda birtakım teorik bilgiler aktaran ve doğrudan bilgi veren kişiler değil, bilgiye ulaşmada ve bilgiyi yapılandırmada çocuklara yardımcı olan, rehberlik eden, etkinlikler planlayıp onları aktif bir şekilde bu etkinliklere dahil eden, düşünmeyi, araştırmayı, sorgulamayı, kısaca öğrenmeyi öğreten kişilerdir.

Okullarda demokratik bir eğitimin başlıca niteliklerini Aycan ve Çalık (2003, 21) şöyle sıralamaktadır:

- Bireysellik: Bireye kendi hayatını özgürce yaşaması öğretilerek bireyin yaşamında bütünlük sağlama,
- Sosyallik: Farklı düşünceleri anlayışla kabul etme,
- Millilik: Milli bilinci güçlendirme,
- Evrensellik: Dünyadaki bireyleri bütünün bir parçası olarak görme.

John Dewey'e göre eğitim sosyal bir eylem olduğu için demokratik bir toplumun eylemleri de demokratik olmak durumundadır. Toplumun eylemlerinin demokratik olmaması durumunda, bunun düzeltilmesi de yine faal olarak demokratik eğitimle mümkündür. Eğitim ve toplum birbirini karşılıklı etkileyen unsurlar olmasından dolayı toplumun demokratikleşmesi de ancak eğitimle mümkündür. Toplumun demokrasiyi benimseyerek eğitime uyarlaması, pratik sonuçları bakımından sağladığı faydaya bağlı olarak toplumun demokrasiye olan inancının artmasına vesile olabilmekte bu da daha olumlu dönüt ile eğitimde demokratikleşmeye ivme kazandırabilmektedir (Bakır, 2011).

1.2. Demokratik Okul Yönetimi

Demokratik bir eğitimin temeli, eğitim-öğretim faaliyetlerinin en önemli parçası olan okullarda atılmaktadır. Okulların demokratik olabilmesinin en önemli koşulu; okul ve sınıf ortamında sevgiye, saygıya, hoşgörüye, anlayışa dayalı bir ortamın oluşturulması ve okulun tüm unsurlarının (öğrenci, öğretmen, aile) okul ve sınıf yönetiminde kendilerini ilgilendiren kararlara katılımının sağlanmasına bağlıdır (Kepenekçi, 2003).

Demokratik yönetim ile demokratik eğitim arasında doğrusal bir orantı vardır. Başka bir deyişle yönetimin demokratikleşmesinde temel rolü okullar ve okul yönetimi oynamaktadır. Çünkü okul yönetimi aslında ülke yönetiminin mikro anlamdaki uygulama şeklidir. Ülke yönetiminde devleti idare edenlere ve kamu idarecilerine önemli görevler düştüğü gibi yarımın yöneticilerinin bugünün çocukları arasından çıkacağı düşünüldüğünde, okul yöneticilerine ve öğretmenlere de bu anlamda önemli görevler düşmektedir.

Demokratik bir okul yöneticisinin sahip olması gereken bazı nitelikleri İlgar (1996, 87) şöyle sıralamaktadır:

- Okuldaki diğer personellerle sürekli işbirliği halindedir ve onları kendisinin en yakın yardımcıları olarak görür.
- Birlikte çalıştığı kişilere önem ve değer verir, onların sorunlarına da hassasiyet gösterir.
- Eleştiriye açık bir ortam oluşturur, 'her şeyin en iyisini ben bilirim' tavrından sakınır.
- Çalışanlarıyla istişare eder ve onların fikirlerinden istifade eder. Verilen kararların ortak kararlar olmasına özen gösterir.

Demokratik okul yönetiminde; her şeyin şeffaf, denetlenebilir ve sorgulanabilir olması; sevgiye, saygıya, hoşgörüye, işbirliğine dayalı olması ve çalışanların fikirlerine değer verilmesi; hem etkili okul yönetimi açısından hem de okulda eğitim gören çocuklara model olması açısından önemlidir.

1.3. Demokratik Sınıf Ortamı

Sosyal iletişim ve etkileşimin en etkili yaşandığı yerler olan okullar; hak, özgürlük, hoşgörü ve saygı gibi birtakım temel demokratik değerlerin çocuklara kazandırılması ve onların hayatına yerleştirilmesi açısından eşit bulunmaz ortamlardır. Bu ortamda öğretmenlerin en önemli görevlerinden biri, çocukların düşünen ve düşünceye saygı duyan bireyler olarak yetişmelerine yardımcı olmaktır (Yeşil, 2002). Öğretmenlerin, çocuğun kişilik gelişimi üzerinde önemli etkisi olduğu muhakkaktır. Birçok bilim insanı, yazar ve düşünür tarafından, okul öncesi dönemde aile bireylerinin; okul döneminde ise aile bireyleri ve bilhassa öğretmenlerin, çocukların demokratik kimlik kazanmalarında önemli bir etkiye sahip oldukları kabul edilmektedir (Kıncal, 2000; Touraine, 2002; Yeşil, 2002). Bu sebeple öğretmenlerin özellikle

sınıf içerisinde öğrenciye karşı sergiledikleri davranışların önemi büyüktür. Çünkü çocuk, günün büyük bir kısmını okulda ve sınıfta, öğretmeni ve sınıf arkadaşları ile birlikte geçirmektedir. Dolayısıyla öğretmenlerin sevgiye, saygıya ve hoşgörüye dayalı, demokratik bir sınıf ortamı oluşturarak ders işleme, çocukların demokratik değerleri benimsemelerinde ve demokratik davranışlar geliştirmelerinde önemli bir rol oynar. Elbette her şeyden önce öğretmenlerin demokratik tutum ve davranışları benimseyen ve hayatına tatbik eden kimseler olması ve bu anlamda öğrencilere rol model olması gerekmektedir.

Richardson (1979), demokratik bir sınıf ortamını oluşturan etmenleri şu şekilde belirtmektedir (Akt. Kepenekçi, 2003):

- Öğrencilerin, demokratik değerlerin (hak, adalet, özgürlük vb.) okulda ve sınıfta hayata geçirildiğini ve bunların önemsendiğini görmesi,
- Öğrencilerin, başkalarına saygı ve güven duymalarının sağlanması,
- Başarıları ödüllendirilerek öğrencilerin özgüvenlerinin geliştirilmesi,
- Okulda veya sınıfta sorunlara çözüm odaklı yaklaşılması,
- Dersin ve sınıfın yönetimi konusunda öğrencilere de birtakım sorumluluklar verilmesi.

Demokratik sınıf ortamında sınıfı ilgilendiren birçok karar öğrencilerle birlikte alınmalı ve kurallar öğrencilerle birlikte oluşturulmalıdır. Öğrencilerin yaşları ve gelişim düzeylerinin de dikkate alınması gereken bu süreçte öğretmenin rolü, uygulanacak yöntem ve faaliyetler konusunda öğrencileri bilgilendirmek ve alternatifler geliştirmektir. Öğretmen, her konuda yeni görüşlere, eleştirilere ve önerilere açık olmalıdır. Sınıf ve okul kurallarının oluşturulmasında öğrencilerin de katılımına yer verilmesi, onların bu kurallara uygun davranışlar sergilemelerinin yolunu açacaktır. Ayrıca böyle bir sınıf ortamı, öğrencilerin kendi başına karar verme ve özdenetim becerilerinin gelişimine katkı sağlayacaktır (İlgar, 1996). Bunun yanında öğretmen, öğrencilerin bilimsel düşünme becerilerinin gelişmesine yardımcı olmalı, işbirliğini teşvik edip kendi kendileriyle yarışmalarını temel ilke olarak benimsetmeli, ödevleri öğrencilerin ailelerine ve çevrelerine danışacağı bilgileri gerektirecek şekilde vermelidir. Kısaca öğretmen, çocukların hayatı tanıması ve onlara sürekli eğitim anlayışının kazandırılması için çaba gösteren bir rehber olmalıdır (Ayca ve Çalık, 2003).

1.4. Demokratik Eğitimde Okul ve Aile İşbirliği

Aile, çocuklar için temel eğitim kurumudur. Eğitimin temeli ailede atılır, okulda devam eder. Çocuklar yaşla ilgili ilk deneyimlerini ailede kazanır ve ilk iletişimlerini evde anne babalarıyla gerçekleştirirler. Okula başlayıncaya kadar çocukların hem doğal ihtiyaçları hem de sosyal ve duygusal ihtiyaçları ailede karşılanır (Samancı, 2016).

Okul ve ailenin işlevlerini yerine getirmemesi veya birbirlerine destek olmaması durumunda, birey ve toplum açısından birçok sosyal problem ortaya çıkabilmektedir. Aile ve okul ortamlarındaki farklılıklar, ailenin ve öğretmenlerin farklı beklentileri, çocuklarda uyumsuzluk ve davranış sorunları ortaya çıkarabilmektedir. Çocuklarının başarısından en çok kendi ailelerinin mutlu olacağı gerçeğinden yola çıkılarak, ailenin, eğitim süreci dışında tutulması söz konusu olamayacağı gibi okul ve aile arasında çocukların eğitimi ile ilgili bir işbirliğinin kurulması da zorunlu olmaktadır (Yeşil, 2002). Okul-aile işbirliğinin güçlü olması, hem okulun amaçlarının gerçekleşmesi hem de öğrencilerin olumlu davranışlar kazanması noktasında önemlidir. Bilhassa ilköğretim dönemindeki çocukların, ortaokul ve lise dönemlerindeki çocuklara oranla ailelerine daha fazla bağımlı oldukları düşünülürse, sağlıklı bir okul-aile işbirliği, çocuğun ileriki hayatında belirleyici unsurlardan biri olması bakımından büyük önem arz etmektedir (Gökçe, 2000).

Okul ve ailenin çocuğa demokratik davranışlar kazandırmada etkili olabilmesi ve okul-aile işbirliğinden verim alınabilmesi için bu iki kurumun demokratik tutum ve davranışlar sergilemesi gerekir. Çünkü demokrasi, ancak kendisinin yaşanabildiği bir ortamda öğrenilebilir ve kazanım olarak edinilebilir (Yeşil, 2002). Bu nedenle ailelerin sürece dahil olabilmesinin ön koşulu; okulun, aile ile iletişim halinde olması ve aileyi tanımaya yönelik çaba içerisinde olmasıdır. Bu durum gerçekte öğrenciyi de tanıma fırsatı vererek ailelerin okulu tanıması ve kendilerini okulun bir parçası olarak görebilmelerine imkan sağlayabilmektedir. Böylece hem öğrenciler için kaynak sağlama fırsatı bulunmuş, hem de akademik başarılarının standardının yükselmesine olumlu katkı sağlanmış olur (Kepenekçi, 2003). Ailelerin okul kararlarına katılmaları, çocuklarının eğitimi konusunda kendilerini geliştirmelerine imkan sağlar. Ayrıca ailenin eğitim düzeyi ile demokratik davranışlar arasında doğru bir orantı olduğu göz önünde bulundurulursa, yeterli eğitim alamamış ebeveynler için düzenlenebilecek eğitim programları ile ailelerin bilgi ve becerilerinin artırılması sağlanabilir. Ailelerin demokrasi konusunda bilinçlendirilmesi, çocuklarının aile ortamında demokratik tutum ve beceriler kazanmasına olumlu katkılar sağlayabilir.

2. SONUÇ

Çocuk eğitimi ve demokrasi ilişkisinin incelendiği bu çalışmada, demokratik eğitimin temel ilkeleri, demokratik okul yönetimi, demokratik sınıf ortamı ve okul-aile işbirliği üzerinde durulmuştur.

Demokratik okul yönetimi, eğitimin demokratik bir yapıya ulaşmasında çok önemli bir boyuttur. Başka bir deyişle demokratik yönetim ile demokratik eğitim doğru orantılıdır. Buna dayanarak diyebiliriz ki; bir okul yöneticisi ne kadar konumunu otorite olarak değil işin gereği olarak verilmiş bir hak olarak görür, birlikte çalıştığı insanlara değer verir ve okulla ilgili kararlara öğretmen, öğrenci ve ailenin katılımını sağlarsa; öğretmenlerin, öğrencilerin ve diğer çalışanların verimi, dolayısıyla okuldaki eğitimin demokratikleşmesi de o kadar artar. Bu durumun, okulun akademik başarısını da olumlu olarak etkilediği söylenebilir.

Eğitimin demokratikleşmesinde bir diğer önemli boyut öğretmenlerdir. Öğretmenlerin, çocuğun kişilik gelişimi üzerindeki etkisi ve özellikle sınıf içerisinde öğrenciye karşı sergiledikleri davranışların özel bir önemi olduğu göz önüne alındığında demokratik bir sınıf ortamında ders işlenmesi, öğrencilerin demokrasiyi benimsemesi ve demokratik davranışlar sergilemesinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu anlamda öğretmenler, öğrencilerin hayatı tanıması ve demokrasi anlayışının kazandırılması için çaba gösteren bir rehber olmalıdır. Bundan dolayı öğretmenler, öncelikle demokrasiyi benimseyen, uygulayan ve öğrencilerine örnek olan kişiler olmalıdırlar.

Çocuklara kazandırılacak olan demokrasi bilincinin işlevsel olabilmesi için okulda uygulanacak demokratik eğitimin yanı sıra öğrenci ailelerinin de sürece dahil edilmesi gerekmektedir. Bunu sağlamak için okul, aileyi tanımaya yönelik çaba göstermeli ve aileyi okulun bir parçası haline getirmelidir. Bu durum ailenin demokratik bilinç kazanmasına yardımcı olabileceği gibi hem öğrencinin hem de okulun her anlamda işini kolaylaştıran ve okulun demokratik misyonunun işlevselliğini üst düzeye çıkaran önemli bir boyuttur.

Ülke yönetiminin pratikte de özgürlükçü, çoğulcu, hoşgörülü, bilgiye ve bilime değer veren, farklılıkları tehdit olarak değil zenginlik olarak gören, ülkenin daha müreffeh, daha yaşanabilir bir yer olmasına ve dünya barışına katkısı olacak fikirlere saygı gösteren, kısaca 'demokratik yönetim' olması için eğitim sisteminin demokratik kültüre göre yapılandırılması gerekir. Bunun için okullarla bağlantısı bulunan tüm unsurlar (hükümet yetkilileri, idareciler, okul yöneticileri, öğretmenler, öğrenciler ve aileler) arasında demokratik ilişki ağının geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Ülkemiz tarihine bakıldığında demokrasi kavramının kapsadığı tüm erdemlerin ve değerlerin (hoşgörü, adalet, sevgi, saygı, vb.) yine bu coğrafyanın geçmişinde var olduğu görülecektir. Asıl mesele bu değerlere sahip çıkılarak geleceğe aktarılmasıdır. Bunu da gerçekleştirmenin yegane yolu, demokratik eğitim kurumlarında çocuk eğitimine verilen önemden geçer.

KAYNAKÇA

- Arblaster, A. (1999). *Demokrasi*. (Çev. N. Yılmaz) Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Arıbaş, S. (1999). *Milli kültür, bilim ve eğitim alanındaki ilişki*. *Milli Eğitim Dergisi*(141), 20-21.
- Aycan, N., ve Çalık, D. (2003). *İlköğretim okullarında demokrasi eğitimi: Manisa örneği*. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 19-29.
- Bakır, K. (2011). *Demokratik eğitim John Dewey'in eğitim felsefesi üzerine*. Ankara: Pegem Akademi .
- Dewey, J. (2004). *Demokrasi ve eğitim*. (Çev. T. Göbekçin) Ankara: Yeryüzü Yayınevi.
- Emir, S., ve Kaya, Z. (2004). *Demokrasi eğitimi ve okul meclislerine yönelik öğretmen görüşleri*. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 69-89.
- Genç, S. Z. (2006). *Demokratik kazanımların gerçekleştirilmesinde ilköğretim öğretmenlerinin etkililiğinin değerlendirilmesi*. *Milli Eğitim Dergisi*(171), 43-54.
- Gökçe, E. (2000). *İlköğretimde okul ve aile işbirliğinin geliştirilmesi*. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(7), 204-209.
- İlgar, L. (1996). *Eğitim yönetimi, okul yönetimi, sınıf yönetimi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Kepenekçi, Y. K. (2003). *Demokratik okul*. *Eğitim Araştırmaları*, 3(11), 49-53.
- Kıncal, R. Y. (2000). *Ailenin Eğitimsel Fonksiyonları*. [Çevrim-ıçı: <http://earsiv.atauni.edu.tr/xmlui/handle/123456789/722>] , Erişim tarihi: 01.10.2015.
- Kıncal, R. Y., ve Uygun, S. (2006). *Demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi uygulamalarının değerlendirilmesi*. *Milli Eğitim*(171), 31-42.
- Kongar, E. (2002). *Demokrasi ve kültür*. (4.Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Samancı, O. (2016). *Okul ve hayat başarısında ailenin rolü*. Erzurum: Nitel Yayınları.
- Touraine, A. (2002). *Demokrasi nedir?* (Çev. O. Kunal) İstanbul: YKY Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yapıcı, M. (2004). *Eğitimli birey demokratik birey ilişkisi*. *Üniversite ve Toplum Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*, e-dergi, 4(3).
- Yeşil, R. (2002). *Okul ve ailede insan hakları ve demokrasi eğitimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Yeşil, R. (2004). *İnsan hakları ve demokrasi eğitiminde yöntem*. *G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 35-41.

YÜKLEME HÂLİ ACCUSATIVE

Faruk GÜRBÜZ¹

ÖZET: Bu çalışmada Türkçedeki “+ı”, “+i”, “+u”, “+ü” hâl eklerinin isimleri yükleme hâline sokmadıklarını, onları belirli yaptıkları konusunu tartıştık. Mesela, “Hasan camı kırdı” ve “Kedi sütü içti” cümlelerinde “cam” ve “süt” kelimeleri bu eklerle belirli yapılmışlardır. Bu kelimeleri bu cümlelerde etkilenmiş unsurlar hâline getirense fiillerin geçişli oluşlarıdır. Bu sebeple bu ekler, “yükleme hâli” başlığı altında değil, “belirtme ekleri” başlığı altında incelenmeli ve öyle de tanıtılmalıdır. Bu ekleri almış isimlere de “yükleme halindeki isimler” değil, “yüklenilmiş, edilgin veya belirli isimler” denmelidir.

Anahtar sözcükler: Yükleme hâli, belirtme ekleri, geçişli fiiller, artikel, harf-i tarif.

ABSTRACT: In this study we discussed that suffixes such as “+ı”, “+i”, “+u”, “+ü” in Turkish are not accusative. These suffixes make the nouns definite. For example: In the following sentences “Hasan camı kırdı / Hasan broke the glass” and “Kedi sütü içti / The cat drank the milk” window and milk words were made definite through these suffixes. That is, with “+ı” and “+ü”. In this sentences these words were made passive participle through transitive verbs, not through these suffixes. Therefore these suffixes not be examined under the title of accusative but it should be examined under the title of definite article and it should also be introduced like that. Nouns that have taken these suffixes must be named as passive participle.

Keywords: Passive participle, definite article, transitive verbs, article, article the.

1. GİRİŞ

Tabiatta yalnız, varlıklara değil, o varlıklar üzerinde oluşan işlere, oluşlara ve hareketlere de şahit oluruz. Rüzgârın estiğini, bir ağacın kurduğunu, bir ışın bir varlığa yöneldiğini, o varlıktan uzaklaştığını, o varlığın içinde veya üzerinde oluştuğunu veya bir nesneye yüklendiğini, bir nesneyi etkilediğini ve onun biçimini değiştirdiğini gözlemleriz. Sonunda, birçok nesneyle çok yönlü ilişkiler içinde olan bu karmaşık dünyanın olaylarını dile döker; kelimeler, cümleler, sözcükler oluştururuz. Varlıkları gösteren göstergelere ad, onların özelliklerini gösterenlere sıfat; bu dünya içindeki işleri, oluş ve hareketleri gösteren göstergelere de fiil deriz.

Meselâ, rüzgâr eserken bir ağacın dalını kırar. Rüzgârın yaptığı kırmak işinin ağacın dalına yüklendiğini, ağacın dalına geçtiğini, onun dalını etkilediğini, dalın ve ağacın biçimini değiştirdiğini görürüz. Sonra da bu işi “Rüzgâr eserken ağacın dalını kırdı.” şeklinde bir cümleye çeviririz. Bu cümlede “ağacın dalı” tamlaması tabiattaki etkilenmiş bir nesneyi gösterir. Ne var ki “kırdı” geçişli fiili olmasaydı, diğer bir ifadeyle bu nesne, bu geçişli fiil cümlesi içinde bulunmasaydı onun etkilenmiş bir unsur olduğunu, ona bir işin yüklendiğini asla anlayamazdık.

Öznel fiilleri eşya üzerine tatbik etmeselerdi, onları bir şeylere yönlendirip yüklemeselerdi geçişli fiiller olmayacaktı. O zaman fiiller dünyasında bir kendi kendine oluş gözlüyor olacaktık. Rüzgâr esiyor, Ağaç kuruyor, Ayşe gülüyor, Çiçek soluyor, Gül kokuyor cümlelerinde olduğu gibi kendimizi muhatapsız, hedefsiz ve yönsüz fiiller içerisinde bulacaktık.

Ediskun (2010) nesneyi “Fiil cümle ya da cümleciklerinde öznenin eyleminden, yani bağımsız, temel ya da yan yargıların sonuçlarından etkilenen kelimedir.” (s. 149) şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımdan nesnenin, kendisine yüklenen edilgin bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Özne nesneye bir fiil tatbik etmedikçe nesne etkilenemez ve dolayısıyla da hiçbir hâle giremez. Tabiatta nesnelere durağandır, yani edilgindir, pasiftir. Fiiller etkileyen,

¹ Erzincan Üniversitesi Fen-edebiyat Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

nesnelere etkilenen, fiiller yükleyen, nesnelere yüklenen, fiiller yönelen, nesnelere yönelinen, fiiller ayrılan, uzaklaşan, nesnelere kendisinden uzaklaşıl原因 unsurlarıdır. Hülâsa nesnelere mekân, fiiller o mekân üzerinde oluşan işler, oluşlar ve hareketlerdir.

Öznelere yaptıkları işler nesnelere ya doğrudan geçer, ya dolaylı olarak. Diğer bir ifadeyle fiil, nesne ile kendi arasına ya hiçbir ek almadan onu doğrudan etkiler, ona yüklenir veya bir ek aracılığıyla nesneyle çeşitli ilgiler, ilişkiler kurar. Bu sebeptendir ki çekim eki almış tümleçlere dolaylı tümleçler denmiştir.

“Hasan eve koştu” cümlesinde Hasan’ın yaptığı koşmak işinin eve yöneldiğini evin sonuna gelen /+e/ ekinden, “Hasan evde oturdu” cümlesinde Hasan’ın yaptığı işin evde oluştuğunu evin sonuna gelen /+de/ ekinden ve “Hasan evden ayrıldı” cümlesinde Hasan’ın yaptığı işin evden ayrılıp uzaklaştığını evin sonuna gelen /+den/ ekinden anlamaktayız. Yani bu fiillerin eve yöneldiğini, evde oluştuğunu ve evden ayrıldığını ekler dolayısıyla anlamış olduk. Ancak “Hasan camı kırdı” cümlesinde camın Hasan’ın fiilinden etkilendiğini veya Hasan’ın fiilinin cama yüklendiğini camın sonuna gelen /+I/ ekinden anladığımızı söyleyemeyiz. Dolayısıyla da bu ekin adına “yükleme” eki, bu eki almış nesneye veya isme de “yükleme hâli” diyemeyiz. Çünkü bu ekin bu gibi cümlelerde sonuna geldiği adı yalnızca belirtmek gibi bir vazife üstlendiği görülmektedir. Biz cümlelerde nesnelere etkilenmiş, kendilerine yüklenilmiş unsurlar olduğunu, bu nesnelere fiillerinin geçişli olduğundan anlamaktayız. Yani /+I/ ekinin yükleme ve etkileme gibi bir anlam taşıdığı ve nesnelere de bu anlamı kattığı kanaatinde değiliz.

1. Yükleme Hâli

Burada evvela, “yükleme hâli” ifadesinin kapalı olduğunu söylemeliyiz. Çünkü bu konu başlığından, hâlin neye veya kime ait olduğu açıkça anlaşıl原因amamaktadır. Bu hâl, ismin mi hâlidir, yoksa fiilin mi? Ayrıca bu ifadede yükleme işini neyin veya kimin yaptığı da belli değildir. İsim mi yüklüyor fiil mi? Yoksa bu yükleme işini /+I/, /+i/, /+u/, /+ü/ ekleri mi yapıyor? İlker vd. (1993) “*Yükleme hâli* : Hareketin neye, kime yüklendiğini gösteren hâldir. Eki: -i, -u, -ü’dür.” (s. 50) şeklinde bir açıklama yapmalarına rağmen bu tanımda “yükleme” kelimesi hâlâ açık değildir. Çünkü “yükleme” yüklenmişlik ifade etmez. Bu sebeple de “yükleme” isim fiili, ismin veya nesnenin vasfı olamaz. Şayet fiilde yükleyicilik gibi bir özellik seziliyorsa o zaman bu gibi fiillere “yükleyen” hâlindeki fiiller demek gerekir ki zaten bu gibi fiillere Arapçada yükleyen, geçen anlamında “müteaddi”, İngilizcede “transitive” ve Türkçede de “geçişli” fiiller denmiştir. Dolayısıyla, şayet isimlerin fiillerden etkilenmişliğinden bahsedilecekse bu gibi konu başlıkları “Etkilenmiş İsimler, Yüklenilmiş İsimler vs.” gibi başlıklar altında incelenmelidirler. Arapça dil bilgisi kitaplarında bu gibi adlandırmaların daha anlaşılır şekilde yapıldığına şahit olmaktayız. Mesela, Arapça gramer kitaplarında etkilenmiş, kendilerine yüklenilmiş isimlere, kendilerine yapılmış anlamına gelen “mef’ul” ve “el-mef’ulu bih” dendiğine rastlamaktayız. (El-Ğelâyînî, 1996, s. III/5)

İlker vd. (1993) yükleme hâli eklerinin “-i, -u, -ü” (s. 50) ekleri olduğunu söylüyorlar. Bizim bu çalışmamız işte bu yanlışlık üzerinde yoğunlaşacaktır. Çünkü bir cümle içinde kendisine yükleme yapılmış, etki edilmiş, geçilmiş isim veya unsurlar, bu ekler sayesinde anlaşılmaz. Bu ekler yalnızca belirtme yaparlar. Cümlelerde yüklenilmiş hâldeki isimler veya unsurlar yalnızca o cümlelerdeki fiillerin geçişli oluşlarından anlaşılır. “Hasan cam+ı kırdı”, “Rüzgâr ev+i yıktı”, “İşçiler yol+u yaptı” ve “Çocuk gül+ü kopardı” cümlelerinde /+I/, /+i/, /+u/, /+ü/ ekleri kaldırıldığında da isimlerin edilgin, yani edilmiş veya etkilenmiş, kendilerine yüklenilmiş oldukları kullandıkları geçişli fiiller sayesinde gayet açık bir şekilde görülür. Bu eklerin, cümledeki nesnelere etkilendiğini anlatmadıkları, onları yalnızca belirttikleri gayet açıktır. “Hasan cam kırdı”, “Rüzgâr ev yıktı”, “İşçiler yol yaptı” ve “Çocuk gül” kopardı cümlelerinde “cam”, “ev”, “yol” ve “gül” kelimelerinin ek almadıkları hâlde de geçişli fiilden etkilenmiş, geçişli fiilin kendilerine yüklenmiş olduğu açık şekilde görülmektedir.

Bu açık gerçeğe rağmen Korkmaz da (2009) yüklem hâlinin ekler yordamıyla oluştuğunu dile getirmiş ve “Yükleme durumu: Cümlede, geçişli fiilin etkisi altında kalan adın içinde bulunduğu durumdur. Bu durum ya eksiz yahut da + (y)I / + (y)U ekiyle karşılaşılır: anlam+ı, ateş+i, bey+i, tarla+yı, tepe+yi, yol+u vb.” (s. 277) şeklinde bir açıklama yapmıştır. Korkmaz’ın bu açıklamadaki ilk cümlesi isabetlidir. Gerçekten de geçişli fiillerin tesiri altında bulunan adların yüklenilmiş, edilgin bir hâlde olacakları açık bir gerçektir; ancak cümledeki isimleri bu hâlde sokan ekler değildir. Çünkü, şayet ekler etkileme işini anlatıyor olsalardı, bu isimlerin sonlarından bu ekler kaldırılınca, artık isimlerin yüklenmişlik ifade etmemeleri gerekecekti. Nitekim Korkmaz, (2009)

Yükleme durumu, geçişli fiil taşıyan bir cümlede, fiilin etkisi altında kalan adın içinde bulunduğu durumdur. Yani addan fiile değil, fiilden ada doğru bir etki, bir yükleme ve bir bağlantı söz konusudur. Bu durumdaki ad, yüklem bildirdiği ve öznenin yaptığı işten etkilendiği için cümlede nesne görevindedir. (s. 277)

İfadeleriyle bizim bu çalışmamızdaki tezimizi bütünüyle doğrulamaktadır. Biz de aynı şeyleri söylemekteyiz. Cümledeki unsurların öznenin yaptığı işten etkilenmiş oldukları fiillerin geçişli oluşlarından anlaşılır. Ancak Korkmaz’ın (2009) yukarıdaki ifadelerinin sonuna “Dolayısıyla bir **belirtme** işlevi yüklenmiştir” (s. 277) şeklinde ilave ettiği görüşüne katılmak mümkün değildir. Çünkü isimler cümlede nesne olunca belirtme işlevi yüklenmezler; sonlarına /+ı/, /+i/, /+u/, /+ü/ belirtme eklerini alınca belirtilmiş olurlar.

Korkmaz’ın (2009) “Yükleme durumu, geçişli fiil taşıyan bir cümlede, fiilin etkisi altında kalan adın içinde bulunduğu durumdur.” (s. 277) şeklindeki ifadeleri doğrudur; ancak “Yükleme durumu, Türkiye Türkçesinde ya eksiz olarak karşılaşılır yahut da yalın, çokluk ve iyelik ekleriyle genişletilmiş adlara +(y) I / +(y)+U ekleri getirilerek kurulur.” (s. 277) şeklindeki ifadelerine katılmamaktayız. Öznelerin nesnelere işler yüklemesi ve onları böylece yüklenilmiş hâlde getirmeleri, geçişli fiilleri kullanmaları ile olur, belirtme eklerini kullanmaları ile değil. Mesela Ahmet öznesi, kâğıt nesnesini yüklenilmiş, etkilenmiş hâlde getirecekse, herhangi bir kağıt veya malum bir kâğıt yırtması gerekir. Ahmet herhangi bir kağıt yırtarsa “Ahmet kağıt yırttı”, belli bir kağıt yırtarsa “Ahmet kâğıdı yırttı denir.” Görüldüğü gibi ikinci örnekte /+i/ eki etkileme değil, belirtme görevi yapmıştır.

Korkmaz (2009) devamla “Eksiz Yüklem Durumu” (s. 277) başlığı altında “Eksiz yüklem durumu, cümle içinde nesne görevi yüklenmiş olmakla birlikte, yüklem durumu eki almamış olan yalın durumdaki adın karşıladığı durumdur.” (s. 277) der. Biz “ekli ve eksiz yüklem durumu” söyleminin isabetsiz olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü “yüklem durumu” eklerle oluşmaz; fiillerin geçişli oluşuyla olur. Korkmaz (2009) daha sonra, eksiz yüklem için “*Bana kocaman bir maşrapa su uzattı.* (H. Balıkcısı, YD, 24)” (s. 278) şeklinde bir örnek vermiştir. Demek ki fiili geçişli olan bir cümle içindeki bir isim veya unsur, kendisine yüklenildiğini hissetmek için bir eke muhtaç değildir. Yine Korkmaz’ın (2009) “Ekli Yüklem Durumu” (s. 278) başlığı altında “Bu durum, cümlede fiilin etkisi altında kalan adın bir belirti ögesi olarak yüklem durumu ekini almış biçimidir. Dolayısıyla bu ad belirtili nesne görevindedir.” (s. 278) şeklindeki ifadelerini de tenkide tabi tutmakta fayda vardır. Korkmaz bu ifadelerinde /+I/ belirtme ekine yüklem durumu eki demektedir. Geçişli fiil cümlelerindeki nesnelere belirli kılan bu eklerin belirtmek gibi bir fonksiyon yüklenmiş oldukları gayet açıktır. Zaten bu ek sayesinde ki yüklenmiş hâldeki nesnelere belirtili nesne denmektedir.

Banguoğlu, (1974) Türkçe dil bilgisi kitaplarındaki yaygın adlandırılışıyla “-i hâlini”, “Adlarda Çekim” (s. 326) başlığı altında inceliyor. “*Kimi hali* adın söz içindeki geçişli fiilden doğrudan doğruya etkilenmesi durumudur.” (s. 328) der. Banguoğlu’nun kullandığı “kimi hâli” terimi pek açık değildir. Çünkü “kimi” sorusu “yüklenmişlik, etkilenmişlik” hissetmemektedir. Yine adların fiilden doğrudan doğruya etkilendiğini anlatan sebebin ne olduğu da bu ifade belli değildir. Banguoğlu bu cümlesinde adın fiilden doğrudan doğruya etkilendiğini

söylüyor; ama bu etkilemeyi /+I/ eki mi yapmış yoksa geçişli fiil mi, bunu açıklığa kavuşturuyor. “Taş *camı* kırdı. Kedi *sütü* içiyor. *Takımları* götüreceğim” (s. 328) gibi örnekler sıraladıktan sonra “Bundan dolayı ona *etkilenme* (accusatif) deriz.” (s. 328) demektedir; ancak neden dolayı kimi hâline etkilenme hali dendiğini ifade etmemektedir. /+I/ ekinden ötürü mü geçişli, fiilden ötürü mü?

Gencan (1992) “-i, -ı durum ekleri, sözcüklerin nesne görevinde olduğunu belirtiyor” (s. 43) demektedir. Burada Gencan’ın da aynı yanlışlığa düştüğü görülmektedir. Çünkü sözcüklerin nesne görevinde olduğunu bu ekler belirtmez; fiillerin geçişli oluşları belirtir. Gencan *Dilbilgisi* (2001) adlı kitabında ise “Adların çekimleri (durumları): Adların tümcelerdeki görevleri çekimlerine (durumlarına) bağlıdır. Adlar başlıca beş durumda bulunur” (s. 181) şeklinde açıklama yaptıktan sonra “*evi* gördüm. *Evi -i* durumundadır” (s. 181) der; ancak bu /+i/ durumu ada ne gibi bir anlam katar, onu belirtmez. Yani 1999 tarihli kitabındaki gibi bu ekler, sözcüklerin nesne görevinde olduğunu belirtir demez. Fakat biz onun “Adların tümcelerdeki görevleri çekimlerine (durumlarına) bağlıdır.” (s. 181) ifadesinden “Ev+i” kelimesinin sonuna almış olduğu /+i/ sebebiyle belirtili durumda olduğunu söyleyebiliriz.

Ergin (1990) /+i/ belirtme ekini “Yapma hâli (akkuzatif)” (s. 283) şeklinde adlandırır ve sonra da

Yapma (Akkuzatif) hâli: ismin geçişli fiilin tesiri altında olduğunu gösteren hâlidir. Ekli veya eksiz olur: **su içti, suyu içti** misallerinde **su** eksiz, **suyu akkusatif** hâlidir. Ekli **akkusatif** hâlinin ekleri **akkusatif ekleridir**. (İlk ve ortaokullarda bu hâle, ek şekline bakılarak, **i hali** denilir.) (s. 284)

Şeklilde bir tanım yapar. Biz bu hâle “yapma hâli” değil de “ismin yapılmış hâli” demenin daha açıklayıcı bir adlandırma olacağını düşünmekteyiz. Çünkü isimler yapamaz ve dolayısıyla da yapma hâlinde olamazlar. Daha açık bir ifadeyle isimler edemez, eyleyemez ve yapamazlar. Etmek, eylemek ve yapmak fiillerin vasfıdır. İsimlere işler yapılır, edilir ve yüklenir ve bu işlemler neticesinde de isimler edilen, yapılan, etkilenen ve yüklenen vs. öğeler hâline gelirler. Ergin’in yukarıdaki “**İsmin** geçişli fiilin tesiri altında olduğunu gösteren **hâlidir**” cümlesinden “yapma hâli” ifadesindeki “hâl”in isimle alakalı olduğu kanaatini taşıdığını anlamaktayız. Oysa bu hâl fiilin yapma ve geçme hâlidir. Örnek olarak vermiş olduğu cümlelerdeki isimlerin sonlarındaki /+i/ ekleri ise yalnızca belirtme ekidir; belirtme görevindedir. Adlar akkusatif hâline girebilmeleri için bir eke ihtiyaç duymazlar. Adların içinde buldukları cümlelerin fiilleri geçişliyse adlar akkusatif olurlar. Dolayısıyla bu mütlaalar ışığında Ergin’in (1990) “Bu ekler ismi akkusatif hâline sokarlar. **Yapma** ifade ederler. İsmi fiile bağlarlar.” (s. 286) şeklindeki görüşlerinin isabetsiz olduğu söylenebilir.

Ergin (1990) “Bu gün iki akkusatif eki vardır. Umumî akkusatif eki -ı, -i, -u, -ü’dür: ağaç-ı” (s. 286) der ve malum ve mutat örnekler verir. Oysa “Su+y+u içti” cümlesinde /+u/ ekinin suya yükleme yapmadığı, yalnızca suyu belirttiği anlaşılmaktadır. Çünkü “Kuzular su içti” dendiğinde cümlede geçen “su” nesnesinin hatip ve muhatapça bilinmeyen, önceden hatip ve muhatap arasında sözü edilmemiş bir su olduğu anlaşılır. Ancak “Kuzular suyu içti” dendiğinde bu su, hatip ve muhatapça bilinen ve daha önce hatiple muhatap arasında bahsi geçmiş bir su olduğu anlaşılır. Dolayısıyla bu cümle içindeki “suyu” akkusatif yapan, cümlenin geçişli fiilidir. Belirtili yapan da ismin sonuna gelen /+u/ ekidir. Şayet bir cümle içinde bir adın akkusatif olabilmesi için /+ı/, /+i/, /+u/ /+ü/ eklerine muhtaç olunsaydı, yukarıda da değindiğimiz gibi, bu eklerden arındırılmış unsurların akkusatif olmamaları gerekirdi.

Ergin (1990)

Bugün edebî dilde unutulmuş, fakat halk ağızlarında yaşayan eski bir akkusatif eki daha vardır. Bu ek iyelik eklerinden sonra kullanılırdı: **el-in** (tuttu), **saç-ın** (çekt), **yüz-ün** (açtı), **göz-**

ün (süzdü) gibi. Bu ek **-n** eki idi. Edebî dilde de son zamanlara kadar kullanılmıştır. Şiirde bugün de kullanılsa yadınmaz ve anlaşılır. Yani hâlâ canlıdır. (s. 286)

Der. Ergin'in bu ekleri akkusatif eki diye adlandırmasını isabetli bulmadığımızı dile getirmek istiyoruz. Dikkat edilirse "**El-in** (tuttu), **saç-ın** (çektii), **yüz-ün** (açtı), **göz-ün** (süzdü)" cümlelerindeki bütün fiiller geçişlidir ve cümledeki adların yapılmış, edilmiş, etkilenmiş ve yüklenilmiş vs. olduğunu bu fiiller belirtmektedir. Ekler ise adların belirttik hâlde olduklarını bildirmektedirler.

Gabain (2007) Eski Türkçenin Grameri'nde ismin "yüklenilmişlik" hâline "Yükleme hali" (s. 66) der. Ancak bu hâlin geçişli fiiller sebebiyle olduğuna dair bir açıklama yapmaz. O da isimleri bu hâlde sokan sebebin belirtme ekleri olduğu ihsasını verir.

Kurt (1998) bu konuyu "Adın -i Durumu" (s. 53) başlığı altında incelemiş ve konuyu "Adın -i eki almış biçimidir" diye kısaca tanıtmıştır. Daha sonra "Adın bu durumuna 'belirtme durumu' da denir." (s. 53) şeklinde ilave bir bilgi sunmuştur. Burada Kurt'un /+I/ ekinin fonksiyonu hakkındaki şahsî görüşünü görememekteyiz. Çünkü Kurt, "Adın bu durumuna 'belirtme durumu' da denir." (s. 53) derken bu görüşün kendisine ait olduğunu hissettirir. Bu arada, "adın belirtme durumu" ifadesinin yanlış, "adın belirtilmiş durumu" ifadesinin doğru olacağını da hatırlatmak isteriz.

Ediskun (2010) ismin belirli hâlini

İsmin -i durumu, isme bir belirlilik kazandırır; o ismi kendinden sonraki fiile bağlar ve o fiilin etkisi altında bulunduğunu gösterir. Örneğin: «**Kâğıdı** yırttım» cümlesinde, **kâğıt** ismine ulanmış olan **-i** eki, kâğıdın -söz söyleyene ve dinleyene göre- bilinen bir nesne olduğunu; **kâğıt** kelimesini yırtmak fiiline bağlayarak bu fiilin etkisine uğradığını, yani yırtıldığını göstermektedir. (s. 111)

Şeklinde açıklamış; doğru ve yanlışın iç içe geçtiği ifadeler ortaya koymuştur. Ediskun'un /+I/ ekinin isme belirlilik kattığı yönündeki görüşü isabetlidir. Bu ekin "ismi fiile bağladığı ve isimlerin fiilin etkisi altında olduğunu gösterir" yönündeki görüşü ise isabetsizdir. Çünkü fiilin isme bağlantısı ve onu etki altına alışı fiilin geçişli olması sebebiyledir; ek sebebiyle değil. Ne var ki Ediskun'un sözdizimi ve cümle bilgisi konusundaki mütalaaları isabetlidir. "Nesne, fiil cümle ya da cümleciklerinde öznenin eyleminden, yani bağımsız temel ya da yan yargıların sonuçlarından etkilenen kelimedir." (s. 349) der. "«(O) bir pire için **yorgan** yakar». (O, **öznedir**, öznenin yaptığı yakma işinden, yani cümledeki yargının sonucundan etkilenen **yorgan** kelimesi nesnedir.)" (s. 349) örneğini verir. "«**Camı** kırdım». (Ben, **öznedir**, öznenin yaptığı **kırma** işinden, yani cümledeki yargının sonucundan doğrudan doğruya etkilenen **camı** kelimesi nesnedir.)" (s. 349) der. Görüldüğü gibi Ediskun bu cümledeki "camı" adının doğrudan doğruya etkilendiğini söyler. Doğrudan etkilenmek demek, bir adın içinde bulunduğu cümledeki fiili ile kendisi arasına etkileme anlamı ihsas eden hiçbir ek almaksızın fiilin geçişli oluşundan etkilenmesi demektir.

Göğüş (1995) "Adların ek almamış durumlarına **yalın**; -i eki almış durumuna **belirtme** durumu denir." (s. 45) şeklindeki ifadesinde /+I/ ekinin anlam ve fonksiyonunu doğru tespit etmiştir. Ancak Göğüş'ün kullandığı "belirtme durumu" ifadesi okura açık ihsaslar vermemektedir. İsmin belirtme durumu mu, ismin belirtilmiş durumu mu? İsmin belirtme durumu denince sanki belirtmeyi ismin kendisi yapıyormuş gibi bir algı ortaya çıkmaktadır. Oysa cümleler içinde de tek başlarına iken de isimler kendi kendilerini belirtmezler; onları ya sonlarına almış oldukları belirtme ekleri veya başlarına gelen belirtme sıfatları belirtili hâlde getirmektedir.

Deny ise, (2012) "-i" belirtme ekini almış adlara "Yükleme hâli (+I hâli)" (s. 183) derken o da yukarıda değindiğimiz mutata bir terimleştirme hatası ortaya koymuştur. Çünkü isimler

yükleme yapmaz; isimlere yüklemeye yapılır. Mesela Deny'nin (2012) "Yüklemeye hâli.. deriyi; sürüyü;" (s. 179) şeklindeki örnekleri bizim bu çalışmamızdaki iddiamızı destekleyen açık örneklerdir. Deri ve sürü isimleri tek başlarına kullanıldıkları zaman hiçbir şeye bir yüklemeye yapmadıkları görülür. Sonlarına almış oldukları /+y+i/ ve /+y+ü/ ekleri ise onların cümle içinde belirtilmiş öğeler olduğunu anlatır ve yine herhangi bir nesneye yüklemeye yapmadıkları anlaşılır; ancak bu adlar "Deriyi kesti", "Sürüyü göttü" şeklindeki geçişli fiil cümlelerinde "yüklemeye" hâline değil, "yüklenilmişlik" hâline girerler. Gerçek bu olunca artık /+I/ eki almış isimlere ek itibarıyla belirtilmiş; geçişli fiillerle ilişkileri itibarıyla de yüklenilmiş, edilmiş, yapılmış, etkilenmiş isimler demek gerekir. Yüklemeye hâli ise fiil için söylenmelidir.

Ercilasun ve Karahan (1996) nesneyi, "'Postacı, iki saatte mektupları dağıttı.' cümlesinde 'postacı'nın yaptığı 'dağıtım' işi, 'mektuplar'la ilgilidir. Cümlede öznenin yaptığı işten etkilenen bu unsura **nesne** denir" (s. 77) şeklinde tanımlarlar. Bu tanım doğrudur. Bu cümledeki "mektuplar" çoğul isminin cümleyi oluşturan geçişli fiilin geçişliliğinden ötürü etkilendiği gayet açıktır. Hâl böyleyken Ercilasun ve Karahan (1996) "Yüklemeye eki taşıyan nesnelere 'belirtili nesne'dir, bilinen bir varlığı karşılar. Bu eki taşımayan nesnelere ise 'belirtisiz nesne'dir." (s. 77) derken belirtme ekine yüklemeye eki derler. Bu tanım cümlesinden /+I/ ekinin hem yüklemeye hem belirtme görevi üstlendiği anlaşılmaktadır. Çünkü yazarlarımız "Yüklemeye eki taşıyan nesnelere belirtili nesnedir." demekteler. Oysa gerçek böyle değildir. Bu ekler sonlarına geldikleri kelimelere yüklemeye değil, belirlilik anlamı katarlar. Nesnelere belirli kılan sonlarına aldıkları /+ı/, /+i/, /+u/, /+ü/ ekleri, onları yüklenilmişlik hâline sokan ise fiillerin geçişliliğidir.

Ercilasun ve Karahan (t.y.)

Yüklemeye hâli bir cümle içinde ismi fiile bağlayan hâldir. Meselâ, 'Evi temizledim' cümlesinde 'evi' ismi, '-i' eki ile fiile bağlanmaktadır. Yüklemeye bildirdiği, öznenin yaptığı işten etkilenen bütün isimler, yüklemeye hâlinde bulunur. Bu isimler, o cümlede nesnesidir. İsimler, şu eklerle yüklemeye hâline girerler. -ı, -i, -u, -ü (s. 30)

Şeklinde bilgiler verirler. Şimdi yazarlarımızın bu ifadeleri içinde doğru gibi görünen fakat gerçekte yanlış olan hususlar üzerinde duralım. Evvela, bu tanımda geçen "yüklemeye hâli" ifadesindeki "yükle-" fiili, isimler için düşünülemez. Bu çalışmamızda sıkça tekrar edildiği gibi isimler "yükle-" işini yapamazlar. Bu işler özneli, yani etken fiillerin işidir. İkinci olarak yazarlarımızın tanımında geçen "isim fiile bağlayan" ifadesi yanlıştır. "Fiilleri isme bağlayan" denmeliydi. Çünkü isimler, pasif; fiiller aktiftir. Yani iş, oluş, hareket yapılmadıkça fiiller isimlere bağlanamazlar. Geçişli fiillerin adlara, nesnelere geçişi ve onlara bağlanması için ekler gerek yoktur. Geçişsiz fiiller ise isimlere /+e/, /+de/, /+den/ ekleriyle bağlanırlar. Üçüncü olarak, yazarlarımızın "İsimler, şu eklerle yüklemeye hâline girerler. -ı, -i, -u, -ü" hükmü ise bütünüyle isabetsizdir. Çünkü isimler "yüklenilmişlik" hâline, öznelere yani fiiller, onlara bir iş yüklerse girerler. Yüklemeye hâline ise asla giremezler, çünkü isimler yüklemeye kudret ve kabiliyetinde değildirler; çünkü iş yapamazlar. Yani isimler için söylenen "yüklemeye hâli" ifadesi yanlıştır. Son olarak yazarlarımızın 'Evi temizledim' cümlesinde 'evi' ismi, '-i' eki ile fiile bağlanmaktadır." şeklinde vermiş oldukları örnekleri de isabetsizdir. Çünkü burada ev'in sonuna gelen /+i/, ev adını sözü söyleyen ve dinleyen için belirli yapmıştır. Geçişli fiilin etkilediği varlığı belirli yapmıştır. Bu cümleyi okuyan veya dinleyenler de bu /+i/ sayesinde "ev" in daha önceden hatip ve muhatap arasında sözü edilmiş bir ev olduğunu anlamaktadırlar.

Ediskun geçişli çatılı fiilleri (2010) "Her zaman bir nesne alan fiiller, geçişli çatılı fiillerdir." (s. 220) şeklinde tanımlar. "Odun kır", "Odunu kır", "Gül kokla", "Gülü kokla", "Su iç", "Suyu iç" örneklerinde görüldüğü gibi. Bu basit örnekler adların, "yüklenilmişlik hâlini" sonlarına aldıkları /+ı/, /+i/, /+u/, /+ü/ eklerine borçlu olmadıklarını gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Şayet isimler "yüklenilmişlik", "edilmişlik", "etkilenmişlik", "yapılmışlık" vs. hallerini mezkur eklerden almış olsalardı, belirtisiz nesnelere bu ekleri almadıkları için etkilenmişlik hissetmiyor olacaktı.

2. Fiiller ve Etkileme

Bu başlık altında daha çok “etkileme” söylemi üzerinde durmak istiyoruz. Çünkü kavramların anlam hudutları sınırlandırılıp belirtilmediğinde anlama ve algıda bir karmaşa oluşmaktadır. Evrende mutlak manada etkisizlik söz konusu değildir. Geçişsiz fiiller sanki yöneldikleri, üzerlerinde oluştukları, kendilerinden ayrıldıkları varlıkları etkilemiyorlarmış gibi bir algı oluşmaktadır. Mesela “Hasan Ayşe’ye sevgiyle baktı”, “Çocuklar bahçede oynadı” ve “Ahmet arkadaşından küstü” cümlelerindeki fiiller adlara doğrudan geçmemiş, ekler aracılığıyla onlarla ilgi kurmuşlardır. Dil bilgisi terminolojisinde bu kabil tümleçlere dolaylı tümleç denmesi de bu yüzdendir.

Yukarı paragraftaki ilk cümlede “Ayşe adı yönelinen, bakmak fiili ise yönelendir. Burada yönelen etkileyen, yönelinen Ayşe de etkilenendir; yani etkilenme hâlidir. Çünkü bir şeye yönelen bir fiil, ona dokunmasa da o şeyi mutlaka ya psikolojik ya fizyolojik olarak mutlaka etkileyecektir. Etkilenen bir varlıkta her zaman fizyolojik, somut belirtiler aramamak gerekir. Biri camı kırdığında cam üzerinde somut emareler görüldüğü için cama etkilenen unsur demek çok kolay olur; ancak Hasan’ın Ayşe’ye yönelik bakma eylemi, Ayşe’yi psikolojik yönden mutlaka etkilemiştir. Ne var ki Ayşe’ye somut bir temas söz konusu değildir. Ayşe kendisine yönelen sevecen bir bakıştan etkilendiğini hiç belli etmese de bakışın Ayşe’ye ulaştığını söylemek mümkündür. Ancak Ayşe kendisine yönelen bakıştan hoşnut olduğunu beden diliyle, gülerek, tebessüm ederek veya sevinerek ifade ettiğinde geçişsiz fiillerin de nesnelere etkilediğini ve onlara geçtiğini düşünebiliriz.

İşte bu mantıkla, “Çocuklar bahçede oynadı” cümlesinde “oyna-“ fiili her ne kadar geçişsiz olsa da bahçeyi etkileyeceğini iddia edebiliriz. Aynı şekilde, Ahmet’in arkadaşından küsmesi ve ayrılması eyleminin, Ahmet’in arkadaşını kendisinden “küsülen” bu sebeple de “etkilenmiş bir unsur” hâline getirdiği gayet açıktır. İşte bu mantıkla biz fiilleri, “geçişli” ve “geçişsiz” diye adlandırmaktansa “dolaylı geçişli” ve “dolaysız, yani doğrudan geçişli fiiller” adı altında sınıflandırmanın daha açık ve daha isabetli olacağını düşünmekteyiz. Çünkü gerçek de zaten böyledir. Bugün geçişli fiiller dediğimiz fiiller, nesnelere yönelme, oluşma, çıkma ve uzaklaşma ifade eden /+a/, /+da/, /+dan/ eklerini almaksızın doğrudan geçmekte. Bu tespit de bizim bu çalışmadaki tezimizi doğrulamaktadır. Çünkü bizim bu çalışmadaki temel iddiamız /+ı/, /+i/, /+u/, /+ü/ eklerinin fiilleri geçişli yapmada ve nesnelere “etkilenmişliği” bildirmede hiçbir fonksiyon üstlenmedikleri istikametindedir.

Hülâsa geçişsiz oluş fiilleri bile neticede bir nesnede, eşya veya mekânda oluşmaktadır. Bu oluş sebebiyle de oluştukları yeri etkiliyorlar demektir. “Ağaç kuruyor”, “Mutfak küf kokuyor” gibi cümlelerde “kokmak” ve “kurumak” fiillerinin nesnelere yok gibi görünüyor. Oysa kokmak işi mutfakta oluşurken, kurumak fiili ağaçta gözleniyor. Demek ki kurumak, ağacı; kokmak, mutfağı etkilemektedir. Bu mütalaalardan sonra biz, nesnelere etkilenen varlıklar diye adlandırmaktansa onları doğrudan etkilenenler, dolaylı etkilenenler; fiilleri de geçişli-geçişsiz diye adlandırmaktansa onları “doğrudan geçişliler ve dolaylı geçişliler adı altında” incelemenin daha doğru olacağını düşünmekteyiz.

3. Belirtme Eki ve Belirlilik Hâli

Bizim yalnızca “belirtme ekleri” diye adlandırmak istediğimiz /+ı/, /+i/, /+u/, /+ü/ eklerini en ihtiyatlı bir biçimde tanıtanlar Demir ve Yılmaz’dır. Demir ve Yılmaz (2003) bu ekleri, “Belirtme Hali”ni (s. 185) anlatırken tanıtmaktadırlar. Oysa bu ekler müstakilen, kendi adları altında tanıtılmalıdır. Bu eke “belirtme eki”, bu eki almış olan isimlere ise “belirtik isimler” veya “belirtilmiş isimler” denmelidir. Çünkü “Belirtme Hali” şeklindeki bir konu başlığında neyin, neyi belirttiği açık değildir. Belirtme hâli teriminde bir “hâl”e girmiş olan ek midir, isim midir? Soruyu şöyle de sormak mümkündür. İsimleri bir “hâl”e sokan ek midir yoksa fiil midir? İşte yazarlarımızın bu ifadeleri bu sorulara net cevaplar vermemektedir. Biz bu karışıklıkları esastan

çözmek için bu eklerin adına “belirtme ekleri” ve bu ekleri almış isimlere de “belirtik isimler”, “belirli hâlindeki isimler”, “belirtilmiş isimler” veya “son eklerle belirtilmiş isimler” demeyi daha uygun bulmaktayız. Yazarlarımız da bu konuyu bu başlıklar altında incelemiş olsalardı konu daha da açıklığa kavuşmuş olacaktı.

Demir ve Yılmaz'ın (2003) “Belirtme Hali -(y)X: Cümlede fiilin gösterdiği oluştan etkilenen isim ögesini gösterir. Bu eki almış olan isim ögesi cümlede belirtili nesne olarak kullanılır.” (s. 185) şeklindeki ifadeleri -belirtme hali başlığı müstesna- gayet açık ve isabetlidir. Çünkü diğer mutat yanlışlıkların aksine, öznenin yaptığı işten etkilenen ismi gösterir demek yerine, “Cümlede fiilin gösterdiği oluştan etkilenen isim ögesini gösterir.” demekteler. Bu görüş doğrudur. Çünkü isim ögesini gösterir demek bir bakıma onu belirtir demektir. Yine yazarlarımız /+ı/, /+i/, /+u/, /+ü/ belirtme eklerine yükleme anlatırlar dememekle mevzuyu açıklığa kavuşturmuşlardır. Hatta Demir ve Yılmaz (2003) belirtme ekini kast ederek “Bu eki alan isimler cümle içerisinde geçişli bir fiil varsa ortaya çıkarlar.” (s. 185) demekle bu ekin yükleme gibi bir fonksiyon üstlenmediğini hissedebilirler. Yalnız, “Belirtme Hali -(y)X” (s. 185) başlığı yerine “Belirtme ekleri” başlığını koymamaları, eklerin “hâl” olduğu algısını uyandırdığı için yine bir algı karışıklığı oluşturmuşlardır. Yazarlarımızın tanımı “Belirtme **Eki** -(y)X: Cümlede fiilin gösterdiği oluştan etkilenen isim ögesini **belirtir**. Bu eki almış olan isim ögesi cümlede belirtili nesne olarak kullanılır.” şeklinde olsaydı tanım daha açık ve daha isabetli olacaktı; mevcut algı ve anlama karışıklığı da meydana gelmeyecekti. Sonuçta da mevzu, “-ı’, -i’, -u’ ve -ü’ morfemleri belirtme ekleridir; bu ekleri almış isimler ise belirlilik hâlinde dirler; yani ekler belirten, bu ekleri alan adlar ise belirtilen durumundadır” şeklinde doğru anlaşılacak olacaktı.

4. İsimlerde Belirtme

Türkçede her ne kadar Arapçadaki gibi bir “el” harf-i tarifi, İngilizcedeki gibi bir “the” artikeli yoksa da Türkçenin adları çeşitli yollarla belirli yaptığı malumdur. Ergin (1990) bu konuda, “Belirtme isimlerin belirli veya belirsiz olduğunu, bilinen veya bilinmeyen nesneyi karşıladığını gösteren kategoridir. Birçok dillerde vardır. Çok defa harf-i tarifle ifade edilir. Türkçede harf-i tarif de, herhangi özel bir belirtme çekim eki de yoktur.” (s. 213) der. Oysa Türkçede ismin /+I/ hâli diye bilinen çekim ekinin belirtme eki olduğu gayet açıktır. Ergin (1990) devamla “Türkçede ancak bazen belirtme ifadesi bulunur ve o da asıl vazifesi başka olan bir ekle karşılaşılır: Cam kırdı, camı kırdı misallerindeki -ı eki gibi” (s. 212-213) şeklinde bir mütalaa ortaya koyar. Bu mevzu, Arapça gramer kitaplarında *El-Marifetu* ve *El-Nekratu* başlıkları altında incelenir. Uralgiray (1986) “**Nekire**, manası tayin edilmemiş bir kelimedir. Kapsamına giren bütün efradına şümüllüdür ve sonu tenvinlidir. **Marife**, manası tayin edilmiş bir kelimedir. Kapsamına lâm-ı ta’rifli kelimeler, zamirler, ismi işaretler, ismi mevsüller, nekire olup münâda durumunda gelenler, özel isimler ve muzaflar girer.” (s. I/471) şeklinde açıklanır. Mesela:

(fi’l-hadikati raculün / Bahçede **bir adam** var) cümlesinde (raculün) kelimesinin manası, (her hangi bir erkek) anlamıyla açıktır. Fakat bu mana geneldir, tayin edilmiş, belirlenmiş bir erkek demek değildir. Bu ismin manası altına giren ‘her erkeğe’ şâmindir. Açık belirtisi kelimenin sonunda tenvin bulunmasıdır. Türkçede bunun karşılığı, kelimenin başına ‘**bir**’ kelimesi getirilmekle sağlanır.” (Uralgiray,1986, s. I/471)

Şeklindeki örnekler nekreyi gayet açık bir şekilde tanımlamaktadır.

İsmin belirlilik yani marife hâli için ise,

(Ene fi’l-kulliyeti / Ben fakülteyim) cümlesinde görülen (ene) kelimesi, (**ben**) manasında bir zamirdir. Bütün zamirler belirli isimdir. Muayyen bir manayı ifade ederler. Başına (el, lâm-ı ta’rif) getirilen (el-kulliyetu / fakülte) gibi bir kelime, (haza kitabun / Bu bir kitaptır) cümlesinde görülen (haza / bu) ism-i işâreti, (ellezî hadara zekiyyun / gelen zekidir) cümlesindeki

(ellezî / +an +en / ki o) ism-i mevsûlü, (Ya farisu ekdim / Ey süvari ilerle) cümlesindeki (farisu / süvari) münâdası, (intesere Mahmudun / Mahmud muzaffer oldu) cümlesinde (Mahmudun) özel ismi ve (Sâfere sâdiku'l-mudiri / Müdürün arkadaşı yolculuğa çıktı) cümlesindeki (sâdiku / arkadaş) muzafı olmak üzere sayılan altı tür isim, ma'rife grubunu oluşturur.” (Uralgiray (1986) s. I/471)

Şeklindeki örnekler yeterlidir kanaatindeyiz. Bütün bu örneklerin Türkçeye çevrilebildiğini gördük. Demek ki Türkçede, İngilizcedeki gibi “the” ve Arapçadaki gibi bir “el” ön eki şeklinde bir artikelin yokluğundan bahsedilse bile, Türkçe kelimeleri marife ve nekre, yani belirli ve belirsiz yapma yollarının mevcut olduğu anlaşılır.

El-Ğelâyînî de (1996) isimlerde belirlilik konusunu,

Marife belirlilik ifade eden bir isimdir. Ömer, Dimaşk ve sen gibi. Nekre ise belirsizlik ifade eden isimdir, Bir adam, bir kitap, bir şehir gibi. Marifeler yedi kısımdır. Zamirler, özel adlar, işaret isimleri, ism-i mevsûller, “el” ön takısı almış isimler, “el” takısı almış isimlere eklenmiş olan muzaflar, yani tamlayanlar, kedisine seslenenler, yani münâdalar. (s. I/147)

Şeklinde açıklamıştır.

İngilizce gramer kitaplarında isimlerde belirlilik-belirsizlik konusu Arapçaya benzer bir şekilde “The Definite Article The, The Indefinite Article ‘A’ / ‘An’ / *Belirli Artikel The ve Belirsiz Artikel ‘A’ / ‘An’*” (Dooley ve Evans, 1999, s. 141-143) başlığı altında incelenir ve bu konu,

The, belirli bazı şeyler hakkında konuşurken isimlerle birlikte kullanılır; yani bir isimden ikinci defa bahsedildiğinde veya henüz bilmiş bir isimden bahsedildiğinde kullanılır. Diğer bir ifadeyle, kim ve hangi sorularına cevap verebiliyorsak the artikeli kullanılır. A (n), ise belirsiz şeyleri anlatmak için kullanılır. (Dooley ve Evans, 1999, s. 141-143)

Şeklinde açıklanır ve

I received **a latter** and **a postcard** on my birthday / *Yaş günümde bir mektup ve bir tebrik kartı aldım. The letter* was from my parents and **the postcard** was from my friend / *Bu mektup annem ve babamdan ve tebrik kartı da arkadaşımdaydı* (Dooley ve Evans, 1999, s. 141-143)

Şeklinde örnekler verilir. Dikkat edilirse bu örneklerde mektup ve tebrik kartı ilk söylendiğinde belirsiz adlardı, ikinci defa söylendiğinde ise artık ilk söyleniş sebebiyle tanınmış hâle geldikleri için, belirli hâle geldiler. Bu yüzden “the” artikelini alarak marife hâline girdiler. Biz de marife hallerini Türkçeye çevirirken, mektup kelimesinin başındaki “the” artikelini “bu” işaret sıfatı ile, tebrik kartı kelimesinin başındaki “the” artikelini de /+1/ eki ile karşıladık.

Ercilasun (2009), Estonyalı bilgin F. Wiedeman’dan Ural-Altay dillerinde artikelin bulunmadığını ve bu özelliğin de bu dil ailesini Hint-Avrupa dillerinden ayıran özelliklerden birisi olduğu (s. 18) bilgisini aktarır. Türkçede Arapçadaki “el” ve İngilizcedeki “the” gibi adların başına gelen bir artikel bulunmadığı malumdur; ancak bu, Türkçenin adları belirli ve belirsiz yapamayacağı anlamına gelmez. İsimler, hatta özel isimler bile “*Balcı Ahmet, Topalın Yusuf, Dursunoğlu Cevat, III. Selim, Yukarı Doğanca, Büyük Çekmece, Marmara Ereğlisi, Batı Trakya*” (s. 324) örneklerinde olduğu gibi çeşitli tamlayanlarla belirli yapılabilirler. Bu mevzuyu Banguoğlu (1974) “Adlarda Belirtme” (s. 324) başlığı altında inceler. “Özlükadlar bir tek, dolayısıyla belirli bir varlığa ad olmuşlardır. Gerçekten *Ahmet* ve *Doğanca* dediğimiz zaman yalnız bir tek kişiyi veya yeri kast ederiz.” (s. 324) der. Bu adlar özel oluşları itibarıyla belirtili adlardır; ancak bu gibi kişi ve yer adları “*Ahmet*’i gördüm”, “*Doğanca*’yı gezdim” cümlelerinde olduğu gibi belirtme eki alabilirler. Bu ek de *Ahmet* ve *Doğanca*’yı diğer adaşlarından ayırarak belirtir. Bu cümleleri duyan birisi muhatabına artık hangi *Ahmet*’i, nerenin *Doğanca*’sını sorularını sormaz. Nitekim Banguoğlu (1974) “Türkçede adları belirtme usulleri çeşitlidir” (s. 324-325) der ve

Belirli (défini) ya da tam *belirsiz* (indéfini) kılmak için adlara belirtme sıfatları getiririz. Belirsiz sıfat olarak *bir* önüne geldiği adı belirsiz kılar. (*bir adam bir oyun bir mesele*). Buna karşılık adlara işaret sıfatları getirmek suretiyle onları belirli yapmış oluruz. (*bu kadın şu ağaçlar o ödeme*) (s. 324-325)

Şeklinde de bilgiler ve örnekler verir.

SONUÇ

Oldukça yaygın bir yanlışlık olarak Türkçede belirtme eki almış isimlere “yükleme hâli”, “etkileme hâli”, “yapma hâli”, “adın belirtme durumu”, “kimi hâli”, “-i hâli” vs. gibi adlar verilmiştir. Bizce bu adlandırmalar doğru ve isabetli adlandırmalar değildir. Çünkü isimler yükleme, etkileme, yapma ve belirtme durumunda olamazlar. İsimler ancak yüklenilmişlik, etkilenmişlik, yapılmışlık-edilmişlik, belirlenmişlik durumunda bulunabilirler. Yükleme, etkileme, yapma, etme, eyleme ve belirtme işi fiillerin işidir; yani bu işleri cümle içinde isimlere, nesnelere; kısaca öğelere fiiller yapabilir; fiillerin yaptığı bu işler sebebiyle de isimler ve nesnelere edilmiş ve yapılmış durumuna girerler.

Kimi hâli terimine gelince, bu terim, temel anlamı itibariyle cümledeki bir adın ne yüklenilmişlik hâlini, ne belirlilik halini çağrıştırmaktadır. Çünkü “kim” bir durum, bir hâl ifade etmez; diğer bir ifadeyle Türkçenin söz varlığında “kim” diye adlandırabileceğimiz bir hâl, bir durum yoktur. /+i/ hâli terimi ise sonuna /+i/ çekim eki almış isimleri kast etmesi bakımından mantıklıdır. Ancak /+i/ hâli ifadesi sonuna gelmiş olduğu ismin kazanmış olduğu anlamdan çok o ismin girdiği biçimi anlatmaktadır. Yani /+i/ hâli demek, /+i/ çekim eki almış isim demektir. Hülâsa bu çalışmamızda vardığımız kanaat şudur: /+ı/, /+i/, /+u/, /+ü/ ekleri belirtme ekleridir. İsimleri belirli hâle sokarlar; yüklenilmişlik, etkilenmişlik, yapılmışlık-edilmişlik, belirlenmişlik hâllerine değil. Dolayısıyla ismin “yükleme hâli” diye bir hâli olamaz.

KAYNAKÇA

- Banguoğlu, Tahsin (1974). *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Baha Matbaası.
- Demir ve Yılmaz (2003). *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Deny, Jean (2009). *Türk Dil Bilgisi Modern Türk Dil Bilgisi Çalışmalarının Kapsamlı İlk Örneği*, çev. Elöve, Ali Ulvi, uy. Benzer, Ahmet, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Dooley, Jenny ve Evans Virginia (1999). *Grammarway*, Swansea: Express Publishing.
- Ediskun, Haydar (2010) *Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümlebilgisi Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- El-Ğelâyîni, Mustafa (1996). *Câmiu'd-Durûsi'l Arabiyye*, Beyrut: El-Mektebetu'l-Asriyye.
- Ercilasun, Ahmet Bican ve Karahan, Leylâ (t.y.). *Liseler İçin Ders geçme ve kredi sistemine göre Türk Dili ve Edebiyatı Türk Dili 3*, İstanbul: Deniz Yayınevi.
- Ercilasun, Ahmet Bican ve Karahan, Leylâ (1996). *Liseler İçin Ders geçme ve kredi sistemine göre Türk Dili ve Edebiyatı Türk Dili 4*, İstanbul: Deniz Yayınevi.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2009). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ.
- Ergin, Muharrem (1990). *Üniversiteler İçin Türk Dili (5. Baskı)*, İstanbul: Bayrak Basım / Yayım /tanıtım.
- Gabain, A. Von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Akalın, Mehmet, Ankara: Tür Dil Kurumu Yayınları
- Gencan, Tahir Nejat (1992). *Dilbilgisi Lise I. II. III.*, İstanbul: Kanaat Yayınları.
- Gencan, Tahir Nejat (2001). *Dilbilgisi*, Ankara: Ayraç Yayınları.
- Göğüş, Beşir (1995). *Ortaokulları İçin Türkçe Dersleri 8*, y. y. : Altın Kitaplar Yayınevi.

Yükleme Hâli

İlker, Ayşe Biray, Himmet Özbay, Hüseyin Tamir, Ferhat Tural, Güzin Kasapoğlu, Hülya Pekacar, Çetin (1993). Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Türk Dili ve Edebiyatı Türk Dili, İstanbul: M. E. B. Devlet Kitapları.

Korkmaz, Zeynep (2009). Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kurt, M. Hakkı (1998). Dil Bilgisi İlköğretim 6, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Uralgıray, Yusuf (1986). Arabça İlk ve İleri Dilbilgisi, Riyad: Tebliğ Yayınları, İstanbul.

HALK İNANÇLARININ PSİKO-SOSYAL NEDENLERİ VE TÜRKİYE'DEKİ HALK İNANÇLARININ TARİHİ TEMELLERİ*

PSYCHO-SOCIAL REASONS OF PUBLIC FAITH, AND HISTORICAL BASIS OF PUBLIC BELIEFS IN TURKEY

*Fatih KANDEMİR***

ÖZET: Halk inançları genel olarak insanın inanma davranışının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bu inançların ortaya çıkmasında, belirsizlik duygusu, güvenlik ihtiyacı, geleceği bilme arzusu ve çaresizlik duygusu gibi birtakım psiko-sosyal faktörler oldukça önemli rol üstlenmiştir. Bu inançlar evrensel olmasına rağmen, ortaya çıkmış olduğu kültürün karakteristik özelliklerini de bünyesinde barındırmaktadır. Türkiye'deki halk inançları da bu bağlamda düşünülebilir. Türkiye'deki halk inançlarının incelenmiş olduğu bu çalışmada bu inançların ortaya çıkış ve günümüze kadar geliş nedenleri ana hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada ayrıca, halk inançlarının resmî dinin dışındaki inançları yansıttığı; ancak, bu inançların bazı yönlerden iç içe geçmiş olduğu ifade edildi. Bununla birlikte bu inançların bilimsel bir analize tabi tutulmaksızın yok sayılmaması gerektiğinin altı çizildi.

Anahtar Kelimeler: Halk İnanıcı, Belirsizlik Duygusu, Güvenlik İhtiyacı, Bilme Arzusu, Çaresizlik Duygusu

ABSTRACT: People's beliefs generally emerged as a product of human behavior to belief. Psycho-social factors such as a sense of uncertainty, need for security, a desire to know the future, and a sense of helplessness have a very important role on the emergence of these beliefs. These beliefs also include the characteristics of the culture in which these beliefs were born although these beliefs are universal. Public faith in Turkey may also be considered in this context. In this study which examined the public belief in Turkey will be put outlines reasons how did they come on the scene and come today. It expressed that public beliefs reflected outside the official religion; however, it was expressed that these beliefs intertwined in some ways. It was also underlined that without being subjected to scientific analysis, these beliefs mustn't be ignored.

Key Words: People's belief, a sense of uncertainty, need for security, a desire to know, a sense of helplessness

1. GİRİŞ

İnsan dışındaki hiçbir canlıda zaman algısı bulunmadığı gibi, bu varlıklar “*Ben kimim? Bu dünyaya niçin geldim? Nereye gideceğim?*”¹ gibi sorularla meşgul olacak bir varoluş kavramına da sahip değillerdir. Oysa ki, varlıklar âlemi içerisinde mümtaz bir yere sahip olan insanoğlu, bilimsel olarak da kanıtlanmış olan zaman, varoluş, anlamlılık ve yeniliği arama genleri sayesinde diğer bütün varlıklardan farklı bir görünüm arz etmektedir. İnsanın anlam arayışı ve daima yeniliği arama özelliği de insanın değerine değer katan farklı bir özelliktir (Tarhan, 2006, s. 540). İnsanoğlu bu özellikleri sayesinde, yakın çevresinden başlayarak gittikçe genişleyen halkalar halinde müşahede edebildiği kadarı ile her şeyi inceler, gözlemler ve

*Bu makale *Karasu Yöresindeki Halk İnançlarının Fertler Üzerindeki Etkileri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2011, Adlı Çalışmanın İlgili Bölümünün Genişletilmesi İle Üretilmiştir.

** Dr., Erzincan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Öğretim Görevlisi, ffatihkandemir@gmail.com

araştırır. Dünya ile ilişki kurarken çok şey borçlu olduğu müşahede sayesinde insanoğlu, etrafında gördüğü her şeyi içine alıp, onları kendince değerlendirerek gözlemediği dünyayı zamanla kendi iç dünyası haline getirmektedir (Yavuz, 1986a, s. 94). İnsanoğlunun bu özellikleri, tarihin ilk çağlarından itibaren bazı filozofların dikkatini çekmiş ve bu filozoflar olaylara anlamlı izahlar bulma konusunda gözlemler yapmışlardır. Bu bağlamda, bazı filozoflar “*bütün insanlar tabiatı gereği bilmeyi arzular*” iddiasında bulunurken, bir kısım psikolog ise insanın “*kesinliği arama*”, “*anlam arama*”, “*bilme ve anlama arzusu*”ndan bahsetmiştir (Spilka ve diğ., 2001, s. 176).

Yine insanın en önemli özelliklerinden biri de, tamamen soyut alanlarla ilgili olan inançları somuta indirgeme eğilimidir. Doğuştan gelen ve çocukluk döneminin karakteristik özelliği olan bu eğilim, ilerleyen yaşla birlikte azalmakta ise de tamamen ortadan kalkmamaktadır. Her türlü mucizeye rağmen inanmamak için birtakım mazeretler ileri süren İsrâiloğullarının Hz. Musa’ya, “...*Ey Musa! Allah’ı açıkça göstermedikçe sana asla inanmayacağız...*” (Bakara, 2/55) diye cevap vermeleri, insanın soyutu somutlaştırma eğilimini göstermesi açısından önemlidir. Bu psikoloji, tarihi süreç içerisinde insanın değişik varlıkları kutsallaştırıp onlara tapınmasını da beraberinde getirmiştir. İfade edilen bu özelliklerinden dolayı insanoğlu, müşahede ettiği olayları kendince değerlendirmiş, her bireyin iç dünyasının subjektifliği sonucunda değişik yorum ve açıklamalar ortaya çıkmış, bu açıklamalar ve yorumlamalar, bazen hayatı renklendirecek tarzda, bazen traji-komik açıklamalar şeklinde olmuş bazen de günümüze kadar geçerliliğini muhafaza edebilen ve bilimsel bir gerçekliği dile getiren bir formda olmuştur.

İnsanın bir yönüyle problemlerine bir çözüm bulma ve böylece hayata anlam verme ihtiyaçlarının bir ürünü olarak ortaya çıkmış olan halk inançları zamanla kitabî/resmî dinin belirlemiş olduğu inançlarla iç içe geçmiştir. Bununla birlikte bu inançlara bazen kitabî/resmî dinin inançlarından daha fazla önem verilmiş olduğu da bir gerçektir. Köse ve Ayten’in türbeler üzerine yapmış oldukları çalışmalarda belirtilmiş olan durumları destekleyecek birçok örnek bulunmaktadır. İstanbul Merkez Efendi Türbesi’nin yanında bulunan ve aynı adla anılan caminin imamının başından geçen bir olay bu örneklerden sadece bir tanesidir. Şöyle ki, imam, bir gün türbe bahçesindeki kapatılmış dilek kutusu üzerine çıkan ve burada dilekte bulunan bir kadın görür. Kadının dilekte bulunmuş olduğu kuyu eskiden açık olan; ancak bugün hurâfe gerekçesiyle görevlilerce kapatılmış olan bir kuyudur. Ancak yine de ziyaretçiler kapatılmış olan kuyunun üzerine çıkarak faklı ritüeller gerçekleştirmektedirler. Söz konusu kadın da böyle bir ritüel gerçekleştirmek için buradadır. Caminin imamı yaptığı uygulamanın hurâfe olduğu gerekçesi ile kadını ikaz eder. Bunun üzerine kadınla imam arasında şöyle bir diyalog geçer:

Kadın: “*Bana bak! Sen kaç senedir burada imamsın?*”

İmam: “*32 yıldır.*”

Kadın: “*Sen 32 yıldır burada bir şey bulamamışsın, ama bak benim kocam yoktu, kocam oldu. Evim yoktu, evim oldu. Az şey mi bunlar, haa?*”

Bu örnekte görüldüğü gibi, aynı mekânı kutsal kabul eden imam ve türbe ziyaretçisinin kutsallığın boyutları konusunda farklılaştığı görülmektedir (Köse ve Ayten, 2010, s. 28-29). Bu bağlamda ele almış olduğumuz bu çalışma, insanın hayatı anlama ve anlamlandırma çabalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmış olan halk inançlarının ne olduğu, bu inançların oluşmasındaki psiko-sosyal bazı faktörlerin neler olduğu ve bu inançların ülkemizde yaygın oluşunun arka planındaki birtakım faktörlerinin neler olduğunu izah etmek için kaleme alınmıştır.

2. YÖNTEM

Halk inancının psikolojik bir olgu olması bu kavramın birçok faktörden etkilenmesini de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla çok boyutlu bir etkiye açık olan halk inancını tek bir yöntemle incelemeye çalışmak konunun anlaşılmasını ve açıklanmasını sınırlayacaktır. Bu

bakımdan çalışmada psikolojik bakış açısıyla birlikte, dinî folklor gibi çalışmaların verilerinden de yararlanılmıştır.

Halk inançları konusu oldukça kapsamlı bir konu olduğundan, konunun işlenmesi bazı sınırlılıkları da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada genel karakteristik özellikleri açısından halk inançlarının ne olduğu ve bireylerin bu inançlara sahip olmasındaki başlıca faktörlerin neler olduğu kısaca izah edilecektir. Ardından, halk inançlarının ülkemizde yaygın olmasındaki başlıca faktörler izah edilmeye çalışılacaktır. Sonuç ve tartışma ile çalışma sonlandırılacaktır.

3. HALK İNANÇLARINA GENEL BAKIŞ

İngilizce'de “*superstition*” sözcüğü ile ifade edilen *halk inancı*, “boş inanç, bâtıl itikat, hurafe” (Atalay, 1999, s. 3282) anlamında kullanılan bir terkiptir. Hançerlioğlu'na göre ise halk inancı “*bilgi alanının dışında kalan ve gerçekle bağlantısı bulunmayan tasarımlara inanma*”dır (Hançerlioğlu, 1975, s. 108).

Batıl inançlar, bir yönüyle bireylerin temel ihtiyaçlarından olan tutarlı ve işlevsel bir anlam oluşturabilme sisteminin bir ürünü olarak ortaya çıkarlar. Bireyler özellikle yaşamlarıyla ilgili olarak bilimin yanıtlamakta yetersiz kaldığı soruların cevaplarını halk inançları içerisinde bulabilirler. Bundan dolayıdır ki, insanların geleceği tahmin ve kontrol edebilmek adına, düşüncelerinde kurguladıkları teorileri kültürel unsurlarla da harmanlayıp, ritüeller haline dönüştürmeleri batıl inançlara toplumsal bir nitelik kazandırır (Ayhan ve Yazar, 2005, s.19).

Kalafat'a göre, halk inançları, halkın yaşanılan gerçek dinî hayatını yansıtır. Bu inançlar, dünyanın her yerinde ve tarihin her döneminde, resmî ve kitabî dinden, güzidelerin temsil ettiği dinden içerik ve mahiyet itibarıyla oldukça farklıdır ve halk inancı, dinin halka göre algılanış ve hayata geçiriliş biçimidir. Bu özelliği ile halk inancı, halkların tarihî inançlarını da az-çok yansıtır. Sürekli yenilenmekle birlikte halk inancının kökleri ilk inanç sistemlerine kadar ulaşır. Bu yönüyle halk inançları, elimizde bulunan, yaşayan canlı bir malzemedir (Kalafat, 1999, s. 88). Bununla birlikte, bir yönüyle kitabî olmayan dinin bünyesine giren, inanç motiflerini ve pratiklerini “hurafe”, “boş inanç” veya “bâtıl (uydurma) itikad” şeklinde sorgulanmadan yargılama eğilimlerinin olduğu görülmektedir. Ancak burada şunun da gözden kaçırılmaması gerekir. Kitabî olmayan, ‘halk dini’ bağdaştırıcı ve uyarlamacı bir özelliğe sahiptir (Atay, 2004, s. 107). Örneğin, Atay'a göre birçoğu kaybolmaya yüz tutmuş olan türbelerin yanında, hâlâ bir çekim merkezi olarak varlıklarını sürdüren türbeler vardır. Varlığını sürdüren bu türbeler, toplumsal dayanışma ve süreklilik işlevi çerçevesinde veya günlük yaşamda karşılaşılan problemleri giderme amaçlı olarak psikolojik işlevlerle yüklüdür. Şöyle ki, bu türbeler, özellikle bayramlarda yöre insanları tarafından topluca ziyaret edilirler. Böylece bir bakıma köy ya da kasabanın sembolü haline gelmiş olan bu türbeler, toplumsal birlik, dayanışma ve güven duygusunun yeniden üretimini sağlayacak ritüellerin odak noktasını oluştururlar. Öte yandan bu türbe ve yatırlar kuraklığı önleme, çocuk sahibi olma vb. amaçlarla da ziyaret edilebilirler (Atay, 2004, s. 108). Ayrıca bu inançlar kitabî dinin inanç ve uygulamaları ile de bazı noktalarda iç içe geçmiş durumdadır. Bu nedenle halk inançlarının hepsini sorgulamaksızın, bu inançların kitabî dine aykırı olduğu gerekçesiyle topluca reddedilmemesi gerekir. Zira insanoğlunun hayat serüvenlerinde bu inançlar oldukça önemli fonksiyonlar icra etmişlerdir.

Tanyu da, halk inançlarının hiçbir sorgulama olmaksızın reddedilmesine birtakım itirazlar yöneltmektedir. Şöyle ki, dünyanın her yerinde, değişik coğrafya ve kültürlerde de mevcut olan halk inançlarına, bid'at, boş inanç, hurafe ve bâtıl inanç gibi değişik isimler verildiği bilinmektedir. Görünüş itibarı ile günümüzün bilimsel gerçeklerine aykırı gibi gözükse de bu inanç ve uygulamaları görmezden gelip, bunları câhil insanların birtakım uydurmaları veya safsatalarından ibaret olarak mı görmek gerekir? Yoksa bu inançlar, dünyayı anlama ve bu yolla hayata anlam ve değer kazandıran bir olgu olarak mı anlaşılmalıdır? Ayrıca, burada

Tanyu'nun ifadesiyle “*Manevî halk inançlarının mahiyetini ilmî ve müteber, geçerli dinî esaslara göre, incelemeden, ölçmeden onu bâtil inanç veya boş inanç, hurâfe olarak görmek, ilmî ve yaşayan manevî ölçüye göre bir yargı sayılabilir mi? Niçin bu inançlara hurâfe denilmesi gerektiğinin ölçüsü nedir?*” (Tanyu, 1976, s. 125) sorularının haklı olarak sorulması ve cevaplandırılması veya en azından cevaplandırılmaya çalışılması gerekmektedir.

Relâtif (görelî) olan bâtil inanç kavramının açıklığa kavuşturulması için, konuyla ilgili birkaç tanımın tahlil ve değerlendirilmesini yapmanın uygun olacağını düşüncesindeyiz. Şüphesiz ki, bu inançların tanımı da dinin tanımı gibi herkesin bakış açısına göre değişiklik arz etmektedir.

Tanyu halk inancı ile ilgili düşüncelerini bâtil inancın, “*Bilgi alanının dışında kalan ve gerçekte bağlantısı bulunmayan tasarımlara inanmadır.*” (Haçerlioğlu, 1975, s. 108) şeklindeki tanımından yola çıkarak izah etmeye çalışır. Tanımdaki özellikle iki noktaya itiraz eden Tanyu, ilk olarak, “*Bilgi alanının dışında kalmak nedir? Bilginin sınırları, ne zaman, nasıl ve ne ile tespit edilir?*” (Tanyu, 1976, s. 126) sorularının açıklığa kavuşturulmasını istemektedir. Ayrıca, Ay ve Güneş tutulmaları, dünyanın şekli vb. konular bir zamanlar bilimin dışında olmalarına rağmen bugün bilimin keşif alanına dâhil olmuştur. Eğer yukarıda belirtilen tanımın doğruluğunu kabul edecek olursak, Ay ve Güneş tutulması gibi bir durumun bir safstatadan ibaret olduğunu da kabul etmek zorunda kalırız ki, bu da bilimsel gelişmeleri inkâr etmek anlamına geleceğinden mümkün gözükmemektedir. Aynı şekilde bu tanımın doğruluğunun kabul edilmesinin doğuracak olduğu diğer bir sonuç da, davranışçı psikolojinin Tanrı, ruh ve ölümsüzlük gibi konulara duyulan inanma ihtiyacını bir hurâfeye indirgelediği gibi, inanç konusu başta olmak üzere birçok felsefi görüş ve ideolojik düşüncelerin bu tanımdan nasibini alarak yok sayılmasıdır.

Tanyu'nun yukarıdaki tanıma ikinci itirazı ise, “*gerçeklikle bağlantısı olmak*” deniliyor. *Acaba “gerçek” nedir? (Gerçek) zaman ve mekânla, araştırma ve incelemelerle değişmemekte midir? Yüzlerce yıl öncesinin insan hayatı ve davranışının, insan bilgisinin temeli olan “gerçekle” bugünün gerçeği aynı mıdır? Mutlak veya kesin bir gerçek nasıl tespit edilebilir?* (Tanyu, 1976, s. 126,1927) noktalarındadır.

Hücrenin ilk keşfedildiği yıllarda bunun çok büyük bir buluş olduğu dile getirilmiş, ardından atom bulunmuş ve atomun bölünemeyecek en son parça olduğu söylenmiştir. Bu buluşların bilimsel bir gerçek olduğu ifade edilmiş, ancak daha sonraki çalışmalarla atomun da bölünebileceği ve subatomik parçacıkların olduğu ortaya çıkmıştır. Yine evrenin sabit ve değişmez olduğu kavramı eskiden beri kabul edilirken Einstein, ışık hızından daha hızlı bir hareket olmadığını ifade etmiştir. Oysa şimdilerde bilim dünyası, ışınsal güç ve varlıkların ışık hızından on bin kat daha hızlı hareket ettiğini göstermektedir. Bu açıklamalar, duygu ve düşüncenin ışık hızından daha hızlı hareket eden bir akışının olduğunu ortaya koymuştur. Bu gibi buluşlar, bilim dünyasında bir hayal kırıklığı meydana getirmiş, daha önceden “gerçek” diye ifade edilen bazı bilimsel gelişmelerin, birden bire “gerçek” ile bağlantısı kesilmiştir. Fakat bilimin en önemli özelliği, kendisini sürekli geliştirmesi ve değiştirmesidir (Tarhan, 2009, s. 152,153).

Tanyu'nun üçüncü itirazı ise, “*Bir varsayımın gerçek olup, boş olmasının ölçüsü pratiktir; pratiğe vurulup gerçekleştirilebilenler (bilimsel açıdan tutarlı olanlar) gerçek, gerçekleştirilemeyenler ise boştur.*” noktasındadır. Bu ifade yüzeysel ve derin bir tahlil karşısında tutarsızdır. Zira hiçbir zaman tecrübesi yapılmayan veya tecrübe edildikten sonra anlatılması mümkün olmayan inançlar da vardır (Tanyu, 1976, s. 127). Örneğin; ölüm ve ölümden sonrası ile ilgili inançlar bu tür tecrübelerdendir. Zira insan ölümü bir kez tecrübe eder ve geriye dönüp yaşamış olduğu tecrübeyi anlatamaz (Karaca, 2000, s. 30). Dolayısı ile bu iddia da yukarıda ifade edildiği gibi yüzeysel olmaktan ileri gidemeyecektir. Aynı şekilde, “*İnanç bilginin bittiği yerde başlar.*” ifadesi de en az bir önceki iddia kadar tutarsızdır. Bu iddia içerisinde, “*İnsan, ya bilir ya da uydurur.*” düşüncesini barındırması açısından tehlikeli olup,

inanmayı uydurmak olarak telakkî etmesi bakımından hatalı olduğu gibi hiçbir bilimsel geçerliliği de yoktur (Tanyu, 1976, s. 127,128). Zira, inanç dediğimiz şey bir yönüyle bilimsel olarak ispatlanamayan, yani objesi tahkike açık olmayan alanlarla ilgilidir. Kur'an'ın ifadesiyle inanan insan, gayba (Bakara, 2/3) inanmak durumundadır.

3.1. Halk İnançları İle İlişkili Bazı Kavramlar

3.1.1. Halk Dindarlığı

Dindarlık kavramının bir yönüyle *dinin yapılmasını emrettiklerini yapmak, yasakladıklarından kaçınmaktır*. Böyle bir tanım ise, zamanla dindarlığın şekilcilikten ibaret olduğu gibi bir kanıyı da beraberinde getirmiş, bu da dindarlığın ahlâkî boyutunun ihmal edilmesine yol açarak, şekilsel olarak dindar gözüken insanların, değişik nedenlerle dinin özüne aykırı olan birtakım inanç ve uygulamalarına neden olmuştur. Bu durum, farklı kültür ve medeniyetlerde olduğu gibi, İslâm kültür ve medeniyetinin hüküm sürdüğü Anadolu'da da varlığını hissettirerek, kitâbî-resmî dinin yanında bir de halkın tasavvurunda hayat bulan ve “*halk dindarlığı*” olarak kavramlaştırılan birtakım inanış biçimlerini de beraberinde getirmiştir.

Türk toplumunun çok yönlü ve dinamik dinî yaşantısı içerisinde, özellikle halk kitlesi arasında yaygın olan ve “*halk dindarlığı*” olarak nitelendirilen anlayış ve uygulamalar önemli bir yer tutarken, şehir merkezlerinde dinî bir eğitim görmüş kimselerden toplumun orta ve alt tabakalarına ve kırsal alanlara doğru gidildikçe, daha çok sözlü kültüre dayalı yerel adetlerin yanında mistik ve büyüsel öğelerle İslâmî öğelerin iç içe girdiği bu halk dindarlığının güçlü bir şekilde egemen olduğu görülmekte (Hökelekli, 2009a, s. 241), bu dindarlığın bazı ritüelleri din görevlileri tarafından da ister istemez gelecek kuşaklara bir kültür taşıyıcısı olarak aktarılmaktadır. Buna mukâbil, daha çok sözlü kültüre dayalı güçlü bir Türk halk dindarlığının karşısında bulunan kitâbî / resmî dindarlık, Günay'ın ifadesiyle, “*Yüksek entelektüel boyutları söz konusu olduğunda oldukça cılız kalmaktadır.*” (Günay, 2003, s. 7). İki kesim dindarlığı arasındaki en önemli fark ise, aydın kesim dindarlığının, görüş ve düşünüşe dayanmasına karşın, sıradan halk dindarlığının şekilde inat ve ısrara dayanmasıdır (Tümer, 1975, s. 80). Bir başka ifadeyle entelektüel kişiler, derin bir bilgiye sahip olup ve daha araştırmacı bir tavır sergilerlerken, çoğunluğu teşkil eden halk tabakası, şekilci ve eski alışkanlıklarında daha ısrarcı bir tavır sergilemektedir. İslâm bilginlerinden biri olan Bîrûni de bu kesimler arasındaki farka dikkat çekmiş, her iki kesimin de kendilerine ait ortak özellikleri doğrultusunda tavır takındıklarını ifade etmiştir (Arslan, 2004, s. 41). Ancak din, sadece kitâbî formlar ile sınırlı kalmayan dinamik bir olgu olduğundan, dinin bu şekli ile halkın tasavvurundaki şekli, varlıklarını daima bir arada (senkretik) olarak sürdürmektedir (Köse ve Ayten, 2010, s. 26).

Aslında, alışılmış ve ortaklaşa paylaşılan bir davranış kuralı oluşturması, ahenkli bir dinî evrende kişileri buluşturması, toplumun ortak paydasını oluşturması ya da kişiye günlük hayatında hazır cevaplar sunması ve onu psikolojik olarak huzura kavuşturması bakımından halk dindarlığı/popüler dindarlık, sorunsuz gibi gözüke de, model bir anlayış olarak sunulmaya devam edildiğinde, meydana getirebileceği sorunlar da, belli bir alanla sınırlı kalmayacak, sağladığı rahatlığın yanında daima istismara açık olacaktır (Hökelekli, 2009a, s. 243).

3.1.2. Batıl İnanç/ Hurâfe

Sözlükte “*bunamak*” anlamına gelen hâref kökünden türemiş bir isim olan hurâfe kelimesi “*akla ve gerçeğe aykırı düşen aldatıcı söz*” (Yel, 1998, s. 381) anlamına gelmekte olup, ayrıca, uydurulmuş hikâye ve rivayet, bu hikâye ve rivayetleri aktarma ve benimseme tutumunu da ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle bâtıl inanç, dinde kesinlikle yeri olmayan, fakat günlük hayatta dinin bir parçasıymış gibi gösterilen ve gerçekte din dışı olan, hatta dinin özüne ters düşen inanç ve uygulamalardır (Varlı, 2008, s. 16). Nazar boncuğundan medet ummak gibi... Bâtıl inançlar genellikle dinin bir parçası veya gereği olarak aktarılageldiği gibi, İsrailiyyât ve esâtîrden olmadığı halde bütünüyle sonradan uydurulan ve genellikle İslâm'ın

gerçeğiyle bağdaşmayan batıl inançları veya çarpık davranış biçimlerini telkin eden hikâyeler (Yetik, 1991, s. 25) olarak da ifade edilmektedir.

Bâtıl inanç, bid'at ve israiliyyât kelimelerinin anlamlarına baktığımızda, hurâfe kavramının sözlük anlamında ifade edilen, “*akla ve gerçeğe aykırı olmak*” ifadesini de bazı yönlerden içerdiği görülmektedir. Bundan dolayı ifade edilen bu kavramların zaman zaman hurâfe diye adlandırıldığı da bir gerçektir. Fakat bu kavramlar arasında birtakım nüansın varlığı da gözden kaçmamaktadır. Bu karışıklığın netleşmesi için ifade edilen kavramların izah edilmesine ihtiyaç olduğundan, söz konusu kavramlar kısaca ifade edilmeye çalışılacaktır.

3.1.2.1. Bid'at

“*Hız. Peygamber ve Ashâb-ı Kirâm döneminde görülmeyip, onunla amel edilmeyen, hattâ bir benzeri olmayan ve İslâm'dan olmadığı halde sonradan ortaya çıkan ve ibâdet kabul edilen görüş ve ameller, sünnete aykırı davranışlardır.*” (Şimşek, 1990, s. 240). Başka bir deyişle “*Bid'at, dinde kesinlikle yeri olmayan, fakat günlük hayatta dinin bir parçasıymış gibi gösterilen ve gerçekte dindışı olan, hatta dinin özüne ters düşen inanç ve davranış biçimleridir.*” (Yetik, 1991, s. 25).

3.1.2.2. İsrailiyyât

Sözlükte, “*efsane, kıssa veya bilgi*” anlamlarına gelmekte olup, büyük oranda Yahûdi kısmen de Hıristiyan kaynaklarından İslâmî literatürlere geçtiği kabul edilen bilgiler için kullanılan bir terimdir (İsrâiliyyât, 2001). Bununla birlikte israiliyyât, Kur'an-ı Kerim'deki kıssaların yorumu ve benzeri durumlarda ayrıntıya ilişkin bilgi vermiş olmak adına Kitab-ı Mukaddes, özellikle de Tevrat ve Tevrat'ın yorumlarından aktarılan Ehli kitap rivayetleri gibi bilgilerdir.

3.1.2.3. Esâtîr

Bâtıl olan, aslı olmayan uydurma hikâyeler ve “*evvelîn*” kelimesi ile birlikte, “*İslâm öncesi milletlerin yazdıkları hikâyeler, masallar*” (esâtîru’l-evvelîn) anlamlarına gelmektedir (Sakallı, 1990, s. 114). Başka bir ifade ile esâtîru’l-evvelîn, eski bâtıl dinlerin inanç ve yorumlarından olup, halkın arasında sürüp giderken, müslümanlaşma sırasında “*Müslümanlaştırılarak*” dine katılan mitolojik hikâyeler ve efsanelerdir (Yetik, 1991, s. 25). Esâtîru’l-evvelîn terkibi, Kur'an-ı Kerim'in birkaç sûresinde (Enfâl, 8/31; Mü'minûn, 23/83; Nahl, 16/24) geçmekte olup, hepsinde de genel olarak Kur'an'ın hak olduğunu tebliğ eden Hz. Peygambere inanmamak için müşriklerin bir bahanesi olarak ifade edilmektedir. Zira onlar, bunun doğru olmadığını ve olsa olsa eskilerin uydurmuş oldukları hurâfe ve bâtıl inanç türünden düşünceler olabileceklerini söyleyerek, “*Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir.*” (En'âm, 6/25) demekten kendilerini alamamışlardır.

3.2. Halk İnançlarının Doğuşunda Etkili Olan Bazı Psiko-Sosyal Faktörler

İnsanoğlu halk inançlarına niçin tevessül etmiştir ve onları böyle davranmaya iten sebepler nelerdir? İnsana dair her şeyin daima çok boyutlu bir yaklaşım içinde ele alınmasının (Sambur, 2006, s. 424) zorunlu olduğu gibi, halk inançlarının ortaya çıkmasında da bu çok boyutluluğun göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Halk inançlarının ortaya çıkmasının, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik, eşyanın ve olayların mahiyetini bilememek, geleceği bilme arzusu, korku ve stres, çaresizlik, kutsallaştırmanın yön değiştirmesi, güvenlik ihtiyacı, başarıya ulaşma ve kendinden emin olma isteği, belirsizlik duygusu, sosyal uyum ihtiyacı, sorumluluğu başka güçlere atfetme, rüyalar ve hayal gücü vb. (Köse ve Ayten, 2012, s. 197-203; 2009, s. 54-60) birtakım sebepleri vardır. Ancak çalışmamızın sınırlılıkları bu nedenlerin hepsini açıklamamıza izin vermemekle birlikte, bu bölümde halk inançlarının oluşmasında etkili olan bazı faktörlere kısaca değinilecektir.

3.2. 1.Eşyanın Tabiatını ve Tabiat Olaylarının Mahiyetini Bilememe

Ariston'un Metafizik'ini "bütün insanlar tabiatı gereği bilmeyi arzular" iddiası ile açmış olması (Spilka ve diğ., 2001, s. 176) insanın, tabiatında var olan bilme arzusunu tatmin etme yolunda bitmek tükenmek bilmeyen bir enerjiye, istek ve arzuya sahip olduğuna da işaret etmektedir. İnsan bundan dolayı mahiyetini bilmediği şeyleri bir yana bırakmamış bilakis, bunları kendince açıklamaya ve anlamlandırmaya çalışmış, bu durum değişik inanç ve uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Şöyle ki, Tanyu, Frazer'in Avusturalya'daki her kabileye mensup erkek, kadın ve çocuğun ayrı birer totemi olduğuna işaret ettiğini dile getirir ve onun nazariyesini özet olarak belirterek, Totemik ruhun hayalet şeklinde dolaştığını ve kadının da rahminde olan çocuğuna kolaylıkla bir totem buluverdiğini ifade ettikten sonra Frazer'in bu anlayıştan yola çıkarak, bu kabilenin çocuk doğumunun sebebini bilmediklerini ortaya koyduğunu ifade etmiştir (Tanyu, 1984, s. 159).

Eşyanın tabiatını ve tabiat olaylarının mahiyetini bilememe ve kendince yorumlama noktasında günümüz bilim geleneğine aykırı birtakım inançlara sahip olma eğilimi, sadece geçmiş insan topluluklarına ait bir özellik olarak, tarihin derinliklerinde kalmış olmayıp, bunun zaman zaman günümüzün bazı modern insanının da bir açıklama şekli olduğu bir gerçektir. Bu bağlamda verecek olduğumuz şu örnek gerçekten manidar olacaktır: I. Dünya Savaşı sonlarına kadar Viyana Üniversitesi'nde Ord. Prof. Olan Commor adında bir Katolik âlim, depremi, "şeytanın titremesi" diye tanımlamış, dünyanın güneş etrafında döndüğünü kabul etmemiş, büyücü kadınların diri diri yakılmasını dâhi istemiştir (Turan, 2003, s. 32).

3.2. 2. Geleceği Bilme ve Öğrenme Arzusu

İnsanın varoluşsal olarak sahip olduğu merak duygusu, bir yandan bilimsel düşüncenin belki de en önemli özelliğini oluştururken diğer yandan da, insanın en çok sömürülen yönünü teşkil etmiştir. Bundandır ki, insanoğlu tarihin ilk dönemlerinden itibaren gerek kendisiyle gerekse çevresiyle ilgili bilinmezleri anlayıp keşfetmeye, istikbâlin neler getireceğini önceden öğrenmeye ve böylece kendi kaderine hükmetmeye çalışmıştır (Aydın, 1995, s. 134). İnsanoğlunun bu arzuları hiçbir zaman ivme kaybetmeden, günün şartlarına göre değişik görünümler altında daha da artarak günümüze kadar gelmiş, insanlık yok oluncaya kadar da varlığını sürdüreceği gibi gözükmektedir. Zaman içinde insanların bu duygularının tatmini için falcılık, huddamcılık, kâhincilik gibi değişik *sözde meslekler* ortaya çıkmış ve toplumda büyük itibar görmüşlerdir (Aydın, 1995, s. 134). Başlangıçta belki de sadece geleceği tahmin edip ona göre hayatlarını düzene koymak, yaşamı kontrol etmek, hayata renk katmak gibi masumâne bir anlayışla ortaya çıkmış olan bu *sözde meslekler* yukarıda da ifade edildiği gibi zamanla bir sömürü aracı haline dönüştürülmüştür.

3.2. 3. Korku ve Çaresizlik

Korku, "tehlikeli durumlar karşısında gösterilen tepki" (Jersild, 1974, s. 407) ya da "bir tehlike karşısında veya bir tehlikeyi düşünürken duyulan kaygı" (Oğuzkan ve Torunoğlu, 2005, s. 298) anlamlarına gelmektedir. Çaresizlik ise, "bir işi sonuçlandırmak, bir güçlüğü aşmak, bir tehlikeyi, bir kötülüğü ortadan kaldırmak için tutulan yol: çözüm yolu, çıkar yol, önlem" (Larousse, V, 1986, s. 2581) diye ifade edilen çare kelimesinin anlamından hareketle, "bir durum, bir sorun karşısında, hiçbir çare bulamama, hiçbir şey yapamama, çaresiz kalma durumu" (Larousse, V, 1986, s. 2581) olarak tanımlanmaktadır. Çaresizlik duygusu, korku kavramı ile birlikte, sosyal, kültürel, psikolojik, ekonomik gibi oldukça geniş bir alanı da içine alarak, insanoğlunun varoluşunu koruma güdüsünden hareketle onun ister istemez birtakım davranışlarda bulunmasına sebep olmaktadır. Korkularını yenemeyen insan, doğal olarak kendini de güvende hissedemez. İşte bu noktada insanın bir kutsala inanma ihtiyacı önem kazanmaktadır (Tarhan, 2009, s. 22). Söz konusu kutsal, bir taşı ifade edebileceği gibi, bir yıldızı, bir bitkiyi, bir hayvanı, kısacası canlı veya cansız her şeyi de ifade edebilmekte, birtakım ideolojiler de bu kutsal kavramının sınırlarına dâhil olabilmektedir. Bunun tek kriteri de bunlara inanan insan açısından bunların fonksiyonel olup olmamasıdır. İnsanın çok kuvvetli olan

çaresizlik duygularını gözden kaçırmayan Freud, din ile ilgili olan “yanılsama” teorisini, tabiat ve toplum karşısındaki insanın acziyet ve çaresizlik tecrübeleri üzerine kurmuştur. Freud’a göre, insanın doğa karşısındaki çaresizliği bir yanılsama olarak Tanrı’ya sığınmakla ancak giderilebilmiştir (Freud, 2011, s. 23-24, 55).

Tabiatı itibarıyla insan ruhu, hem korku hem de ümitle doludur. Fıtrat böyle bir terkip ile kurulmuştur. Korku ve çaresizlik gibi durumlarla karşılaşan insan ümit eder... Emin olmak ister (Kutup, 1987, s. 103,104). Onun içindir ki insan, varlığını korumak için tarihi gelişimi süresince taştan, değişik hayvanlardan, muskanın ilk şekillerinden olan fetiş gibi nesnelere medet ummuş, fal, büyü ve sihir gibi değişik inanç ve uygulamalara başvurmuş, bu uygulamaların doğruluğu veya yanlışlığı bir tarafa o, bu inançtan almış olduğu huzur ve güvenle, içsel hoşluk ve esenliği yaşamış, bu inanç ve uygulamaların ücretlerini de peşin olarak almışlardır. Bu ücret ise insanın yalnız olmadığını hissetmedir (Tarhan, 2009, s. 100).

3.2. 4. Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Faktörler

Toplum içinde mevcut olan her türlü bilgiyi, ilgileri, alışkanlıkları, değer ölçülerini, olaylara bakış açısını ve her türlü davranış şekillerini içine alan maddî ve manevî değerlerden oluşan bir bütünü ifade eden kültür (Turan, 1987, s. 48), etkilemiş olduğu insanların üzerinde birtakım ortak psikolojik etkiler bırakma potansiyeline de her zaman sahiptir. Bununla birlikte, insanın ve insan topluluklarının hayat tarzlarını ve sosyal problemlere ürettikleri çözümleri de ifade eden kültür (Günay, 2005, s. 28), hayatı anlama ve anlamlandırma adına birey ve toplumun yaptığı faaliyetlerle, onların hayatlarında son derece etkili olarak, içinde bulundukları örf ve âdetlerle özel bir dinî çevrenin oluşumunu da sağlar (Armaner, 180, s. 16,17). Ayrıca kültür, bireylerin dinî anlayışının yanı sıra onun duyuş, düşünüş ve davranış gibi birçok özelliğinin şekillenmesinde de etkili olur.

Dünyaya geldiği sosyal ve kültürel bir çevre olan ailede, dil, din, ahlâk, hukuk, gelenek, görenek gibi hayatın her türlü anlayış ve yaşayış şekillerini ve alışkanlıklarını hazır olarak bulan (Yavuz, 1986b, s. 130) birey, sosyalleşme sürecinde toplumda hazır olarak bulunduğu bu kültürü içselleştirirken, çoğu zaman seçici davranmak bir yana, mantıksız gibi gözükkenleri de herhangi bir ihtiyacı karşıladığını düşündüğü sürece özellikle benimser ve kişiliğine mal ederek gelecek kuşaklara miras bırakır.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, toplumun sahip olduğu kültürü sosyalleşme sürecinde bireylerine aktarmasının yanında, bir de bireyler üzerinde onları farklı arayışlara sürükleyen bir müeyyidesi vardır. Başka bir ifadeyle toplum, devamlı ve sosyal davranış bakımından en önemli engellemelerin kaynağını oluşturur. Toplum, bireyi her çeşit âdet ve gelenekler, düzenlemeler, değerler ve yasaklarla kuşatarak, bazen onun istek ve ihtiyaçlarının hemen tatminine karşı, az-çok aşılabilir engeller oluşturur (Hökelekli, 2009b, s. 86). Bu durum, özellikle psikolojik ihtiyaçlarının tatmini noktasında insanları, hurâfevârî inanç ve davranışlar da dâhil olmak üzere farklı arayışlara sürüklemektedir.

Diğer taraftan, fertlerin sosyo-ekonomik durumları da onların birtakım inançlara meyletmesine neden olabilmektedir. Genel olarak baktığımızda, özellikle sosyo-ekonomik seviyesi düşük olan fertler, kısa yoldan para kazanmak amacıyla falcı ve cinci diye tabir edilen insanlara gitmekte iken, realitede herhangi bir şey kazanamamalarına rağmen, kurdukları hayallerle tatmin olmaya çalışmakta; sosyo-ekonomik seviyeleri, standartların üzerinde olan ve dinî bilgidен yoksun olan bazı fertler de meditasyon gibi doğu kültürünün ürünü olan bazı manevî tatmin yollarına başvurumaktadırlar.

3.2.5. Kutsallaştırmanın Yön Değiştirilmesi

Köse ve Ayten’e göre, kutsallaştırma din alanında gerçekleşmediği takdirde, içeriği farklı olmakla birlikte, benzer kalıplarda başka alanlara kaymaktadır. Başka bir ifadeyle, gerçek şekilleriyle tatmin edilemeyen, yani bastırılan inançlar başka bir form altında dışarıya vurabilirler (Köse ve Ayten, 2012, s. 200). Zira, insanın en önemli motivasyon kaynaklarından

birisi de anlam bulma arayışı içinde olmasıdır. Hayatı tüm eksiklikleri ile birlikte bir bütün olarak olumlamayı ifade eden anlam arayışı, hakikat arayışı olarak da ifade edilmektedir. Bu anlamda anlam arayışının temel hedefi, insanı evrendeki konumunu olumlu bir yönde belirleyecek olan nihaî bir anlama kavuşturmak ve böylece varlığını anlamlandırma ihtiyacını gidermektir (Karaca, 2015, s. 80). İnsan dış dünyaya ait algılamalarını tutarlı bir bütün haline getirmeyi ifade eden bir örgütlenme, yani bir organizasyon eğilimi ile dünyaya gelir (Kandemir, 2013, s. 82). Bu açıdan bakıldığında insandaki inanma isteği boşluk kabul edemeyeceğinden, her çağda ve her kategorideki insanların bu türden bir inanca sahip olma olasılıkları her zaman mevcutmuş olacaktı gibi gözükmektedir. Çünkü varoluşsal bakımdan insanın bilinmeyi keşfetme, hakikate ulaşma, korku, çaresizlik ve varoluşu anlamlandırma arzusu geçmişten günümüze uzanan tarihi seyrinin her aşamasında insanı en fazla meşgul eden varoluşsal problemlerin başında gelmektedir. Antropolojik verilerin gösterdiği gibi, fiziksel ve toplumsal alanda problemin çözümüne yönelik çabaların sonuçsuz kaldığı durumlarda insan, doyurucu cevaplar bulabilmek umuduyla metafizik referanslara yönelerek (Tarhan, 2009, s. 9) kendini tatmin etmeye çalışmış ve çalışmaya da devam edecektir.

3.3. Dünden Bugüne Türkiye’de Halk İnançları

“Kurt uluyunca ya ayaz olur ya da kar yağar; İncir ağacının altında uyuyanları Şeytan alıp götürür; Elleri diz üzerinde kavuşturmak, parmakları birbirine geçirip el bağlamak iyi değildir, insanın kısmetini kapatır; Kara kedi görmek uğursuzluk getirir; Gece ıslık çalmak günahdır; Bir adam iki kadının arasından geçerse sözü geçmez; Bir kadın iki erkeğin arasından geçerse çocuğu olmaz; Değirmenden gelen unla yapılan ilk ekmeği yiyen kişinin hanımı ölür; Odanın ışığını evin erkeği yakarsa, o ev daima nur içinde ve bereketli olur; Elim kaşınıyor, elime para geçecek” gibi inanç ve uygulamaların dünyanın her yerinde olduğu gibi ülkemizde de bulunduğu bir gerçektir.

Bu gibi inanç ve uygulamalar, edebî eserlere konu olabilecek kadar özeldir fertlerin genelde ise toplumların duygu, düşünce ve davranışlarını etkilemişlerdir. Umagan’ın işaret ettiği gibi 19. yüzyıl Osmanlı şiirlerinde bu inanç ve uygulamaların yansımalarını görmek mümkündür. Şöyle ki, bugün bile yaygın bir inanç olan *“halk arasında deli görünen kişinin aslında veli olduğu”* inancı Erzurumlu Emrah’ın dizelerine şu şekilde yansımıştır:

“Emrah bu makamda olandır veli

Hakk’a yakın halka görünür deli”

Aynı şekilde nazar etme ihtimali olan kişinin ilk bakışındaki tesiri bertaraf etmek için çeşitli alet ve edavâtların kullanılması ise Dertli’nin dizelerine,

“Yavuz göze uğrar deyü ol tıfl-ı nevresi

Simli hamâyil takmış ninesi yakasına” şeklinde yansımıştır.

Böylece Dertli, bir taraftan nazardan korunması için sevgilinin yakasına ninesinin *“simli muska”* taktığını ifade ederken, diğer taraftan da eskilerde böyle bir âdetin bulunduğunu dile getirmiştir (Umagan, 2002, s. 275-276).

Ülkemizde görülen halk inançları, sadece günümüz insanının bir ürünü değil, bu coğrafyada gerek maddî, gerekse de manevî olarak birtakım etkiler bırakmış olan farklı kültür ve medeniyetlerin de bir ürünü olarak mevcudiyetini sürdürmüş ve sürdürmektedir. Batıl inanç ve hurafeler türünden olan bu halk inançlarının birçoğunun hangi din ve kültürden kaynaklandığının veya etkilendiğinin kesin olarak tespitinin yapılması hiç de kolay olmamakla birlikte, biz bu etkileri genel olarak beş başlık halinde incelemeye çalışacağız.

3.3.1. Türkler'in Müslüman Olması

Türkler, inandıkları mefkûreler uğruna ve millî törelerinin muhafazası için, canlarını fedâ edecek kadar cesur oldukları gibi, yabancı kültürlerin etkisine girseler bile, millî kültürlerine olan vefa, yeri geldikçe gönüllerinde yeniden canlanmıştır (Esin, 1977, s. 237). Bundan dolayıdır ki Türkler, asırlar boyunca farklı dinleri benimsemelerine rağmen, bunlardan hiçbirini eski Türk dinî gelenekleri kadar bütün Türklerin manevî hayatlarında derin izler bırakmamıştır (İnan, 1976, s. 61). Türklerin, tek Tanrılı bir din olan İslâmiyet'i kabul ettikten sonra bile eski inançlarını yeni inanç örtüsü altında devam ettirmeleri, yüzyıllar, belki de binyıllar boyunca kabullendikleri değerlerinden kopamayışlarının bir sonucudur (Kaya, 2001, s. 199).

X. yüzyılda Türk boylarının büyük kitleler halinde İslâmiyet'i kabul etmelerinden sonra da İslâm'ın şiddetle yasaklamasına rağmen büyü ve sihir, İslâm'dan önceki dönemlerden kalan âdetlerle, ayrıca eski İran, Mezopotamya, Mısır ve nihayet Anadolu kültürlerindeki katkılarla günümüze kadar varlığını sürdürebilmiştir. Türkler'in Müslüman olmaları sırasında bu geniş âlemin Kamları, Budist ve Maniheist rahipleri yeni dinin yayılmasını önleyemeyince eski geleneklerini korumak için kendi hurafelerini başka milletlerden öğrendikleri âdet ve inançlarla birleştirip bunlara biraz da dinî bir şekil vererek, cincilik, üfürükçülük, muskacılık ve afsunculuğa yeni formlar kazandırmışlardır (Tanyu, 1992, s. 504).

M.Ö. II. yüzyılda Hunlar'da varlığı tespit edilen “Gök Tanrı”, “Güneş”, “Ay”, “Yer-su”, “Ata” ve “Ölüler” gibi Şamanizm'e ait çeşitli kültlerin bir kısmının varlığını bugün bile sürdürdüğü görülmektedir. Bunlara özellikle çağdaş Altaylılar ve Yakutlar'da rastlanmaktadır (İnan, 1995, s. 1). Günümüz Türkiye'sindeki halk inançlarının oluşumunda, bu eski Türk inançlarının yanı sıra, Hıristiyanlık, Yahûdilik, Zerdüştilik gibi farklı din ve kültürlerin etkilerinin olduğu da bir gerçektir. Orta Asya'dan gelip Anadolu ve Rumeli'ye yerleşen Türkler, buraya kendi kültürlerini de taşımışlar, İslâmiyet'in etkisiyle Arap ve Farslar da Anadolu halk kültürünün oluşmasına katkı sağlamışlardır (Kaya, 2001, s. 199).

Günümüzde hemen hemen hepimizin şahit olduğu halk inançlarının menşei araştırıldığımızda onların bir kısmının eski doğu inançlarına, bir kısmının ise Orta Asya'dan Anadolu ve Balkanlara yerleşmiş olan Türkler'in hayat tecrübelerine dayandığını görmekteyiz. Çocuk sahibi olmak arzusuyla kutsal yerlerin, ağaçların ve mezarların ziyaret edilmesi inanç ve âdeti, geleneksel Türk dinî dönemine kadar uzanmakta ve oradan da adak ve ziyaret inançları şeklinde Müslümanlaşmak suretiyle İslâmî dönemde de varlığını sürdürmüş ve günümüze kadar da uzanmışlardır (Günay ve Güngör, 2007, s. 102).

Ülkemizde var olan inanç ve uygulamaların birçoğu, ilk dönem Türk din tarihinde hâkim olan dinî-kültürel bir din, yani din ile büyüün iç içe olduğu ve tartışmalı bir biçimde “Şamanizm” diye adlandırılan sistemin bir ürünüdür (Günay ve Güngör, 2007, s. 102). Şamanların okuyup üflenmesiyle hastalıkların düzeleceğine dair inancı (İnan, 1976, s. 102) bugün bile varlığını sürdürmektedir.

Bu bölümde, çalışmamız açısından bir hayli önem arz eden eski Türk kültürlerinin günümüze yansımalarıyla ilgili olarak değişik örnekler vererek, eski inançların günümüzün örf ve âdetlerini nasıl etkilediklerini göstermeye çalışacağız.

Gök Tanrı kültü ile ilgili olarak, göğün kutsallığı hususundaki en yaygın uygulama, elleri göğşe açarak dua veya beddua okunması, yeni doğan bebeğin, gerdekten önce damadın, defnedilmeden önce mevtanın göğse kaldırılmasıdır (Kaya, 2001, s. 210).

Eski Türkler'de görülen dağ kültü ile ilgili olarak Anadolu'da pek çok dağ ve tepeyle ilgili efsaneler anlatılır, onların kutsallığından bahsedilir, o dağdaki bir yatıra dua edilir, ona adak adanır ve onun için kurban kesilir. Örneğin; Hacıbektaş'taki *Arafat Dağı*, Kırıkkale'deki *Denek Dağı*, Varto'daki *Kaçkar Tepesi*, Edremit'teki *Kaz Dağı*, Akçakoca'daki *Karkın Dağı*, Ağrı Dağı, *Bingöl Dağları*, *Hasan Dağı*, İstanbul Beykoz'daki *Yuşa Tepesi* kutsallaştırılan dağ ve tepeler arasındadır. Anadolu'daki bazı dağ ve tepelerin üzerlerinde bulunan bu yatırlar, genel

olarak bu dağların adlarıyla anılmaktadır. Ancak yataının tarihî şahsiyeti ve gerçekliği pek saptanamaz. Bu durum, İslâm öncesi dönemlerdeki dağ kültürünün, İslâmî dönemde kimliği bilinmeyen evliya halini aldığını düşündürmektedir (Ocak, 2005, s. 121).

Diğer Türk inançlarından biri olan ve günümüzde özellikle hastalık tedavisi sebebiyle ağaç kültürünün kullanılmasının ilgi çekici örneklerini görmekteyiz. Örneğin; Hacı Bektaş Veli Tekkesi'ndeki Balım Sultan Türbesi'nin önündeki dut ağacı bu amaçla kullanılmaktadır. Şöyle ki; bu ağacın kabuğunun diş ağrısına iyi geldiğine inanılır ve bu ağacın kabuğu ağrıyan dişin üzerine konur (Eröz, 1992, s. 105). Bu örnekte, ata ve ağaç kültürü birleştirilmiştir. Dut ağacının, türbenin önünde bulunması sebebiyle, türbedeki ulu şahsın ruhuyla bağlantı kurulmaktadır. Ulu şahsın ruhu, ağacın kabuğunu da kutsal ve koruyucu bir hale getirmiştir. Tıpkı şamanların, hastanın ağrısını kendi üzerlerine aldıklarına inandıkları gibi ağacın kabuğunun da diş ağrısını kendine geçirdiğine inanılır. Böylece kültürler, temas büyüsüyle birlikte kullanılmış olur (Kaya, 2001, s. 207).

Eski Şamanist kavimlerin ağaç kültürü, Hristiyanlara geçerek "Noel Ağacı" şekline dönüşmüş, bu ağaç, yılbaşında Hristiyan dünyasında olduğu gibi, ülkemiz kültürüne de girmiştir. Hristiyanlar bu ağaç kültürünü, Hz. İsa'nın doğumu hakkındaki bir efsaneye dayandırarak kitaplarına uydurmuşlar ve ona dinî bir hüviyet kazandırmışlardır (Erdil, 2006, s. 13).

Eski Türklerdeki ölüm kültürünün yansıması ise, bütün Anadolu'da olduğu gibi Caferiler tarafından da uygulanmakta ve belirgin bir toplumsal değere sahip olan bazı cenaze törenlerinde görülmektedir. Örneğin; Göktürkler'de ölüm halinde yas törenleri yapılır, matem sırasında saç baş dağıtılır, yüz ve kulaklar bıçakla çizilerek kan akıtılırdı. Daha sonra ise yemek vermek âdet haline gelmiştir. Hunlar, Göktürkler, Uygurlar ve Oğuzlar'da da ölünün hatırasına törenler düzenlenir (Bayraktar, 2006, s. 90) ve düzenlenen bu törenlere "yuğ" denirdi. Genellikle ölenler için at yarışları yapılır ve "ölü aşı" denilen ziyafetler verilirdi. Ölülere at, sığır ve koyundan kurbanlar da sunulurdu (Tümer ve Küçük, 1993, s. 83). Güngör, ölü için yapılan "yoğ" töreniyle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

"Yoğ- Yuğ törenleri, Türk toplulukları açısından önemli törenlerdir. Ölünün arkasından ağıt yakmak / söylemekle başlanılan *yuğ-yoğ* törenleri günümüzde ölümü müteakip verilen "*ölü aşı*, *can aşı*, *kazma takırtısı*, *can pidesi* vb." isimli yemekle devam etmektedir. Özellikle Orta Asya Türk topluluklarında ölünün ruhunu teskin ve onun kötülüklerinden korunmak amacı ile verilen bu yemek, Anadolu'da mahiyet değiştirerek ölüye sevap olsun inancı ile verilmeye devam etmektedir. Örneğin ölmüş olan yakınlarını rüyasında gören kimse, sabah kalktığı anda onun için mutlaka bir sadaka verir, iyilikte bulunur, hayır yapar. Hatta bu durum o kadar yaygın bir hâl almıştır ki, hiçbir neden yokken sabah size çay ısmarlayan birine ilk söylenen söz "*Dedeni rüyanda mı gördün?*" dır." (Güngör, 2007, s. 4).

Yine eski Türkler'de görülen kansız kurbanların bir türü olan "*saçı (libation)*"nın yansımaları değişik bir şekilde ülkemizde de görülmektedir. Bu dinî terim, bütün Türk boylarında ortak ve Moğollar'da "*saçu*" olarak geçmektedir. Kanlı kurbanlara "*tayılga*" yahut "*hayılga*" dendiği gibi *saçı* ya da "*saçılga*" yahut "*çaçılga*" denmektedir (Bekki, 1996, s. 16-28). Mahiyet itibarıyla *saçı*, olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan *ıye* ve *ruhlara* sunulan, onlar adına onların rızasını ve yardımını kazanmak için dağıtılan cansız nesnelere verilen bir isim, öz itibarıyla bir cins kurbandır (Kalafat, 1995:111). Göçebe Türk boylarında süt, kımız, yağ, bulgur karıştırılmış süt, *saçı* olarak kullanılan şeylerdendir (Bekki, 1996, s. 16-28).

Saçı, hayatın her safhasında görülür. Çocuk dünyaya gelince, çocuğun ilk dişi çıkınca, ilk defa saç tıraşı olunca yapılan pratikler ile ölen bir kişinin ardından yapılan yardımlar da saç olarak değerlendirilebilir. Saçı, giderek İslamiyet'in de etkisiyle "sadaka" ile aynilemiştir (Kalafat, 1995, s. 111). "*Darısı başımıza!*" temennisinin bu tür bir saçı âdetinin kültürümüzdeki kalıntısı olduğu anlaşılmaktadır (Günay ve Güngör, 2007, s. 96).

Taş kültü günümüzde Yakutlar, Kırgızlar, Tatarlar, Azeriler, Türk Kazakları ve Makedonya'daki yörükler arasında, ayrıca Türkistan ve Kıbrıs'ta varlığını sürdürmektedir. Anadolu'da kutsal kabul edilen taş ve kayalar, bir menkıbeyle bağlantılı olarak evliya kültürüyle birleştirilmiştir (Kaya, 2001, s. 205). Böyle bir taş kültürünün Hızır ile bağlantılı bir versiyonuna Trabzon ili Şalpazarı ilçesi Kadırğa yaylasının *Don Taş* mevkiinde anlatıldığına bizzat şahit oldum. Şöyle ki; Çok eski tarihlerde bir kadın koyunlarını, kazanlarını ve köpeğini alarak, karların erimediği bir mart ayında yaylaya gitmek için yola çıkmış. Yolda giderken daha sonradan Hızır (a.s.) olduğu söylenen bir zat, kadına, henüz karlar erimeden nereye gittiğini sormuş. Kadın da, “*yaylaya gidiyorum*” cevabını verince, o kişi, karlar erimediği için yaylaya gitmenin tehlikeli olacağını, gitmekte kararlı ise “*inşaallah*” demesi gerektiğini söylemiştir. Kadın da:

“*İnşaallahı maşallahı yok,*

Mart’ı arkama attım,

April(Nisan)’i önüme kattım.”

diyerek yoluna devam etmiştir. Çok geçmeden kadın, koyunları, köpeği ve kazanlarıyla birlikte taşa dönüşmüştür. Bugün bile dikkatli bir şekilde bakıldığında koyunlara benzetilen taşlardan dolayı, bu menkıbeye nisbetle o mevkiye “*Don Taş*” denmektedir.

3.3. 2. Farklı Dinlerden Kalmış Olan Dinî ve Kültürel Etkiler

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren değişik kültür ve medeniyetlere beşiklik yapmış olan Anadolu, ister istemez ev sahipliği yapmış olduğu bu kültür ve medeniyetlerin örf – âdet, din – dil gibi unsurlarından da etkilenmiş, bu etkiler değişik dönemlerde konjektürel olarak farklı görünümde altında günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Önceden Şamanizm, Budizm, Maniheizm ve Zerdüştlük gibi dinlere bağlı olan din adamları, Câhiliyye devri Arap kültürüne ait hurafelerin câhil halk tabakası arasında yayılmış olmasını fırsat bilerek daha çok şaman afsunlarına âyetler, Kâbe, Levh-i Mahfûz, Arş, Kürsî gibi İslâmî motifleri karıştırmak suretiyle mesleklerini yeni dinlerinde de devam ettirmişlerdir. Şamanizm’den intikal eden *su kültü*, Yahudilik’ten geçen *tılsımlar*, Hristiyanlık’tan kalan *türbeleri kutsallaştırma* hurâfeleri bu konudaki bazı örneklerdir (Yavuz, 1998, s. 382).

Ayrıca, Anadolu’daki halk inançlarının oluşmasında, Eski Türklerin sahip olduğu Şamanizm sisteminin etkisi olmakla birlikte, bu etki mutlak manada Şamanizmle sınırlı kalmamıştır. Her ne kadar Şamanizm, günümüz Anadolu’sunu etkileyen en önemli unsur olmakla birlikte, Budizm, Maniheizm ve Hristiyanlık gibi dinlerin de etkilerinin olduğu bir gerçektir.

İran dinleri içerisinde, tek Tanrı inanişına yer vermesi bakımından en dikkat çekici olanı, adını kurucusu Zerdüş’ten alan Zerdüştlük’tir. Bu dine, dayandığı tek Tanrı Ahura-Mazdah’a nisbeten “Mazdeizm” de denmektedir (Tümer ve Küçük, 1993, s. 107). III. yüzyılda Maniheizm, Mısır başta olmak üzere Afrika’da büyük bir ilerleme göstermiş, IV. yüzyılda Afrika yoluyla İspanya ve İtalya’ya geçmiş, uzun bir süre Anadolu’da yayılma imkânı bulmuştur. Emevîler döneminde rahat bir hayat süren Mani dini mensupları, Abbasîler tarafından başlatılan tercüme faaliyetlerine büyük ölçüde katkıda bulunmuşlar, Maniheizm metinlerin Arapça’ya tercüme edilmesini sağlamışlardır. İnançlarından dolayı bu dönemde Mani dini mensupları, İslâm literatüründe “Zındık” diye anılmaya başlanmıştır. Ayrıca, Hristiyan teologların Maniheizm’e karşı yazdıkları eserlerin çokluğuna bakılırsa bu dinin, Hristiyan dünyasını da tehdit ettiği söylenebilir. Maniheizm’de İslâm’ın emrettiği gibi olmasa da namaz, oruç, abdest gibi ibadetlerin varlığı bu dinin değişik inanç ve uygulamalarının Anadolu’da yayılmasına vesile olmuştur (Güngör, 1988, s. 148,149,150).

Eski dönemlerde Zerdüş’ten rahipler, dinî temizlik idealini ateşle simgelemişler, bundan dolayı da tarihe, “*ateş yakıcılar*” şeklinde geçmişlerdir (Özalp, 1994:450). Hatta ateş motifi onlar

için kutsallık derecesinde önemli olduğu içindir ki, Eski İran paralarında bu motife de yer verilmiştir (Gündüz, 2007, s. 680). Bunun sonucunda, Zerdüştlüğün yaygın olduğu İran'da ateş, o zamanlarda İran dinî yapısının en göze çarpan niteliği halini almış ve güneşin sızmasına bile izin vermeyecek şekilde ateş tapınakları yapılmıştır. Ancak, İslâm dininin İran'da yayılmasından sonra, Zerdüştilik sınırlı bir biçimde 3 yüzyıl varlığını sürdürmüş, 8-10. yüzyıllarda artık yaşama şansını yitirdiği için Zerdüştiliğin son temsilcileri İran'ı terk edip, Hindistan'a yerleşmişlerdir (Özalp, 1994:450). Zerdüştilik'teki genel inanışa göre ateş, her şeyi yaktığına göre üzerinden atlayan kimselerin de günahlarını yakmakta ve onları temizlemektedir. Özellikle, Hıdrellez gibi önemli gün veya gecelerde bu işlem gerçekleştirilirse insanın bütün günahları, üzerinden atladığı ateşe düşerek yanacak ve böylece insan, günahlarından arınmış olacaktır. Bu tür bâtil inançlar, zamanla kendi sınırlarını aşarak Müslüman toplumların arasına girmiş, dilek veya günah kavramlarıyla da süslenerek bir bid'at ve hurâfe hüviyetine bürünmüştür (Varlı, 2008, s. 282).

Dünyayı öküzün boynuzuna yerleştiren tasavvur da İran kaynaklıdır ve Türkler arasında bu anlayış, Müslüman olduktan sonra yayılmıştır (Günay ve Güngör, 2007, s. 88). Zira, birçok konuda olduğu gibi bu inanç da büyük bir olasılıkla, daha önceden Müslüman olan İranlıların bu inançlarının sonradan Müslüman olan Türkler tarafından dindenmiş gibi algılanmasıyla onlar arasında yayılmıştır. Bu inancın yanlışlığını Ömer Hayyam, bir rubaisinde şöyle dile getirmiştir:

“Gökyüzünde bir öküz var ki, adı Ülker’

Başka bir öküz de yerin altında saklıdır

Sen ey zekâ, gözünü aç da bu iki öküzün

Arasında ne kadar eşek bulunduğunu gör” (Turan, 2003, s. 64).

Ayrıca, “Kaf” dağı hurâfesi de İran efsanelerinden kültürümüze geçmiştir. Zira, Eski İranlılar “Kaf” isminde kutsal bir dağ ile onun üzerinde “Anka” adında bir kuşun varlığına inanmışlardır. Bu kuşa ait efsaneler Osmanlı edebiyatına dâhi girmiştir (Erdil, 2006, s. 11). Bu inanışın Kur'an kaynaklı olduğu inancı ise tamamen yanlış olup, Kur'an-ı Kerim'de Kafdağı ile ilgili herhangi bir bilgi olmadığı gibi sahih hadislerde de böyle bir bilgi yoktur.

Özet olarak söyleyecek olursak; Mısır, Babil, Hindistan, Roma, Keldânistan ve Orta Asya gibi yerlerden ve Hint dinleri, İran-Acem âdetleri, Yahûdilik, Hıristiyanlık ve Şamanizm gibi din ve kültürlerden birçok Bid'at ve hurâfe ile bâtil inançlar farklı coğrafyaların kültürlerini etkilediği gibi toplumumuzu da derinden etkilemiştir (Varlı, 2008, s. 24).

3.3.3. Hz. Peygamber Adına Uydurulmuş “Sözde Hadisler” ve İslâm Mitolojisi

Dinin farkında olmadan yozlaştırılmasının yanı sıra bilerek ve kasten aslından uzaklaştırılması da ister istemez, birtakım problemleri beraberinde getirmiştir. Bu problemlerin başında hiç kuşkusuz, İlâhî kaynaktan gelen vahiylerin, ilk uygulayıcısı olan Peygamberlerin zamanındaki parlaklığının kaybolması, flulaşmasıdır.

Hıristiyanlık ve Yahûdilikteki kadar olmasa da Hz. Peygamberin vefatından sonra birtakım hesaplar uğruna ve O'na rağmen din yozlaştırılmaya çalışılmıştır. O'na rağmen diyoruz, zira Hz. Peygamberin, *“Bile bile her kim bana (hadis) isnâd ederek yalan uydurursa Cehennemdeki yerine hazırlansın.”* (Müslim, “Zühd”, 72) şeklindeki uyarılarına rağmen birtakım hadisler uydurulmuştur.

Şîa fırkalarından tefsirle uğraşan Zeydiyye, İsmailiye gibi belli başlı gruplardan olan İmamiyye, Kur'an'daki bütün övgü âyetlerinin, imamlar ve onları sevenler hakkında; bütün kötüleme ve azarlama âyetlerinin de imamların muhalifleri ve düşmanları hakkında nazil olduğunu kabul etmişlerdir (Ateş, 1975, s. 147-160).

Hz. Peygamberin ruhbanlığı yasaklamasına rağmen tasavvufun doğuşu aşamasında, Hasan Basrî ve Râbia gibi ilk sûfiler evlilikten kaçınmakla yetinmemiş, aynı zamanda evliliği

kötü görmüşlerdir. Hatta, hicrî ilk iki asır gibi erken bir devrede bekârlığı haklı çıkarmak için bazı hadisler uydurulup Peygambere nispet edilmiştir (Fahri, 1992, s. 218). Safevîler de Seyyid, yani Hz. Peygamber'in soyundan geldiklerini gösteren belgeler uydurmuşlardır (Dalkıran, 2002, s. 61).

Çoğu zaman tecrübe, sadece ritüelle değil, hikâye şeklinde ve mitsel olarak da ifade edilmiştir (Kayıklık, 2006, s. 492). Bu durum diğer dinlerde olduğu gibi İslâm dini mensupları arasında da yaygın olarak kullanılmış, bunun sonucunda da “*İslâm Mitolojisi*” denilen sözde dinî bir kültür oluşmuştur.

İslâm Mitolojisi, bâtil inanç ve hurafelere kaynaklık etmiş ve bunların unutulup gitmelerini önleyerek toplumun hafızasında her zaman birtakım izler bırakmıştır. Hemen belirtelim ki, buradaki İslâm'dan kasıt şüphe yok ki, Kur'an-ı Kerim'de yazılı olup, Hz. Peygamber'in tebliğ edip hayata geçirdiği, İslâm'ın ana inanç, ibadet, ahlâk ve muamelât kurallarından oluşan, kısacası bizatihi İslâm dininin kendisi değil, Hz. Peygamber'in vefatı sonucu onun kişisel karizmasının ortadan kalkmasının ardından, eski kavmî zihniyetlerin yeniden devreye girmesiyle başlayan tarihsel süreç içinde oluşan, İslâm anlayışı ve bu anlayışın oluşturduğu kültürdür. O halde bu kavramla kastımız, “*İslâm'ın yayılmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren, başta Arap yarımadası Arapları olmak üzere, İslâm idaresine dâhil olan muhtelif halkların kültürlerinden değişik yollar ve vesilelerle İslâm kültürüne geçen, ama İslâmî renk ve kalıplarla yeniden üretilerek benimsenen, özümşenen, İslâm kültürü içerisinde yayılıp-tabiri caizse- “İslâmîleşen”, dolayısıyla muhtelif İslâm İlâhiyat kaynaklarında kendine yer bularak, halk arasındaki inanç unsurlarına dönüşen, edebiyat ve sanat ürünlerine konu veya ilham kaynağı olan bir “mitolojiler bütünüdür.”*” (Ocak, 2009, s. 138).

Kur'an-ı Kerim'de ifade edildiği gibi, Hz. Musa'ya kısa bir süre yol arkadaşlığı yapan ve hakkında yalnızca, kendisine Allah tarafından ilim verilmiş bir kul mealinde, ismi dahi zikredilmeksizin tek bir ibare bulunan bir şahsiyet hakkında (Kehf, 18/65), zamanla nasıl oluyor da bütün İslâm dünyasında ma'lum bir Hızır kültü oluşturuluyor, en üst kademededen en alt kademeye kadar Müslüman halkların inancı haline gelebiliyor ve hakkında muazzam bir malzeme yığını birikebiliyor? Bu imajın nasıl teşekkül ettiği, nasıl ve nereden alıntılanarak İslâmî kaynaklara dâhil edildiği ve yüzlerce yıl bu kaynaklarda nasıl yer bulabildiği (Ocak, 2009, s. 141) sorusunun esaslı bir şekilde cevaplandırılması gerekmektedir.

3.3.4. Cahiliyyenin İzleri

İslâm, tam bir aydınlık ve bilgi dini olduğu için, Arabistan'da İslâmiyet'in yayılmasından önceki devre, daha dar anlamı ile Hz. İsa'dan sonra Hz. Peygamberin gelmesine kadar geçen zamana "cahiliyye" devri adı verilmiştir (Pusmaz ve Ağırakça, 1990, s. 296). Aslında bu devrin asıl özelliği bilgisizlik değil, aksine İslâmiyetten önceki bu devrin, göze çarpan en kabarık çizgisi, zorbalık ve zorbalığın muhtelif şekilleridir. Yani, zulüm, çocukları toprağa diri diri gömmek, kuvvet ve kudretini başkalarına duyuracak çılgınlıklar yapmak, para ve satvetin yettiği kadar kadın ve dost edinmek, alabildiğine zinâ yaparak ve keyf ederek sıhhatini harcamak, “Câhiliyye” devrinin belli başlı özelliklerindedir (Damışman, 1956, s. 194).

Bu devrin en önemli özelliğinin başında gelen bâtil inanç ise, “*Biz onlara ancak bizi daha çok Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz*” (Zümer, 39/3) bahanesi ile bazen hamurdan bazen ise ahşaptan yaptıkları putlara tapınmalarıdır.

Kendilerince namuslarını ve haysiyetlerini korumak, bazen de sakat ve “çirkin” olarak doğan çocuklardan kurtulmak için çocukların diri diri gömülmesi bu devrin en çarpıcı bâtil inançlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde devrin şiir edebiyatında dahi kendisine çok fazla yer edinecek kadar şarap içmeye önem verip, tefecilik yapmayı gelenek haline getirmiş olmalarından dolayı Kur'an'ın, “*Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin.*” (Âli İmrân, 3/130) ikazı ile uyarılan insanların yanında hanımına:

“*Ben ölürsem, sen, âciz ve konuşma bilmeyen*

İki yüzlü ve kumar bilmeyen birini isteme.”

diyecek kadar kumara düşkün olan şairlerin varlığı da bir gerçektir (Pusmaz ve Ağırakça, 1990, s. 296). Yine bu devirde, sihir, cincilik, kehanet, fal okları, yıldızlara bakmak, küçük kareler çizip içlerine harf veya sayı yazmak, düğüm atmak ve üflemek gibi yollarla büyü yapmak da oldukça yaygındı (Tanyu, 1992:506).

Bütün bu âdet ve inançlar, Arapların İslâmiyet'i kabul etmesinin ardından bütünüyle ortadan kalkmamış, günün şartlarına göre farklı görünümler altında az veya çok etkisini sürdürmüş ve sürdürmeye de devam etmektedir.

3.3. 5. Batıl İnanç ve Hurâfeler İle İlgili Yayınlar ve Popüler Kültür

Bugün, radyo, televizyon, internet gibi kitle iletişim araçları, hiçbir dönemde görülmediği kadar hayatımızın etkin ve belirgin bir parçası haline gelmiştir. Medya şu veya bu şekilde gündemimizi belirlemekte, günlük yaşamımızın akışı medyalar tarafından biçimlendirilmekte ve yönlendirilmektedir (Kaplan, 1991, s. 1). Medyanın bu etkin özelliği, art niyetli insanlar için adeta bulunmaz bir fırsat olarak ortaya çıkmış, medya kullanılarak İslâmî inanç ve değerlere aykırı birtakım inanç, ideoloji ve ritüeller, dinî bilgidен yoksun halklar tarafından bazen bilerek bazen de bilmeyerek içselleştirilip uygulanmıştır. Ayrıca, halkın kendiliğinden doğa ve toplumsal çevresiyle kurduğu ilişkilerin bir uzantısı olarak ürettiği, yaşattığı, katıldığı halk kültürünün yanı sıra, bir de doğanın bir uzantısı olmayıp, kurgusal nitelikte olan popüler kültür vardır ki, bu kültür, yukarıda ifade ettiğimiz kitle iletişim araçları vasıtasıyla hızla yayılan niceliksel fazlalığın yanında niteliksel yoksulluğun kültürüdür. Film kahramanları, çizgi film karakterleri vb. popüler kültür vasıtasıyla adeta küçük bir köye dönüşen dünyamızda bir uçtan bir uca çok hızlı bir şekilde yayılmaktadır (Sezal, 2003, s. 123). Bir zamanlar bütün dünyada bir fenomen haline gelen çizgi film kahramanları Şirinler'in Kominizmin propagandasını yaptığı ifade edilirken bu gibi daha birçok ideolojinin kitle iletişim araçları vasıtasıyla yaygınlaştığı bir gerçektir. Aynı şekilde ebedi âleme göç eden Müslümanlar için yaptığımız, “*Allah nur içinde yatırsın*” duasının da son zamanlarda popüler kültürün yıkıcı bir mirası olarak, “*Işıklar içinde yatsın*” şeklinde telaffuz edilmeye başlandığı da bir gerçektir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

İnsanoğlunun korkuları, ümitleri, eşyanın mahiyetini bilememesi ve kendince açıklamaya çalışması, gelecek ile ilgili düşünce ve yorumları tarihin en eski devirlerinden bu yana hep var olmuş ve bundan sonra da var olmaya devam edecek gibi gözükmektedir. Halk inançlarının günümüze kadar gelmesinin tarihi temelleri ortadan kalkmış olsa bile bu inançlar farklı formlar altında varlıklarını sürdürebilecektir. Zira bu inançların kaynağı temelde insandır ve insanın psikolojik yapısı bu inançların varlığını garanti altına alacak bir özelliğe sahiptir. İnsan zihninin tutarsızlık kabul etmemesi, her şeyi apaçıklık ve kesinlik ilkesi çerçevesinde bilmek istemesi, çevresinde olup biten olgu ve olayların hepsini anlamlandırma arzusu ile dünyaya gelmesi, bu inançların da sürdürülmesinde önemli bir fonksiyon icra etmektedir.

Evren, insan için her an açıklanma ihtiyacı doğuracak genişlikte olan olgu ve olaylarla doludur. Kaldı ki, bugün bilimin açıklayıp, bilimsel gerçeklik hanesine yazmış olduğu bilgiler yarın değişebilme potansiyelini de bünyesinde barındırmaktadır. Fakat insanın psikolojik yapısından kaynaklanan merak, anlama ve anlamlandırma vb. ihtiyaçları bilimsel açıklamaları bekleyecek kadar sabırlı değildir. Bununla birlikte, birey ve toplumun kendileri için daima bir gerçeği ifade ettiklerine ve bunlardan bir fayda elde ettiklerine inandıkları inanç ve uygulamalar daima var olacaktır. Ancak burada önemli olan nokta şudur. Bugünün modern insanı için bilimin şekillenmesine yönelik ilham kaynağı olan bu inanç ve uygulamaların hiçbir kritiğinin yapılmadan “boş inanç”, hurâfe” vb. şeklinde etiketlenerek yok sayılması bilimsel gelişmenin de sekteye uğramasına neden olabilir. Bir zamanlar, gök gürlemesinin nedenini “*Tanrı'nın arabasının teker sesleri*” olarak anlayıp, açıklamaya ve böylece hayatı kontrol etmeye (ki,

bunlar bilimin üç fonksiyonudur) çalışan insan olmasaydı, insanoğlu bugün uzayı keşfetme cesaretini de gösteremezdi.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, H. ve Şahin, M. (2007). *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Armaner, N. (1980). *Din Psikolojisi I*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Arslan, M. (2004). *Türk Popüler Dindarlığı*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Atalay, Hâmit. (1999). *İngilizce-Türkçe Sözlük (J-Z)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atay, T. (2004). *Dini Hayattan Çıkar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ateş, S. (1975). "İmamiyye Şiasının Tefsir Anlayışı". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1945, sayı: 20, 147-172.
- Aydın, M. (1995). *Fal*, İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt 12, s. 134-138). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ayhan, İ. ve Yazar, F. (2005). "Batıl İnançların Psikolojisi", Pivolka, 2005 (4), sayı: 17, 15-19.
- Bayraktar, A. (2006). "Keçiören Caferilerinde Ölüm Adetleri ve Uygulamaları". Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006 (11), sayı: 2, 85-93.
- Bekki, S. (1996). "Türk Mitolojisi'nde Kurban", Akademik Araştırmalar, 1996 (1), sayı: 3, 16-28.
- Çay, A. (1985). *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*. Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları.
- Dalkıran, S. (2002). "İran Safevî Devleti'nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi ve Osmanlı'nın İran'a Bakışı". Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002, sayı: 18, 55-102.
- Danışman, N. (1956). "Câhiliyye Kelimesinin Mâna ve Menşe'i". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1956 (5), sayı: 1-5, 192-197.
- Erdil, K. (2006). *Yaşayan Hurafeler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kafdağı. (1991). *Şâmil İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, s. 281-281), İstanbul: Şâmil Yayınevi.
- Eroğlu, A. H. (2000). "Hristiyanların Bölünme Sürecine Bir Bakış", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2000 (51), sayı: 309-325.
- Eröz, M. (1992). *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnanıcı) ve Alevilik ve Bektâşilik*. İstanbul: Türk Dünyası Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Esin, E. (1977). "Millî Kültür Tarihi Safhalarına Bakış". Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Dergisi, 1977, sayı: 2, 237-292.
- Fahri, M. (1992). *İslâm Felsefesi Tarihi*. Kasım Turhan (Çev.). İstanbul: İklim Yayınları.
- Freud, S. (2011). *Bir Yanılsamanın Geleceği*. Hasan İlhan (Çev.). Ankara: Alter Yayıncılık.
- Günay, Ü. (2005). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Günay, Ü. (2003). "Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri". Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2003, sayı: 15, 5-36.
- Günay, Ü. ve Güngör, H. (2007). *Başlangıçlarımızdan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2007). *Yaşayan Dünya Dinleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Göngör, Harun. (2007). "Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar". (Yayına Hazırlayanlar, Ülkü Çelik Şavk, Yunus Koç, Fatma Türkyılmaz, Mikail Cengiz), ss. 1-6, Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler (16-17 Nisan 2007 Hacettepe Üniversitesi Sıhhiye Yerleşkesi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,
- Güngör, H. (1988). "Maniheizm". Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1988, sayı: 5, 145-166.
- Hançerlioğlu, O. (1975). *İnanç Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hökelekli, H. (2009a). *Din Psikolojisi Yazıları*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Hökelekli, H. (2009b). *Psikolojiye Giriş*, İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları.

- İnan, A. (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyallar ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnan, A. (1952). "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1952, sayı: 4, 19-30.
- İsrâiliyyât. (2001). *İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 23, s. 195-199). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Jersild, A.T. (1974). *Çocuk Psikolojisi*. Gülseren Günçe (Çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kalafat, Yaşar. (1999). "Türk Dünyası Tarih Çalışmalarında Halk İnançlarının Önemi". Milli Folklor. Cilt 6, sayı 44, s. 88-91.
- Kalafat, Y. (1995). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kandemir, M. (2013). Bilişsel Gelişim, Terzi, Ş.I, (E.d.). *Eğitim Psikolojisi* içinde (ss.75-132). Ankara: Pegem Akademi.
- Karaca, F. (2015). *Din Psikolojisi*, Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.
- Karaca, F. (2000). *Ölüm Psikolojisi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Kaplan, Y. (1991). *Enformasyon Devrimi*. İstanbul: Rey Yayınları.
- Kaya, M. (2001). "Eski Türk İnanışlarının Türkiye'deki Halk Hekimliğinde İzleri". Folklor/ Edebiyat, 2001 (7), sayı: 25, 199-218.
- Kayıklık, H. (2006). "Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi". İslâmî Araştırmalar Dergisi, 2006 (19), sayı: 3, 491-499.
- Kılıç, A. (2001). *Isparta Yöresi Halk İnançları, Uluslar Arası Anadolu Kongresi Bildirileri*. Eskişehir-Ankara: Evrak Yayınları.
- Köse, A. ve Ayten, A. (2012). *Din Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Köse, A. ve Ayten, A. (2010). *Türbeler: Popüler Dindarlığın Durakları*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Köse, A. ve Ayten, A. (2009). "Batıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Analiz". Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2009 (9), sayı: 3, 45-70.
- Kutup, S. (1991). *Fi Zılâl-il Kur'an*, İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Larousse (1986). *Çare* (cilt 5, s. 2581). İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2009). "İslâm'ın Temel İnançları Etrafında Oluşan 'Mitolojik' Kültür: 'İslâm Mitolojisi' Yahut İslâm İlahiyatının İhmal Edilmiş Önemli Bir Sorunsalı (Bir "mise-en-question" Denemesi)". Milet ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, 2009 (6), sayı: 1, 137-163.
- Ocak, A. Y. (2005). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oğuzkan, F. ve Sibel T. (2005). *Korku, Yeni Türkçe Sözlük*. Ankara: Bilim ve Kültür Yayınları.
- Özalp, Ahmet. (1994). *Zerdüştlük*, Şâmil İslâm Ansiklopedisi (cilt 6, s. 448-450). İstanbul: Şâmil Yayınevi
- Pusmaz, D. ve Ahmed, A. (1990). *Câhiliyye*, Şâmil İslâm Ansiklopedisi (cilt 1, s. 269-270). İstanbul: Şâmil Yayınevi.
- Sakallı, Talat (1990), "Esâtîru'l-Evvelîn", Şâmil İslâm Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul: Şâmil Yayınevi.
- Sambur, B. (2006). "Din ve Psikoloji İlişkinini Yeniden Düşünmek". İslâmî Araştırmalar Dergisi, 2006 (19), sayı:3, 423-440.
- Sencer, M. (1968). *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*, İstanbul: Ge-Da Yayınları.
- Sezal, İ. (2003). *Sosyolojiye Giriş*, Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi.
- Spilka, B., Shaver, P. ve A. Kirpatrick, L. (2001). "Din Psikolojisi Açısından Genel Bir Atıf Teorisi". Çev. Kuşat, A. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001, sayı: 11, 173-196.
- Şimşek, M. S. (1990). *Bid'at*. Şâmil İslâm Ansiklopedisi (cilt 1, s.240-241). İstanbul: Şâmil Yayınevi.
- Tanyu, H. (1992). *Büyük*, İslâm Ansiklopedisi (cilt 6, s. 501-506). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tanyu, H. (1987). *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Tanyu, H. (1984). "Totem, Totemizm ve Tabu Üzerine Yeni Araştırmalar". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1984 (26), sayı: 1, 155-172.

- Tanyu, H. (1976). "Dinî Folklor veya Dinî-Manevî İnançların Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1976, sayı: 21, 123-142.
- Tarhan, N. (2009). *İnanç Psikolojisi: Ruh, Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoğlu*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tarhan, N. (2006). "Konferans: Modern Psikoloji ve Din". İslâmî Araştırmalar Dergisi, 2006 (19), sayı: 3, 539-542.
- Turan, M. (2003). *Tarih Anekdotları*. Sakarya: Matsan.
- Turan, M. (1987). *Kültür Değişmeleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Tümer, G. ve Küçük, A. (1993). *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Tümer, G. (1975). *Bîrûni'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Umagan, S. (2002). "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Şiirine Yansıyan Âdet ve Gelenekler". Ekev Akademi Dergisi, 2002 (6), sayı: 13, 273-282.
- Ülken, H. Z. (1971). "Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1971, sayı: 17, 1-28.
- Varlı, M. (2008). *Bidat, Hurâfe ve Bâtıl İnançlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları.
- Yavuz, K. (1986a). "Din Psikolojisinin Araştırma Alanları". Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1986, sayı: 5, s.87-108.
- Yavuz, K. (1986b). "Dinî İnançın Gelişmesinde Nativizm ve Tecrübecilik Problemi". Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1986, sayı: 7, 129-142.
- Yavuz, Y. Ş. (1998). *Hurâfe*, İslâm Ansiklopedisi (cilt 18, s. 382-384). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yel, A. M. (1998). *Hurâfe*, İslâm Ansiklopedisi (cilt 18, s. 381-382). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yetik, Z. (1991). *Hurafe, Hurafecilik*, Şâmil İslâm Ansiklopedisi (cilt 3, s.25-25) İstanbul: Şâmil Yayınları

KARAYOLU YOLCU TAŞIMACILIĞINDA HİZMET KALİTESİNİN ÖLÇÜLMESİ VE HİZMET KALİTESİNİN MÜŞTERİ SADAKATINE ETKİSİ: BİR UYGULAMA

THE MEASUREMENT OF SERVICE QUALITY AND SERVICE QUALITY'S INFLUENCE ON CUSTOMER LOYALTY ON LONG DISTANCE BUS ESTABLISHMENTS: AN IMPLICATION

Şükrü YAPRAKLI¹, Musa ÜNALAN²

ÖZET: Bu çalışmanın amacı, şehirlerarası otobüs işletmelerinde hizmet kalitesinin ölçülmesi ve hizmet kalitesinin müşteri sadakatine etkisinin belirlenmesidir. Hizmet kalitesi, beklenen hizmet ile algılanan hizmetin karşılaştırılmasıdır. Müşteri sadakati, bir markaya ya da işletmeye duyulan bağlılıktır. Bu çalışma Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde okuyan öğrencilere uygulanmış olup ve 398 anket değerlendirmeye alınmıştır. Elde edilen veriler SPSS 20.00 paket programında analiz edilmiştir. Araştırmada SERVPERF hizmet kalitesi ölçeği kullanılmıştır. Verilerin yorumlanmasında; anketi cevaplayanların demografik özellikleri, faktör analizi, güvenilirlik testleri, t-testi ve regresyon analizleri yapılmıştır. Araştırma sonuçlarında, hizmet kalitesinin önemi vurgulanmış, hangi değişkenlerin daha önemli olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, hizmet kalitesinin müşteri sadakatini etkilediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar sözcükler: Hizmet Kalitesi, Müşteri Sadakati

ABSTRACT: The purpose of this study is measuring service quality and determining effect of service quality in customer loyalty on long distance bus establishments. Service quality is a comparison of expectations with performance. Customer loyalty is allegiance to a brand or business. The survey has been applied to students of Erzurum Atatürk University and data from 398 participants. The collected data have been analyzed in SPSS 20.00 package program. In this study, SERVPERF service quality scale is used. Descriptive, frequency, factor analysis, reliability tests and regression analysis have been used on data interpretation. The results of this study are emphasized of service quality, stated which variables are more important than others. Also, it is found that service quality has effected on customer loyalty.

Keywords: Service Quality, Customer Loyalty

1. GİRİŞ

21. yy'da işletmelerin kendi buldukları sektörlerde sürekli bir rekabet halinde olmalarından dolayı iş dünyasında birçok şey değişmiştir. Müşterinin işletmelere muhtaç kaldıkları dönemden; işletmelerin müşterileri sürekli takip ettiği ve onları etkilemek için hem kendi işletmelerinde ya da ürün ve hizmetlerinde birçok yeniliğe gittikleri yeni bir süreç başlamıştır.

İşletmelerin hedefinde müşteri sayısını artırmak ve kar elde etmek vardır. Müşteriler ise verdikleri paranın karşılığı olarak iyi hizmet almak istemektedirler. Ürünün ve hizmetin kalitesi

¹ Prof.Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, sukruyaprakli@atauni.edu.tr

² Araş. Gör., Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, unalanmusa@gmail.com

müşteriler için önemlidir. Bu şartlar altında şirketler rekabetçi avantaj yakalamak için özellikle kalite olgusuna büyük önem vermeye başlamışlardır. Diğer sektörlerde olduğu gibi hizmet sektöründe de kalite kavramının önemi algılanmıştır. Müşteriyi merkeze almanın bir bakıma piyasada kalmak için ön şart olduğu bu dönemlerde; işletmeler müşteri değeri yaratmak için hizmetlerinin kalitesini artırıp; müşteri memnuniyeti ve müşteri tatmini yaratarak, sadakatli müşteriler oluşturmak isteği içindedirler.

Diğer sektörlerdeki firmalar gibi karayolu yolcu taşımacılığında hizmet sunan firmaların da en önemli hedeflerinden birisi müşteri sadakati oluşturmaktır. Otobüs yolculuğunun başlangıcından, yolculuğun sonlanmasına kadar her noktada memnuniyet önemlidir. Rekabetçi avantaj yakalamak için çok önemli olan hizmet kalitesi kavramı; bazı firmaları ileriye taşıırken bazı firmaları da sundukları hizmetler karşısında zora sokmuştur. Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde bu çalışmada, karayolu yolcu taşımacılığında hizmet kalitesinin ölçülmesi ve müşteri sadakatine etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın geri kalanı ise şu şekilde devam etmektedir:

- İlk bölümde kalite kavramı, hizmet kalitesi, müşteri sadakati kavramları hakkında literatür taraması yapılarak açıklamalar sunulmuş,
- İkinci bölümde çalışmanın amacı, yöntemi, sınırları, kullanılan ölçekler, model ve hipotezler hakkında bilgiler verilmiş,
- Üçüncü bölümde bulgular değerlendirilerek çeşitli analizler yapılmış,
- Son bölümde ise sonuçlar belirtilerek, önerilerde bulunulmuştur.

II. Teorik Çerçeve

A. Kalite Kavramı ve Hizmet Kalitesi

Kalite tanımları farklı uzmanlar ve kuruluşlar tarafından değişik şekillerde ifade edilmiştir (Türkel, 1998, s.10-11). J.M.Juran'a göre, kalite, kusursuzluk anlayışına sistemli bir yaklaşımdır. Kalite, kullanımına uygunluktur. P.Crosby'ye göre, kalite, bir ürünün gerekliliklerine uygunluk derecesidir. Amerikan Kalite Kontrol Derneği'ne göre ise (ASQC) kalite, bir ürün ya da hizmetin, belirli bir ihtiyacı karşılayabilme yeteneklerini ortaya koyan karakteristiklerin tümüdür.

Hizmet kalitesi kavramının tanımına bakıldığında bazı bilim adamlarının "hizmet kalitesi" nin herkes tarafından kabul görececek bir tanımının olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bunun en önemli nedeni, hizmet kalitesinin büyük ölçüde "müşterinin söylediğidir" görüşünün oldukça yaygın olması (Peters, 1999, s.6) ve müşteri davranışlarına odaklanmasıdır (Kandampully, 1998, s.431).

Parasuraman, Zeithaml ve Berry (1985, s.42), hizmet kalitesini, beklenen hizmet ve algılanan hizmet performansının karşılaştırılması olarak tanımlamışlardır ve hizmet kalitesini, hizmetin üstünlüğüne dair global karar ve tutumlar olarak değerlendirmişlerdir.

Hizmet kalitesi, teknik kalite ve fonksiyonel kalite (tasarım, üretim, sunum, ilişkiler) olarak kuramsallaşmıştır. Teknik kalite, sonuçla ilgilidir. Tüketicilerin hizmetten ne aldıkları, tamamen kendi yargılarından yola çıkarak objektif bir şekilde ölçülebilir. Fonksiyonel kalite ise aşamalarla ilgilidir ve burada verilen hizmetin durumu subjektif olarak değerlendirilir (Gronroos, 1984: 36-44).

Lehtinen ve Lehtinen, hizmet kalitesinin müşteriler ve hizmet organizasyonundaki unsurlar arasındaki etkileşimden oluştuğunu kabul etmiş ve şirket kalitesi, fiziksel ve etkileşimli kalite olmak üzere üç kalite ölçütü tanımlamışlardır. Fiziksel kalite; araç, gereç ya da yapılar gibi fiziksel görünümle ilgili konuları içerir. Şirket (firma) kalitesi; firmanın imajıyla ya da profiliyle

ilgilidir. Etkileşimli kalite ise müşterilerle personel arasındaki etkileşimden oluşmaktadır (Lehtinen ve Lehtinen'den aktaran Parasuraman vd., 1985: 43).

Hizmet kalitesi müşterinin düşüncesinde şekillenmesinden dolayı müşteriyi memnun etmek, şirket için en önemli hedeflerdendir. İlişkisel pazarlamada da bahsedildiği gibi müşteri şirketin merkezinde olmalıdır. Bu noktada müşterinin hizmetin kalitesini algılayış biçimi değişmektedir. Müşterinin beklentisi ve deneyim ettiği kalite bu noktada önemlidir. Buna göre algılanan hizmet kalitesi, müşterinin hizmetten bekledikleri ile kendilerine sunulan hizmet arasındaki kıyaslamadan oluşmaktadır (Koçoğlu, 2009: 31). Bu doğrultuda; müşterilerin bekledikleri hizmet (BH), algıladıkları hizmetten (AH) yüksek olursa (BH>AH), algılanan hizmet kalitesi memnun edici olmayacaktır. Beklenen hizmetin, algılanan hizmet ile eşit olması durumunda (BH=AH) ise, algılanan kalite memnun edici olacaktır. Algılanan hizmet, beklenen hizmetten yüksek olursa (AH>BH), algılanan kalite ideal olacaktır (Aslan, vd., 2006: 353). Dolayısıyla müşteriler, beklentileri karşılandığı için memnun olacak ve aynı hizmeti tekrar satın alabileceklerdir (Asubonteng, vd., 1996: 64).

B. Müşteri Sadakati

Müşteri sadakati, bir markaya veya işletmeye duyulan bağlılık olarak tanımlanmaktadır (Oyman, 2002: 170). Bir başka tanıma göre müşteri sadakati, müşterinin tüm rekabetçi etkilere ne ölçüde direndiği ve işletmenin ürün ve hizmetlerini kullanmakta ne kadar kararlılık gösterdiği (Baytekin, 2005:50). Richard Oliver'e göre sadakat, tutumun değişmesine sebep olabilecek, duruma bağlı etmenler ve pazarlama çabalarına rağmen tercih edilen bir ürünü/hizmeti sürekli olarak yeniden satın almaya ve böylece tekrar eden bir aynı marka ya da aynı gruba ait marka satın almaya yönelik derin bir bağlılıktır (Keiningham, Vavra, Aksoy, Wallard, 2006: 192).

Dauids'e göre başarılı işletmeler müşteri sadakatini sağlamak için dört alana odaklanmalıdırlar. Bunlar; marka kişiselleştirilmesi, çalışanların eğitilmesi, müşteri istek ve ihtiyaçlarına güçlü bir şekilde odaklanmak, istikrarlı ürün veya servis gelişimi sağlamaktır. Bununla beraber müşteriler sadece reklamlarla, fiyatlarla veya servis hizmetleriyle sadık olmazlar, organizasyonun içinde onları önemseyen, kollayan, nasıl hissettiklerini bilen ve yaşamlarını daha iyi hale getiren insanların varlığına ihtiyaç duymaktadırlar (Dauids, 2007: 19).

Müşteri sadakati aslında firmanın müşterisi için değer yaratmasıyla oluşmakta ve müşterinin işletmeyi sahiplenmesi ile olgunlaşmaktadır. İşletmenin konu üzerine eğilmesiyle sağlanacak sadakat, ancak her iki tarafın bu alışverişten kendini mutlu hissetmeleriyle sağlanacaktır (Çınar, 2007: 28).

Bir işletmenin bugün ve gelecekte yaratabileceği en önemli ve vazgeçilmez değer, müşterilerden gelen değerdir. Rekabet ortamında işletmeler hayatta kalabilmek için müşterilerini nasıl uzun süre elde tutabileceklerini, onları nasıl geliştirerek büyük müşteriye çevirebileceklerini, nasıl daha kârlı yapabileceklerini ve onlara daha etkili bir hizmet sunmanın yollarını aramalıdır (Karakaş, 2007: 6)

Müşteri sadakatinin korunması hiçbir zaman günümüzdeki kadar zor olmamıştır. Deneyim, beceri, zamanındalık, kapsamlı hizmet ve duyarlılık gibi geleneksel tatmin edici hizmet özellikleri günümüzde olmazsa olmaz koşullar haline gelmiş olup artık işletmeler

birbirlerinden farklı olmalarında rol oynamaktadır. Bu unsurlar bugün bir işletmenin varlığını sürdürmesinin gerekleridir (Potter, 2007: 7).

III.Karayolu Yolcu Taşımacılığında Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi ve Müşteri Sadakatine Etkisini Belirlemeye Yönelik Araştırma

A. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı; şehirler arası ulaşım hizmeti sunan otobüs işletmelerinde uygulanan hizmet kalitesinin öğrenciler tarafından nasıl algılandığını belirlemek ve bu hizmet kalitesi değişkenlerinin ölçümünü hesaplamak ve hizmet kalitesi unsurlarının müşteri sadakati oluşturmadaki etkilerini ortaya çıkarmaktır.

B. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırları

Araştırma anket yöntemine dayalıdır. Verilerin toplanmasında ana kütlede tamamını incelemek, zaman ve maliyet yönünden olumsuzluklar doğurduğu için, örnekleme yoluna gidilmiştir. Ana kütle Atatürk Üniversitesi İspir Hamza Polat Meslek Yüksekokulu'nda eğitim gören öğrencilerdir. Örnek birimleri tesadüfi örnekleme göre seçilmiştir. Eksik ve hatalı anketler elendikten sonra, dikkate alınıp değerlendirilen anket sayısı 398'dir. Yani örnek büyüklüğü 398 öğrencidir.

Araştırmada veri ve bilgilerin toplanması için 30 sorudan oluşan anket formu hazırlanmıştır. Anket formu demografik özellikler, hizmet kalitesini ölçmeye dayalı algılama soruları ve müşteri sadakatini belirlemeye yönelik sorular olmak üzere üç kısımdan oluşturulmuştur. Hizmet kalitesini ve müşteri sadakatini ölçmeye yönelik sorular 5'li Likert ölçeği ile ölçülmüştür. Ölçeği oluşturan değerler; 5- kesinlikle katılıyorum, 4- katılıyorum, 3- fikrim yok, 2- katılmıyorum ve 1- kesinlikle katılmıyorum şeklindedir.

Atatürk Üniversitesi İspir Hamza Polat Meslek Yüksek Okulu'nda yaklaşık 550 öğrenci bulunmaktadır. Tüm bölümlerde öğretim metodu olarak gündüz eğitim verilmektedir ve her sınıfın bir şubesi bulunmaktadır. Sınıflardaki öğrenci sayısı farklılık göstermektedir. Sınıflardaki öğrencilerin demografik ve sosyo ekonomik özellikleri açısından kendi içlerinde heterojen dağıldıkları varsayılarak, araştırmaya dahil edilecek cevaplayıcılar belirlenirken her sınıf bir küme olarak kabul edilmiş 5 tane bölüm tesadüfi olarak seçilmiştir. Seçilen sınıflara, önceden belirlenen ders saatlerinde soru formları dağıtılmış ve öğrencilerin doldurması sağlanmıştır.

Bu araştırmanın dezavantajlarından birisi; verilerin İspir Hamza Polat MYO öğrencilerinden toplanmış olması sonuçların genellenebilirliği açısından olumsuzluk teşkil etmektedir. Ancak ileride yapılacak başka araştırmalarda, daha geniş bir ana kütle belirlenip ölçeğin geliştirilebilmesi mümkündür.

C.Araştırmada Kullanılan Ölçekler, Model ve Hipotezler

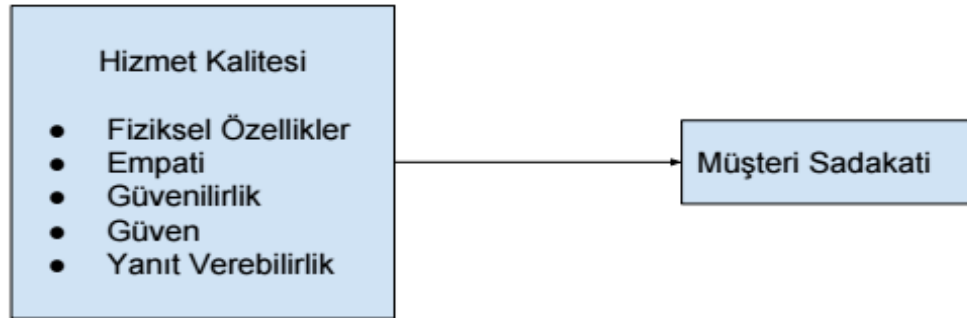
Bu çalışmada literatür taraması yapıldıktan sonra amaca en uygun olduğu düşünülen ölçekler Tablo 1'de görülmektedir.

Karayolu Yolcu Taşımacılığında Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi ve Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakatine Etkisi: Bir Uygulama

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Ölçek İsmi	Soru Sayısı	Kaynak
Hizmet Kalitesi	22	Cronin ve Taylor (1992)
Müşteri Sadakati	3	Pritchard, Howard ve Dennis (1997), Butcher, Sparks ve O'Callaghan (2001), Ruyter, Wetzels ve Bloemer (1998)

Hizmet kalitesi ölçümünde farklı yaklaşımlar vardır. Bu yaklaşımlardan en önemli iki tanesi; müşterinin algıladığı hizmet kalitesini ölçmeye yarayan Servqual; diğeri ise, hizmet kalite performansına yönelik olan Servperf'dir (Öncü, vd. 2010: 243). Hizmet kalitesinin ölçülmesi konusunda yapılan çalışmalarda, Servperf yönteminin, Servqual yöntemine göre daha güçlü bir yöntem olduğu ortaya konulmuştur (Cronin ve Taylor, 1994; Babaküs ve Boller, 1992; Brady vd. 2002). Bu çalışmada kullanılan yöntem Servperf ölçeğidir. Servperf yönteminde 22 değişken kullanılmıştır (Cronin ve Taylor, 1992: 55). 22 değişken 5 ana değişken etrafında toplanmıştır. Bunlar; fiziksel özellikler, empati, güvenilirlik, güven ve yanıt verebilirliktir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Şekil 1'de görüldüğü üzere araştırma modeli iki ana değişken grubundan oluşmaktadır, bağımsız değişken hizmet kalitesi, bağımlı değişken müşteri sadakati olarak belirlenmiştir. Bağımsız değişkenlerden olan hizmet kalitesi bütün alt değişkenleriyle birlikte 22 soruyla; bağımlı değişken olan müşteri sadakati ise 3 soruyla ölçümlenmiştir.

Araştırmanın modeline dayanarak aşağıdaki hipotezler önerilmektedir:

- H1. Hizmet kalitesi müşteri sadakati üzerinde etkilidir.
- H2. Fiziksel özellikler müşteri sadakati üzerinde etkilidir.
- H3. Empati müşteri sadakati üzerinde etkilidir.
- H4. Güvenilirlik müşteri sadakati üzerinde etkilidir.
- H5. Güven müşteri sadakati üzerinde etkilidir.
- H6. Yanıt verebilirlik müşteri sadakati üzerinde etkilidir.

Araştırma hipotezleri, analizler ve bulgular kısmında teste tabi tutularak ulaşılan sonuçlar yorumlanmıştır.

IV. Analizler ve Bulgular

Çalışmamıza katılan ve uygun bulunan 398 katılımcıdan alınan cevaplar üzerinden analizler yürütülmüştür. Araştırmada kullanılan analiz yöntemleri; aritmetik ortalama, frekans dağılımı, faktör analizi, güvenilirlik testleri, t-testi ve regresyon analizlerinden oluşmaktadır. Verilerin analizinde SPSS 20 istatistik programı kullanılmıştır. Yapılan analizler aşağıda sırasıyla açıklanmıştır.

A. Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Ankete katılan katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla cinsiyetleri, gelir düzeyleri, okudukları bölüm, sınıf durumları ve seyahat sıklığı araştırılmış ve elde edilen bilgiler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Frekans			Yüzde		
Toplam Katılımcı (N = 398)			Toplam Katılımcı (N = 398)		
<i>Cinsiyet</i>			<i>Bölüm</i>		
Kadın	178	44.7	İşletme	47	11.8
Erkek	220	55.3	Büro Yönetimi	92	23.1
			Bankacılık	78	19.6
<i>Sınıf</i>			Elektrik		
1	213	53.5	Ormancılık	93	23.4
2	185	46.5			
<i>Seyahat Sıklığı</i>			<i>Gelir</i>		
0 - 4	138	34.7	249 TL 'ye kadar	207	52.0
5 - 9	144	36.2	259-499	153	38.4
10 - 14	66	16.5	500-749	20	5.0
15 ve üzeri	50	12.6	750-999	7	1.8
			1000 ve üzeri	11	2.8

Katılımcılara ait demografik veriler incelendiğinde; toplam 398 katılımcının %44,7’sinin bayan katılımcı ve %55,3’ünün ise erkek katılımcı olduğu gözükmektedir. Katılımcıların %53’5’i birinci sınıf öğrencileri iken; %44’5 ‘i ise ikinci sınıf öğrencileridir. Katılımcıların aylık gelirlerine baktığımızda; %52 ‘sinin 0-249 TL

**Karayolu Yolcu Taşımacılığında Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi ve Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakatine Etkisi:
Bir Uygulama**

aralığında, %38,4'ünün 250-499 TL aralığında, %5'inin 500-749 TL aralığında, %1,8'inin 750-999 TL aralığında ve son olarak %2,8 'inin de 1000 TL ve üstü bir gelire sahip olduğunu görülmektedir. Katılımcıların okudukları bölümlere baktığımızda; %11,8'inin işletme bölümünde, %23,1 'inin büro yönetimi bölümünde, %19,6 'sının bankacılık bölümünde, %22,1 'inin elektrik bölümünde, %23,4 'ünün ormancılık bölümünde okudukları anlaşılmaktadır. Katılımcıların seyahat sıklığına baktığımızda ise, bir yıl içerisinde 0-4 arası seyahat yapanlar %34,7 gibi bir orana sahipken, 5-9 arası seyahat yapanlar %36,2, 10-14 arası seyahat yapanlar %16,5 son olarak 15 ve üzeri seyahat yapanlar ise %12,6 gibi bir yüzdeye sahiptirler.

A. Cevaplayıcıların Hizmet Kalitesi ve Müşteri Sadakatine Yönelik Tutumları

Hizmet kalitesi ölçeği 5 ana ve 22 alt değişkenden oluşmaktadır. Bu ana değişkenler; fiziksel özellikler (4), empati (5), güvenilirlik (5), güven (4) ve yanıt verebilirlik (4) olarak sıralanmaktadır. Müşteri sadakati ölçeği ise 3 alt değişkenden oluşmaktadır. Tablo 3'te bu değişkenler itibariyle cevaplayıcıların hizmet kalitesi ve müşteri sadakatine yönelik değerlendirmeleri, aritmetik ortalamaları ve standart sapmalar kullanılmak suretiyle sunulmuştur.

Tablo 3. Cevaplayıcıların Karayolu Yolcu Taşımacılığı Hizmetlerine Yönelik Kalite Algıları ve Sadakat Düzeyleri

	Aritmetik	Standart
	Ortalama*	Sapma
HİZMET KALİTESİ BOYUTLARI		
Fiziksel Özellikler	3.62	0.73
1.Otobüslerin ısıtma ve soğutma sistemleri düzenli çalışmaktadır.	3.79	1.01
2.Otobüslerin içi her zaman temizdir.	3.73	1.21
3.Otobüs personeli şık görünümüldür.	3.57	1.14
4.Kullanılan otobüsler yenidir.	3.35	1.20
Empati	3.26	0.93
5.Otobüs işletmelerinin mola verdikleri yerler müşterilere uygundur.	3.52	1.31
6.Ulaşım öncesi ve sonrasında servisler müşterilere uygundur.	3.21	1.25
7.Mola zamanları müşterilere uygundur.	3.48	1.21
8.Ulaşım süresince müşterilerin eğlenceli bir yolculuk yapması için video, tv gösterimleri yapılmaktadır.	3.36	1.28

9.Otobüs işletmelerinin aldıkları yol ücretleri uygundur.	2.68	1.32
Güvenilirlik	3.39	0.82
10.Otobüs işletmeleri hareket saatlerine uygundur.	3.30	1.34
11.Otobüs işletmeleri hedefe zamanında ulaşmaktadır.	3.64	1.19
12.Bagajlar güvenli taşınmaktadır.	3.42	1.21
13.Otobüs işletmesi her bileti tek kişiye satmaktadır.	3.41	1.23
14.Ulaşım sırasında ikramlar sürekli yapılmaktadır.	3.16	1.27
Güven	3.50	0.87
15.Sürücülerin yolculara karşı davranışları naziktir.	3.54	1.20
16.Kaptanlar mesleki olarak yeterlidir.	3.70	1.11
17.Hostesler yolculara her zaman kibar davranırlar.	3.44	1.21
18.Verilen ikramlar yeterlidir.	3.32	1.23
Yanıt Verebilirlik	3.59	0.68
19.Yazıhanelerdeki görevliler yolculara değer	3.70	1.03
20.Otobüste yolculuk anında yolcuların istekleri yerine getirilmektedir.	3.76	.95
21.Bilet almak için otobüs işletmesine ulaşmak kolaydır.	4.09	.87
22.Otobüs işletmeleri şikayetleri hemen yanıtlamaktadır.	2.81	1.23
Genel olarak Hizmet Kalitesi Düzeyi	3.45	0.69
SADAKAT		
1.Kendimi 'X' firmasının sadık bir müşterisi olarak görüyorum.	3.53	1.08
2.İlk soruda tercih ettiğim firmayı başkalarına tavsiye ederim.	3.56	1.07
3.Farklı illere yaptığım seyahatlerimde indirimli fiyatlar firma tercihimizi etkilemez.	2.95	1.25
Genel olarak Sadakat Düzeyi	3.34	

*: 1. Hiç katılmıyorum, ..., 5: Tamamen katılıyorum anlamındadır

Tablo 3'e baktığımızda 'hizmet kalitesi' ana bileşenin altındaki 22 alt değişken ile 'sadakat' ana bileşenin altındaki 3 alt değişken ile ilgili ortalama ve standart sapma değerleri gözükmektedir. Bu ölçüde genel olarak hizmet kalitesi düzeyine baktığımızda 3.45 ve genel olarak sadakat

**Karayolu Yolcu Taşımacılığında Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi ve Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakatine Etkisi:
Bır Uygulama**

düzeğine baktığımızda 3.34 değerle nispeten orta düzeyde olduğu gözükmektedir. 5 temel hizmet kalitesi boyutu açısından cevaplar incelendiğinde cevaplayıcıların hizmet kalitesini değerlendirirken en iyi algıladıkları fiziksel özellikler (3.62)'dir. Bunu yanıt verebilirlik ve güve boyutları izlemektedir. Cevaplayıcıların nispeten en düşük algıladıkları boyut ise empati (3.26)'dir. Hizmet kalitesi değişkenlerin ortalama değerlerine baktığımızda en yüksek algılanan faaliyetin 4.09 ortalama ile "bilet almak için otobüs işletmesine ulaşmak kolaydır" olduğu belirlenmiştir. Buna karşın nispeten en düşük algılanan hizmet kalitesi alt değişkeni ise 2.68 ortalama ile "otobüs işletmelerinin aldıkları yol ücretleri uygundur" faaliyeti olmuştur.

C. Kullanılan Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirliklerinin Belirlenmesi

Çalışmada karayolu yolcu taşımacılığında hizmet kalitesi ve müşteri sadakati açısından algı düzeylerinin belirlenmesinde kullanılan ölçeklerin güvenilirlik düzeylerinin belirlenmesi amacıyla Cronbach's Alpha değerlerine bakılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Çalışmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik Düzeyleri

Ölçek	Alt Boyutlar	Cronbach's Alpha
Hizmet Kalitesi	Fiziksel Özellikler (4)	0.826
	Empati (5)	0.877
	Güvenilirlik (5)	0.873
	Güven (4)	0.813
	Yanıt Verebilirlik (4)	0.867
Hizmet Kalitesi		0.907
Müşteri Sadakati		0.729
Genel Güvenilirlik Katsayısı		0.917

Tablo 4'te görüleceği üzere çalışmada kullanılan tüm ölçeklerin genel olarak güvenilirlik düzeyleri yüksek çıkmıştır. Hizmet Kalitesi alt boyutları açısından güvenilirlik düzeyleri incelendiğinde tüm alt boyutlarda alpha değerleri yüksektir. Tablodan görüldüğü gibi müşteri sadakati bileşeninin 3 değişkenine ait Cronbach's Alpha değerinin 0.729 olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Hizmet Kalitesi Ölçeğinin Geçerlilik Analizi

Hizmet Kalitesi Boyutları	Faktör Yükleri
Fiziksel Özellikler (Açıklanan varyans: % 18.326)	

1.Otobüslerin ısıtma ve soğutma sistemleri düzenli çalışmaktadır.	.627
2.Kullanılan otobüsler yenidir.	.720
3.Otobüslerin içi her zaman temizdir.	.624
4.Verilen ikramlar yeterlidir.	.614
5.Ulaşım öncesi ve sonrasında servisler müşterilere uygundur.	.743
6.Ulaşım sırasında ikramlar sürekli yapılmaktadır.	.542
7.Otobüs personeli şık görünümüdür.	.638
Empati (Açıklanan varyans: % 17.001)	
8.Otobüs işletmelerinin mola verdikleri yerler müşterilere uygundur.	.713
9.Mola zamanları müşterilere uygundur.	.560
10.Yazıhanelerdeki görevliler yolculara değer verirler.	.642
11.Ulaşım süresince müşterilerin eğlenceli bir yolculuk yapması için video, tv gösterimleri yapılmaktadır.	.565
12.Otobüs işletmelerinin aldıkları yol ücretleri uygundur.	.577
Güvenilirlik (Açıklanan varyans: % 14.690)	
13.Otobüs işletmeleri hedefe zamanında ulaşmaktadır.	.651
14.Otobüs işletmeleri hareket saatlerine uymaktadır.	.612
15.Otobüs işletmesi her bileti tek kişiye satmaktadır.	.637
16.Bagajlar güvenli taşınmaktadır.	.663
Güven (Açıklanan varyans: % 6.841)	
17.Sürücülerin yolculara karşı davranışları naziktir.	.778
18.Kaptanlar mesleki olarak yeterlidir.	.746
19.Hostesler yolculara her zaman kibar davranırlar.	.598
Yanıt Verebilirlik (Açıklanan varyans: % 5.748)	
20.Bilet almak için otobüs işletmesine ulaşmak kolaydır.	.632
21.Otobüste yolculuk anında yolcuların istekleri yerine getirilmektedir.	.750
22.Otobüs işletmeleri şikayetleri hemen yanıtlamaktadır.	.596
TOPLAM AÇIKLANAN VARYANS: % 62.605	

Karayolu Yolcu Taşımacılığında Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi ve Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakatine Etkisi: Bir Uygulama

Çalışmada kullanılan veri setinin açımlayıcı faktör analizi yapmaya uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) örneklem uygunluk testi ile Barlett's küresellik testi yapılmıştır. Analiz sonucunda KMO değeri 0.776, anlamlılık düzeyi 0.000 olarak bulunmuştur. Bu verilerden mevcut veri setinin açımlayıcı faktör analizine uygun olduğu anlaşılmaktadır.

Yapılan açımlayıcı faktör analizi neticesinde 5 faktör belirlenmiştir. Tablo 6'da sıralanan bu faktörler toplam varyansın % 62.6 'sını açıklamaktadır. Analiz sonucunda elde edilen bu faktörler orijinal ölçekle karşılaştırıldığında kısmi olarak bazı değişikliklerin olduğu görülmektedir (bkz. Tablo 3). Yapılan karşılaştırmada bazı faktörlerin alt değişkenlerinin faktörler arasında yer değiştirdiği görülmüştür. Empati faktörünün bir alt değişkeni (6) fiziksel özellikler faktörüne, güvenilirlik faktörünün bir alt değişkeni (14) fiziksel özellikler faktörüne; güven faktörünün bir alt değişkeni (18) fiziksel özellikler faktörüne, yanıt verebilirlik faktörünün bir alt değişkeni ise (19) duygudaşlık faktörüne dahil edilmiştir. Faktörlere ait varyans yüklerinin toplamının yüzde 50 değerinden yüksek çıkması arzu edilen bir durumdur (Dursun ve Nakip, 1997: 69). Bu oranın %50'den yüksek çıkması, analizin geçerli olduğunu göstermektedir. Özet olarak orijinal ölçekte yer alan 5 temel 22 alt değişken, yapılan açımlayıcı faktör analizi neticesinde 5 temel ve 22 alt değişkene indirgenmiştir.

Sonuç itibarıyla bu çalışmada karayolu yolcu taşımacılığında hizmet kalitesini ölçmeye yönelik kullanılan ölçeğin, yapılan analizler neticesinde geçerli ve güvenilir olduğu ifade edilebilir.

D.Hizmet Kalitesi ve Hizmet Kalitesi Unsurları Algılarının Müşteri Sadakatine Etkisinin İncelenmesi

Karayolu yolcu taşımacılığında hizmet kalitesinin müşteri sadakatini etkileyip etkilemediğini belirlemek amacıyla basit regresyon analizi yapılmış ve Tablo 6'da belirtilen sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 6. Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakatine Olan Etkisi

Değişkenler	Beta	t	Sig.
Hizmet Kalitesi	.641	16.581	0.000
R	.641		
R ²	.411		
Düzeltilmiş R ²	.409		

Tablo 6'da görüldüğü gibi oluşturulan basit regresyon modeli 0.05 önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlıdır ve R2 değeri 0.411 olarak bulunmuştur. R2 değeri (belirlilik ve tanımlayıcılık katsayısı) bağımlı değişkendeki değişimin ne kadar bağımsız değişkenler tarafından tanımlanabildiğini gösteren bir ölçüdür. Buna göre müşteri sadakatini, modeldeki bağımsız değişken olan hizmet kalitesi ancak %41,1 oranında açıklayabilmektedir. Modelde yer

alan hizmet kalitesi değişkeni müşteri sadakatini etkilemektedir ($\beta = 0.641$; $P > 0.05$). Böylece H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Karayolu yolcu taşımacılığında hizmet kalitesi unsurlarının müşteri sadakatini etkileyip etkilemediğini belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmış ve Tablo 7’de belirtilen sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 7. Hizmet Kalitesi Unsurlarının Müşteri Sadakatine Olan Etkisi

Değişkenler	Beta	t	Sig.	Tolerance	VIF
Fiziksel Özellikler	.126	2.013	0.045	.382	2.618
Empati	.185	3.117	0.002	.424	2.359
Güvenilirlik	.180	2.959	0.003	.405	2.472
Güven	.108	2.025	0.044	.527	1.896
Yanıt Verebilirlik	.172	2.958	0.003	.443	2.257
R	.647				
R ²	.418				
Düzeltilmiş R ²	.411				

Tablo 7’de görüldüğü gibi oluşturulan çoklu regresyon modeli 0.05 önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlıdır ve R2 değeri 0.418 olarak bulunmuştur . Yani müşteri sadakatini, hizmet kalitesini oluşturan beş değişken %41.8 (R2=0.418) oranında açıklayabilmektedir. Modelde yer alan değişkenler fiziksel özellikler, empati, güvenilirlik, güven ve yanıt verebilirlik; bağışta bulunma niyetini etkilemektedir ($\beta = 0.126$; $P < 0.05$; $\beta = 0.185$; $P < 0.05$; $\beta = 0.180$; $P < 0.05$; $\beta = 0.108$; $P < 0.05$; $\beta = 0.172$; $P < 0.05$). Ayrıca, tablodan görüldüğü gibi bu beş değişken içerisinde sadakati en çok etkileyen empati faktörüdür (t: 3.117). Yukarıdaki sonuçlar bağlamında, hizmet kalitesi unsurlarının müşteri sadakati üzerinde etkili olduğunu öngören H2, H3, H4, H5, H6 hipotezleri kabul edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Müşterilerin rakip firmalar hakkında temel hizmetleri kıyaslamaları, eskiye göre daha kolay olmaktadır. Müşteri ilişkilerinin büyük önem kazandığı 21. yy’da; müşteriye farklı kılmak ve ona değer vermek, rekabetçi dünyada olmazsa olmaz kurallardan biri haline gelmiştir. Müşteri kendisine sunulan hizmetle yaşadığı deneyimi bir bakıma değerlendirme aracı olarak kullanıp, sosyal ilişkilerinde değerlendirmektedir.

Karayolu taşımacılığındaki firmalar da tıpkı diğer sektördeki firmalar gibi hizmet kalitesini artırarak müşteriye memnun etmeye çalışmaktadırlar. Çünkü müşteri sadakati oluşturmak bütün firmaların isteğidir. Tüm bu durumlar içerisinde hizmet kalitesinin; müşterinin beklentisi ile müşterinin algılaması arasında farklılıklarla değerlendirilmesi ortaya çıkmaktadır. Bu durum da firmalara olumlu ya da olumsuz bir şekilde yansımaktadır.

Bu çalışmanın amacı, otobüs işletmelerine uyarlanmış hizmet kalitesi ölçeğini kullanarak, otobüs işletmelerindeki hizmet kalitesini ölçmek ve hizmet kalitesinin müşteri sadakatine etkisini incelemektir.

Karayolu Yolcu Taşımacılığında Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi ve Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakatine Etkisi: Bir Uygulama

Servperf ölçeğindeki 22 değişken kullanılarak otobüs işletmelerindeki hizmet kalitesi ölçülmüştür. İspir Hamza Polat MYO öğrencilerinin örneklem olarak kullanıldığı çalışmada, sonuçlar analiz edilmiştir. Müşteriler genel olarak ulaşım işletmelerinin verdiği hizmetleri orta düzeyde kaliteli bulmuşlardır. Müşterilerin en kaliteli bulduğu değişkenler; “Bilet almak için otobüs işletmesine ulaşmak kolaydır”, “Otobüslerin ısıtma ve soğutma sistemleri düzenli çalışmaktadır”, “Kaptanlar mesleki olarak yeterlidir”, “Yazıhanelerdeki görevliler yolculara değer verirler”, “Otobüste yolculuk anında yolcuların istekleri yerine getirilmektedir” şeklindedir. Müşterilerin en kalitesiz bulduğu değişkenler ise; “Otobüs işletmeleri şikayetleri hemen yanıtlamaktadır”, “Otobüs işletmelerinin aldıkları yol ücretleri uygundur” şeklindedir.

Araştırma sonuçlarına göre hizmet kalitesi unsurlarının müşteri sadakatine etkisinin olduğu bulunmuştur. Firmalar sadakatli müşteriler yaratmak istiyorlarsa hizmet kalitelerini yükseltmeleri gerekir. Çünkü, günümüzde geçerli olan çağdaş pazarlama anlayışında müşterilerin hizmete ilişkin istek, ihtiyaç ve beklentilerinin belirlenmesi ve bunları en üst düzeyde karşılayacak pazarlama stratejilerinin geliştirilerek tüketici tahmininin maksimize edilmesi, rekabet savaşında hayatta kalma ve karlılığı sürdürme açısından hayati önem taşımaktadır. Tatminin en üst düzeye çıkarılması ise sunulan hizmet kalitesinin müşterinin arzuladığı düzeye getirilmesini zorunlu kılmaktadır (Yapraklı, 2006, s.42-43). Bazı değişkenlerin müşteriler tarafından olumsuz algılanması işletmelere olumsuz yansımaktadır. Müşteri yaşayacağı deneyimi çevresiyle paylaşacağından, işletmelerin bu tür etkileri minimuma indirmek için hizmet kalitelerini artırmaları gerekmektedir. Müşteri sadakatinde yeterli etkiyi hissetmeyen müşteri yakın çevresine de otobüs işletmesini tavsiye etmediğini, farklı bir firmanın fiyat konusundaki yeni tekliflerine açık olduğunu ve hizmet almış olduğu firmayı bırakma eğiliminin hizmet kalitesinin boyutuna göre çeşitlilik gösterdiği görülmektedir.

Sonuç olarak otobüs işletmeleri verdikleri hizmet kalitesini artırarak, belirli aralıklarla verdikleri hizmetin müşteri tarafından nasıl algılandığını ölçüp, daha iyi bir hizmet kalitesine ulaşmaları gerekir. Hizmet kalitesinde yapacakları iyileştirmeler müşteri sadakatine etki edeceğini ve uzun vadede firma ile müşteri arasında bağlılık yaratıp ekonomik olarak otobüs işletmesine de fayda sağlayacağı belirtilebilir.

Otobüs işletmeciliği hizmet kalitesini ölçmek için kullanılan teknik SERVPERF ölçeğidir. SERVQUAL tekniği gibi farklı ölççekler kullanılıp ölçüm noktasında daha iyiye ulaşılabilir.

Çalışmada hizmet kalitesinin ölçümü ve hizmet kalitesinin müşteri sadakatine etkisi incelenmiştir. Yapılacak diğer araştırmalarda; müşteri memnuniyeti, müşteri tatmini, müşteri bağlılığı, müşteri değeri gibi değişkenler kullanılabilir. Ayrıca karayolu taşımacılığı sektöründen farklı olarak havayolu, demiryolu, denizyolu taşımacılığında bu ölçümler uygulanıp kıyaslamalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- ASLAN, A., Kozak, M. ve Tütüncü, Ö. (2006) "Seyahat Acenteleri Yöneticilerinin Kalite Algılamaları: Ege Bölgesinde Bir Araştırma", *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (3).
- ASUBONTENG, P. ve J. K. Mc C. ve J. E. Swan. "Servqual Revisited: a Critical Review Of Service Quality", *The Journal Of Services Marketing*, Cilt: 10, Sayı: 6, 1996, ss. 62–81.
- Baytekin E.P., (2005): "Toplam Kalite Hedefinde Müşteri Memnuniyetinden Müşteri Sadakatine", <http://155.223.1.158/edergi/yenid/sl/4.pdf>, Erişim Tarihi: 12.05.2008
- Butcher, Ken, Sparks, Beverly ve O'Callghan. (2001). "Evaluative and Relational Influences on Service Loyalty." *International of Journal of Service Industry Management*. pg:310.
- CRONIN, J. J. ve S. A. Taylor (1994), "SERVPERF Versus SERVQUAL: Reconciling Performance- Based and Perceptions-Minus-Expectations Measurement of Service Quality", *Journal of Marketing*, Vol: 58, pp. 125–131
- CRONIN, J. J. ve diğerleri. "Assesing the Effects of Quality, Value and Customer Satisfaction on Consumer Behavioral Intensions in Service Enviroments", *Journal of Retailing*, Cilt: 76, Sayı: 2, 2002, ss. 193–218.
- Çınar, T. A., (2007): "İşletmelerin Müşteri Hizmet ve Müşteri Memnuniyeti İle Farklı Bankalar ve Bölgeler İçin Müşteri memnuniyeti Belirlemeye Yönelik Uygulama", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı İşletme), Aydın
- Dauids, M. (2007): "Going Beyon Customer satifaction to Customer Loyalty", *Newcomb Marketing Solutions*, Debt 3; May/Jun. p:19-22.
- Dursun, Y. ve M. Nakip, (1997) "1994 Ekonomik Krizinin İşletmelerin Pazarlama Faaliyetleri ve Tüketicileri Üzerindeki Etkileri", *Üniversite Sanayi İşbirliği Vakfı Yayın No: 1, Kayseri*.
- GRÖNROOS C. (1984), "A Service Quality Model and Its Marketing Implimentations", *European Journal of Marketing*, 18, 4.
- Kandampully j., "Service Quality to Service Loyalty : A Relationship Which Goes Beyond Customer Services", *Total Quality Management*, Vol.9, No.6, (August, 1998), 431-444
- Karakaş, B., Bircan B., Gök, O., (2007): "Hizmet Sektöründe İlişki Pazarlaması Butik Oteller ve 5 Yıldızlı Oteller Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma" *Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review* 7(1) s:3-18.
- Keiningham T.L., Vavra T.G., Aksoy L., Wallar H., (2006): *Sadakat Söylenceleri*, Rota Yayıncılık, İstanbul
- KOÇOĞLU C. M. (2009) "Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakati Üzerindeki Etkisi ve Bir Uygulama", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce*.
- LEHTINEN, Uolevi and Jarmo L. Lehtinen (1982), "Service Quality: A Study of Quality Dimensions" *unpublished working paper, Helsinki Service Management Institute*.
- PARASURAMAN A., L. L. Berry, V. A. Zeithaml (1985) , "A Conceptual Model of Service Quality and Its Implementation for Future Research", *Journal of Marketing*, 49 – 1.
- Parasuraman A., Zeithaml V., and Berry L.L., "A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research", *Journal of Marketing*, Vol.49, (Fall, 1985), 41-50.
- Peters J.V., "Total Service Quality Management", *Managing Service Quality*, Vol.29, No.1, (1999), 6-12
- Potter, R.A., (2007): "Tatmin Olmuş Müşteri Yetmez" *Marketing Türkiye*, Ağustos sayısı, Sayı:6, s.7
- Pritchard, P. Mark ve Howard, R. Dennis. (1997). "The Loyal Traveller : Examining A Typology of Service Patronage." *Journal of Travel Research*.
- Oyman, M. (2002): "Müşteri Sadakati Sağlamada Sadakat Programlarının Önemi", *Kurgu Dergisi*, sayı19, s;169-185
- ÖNCÜ, M. A., D. Kutukız ve C. M. Koçoğlu, (2010) "Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı :45.

**Karayolu Yolcu Taşımacılığında Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi ve Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakatine Etkisi:
Bir Uygulama**

Ruyter, Kode, Wetzels, Martin ve Bloemer, Josee. (1998). "On the Relationship in Between Perceived Service Quality, Service Loyalty and Switching Costs." International Journal of Service Industry Management. Bradford. Vol:9(5).

Yapraklı, ř., Kargo Taşımacılık Hizmetleri, Beta Basım, İstanbul, 2006

Türkel A., İnsan Kaynaklarının Etkin Yönetimi, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 1998

GÜNÜMÜZDEKİ SOSYAL GÜVENLİK KURUMUNUN TARİHSEL KÖKENİ HAKKINDA ÖZET BİR TAHLİL

A BRIEF ANALYSIS OF THE HISTORICAL ROOTS OF THE CURRENT SOCIAL SECURITY INSTITUTION

*Hadi SAĞLAM**

ÖZET: *Sosyal güvenlik kavramı, farklı toplumsal kültürlerde nitelik ve nicelik değişse de aynı gayenin tahakkuku için farklı disiplinlerde organize edilmiştir. Ancak günümüzde sosyal gelişme ve değişimler karşısında “sorumluluk hukuku” yeniden yorumlanmış, “kusursuz sorumluluk ilkesinin” hukukî kabulü, farklı “sosyal güvenlik organizasyonlarına” zemin hazırlamış ve yeni yapılanmaları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda ferdi nitelik taşıyan “sorumluluk hukuku” ile sosyal nitelik taşıyan “dayanışma hukuku” yan yana getirilmiştir.*

İslâm, bireyler arasında “sosyal adaleti” sağlamak için “Müslümanlar kardeştir.”, “Allah adâleti, iyilik yapmayı ve yakınlarla yardım etmeyi emreder.” ayetleri gereği, âdetâ müslümanın müslümana zimmetlendiği, müteselsilen sorumlu (kefil) kılındığı bir toplumu hedeflemiştir. Bu bağlamda İslâm ve Hz. Peygamber, insanlık adına emniyet ve güvendir. Hz. Peygamber (s.a.v.), bütün insanlığı kendisine zimmetli ve kendisini de bütün insanlıktan sorumlu görmüştür.

Mâlî fedakârlıklarla ifâ edilen dinin paylaşım yönü, günümüzde bireysel ve toplumsal sorumluluk bilincinin yozlaşması neticesinde en çok unutulup ihmal edilen hususların başında gelmektedir. Hâlbûki günümüzde, tabî ve sosyal nitelikteki *biyolojik ve iktisadî tehlikelerin* arttığı, bu tehlikelere karşı üretilen çözümlerin ise *devletlerin kalkınmışlık seviyesini gösterdiği* de bir gerçektir. *Sosyal hukuk* alanındaki bu *tehlikelere* karşı İslâm dininin neleri önerdiği, bu alanda ne tür araçları öngördüğü merak konusu olmuştur. İslâm’ın öngördüğü toplumda ilke, *tehlikede iştirak, nimette taksimattır*. Günümüzdeki sosyal güvenliğin temelleri, dünü ve bugünü, tarihsel kökeni olan özellikle *âkile kavramı* üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: Sosyal Güvenlik, Sosyal Yardımlaşma, Sosyal Dayanışma, Âkile.

ABSTRACT: The concept of social security has been organized in different disciplines for the same purpose in various cultures, with some alterations on quality and quantity. However, today, “liability law” is reinterpreted with the social developments and changes, and the acceptance of “the principle of strict liability” paves the way for different “social security organizations” and introduces new structures. In this context, the “law of liability” which is a personal quality, and the “law of solidarity” which is a social quality, were incorporated.

Islam aims a society that muslims are responsible and guarantor of the rights of each other, in order to provide “social equity” that was emphasized by the verses such as “Muslims are brothers of each other” and “Surely Allah enjoins being just and doing of good and giving to the kindred”. Thus, Islam and its prophet are safety and assurance of the humanity. Prophet Muhammad (s.a.w) considered himself to be responsible of the all humanity.

Sharing that is performed by financial sacrifices is often neglected currently as a result of degeneration of consciousness of personal and social responsibility. On the other hand, it is a fact that biologic and financial threats are increasing in the natural and social scale, whereas solutions generated to prevent these threats indicate the level of development of a country. Suggestions and the tools by Islam in order to prevent these threats in the field of social law have been attracted interest. This situation augmented the interest on the social security tools in the law history of Islam. In this study, “akilah notion” which is a social security tool among others is analyzed with respect to the history and the future of the social security.

Keywords: Social Security, Social Assistance, Social Solidarity, Akilah

* Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi hadisaglam1964@hotmail.com. Bu makale Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği arasında KİTUP II projesi kapsamında kayıt dışının kayıt içine alınması bağlamında farkındalık yaratmak için imamlara bilgilendirme toplantılarında sunulan konuşmanın özetinin bir bölümünü oluşturmaktadır.

1. SOSYAL GÜVENLİK NEDİR

Sosyal Güvenlik nedir? Sosyal hukuk alanında geliştirilen bu müessesenin tarihi kökenlerini ve bugününü ele alacağız. Dünden bugüne geçirdiği merhaleleri ve insanlığa sunduğu görevlere değineceğiz.

Sosyal güvenlik adeta bir sığınak ve kaledir. Olası musibet yağmurlarına karşı bir şemsiye ve barınaktır. Sosyal güvenlik, bir öngörü ve tedbirdir. Sosyal güvenlik öncelikle bireyin güvenliği ile işe başlar. Bireyin bireysel olarak sosyal güvenliği, ahirette *iman sigortasıdır*. Her birey güven arar, maddi ve manevi huzur bulmak için sığınacak bir liman arar. Bu güven bireysel olarak manevi alanda iman/güven sigortası ile sağlanırken; toplumsal olarak da sosyal iman/güven sigortası ile temin edilmektedir. İman'ın, bir anlamı da hiç kuşkusuz “*emniyet ve güven*” dir.

Naslar, bireysel ve sosyal güvenlik alanında insanlığa öğütler vermiştir. Denilebilir ki, bu öğütlerin esasını bireysel ve toplumsal iman esasları oluşturur. Sosyal güvenlik, Hz. Ömer gibi büyük bir halifeye sırtında yoksul ve fakire nevale taşıttığı sistemin adıdır. “*Yazıklar olsun sana Ömer*” dediyecek derecede sorumluluğu ağır bir sistemin adıdır. Sosyal güvenlik, “Fırat ve Dicle nehri kenarında bir kurt koyuna saldırırsa Allah benden hesabını sorar” diyen Hz. Ömer'in, sorumluluk duyduğu *kusursuz sorumluluğun organizasyonundan* ibarettir.

Sosyal güvenlik, insanın onur mücadelesidir. İnsan doğup da insanca yaşama mücadelesidir. Sosyal güvenlik, işçi ile işverenin, efendi ile kölenin aynı sofrayı paylaştığı düzendir. Diğer bir ifade ile sosyal güvenlik, komşusu aç gezerken tok yatan bizden değildir, şarktaki Müslüman'ın ayağına diken batsa garptaki Müslüman'ın onun acısını duyması gerekir; söylemlerinin, kurumsal yapılanmasının bir tezahürüdür.

2. NASLARDA SOSYAL GÜVENLİK

Müslümanların Kitabı Kur'an'dır. Peygamberi Hz. Muhammed (sav) dir. Biz, bu aslı kaynaklara dayanarak şu soruların cevabını arayacağız. Kur'an ve Hz. Muhammed (sav) sosyal güvenlik alanında bize neyi önerdi ve neyi öğretti?¹ Bu bağlamda naslar sosyal güvenlik alanında ne tür çağrılar yaptı? Allah (cc), insanoğluna yeryüzünde daha çok itikadın tefessüh ettiği dönemlerde yeryüzüne doğrudan ve dolaylı olarak müdahalelerde bulunmuştur. Bir hidayet kaynağı olarak Kur'an aracılığı ile insanlığı sırat-ı müstakim yoluna çıkarmayı murat eylemiştir. Bunun içinde öncelikle ilkesel bazda insana öğütler vermiştir. Öyle ki Allah, (c.c) 13 yıl süren Mekke döneminde insanın kafa yapısını, itikadını düzeltmeye yönelik ilkeler ortaya koymuştur. Önce ahlak ve maneviyat projesinin temelleri atılmıştır. Bugün hemen her kurum da önce ilke ve esasları belirlemesine işaret edilmiştir. Önce ilke olarak doğrunun tespiti, rotanın belirlenmesinden sonra pratiğe geçilmiştir. Mekke'de öncelikle sosyal güvenliğin ilkesel temelleri atılmış olduğunu görüyoruz. Kur'an'ın getirdiği bu yeni projeler, insanlığın aklını adeta hizaya getirerek öncelikle ilkesel bir terazi kurulmasını sağlamıştır.

¹ Bakara, 2/83-177-215-220; İnsan 76/8; Beled 90/15-16; Ahzab, 33/72; Bakara, 2/195; Hucurat 49/10; Tevbe, 9/60; Bakara, 2/266; Mâide, 5/2; Buhârî, *Nikâh* 91; *Cuma* 11; *Cenâiz* 32; *İstikraz* 20; *Ahkâm* 1; Müslim, *İmâret* 20; Ebu Davud, *İmâret* 1-13; Tirmizi *Cihat* 27; Müslim, *İman* 74; Buhârî, *Nikâh* 45; *Edep* 57-58; *Ferâiz* 2; Müslim, *Birr* 28; Naslarda sosyal güvenlik içerikli pek çok nas bulunmaktadır. Biz bunların bir kısmını buraya aldık. Taf. bkz. Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı Meal –Tefsir*, I, İşaret Yayınları, İstanbul 1999, s. 182; Heyet, *Kur'ân Yolu Türkçe Meali ve Tefsir*, II, DİBY, Ankara 2006, s. 208; Sağlam, Hadi, *İslâm Hukuk Tarihinde Güvenlik Kurumları*, Alim Kitapevi, Ankara 2016. S.67-77.

3. SOSYAL GÜVENLİĞİN MEKKE PROJESİ

3.1. Tevhid Projesi

Tevhid, Müslümanlar için temel umdedir. Bir olmak, bütün olmak anlamına gelen tevhid, olabildiğince kapsamlı bir kavramdır. Sosyal güvenlik açısından tevhidin tahlili, Müslümanların “*tehlkede iştirak nimette taksimat*” projesidir. Ancak bizim burada ele almak istediğimiz konu, tevhidin rububiyet ve ulûhiyet gibi itikâdî boyutu değil, ubudiyet kapsamında tevhid inancının iktisadî manada sosyal hayattaki yansımalarının nasıl olduğudur. Kur’ân’da anlatılan ubudiyet kapsamında tevhid inancı, insanı, yaratılış olarak kabiliyetli olduğu en üstün ruhî, aklî ve medenî kemâle, olgunluğa yükselteceği vurgulanır.²

Bu manada tevhid, sosyal hayatta parçalara ayrılmadan vahdeti, bir bütün olmayı ifade eden bir kavramdır. Allah’ın emirlerine tereddütsüz uymak, emirleri yerine getirmede tek vücut olmak anlamını da ifade etmektedir. Bizim burada asıl vurgulamak istediğimiz müslümanların bireysel ve sosyal sorumluluklarının tevhid ruhuyla yerine getirilmesidir. Bireylerin tevhid ruhu, Allah’ın emirlerini yerine getirmede bir vücut gibi topyekûn olmalarıdır. Bu manada *mal ve canlar tevhid ilkesi* ile tehlikelerden korunmuştur. Bu manada tevhid, sosyal yaşamda belirleyici bir ilkedir. Sosyal hayattaki sosyal güvenlik emrinin (zekâtın), tevhidi bir şuurun örnek sosyal güvenlik aracı olmaktadır. Bu bağlamda sosyal adaletin yegâne teminatı, tevhid inancıdır. Tevhid aynı zamanda birey ve toplumlar için emniyet ve güvendir.

Bu manada ubudiyette tevhid, İbrahim’in İsmail’i kurban etme isteği, Allah için *feda etmeyi feda olmayı* tevhidi bir şuurun örnek eğitim aracı olmaktadır. Sonuçta ubudiyette tevhid, müslüman olmanın gerektirdiği sorumlulukların pratikte uygulanması anlamına gelir. Tevhid inancı, eylemlerimizin nihai meşruiyet kaynağının bütün egemenliklerin üzerinde olan Allah’ın rızasını ölene dek arama bilincidir. Çünkü tevhid inancına göre oluşmuş bir bilinçle hayatı yorumlayan ve adanmışlık şuuru ile yaşayanlar için nihai amaç ve bînihâye rızai ilahiyeyi kazanmaktır.

Öte yandan gerçek mümin bollukta da darlıkta da Allah uğrunda sevdiklerinden vazgeçebilen bir erdemli şahsiyetin sahibi olanıdır.³ Bu manada tevhid bilincine sahip olana, varoluşun amacını unutturan her türlü engel tehlike sayılmıştır ve yasaklanmıştır. Tek kelime ile özetlemek gerekirse nasların zımnından tevhid ruhunun hedeflediği toplumunun yapısının, *tehlkede iştirak, nimette taksimat/bölüşüm* olduğudur. Bu tevhidi ruhun amacının gerçekleştirilmesi için sosyal hayatta kardeşlik ilkesi esas alınmıştır. İslâm’ın sosyal güvenlik anlayışının odak noktası, *kardeşlik ilkesi* temelinde yükselmiştir.

3.2. Kardeşlik Projesi

Sosyal güvenliğin odak noktasını kardeşlik ilkesi teşkil etmektedir. Dünya nasıl odak noktası etrafında dönüyorsa, insanlıkta bir daire gibi üzerindeki her noktanın merkeze uzaklığı eşit kabul edilerek kardeşlik odak noktası üzerinde dönen bir yapıya sahiptir. Medine’de kardeşlik ilkesinin pratiğe dönüştürülmesine bakıldığında Yesribi, Medine yapan bir anlayışın temellerinin atıldığını görüyoruz. Aşkın değerler uğruna canlarını ve mallarını feda edebilecek bir sıratı- müstakim yürüyüşü sergileyen Medeniyet yolcuları dünyadaki asli görevlerini ifa bilincini icraata sokmuşlardır. Tabiri caizse bir ve bütün olan Ensar, iki dönüm yeri olan bir dönümünü, iki dairesi olan bir dairesini, iki odası olan bir odasını din kardeşine vererek onları kendilerine tercih etmişler; aşkın değerler uğruna fedakâr bir toplum yapısı inşa etmişlerdir. Öyle

² Muhammed Reşit Rıza, “*Allah’a İman*”, **Nasıl Bir Allah İnancı** Kur’ân Nesli E-Kitap İnanç Serisi, Kalem Dergisi, sy.8. Ağustos 1988, s. 12; Zülaloğlu, Fevzi, “*Tenzih Akidesinin Boyutları*”, **Nasıl Bir Allah İnancı**, Kur’ân Nesli, Kalem Dergisi, sy. 8. Ağustos 1988, s. 17-54.

³Âl-i İmrân 3/134-135; Mü’minun 23/7-8.

ki, Medine toplumunda kan bağıнын yerini din bağı almıştır. Bu anlayış İslâm Medeniyetinin kuruluşuna kadar üç yıl devam etmiştir. Böyle bir birlikteliğin önünde hiçbir gücün duramayacağı açıktır.

Açıkça Müslümanlar ortaya koydukları örnek davranışlarıyla ve evrensel ilkeleriyle dev bir yürüyüş sergilemişler ve insanlığı hidayet yoluna çıkarmayı başarmışlardır. Bugün de dünden örnek alınmalı ve Müslümanların içinde bulunduğu duruma karşı en az on yıllık bir din kardeşliği projesi üretilerek yeryüzündeki Müslümanların ve İnsanlığın kurtuluşuna tekrar bu projeye adım atılmalıdır.

Maalesef bugün geldiğimiz yüzyılda Müslümanlar, ulvi gayeler uğrunda medeniyet ve hukuk mücadelesi vermeleri gerekirken balıklar gibi denizlerden dışarı vuran Müslüman kardeşlerinin durumuna seyirci kalan yığınlar görüntüsü vermektedirler. Günümüzdeki Bahusus, içerisinde buldukları nimetleri dahi bu gidişle bir zaman sonra kaybedecek olan bu Müslüman anlayışın derhal sorgulanıp, asli sosyal güvenlik projesi geliştirilmesi kaydıyla çözüm önerileri geliştirilerek hayata ve insanlığa kurtuluş ve adalet sunması gerekmektedir. Günümüz müslümanları, korumasız ve çaresiz sığınacak bir liman, kendini güvende hissedecek bir çare aramaktadır. Kimsesizler, çaresizler, mustazaflar ve muhtaçlar bu manada ilahi adaletin âdeta tezahürünü beklemektedirler. Bu manada mesul olanlar nassların öğütlerine kulak vermelidirler.

3.2. Mülkiyet Projesi

İlkel olarak Müslümanlar, mülkiyete bakış felsefelerini sorgulamaları gerekmektedir. Hemen her Müslümana mal kimindir? Diye sorulduğunda, sizlere vereceği cevap Allah'ındır olacaktır. Acaba doğru mu söylemektedir? Doğrudur; Mülk, Allah'ındır. Allah malı, emanet olarak vermiştir. Eğer Müslüman emanet olan malı kendinin zannediyorsa kıyamet kopmuştur zaten. O çok sevdiği malını istese de istemese de bir gün mutlaka terk edip gidecektir.⁴

Mekke döneminde, Müslümanların kendilerine emanet olarak verilen malın mahiyeti ve tasarrufu hakkında bir *ilke* belirlenmiştir. Allah (cc) Müslümanın mülkiyete bakışını öncelikle ıslah ettikten sonra Müslümanların kardeş olduğunu ifade ederek adeta mülkiyeti ifade eden çakıl taşlarının kardeşlik çimentosu ile karıştırılıp tevhid suyu ile yoğrulup şekil verilmiş bir toplum oluşturulmasını murâd etmiştir. Böylece mülkiyet ve kardeşlik ilkeleri tevhid ruhuyla işlenerek sosyal güvenlik alanında mâlî fedakârlık yapılmasına zemin hazırlanmıştır. Bu meyanda tevhid ile ilgili bir çıkarımda bulunacak olursak, tevhid, her türlü maldan ve mülkten hâsılı her şeyden Allah için vazgeçmeyi onun uğrunda harcamayı gerektiren bir ibadettir.

Allah (cc), zengin malında fakire hak tayin etmiştir. Fakirin ve yoksulun bu hakkını devlet mutlaka alıp hak sahibine teslim etmek zorundadır. Yoksa zengin malı gasp hükmüne geçer ki bir tür riba, haksız kazanç elde etmiş olur. Böylece fakir ve yoksulun hakkı gasp edilmiş olur; şayet haksız kazanç temin edilme durumu söz konusu olduğunda ise arşın titremesi kadar büyük bir savaş zaten başlamıştır. Bunun için fakir ve yoksulun yani zayıfın hakkının alınarak hak sahibine teslim edilmesi bir devlet görevi kabul edilmiş ve sosyal güvenlik projelerinin en önemlilerinden biri olarak görülmüştür. Bu durumdan bahisle, tarih boyunca milletler bu emek ve sermaye dengesini kuramadıklarından hep savaş halinde olmuşlardır. Emek ve sermayenin pay oranları tarih boyunca toplumları hep meşgul etmiş ve sosyal barışı kurmak için emek-sermaye dengesini kurmak en önemli bir yöntem olmuştur. Bu dengeyi gerçekleştiremeyen toplumların huzur içinde olmaları ve uzun süre devletlerini devam ettirmeleri mümkün olamamıştır.

⁴ Haddi zatında insanoğlu neyi severse ondan imtihan olacağını bilmelidir. Taf. Bkz. Bakara 2/155; Âl-i İmrân 3/186; Hadid 57/20.

3.4. Sosyal Güvenlik Projesi

Hiç kuşkusuz sosyal güvenlik alanındaki proje, *vahiy ve akıl* gibi iki temel bilgi kaynağı esas alınarak yapılmıştır. Nasıl ki, insanlığın hayatı sudan oluşuyorsa, yani hayat kaynağımız H₂O ise manevi dünyamızın temeli de H₂O dur. Yani *Kur'an ve Sünnet ile Akıl* gibi araçlar kullanılarak gerçek saadeti yakalama mücadelesi verilmiştir. Vahiy ve Akıl birlikteliği adeta iki kanatlı kuş gibi insanlığı huzur ve saadete çıkaracağı kuşkusuzdur.

Mekke döneminden öncelikle infak kavramı ile ilkesel bir zihniyet yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu infak bir tür zorunlu veya ihtiyarı günümüzdeki sosyal güvenlik kavramını ihtiva eder konumdadır. İnsanlar gerek bireysel olarak kendilerini gerekse toplumun bir üyesi olarak koruma ve güvence altına girmeleri toplumsal hayatın olmazsa olmaz ilkesidir. Toplumsal bir hayat yaşamak sosyal güvenliğin en önemli öznesidir. Bunun için Mekke'de varlıklı olan veya olmayanın infak etmesinin gerekliliği ilkesi ahashap içerisinde yerleştirilmiştir.

Bu gibi örneklendirmelerden mütevellit, Mekke'de ilkesel olarak Müslüman'ın inanç yapısı, mala ve insana bakışı düzeltilti. Kamu ve insan hakkı boyutuyla ilkesel bir düzenleme yapıldı. Bütün bu düzenlemeler Müslümanların tehlikelere karşı birlikte iştirak, nimetlere karşı da taksimat yani paylaşım projesinin temelleri atıldı. Medine döneminde de bu ilkeler doğrultusunda pratiğe geçildi.

Buraya kadar sosyal güvenliğin ilkesel bazda zihniyet/inanç yapısının düzeltilmesini kısaca ele aldık. Bundan sonra Medine döneminde sosyal güvenliğin pratik uygulamasına geçilmiştir. Medine'de 10 yıl şer'i yasaların pratik uygulaması dönemi başlamıştır. Şimdi bu dönemde yapılanların açıklanmasına geçmek istiyoruz.

4. SOSYAL GÜVENLİĞİN MEDİNE UYGULAMASI

4.1. Medine Sözleşmesi

Peygamberimiz(sav), Medine'de öncelikle Mekke ve Medine'de var olan Cahiliyet örf ve adeti olan "*Âkile*" sistemini revize etmiştir. Medine sözleşmesinin 3 - 13 maddelerine bakıldığında görüleceği üzere her kabile ve akrabalar kendi aralarında birbirinin âkilesini yaparak sosyal güvenliğin temellerini atmıştır. Farklı bölgelerden gelenleri ise ayrı bir çatı altında toplayarak onları da bu sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınmıştır. Peygamber (sav)'in öncelikle sosyal güvenliği bir devlet görevi olduğunu bireye anayasal bir talep hakkı doğuran uygulamayı başlatmıştır. Bu da bize sosyal güvenliğin bir insan hakkı ve bir devlet görevi olduğunun göstergesidir. Sosyal Güvenlik araçlarından biri olan âkile, bireylerin tek başına üstesinden kalkamayacağı rizikolara karşı topluca bir tedbir ameliyesi olarak görülmüştür. Günün şartlarında daha çok savaşta esir düşenler için "*fidye*" veya hataen öldürme durumunda mağdurun taraflarına ödenecek olan "*diyot*" veya müessir fiillere karşı ödenecek olan "*erş*" adındaki tazminatlar bireylerin tek başına üstesinden kalkamayacak ağır bir yükümlülük getiriyordu. İşte insanları ihtiyaçlarının esaretinden kurtarmak için geliştirilen bu yöntem insanlık için projenin pratiğe yansımaları mahiyetindedir.

İnsanoğlunun yaşamı yüzde elli rizikoyla karşı karşıyadır. İnsanın başına her zaman tabi ve sosyal nitelikli bir riziko gelebilir. Bunun için hem bireysel hem de toplumsal güvence sağlanması böylece insanın ve toplumun sürekliliği ve huzuru temin edilmesi zorunluluktur. Bunun için sosyal güvenliğin ilk dönem âkile sisteminin Medine Sözleşmesi ile anayasal güvence altına alınması, İslâm dininin de en önemli projelerinden biridir. Nitekim Allah (cc), "*Ey iman edenler...! Topluca barışa ve huzura girin..*"⁵ buyuruyor. Sosyal güvenlik topluca huzura ve barışa girmenin adıdır.

⁵ Bakara 2/208.

Peygamber dönemi Medine’de sosyal güvenlik alanında pek çok pratik uygulama görmektedir. Bunlardan bir kaçına örnek vermemiz yerinde olacaktır.

i. Sahabe anlatıyor: Yoksul düşmüştüm. Medine bahçelerinden bir bahçeye girdim. Karnımı doyurdum; biraz da evdekilere götürüyüm diye bir miktar da terekeme almıştım. Bahçe sahibi beni yakaladı. Biraz tartakladıktan sonra Rasulullah (sav)’e getirdi. Benim halimi anlattı. Rasulullah (sav) durumu dinleyince şöyle buyurdu: **“Açken doyumadın cahilken eğitmedin”**⁶ Bu hadis hemen her Müslümanın önemli bir ilkesi olsa gerektir. Açlık deyince biz genellikle biyolojik açlığı anlarız. Ancak bu kavramın bunun ötesinde bir anlam taşıdığına farkına varmalıyız. Bugün açlık sadece biyolojik değil bilakis fizyolojik açlığın önemi daha da artmıştır. Bu alanda ciddi projeler üretilmesi kaçınılmazdır.

ii. Sahabe anlatıyor. Rasulullah (sav)’le gazveye çıkmıştık. Rasulullah (sav) buyurdular ki, yanında fazla yiyeceği olan kardeşine versin. Fazla giyeceği olan kardeşine versin. Fazla biniti olan kardeşine versin. İşi o kadar ileri götürdü ki biz daha sonra sahabeler bir araya gelip toplandık ve şöyle bir karara vardık. **“Dünyada bize yetenin dışındakilerinin bizim olmadığına hükmettik”**⁷ Sosyal güvenliğin boyutlarını düşündürmesi açısından oldukça manidar bir söylem olduğu herkesçe malumdur.

iii. Yine Sahabeden biri anlatıyor. Bir gün devemi salmıştım. Öylesine tevekkül ediyordum. Allah Rasülü (sav), deveni salarak tevekkül etme, **“deveni bağlayarak tevekkül et”**⁸ buyurdular. Sosyal güvenlik bir tedbir ameliyesi olarak bir öngörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Problemler başa gelmeden alınacak tedbirlerin lazım geldiğinin en güzel örneğini bu uygulamada görüyoruz. Bu tedbirler, ilâhî takdire müdahale değildir. Ancak bu şekilde biz, bize yüklenen bir görev olarak tedbirimizi almakta ve takdiri sahibine bırakmaktayız.

Sosyal güvenlik de bu tedbiri almanın bir yöntemidir. Nitekim şair tedbir hakkında yine de şöyle demiştir: **“Beyhudeymiş boş yere bu kadar tedbir eylemek. Bir kulun kârı değildir takdiri tebdil eylemek.”** Ancak bize yüklenen görev tedbirimizi almak takdiri ise sahibine bırakmaktır.

Sosyal güvenlik bir üst kavramdır. İnfak kavramının adeta bir karşılığı gibi durmaktadır. Sosyal güvenliği temin eden pek çok araçlar bulunur. Bu araçların bir kısmı zorunlu bir kısmı ise ihtiyardır. Günümüzde sosyal güvenlik, sosyal sigortalar ve özel sigortalar gibi iki ayrı disipline sahiptir. Zorunlu sosyal sigortalar yanında zorunlu olmayan sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler gibi araçları da bulunmaktadır.

5. ZORUNLU SOSYAL GÜVENLİK ARAÇLARI

Naslarda *âkile*, *kasâme*, *zekât*, *öşür*, *fitre*, *mehir*, *kefareter*, *adıklar*, *kurban* gibi pek çok zorunlu sosyal güvenlik araçları bulunmaktadır.

Zorunlu olmayan sosyal güvenlik araçları ise oldukça fazladır. *Vâkıflar*, *sandıklar*, *karz*, *ariyet*, *ihsan* gibi pek çok ihtiyarı sosyal güvenlik araçları bulunmaktadır. Bu makalemizde zorunlu sosyal güvenliğin sadece âkile boyutu ele alınacaktır. Her biri ayrı bir çalışma konusu olan bu araçların her biri ayrı ayrı ele alınıp güncellenerek okuyucuların takdirine sunulacaktır. Ancak bu makalemizde zorunlu sosyal güvenlik tekniği olan âkile (sigorta) uygulamasına yer vereceğiz.

6. SOSYAL GÜVENLİĞİN KÖKLERİ VE AKİLE UYGULAMASI

Sosyal güvenliğin ilk dönem uygulanış şekli Cahiliye örf ve adeti olan âkile müessesidir. Peygamber (sav), cahiliye örf ve âdeti olan bu müesseseyi İslâm dininin ruhuna uygun bularak

⁶ Ebu Dâvud, *Cihâd*, 85; Nesâî, *Kudât*, 21.

⁷ R.Sâlihîn Hadis no: 567.

⁸ Tirmizi, *Kıyamet* 60.

devam ettirmiştir. Medine sözleşmesinde ifade ettiğimiz gibi her kabileyi kendi arasında örgütlemiştir. Cahiliye örf ve âdeti olan bu müessese insanlığın bir tecrübesi olarak İslâm dininin bünyesine uygun bir müessese olarak kabul edilmiş ve izlenen sosyal siyaset durumu dikkat çekici bulunmuştur. Günümüzde alternatif müesseseler kurmaktan ziyade mer'i/yürürlükte olan sistemlerin tadil edilmesi, sosyal politika açısından hem daha iyi hem de tecrübe birikiminden istifade edilmesi açısından daha realist gibi görünmektedir.

Peygamber (sav) döneminde âkile müessesesi kabile ve akrabalar arasında örgütlenmiş, zamanla dağılık olan bu sigorta sistemini Rasullullah (sav), tek çatı altında birleştirilmesini önermiştir. Dağılık bulunan kabileleri tek çatı altında bir araya getirmiştir.

Günümüzde de dağılık bir halde bulunan *SSK, ES, Bağ-Kur* gibi sosyal güvenlik araçları artık tek çatı altında *SGK* olarak toplanması doğru bir uygulama olmuştur.⁹ Hz. Muhammed (sav)'in öncelikle bireylerin tek başına üstesinden kalkamayacağı rizikolara karşı o gün için toplumun geliştirdiği günün sigortası olan âkile müessesesini Medine şehir devleti için bireye kişilik ve onur kazandırması açısından anayasal bir güvenceye kavuşturması çok önemli bir durumdur. Öte yandan hemen her bireye müteşebbis gücünü artırıcı ve kendisine talep hakkı doğurucu böyle bir müessesenin kuruluşu ve bireye anayasal talep hakkı doğurması, ancak insan hakkına verilen değer ile izah edilebilir.

Sahabe döneminde âkile müessesesi daha da geliştirilmiştir. Müslüman toplumların genişlemesi ve yeni kültürlerle karşılaşması neticesinde önceden mevcut olan demografik yapının dağılması tabii olarak âkile sisteminin de kurumsal olarak yapısını değiştirmesini zorunlu kılmıştır. Çünkü dağılan kabileleri farklı memleketlere göç eden âkile üyelerini aynı çatı altında bir araya getirmek çoğu kez mümkün olamamıştır. Bunun için Hz. Ömer, âkile yorumunu aynı kütükte kayıtlı olup aynı yerden maaş alan bireyler için birbirlerine *divan* adı altında âkile olabileceğine hükümetmiştir. Nitekim Hz. Ömer, fert başına düşen milli gelir azalması, kadınların mehirleri hususunda yüksek meblağlar istenmesi karşısında rahatsızlığını dile getirmiştir. Ancak kadınların sosyal güvenliklerini temin etmesi karşısında evlilik sözleşmelerinde fazla mehir isteyen kadınları uyararak Hz. Peygamber (sav)'de kızlarını evlendirmiştir. Kızlarına ne kadar mehir tahsis ettiği ortadadır. *"Sizlere ne oluyor da yüksek meblağlar talep ediyorsunuz"* diye serzenişte bulunun Hz. Ömer'e, kadın sahabilerden bir kadının ayet okuyarak verdiği cevap dikkat çekicidir. *"Ya Müminlerin Emiri... Sen doğru söylemiyorsun. Allah (cc) Kur'an'ında şöyle buyuruyor."* *"Kadınlarınıza verdiğiniz mehirlerin" hakkındaki ayeti okuyarak Hz. Ömer'i bu hususta uyarmış ve Hz. Ömer, "Kureyşli kadın doğru söyledi Ömer hata etti" diyebilmiştir."*¹⁰

Öte yandan günümüzde *BES (Bireysel Emeklilik Sigortası)* projesine daha makul bir yürürlük sağlayabilmek¹¹ için evlenecek çiftlerin peşin veya veresiye olarak mehirlerini BES gibi tasarruf sandığına yatırmaları ve böylece mehir hadisesine yürürlük kazandırmaları mümkündür. Böylece kadınların sosyal güvenlik teminatları da sözde değil fiiliyatta işlerlik

⁹ RG. 22 Haziran 1994, 21968 sayılı, **KHK**, 7. Md.

¹⁰ Hz. Ömer bir gün hutbe okurken şunları söyler: "Kadınlara mehir verirken aşırı gitmeyin. Eğer onlara çık mehir vermek dünyada hayır ve Allah katında takva göstergesi olsaydı, bunu sizin en üstünüz olan Hz. Peygamber yapardı. O ise ne kadınlarına ne de kızlarına on iki ukkiyeden fazla mehir takdir etmedi." O sırada bir kadın kalkıp şunları söyledi: "Ey Ömer Allah bize veriyor siz ise sen ise bize haram kılıyorsunuz? Yüce Allah'ın kitabında şöyle buyurmuyor mu? Kadının bu sözleri üzerine başını öne eğerek, "kadın doğru söyledi Ömer hata etti" buyurdular. "Ey Ömer tüm insanlar senden daha anlayışlı" olmuşlar. Kurtubi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmet b. Ebû Bekr, **el-Câmîu'l -Ahkâmu'l-Kur'ân**, Müessesetü'l-Risâle, Beyrut 2006, V. s. 99-286-287; Beyhâkî, Ebû Bekir Ahmetb. Hüseyin b. Ali, **es- Sünenü'l-Kübrâ** (tah. Muhammed Abdülkadir Ata), Mekke 1994, VII, s. 233; s. 29. İbn Kesir, İmâdü'din Ebi'l Fidâ İsmail Dimeşki, **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Aziym**, VII, Kahire 2000, I, s. 478; Razi, Ebû Abdullah Fahrettin Muhammed b. Ömer, **Tefsir-i Kebir (Mefâtihu'l Gayb)**, y.y. IV, s. 13.

¹¹ BES hakkında taf.bkz. Ergenekon, Çağatay, "Özel Emeklilik Kurumları Karşısında Hayat Sigortacılığının Rekabet Gücünün Artırılmasına Yönelik Tedbirler" Adlı Makalesi, **Reasürör Dergisi**, sa. 27, Ocak 1998, s. 6-16.

kazanmasının önü de açılmış olacaktır. Ebetteki bu müessesenin mehir üst kavramı altında kurumsallaşması ayrı bir önem taşır belki daha sağlıklı düşünce olsa da bugün için var olan imkânın değerlendirilmesi bilinçli Müslümanlar için isabetli bir fon kaynağı gibi durmaktadır. Nitekim günümüzde Çin gibi bazı devletler evlilik sigortası poliçe ürünü düzenlemeye başlamışlardır. Bu da bize gösteriyor ki toplumsal yapıların değişmesi, yeni şartlar ve durumlar ortaya çıkarması karşısında İslâm hukukunun dönemindeki kurumlarının da yapısal değişikliğe uğraması kaçınılmazdır.

Mezhep imamaları döneminde âkile müessesesi daha da genişletilerek bunu akdi bir sözleşme bağı haline dönüştürülmüştür. Âkile müessesesi zamanının şarta ve koşullarına göre yapısal değişikliğe uğrayarak farklı toplumlarda aynı gayenin tahakkuku için çeşitli müesseselerle giderilmeye çalışılmıştır. Âkile müessesesi daha sonraki dönemlerde geliştirilemediğinden günümüzde İslâm dünyasında Batı'daki tarzda bir sosyal güvenlik müessesesi kurulamamıştır.

Âkile müessesesine benzer yapılanmalar açısından Abbasi, Selçuklu ve Osmanlılarda *fütüvvet*, *Ahilik* ve *Loncaların* bünyelerinde oluşturdukları sandıklar aracılığı ile birey ve toplumların sosyal güvenliklerinin iş kolları olarak sağlanması yoluna gidilmiştir. Osmanlılar 'da özellikle vakıflar, riziko çeşidine göre şekillenmiş ve hemen her konuda sosyal güvenlik teminatı veren gönüllü kuruluşlar haline dönüşmüştür. Bu sandıkların bünyesinde oluşturdukları *âvarız sandıkları*, *teâvuni Sandıklar*, *dost sandıkları* gibi sandıklar daha sonra Türkiye Cumhuriyetinde memurlar için *Emekli Sandığı*, sanayi devriminin ortaya çıkardığı dalgalanmalar neticesinde işçiler için geliştirilen *Sosyal sigorta Sandığı* ve esnaf halk için çıkarılan *BAĞ-KUR* gibi sosyal güvenlik tedbirlerin günümüzde *SGK* üst kurumu altında bira araya getirilmiştir.

Sosyal güvenliğin dünü ve bugünü iyi tahlil edildiğinde hemen her dönemde insanoğlu aynı tür rizikolarla karşı karşıya gelen bireylerin tehlike ortaklıkları kurmaları ve bu hususta zayıf taraf olan bireyin korunması için devlet tarafından alınan tedbirlerin alındığını görmekteyiz.

İslâm hukuk tarihinde âkile kavramıyla başlayan sigorta faaliyetleri günümüzde sosyal güvenlik kurumu altında fonksiyonlarını sürdürmektedirler. Bu kavramın Batı'da sigorta kavramıyla ifade edilesi, Müslümanlar arasında kavram kargaşasına zemin hazırlamış ve uzun süre tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Kavramda anlaşamayan Müslümanlar gerek sosyal güvenlik şemsiyesi altındaki sigorta kavramına, gerekse diğer sigorta branşlarına karşı Batı kökenli olan sigortaya büyük bir direnç göstermişlerdir. Uzun zaman bu sosyo-kültürel durum ve kavram tartışması sosyal güvenlik kurumları da nasibini almış ve sigortalılar topluluğunun belli sayıya ulaşması ve aktüeryal dengelerin sağlanmasında ciddi problemler doğurmuştur.

Sosyal güvenlik bir devletin çağdaşlık ve gelişmişlik düzeyini gösteren en önemli kriterdir. Günümüzde hemen her devletin ilerlemiş ve geri kalmış olma yargısını sosyal güvenliğe ayırdığı payla ölçülmektedir. Sosyal güvenlik fonlarını sağlam zeminlere oturtan toplumlar, ileri toplumlar olabilmişlerdir. Sosyal güvenlik ağını taşralarda dahi bankaların önünde bir kurum haline dönüştürülmesi kaçınılmaz bir hedeftir. Günümüzde sosyal güvenlik bilinci çok zayıflamıştır. Devletin bu konuda halkını daha bilinçli ve daha duyarlı olarak eğitmesi de kaçınılmazdır.

Sosyal güvenlik rizikoları genellikle ölçülebilen rizikoları teminat altına almaktadır. Bunun için de sigortalılar topluluğunun belli bir sayıya ulaşması gerekir ki aktüeryal dengelerin kurulması ve risk ölçülme imkânı bulunabilsin.

Âkile sistemi için günün şartlarında Ömer Nasuhi Bilmen, âkilenin en azının 700 kişi olduğu ifade edilmiştir.¹² Bu durum da günün şartlarında rizikonun ölçülmesi ve aktüeryal(ne demek?) dengenin kurulması için ortaya konan denek sayısı olarak durmaktadır.

¹² Bilmen, III s.53-55; Molla Hüsrev, II. s. 124-126; Karaman, *MİH*, II. s. 475.

Ölçülemeyen rizikolara teminat verilmemesi kuraldır. Bu tür sigortalarda kumar ve bahis hükümleri geçerlidir. Zira sosyal güvenlik rizikoları ölçülemeyen rizikoları da teminat altına alması devlet olmanın gereği olarak vurgulanmıştır. Keza sigortanın haksız kazanç elde etme aracı olmaması için kural olarak ölçülebilen rizikoların teminat verilmiştir. Keza kasıtlı suçta sigortacının sigorta bedeli ödeme sorumluluğu bulunmamaktadır. Bu ilke de Hz. Peygamber (sav)'in ilk dönem sigortası olan âkile sistemi için söylediği “*kasıtlı suçta âkile olanların sorumluluğu yoktur*”¹³ temel ilkesi bugün de hemen her sigorta türü için ilke kabul edilmiştir.

Âkile sisteminde verilen teminatların karşılanması *divan ehli, mensup olduğu aşiret, kavim ve kabilesi, mevlâli ve beytülmâldir*. Günümüzde de sigortacı satın aldığı rizikoları karşılaması için Sigortacı-Reasürör-Retroseyoner gibi iç içe girmiş bir teminat sistemi geçmiş dönemin meratibinin bir izlenimini vermektedir.¹⁴

7. SONUÇ

İslâm dini, düalist yapısı gereği vicdanî bir yaptırım yanında hukukî bir yaptırımı da bulunmaktadır. Bilindiği gibi bireye yönelik en önemli yaptırım vicdani yaptırımdır. Günümüzde insanları kanun gücü veya mahkeme korkusunu yeterli saymak yerine dini, ahlaki ve vicdani yaptırımı yer verilmesi en sağlıklı ve öncelikli bir yoldur. Öten yandan değişen şartların ve mükellefin yapısı da dikkate alınarak en etkili yaptırım vicdani yaptırımın yanında işçi ve işveren arasındaki ilkelerin sağlıklı bir zemine oturması için hukuki yaptırım olduğu da kuşkusuzdur.

Toplumsal yapıların değişimi neticesinde sanayi toplumu, işverenlerin güçlü, işçilerin ise güçsüz kılındığı sosyal bir yapıdır. Ekonomik zorluklar karşısında zayıf taraf olan işçinin, temel haklarının korunması için iş hukuku kamusal mahiyet kazanmış olup bu konuda devletin denetimi ve gözetimini zorunlu kılmıştır. Bu durum da iş hukukunun kamusal mahiyet kazanmasına da zemin hazırlamıştır.

İslâm kültür tarihinde âkile müessesesinin, karşıladığı risklere bakıldığında risk türüne göre bireylerin tek başına üstesinden gelinemeyecek rizikolara karşı birey ve toplumlar için bir teminat görevi üstlenmiştir. Âkile müessesesinde, kasıtlı suçun dışarıda bırakıldığı bu yapılanmada hata ve hata benzeri rizikolar ise kusursuz sorumluluk kapsamında kurumsallaştığı görülmektedir. Bunun için Peygamberimiz(sav), “*kasıtlı suçta âkilelerden bir şey ödenmez*” buyurarak sosyal güvenlik kurumunun ilkesel temelini de belirtmiştir.

¹³ Tirmizi, *Ferâiz* 2; İbn Mâce, *Diyet* 1; Mûrisi öldüren kâtil, mirastan mahrum olduğu gibi, mûsîsini öldüren mûsa leh de vasiyetten mahrum edilir. (Ebû Dâvud, *Diyât*, 18; Tirmizi, *Ferâiz*, 17; Ahmed b. Hanbel, I, 49) Bu görüş, Hanefî ve Hanbelîlere göredir. Şâfiî ve Mâlikîlere göre katile vasiyet yapılabilir. Taf bkz. Cevzi, İbn Kayyim, Muhammed b. Ebu Bekr, *İ'lâmü'l-Muvakkûn an Rabbi'l-Âlemîn*, Beyrut 1993, II, s. 13.

¹⁴ *Müşterek sigorta (Koasürans)*, bir rizikonun muhtelif sigortacılar arasında paylaşılması olup her bir sigortacı rizikonun belirli bir kısmını temin eder. Müşterek sigorta genellikle, büyük rizikoları karşılamak üzere yapılır. *Mükerrer sigorta (Reasürans)* şirketleri belirli oranda rizikoları üzerinde tutar. Geri kalanı başka bir şirkete (reasürör) belli bir ücret karşılığında tekrar sigortalara. Buna “*mükerrer sigorta*” ya da “*reasürans*” denir. *Retrosesyon (yeniden devir)*, reasürörün taşıdığı rizikonun bir kısmını başka bir sigortacıya devretmesi işlemidir. Retrosesyon ikinci devir işlemidir. (*Sigortacı-Reasürör-Retroseyoner.*) Omağ, *BSH*, s. 63. Atasagun, Emin, *Türkiye’de Sigortacılığın Gerçek Yönü*, Güray Matb, İstanbul 1978, s. 85. Çaldağ, Yurdakul, *Sigorta İşletmeleri ve Muharebesinin İncelenmesi*, İ.T.İ.A Yayınları 1979, s. 44; Pekiner, Kamuran, *Sigorta İşletmeciliği*, İÜİFY, İstanbul 1981, s. 187; Arseven, s. 49; Cahit, Nomer, “*Türkiye’de Reasürans İnhisarı*” Adlı Makale, *Reasürans Hukuku*, II. sa. 1-2, 1984, s. 7-26; Atabek, Reşat, *Reasürans Hukuku*, BTHAEY, Ankara 1974, s. 1-17; Bozer, Ali, *Sigorta Hukuku Ders Notları*, Ank 1976, s. 68.

¹⁴Bkz. Arseven, s. 25-26; Kender, s. 6; Vehbe, Ali Terfîk, “*Çağdaş Hukukta ve İslâm Hukuku’nda Sigorta*” adlı makale (Çeç: Servet Armağan),

Sosyal güvenlik bir insan hakkı ve bir devlet görevi olduğundan modern toplumlarda anayasal güvence altına alınmış ve bireye anayasal bir talep hakkı tanınmıştır. Tabi ve sosyal nitelikteki rizikoya uğrayan bireyler için sosyal hukuk alanında geliştirilen en önemli tekniklerden biri, sosyal güvenlik kurumudur. Birey ve toplumların emniyet ve güven içinde yaşamaları için kendilerine sunulan bu teminat bir insan hakkı olarak görülmelidir. Primli veya primsiz iki tür disipline sahip olan sosyal güvenlik kurumları tarihin ilk dönemlerinden itibaren her dönem varlığını hissettirmiştir. Bu kurumların zorunlu veya ihtiyarı olması devletin vereceği bir kararla sağlanabilir. Sosyal güvenliği sağlayan araçlar, toplumdan topluma değişse de hemen her toplumda aynı veya benzer tehlikelerin varlığı için insanları ihtiyaçlarının esaretinden kurtaracak ve onlara insan olduğunu ve onurlu bir hayat sürmesinin bir tür güvencesi olduğu bilinci hemen her toplumda kendini göstermiştir.

İslâm hukuk tarihindeki sosyal güvenlik araçları zamanın gelişmesine paralel olarak sürekli değişmektedir. Zamanın belli bir dönemindeki uygulama ve düzenlemelere bakıp kalınmaması gerektiği, dünyada ideal bir sosyal güvenlik ağının kurulamaması, sosyal güvenlik alanında sürekli değişmelerin yaşanmasından kaynaklanmaktadır.

5. KAYNAKLAR

- Heyet, Kur'ân Yolu Türkçe Meali ve Tefsir, II, DİBY, Ankara 2006.
- Sağlam, Hadi. (2016). İslâm Hukuk Tarihinde Güvenlik Kurumları, Alim Kitapevi, Ankara.
- RG. 22 Haziran 1994, 21968 sayılı, KHK, 7. Md.
- Kurtubi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmet b. Ebû Bekr, el-Câmîu'l -Ahkâmu'l-Kur'ân. (2006). V, Müessesetü'l-Risâle, Beyrut.
- Beyhâkî, Ebû Bekir Ahmetb. Hüseyin b. Ali. (1994). es- Sünenü'l-Kübrâ (tah. Muhammed Abdülkadir Ata), VII, Mekke.
- İbn Kesir, İmâdü'dîn Ebi'l Fîdâ İsmail Dimeşki.(2000). Tefsiru'l-Kur'âni'l-Aziym, VII, Kahire.
- Cahit, Nomer. (1984). "Türkiye'de Reasürans İhisarı" Adlı Makale, Reasürans Hukuku, II. sa. 1-2.
- Vehbe, AliTevfik.(1973). "Çağdaş Hukukta ve İslâm Hukukunda Sigorta, (Çeç: Servet Armağan), Mukâyeseli Hukuk Araştırmalar Dergisi, İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Enstitüsü Yayınları", sa.10, İstanbul.
- Omağ, K. Merih.(1988). Ticâret Hukuku, AÜAÖF Yayınları, Eskişehir.
- _____,Türk Hukukunda Mecburi Sigortalara ve Sorunlarına Genel Bir Bakış-Zorunlu Sigortalar Paneli, Sigorta Hukuku Türk Derneği Yayınları, İstanbul 1993
- _____,Banka ve Sigorta Hukuku, AÜAÖF Yayınları, Eskişehir 1995.
- Mustafa Sabri.Şeyhülislâm, Beyânü'l-Hak Mecmuası, sa. 4, IV, s. 1858-1861; aynı müellifin Beyânü'l-Hak Mecmualarında sa. 102, IV. s. 1890-1894; Beyânü'l-hak isimli ilmi mecmuada "Din-i İslâm'da Hedef-i Münûkaşa Olan Mesâil" ünvanıyla neşredilen müteselsil makalelerin bir araya toplanmasıyla kitap haline getirilmiştir.
- _____, Meseleler, Sebil Yayınları, İstanbul 1995.
- Kender, Rayegân.(1995). Türkiye'de Hususi Sigorta Hukuku, Filiz Yayınları, İstanbul.
- Karaman, Hayrettin. (1985). İslâm Hukukunda İctihat, DİBYayınları, Ankara.
- _____, Mukâyeseli İslâm Hukuku, I-III, Nesil Yayınları, İstanbul 1991.
- _____, İslâma Göre Banka ve Sigorta, Nesil Yayınları, İstanbul 1992
- Billah, Mohd Masum. (1993). Life Insurance?An Islamic View, Arab Law Quarterly, Londra.
- Bilmen, Ömer Nasuhi.(1985). Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhîyye Kamusu, Bilmen Yayınları, I-VIII, İstanbul.
- Biltaci, Muhammed.(1884). "et-Te'min fi'l-Fikri'l-Fıkhî'l-Muasıra", Adlı Makalesi, (Diraset Arabiyye İslâmiyye Dergisi İçinde), Mecelletü'l Ezher, Kahire.
- _____, Ukud et-Te'min, Kuveyt 1982.
- Buhâri, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, (ö.256/869).(1981). el-Câmîu'-Sahih, (Sahihu'l- Buhâri) Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Atabek, Reşat.(1974). Reasürans Hukuku, BTHAEY, Ankara.
- _____, Sigorta Hukuku, Duygu Matbaası, İstanbul 1950.
- Pekiner, Kamuran. (1981). Sigorta İşletmeciliği, İÜİFY, İstanbul.
- Atasagun, Emin. (1978). Türkiye'de Sigortacılığın Gerçek Yönü, Güryay Matbaacılık, İstanbul.
- Cevzi, İbn Kayyım, Muhammed b. Ebu Bekr.(1993). İ'lâmü'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Alemin, Beyrut.
- Çaldağ, Yurdakul.(1979). Sigorta İşletmeleri ve Muhasebesinin İncelenmesi, İ.T.İ.A Yayınları.
- Çeker, Orhan.(1997)."Bir Sigorta Müessesesi Uygulama Projesi" Adlı Makalesi, İlim ve Sanat Dergisi, sa.43, Mart 1997. 1. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Kombad Yayınları, Konya.
- Ergenekon, Çağatay, "Sosyal Güvenlik Sistemleri Bağlamında Özel Emeklilik Uygulamaları Türkiye'deki Gelişi Global Perspektifte Bir Bakış" Milli Reasüransın açtığı sigortacılık yarışmasında birincilik ödülüne laik görülmüştür. MRTAŞY.

- _____, "Özel Emeklilik Kurumları Karşısında Hayat Sigortacılığının Rekabet Gücünün Artırılmasına Yönelik Tedbirler" Adlı Makalesi, Reasürör Dergisi, sa. 27, Ocak 1998.
- Ergin, Feridun.(1973). Ak İktisat Ansiklopedisi, I-II, İstanbul.
- Billah, Mohd Masum.(1993). Life Insurance?An Islamic View, Arab Law Quarterly, Londra.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. (1985). Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu, Bilmen Yayınları, I-VIII, İstanbul.
- İbn Abidin. (1984). Muhammed b. Emin, Reddül Muhtar, I-VIII, İstanbul.
- _____, Mecmuatür Resâil, II, İstanbul 1325.

ERZİNCAN İLİNDE YERLEŞMELERİN VE NÜFUSUN YÜKSELTİ BASAMAKLARINA GÖRE DAĞILIŞI

POPULATION AND SETTLEMENTS IN DISTRIBUTION ACCORDING TO ELEVATION ZONES IN ERZİNCAN PROVINCE

*Emre ÖZŞAHİN**, *İlker EROĞLU***, *Halid PEKTEZEL****

ÖZET: Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alan Erzincan ili, coğrafi özellikleri bakımından Türkiye'nin diğer kesimlerinden bariz olarak ayrılmaktadır. Bilhassa sahadaki fiziki coğrafya koşullarından topoğrafya ve iklim şartlarının nispeten çetin olması, ilde yaşayan nüfusun çoğunlukla doğal şartlarla mücadele etmeyi gerektiren bir yaşam biçimi geliştirmesine yol açmıştır. Aslında ilin topoğrafik özellikleri, başta iklim olmak üzere hemen hemen tüm doğal ve beşeri çevre unsurlarının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda görülen en belirgin etkiler, yerleşmelerin ve nüfusun dağılışı üzerinde izlenmektedir. Bu çalışmada, Erzincan ilinde yerleşmelerin ve nüfusun yükselti basamaklarına göre dağılışının açıklanması amaçlanmıştır. Aynı zamanda ilin demografik özelliklerinde önemli değişimlerin meydana geldiği son 25 yıllık (1990-2015) süreçteki nüfus ve yerleşme verileri de değerlendirilmiştir. Çalışma CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) tekniklerine ve TUIK verilerine dayalı olarak yapılmıştır. Neticede Erzincan ilinin Türkiye'nin en yüksek illerinden biri olduğu ve 2000 m'nin üzerindeki irtifaların (% 31) daha fazla alan kapladığı anlaşılmıştır. Erzincan ilinde yerleşme ve nüfusun yükselti basamaklarına göre dağılışının mekânsal anlamda önemli farklılık içerdiği tespit edilmiştir. Gerek yerleşmelerin gerekse nüfusun 1250-1500 m arasındaki yükselti basamağında yoğunlaştığı fark edilmiştir. Bu durumun, yükselti basamaklarının coğrafi potansiyelinden kaynaklanmış olduğu tasdik edilmiştir. Diğer yükselti kademelerinde ise topoğrafyanın veya iklimin olumsuz şartları, nüfus miktarı ve yerleşmelerin dağılışını önemli ölçüde sınırlandırmıştır.

Anahtar sözcükler: Yerleşme, nüfus, yükselti, CBS, Erzincan.

ABSTRACT: Erzincan province, which is located in the Upper Euphrates Section of the Eastern Anatolia Region of Turkey, is clearly distinguished from other areas of Turkey in geographical terms. Topographical and climatic conditions of the area, which are among physical geographical conditions, are harsh, which has caused the population living there to adopt a lifestyle that mostly involves struggling with natural conditions. In fact, the topographical characteristics of the province have played an important role in shaping nearly all the natural and environmental elements, climate being in the first place. Their most obvious effects have been on the distribution of the population and settlements. This study explains the distribution of the population and settlements in Erzincan province based on altitude. Also, the population and settlement data from the last 25-year period (1990-2015), in which important changes have taken place in the demographical characteristics of the province, were evaluated. GIS (Geographical Information Systems) techniques and the data obtained from TUIK were employed in this study. It was seen that Erzincan province is one of the highest provinces in Turkey. The province is covered more by the areas that are higher than 2000 m (31%). The spatial distribution of settlements and population shows a variety based on altitude. The altitude level from 1250 m to 1500 m hosts the highest distribution of settlements and population. It was confirmed that this situation stems from the geographical potential of the altitude levels. Negative topographical or climatic conditions considerably restrict the distribution of the population and settlements at other levels of altitude.

Keywords: Settlement, population, altitude, GIS, Erzincan.

* Yrd. Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Tekirdağ-Türkiye, e-posta: eozsahin@nku.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Tekirdağ-Türkiye, e-posta: ieroglu@nku.edu.tr

*** Yrd. Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Tekirdağ-Türkiye, e-posta: hpektezel@nku.edu.tr

1. GİRİŞ

Yerleşmeler ve buralarda ikamet eden nüfus, lokal iklim şartları, uygun doğal kaynaklar ve müspet topoğrafik özelliklerin birleşiminden meydana gelen çeşitli doğal çevre koşullarıyla etkileşimli bir halde bulunmaktadır (Savvides vd., 2016: 442). Etkisinin sürekliliği nedeniyle oldukça önemli olan (Arı, 2005: 26) ve her mekân parçasında veya zaman diliminde devam eden bu koşullar (Bahadır vd., 2016: 174), yeryüzünün grafiksel sunumu şeklinde değerlendirilen topoğrafik özelliklerden yükseklik kavramıyla çok sıkı bir münasebete sahiptir (Rusdi vd., 2015: 208). Zira beşeri ve ekonomik faaliyetleri yönlendiren veya büyük ölçüde düzenleyen yükseklik (Doğanay vd., 2012: 130), bir mekânın hem var olma yahut bir şekilde kabul görme değişkenlerini belirleyen hem de diğer birçok coğrafi unsuru da doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilen bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Alaeddinoğlu, 2014: 264). Yükseklik mefhumu tarafından kontrol edilen coğrafi unsurlardan en önceliklileri ise yerleşme ve nüfus dağılışıdır (Taş ve Yakar, 2009: 146).

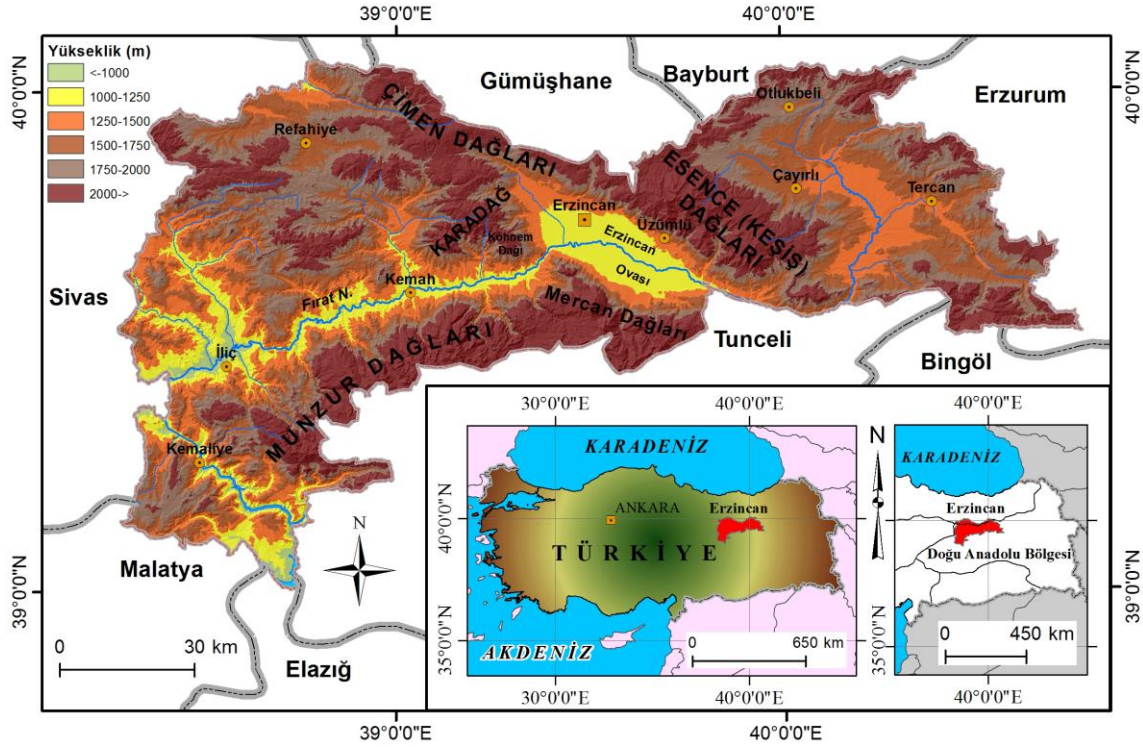
Yerleşmelerin ve nüfusun yükselti basamaklarına göre gösterdiği dağılış pateni, bilhassa yükselti farkının bariz olduğu veya yerleşmelerin ve nüfusun yükseltiye bağlı olarak belirgin kuşaklarla ayrıldığı mekânlarda daha çok ehemmiyet kazanmaktadır. Nitekim yükseklik faktörünün hem kırsal (Tolun-Denker, 1977: 18) hem de şehinsel (Aliğaoğlu ve Uğur, 2010: 100) yerleşmelerin ve buralarda yaşayan nüfusun dağılışını değişen uygarlık seviyesine göre farklı şekillerde etkilediği bilinmektedir. Bu tür alanlarda yerleşme ve nüfus dağılışı üzerindeki yükselti şartlarının açıklanması, insana bağlı faaliyetlerin genel temayülü hakkında önemli neticeler vermektedir. Ayrıca mekân üzerindeki bu ilişkinin geçmişten günümüze seyrinin tektik edilmesi, değişikliklerin teşhisi, izlenmesi, analizlerinin yapılması veya haritalanması ile mekânın gelecekteki durumunun planlamasında büyük önem taşımaktadır (Tekeli, 2005: 85). Böylece gerek planlanma, gerek doğal kaynakların daha sürdürülebilir bir şekilde kullanımı ve gerekse beşeri faaliyetlerin kendi içindeki dağılımı bakımından birçok avantaj sağlanmaktadır (Atasoy ve Özşahin, 2013: 94).

Bu çalışmada Erzincan ilinde yerleşmelerin ve nüfusun yükselti basamaklarına göre dağılışının açıklanması amaçlanmıştır. Türkiye’de 2015 TUİK verilerine göre nüfus yoğunluğunun en düşük olduğu ikinci il olan (TUİK, 2016) Erzincan’da, yerleşme ve nüfus dağılışının yükselti basamaklarıyla ilişkisi sorgulanmış, bu münasebetin mekânsal dağılışı ve nedenleri üzerinde durulmuştur. Zira Doğu Anadolu Bölgesi’nin Yukarı Fırat Bölümü’nde yer alan Erzincan ili, coğrafi koşulları bakımından Türkiye’nin diğer kesimlerine nazaran birçok farklılığa sahiptir. Bilhassa sahadaki fiziki coğrafya koşullarından topoğrafya ve iklim şartlarının çok çetin oluşu, ilde yaşayan nüfusun çoğunlukla doğal şartlarla mücadele etmeyi gerektiren bir yaşam biçimi geliştirmesine sebep olmuştur (Başbüyük ve Akpınar, 2010: 868). Aslında ilin topoğrafik özellikleri, başta iklim olmak üzere hemen hemen tüm doğal ve beşeri çevre unsurlarının şekillenmesinde başrolü oynamıştır. Bu bağlamda en belirgin etkilerden biri, yerleşme ve nüfus dağılışı üzerinde izlenmektedir.

2. İNCELEME ALANININ KONUMU VE GENEL ÖZELLİKLERİ

İnceleme alanı, Türkiye’nin Coğrafi Bölgelerinden Karadeniz, İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinin birbirine yakınlaştığı bölgesel bir geçiş sahası konumunda olan Erzincan ilidir (Şekil 1). Yüzölçümü 11722.4 km² olan il arazisi (Erzincan İl Özel İdaresi, 2016), stratejik konumu ve sahip olduğu tarım potansiyeli sayesinde tarih boyunca önemli bir cazibe merkezi olarak görülmesinin yanında aynı zamanda deprem açısından riskli bir lokasyonda bulunmaktadır (Arınç, 2013: 184). Zira konum olarak KAF (Kuzey Anadolu Fayı) zonu üzerinde yer alan inceleme alanı, tektonik bakımından Türkiye’nin en aktif sahaları arasında yer almaktadır. Bu nedenle il sınırlarının büyük bir kısmı birinci derece deprem bölgesi sınırları içerisinde kalmaktadır. Nitekim Hayli (2001: 39) yerleşme ve nüfus bakımından yöredeki en

önemli sorunun, deprem olduğunu vurgulamıştır. Ancak yörede görülen bu ve benzeri bütün olumsuzluklara rağmen Erzincan'ın çevresinin idari, ekonomik, kültürel ve sosyal merkezi olduğunun unutulmaması gerektiği de bildirilmiştir (Altınbilek, 1997: II).

Şekil 1. İnceleme alanının lokasyon haritası

Güneydoğu Torosların kuzeyindeki Munzur Dağları ile Kuzey Anadolu Dağlarının güneyini meydana getiren Esence (Keşiş), Çimen, Karadağ ve bu dağların kollarının yer aldığı Erzincan, ülkemizin en dağlık ve engebeli illerinden birini teşkil etmektedir (Şekil 1). Bu yüzden bazı yerlerde rakım, 3000 m'yi aşmaktadır (Başibüyük ve Akpınar, 2010: 866). Sahanın asli karakterinin yüksek olması ve bu engebelerin drenaj ağı vasıtasıyla derin vadilerle işlenmesi, parçalı ve arızalı bir topoğrafya yapısı ortaya çıkarmıştır. Buna mukabil bölgenin denizden uzaklığı ile yüksek ve parçalı topoğrafik şartları, karasal iklim koşullarının egemen olmasına yol açmıştır. Bu iklim koşullarına bağlı olarak gelişen doğal bitki örtüsünün genel karakterini step bitkileri oluşturmaktadır (Atalay ve Efe, 2015: 341). Ayrıca Refahiye ve yakın çevresinde olduğu gibi yer yer ormanlık sahalara da rastlanmaktadır (Başibüyük ve Akpınar, 2010: 867).

Röliyefin ana çizgilerinin dağlardan müteşekkil olduğu Erzincan ilinde, yerleşme ve nüfus daha çok ova, vadi tabanları ve yamaçlarda ikamet etmektedir. Bu durum yerleşme ve nüfus dağılımının coğrafi şartlardan etkilendiğinin göstergesidir. Zaten Hayli (2001: 23) Erzincan yöresindeki yerleşme sitelerinin genel olarak coğrafi şartlarla uyum içinde olduğunu beyan etmiş ve bu sahadaki yerleşmelerin dağılımının verimli tarım alanları, su kaynakları, tarıma elverişli vadi ağızları, vadi içleri ve birikinti yelpazeleri ile paralellik göstermekte olduğunu altını çizmiştir. İnceleme alanında yerleşme ve nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu kesim Erzincan Ovası'dır (Hayli, 1995: 7). Zira Erzincan Ovası, çevresine nazaran hem daha verimli hem de daha uygun iklim şartlarına sahiptir (Koca ve Karadeniz, 2014: 106). Nitekim Arınç (2013: 186), Erzincan Ovası'nın Erzincan ve Çatalarmut barajlarının kurulmasının ardından sulamalı tarıma açılmasıyla birlikte yöredeki tarımsal üretim yelpazesinin genişlediğini ve bu durumun nüfus artışını ve beraberinde ise yerleşmelerin büyüme sürecini hızlandırdığını kaydetmiştir. Bunun

yanında 2006 yılında Erzincan Üniversitesinin kurulmasının da nüfus artışında ilave etkileri olduğundan bahsetmiştir.

Genel olarak fiziki çevre koşullarına bağlı bir sosyo-ekonomik yapının mevcut olduğu inceleme alanında, bilhassa topoğrafik koşullar, insan ve insan yaşamını doğrudan etkilemektedir. Nitekim Hayli (2002: 22) yöredeki verimli ova tabanlarının nüfusun büyük bir kısmını ve geçiş kuşağı avantajlarına sahip etek sahasının nüfusun diğer kısmını barındırdığına dikkat çekmiştir. Bununla birlikte dağlık alanların ise ekonomisi hayvancılığa dayanan, az nüfuslanmış kesimlere karşılık geldiğini ileri sürmüştür.

3. YÖNTEM

Yerleşme ve nüfus planlaması konusunda önemli bir adım olarak düşünülen bu çalışmada, temel coğrafi araştırma yöntem ve tekniklerinden faydalanılmıştır. İlk aşama olarak harita ve nüfus analizleri gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, Harita Genel Komutanlığı (HGK) tarafından hazırlanan 1/25.000 ve 1/250.000 ölçekli Türkiye Topoğrafya Haritalarının ilgili paftaları ve GDEM verisi (Çözünürlük: 30 m) kullanılmıştır. Bu veri seti üzerinden yerleşmelerin yükselti seviyeleri tespit edilmiştir. Daha sonra TÜİK nüfus verilerinden yararlanılarak, sahadaki yerleşmelerin nüfus değerleri elde edilmiş ve nüfusa ait çeşitli parametreler hesaplanmıştır. Bu safhada sadece son 25 yıllık dönemini kapsayan (1990-2015) yerleşme ve nüfus verileri değerlendirilmiştir. Çünkü en fazla yerleşme yeri değişimleri ve düzenlemelerinin 1992 depremi sonrasında gerçekleştiği inceleme alanında (Hayli, 2001: 25) geçmişe ve günümüze ait daha sağlıklı çıkarımlarda bulunmak için ilgili yıllar tercih edilmiştir. Ayrıca saha genelinde yerleşme ve nüfus bilgilerinin istatistiksel değişimini mekânsal olarak göstermek adına ilgili yıllara ait arazi kullanım haritaları da oluşturulmuştur.

Arazi kullanım haritaları, Land Cover (1990) ve Copernicus Land Monitoring Services (2012) Arazi Örtüsü Sınıflandırma Sistemlerinden, çeşitli uydu görüntüleri ve haritalar ile arazi çalışmalarından elde edilen bilgiler ışığında çizilmiştir. Daha sonra toplanan bütün materyaller kullanılarak nüfus miktarının farklılaştığı belirgin irtifalar ayırt edilmiştir. Böylece yükselti ile yerleşme ve nüfus arasındaki ilişki çözümlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın tematik haritaları CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri), matematiksel işlemler kısmı ise Microsoft Excel 2010 yazılımlarına dayalı tekniklerle yapılmıştır.

4. BULGULAR

Erzincan, başta Doğu Anadolu Bölgesi olmak üzere Türkiye'deki diğer illere nazaran doğal ve beşeri coğrafya özellikleri bakımından dikkate şayan değişiklikler gösteren idari ünitelerden birisidir. Türkiye ortalamasının (1132 m) üzerinde bir yüksekliğe (1812 m) sahip olan il arazisi, bu bakımdan Türkiye'nin en yüksek yerlerinden birini oluşturur. İl alanının % 72.6'sı 1500 m'nin üzerinde yer almaktadır. Bu yüzden en geniş alan kaplayan yükselti basamağı (% 31) 2000 m'nin üzerindeki sahalardır. Genel olarak irtifa kuşaklarının yüzölçümleri yükselti artışına bağlı olarak kademeli bir şekilde büyümektedir (Tablo 1; Şekil 2).

Tablo 1. Erzincan ilinde yükselti basamaklarının alansal dağılışı

Yükselti Basamakları (m)	Alan (km ²)	Oran (%)
< - 1000	210.83	1.8
1000 - 1250	1153.68	9.8
1250 - 1500	1840.23	15.7
1500 - 1750	2534.88	21.6
1750 - 2000	2299.71	19.6
2000 - >	3682.67	31.4
TOPLAM	11722	100

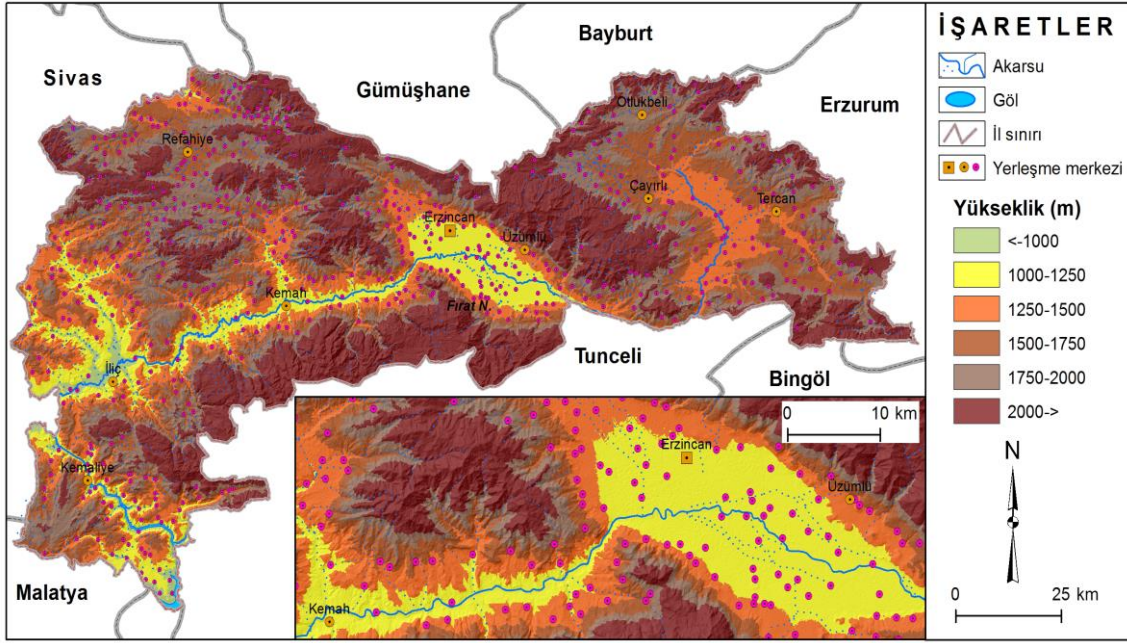
Erzincan, idari olarak 9 ilçe, 15 belde ve 528 köy olmak üzere toplam 552 yerleşmeden oluşmaktadır. 2015 TÜİK verilerine göre Türkiye’de nüfus yoğunluğunun en düşük olduğu ikinci ilimizdir (TÜİK, 2016). İlin toplam nüfusu, 222.918 kişidir. Bu sayının 113.158 kişisi erkek, 109.760 kişisini ise kadın nüfus oluşturmaktadır (Tablo 2). Nüfus, en kalabalık merkez ilçede, en seyrek ise Otlukbeli ilçesinde yoğunluk kazanır (Tablo 2). Benzer yoğunluk 1990 yılı için de geçerlidir. İlgili yılda toplam nüfusu 299.251 kişi olan Erzincan’da, erkek nüfus 156.387 kişi ve kadın nüfus 142.864 kişi olarak kayıtlara geçmiştir (Tablo 2). 25 yıllık süre zarfında Erzincan ilinin nüfus miktarında önemli bir düşüş yaşanmıştır. Bu düşüş bölge genelinde etkili olan göçler neticesinde gerçekleşmiştir. Zira 1990-2000 (Özgür, 2003: 49) ile 2000-2010 (Yakar, 2012: 400) dönemlerini kapsayan yıllar arasında Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki kırsal nüfusun önemli ölçüde azaldığı, buna karşın şehirselleşen alanların ise aşırı derecede büyüyerek çeşitli türden şehir ve şehircilik sorunlarının ortaya çıkmasına öncülük ettiği bildirilmiştir. Zaten Hayli (1995: 272) tarafından da Erzincan ili için en önemli problemlerden birinin dışa göç hareketi olduğunu vurgulanmıştır.

Tablo 2. Erzincan ilinin 1990 ve 2015 yıllarına ait nüfus istatistikleri

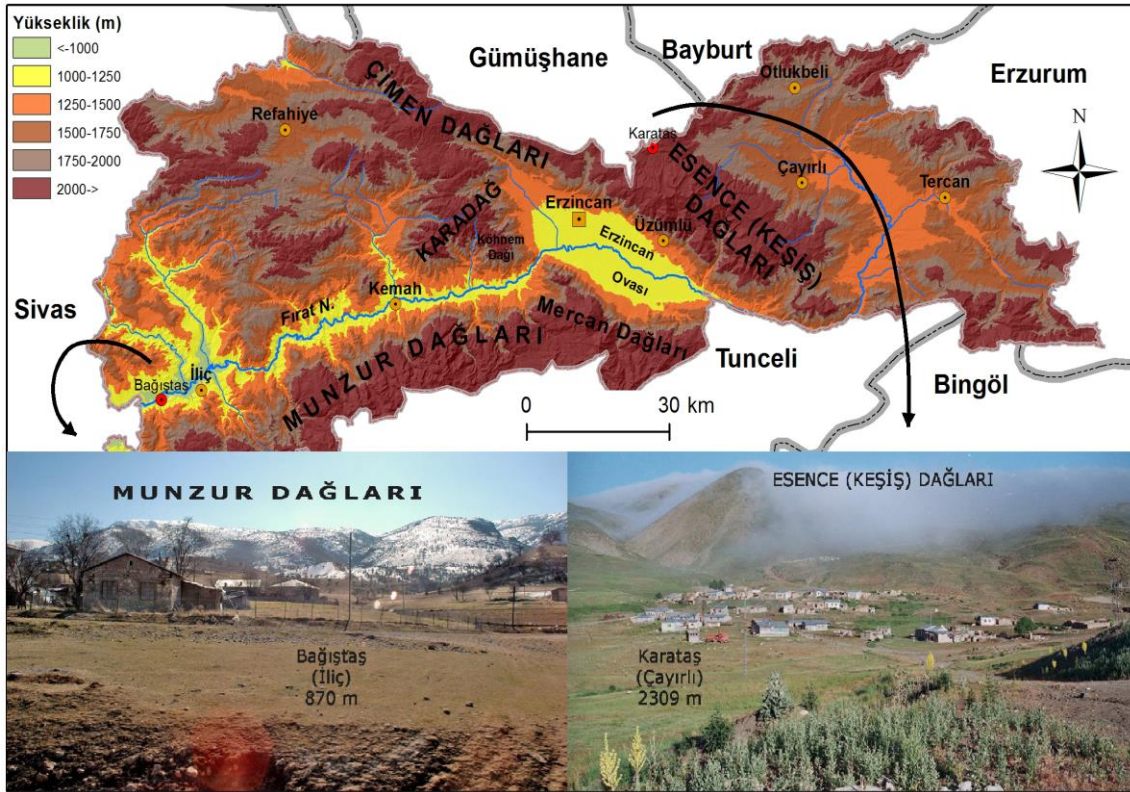
İlçe Adı	1990			2015		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Merkez	80.578	69.259	149.837	77.529	74.948	152.477
Çayırılı	10.499	10.617	21.116	4.524	4.456	8.980
İliç	5.758	5.303	11.061	3.816	3.679	7.495
Kemah	6.715	6.960	13.675	3.397	3.779	7.176
Kemaliye	4.456	4.569	9.025	2.526	2.453	4.979
Otlukbeli	2.689	2.874	5.563	1.246	1.159	2.405
Refahiye	10.721	11.256	21.977	5.685	5.130	10.815
Tercan	19.621	17.787	37.408	8.905	8.413	17.318
Üzümlü	15.350	14.239	29.589	5.530	5.743	11.273
TOPLAM	156.387	142.864	299.251	113.158	109.760	222.918

Erzincan ilinde yerleşme ve nüfusun yükselti basamaklarına göre dağılışı, mekânsal anlamda önemli değişkenlikler sunmaktadır (Şekil 2). Yerleşmelerin yükselti basamaklarına dağılışı bakımından en yüksek yerleşme 2309 m (Karataş/Çayırılı), en düşük yerleşme ise 870 m (Bağıştaş/İliç) irtifada yer almaktadır (Tablo 3). En yüksek yerleşme Esence (Keşiş) Dağları, en alçak yerleşme ise Fırat Nehri vadisinde konumlanmaktadır (Şekil 3). Bunun yanı sıra inceleme alanında 2000 m’den daha yüksekte bulunan 5, 900 m’den daha alçakta bulunan ise 1 yerleşme vardır (Tablo 3).

Diğer yandan Erzincan ilinde nüfus ile yükseklik arasındaki ilişki, yükselti basamaklarının alansal dağılışına nispetle oldukça farklıdır (Şekil 2). Hatta 1000 m irtifanın altındaki yükselti basamaklarına hesaba katılmadığı takdirde genel olarak yükselti basamaklarının kapladığı alan ve nüfus arasında tamamen zıtlık gösteren bir irtibat vardır. Esasında ilde nüfus miktarı tam anlamıyla 1000-1250 m yükselti seviyeleri arasında yoğunlaşmıştır. Zira 1990 yılında nüfusun yaklaşık % 50’si, 2015 yılında ise % 70’i 1000 - 1250 m yükselti kademesinde ikamet etmektedir (Tablo 4). Bu durum söz konusu yükselti kuşağını meydana getiren doğal çevre unsurlarının insan yaşamına ve faaliyetlerine daha münasip olmasından kaynaklanmıştır. Zaten il genelinde yerleşme sayısının ve nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu Erzincan Ovası da söz konusu yükselti seviyeleri arasında bulunmaktadır.

Şekil 2. İnceleme alanında yerleşmelerin yükselti basamaklarına göre dağılışı

Şekil 3. İnceleme alanındaki en düşük ve en yüksek yerleşmelerinin konumu

Tablo 3. Erzincan ilinde ilçelere göre en yüksek ve en düşük sahalarda yer alan yerleşmeler ve 1990 - 2015 yıllarına ait nüfus verileri

İlçe Adı	En Yüksek				En Alçak			
	Yerleşme Adı	Yükseltisi (m)	Nüfus (1990)	Nüfus (2015)	Yerleşme Adı	Yükseltisi (m)	Nüfus (1990)	Nüfus (2015)
Merkez	Koçyatağı	2032	129	75	Handere	1090	57	26
Çayırlı	Karataş	2309	25	30	Mazlumağa	1412	58	28
İliç	Kaymaklı	1724	29	16	Bağıtaş	870	230	109
Kemah	Çalıklar	1948	36	36	Kırkdere	974	62	27
Kemaliye	Kabataş	1671	167	39	Yakaköy	884	18	16
Otlukbeli	Ördekhacı	2005	69	32	Karadivan	1613	203	139
Refahiye	Gazipınarı	2171	309	73	Tuzluçayır	1099	37	16
Tercan	Kalecik	2010	231	342	Gökdere	1210	91.772	95.596
Üzümlü	Kureysli Sarıkaya	2102	134	48	Denizdamı	1155	89	17

Erzincan Ovası, tarih boyunca yüzlerce yıkıcı deprem geçirmesine rağmen, Hayli (1995: 7)'nin de belirttiği gibi geçmişten günümüze kadar (son yıllarda yaşanan göçler hariç) yerleşme ve nüfus bakımından çok yoğun bir mekân olmuştur. Keza Erzincan'ın idari komşusu olan Elazığ ilinde de aynı yükselti basamağının nüfus ve yerleşmenin en bol olduğu alanlara karşılık geldiği bildirilmiştir. Ayrıca bu basamaktaki yerleşmelerin vadi ve ova tabanları ile bu alanları çevreleyen dağların yamaçları üzerine kurulduğu belirtilmiştir (Çağlıyan, 2005: 522). Zaten nüfusun insanın yaşamı ve sosyo-ekonomik faaliyetleri yönünden en uygun ortamlarda toplandığı ve yoğunlaştığı bilinen bir gerçekliktir (Atalay, 2011: 43).

Tablo 4. Erzincan ilinde yükseltiye göre nüfus miktarı ve oranları

Yükselti Basamakları (m)	Alan (km ²)	Nüfus			
		1990		2015	
		kişi	%	kişi	%
< - 1000	210.83	3400	1.1	2.902	1.3
1000 - 1250	1153.68	141450	47.3	149.972	67.3
1250 - 1500	1840.23	88486	29.6	41.498	18.6
1500 - 1750	2534.88	43693	14.6	20.621	9.3
1750 - 2000	2299.71	20230	6.8	6.205	2.8
2000 - >	3682.67	1992	0.7	1.720	0.8
TOPLAM	11.722	299.251	100	222.918	100

İnceleme alanında nüfusun yoğun olduğu bir başka irtifa, 1250-1500 m yükselti basamağıdır. 1990 yılında nüfusun yaklaşık % 30'u (% 29.6), 2015 yılında ise % 20'sine (% 18.6) yakını bu yükselti seviyesinde yaşadığı hesaplanmıştır. Diğer yükselti kademelerinde ise nüfus miktarı, incelenen yıllarda % 15'in altında bir dağılım göstermektedir (Tablo 4). Hatta 1750 m'nin üzerinde yer alan sahalarda il arazisinin % 51'ine karşılık gelmesine rağmen nüfusun sadece % 10'unun altındaki miktarını barındırdığı anlaşılmıştır (Tablo 4). Söz konusu hadisenin temel nedeni, doğal çevre koşullarının başta tarımsal faaliyetler olmak üzere birçok beşeri faaliyete uygun olmamasıdır. Zira Türkiye'de 2000 m'nin üzerindeki arazilerin doğal koşulları, genellikle tarımsal faaliyetlerin üst sınırı olduğu bildirilmiştir (Tunçdilek, 1985: 147). Nitekim Hayli (2002: 14) tarafından yapılmış araştırma sonuçları da, Erzincan Ovası ve yakın çevresindeki tarım arazilerinin hemen hemen 1500 m'yi geçmediklerini ortaya çıkarmıştır.

İnceleme alanındaki nüfusun yükseltiye göre dağılışının en belirgin çözümü, aritmetik nüfus yoğunluğu sonuçlarıyla kendini göstermektedir. Çünkü herhangi bir alanda yaşayan nüfusun o alana bölünmesiyle ulaşılan yoğunluğu ifade eden bu kavram (Atalay, 2011: 38), mekân üzerindeki insan baskısını yansıtmaları bakımından oldukça önemli neticeler vermektedir. Erzincan ili genelinde aritmetik nüfus yoğunluğu 1990 yılında 213.6 kişi/km², 2015 yılında ise 173.9 kişi/km²'dir (Tablo 5). Dolayısıyla Erzincan ilinde aritmetik nüfus yoğunluğu 1990 yılından günümüze doğru önemli miktarda azalmıştır. Nitekim Hayli (1995: 6) Erzincan ilinin Türkiye'de aritmetik nüfus yoğunluğu 30 kişinin altında olan 8 ilden ve 1975 yılından beri nüfusu artmayan 11 ilden biri olduğunu kaydetmiştir. Hatta ilin aritmetik nüfus yoğunluğunun, nüfus sayım yıllarına göre hep Türkiye ortalamasının altında seyretmiş olduğunu da vurgulamıştır. İldeki aritmetik nüfus yoğunluğundaki düşüş eğiliminin temel nedeni ise geçmişten günümüze doğru göçe bağlı olarak nüfus miktarında yaşanan azalmalardır. Gerek 1990 gerekse 2015 yıllarında aritmetik nüfus yoğunluğu en fazla 1000-1250 m yükselti seviyesinde tespit edilmiştir (Tablo 5). Yani son 25 yıllık zamanda ilgili yükselti aralığında km²'ye 120-125 kişi düşmektedir. Bu da Erzincan ilindeki doğal çevre bileşenlerinin insan yaşamına en uygun olduğu sahalara, söz konusu yükselti aralığında yer alan mekânlara karşılık geldiğini göstermektedir. Yine bu oran mekân üzerinde en fazla baskının ilgili yükselti kademelerinde olduğunu yansıtmaktadır. Başka bir deyişle 1000-1250 m yükselti kademesi, insan-mekân etkileşiminin en yoğun olduğu yerlere tekabül etmektedir. Erzincan'ın komşusu olan Elazığ ili genelinde yapılmış benzer bir çalışmada da, 1000-1250 m yükselti basamağının yoğun tarımsal faaliyetlerin yapıldığı sahalara karşılık geldiği için, burada nüfus yoğunluğunun daha fazla olduğu ifade edilmiştir (Çağlıyan, 2005: 518). Diğer yükselti kademelerinde ise aritmetik nüfus yoğunluğu, hem 1990 hem de 2015 yıllarında yükselti artışına bağlı olarak bariz bir şekilde azalmaktadır (Tablo 5).

Tablo 5. Erzincan ilinde yükseltiye göre aritmetik nüfus yoğunluğunun dağılışı

Yükselti Basamakları (m)	Alan (km ²)	Aritmetik Nüfus			
		1990		2015	
		kişi/km ²	%	kişi/km ²	%
< - 1000	210.83	16.1	7.6	13.2	7.6
1000 - 1250	1153.68	122.6	57.4	120.9	69.5
1250 - 1500	1840.23	48.2	22.6	28.4	16.3
1500 - 1750	2534.88	17.2	8.1	7.7	4.4
1750 - 2000	2299.71	8.8	4.1	3.5	2.0
2000 - >	3682.67	0.54	0.3	0.27	0.2
TOPLAM	11.722	213.6	100	173.9	100

İnceleme alanında yükseltiye göre erkek ve kadın nüfusun dağılışı da üzerinde durulması gereken bir meseledir. Bu bakımdan sahadaki erkek ve kadın nüfusun dağılışı hem 1990 hem de 2015 yılları kapsamında birbirine paralel bir seyir takip etmiştir. Sadece yükselti basamaklarına göre erkek ve kadın nüfusun oranları günümüze yakın dönemde belirgin bir artış göstermiştir. 1000-1250 m yükselti seviyesi, toplam nüfus dağılışında olduğu gibi kadın ve erkek nüfus dağılışında da hem 1990 hem de 2015 yıllarında nüfusun toplandığı ve yoğunlaştığı sahalara tekabül etmektedir (Tablo 6). Ancak 2015 yılında kadın nüfus bu kesimde erkek nüfustan belirgin bir şekilde daha fazladır. Bu fazlalık 1250-1500 m yükselti seviyesinde ise tam tersi bir şekilde değişmektedir. Yükselti kuşakları arasındaki bu demografik farklılıklar ilgili sahadaki beşeri coğrafya koşullarıyla alakalı olmalıdır. Nitekim Hayli (1995: 6), 1000-1250 m yükselti kademelerindeki kadın nüfusun üstünlüğünün yöreden dışa olan göç hareketiyle alakalı olduğuna vurgu yapmıştır. Gerek erkek gerekse kadın nüfus bakımından diğer yükseltiiler daha uyumlu bir dağılışı göstermektedirler (Tablo 6).

Tablo 6. Erzincan ilinde yükseltiye göre erkek ve kadın nüfusun dağılışı

Yükselti Basamakları (m)	1990				2015			
	Erkek		Kadın		Erkek		Kadın	
	kişi	%	kişi	%	kişi	%	kişi	%
< - 1000	1747	1.1	1653	1.2	1440	1.3	1.462	1.3
1000 - 1250	77478	49.5	63972	44.8	75.070	66.3	74.902	68.2
1250 - 1500	45143	28.9	43343	30.3	21.897	19.4	19.601	17.9
1500 - 1750	21490	13.7	22203	15.5	10.667	9.4	9.954	9.1
1750 - 2000	9625	6.2	10605	7.4	3.221	2.8	2.984	2.7
2000 - >	904	0.6	1088	0.8	863	0.8	857	0.8
TOPLAM	156387	100	142864	100	113158	100	109760	100

Yükseltiye bağlı olarak yerleşme sayılarının dağılışı da değerlendirilmesi gereken diğer mühim bir husustur. Bununla ilgili olarak Erzincan ilindeki yerleşme sayısı ne yükselti basamaklarının alanına ne de nüfusa bağlı bir eğilime sahiptir. Bu bakımdan toplam yerleşme sayısı 1990 yılında 578 iken, 2015 yılında 552'ye düşmüştür (Tablo 7). Söz konusu durum bazı köyaltı yerleşmelerin nüfus artışıyla bazı köylerinde mahalle statüsü kazanarak daha büyük yerleşmelere bağlanması neticesinde gerçekleşmiştir. Hakikaten Hayli (2012: 51) Erzincan'daki bilhassa köyaltı yerleşmelerinin zamanla nüfuslanarak köy haline dönüşebildiğine işaret etmiştir. Örneğin; 1990 yılı nüfus kayıtlarında olup, 2015 yılı nüfus kayıtlarında olmayan 26 yerleşme tespit edilmiştir (Tablo 8). Yine ilgili yıllar arasında idari anlamda 7 yerleşmenin bağlı olduğu ilçe merkezi de değişmiştir (Tablo 9).

Tablo 7. Erzincan ilinde yükselti basamaklarına göre yerleşme ve nüfus ilişkisi

Yükselti Basamakları (m)	1990		2015	
	Yerleşme sayısı	Nüfus (kişi)	Yerleşme sayısı	Nüfus (kişi)
< - 1000	14	3400	17	2.902
1000 - 1250	102	141450	81	149.972
1250 - 1500	163	88486	159	41.498
1500 - 1750	161	43693	160	20.621
1750 - 2000	115	20230	100	6.205
2000 - >	23	1992	35	1.720
TOPLAM	578	299.251	552	222.918

Tablo 8. Erzincan ilinde 1990 yılı nüfus kayıtlarında olup 2015 yılında olmayan yerleşmeler

Yerleşme adı	İlçesi	Bağlandığı Merkez veya Durumu	Yerleşme adı	İlçesi	Bağlandığı Merkez veya Durumu
Başpınar	Merkez	Kemaliye	Yollarüstü	Tercan	Tercan İlçesi Karhın Beldesi Mahallesi
Güllüce	Merkez	Merkez İlçe Mahallesi	Çakmaklı	Tercan	Tercan İlçesi Kızılca köyüne bağlanmıştır.
Mahmutlu	Merkez	Merkez İlçe Mahallesi	Sucuali	Çayırılı	Tercan İlçesi Tercan Beldesi Mahallesi
Yeşilyurt	Merkez	Merkez İlçesi Mollaköy Beldesi Mahallesi	Yamanlar	Tercan	Ortadan kalkmıştır.
Mertekli	Merkez	Üzümlü İlçesi	Büyükkadağan	Üzümlü	Üzümlü İlçesi

		Altınbaşak Beldesi Mahallesi			Altınbaşak Beldesi Mahallesi
Süleymanlı	Üzümlü	Üzümlü İlçesi Altınbaşak Beldesi Mahallesi	Dereyurt	Merkez	Merkez İlçe Mahallesi
Yamaçlı	Merkez	Merkez İlçe Mahallesi	Geyikli	Üzümlü	Üzümlü İlçesi Üzümlü Beldesi Mahallesi
Üçkonak	Merkez	Merkez İlçesi Ulalar Beldesi Mahallesi	Çalkışla	Tercan	Baraj altında kalmıştır.
Tepecik	Merkez	Merkez İlçesi Mollaköy Beldesi Mahallesi	Gözeler	Merkez	Tercan İlçesi Çadirkaya köyüne bağlanmıştır.
Bozyazı	Merkez	Merkez İlçesi Çukurkuyu Beldesi Mahallesi	Davarlı	Merkez	Merkez İlçe Mahallesi
Erdene	Merkez	Merkez İlçesi Çağlayan Beldesi Mahallesi	Sansa	Üzümlü	Üzümlü İlçesi Bağlar köyüne bağlanmıştır.
Hürrempalangası	Merkez	Merkez İlçe Mahallesi	Karaçay	Tercan	Tercan İlçesi Gafurefendi köyüne bağlanmıştır.
Derebağ	Merkez	Merkez İlçe Mahallesi	Coşan	Otlukbeli	Çayırılı İlçesi Mahallesi

Tablo 9. Erzincan ilinde 1990 ve 2015 yılı nüfus istatistiklerine göre ilçesi değişen yerleşmeler

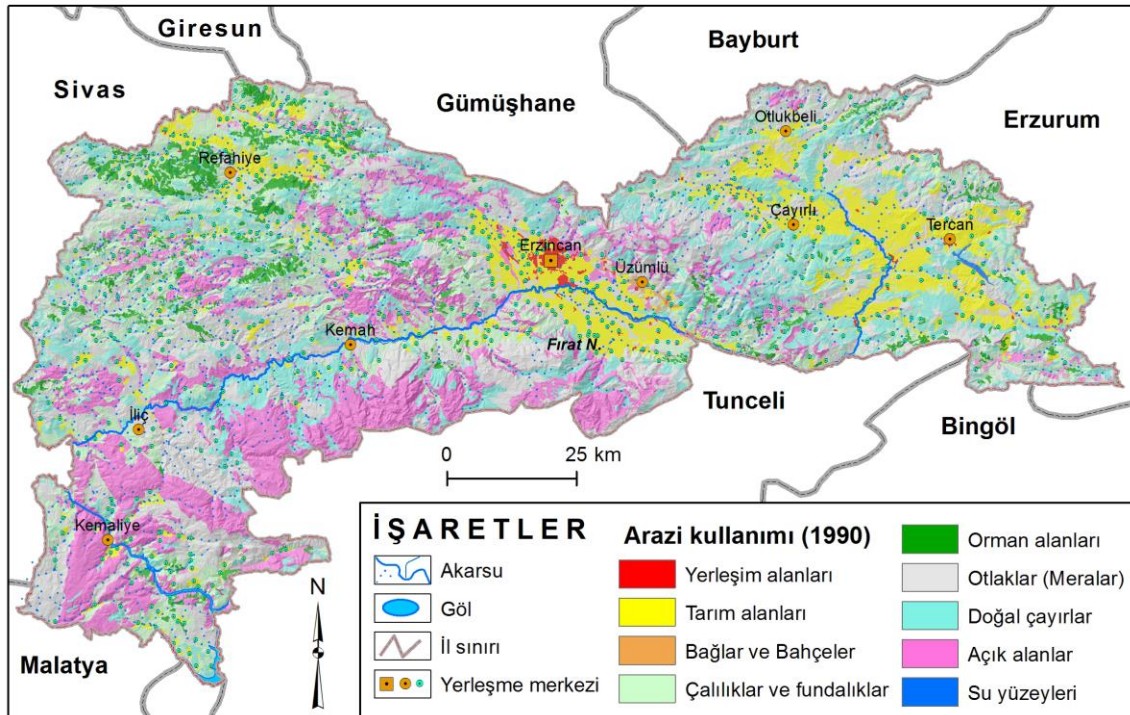
Yerleşme adı	İlçe adı	
	1990	2015
Karahüseyin	Çayırılı	Tercan
Mantarlı	Çayırılı	Tercan
Ortaköy	Çayırılı	Tercan
Akyurt	Çayırılı	Tercan
Bulmuş	Çayırılı	Tercan
Bölükova	Otlukbeli	Çayırılı
Çataksu	Otlukbeli	Çayırılı

Ayrıca 1990 ve 2015 yıllarında yerleşme yoğunluğun yükselti basamaklarındaki dağılışı da birbiriyle uyumlu bir paralellik sunmaktadır. Bu bakımdan yerleşme sayısının en fazla 1250-1500 m, en az < - 1000 m yükselti basamakları arasında yer aldığı tespit edilmiştir (Tablo 7). 1250-1500 m yükselti aralığından sonra en fazla yerleşmenin bulunduğu saha, çok az bir farkla 1500-1750 m yükselti basamağıdır. İl genelinde yerleşmeler, 1900 yılından beri en çok 1250-1750 m yükselti basamağında bulunmaktadır (Tablo 7). Bu seviyeler nüfus miktarı bakımından bir hayli düşük olsa da yerleşme sayısı yönüyle zengin bir potansiyel barındırmaktadır (Tablo 7). Ulaşılan bulgu, 1250-1750 m yükselti seviyelerin de genellikle köy türünden az nüfuslu kırsal yerleşmelerin yer aldığına işaret etmektedir. Buna karşın nüfusun en fazla olduğu yükselti basamağında (1000-1250 m) yerleşme sayısının bir hayli düşük olması ise umumiyetle şehir karakterinde çok yoğun nüfuslu büyük yerleşmelerin hâkim olduğunun delili olarak yorumlanabilir. Zira Türkiye gibi orta enlemlerde yer alan ülkelerde, yükselti arttıkça nüfusun azaldığı ve yerleşmelerin küçüldüğü buna karşın yükselti azaldıkça (özellikle ovalar ve platolar) nüfusun arttığı ve yerleşmelerin büyüdüğü kaydedilmiştir (Tolun Denker, 1977: 29).

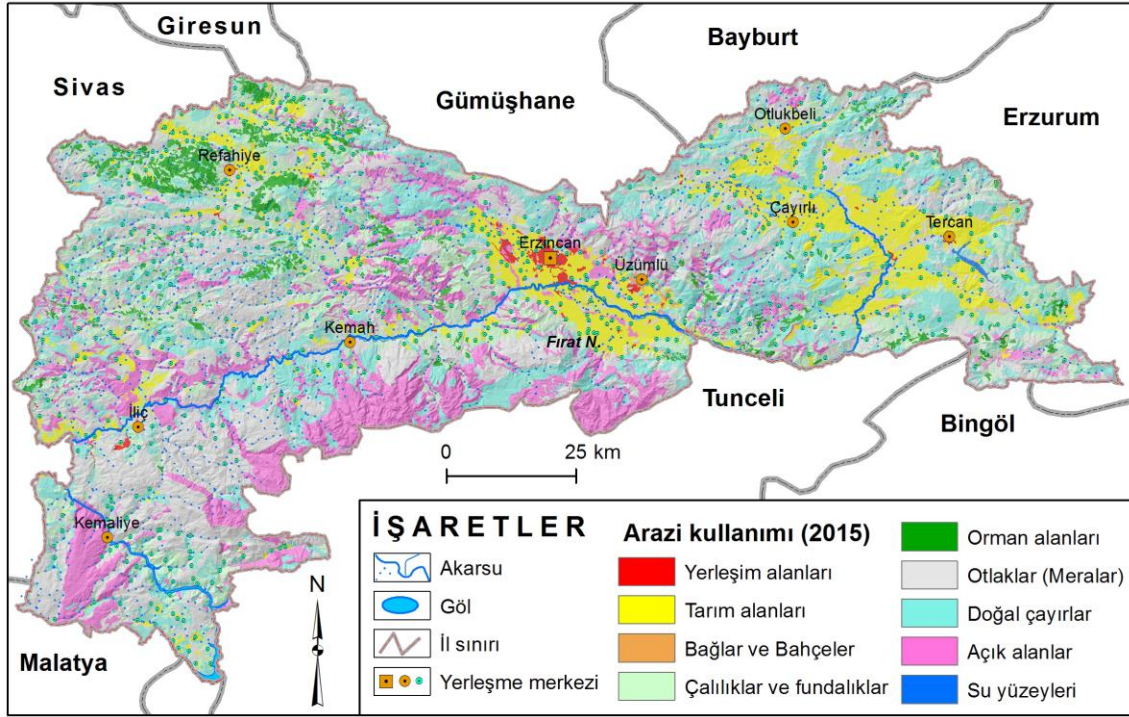
Netice itibariyle Erzincan ilinde son 25 yıllık dönemde yerleşme ve nüfusun yükselti basamaklarına dağılışında belirgin bir değişim yaşanmamıştır. Bu durum kırsal alanlardan kent merkezlerine doğru meydana gelen göç hareketleri sonucunda gerçekleşmiştir. Ancak nüfusun kırsal alandan kent merkezlerine göçü, şehrsel alanların büyümesini ve etrafına doğru hızlı bir şekilde yayılmasını tetiklemiştir. Bu yayılış hamlesi, arazi kullanımını üzerindeki baskıyı arttırmış ve yanlış arazi kullanım deseninin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gerçekten de Erzincan ilinin gerek 1990 gerekse 2015 yıllarına ait arazi kullanım verileri karşılaştırıldığında, yerleşim alanların büyüdüğü ve çevresine doğru genişlediği anlaşılmaktadır (Tablo 10; Şekil 4-5).

Tablo 10. Erzincan ilinde arazi kullanım sınıflarının 1990-2015 yıllarına göre alansal miktarları

Arazi kullanım sınıfları	Alan			
	1990		2015	
	km ²	%	km ²	%
Yerleşim alanları	80.24	0.68	81.74	0.70
Tarım alanları	1499.03	12.79	1441.44	12.30
Bağlar ve Bahçeler	17.40	0.15	14.04	0.12
Çalılıklar ve fundalıklar	2183.84	18.63	1886.00	16.09
Orman alanları	457.32	3.90	372.16	3.17
Otlaklar (Meralar)	3082.56	26.30	3494.39	29.81
Doğal Çayırlar	1993.63	17.01	2476.21	21.12
Açık alanlar	2342.15	19.98	1886.24	16.09
Su yüzeyleri	66.22	0.56	70.18	0.60
TOPLAM	11722.4	100	11722.4	100

Şekil 4. İnceleme alanının 1990 yılı arazi kullanım haritası

Şekil 5. İnceleme alanının 2015 yılı arazi kullanım haritası

Bu büyüme trendinin, arazi kullanımı ve arazi örtüsü (AKAÖ) özelliklerinde önemli değişimler meydana getirdiği ve yanlış arazi kullanımlarına kapı araladığı saptanmıştır. Bilhassa son 25 yıllık zaman sürecinde şehirsiz alanların verimli tarım arazilerini işgal ettiği, çok net bir şekilde görülmektedir (Tablo 10; Şekil 4-5). Nitekim Hayli (1995: 273) Erzincan yöresinde I. ve II. sınıf tarım arazilerinin yerleşmeler tarafından istilasının arazi kullanımı bakımından isabetsiz olduğunun önemine dikkat çekmiştir. Zaten literatürde benzer durumun Türkiye arazilerinin en önemli sorunu olduğu ve derhal çözümlenmesi gerektiğine de işaret edilmiştir (Özşahin vd., 2016: 323; Pektezel, 2016: 73).

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Çalışma sonucunda Erzincan ilinin dağlık - engebeli bir araziye sahip olduğu, Türkiye’de ortalama yükseltisi fazla olan iller arasında yer aldığı ve il arazisinin önemli bir kısmının (% 31) 2000 m’nin üzerindeki sahalardan meydana geldiği anlaşılmıştır. Erzincan ilinde yerleşme ve nüfusun yükselti basamaklarına göre dağılışının zamansal ve mekânsal anlamda önemli farklılıklar içerdiği tespit edilmiştir. Yerleşmelerin yükselti basamaklarına göre dağılışı bakımından en yüksek yerleşmenin 2309 m (Karataş/Çayırlı) en düşük yerleşmenin de 870 m (Bağıştaş/İliç) irtifada konumlandığı kavranmıştır. İnceleme alanında 1000 m’nin altındaki sahalarda göz ardı edildiği takdirde, yükseklik ve nüfus ilişkisinin zıtlık sunduğu saptanmıştır. İlde nüfus miktarı, hem 1990 hem de 2015 yıllarında 1000-1250 m yükselti seviyeleri arasında yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Nitekim gerek 1990 gerekse 2015 yıllarına ait nüfusun sırasıyla yaklaşık % 50’si ve % 70’i ilgili yükseltelerde ikamet ettiği görülmüştür. Bu durum, ilgili yükselti kademelerinin insan yaşamı ve faaliyetlerine daha münasip olmasından kaynaklanmıştır. Diğer yükselti seviyelerinde ise topoğrafyanın veya iklimin olumsuz şartları, nüfus miktarı ve yerleşmelerin dağılışını önemli ölçüde sınırlandırmış olduğu görülmüştür.

İnceleme alanında km²’ye en fazla kişinin düştüğü yükselti seviyesi 1000-1250 m’dir. Bu tespit, doğal çevre koşullarının bu irtifada en uygun olduğuna ve mekân üzerinde en fazla baskının ilgili yükselti kademesinde meydana geldiğine işaret etmektedir. Başka bir deyişle bu

sahalar, doğal çevre bileşenleri bakımından en uygun ve insan-mekân etkileşiminin en yoğun olduğu alanlardır. Ancak daha çok Erzincan Ovası ve çevresine karşılık gelen bu sahaların yüksek derecede deprem riski altında olduğu unutulmamalıdır.

İlin nüfus ve yerleşim yeri özelliklerinde önemli değişimlerin meydana geldiği son 25 yıllık dönemde (1990-2015), erkek ve kadın nüfusun 1000-1250 m yükselti seviyelerinde yoğunlaştığı ve birbirine paralel bir dağılışı sergilediği saptanmıştır. Hatta bu yükselti kademelerinde kadın nüfusun erkek nüfustan daha fazla olduğu hesaplanmıştır. Buna karşın benzer bir fazlalığın tam tersi ise 1250-1500 m yükselti seviyesinde tespit edilmiştir. Bu demografik farklılıkların ilgili sahadaki beşeri coğrafya koşullarıyla alakalı olduğu düşünülmektedir.

Erzincan ilindeki yerleşme sayısının yükseklik ve nüfus yoğunluğu ile ilişkisiz bir eğilim gösterdiği saptanmıştır. 1250-1750 m yükselti basamağının yerleşme sayısının en yüksek olduğu kesim olmasına rağmen, oldukça seyrek nüfuslu olduğu anlaşılmıştır. Böylece yerleşme sayısının en fazla olduğu yükselti basamağında genellikle köy türünden az nüfuslu küçük yerleşmelerin, nüfusun en fazla olduğu yükselti seviyelerinde ise ekseri şehir türünden çok yoğun nüfuslu büyük yerleşmelerin egemen olduğu çıkarımında bulunulmuştur.

Sonuç olarak Erzincan ilinde nüfus, doğal ortam koşullarının müspet olduğu, beşeri ve ekonomik faaliyetlerin geliştiği uygun yükselti seviyelerinde toplanmıştır. Buna göre il genelinde nüfusla alakalı yapılacak çalışma ve planlamalarda arazilerin yükselti ve diğer doğal çevre koşulları göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Böylece her ölçüsünde nice sınırların saklı olduğu doğal ortam unsurları arasındaki kolektif münasebet daha doğru anlaşılabilir. Ayrıca bu sayede en uygun ve sürdürülebilir planlamalar da yapılabilir.

5. KATKI BELİRTME

Bazı verilerin temininde verdiği destekten dolayı Sayın Gökhan KURAL ile Ufuk SÖNMEZ'e ve arazi çalışmaları esnasındaki yardımlarından dolayı da Yakup BABÜR'e teşekkür ederiz.

6. KAYNAKLAR

- Alaeddinoğlu, F. (2014). Van Gölü Havzası'nda nüfusun ve yerleşmelerin yükselti basamaklarına göre dağılışı. *TÜCAUM VIII. Coğrafya Sempozyumu 23-24 Ekim 2014 Bildiriler Kitabı*, ss. 263-274, Ankara: Ankara Üniversitesi, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Aliağaoğlu, A. ve Uğur, A. (2010). *Şehir Coğrafyası*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Altınbilek, M. S. (1997). Planlama sorunları açısından Erzincan'ın şehir coğrafyası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)*, Erzurum.
- Arı, Y. (2005). Fiziki Çevrenin İnsana Etkileri. In Y. Arı (Eds.), *20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi* (ss. 23-37). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Arıncı, K. (2013). *Doğal, İktisadi, Sosyal ve Siyasal Yönleriyle Türkiye'nin İç Bölgeleri (II. Baskı)*. Erzurum: B.A.M. Coğrafya Araştırmaları Serisi No: 103.
- Atalay, İ. (2011). *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya* (5. Baskı). İzmir: META Basım Matbaacılık Hizmetleri.
- Atalay, İ. ve Efe, R. (2015). *Türkiye Biyocoğrafyası* (1. Baskı). İzmir: Meta Matbaacılık
- Atasoy, A. ve Özşahin, E. (2013). Yükseltiye bağlı olarak nüfus değişir mi? Hatay örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (26), 92-108.
- Bahadır, M., Uzun, A., Zeybek, H. İ. ve Hatipoğlu, İ. K. (2016). Samsun İlinde Isıtma - Soğutma Gün Derecelerinin Analizi ve Yıllık Isınma Maliyetinin Hesaplanması. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASS)*, 46, 173-185.

- Başıbüyük, A. ve Akpınar, E. (2010). Erzincan atasözlerinin coğrafi analizi. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5/2, 862-877.
- Copernicus Land Monitoring Services (2012). *Copernicus Land Monitoring Services raster data*. [Çevrim-içi: <http://land.copernicus.eu/pan-european/corine-land-cover/clc-2012>], Erişim tarihi: 01.04.2016.
- Çağlıyan, A. (2005). Elazığ İlin'de yükselti basamaklarına göre kırsal yerleşmelerin dağılışı. *Ulusal Coğrafya Kongresi (Prof. Dr. İsmail YALÇINLAR Anısına)*, 29-30 Eylül 2005 Ankara, Bildiri Kitabı, s.: 513-522.
- Doğanay, H., Özdemir, Ü. ve Şahin, İ. F. (2012). *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya (4. Baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Erzincan İl Özel İdaresi (2016). *Erzincan İl sınırı (Format: shp)*. Erzincan: Erzurum-Erzincan-Bayburt Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı.
- Hayli, S. (1995). Erzincan Ovası'nın beşeri ve iktisadi coğrafyası. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)*, Elazığ.
- Hayli, S. (2001). Erzincan ovasında köy meskenleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2), 21-42.
- Hayli, S. (2002). Erzincan ovasında genel arazi kullanımı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), 1-24.
- Hayli, S. (2012). Az bilinen bir yerleşme tipi "Palangalar" ve Erzincan Ovasında palanga yerleşmesi örnekleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 58, 43-52.
- Koca, H. ve Karadeniz, V. (2014). Erzincan Ovasında TOKİ Uygulamaları ve Kentleşme Üzerindeki Etkileri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 9 (31), 101-128.
- Land Cover (1990). *Corine Land Cover 1990 raster and vector data*. [Çevrim-içi: <http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/data/corine-land-cover-1990-raster-2>], Erişim tarihi: 01.04.2016.
- Özgür, E. M. (2003). XXI. Yüzyılın Başında Türkiye Nüfusu. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1 (1), 43-53.
- Özşahin, E., Pektezel, H. ve Eroğlu, İ. (2016). Tekirdağ şehri ve yakın çevresinde arazi kullanımının zamansal ve mekânsal değişimi. *Journal of World of Turks/Zeitschrift für die Welt der Türken*, 8 (1), 307-326.
- Pektezel, H. (2016). Çorlu çayı havzasında (Trakya Yarımadası) arazi kullanımı değişiminin tespiti, haritalandırılması ve analizi. *Route Educational and Social Science Journal*, 3 (2), 57-77.
- Rusdi, M., Roosli, R., & Ahamad, M. S. S. (2015). Land evaluation suitability for settlement based on soil permeability, topography and geology ten years after tsunami in Banda Aceh, Indonesia. *The Egyptian Journal of Remote Sensing and Space Science*, 18 (2), 207-215.
- Savvides, A., Michael, A., Malaktou, E., & Philokyprou, M. (2016). Examination and assessment of insolation conditions of streetscapes of traditional settlements in the Eastern Mediterranean area. *Habitat International*, 53, 442-452.
- Taş, B. ve Yakar, M. (2009). Afyonkarahisar ilinde yerleşmelerin yükselti basamaklarına göre dağılışı. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 7 (2), 145-161.
- Tekeli, İ. (2005). Türkiye'de Nüfusun Mekânsal Dağılımında Yaşanan Gelişmeler: (1935-2000). *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 22 (11), 85-102.
- Tolun Denker, B. (1977). *Yerleşme Coğrafyası-Kır Yerleşmeleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 2275, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 93.
- TUİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2016). İstatistiklerle Türkiye 2015. Ankara: *Türkiye İstatistik Kurumu*.
- TUİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2016). Erzincan İlinin 1990 ve 2015 nüfus verileri. Ankara: TUİK (<http://rapory.tuik.gov.tr>).
- Tunçdilek, N. (1985). *Türkiye'de Reliyef Şekilleri ve Arazi Kullanımı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 3279, Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 3.
- Yakar, M. (2012). 21. Yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye nüfusunda ne değişti? *Journal of International Social Research*, 5 (21), 382-402.

SAHİH ZANNETTİĞİMİZ ZAYIF HADİSLER I

THE WEAK HADİTHS THAT WE SUPPOSE AUTHENTIC I

*İsak Emin AKTEPE**

ÖZET: Hadis ilmi özellikle Resûlullah'a atfedilen söz, fiil ve takrirleri incelediği için İslâm ilimleri içinde en önemli ilimler arasında sayılır. Zira Hz. Peygamber'e nispet edilen haberlerin güvenilir olup olmadıklarını tespit etmek, dinin korunması açısından oldukça mühimdir. Bununla birlikte eski dönemlerde olduğu gibi günümüzde de Resûlullah'a hadis nispet etmek son derece basit bir iş halini almıştır. Hiçbir değerlendirme yapılmaksızın zayıf ve uydurma olup olmadığına bakılmaksızın her türlü rivayet Hz. Peygamber'e atfedilebilir olmuştur. Bu yazıda üç hadis incelenerek bu konudaki yanlışla dikkat çekilecektir.

Anahtar sözcükler: Hadis, Sahih Hadis, Zayıf Hadis, Uydurma Hadis, Meşhur Hadis

ABSTRACT: Science of hadith is accepted as the most important one among the Islamic sciences owing to examine the Prophet's words, acts and deeds. For to determine whether the reports attributed to Prophet is reliable has been quite important in terms of the protection of religion. However the state has taken an extremely simple job to attribute a report to the Prophet. It has been attributed a report to the Prophet without any assessment of the weak and fabrication. This paper will examine three hadiths and will be taken care of the wrong on this issue.

Keywords: Hadith, Authentic Hadith, Weak Hadith, Fabricated Hadith, Famous Hadith

1. GİRİŞ

Hz. Peygamber'e izâfe edilerek nakledilen haberler, farklı ekollerin geliştirdikleri metodolojilere göre sıhhat değerlendirmelerine tabi tutulmakta ve araştırılan rivayetlerle ilgili bir sıhhat hükmü verilmektedir. Yani hadislerin sahih, hasen, zayıf ya da uydurma olduğuna farklı ekoller ve alimler farklı değerlendirmelerle karar vermektedirler. Bu bakımdan bir ekolün kriterlerine göre sahih sayılan bir haber bir diğer ekole göre zayıf olabilmektedir. Hatta aynı ekol içinde farklı alimler bile bir hadis üzerinde ihtilafa düşebilmektedirler. Dolayısıyla diyebiliriz ki tevâtür derecesine varmamış bütün hadislerin sübûtu zannîdir. Ancak bu olgu konu üzerinde uzmanlığı olanlar dışında çoğunlukla unutulmakta ve sanki kaynaklarda yer alan hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyeti bir şekilde garanti altına alınmış gibi davranılmaktadır. Hatta bizzat müellif rivayet ettiği hadisin ardından naklettiği hadisin zayıf olduğunu beyan etse bile ya da söz konusu haber uydurma hadislerle alakalı bir eserde bulunsa bile maalesef hadisin zaafiyetine ya da uydurma olduğuna hiç değinilmeden rivayet edilebilmektedir. Bu düşüncenin temelinde hadis ilmi konusundaki bilgisizlik ya da geçmiş alimlere yönelik iyi niyetli bakış etkilidir diyebiliriz. Bu yaklaşım zamanla halk tarafından o kadar benimsenmiştir ki her ne kadar kısmi sorgulamalar yapılsa da genellikle kitaplara girmiş rivayetlere güven duygusuyla bakılır olmuştur. Bir de söz konusu hadis şöhret kazanmış ise artık onun zayıflığını ispatlamak neredeyse imkansız ve hatta boş bir çaba haline gelmiştir. Çünkü halk arasında hadis diye yayılmış bir sözün hadis tenkit kriterlerine göre değerlendirilmesi hadis düşmanlığı gibi algılanır olmuştur. Halbuki ne söz konusu

* Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Erzincan-Türkiye, iaktepe@erzincan.edu.tr

kitapların müellifleri ne de hadis ilmine vakıf hiç kimse İslam kaynaklarında yer alan hadisleri bir bütün halinde tashih eden bir yaklaşıma sahip değillerdir. Hatta Sahihayn bile bu açıdan eleştirilere tabi tutulmuştur. Hasılı Hz. Peygamber'e söz nispetinin ehemmiyetine ve ağırlığına odaklanarak halk dilinde meşhur olmuş ama esasen sıhhat şartlarını taşımayan haberlere birkaç yazıda örnekler verilecektir.

A- Cennetin Annelerin Ayakları Altında Olduğunu Bildiren Rivayet

Annelik ve babalık görevlerini hakkıyla yerine getirmiş insanlara karşı saygı ve sevgi duygularıyla mukabelede bulunmak onurlu herkesin en önemli sorumlulukları arasındadır. Zor bir süreç sonunda çocuğunu doğuran ve onu belli bir olgunluğa gelinceye kadar bakıp büyüten annelerin en büyük övgüleri hakettikleri bir vaki'dir. Anne babaya karşı saygısızlığın nankörlük, kadir kıymet bilmezlik ve hadsizlik olacağı da açıktır. Bu bakımdan Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de ana babaya karşı saygıyı defaatle emretmiştir. Örneğin Ankebut suresinde 8. ayetinde *“Biz insana ana babasına iyi davranmasını emrettik”* buyurulmuştur. Hemen hemen aynı ifade Lokman suresinin 14. ayetinde de geçmekte ve *“وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا”* buyurulmaktadır. Bu ayette annenin hamilelik doğum sürecinde yaşadıklarına ve sonrasında emzirme döneminin önemine işaret edilmektedir. Benzer durum Ahkaf suresinin 15. ayetinde de söz konusudur.

Annelerin değeri hakkında bir şüphe olmamakla birlikte bunun ispatı sadedinde sıkça kendisine başvuru ve Hz. Peygamber'e atfedilen *“الجنة تحت أقدام الأمهات”* *“Cennet annelerin ayakları altındadır”* rivayetinin sıhhat şartlarını taşıyıp taşımadığının hadis ilmi açısından araştırılması gerekmektedir.

Bu hadisin kaynaklardaki farklı rivayetlerine bakıldığında değişik lafızlarla aktarıldığı görülmektedir. Kronolojik bir sırayla bunlar tetkik edildiğinde kaynakların en eskisinde Câhime b. Abbâs b. Mirdâs hakkında bilgi verilirken şu haberle karşılaşılmaktadır:

وَقَدْ أَسْلَمَ وَصَحِبَ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَرَوَى عَنْهُ أَحَادِيثَ.

قَالَ: أَخْبَرَنَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ طَلْحَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِيهِ طَلْحَةَ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ جَاهِمَةَ السُّلَمِيِّ أَنَّ جَاهِمَةَ جَاءَتْ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَدْتُ أَنْ أَعْرُزَ وَقَدْ جِئْتُكَ أَسْتَشِيرُكَ. [فَقَالَ: هَلْ لَكَ مِنْ أُمٍّ؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: فَالزَّمْهَا فَإِنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ رِجْلِهَا. ثُمَّ التَّائِبَةَ ثُمَّ التَّالِثَةَ فِي مَقَاعِدِ شَتَى. وَكَمِثِلِ هَذَا الْقَوْلِ.]

(Câhime) İslam'ı seçti ve Resûlullah'ın sahabisi oldu. **Haccâc b. Muhammed – İbn Cüreyc – Muhammed b. Talha b. Abdillâh b. Abdîrrahman – Babası Talha – Muâviye b. Câhime es-Sülemi:** Câhime Resûlullah'a geldi ve “Ya Resûlallah! Sizinle istişare etmek için geldim. Cihada çıkmak istiyorum”. Hz. Peygamber “Annen var mı?” diye sordu. Câhime “Evet” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Ona sarıl! Cennet ayakları altındadır” buyurdu. Bu olay farklı mekanlarda iki üç kez tekrarlandı. Resûlullah da hep benzer şeyler söyledi¹.

Hadis İbn Ebî Şeybe (ö. 235) tarafından şöyle aktarılmıştır:

حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ طَلْحَةَ بْنِ مُعَاوِيَةَ بْنِ جَابِرِ السُّلَمِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي أُرِيدُ الْجِهَادَ مَعَكَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، قَالَ: فَقَالَ: «أُمُّكَ حَيَّةٌ؟» قُلْتُ: نَعَمْ، يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «الزَّمْ رِجْلَيْهَا فَتَنَّمَ الْجَنَّةَ»

“İbn Ebî Şeybe – Abdurrahim b. Süleyman – Muhammed b. İshak – Muhammed b. Talha b. Muâviye b. Câbir es-Sülemî – Babası: Resûlullah'ın huzuruna geldim ve ona kendisiyle birlikte Allah yolunda cihad etmek istediğimi söyledim. Bana annemin sağ olup

¹ İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakatü'l-kübra*, I-VIII, (thk. Muhammed Abdulkadir Ata), Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, IV, 207.

olmadığını sordu. Olumlu cevap verince “Ayaklarına yapış zira cennet oradadır” buyurdu². Bu isnadda Talha ile Muâviye isimleri arasındaki بن kelimesinin yanlış olduğu ve doğrusunun عن olması gerektiği ifade edilmektedir³. Böylece hadisi Muhammed b. Talha, Muâviye’den (b. Câhime) nakletmiş olacaktır. Bu itibarla Muâviye b. Câbir ismi de yanlıştır ve aslında Muâviye b. Câhime olmalıdır. Çünkü hadisin sahâbî râvisi Câhime’dir ve ondan nakleden de oğlu Muâviye’dir.

Hadisin aynı kaynakta aynı isnadla şöyle bir rivayeti de bulunmaktadır:

حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ طَلْحَةَ، عَنْ أَبِيهِ طَلْحَةَ بْنِ مُعَاوِيَةَ السُّلَمِيِّ قَالَ: " جِئْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ، يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي أُرِيدُ الْجِهَادَ مَعَكَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَبْتَغِي بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ قَالَ: حَيَّةٌ أَمْكٌ؟ قُلْتُ: نَعَمْ قَالَ: الزَّمَمُهَا قُلْتُ: مَا أَرَى فِيهِمْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَنَى، فَأَعَدْتُ عَلَيْهِ مِرَارًا فَقَالَ: الزَّمْ رَجُلَيْهَا فَتَمَّ الْجَنَّةُ "

“Resûlullah’a gelip kendisiyle birlikte Allah yolunda cihad etmek istediğimi ve sadece Allah’ın rızasını aradığımı söyledim. Bana annemin sağ olup olmadığını sordu. Olumlu cevap alınca “ona sarıl!” buyurdu. “Ya Resûlallah! Onların bana muhtaç olduklarını düşünüyorum” dedim. Bunu birkaç kez tekrar ettim. Sonunda bana “Annenin ayaklarına yapış! Zira cennet oradadır” buyurdu⁴. Bu isnadda da iki nokta dikkat çekmektedir: İlki طلحة kelimesi ile معاوية kelimesi arasındaki بن lafzının عن olması gerektiğidir. İkincisi ise معاوية السلمى nin olayı babasına değil kendisine nispet etmesidir.

Hadisin İbn Mâce (ö. 273) tarafından aktarılan versiyonu ise şöyledir:

حَدَّثَنَا أَبُو يُوسُفَ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الرَّقِّيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ الْحَرَّانِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ طَلْحَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ جَاهِمَةَ السُّلَمِيِّ قَالَ: أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي كُنْتُ أُرَدُّ الْجِهَادَ مَعَكَ أَبْتَغِي بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ وَالِدَارَ الْآخِرَةَ، قَالَ: «وَيْحَكَ، أَحْيَةُ أَمْكٌ؟» قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: «ارْجِعْ فَبِرَّهَا» ثُمَّ أَتَيْتُهُ مِنَ الْجَانِبِ الْآخِرِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي كُنْتُ أُرَدُّ الْجِهَادَ مَعَكَ، أَبْتَغِي بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ وَالِدَارَ الْآخِرَةَ، قَالَ: «وَيْحَكَ، أَحْيَةُ أَمْكٌ؟» قُلْتُ: نَعَمْ، يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «فَارْجِعْ إِلَيْهَا فَبِرَّهَا» ثُمَّ أَتَيْتُهُ مِنْ أَمَامِي، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي كُنْتُ أُرَدُّ الْجِهَادَ مَعَكَ، أَبْتَغِي بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ وَالِدَارَ الْآخِرَةَ، قَالَ: «وَيْحَكَ، أَحْيَةُ أَمْكٌ؟» قُلْتُ: نَعَمْ، يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «وَيْحَكَ، الزَّمْ رَجُلَيْهَا، فَتَمَّ الْجَنَّةُ» حَدَّثَنَا هَارُونَ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْحَمَّالُ قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ طَلْحَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ، عَنْ أَبِيهِ طَلْحَةَ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ جَاهِمَةَ السُّلَمِيِّ، أَنَّ جَاهِمَةَ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ نَحْوَهُ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ بْنُ مَاجَةَ: «هَذَا جَاهِمَةُ بْنُ عَبَّاسِ بْنِ مَرْدَاسِ السُّلَمِيِّ الَّذِي عَاتَبَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ خُنَيْنٍ»

Ebu Yusuf Muhammed b. Ahmed er-Rakkî – Muhammed b. Seleme el-Harrânî – Muhammed b. İshak – Muhammed b. Talha b. Abdirrahman b. Ebî Bekr es-Sıddık – Muâviye b. Câhime: “Resûlullah’a gelip “Ey Allah’ın elçisi! Seninle birlikte cihad etmek istiyorum, bununla da yalnızca Allah’ın rızasını ve ahreti arzuluyorum” dedim. Bana “Annen sağ mıdır?” diye sordu. “Evet” dedim. “Dön ona iyi bak!” cevabını verdi. Başka bir sefer yine ona geldim ve “Ey Allah’ın elçisi! Seninle birlikte cihad etmek istiyorum, bununla da yalnızca Allah’ın rızasını ve ahreti arzuluyorum” dedim. Bana “Annen sağ mıdır?” diye sordu. “Evet” dedim. “Dön ona iyi bak!” cevabını verdi. Başka bir sefer yine ona geldim ve “Ey Allah’ın elçisi! Seninle birlikte cihad etmek istiyorum, bununla da yalnızca Allah’ın rızasını ve ahreti arzuluyorum” dedim. Bana “Annen sağ mıdır?” diye sordu. “Evet” dedim. “Annenin ayaklarına yapış. Cennet oradadır” cevabını verdi.

Bu hadis için İbn Mâce ikinci bir isnad daha vermektedir:

² İbn Ebi Şeybe, Ebubekir, *el-Kitabü'l-Musannef fi'l-ehadisi ve'l-asar*, I-VII, (thk. Kemal Yusuf el-Hut), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409, V, 219.

³ İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalani, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, I-VIII, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcut ve dğr.), Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415, I, 558.

⁴ İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, V, 219.

Harun b. Abdillâh el-Hammâl – Haccâc b. Muhammed – İbn Cüreyc – Muhammed b. Talha b. Abdillâh b. Abdirrahman b. Ebî Bekr es-Sıddîk – Babası Talha – Muaviye b. Câhime es-Sülemî – Câhime. Bu isnada göre Hz. Peygamber'e gelen kişi Câhime'dir. Burada İbn Mace şu bilgiyi de paylaşmaktadır: “Bu Câhime b. Abbâs b. Mirdâs es-Sülemî'dir ki Huneyn'de Resûlullah'ı kınayan kişidir”⁵.

Hadisin Nesai'deki kaydı ise şöyledir:

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ عَبْدِ الْحَكَمِ الْوَرَّاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ طَلْحَةَ وَهُوَ ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ طَلْحَةَ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ جَاهِمَةَ السَّلْمِيِّ، أَنَّ جَاهِمَةَ جَاءَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَرَدْتُ أَنْ أَعْرُؤَ وَقَدْ جِئْتُ أَسْتَشِيرُكَ، فَقَالَ: «هَلْ لَكَ مِنْ أَمٍّ؟» قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: «فَالزَّمَهَا، فَإِنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ رِجْلَيْهَا»

Abdulvehhab b. Abdilhakem el-Varrâk – Haccâc – İbn Cüreyc – Muhammed b. Talha b. Abdillâh b. Abdirrahman – Babası Talha – Muâviye b. Câhime es-Sülemî: Câhime Resûlullah'a gelip “Ya Resûlallah! Cihada çıkmak istiyorum. İstişare etmek için geldim” dedi. Hz. Peygamber “Annen var mı?” diye sordu. “Evet” dedi Câhime. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Ona sarıl! Cennet ayakları altındadır” buyurdu⁶.

Bu hadisin isnadının sonu anlaşılmaktadır ki şöyledir:

Muhammed b. Talha – Babası Talha b. Abdillâh – Muâviye b. Câhime es-Sülemî – Babası Câhime. İsnad, Muhammed b. Talha'da ikiye ayrılmakta ve Muhammed b. İshak ve İbn Cüreyc tarafından sonraki ravilere aktarılmaktadır.

Hadisin sahâbi ravisi **Câhime** hakkında adının Câhime b. Abbâs b. Mirdâs es-Sülemî olduğu dışında neredeyse hiçbir bilgi yoktur. Müslüman olup sahâbi olduğu ifade edilmektedir⁷. Bir de yukarıda geçtiği üzere İbn Mace, Câhime'nin Huneyn'de Resûlullah'ı ganimet paylaşımını adil yapmıyor diye kınayan kişi olduğunu haber vermiştir. Yine hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan babası Abbas b. Mirdâs'ın da Huneyn'de ganimet paylaşımını beğenmeyip şiirler inşad ettiği nakledilmektedir⁸. **Câhime'nin oğlu Muâviye** hakkında da bilgi yoktur. Kaynaklarda tanınmadığı (meçhul) ifade edilmektedir⁹. Buhârî (ö. 256) de sadece Hicazlılardan sayılır bilgisini vermektedir¹⁰. Muaviye'nin öğrencisi konumundaki **Talha b. Abdillâh** hakkında da fazla malumat yoktur. Her ne kadar ravileri güvenilir saymada oldukça mütesahhil olduğu ehline bilinen İbn Hibban'ın (ö. 354) kendisini *es-Sikât* adlı eserinde zikretmesine rağmen Yakup b. Şeybe'nin “Onun hakkında bilgim yok” dediği ilk sırada aktarılır¹¹. Buhârî kendisini *et-Tarihü'l-kebir*'de zikretmiş ama hiçbir cerh ya da tadil bilgisi verememiştir. Sadece oğluyla ilgili kısa bölümde Talha'nın Ömer b. Abdilazîz ile çatıştığı ifadesi yer almıştır¹². Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277) de hakkında hiçbir bilgi verememiştir¹³. **Talha'nın oğlu Muhammed**'le ilgili olarak da kaynaklarda neredeyse hiçbir bilgi yoktur. Dolayısıyla bu hadisin isnadının sonu hem ferddir ve hem de tanınmayan ravilerden müteşekkildir. Yani bu isnad hadis usulü kriterleri açısından zayıftır. Zira raviler hakkındaki

⁵ İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *Sünenü İbn Mace*, I-II, (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), Daru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, ths., II, 929.

⁶ Nesai, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, *el-Mücteba mine's-Sünen*, I-VIII, (thk. Abdulfettah Ebu Ğudde), Haleb: Mektebü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 1986, VI, 11.

⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-kübra*, IV, 207.

⁸ Mustafâ Fayda, “Abbas b. Mirdâs”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I, 27.

⁹ İbn Abdilber, Ebu Ömer Yusuf b. Abdillâh el-Kurtubi, *el-İstiab fi ma'rifeti'l-ashab*, I-IV, (thk. Ali Muhammed el-Bicavi), Beyrut: Daru'l-Cil, 1992, III, 1413.

¹⁰ Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *et-Tarihü'l-kebir*, I-VIII, Haydarabad: Dairetü'l-Maarif el-Umaniyye, ths., VII, 329.

¹¹ Zehebi, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, *Mizanü'l-itidal fi nakdi'r-ricâl*, I-IV, (thk. Ali Muhammed el-Bicavi), Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1963, II, 340.

¹² Buhari, *et-Tarihü'l-kebir*, I, 121; IV, 345.

¹³ İbn Ebi Hatim, Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî, *el-Cerh ve't-tadil*, Beyrut: Dar İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1952, IV, 475.

cehalet onların adalet ve zabtları hakkında emin bir şekilde konuşmamızı engellemektedir. Bir hadise sahih hükmü verebilmek için ise ravilerinin adalet ve zabtını tespit şarttır. Dolayısıyla meçhul ravilerden nakledilen yukarıdaki hadisin zayıf olduğunu söyleyebiliriz.

Cihad için izin isteyen bir kişiye Resûlullah'ın anne ve babasına hizmet ederek cihad etmesini emrettiğini bildiren bir başka hadis daha vardır. Ancak bu ikinci rivayette cennetin annelerin ayakları altında olduğu ifadesi yer almamaktadır. Yine de aynı olaydan bahsettikleri için o hadisin de sıhhat durumunu araştırmak gerekmektedir. Hadis kronolojik olarak birkaç kaynaktan şöyle yer alır:

حَدَّثَنَا يُونُسُ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْعَبَّاسِ الْمَكِّيَّ، وَكَانَ شَاعِرًا وَكَانَ لَا يَنْهَمُ عَلَيَّ الْحَدِيثِ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو يَقُولُ: أَتَى رَجُلٌ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَأْذِنُهُ فِي الْجِهَادِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَخِيَّ وَالِدَاكَ؟» قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: «فَفِيهِمَا فَجَاهِدْ»

Yunus – Ebu Dâvud – Şu'be – Habîb b. Ebî Sâbit – Ebû Abbâs el-Mekkî (şair hadis konusunda yalancılıkla itham edilmezdi) – Abdullah b. Amr: Adamın biri Resûlullah'a gelip cihad konusunda izin istedi. Hz. Peygamber, “Anne baban sağ mı?” buyurdu. Adam “Evet” cevabını verince “Onlara hizmet ederek cihad et” buyurdu¹⁴.

حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ قَالَ: ثنا سُفْيَانُ، قَالَ: ثنا عَطَاءُ بْنُ السَّائِبِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، جِئْتُ أَبَايَ عَلَى الْهَجْرَةِ وَتَرَكْتُ أَبَوَيَّ يَبْكِيَانِ، قَالَ: «فَارْجِعْ إِلَيْهِمَا وَأَضِجْهُمَا كَمَا أَبْكَيْتَهُمَا» - حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ قَالَ: ثنا سُفْيَانُ، قَالَ: ثنا مِسْعَرٌ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ أَبِي الْعَبَّاسِ السَّائِبِ بْنِ فَرُوحٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: «فَفِيهِمَا فَجَاهِدْ»

Humeydî – Süfyân – Atâ b. Sâib – Babası – Abdullah b. Amr b. As: Adamın biri Resûlullah'a geldi ve “Ya Resûlallah! Anne babamı ağlıyorken bırakıp hicret ederek sana beyat etmek üzere geldim” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Onlara dön ve nasıl ağılattıysan öyle güldür!” buyurdu. **Humeydî – Süfyân – Mis'ar – Habîb b. Ebî Sâbit – Ebû'l-Abbâs Sâib b. Ferrûh – Abdullah b. Amr – Hz. Peygamber** isnadıyla benzer bir hadis daha nakledilmiştir. Fakat bu ikincisinde “Onlara hizmet ederek cihad et!” ifadesi yer almıştır¹⁵.

حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْعَبَّاسِ الشَّاعِرَ، وَكَانَ - لَا يَنْهَمُ فِي حَدِيثِهِ - قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، يَقُولُ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَاسْتَأْذَنَهُ فِي الْجِهَادِ، فَقَالَ: «أَخِيَّ وَالِدَاكَ؟»، قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: «فَفِيهِمَا فَجَاهِدْ»

Buhârî – Adem – Şu'be – Habîb b. Ebî Sâbit – Ebû'l-Abbâs eş-Şâir (hadis konusunda yalancılıkla itham edilmezdi) – Abdullah b. Amr: Adamın biri Resûlullah'a gelerek cihad konusunda izin istedi. Resûlullah “Anne baban sağ mı?” buyurdu. Adam “Evet” deyince Hz. Peygamber “onlara hizmet ederek cihad et” buyurdu¹⁶. Bu hadis Buhari'de Habîb b. Ebî Sâbit sonrasındaki isnad aynı olarak başka bir yerde daha yer almaktadır¹⁷.

Başka hadis kaynaklarında da yer alan bu hadisin isnadının sonu **Ebû'l-Abbâs eş-Şâir – Abdullah b. Amr** şeklindedir. Ebû'l-Abbâs'tan hadisi ya oğlu **Ata b. Saib** ya da **Habîb b. Ebî Sâbit** nakletmiştir. Rivayet kaynaklarındaki hadislerin çoğunda Habîb b. Ebî Sâbit, Ebû'l-Abbâs'ın öğrencisi konumundadır.

¹⁴ Tayalisi, Ebu Davud Süleyman b. Davud, *Müsned*, I-IV, (thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türki), Mısır: Dar Hicr, 1999, IV, 13.

¹⁵ Humeydî, Ebubekir Abdullah b. Zübeyr, *Müsned*, I-II, (thk. Hasan Selim Esed ed-Darani), Dimeşk: Darü's-Saka, 1996, I, 499.

¹⁶ Buhari, *Sahih*, IV, 59.

¹⁷ Buhari, *Sahih*, VIII, 3.

Gözlerinin görmediği anlaşılan¹⁸ **Ebü'l-Abbâs eş-Şâir**'in adı kaynaklarda es-Sâib b. Ferruh el-Mekkî diye geçmektedir¹⁹. Yukarıda da ifade edildiği gibi ya “hadis rivayetinde yalancılıkla itham edilmezdi” kaydıyla ya da “sadûk idi”²⁰ niteliyle anılmıştır. Buhârî, *et-Tarihu'l-kebir* adlı eserinde onun hakkında sadece iki sahabiye duyduğunu ve üç öğrencisi olduğunu nakletmektedir²¹. İbn Sa'd da hakkında önemsiz az miktarda bilgi (Beni Cezime'nin mevlasıdır, az hadis nakletmiştir, şair idi, İbn Zübeyr zamanında Mekke'de yaşadı, Beni Ümeyye'yi çok severdi) dışında hiçbir şey söylememiştir²². Dolayısıyla kendisinden en az yüz yıl sonra yaşamış bazı alimlerin hakkında neredeyse hiçbir bilgi olmayan bu raviyi güvenilir (sika) bulduklarının nakledilmesi²³ kanaatimizce onun hakkında emin bir şekilde konuşmak için yeterli değildir. Ebü'l-Abbâs'ın öğrencisi konumundaki oğlu **Atâ b. Sâib es-Sekafi** (ö. 136) hakkında olumlu ve olumsuz değerlendirmeler vardır. Hakkında “Güvenilir biri idi ama sonradan karıştırmaya başladı” da denilmiştir; “Zayıf bir ravi olan Leys'ten daha zayıftır” da denilmiştir²⁴. Karıştırmaya başlamadan önceki rivayetlerinin alınabileceğini, hadislerinin delil olamayacağını ve zayıf olduğunu söyleyenler de olmuştur. Hasılı mevcut bilgiler ışığında Atâ b. Sâib'in Resûlullah'a atfedilecek bir rivayet konusunda pek de güven veren bir kişi olmadığı anlaşılmaktadır. Ebü'l-Abbâs'ın bir diğer öğrencisi **Habîb b. Ebî Sâbit**'e (ö. 119) gelince imam, hafız ve Kufe fakihî gibi nitelendirmelerle anılsa da kaynaklarda çokça²⁵ tedlis yaptığından da bahsedilmiştir²⁶. Her ne kadar kaynakların bir kısmında Habib b. Ebi sabit hocasından semanı belirtmişse de bu rivayetin bazı versiyonlarında an'ane söz konusudur²⁷. Hatta anane siygasıyla nakledilen rivayetler semayı belirten nakillerden daha fazladır. Dolayısıyla hem tedlis yapması hem de bazı versiyonlardaki anane yüzünden onun bu rivayetine de güven duymak zorlaşmaktadır.

Mezkur hadisin bir başka isnadla ve lafızlarla rivayeti ise şöyledir:

حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، أَنَّ نَاعِمًا، مَوْلَى أُمِّ سَلَمَةَ حَدَّثَهُ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو بْنَ الْعَاصِ، قَالَ: أَقْبَلَ رَجُلٌ إِلَى نَبِيِّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: أَبَايُكَ عَلَى الْهَجْرَةِ وَالْجِهَادِ، أَبَتْنَعِي الْأَجْرَ مِنَ اللَّهِ، قَالَ: «فَهَلْ مِنْكَ أَلَدٌ حَيٌّ؟» قَالَ: نَعَمْ، بَلْ كِلَاهُمَا، قَالَ: «فَتَبَتْنَعِي الْأَجْرَ مِنَ اللَّهِ؟» قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: «فَارْجِعْ إِلَى وَالِدَيْكَ فَأَحْسِنْ صُحْبَتَهُمَا»

Müslim – Saîd b. Mansûr – Abdullah b. Vehb – Amr b. Haris – Yezîd b. Ebî Habîb – Nâim Mevla Ümmi Seleme – Abdullah b. Amr b. As: Adamın biri Resûlullah'a geldi ve hicret ve cihat için sana beyat ediyor; Allah'tan sevap umuyorum dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber “*Anne babandan birisi sağ mı?*” buyurdu. Adam “Evet, hatta ikisi de sağ” deyince Resûlullah “Allah'tan sevap mı umuyorsun?” diye karşılık verdi. Adam onaylayınca da “*Anne babana dön ve onlara güzelce bak!*” buyurdu²⁸.

¹⁸ Mizzi, Yusuf b. Abdirrahman, *Tehzibü'l-Kemal fi esmai'r-ricâl*, I-XXXV, (thk. Beşşar Avvad Ma'ruf), Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1980, X, 190.

¹⁹ Müslim b. Haccac el-Kuşeyri, *el-Müsnedü's-Sahih*, I-V, (thk. Muhammed Fuad Abdulkaki), Beyrut: Dar İhyati't-Turasi'l-Arabi, ths., IV, 1975.

²⁰ Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillâh eş-Şeybani, *Müsned*, (thk. Şuayb el-Arnâvut ve dğr.), Müessesetü'r-Risale, 2001, XI, 377.

²¹ Buhari, *et-Tarihu'l-kebir*, IV, 154.

²² İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-kübra*, V, 477.

²³ Mizzi, *Tehzibü'l-Kemal*, X, 191.

²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-kübra*, VI, 338.

²⁵ İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalani, *Ta'rifü ehli't-takdis bi meratibi'l-mevsufine bi't-tedlis*, (thk. Asım b. Abdillâh el-Karyuti), Amman: Mektebetü'l-Menar, 1983, s. 37.

²⁶ İbn Hibban, Ebu Hatim Muhammed b. Hibban el-Büsti, *es-Sikat*, I-IX, Haydarabad: Dairetü'l-Maarifi el-Usmâniyye, 1973, IV, 137.

²⁷ Bk. Humeydi, *Müsned*, I, 499; İbn Ebi Şeybe, *Musamef*, VI, 517; Buhari, *Sahih*, VIII, 3; Müslim, *Sahih*, IV, 1975; Ebu Davud, *Sünen*, III, 17; Tirmizi, *Sünen*, IV, 191; Nesai, *Sünen*, VI, 10 ve daha başka pek çok kaynaktan an'ane ile gelmektedir.

²⁸ Müslim, *Sahih*, IV, 1975.

Hadis kaynaklarımızda bu isnadla fazla nakledilmiş değildir. İsnadda yer alan Nâim Mevla Ümmi Seleme hakkında zorlukla bulunan ve sadra şifa vermeyen küçük bilgiler Abdillâh Nâim b. Üceyl el-Hemdânî'dir, Mısır fakihlerindendir ve hicri 80 senesinde vefat etmiştir²⁹) dışında neredeyse hiçbir malumat yoktur. Dolayısıyla söz konusu ravi bilgi eksikliği isnada güven duymamıza mani olmaktadır.

Hadisin bir başka rivayeti ise şöyledir:

حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهَبٍ، أَخْبَرَنِي [ص:18] عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، أَنَّ دَرَّاجًا أَبَا السَّمْحِ حَدَّثَهُ، عَنْ أَبِي الْهَيْثَمِ، عَنْ أَبِي سَعِيدِ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ رَجُلًا هَاجَرَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْيَمَنِ فَقَالَ: «هَلْ لَكَ أَحَدٌ بِالْيَمَنِ؟»، قَالَ: أَبُو أَيٍّ، قَالَ: «أَدْنَا لَكَ؟» قَالَ: «لَا»، قَالَ: «ارْجِعْ إِلَيْهِمَا فَاسْتَأْذِنَهُمَا، فَإِنَّ أَدْنَا لَكَ فَجَاهِدْ، وَإِلَّا فَبِرَّ هُمَا»

Saîd b. Mansûr – Abdullâh b. Vehb – Amr b. Haris – Derrâc Ebu's-Semh – Heysem – Ebû Saîd el-Hudrî: “Adamın biri Yemen’den Resûlullah’a hicret etti. “Yemen’de kimsen var mı?” diye sordu. Anne ve babası olduğu bilgisini alınca “Sana izin verdiler mi?” buyurdu. Adam “Hayır” deyince de “Onlara dön ve izinlerini al! İzin cihada çık! Vermezlerse onlara iyi bak!” buyurdu³⁰.

Hadisin isnadında yer alan Derrâc’ın Ebû'l-Heysem vasıtasıyla Ebû Saîd’dan nakillerin zayıf olduğu Ahmed b. Hanbel’e (ö. 241) isnadla ifade edilmiştir. Yine bu isnad dışında rivayetleri müstakim olarak nitelenmiştir. Münkerü'l-hadis, leyse bi'l-kavi, zayıf, metruk, fi hadisihi da’f diye de vafedilmiştir³¹. Dolayısıyla bu rivayet de kesinlikle zayıftır.

Bu hadisin bir de şaz ve ikincil kaynaklarda Enes b. Malik’ten (ö. 93) gelen “الْجَنَّةُ تَحْتَ أَقْدَامِ الْأُمَّهَاتِ” *Cennet annelerin ayakları altındadır*” rivayeti vardır ki isnadı şöyledir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ الدَّقِيقِيُّ الْوَاسِطِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا مَنْصُورُ بْنُ الْمُهَاجِرِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو النَّضْرِ الْبَصْرِيُّ الْأَبْرَارُ قَالَ: حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

(Dûlâbî) – Muhammed b. Abdilmelik ed-Dekîkî el-Vâsîtî – Mansûr b. Muhâcir – Ebû'n-Nadr el-Basrî el-Ebbâr – Enes b. Malik – Resûlullah³². Bu isnada yer alan Mansûr b. Muhâcir el-Vâsîtî hakkında sadra şifa hiçbir bilgi bulunmadığı için meçhuldür. Ebû'n-Nadr el-Basrî el-Ebbâr da hiçbir kaynaktan tanıtılmamaktadır. Dolayısıyla bu isnada güvenmek de mümkün değildir.

Netice itibariyle cennetin annelerin ayakları altında olduğuna dair Resûlullah’a atfedilen haberin isnad açısından zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Hadisin cennetle ilgili kısmı olmaksızın cihad etmek üzere Resûlullah’tan izin isteyen kişiye anne babasına iyilik etmesini tavsiye eden versiyonu da isnadlarındaki zaaflar yüzünden zayıf sayılmalıdır. Söz konusu haberlerin isnadlarında kilit konumlarda yer alan ve haklarında neredeyse hiçbir sadra şifa malumat olmayan ravilere rağmen sahih sayılmaları hadis tenkit usulü açısından kesinlikle mümkün değildir. İyi niyet zayıf rivayetleri hiçbir uyarı yapılmadan Resûlullah’a atfetmeyi mubah kılmaz, kılmamalıdır. En azından bu hadisi Hz. Peygamber’e atfedecek olanların zaafiyetine işaret etmeleri dürüstlüğü gereğidir.

B- Boşamayı En Sevimsiz Helal Sayan Rivayet

Evlendenin, yuva kurmanın, hayat arkadaşı bulmanın, mutlu nesiller yetiştirmenin ve aile olmanın meşruiyeti ile sosyal ve psikolojik açıdan önemi izaha muhtaç olmayacak kadar açıktır. Allah Teala ve Resulü Ekrem Efendimiz insanların aileler kurmalarını emir

²⁹ İbnü'l-Esir, Mecidüddin Ebü's-Saadat el-Cezeri, *Camiu'l-usul fi ehadisi'r-resul*, I-XII, (thk. Abdulkadir el-Arnaut), Mektebetü'l-Hulvani ve dğr., ths., XII, 948.

³⁰ Ebu Davud, *Sünen*, III, 17.

³¹ Mizzi, *Tehzibü'l-Kemal*, VIII, 477.

³² Dolabi, Ebu Bîşr Muhammed b. Ahmed, *el-Küna ve'l-esma*, I-III, (thk. Ebu Kuteybe Muhammed el-Faryabi), Beyrut: Dar İbn Hazm, 2000, III, 1091.

ve tavsiye etmişlerdir. O halde evliliği sonlandırmak da bir o kadar kötüdür diyebiliriz. Bununla birlikte boşanmak da bazen zorunluluk olabilmekte hatta bireylerin maslahatı için boşanmak daha evla görülebilmektedir. Bu itibarla Rabbimiz evlenmeyi tavsiye etmekle birlikte boşanmaya da ihtiyaç halinde müsaade etmiştir. Hatta Kur'an'da talak/boşama adıyla bir de sure bulunmaktadır.

Bu çalışmada Resûlullah'a atfen çeşitli mahfillerde kullanılan ve boşanmayı helallerin en kötüsü olarak niteleyen bir haber, hadis tenkit usulü açısından tahlile tabi tutulacaktır. Hadis şöyledir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا مُعَرَّفٌ، عَنْ مُحَارِبِ بْنِ قَالٍ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا أَحَلَّ اللَّهُ شَيْئًا أَبْغَضَ إِلَيْهِ مِنَ الطَّلَاقِ»

Ebu Davud – Ahmed b. Yunus – Muarrif – Muhârib – Resûlullah: “Allah, kendisine boşamadan daha sevimsiz gelen bir şeyi helal kılmadı”³³. Hadisin isnadında yer alan Muhârib, Muhârib b. Disâr es-Sedûsî'dir (ö. 116). Güvenilir bir ravi olduğu söylenece de Resûlullah ile arasındaki ravi ya da ravileri bildirmediğinden isnad munkatıdır. Dolayısıyla bu isnadla hadis zayıftır. Buradaki kopukluk bir başka rivayette şöyle giderilmiştir:

حَدَّثَنَا كَثِيرٌ بْنُ عَبِيْدٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ مُعَرَّفِ بْنِ وَاصِلٍ، عَنْ مُحَارِبِ بْنِ دِيَّارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَبْغَضُ أَحْلَالَ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى الطَّلَاقِ»

Ebu Dâvud – Kesîr b. Ubeyd – Muhammed b. Halid – Muarrif b. Vasıl – Muhârib b. Disâr – İbn Ömer – Hz. Peygamber: “Allah katında en sevimsiz helal boşanmadır”³⁴. Aynı hadis bir ravi farklılığıyla (Ebû Dâvud – Kesîr b. Ubeyd – Muhammed b. Halid – Ubeydullah b. Velid el-Vassâfi – Muhârib b. Disâr – İbn Ömer – Hz. Peygamber) bir başka kaynakta da yer almaktadır³⁵.

Ebû Hâtim (ö. 277), bu hadisin aslında mürsel / munkatı olduğunu ifade etmiştir³⁶. Dârekutnî (ö. 385) de aynı kanaattedir ve munkatı rivayetin doğruya daha yakın olduğunu ifade etmiştir³⁷. Çağdaş muhaddislerden Elbânî (ö. 1420) de munkatı haberi tercih etmiş ve hakikatin bu olduğunu söylemiştir³⁸. Ayrıca isnadlarda yer alan **Ubeydullah b. Velid el-Vassâfi**, “değersiz bir ravi”³⁹ ve “metrûkü'l-hadis”⁴⁰ olarak nitelenmiştir. İbnü'l-Cevzî (ö. 597) de hadisin sahih olmadığını ve Vassâfi'nin Fellâs (ö. 249) ve Nesâî (ö. 303) gibi alimlerce “metrûkü'l-hadis” diye değerlendirildiğini zikretmiştir⁴¹. Her ne kadar ilk isnadda Ubeydullah yer almasa da İbn Hacer el-Askalanî (ö. 852) o isnadda yer alan **Muhammed b. Halid el-Vehbî**'nin güven telkin etmediğini hissettiren bir ifade kullanmıştır: وَأُورِدَهُ ابْنُ الْجُوزِيِّ فِي الْعِلَلِ الْمُتَنَاهِيَةِ بِإِسْنَادِ ابْنِ مَاجَةَ وَضَعْفَهُ وَبَعِيْدُ اللَّهِ بِنِ الْوَلِيدِ الْوَصَّافِيِّ وَهُوَ ضَعِيفٌ وَكَئِنَّهُ لَمْ يَنْفَرِدْ بِهِ فَقَدْ تَابَعَهُ مَعْرُوفُ بْنُ الْوَاصِلِ إِلَّا أَنَّ الْمُتَفَرِّدَ عَنْهُ بِوَصْلِهِ مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ الْوُهَيْبِيُّ. İbnü'l-Cevzî bu hadisi İbn Mâce isnadıyla *el-İlelü'l-mütenâhiye*'de zikretmiş ve Ubeydullah b. Velid el-Vassâfi adlı zayıf ravi yüzünden zayıf kabul etmiştir. Bununla birlikte Ubeydullah bu hadiste ferd değildir. Ma'ruf (Muarrif olmalı) b. Vasıl ona mütabaat etmiştir.

³³ Ebu Davud, *Sünen*, II, 254.

³⁴ Ebu Davud, *Sünen*, II, 255.

³⁵ İbn Mâce, *Sünen*, I, 650.

³⁶ İbn Ebi Hatim, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Razi, *el-İlel*, (thk. Sa'd b. Abdillâh el-Hamid), Metabiu'l-Humaydi, 2006, IV, 118.

³⁷ Darekutni, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer, *el-İlelü'l-varide fi'lehadisi'n-nebeviyye*, I-XV, (thk. Mahfuzurrahman Zeynillah es-Selefi ve dğr.), Riyad: Dar Taybe ve dğr., 1985, XIII, 225.

³⁸ Elbani, Muhammed Nasiruddin, *Gayetü'l-meram fi tahriri ehadisi'l-Helal ve'l-haram*, Beyrut: el-Mektebü'l-İslami, 1405, s. 158.

³⁹ İbnü'l-Kayserani, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Tahir, *Tezkiretü'l-huffaz*, (thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi), Riyad: Daru's-Sumay'i, 1994, s. 126.

⁴⁰ İbnü'l-Kayserani, *Zehiretü'l-huffaz*, I-V, (thk. Abdurrahman el-Fureyvai), Riyad: Daru's-Selefi, 1996, s. 158.

⁴¹ İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'lehadisi'l-vahiye*, I-II, (thk. İrsâdü'lhak el-Eseri), Faysalabad: İdaretü'l-Ulumi'l-Eseriyye, 1981, II, 149.

Fakat ondan bu hadisi mevsul nakleden ferd ravi ise Muhammed b. Halid el-Vehbî'dir⁴². İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib* de Muhammed b. Halid hakkında fazla bir bilgi verememiş yalnızca onunla ilgili "La be'se bih" ve "Sika" dendiğini ve İbn Hibbân'ın (ö. 354) *es-Sikat* adlı eserinde ona yer verdiğini aktarmıştır⁴³. Netice itibariyle hadisin muttasıl versiyonunun güven vermediği, bunu isnadda yer alan zayıf ya da şüpheli ravilerden birisinin yaptığı söylenebilir. Zaten Beyhakî (ö. 458) de hadisin muttasıl naklini güvenilmez bulmuştur⁴⁴.

Hadisin bir başka rivayeti ise şöyledir:

عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عِيَّاشٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي حُمَيْدُ بْنُ مَالِكٍ، أَنَّهُ سَمِعَ مَكْحُولًا يُحَدِّثُ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " يَا مُعَاذُ مَا خَلَقَ اللَّهُ عَلَى ظَهْرِ الْأَرْضِ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ عَتَاقٍ، وَمَا خَلَقَ اللَّهُ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ أَبْغَضَ إِلَيْهِ مِنَ الطَّلَاقِ، فَإِذَا قَالَ الرَّجُلُ لِعَبْدِهِ: هُوَ خُرٌّ إِنْ شَاءَ اللَّهُ، فَهُوَ خُرٌّ، وَلَا اسْتِئْتَاءَ لَهُ، وَإِذَا قَالَ لِامْرَأَتِهِ: أَنْتِ طَالِقٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ، فَلَهُ اسْتِئْتَاؤُهُ وَلَا طَلَاقَ عَلَيْهِ "

Abdurrezzâk - İsmail b. Ayyaş – Humeyd b. Mâlik – Mekhûl – Muaz b. Cebel Resûlullah: "Ey Muaz! Köle azat etmekten daha sevimli bir şeyi Allah Teala yeryüzünde yaratmamıştır. Boşanmadan daha çirkin bir şeyi de yaratmamıştır. Bir adam kölesi için "O hürdür, inşallah" derse köle hür olur ve adamın inşallah demesi bir şeyi değiştirmez. Bir adam da hanımına "Sen boşsun, inşallah" derse inşallah demesi durumu değiştirir ve kadın boşanmış olmaz"⁴⁵.

Hadisin isnadı munkatıdır. Zira Mekhûl, Muâz b. Cebel'den hadis almamıştır⁴⁶. Bununla birlikte Dârekutni'nin *Sünen*'inde Mekhûl ile Muâz arasında Mâlik b. Yuhâmir zikredilmekte ve böylece isnaddaki inkita giderilmektedir⁴⁷. Dârekutni'nin kitabındaki isnad ise şöyledir: نا غُثْمَانُ بْنُ أَحْمَدَ الدَّقَاقُ , نا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَيِّدٍ , نا عُمَرُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ خَالِدٍ , نا حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مَالِكِ اللَّخْمِيِّ , نا مَكْحُولٌ , عَنْ مَالِكِ بْنِ يُحَايِرَ , عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ , قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ **Dârekutni - Osman b. Ahmed ed-Dekkâk – İshak b. İbrahim b. Sinîn – Ömer b. İbrahim b. Hâlid – Humeyd b. Abdirrahman b. Malik el-Lahmî – Mekhûl – Mâlik b. Yuhâmir – Muâz b. Cebel – Resûlullah.** Bu isnadda yer alan **İshak b. İbrahim b. Sinîn el-Huttelî**, zayıf bir ravidir. Hakim en-Neysabûrî (ö. 405), onu "leyse bi'l-kavi ve zayıf" ve Dârekutni, "leyse bi'l-kavi" diye anmıştır⁴⁸. Ayrıca **Ömer b. İbrahim b. Hâlid** de "yalancı" ve "güvenilmez" diye nitelenmiştir⁴⁹. Ayrıca hadisin isnadında yer alan **Humeyd b. Mâlik el-Lahmî**, Yahya b. Maîn, Ebû Zür'a ve başkalarınınca zayıf kabul edilmiştir. Nesâî, İsmail b. Ayyâş'tan başka ravisi olup olmadığını bilmiyorum demiştir⁵⁰. Ayrıca rivayetlerinin münker olduğu da ifade edilmiştir⁵¹. Dolayısıyla bu isnad da zayıftır.

Netice itibariyle boşanmanın Allah katında en sevimsiz helal olduğu yönünde Resûlullah'a atfedilen hadisler isnad açısından zayıf durumdadır. Boşanmanın sevimsizliği herkesçe malum olmakla birlikte isnadı güvenilmez bulunan bir haberi hiç

⁴² İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalani, *et-Telhisü'l-habir fi tahrici ehadisi'r-Rafiyyi'l-kebir*, I-IV, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989, III, 435.

⁴³ İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalani, *Tehzibü't-Tehzib*, I-XII, Hind. Matbaatu Daireti'l-Maarifi'l-Nizamiyye, 1326, IX, 143.

⁴⁴ Beyhaki, Ebubekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübra*, (thk. Muhammed Abdulkadir Ata), Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, VII, 527.

⁴⁵ Abdurrezzak b. Hemmam es-San'ani, *el-Musannef*, I-XI, (thk. Habibürrahman el-A'zami), Beyrut: el-Mektebü'l-İslami, 1403, VI, 389.

⁴⁶ İbnü'l-Kayserani, *Zehiretü'l-huffaz*, III, 1440.

⁴⁷ Darekutni, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer, *Sünen*, I-V, (thk. Şuayb el-Arnâvut ve dğr.), Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2004, V, 64.

⁴⁸ Zehebi, *Mizanü'l-i'tidal*, I, 180.

⁴⁹ Zehebi, *Mizanü'l-i'tidal*, III, 180.

⁵⁰ Zehebi, *Mizanü'l-i'tidal*, I, 616.

⁵¹ İbnü'l-Cevzi, *el-İlelü'l-mütenahiye*, II, 155.

çekinmeden vaazlarda kullanmak ve Resûlullah'a nispet edip delil olarak kullanmak uygun olmasa gerekir.

C- Recep Aynı Allah'a Nispet Eden Rivayet

Her üç ayın başında vaaz kürsülerinden Resûlullah'a atfen nakledilen bir hadise göre Efendimiz şöyle buyurmuş: رجب شهر الله، وشعبان شهري، ورمضان شهر أمتي "Recep, Allah'ın, Şaban, benim, Ramazan, ümmetimin ayıdır". Bu hadis, temel hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Bu durum rivayetin güvenilirliği hususunda bir ipucu olarak görülebilir.

Ebu Muhammed el-Hallal'ın (ö. 439) *Fedailü şehri Receb* adlı çalışmasında şöyle bir hadis vardır:

أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ يَعْقُوبَ الْمُقْرِي الْمَعْرُوفُ بِابْنِ الْبُيُوتِ ثنا الْقَاسِمُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ الْعَبَّاسِ الشَّامِيُّ قَالَ ثنا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ مُسَاوِرٍ ثنا أَبُو حَنِئِمَةَ قَالَ ثنا عَبْدُ الْعُفُورِ أَبُو الصَّبَّاحِ ثنا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ سَعِيدِ الشَّامِيِّ عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجَبٌ شَهْرُ اللَّهِ الْأَحْكَمُ مَنْ صَامَ يَوْمًا مِنْ رَجَبٍ كَانَ لَهُ كَصِيَامِ شَهْرِ وَمَنْ صَامَ سَبْعَةَ أَيَّامٍ مِنْ رَجَبٍ غَلَّقَ اللَّهُ عَنْهُ سَبْعَةَ أَبْوَابِ جَهَنَّمَ وَمَنْ صَامَ ثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ مِنْ رَجَبٍ فَتَحَتْ لَهُ ثَمَانِيَةَ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ وَمَنْ صَامَ عَشْرَةَ أَيَّامٍ مِنْ رَجَبٍ نَادَى مِنَ السَّمَاءِ قَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ فَاسْتَأْنَفَ عَمَلَكَ وَمَنْ زَادَ زَادَهُ اللَّهُ.

Ubeydullah b. Ahmed b. Yakup (İbnü'l-Bevvâb) – Kasım b. Ahmed b. Abbas eş-Şâmî – Ali b. Hasan b. Müsâvir – Ebu Hayseme – Abdulğafur Ebu's-Sabbâh – Abdulaziz b. Saîd eş-Şâmî – Babası – Resûlullah: "Recep Allah'ın sapa sağlam ayıdır. Kim Recep ayından birgün oruç tutarsa bir ay oruç tutmuş gibi olur. Yedi gün oruç tutana Allah cehennemini yedi kapısını kapatır. Sekiz gün tutana cennetin sekiz kapısı açılır. On gün oruç tutan için ise göklerden "Affedildin, amellerin yeniden yazılmaya başlayacak" denilir. Artırana Allah da artırır"⁵². Hadisin isnadında yer alan **Abdulğafur Ebü's-Sabbâh** hadis uydurmak da dahil en ağır ifadelerle cerhedildiğinden bu rivayet kesinlikle güvenilirmez durumdadır⁵³. Benzer içerikteki bir rivayeti ise Şevkânî (ö. 1250) nakletmektedir: "رَجَبٌ شَهْرُ اللَّهِ وَشَعْبَانُ شَهْرِي وَرَمَضَانُ شَهْرُ أُمَّتِي فَمَنْ صَامَ مِنْ رَجَبٍ يَوْمَيْنِ فَلَهُ مِنَ الْأَجْرِ ضِعْفَانِ وَوَزْنُ كُلِّ ضِعْفٍ مِثْلُ جِبَالِ الدُّنْيَا ثُمَّ ذَكَرَ أَجْرَ مَنْ صَامَ أَرْبَعَةَ أَيَّامٍ وَمَنْ صَامَ سَبْعَةَ أَيَّامٍ ثُمَّ سَبْعَةَ أَيَّامٍ ثُمَّ ثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ ثُمَّ عَشْرَةَ أَيَّامٍ ثُمَّ هَكَذَا: إِلَى خَمْسَةِ عَشَرَ يَوْمًا مِنْهُ. "Recep, Allah'ın, Şaban, benim, Ramazan ümmetimin ayıdır. Kim Recep ayından iki gün oruç tutarsa ona iki kat ecir vardır. Her bir kat da dünyadaki dağlar kadardır. Daha sonra dört gün, altı gün, yedi gün ve sekiz gün oruç tutanların sevabını zikretmiştir. Böylece onbeş gün oruç tutanlara kadar saymıştır". Hadisin ardından Şevkânî, "Bu hadis uydurmaktır. İsnadında Ebu Bekir b. Hasan en-Nakkâş vardır ki yalancılıkla itham edilmiştir. Ayrıca Kisâî de meçhuldür" demiştir⁵⁴.

Beyhakî'nin (ö. 458) *Şuabü'l-İman*'ında şöyle bir rivayet bulunmaktadır:

أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ، حَدَّثَنَا خَلْفُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْكَرَابِيسِيُّ، بِبُخَارَى، أَخْبَرَنَا مَكِّيُّ بْنُ خَلْفٍ، حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ الْحُسَيْنِ، وَإِسْحَاقُ بْنُ حَمْرَةَ، قَالَا: أَخْبَرَنَا عِيسَى وَهُوَ الْعُنْجَارُ، عَنْ ابْنِ أَبِي سَفْيَانَ، عَنْ غَالِبِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ رَجَبَ شَهْرُ اللَّهِ، وَيُدْعَى الْأَصَمَّ، وَكَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ إِذَا دَخَلَ رَجَبٌ يُعْطَلُونَ أَسْلِحَتَهُمْ وَيَصْعَوْنَهَا، وَكَانَ النَّاسُ يَنَامُونَ، وَتَأْمَنُ السُّبُلُ، وَلَا يَخَافُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا حَتَّى يَنْقَضِيَ."

Ebû Abdillâh el-Hâfız – Halef b. Muhammed el-Kerâbîsî – Mekki b. Halef – Nasr b. Hüseyin ve İshak b. Hamza – İsa el-Guncâr – İbn Ebi Süfyan – Galib b. Ubeydillâh – Atâ – Aîşe – Resûlullah: "Recep Allah'ın ayıdır. Ona sağır da denilir. Cahiliye ehli Recep ayı girince silah bırakır ve istirahatına çekilirlerdi. Yol emniyeti sağlanırdı. Recep ayı bitene kadar kimse kimseden korkmazdı"⁵⁵. Rivayeti kitabına kaydeden Beyhaki hemen hadisin ardından şu

⁵² Hallal, Ebu Muhammed Hasan b. Muhammed, *Fedailü Şehri Receb*, (thk. Ebu Yusuf Abdurrahman b. Yusuf), Dar İbn Hazm, 1996, s. 62.

⁵³ Zehebi, *Mizanü'l-i'tidal*, II, 641.

⁵⁴ Şevkani, Muhammed b. Ali, *el-Fevaidü'l-mecmua fi'l-ehadisü'l-mevdua*, (thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi), Lübnan: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ths., s. 100.

⁵⁵ Beyhakî, Ebubekir Ahmed b. Hüseyin, *Şuabü'l-İman*, I-XIV, (thk. Abdulali Abdulhamid Hamid), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003, V, 338.

açıklamayı yapmaktadır: “Bu hadiste nakledilen bilgi tarih alimlerine göre meşhurdur. Hakikaten de haram aylarda durum aynen burada ifade edildiği gibidir. Fakat bu hadisin Resûlullah’a atfedilmesi ve ondan nakledilmesi münkerdir”. Buna göre bizzat hadisin ravisi olan Beyhaki hadisi münker olarak nitelemiştir.

İbn Asakir’in (ö. 571) *Mu’cemü’ş-şuyuh*’unda yer alan bir rivayette uzun bir isnadın ardından *رجب شهر الله تعالى وشعبان شهري ورمضان شهر أمّتي. قيل يا رسول الله ما معنى قولك شهر الله قال: لأنه مخصوص بالمغفرة فيه وتحقن فيه الدماء وفيه تاب الله على أنبيائه صلوات الله عليهم وفيه أنقذ أوليائه من* قال: لأنه مخصوص بالمغفرة فيه وتحقن فيه الدماء وفيه تاب الله على أنبيائه صلوات الله عليهم وفيه أنقذ أوليائه من. Rivayetin ardından şu kayıt düşülmüştür: “Bu oldukça garip bir hadistir. İsnadından birden fazla bilinmeyen ravi bulunmaktadır”. Hasılı bu isnad da zayıftır. İbnü’l-Cevzî bu rivayetin uzun halini zikrettikten sonra şu değerlendirmede bulunmuştur: “Bu Resûlullah’a atfen uydurulmuş bir haberdir. Uydurduğundan kuşkulanan kişi İbn Cüheym’dir. Zira onun yalancı olduğu ifade edilmiştir. Üstadım Abdülvehhab el-Hâfız da ravilerinin meçhul olduğunu ve bütün kaynakları araştırdığı halde bulamadığını ifade etmiştir”⁵⁷. Zehebî (ö. 748) bu ravilerin belki de hiç yaratılmadıklarını söyleyerek latife yapmaktadır⁵⁸. Bu rivayet hakkında Şevkânî ise şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Bu hadis uydurmadır ve ravileri tanınmamaktadır. Bu hadis meşhur Regaib namazıyla ilgilidir ki alimler onun uydurma olduğu konusunda görüş birliği içindedir... Bunun uydurma olduğu konusunda hadis ilmüne azıcık aşinalığı olan hiç kimse kuşku duymamaktadır”⁵⁹.

Netice itibariyle Recep ayını Allah’a nispet eden bu haber de ya uydurma ya da en azından zayıftır. Dolayısıyla vaizlerimizin bu hadisi Resûlullah’a atfederken daha dikkatli davranmaları gerekir.

2. SONUÇ

Herhangi bir eserde ya da vaazda “hadis” ifadesi kullanıldığında toplumumuzun zihninde hemen Resul-i Ekrem Efendimizin mübarek sözleri anlaşılacaktır. Hadis alimlerinin Resûlullah’a ait bilgileri korumak ve gelecek nesillere aktarmak için yaptıkları eşi benzeri olmayan çalışmalar ve toplumumuzun bu çalışmalara yönelik iyi niyetli samimi bakışı takdire şayan olmakla birlikte maalesef kaynaklarımıza ve kültürümüze çeşitli sebeplerle zayıf ya da uydurma hadisler de çokça girebilmiştir. Kanaatimizce bu tür haberlerin zihnimizi işgal edebilmesinin en temel gerekçesi kaynaklarımıza ve dini alandaki önderlerimize duyduğumuz safiyane iyi niyetimiz ile metodolojik düşünceden oldukça uzak bir tarzda dini metinlere yaklaşmamızdır. Hatta metodolojiden uzaklığımız o dereceye ulaşmıştır ki geçmiş ulemamızın yazdıkları eserlerde ısrarla zayıf ya da uydurma olduğunu beyan ettikleri haberleri bile hiç çekinmeden bizzat onları kaynak gösterip Resûlullah’a atfedebilir olmuşuz. Hatta uydurma hadisleri beyan için yazılmış eserleri sanki hadis kaynağıymış gibi kullanabilmişiz. Zayıf hadislerin terğib terhib gibi konularda kullanılabilmesi şeklindeki kanaatle zayıf haberlerin rivayeti sırasında zaafiyetine işaret etmenin gerekmeyeceği türünden görüşler de maalesef zayıf ve uydurma haberlerin yaygınlaşmasına sebep olmuştur.

Bu çalışmada üç hadis incelenmiştir. Her üçü de oldukça meşhurdur ve hemen hemen bütün Müslümanlarca bilinmektedir. Kimi tefsir ve fıkıh kaynaklarında bolca

⁵⁶ İbn Asakir, Ebü’l-Kasım ali b. Hasan, *Mu’cemü’ş-şuyuh*, I-III, (thk. Vefa Takıyyüddin), Dimeşk: Daru’l-Beşair, 2000, I, 186.

⁵⁷ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevduatü’l-kübra*, II, 125.

⁵⁸ Zehebî, *Telhisü Kitabi’l-Mevduat*, s. 185.

⁵⁹ Şevkani, *el-Fevaidü’l-mecma*, s. 48.

zikredilirken kimi de vaaz kürsülerinde ya da minberlerde Resûlullah'a atfen nakledilmektedir. Yaptığımız inceleme neticesinde her üç hadisin de rivayet tekniği bakımından en azından zayıf olarak nitelenmesinin daha uygun olacağı kanaatine vardık. Hatta üçüncü hadisin uydurma olduğunu ifade eden ulemamız oldukça fazladır. Dolayısıyla bu tür haberleri kullanırken Resûlullah'a yalan söz nispet etme endişesi taşınması uygun olacaktır. Bu hadislere eserlerinde, vaazlarında ya da hutbelerinde yer verecek olanların söz konusu haberlerin sahih hadiste bulunması gereken isnad kriterlerini dahi taşımadığının bilinciyle hareket etmeleri icap etmektedir. Hadislerin anlam bakımından zararsız olması ya da güzel olması Resul-i Ekrem Efendimiz'e hiç duraksanmadan atfedilebilecekleri anlamına gelmez.

3. KAYNAKLAR

Abdurrezzak b. Hemmam es-San'ani, *el-Musannef*, I-XI, (thk. Habibürrahman el-A'zami), Beyrut: el-Mektebü'l-İslami, 1403.

Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillallah eş-Şeybani, *Müsned*, (thk. Şuayb el-Arnaut ve dğr.), Müessesetü'r-Risale, 2001.

Beyhaki, Ebubekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübra*, (thk. Muhammed Abdulkadir Ata), Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Beyhaki, Ebubekir Ahmed b. Hüseyin, *Şuabü'l-iman*, I-XIV, (thk. Abdulali Abdulhamid Hamid), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

Buhari, Ebu Abdillallah Muhammed b. İsmail, *et-Tarihü'l-kebir*, I-VIII, Haydarabad: Dairetü'l-Maarif el-Usmaniyye, ths.

Darekutni, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer, *el-İlelü'l-varide fi'lehadisi'n-nebeviyye*, I-XV, (thk. Mahfuzurrahman Zeynullah es-Selefi ve dğr.), Riyad: Dar Taybe ve dğr., 1985.

Darekutni, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer, *Sünen*, I-V, (thk. Şuayb el-Arnaut ve dğr.), Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2004.

Dolabi, Ebu Bişr Muhammed b. Ahmed, *el-Küna ve'l-esma*, I-III, (thk. Ebu Kuteybe Muhammed el-Faryabi), Beyrut: Dar İbn Hazm, 2000.

Elbani, Muhammed Nasıruddin, *Ğayetü'l-meram fi tahrirci ehadisi'l-Helal ve'l-haram*, Beyrut: el-Mektebü'l-İslami, 1405.

Hallal, Ebu Muhammed Hasan b. Muhammed, *Fedailü Şehri Receb*, (thk. Ebu Yusuf Abdurrahman b. Yusuf), Dar İbn Hazm, 1996.

Humeydi, Ebubekir Abdullah b. Zübeyr, *Müsned*, I-II, (thk. Hasan Selim Esed ed-Darani), Dımeşk: Darü's-Saka, 1996.

İbn Abdilber, Ebu Ömer Yusuf b. Abdillallah el-Kurtubi, *el-İstıab fi ma'rifeti'l-ashab*, I-IV, (thk. Ali Muhammed el-Bicavi), Beyrut: Daru'l-Cil, 1992.

İbn Asakir, Ebü'l-Kasım ali b. Hasan, *Mu'cemü's-şuyuh*, I-III, (thk. Vefa Takıyyüddin), Dımeşk: Daru'l-Beşair, 2000.

İbn Ebi Hatim, Abdurrahman b. Muhammed er-Razi, *el-Cerh ve't-tadil*, Beyrut: Dar İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1952.

İbn Ebi Hatim, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Razi, *el-İlel*, (thk. Sa'd b. Abdillallah el-Hamid), Metabiu'l-Humaydi, 2006.

İbn Ebi Şeybe, Ebubekir, *el-Kitabü'l-Musannef fi'lehadisi ve'l-asar*, I-VII, (thk. Kemal Yusuf el-Hut), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.

İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalani, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, I-VIII, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcut ve dğr.), Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.

İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalani, *et-Telhisü'l-habir fi tahrirci ehadisi'r-Rafıyyi'l-kebir*, I-IV, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989.

İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalani, *Ta'rifü ehli't-takdis bi meratibi'l-mevsufine bi't-tedlis*, (thk. Asım b. Abdillallah el-Karyuti), Amman: Mektebetü'l-Menar, 1983.

İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalani, *Tehzibü't-Tehzib*, I-XII, Hind. Matbaatu Daireti'l-Maarifi'l-Nizamiyye, 1326.

İbn Hibban, Ebu Hatim Muhammed b. Hibban el-Büsti, *es-Sikat*, I-IX, Haydarabad: Dairetü'l-Maarifi el-Usmaniyye, 1973.

İbn Mace, Ebu Abdillallah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *Sünenü İbn Mace*, I-II, (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, ths.

İbn Sa'd, Ebu Abdillallah Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakatü'l-kübra*, I-VIII, (thk. Muhammed Abdulkadir Ata), Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *el-İlelü'l-mütenahiye fi'lehadisi'l-vahiye*, I-II, (thk. İrşadülhak el-Eseri), Faysalabad: İdaretü'l-Ulumi'l-Eseriyye, 1981.

İbnü'l-Esir, Mecidüddin Ebü's-Saadat el-Cezeri, *Camii'l-usul fi ehadisi'r-resul*, I-XII, (thk. Abdulkadir el-Arnaut), Mektebetü'l-Hulvani ve dğr., ths.

İbnü'l-Kayserani, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Tahir, *Tezkiretü'l-huffaz*, (thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi), Riyad: Daru's-Sumay'i, 1994.

İbnü'l-Kayserani, *Zehiretü'l-huffaz*, I-V, (thk. Abdurrahman el-Fureyvai), Riyad: Daru's-Selef, 1996.

Mizzi, Yusuf b. Abdurrahman, *Tehzibü'l-Kemal fi esmai'r-ricat*, I-XXXV, (thk. Beşşar Avvad Ma'ruf), Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1980.

Mustafa Fayda, "Abbas b. Mirdas", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1988.

Müslim b. Haccac el-Kuşeyri, *el-Müsnedü's-Sahih*, I-V, (thk. Muhammed Fuad Abdalbaki), Beyrut: Dar İhyati't-Turasi'l-Arabi, ths.

Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, el-Mücteba mine's-Sünen, I-VIII, (thk. Abdulfettah Ebu Ğudde), Haleb: Mektebü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 1986.

Şevkani, Muhammed b. Ali, *el-Fevaidü'l-mecmua fi'l-ehadisi'l-mevdua*, (thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi), Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ths.

Tayalisi, Ebu Davud Süleyman b. Davud, *Müsned*, I-IV, (thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türki), Mısır: Dar Hicr, 1999.

Zehebi, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, *Mizanü'l-itidal fi nakdi'r-ricat*, I-IV, (thk. Ali Muhammed el-Bicavi), Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1963.

ERZİNCAN TULUM PEYNİRİ İŞLETMELERİNDE TUTUNDURMA FAALİYETLERİ ve BİR ALAN ARAŞTIRMASI

PROMOTIONAL ACTIVITIES AT ERZİNCAN TULUM CHEESE FACILITIES and A FIELD SURVEY

Serkan DEMİRDÖĞEN, Salim Sercan SARI***

ÖZET: Her gün hızla gelişen ve değişen dünyada rekabetin artmasıyla pazar koşullarında da değişiklikler olmuştur. İşletmeler mal ve hizmetlerin varlığından, üstünlüklerinden, faydalarından, kullanım şekillerinden müşterileri haberdar edip onları satın almaya ikna etmek için tutundurma faaliyetlerinden yararlanmaktadırlar. Müşteri odaklı stratejileri benimseyen işletmelerin sürekli olarak kendilerini yenileyip yeni ürünler ortaya koymaları tutundurma karması elemanlarının önem kazanmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada, Erzincan ilinde tulum peyniri imalatı ve satışı yapan tutundurma faaliyetleri incelenmiştir. Bunun için Mayıs 2015 tarihinde ticaret ve sanayi odasına bağlı 23 işletme sahibine birebir anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 16.0 paket programı kullanılarak frekans analizi, ki kare testi yapılmış ve sonuçlar yorumlanmıştır.

Anahtar sözcükler: Tutundurma, Erzincan Tulum Peyniri, Erzincan.

ABSTRACT: It has also been changes in market conditions with increasing competition in the rapidly changing and evolving world everyday. Businesses are to benefit from promotion activities in order to convince them to buy by informing customers about the existence, supremacy, benefits and usage patterns of goods and services. Demonstrating new product and renewing themselves constantly of business adopting customer-oriented strategy have led to the increasing importance of the promotion mix elements.

In this study, The promotion activities in marketing Erzincan Tulum(Goat) Cheese of businesses manufacturing and selling Tulum(Goat) Cheese in the province of Erzincan have been examined. Thus, a survey to 23 business owners that depend on trade and industry chamber was applied in May, 2015. The frequency analysis of datas, Chi-square test by being using SPSS 16.0 package software were made and the results were interpreted.

Keywords: Promotion, Erzincan Tulum(Goat) Cheese, Erzincan.

1. GİRİŞ

İşletmelerin bulunmuş oldukları pazara elverişli mal veya hizmet üretmeleri, uygun şekilde fiyatlandırmaları, dağıtım kanallarını doğru seçmiş olmaları yöneldikleri tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına hitap ettikleri anlamına gelmemektedir. Bu koşulları sağlamış olmanın yanı sıra satış artırıcı çabalar aracılığıyla optimum tutundurma karmasının oluşturulması gerekir.

Pazarlama faaliyetlerinde işletmelerin sesi olan tutundurma faaliyetlerinin amacı tüketicilerle olan iletişimi sağlayarak ürünün özelliklerinin ve faydalarının anlatılmasını sağlamaktır. Ayrıca yoğun rekabetin yaşandığı pazarda işletmenin ürünlerinin satışlarında artışa, yeni ürünlerin ise pazara hızlı bir şekilde yerleşmesine destek olmaktadır.

* Erzincan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü.

** Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi.

Uygulanan tutundurma stratejileri sayesinde işletmeciler etkinlik gösterdikleri sektörde diğer işletmelere karşı avantaj sağlayıp olumlu imaj oluşturlar. Bu yüzden pazarlama faaliyetlerinin içerisinde tutundurma çalışmalarının önemi her geçen gün daha iyi anlaşılakta ve uygulamaları hayata geçirilmektedir. (Albar; Öksüz, 2013: 871)

Tutundurma faaliyetlerinin etkili ve başarılı olması için hedef kitlenin davranış özelliklerinin çok iyi bilinmesi gerekir. Müşterilerin tutum davranışları belirlendikten sonra işletmenin ürettiği mal ve hizmetler hakkında hedef kitleye bilgi verilmesi, hedef kitle ile iletişime geçilmesi gerekir ki etkili tutundurma faaliyeti etkili bir iletişim ile gerçekleştirilebilir. (Gülen, 2005:1)

Çalışmanın birinci bölümünde Erzincan tulum peynirinden ve tutundurma kavramından bahsedilmiş, ikinci bölümde çalışmanın yöntemi belirtilmiş ve üçüncü bölümde bulgular ve yorum anlatılmış, son olarak dördüncü bölümde ise sonuçlar ifade edilmiş ve çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

2.TUTUNDURMA KAVRAMI

2.1. Tutundurma Kavramının Tanımı

Günümüzde tüketiciler, üreticiler ve bunlar arasında köprü vazifesi gören pazarlamacılar eksik iletişimden dolayı kesintisiz olarak değişmeye devam eden çalışmalar hakkında yeterli bilgiye ulaşamadıklarında ürün ve hizmetlerin birçoğunun varlığından haberleri olmayabilir. Bugün modern toplumlarda üretici ile tüketici arasındaki mesafenin ve rekabetin artması sebebiyle sistemli bir iletişim ağı oluşturulup tüketici gruplarının yanı sıra pazarlama aracı kuruluşlarıyla da bilgi ve deneyimler paylaşılmaya başlanmıştır. (Odabaşı, Oyman, 2005: 81)

Bu pazarlama aracı kuruluşların devreye girmesiyle piyasada hazır bulunan tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına yönelik mal ve hizmetleri sunmak için belli başlı yöntemlerle düzenlenen ve birbirini etkileyen çeşitli faaliyetler ortaya çıkmıştır.

Pazarlama adı verilen bu faaliyetler Amerikan Pazarlamacılar Birliği'nin (AMA-1985) tanımına göre; kişisel ve örgütsel amaçlara ulaşmayı sağlayacak mübadeleleri gerçekleştirmek üzere, fikirlerin, malların ve hizmetlerin geliştirilmesi, fiyatlandırılması, tutundurulması ve dağıtılmasına ilişkin planlama ve uygulama sürecidir. (Mucuk, 2001: 4)

Mal veya hizmetin geliştirilmesi, fiyatlandırılması, tutundurulması ve dağıtılması unsurlarından oluşan pazarlamanın tanımında da görüldüğü üzere işletmeler tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına uygun mal ve hizmeti geliştirip, uygun şekilde fiyatlandırıp, kapsamlı dağıtım imkanları sağlasalar dahi ulaşmak istedikleri tüketicilere işletmelerini ve mallarını yeterli şekilde tanıtamıyor, ürün ve hizmetleri satın almaya tüketicileri ikna edemiyorlarsa başarılı olmaları mümkün değildir. Bu yüzden işletmelerin faaliyetlerinden tüketicilerin bilgi sahibi olması için pazarlama aracı olan tutundurma kullanılmalıdır. (Çini, 2000: 39)

Ülkemizde ve dünyamızda pazara sürekli yeni markaların ve işletmelerin girmesiyle ürünlerin gitgide birbirine benzemesi tüketicilerin kararlarını etkileme gerekliliğini işletmeler için neredeyse zorunluluk haline getirmiştir. İşletmeler tutundurma faaliyetleriyle müşterilerle iletişime geçerek fikir ve tutumlarda değişiklik ve etki yaratmayı hedefler. Buradan hareketle işletmelerin piyasada tutunmak ve rakiplerinin önüne geçmek için kullandıkları tutundurma kavramının birçok tanımı yapılmıştır.

Yabancı kaynaklarda tutundurma kavramı yerine kullanılan İngilizce "promotion" kelimesinin karşılığı olarak Türkçe' de promosyon diye ifade ettiğimiz Latince kökenli sözcüğün

Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Memnuniyet/Memnuniyetsizlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

birçok anlamı vardır. Bu anlamlar; öne sürmek, iletirmek, yükseltmektir. (Tek, Özgül, 2005: 331)

Tutundurma faaliyetleri tüketicilere işletmenin pazarladığı mal ve hizmetler hakkında bilgi vererek, rakip ürünlere göre avantajlı ve üstün olduğuna tüketicileri inandırarak, satın almaya ikna etmekle ilgilidir ve çeşitli kaynaklarda tutundurmanın birçok tanımı yapılmıştır. (Gülen, 2005: 21)

İşletmelerin hedeflerine ulaşabilmesi için iyi ürün oluşturma, ürünün fiyatlandırılması, hedef pazarın seçilmesi ve pazara ürünün erişmesini elde ettirecek dağıtım kanallarının oluşturulması pazarlamanın temel faaliyetleridir. Ancak bu faaliyetlerin yanı sıra tüketicilerle üreticiler arasında iletişim kurulmasını sağlayan ve hedef kitlede farkındalık yaratmaya yönelik pazarlama çabalarının olması da gerekmektedir. İşletmelerin bu yolu izlerken pazarlama maksatlı gayretlerine tutundurma adı verilmektedir.

Tutundurma işletmelerin ürettikleri mallar ile sundukları hizmetlerin var olma durumlarını müşterilere haber veren ve işletmelerin sürekliliğin sağlanmasını, büyümesini ve gelişmesini sağlayan önemli bir pazarlama aracıdır. (Mucuk, 2006: 173)

Satıcı ile alıcı arasındaki iletişimi sağlayan ve etkili dönütlerin oluşmasına aracılık ederek tüketicilerin tutum ve davranışlarında değişiklik yaparak onları ikna etmek tutundurma da esas unsur olarak ele alınmıştır. (Odabaşı, Oyman, 2005: 82)

Tutundurma işletmelerin hedefleri arasına aldıkları pazardaki müşterilerle iletişim kurup onları memnun etmek adına sundukları hizmet veya mallar hakkında bilgi verip işletmeleri için elverişli sonuçlara ulaşmayı sağlayacak mesajların iletilmesinde çaba sağlayan pazarlama aracıdır. (Yükselen, 2001: 229)

Tüketiciler reklam, internet, radyo, televizyon, kişisel satış, doğrudan pazarlama veya yakın çevresindeki insanlardan görerek veya duyarak satın alacağı ürün veya hizmet hakkında önceden bilgi sahibi olur. Yani tutundurma müşterilerin satın alma hareketini önceden kestirip ürünün onların dikkatini çekmesini sağlayacak bütün faaliyetlerin uygulanmasıdır.

Tutundurma mal ve hizmetin pazarlanması hedefiyle tüketicilerin ilgisini uyandırmak, keyif almalarını ve inanmalarını sağlamak, bilinç altındaki istek ve ihtiyaçlarını gün yüzüne çıkarmak için üzerinde durulan tüm aktiviteleri içerir. (Alpugan, 1998: 388)

Tutundurma işletmelerin faaliyet gösterdikleri sektörde hitap ettikleri müşteriyi etkilemek ve inandırmak için uyumlu bir şekilde planlanmış çalışmalardan oluşmuş bir iletişim sürecidir. (Özcan, 2008: 69)

Tutundurma kavramını açıklamak için yapılan tanımların bir araya getirilmesiyle elde ettiğimiz ortak nitelikleri özetlersek tutundurma, iletişim ve ikna etmek üzerine kurulu, mal ve hizmetin satılmasını kolaylaştırmasını sağlamakla birlikte tutum ve davranışları etkilemeye de yönelik, pazarlamanın diğer paydaşlarıyla birlikte hareket eden, sunulan hizmet ve ürün, fiyat ve dağıtım arasında eşgüdümlü bir çalışma ile işletmelerin müşteriler ve rakiplerinden haberdar olmasını gerektiren, işletmelerin arasındaki rekabeti genel olarak fiyatla bağdaştırmayan, müşterilerle birlikte pazara ve iletişim kanallarına da tesir eden faaliyetler bütünüdür şeklinde tanımlanabilir. (Odabaşı, 2000)

2.2. Tutundurmanın Faydaları

Tutundurma faaliyetlerinin etkin bir şekilde işleyebilmesi için işletmelerin amaçlarını gerçekleştirmek istedikleri kişi veya toplulukların gereksinimlerinden haberdar olması gerekir. Müşterilerin tutum ve davranışları hakkında bilgi sahibi olan işletmeler mal ve hizmet faaliyetlerini tanıtmak için daha hızlı ve etki yaratan bir iletişim kurabilirler.

Piyasada bulunan bütün işletmelerin ürünlerini tanıtacağı ve bilgi vereceği bir pazar mevcuttur. Önemli olan bu pazarda ürünleri alabilecek müşterilere en uygun tutundurma yöntemleriyle yaklaşılmasıdır. (Kablan, 1998: 29)

Tutundurma faaliyetlerinin hem işletmelere hem de tüketicilere birçok faydası vardır. Bunlardan kısaca bahsedecek olursak; tutundurma, işletmelerin piyasada kendisini ve ürününü müşterilere tanıtmaya imkan verip, işletmelerin piyasaya sundukları ürünlerin satışına pozitif etki yapıp, müşterilerin ihtiyaçlarına göre farklı ürünler ortaya çıkarmasına katkı sağlayacak fikirler geliştirilmesi için işletmelere yeni ufuklar açıp, pazarlama kanalında ürünlerin güvenilir yollarla dağıtılmasını sağlayıp, marka değeri olan ürünlerin seçiminde işletmelere yol gösterip, işletmelerin optimal yollarla büyüyüp gelişmesine yardımcı olup bu faydasını gerçekleştirir. (Çağlıhergin,1994: 12)

İşletmeler reklam, kişisel satış, halkla ilişkiler, satış geliştirme ve doğrudan pazarlama yöntemlerini uygun bir şekilde kullanabilirlerse pazarda faaliyet gösteren rakiplerinin karşısında kendi ürün ve hizmetlerini tutundurabilirler. (Naik vd., 2005: 25)

2.3. Tutundurma Çabasının Artmasının Nedenleri

Günümüzde işletmeler yöneldikleri pazarda müşterilerin istek ve ihtiyaçlarına hitap edecek mal ve hizmet üretip bunu uygun dağıtım kanallarıyla piyasaya sunuyor. Fakat tüketicilerin ürünü satın alması için bu çabalar etkili gözüküyor.

Günümüzdeki teknolojik gelişmelerle büyüyen piyasalarda satıcı ve alıcı arasındaki mesafenin artması, günden güne artan insan nüfusuyla orantılı olarak tüketicilerin sayısındaki artış, teknoloji gelişi ve nüfus artışıyla birlikte pazarında bunlarla paralel oranda büyümesi, işletmeler arasındaki rekabet ortamının artması, tüketici ve üretici arasındaki iletişimde etkin olan dağıtım kanallarının genişlemesi, tüketicilerin artan yaşam standartları ile birlikte aradıkları ürün ve hizmetten beklentilerinin artması gibi faktörler tutundurma çabalarının günden güne yayılmasında etkili olmaktadır. (Gürbüz, 1995: 36)

2.4. Tutundurmanın Amacı

Tutundurmanın amacı işletmelerin hedef seçtikleri pazardaki potansiyel müşterilere ulaşip onların tutum ve davranışlarını değiştirerek sunmuş oldukları ürün ve hizmetleri satın almaya ikna etmektir. İşletmelerin ve tutundurma faaliyetlerinin amaçları arasında bir uyum olmalı, tutarsız ve gerçeği yansıtmayan amaçlar reddedilmelidir. İşletmeler üretmiş oldukları mal veya hizmetleri tüketicilerle iletişime geçerek onlara hızlı bir şekilde ulaştırdıkları doğru bilgiler verdikleri takdirde mal ve hizmetleri satarak kar elde etmeyi başarırlar. (Mucuk, 2006: 176)

Tutundurma amaçlarını belirlerken belli başlı şartları yerine getirme söz konusudur; amaçlar ölçülebilir ve somut olmalıdır, iyi belirlenmiş hedef kitle üzerinde yapılmış güvenilir bir araştırmaya dayanmalıdır, gerçekçi olmalıdır, genel pazarlama planını pekiştirmeli ve diğer pazarlama amaçlarıyla uyumlu olmalıdır. Tutundurma faaliyetleri bilgilendirme ve farkına vardırma, ikna etme ve hatırlatma amaçlı olmalıdır. (Çabuk, 2003: 222)

İşletmeler tutundurma çalışmalarına karar verirken kullanacakları stratejiden önce tüketicilerin davranışlarını araştırmalıdır. Satılmak istenen ürün için olumlu düşüncelerle

Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Memnuniyet/Memnuniyetsizlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

özendirme çalışmaları yapılmak isteniyorsa reklam faaliyetlerinin etkin olması beklenir. Diğer taraftan marka imajı meydana getirmek gibi bir amaca ulaşılacak isteniyorsa müşterilerin dikkatini çekmeye yardımcı olacak satış geliştirme çalışmalarına ağırlık verilerek olumlu sonuca ulaşılabilir.

Tutundurma faaliyetlerinde itme tutundurma stratejisi ve çekme tutundurma stratejisi olmak üzere iki esas tutundurma stratejisi vardır. İtme tutundurma stratejisinde amaç üreticilere ürünün satın alımı için ikna edilerek tüketicilere baskın satışlarla dağıtım kanalından ürünün itilme yöntemiyle geçişinin sağlanmasıdır. Bu stratejide işletmelerin dağıtım kanallarında kişisel satış, ticari reklam ve satış geliştirme ile yoğunluk elde edip aslında işletmelerin dağıtım kanalındaki ticareti amaç edinir. Diğer taraftan çekme tutundurma stratejisinde ise asıl hedef tüketiciler üzerinde olumlu bir etki bırakarak bağlılık sağlamaktır ki tüketiciler perakendecilere gitsin ve üreticilerin ürününü araştırınsınlar. Bunu yaparken en son kullanıcı üzerinde reklam, satış geliştirme ve halkla ilişkiler yöntemiyle baskınlık sağlar. (Cravens, Woodruff, 1986: 509)

Tüm bunlardan hareketle tutundurmanın esas amaçları şöyle özetlenir; (Cemalcılar, 1996: 249)

- Alıcılara ürünler hakkında, satıcılara potansiyel müşterilerin talepleri konusunda bilgi sağlamak,

- Ürünlerin talep edilmesi için tüketicileri uyarmak, isteklendirmek, inandırmak ve satın alma işlevinin gerçekleşmesini sağlamak,

- Tüketici talebini artırmak ve rakip üreticilere üstünlük sağlamak amacıyla ürün farklılaştırmasını sağlamak,

- Üretilen ürünlerin faydalı olduğu mesajını sürekli gündemde tutarak mevcut müşterilerinin diğer ürünlere yönelmesini engellemeye çalışarak mevcut müşterilere ürünü hatırlatmak,

- Reklam ve halkla ilişkiler çabaları ile halkın ve değişik grupların işletmelere sıcak, olumlu davranışlar göstermesi ve aralarında iyi ilişkiler geliştirilmesini sağlamaktır.

2.5. Tutundurmanın Önemi

İşletmeler ürettikleri mal ve hizmetin kalitesine ne kadar güvense de bundan tüketiciyi haberdar edemezse hedefine ulaşması rastlantılara kalacaktır. Gelişen dünyada imkanların her geçen gün artmasıyla birlikte tüketicilerin bir ürünü diğerine tercih etmesinde aradığı nitelikler çoğaldığı için işletmeler rakiplere karşı üstünlük sağlamak için farklı yöntem usuller kullanmalıdır.

Ekonomik hayatta ve işletmelerin sürekliliğinde satış geliştirme çabalarının yeri önemlidir. Nüfusun az olduğu ve üretimin yöresel gereksinimlere göre yapıldığı dönemlerde müşteriler hangi işletmenin ne tür mal ve hizmet sunduğundan haberdardı. Fakat nüfusun artması ve pazarların büyümesiyle işletmeler geniş kitleleri haberdar etmek ve onlara olumlu etkilemek için farklı çabalara başvurmaya başlamışlardır. (Avcı, 2012: 4)

Tüketicilerin istek ve gereksinimlerini karşılayabilmek için fiyatın ve dağıtım kanallarının optimum seviyede olmasının yanında aranan başka özelliklerde vardır. İşletmelerin pazarlama faaliyetlerinden yüksek fayda elde etmeleri için tutundurmaya gerekli önemi vererek satış artırıcı çabalar düzenlemesi gerekir.

İşletme tutundurma faaliyetleriyle satmış olduğu mal ve hizmete olan talebin artmasını ister. Mal ve hizmetin fiyatını yükselttiğinde talebin azalmaması diğer taraftan küçük fiyat indirimiyle yeni müşteriler kazanması için tutundurma faaliyetleri işletmelerde önemlidir (Avcı,2012: 6). Ayrıca tüketicilere doğru tutundurma faaliyetleri ile yaklaşıldığında onların yüksek miktarlarda harcama yapması sağlanarak maliyetlerin ve ürün fiyatlarının aşağılara çekilmesini sağlanabilir. (Güler, 2005: 24)

2.6.Tutundurma Karması

İşletmeler, etkin bir pazarlama iletişimi çerçevesinde tutundurma araçlarından hangilerini, ne kadar sıklıkta ve sürede kullanılacağına karar vererek, işletme için en uygun tutundurma karmasını belirlemelidir. İşletmelerin pazarlama ve tutundurma amaçlarına göre, her işletmenin değişik tutundurma araçlarını değişik şekillerde kullanabilmesi mümkündür (Tuncer; Böge; Ayhan; Üner; Arpacı,1992: 186)

İşletmelerin, amaçlarına ulaşmak için oluşturacakları tutundurma karması elemanlarını belirlemeden önce, tutundurma bütçesi ve maliyetler, pazarın yapısı, ürün türü, ürünün yaşam eğrisi, çekme veya itme stratejileri, alıcının bilgilenme düzeyi göz önünde bulundurmaları gereken bazı unsurlardır. (Mucuk, 1986: 172)

Tutundurma faaliyetleri genel olarak reklam, kişisel satış, halkla ilişkiler, satış geliştirme ve doğrudan pazarlama olmak üzere beş grup araç ile yürütülür. Reklam, halkla ilişkiler ve satış tutundurma kitlesel bir araç iken kişisel satış ve doğrudan pazarlama kişisel bir araçtır. (Doğan, 2012: 20)

Tutundurma karmasını belirleyen en önemli eleman, bu eylemler için ayrılan para miktarıdır. İşletmelerin finansal kaynakları yeterliyse, doğal olarak daha yoğun ve etkin reklâm çabalarına girebilecektir. Buna karşılık, kaynakları yetersiz olan işletme ise, kanaldaki üyelerine yönelik tutundurma çabalarına gireceklerdir.(Koç, 2009: 27)

2.7.Erzincan Tulum Peyniri

Erzincan Tulum Peyniri genellikle Erzincan ve Elazığ yöresinde üretilmekte olup Türkiye'ye özgü geleneksel peynirlerimizden biri olup Erzincan yöresindeki yaylalarda yayılan koyun sütünden üretilmektedir.

Erzincan tulum peyniri beyaz ve krem renkte, kuru madde ve yağ oranı yüksek, dağılması zor olan, ağza alındığında kendine has tereyağı aroması lezzeti duyulan, orta sertlikte, homojen yapısı olan asidik tadı bariz şekilde hissedilen kaliteli bir peynir çeşididir. (Kurt; Çakmakçı; Çağlar; Akyüz,1991b: 297)

Erzincan tulum peynirinin imalat süreci ise şu şekilde gerçekleşmektedir. Erzincan yöresinde bulunan Munzur, Çimen, Çayırılı, Tercan ve Kemah gibi yüksek rakımlı yaylalarda, köylerde hayvancılık yapan insanlardan koyun sütü toplanıp mayalanır. Mayalanan süt bir saat kadar ince ve temiz bezden yapılmış süzgeçlerle alınıp peynir haline getirilir. Bir gün geçtikten sonra mandıraya götürülen peynirler burada orta boy torbalara doldurulur. Yaklaşık on gün kadar üzerine bez örtülüp hava ve tozla temas etmemesi sağlanır ve suyunu çekmesi beklenir. Bu on günlük sürelerden sonra bakır veya krom kaplarda ufalanan peynir Kemah tuzuyla tuzlanıp yeniden torbalara basılarak torbaların ağzı dikilir. On gün bekledikten sonra suyu süzülen peynir bidonlara ve deriye elle veya makinelerle basıldıktan sonra soğuk havada bekletilip gerekli kıvamı yakalaması sağlanır. Nihayet en sonunda tüketiciye sunulur.

Erzincan Ticaret ve Sanayi Odasının (TSO) Türk Patent Enstitüsüne 2000 yılında yaptığı başvuru sonucu "Coğrafi İşaret Tescil Belgesi" alınan Erzincan tulum peyniri, yöredeki üretici firmalarca İstanbul, Ankara ve İzmir başta olmak üzere birçok şehre gönderilir.

3.YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

KOBİ'lerin pazarlara girebilmesi, pazarlarda rekabet edebilmesi, yani tutunabilmesi için pazarlama faaliyetleri içinde tutundurma'nın önemi çoktur. İşletmelerin yeni pazarlar geliştirmek, satın almayı teşvik etmek, satışlarını artırmak, rekabeti farklılaştırmak, hedefledikleri pazardaki müşterilere ürünleri hakkında bilgi vermek ve ikna etmek amacıyla tutundurma faaliyetlerinden yararlanmaları yerinde olacaktır.

Bu araştırmanın amacı Erzincan'daki tulum peyniri işletmelerinin tutundurma faaliyetlerini kullanıp kullanmadıklarını tespit etmek ve kullanıyorlarsa tutundurma karmasını oluşturan "reklam, kişisel satış, satış geliştirme ve halka benimsetme" nin öncelikli hangilerini, hangi amaçlara ulaşmak için tercih ettiklerini incelemektir.

3.2. Araştırma Yöntemi ve Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada uygun verileri elde etmek için tarama yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak da anket kullanılmıştır. Anket soruları çalışmanın konusu ile ilgili araştırma ve çalışmalardan yararlanılarak açık ve anlaşılır bir şekilde hazırlanmıştır. Araştırmaya katılan işletmelerin olumsuz etkilenmemeleri için anketin uygulanması sırasında işletme isimlerinin önemli olmadığı belirtilmiştir.

Anket formu 2 bölümden ve toplam 23 sorudan oluşmaktadır. Birinci bölümde genel olarak işletmelerin kimlik bilgileri ile ilgili sorular yer almaktadır. İkinci bölüm ise işletmelerde tutundurma faaliyetlerinin önemine yönelik sorulardan oluşmaktadır.

Araştırmadan doğru ve eksiksiz sonuç elde edilebilmek için seçilen her işletme araştırmacı tarafından tek tek ziyaret edilmiş, işletmenin sahibi veya üst düzey etkilileriyle yüz yüze görüşme yapılmıştır. İldeki peynir üretimi ve satış yapan işletmelerin neredeyse tamamına yakınıyla iletişime geçilmiştir. Ancak, işletmelerin işletmelerden 3 tanesi ankete cevap vermek istememişlerdir.

Araştırma sonucunda ulaşılan veriler bir düzen dahilinde analize tabii tutulmak üzere Microsoft Excel programında kodlanmış ve Statistical Paskage for the Sosyal Scielence (SPSS-16.0) programına aktarılmış. Ankette yer alan her sorunun ayrı ayrı frekans (sıklık) ve yüzde hesapları yapılmış ve bu araştırmanın dayandığı hipotezler değerlendirilmiştir.

4. BULGULAR

Anket soruları işletmelerin yetkilisi veya sahibi tarafından cevaplandırılmıştır. Araştırmaya ilgi gösteren yetkililerin soruyu anlayabilecek bilgiye sahip olup, durumun öneminin farkında oldukları ve soruları ön yargısız olarak cevaplandıkları varsayılmıştır.

Araştırmanın bulguları ve değerlendirilmesi ankette yer alan sorulara göre yapılmıştır. Elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuştur. Tablolar frekans (sıklık), ve yüzde değer olarak düzenlenmiştir.

İlk olarak araştırmaya katılan işletmelerin sektörel dağılımı, ana faaliyet alanları, hukuki statüleri, yaşları ve çalışan işçi sayısına göre incelenmiştir.

Araştırmaya katılan 22 işletmenin tamamı tulum peyniri faaliyetiyle ilgilenmekte olup bunlardan 10 tanesi imalat ve satış, 11 tanesi yalnızca satış ve 1 tanesi de yalnızca üretim yapmaktadır.

Tablo 1: İşletmelerin Faaliyet Gösterdikleri Sektöre Göre Dağılım

	Frekans	Yüzde(%)
Üretim ve satış	11	47,8
Satış	11	47,8
Üretim	1	4,4

İşletmelerin hukuki yapılarını ortaya koymak için sorduğumuz soruya değerlendirmeye alınan işletmelerin tümü cevap vermiştir. Elde edilen sonuçlara göre, işletmenin %73,9' unun şahıs işletme ve %17,3'ünün limited şirket şeklinde örgütlendikleri görülmektedir. %8,7' si ise şahıs işletmesi, limited şirket ve anonim şirket dışında yer alan diğer seçeneğini seçmiştir.

Erzincan' da ki tulum peyniri imalat ve satışında faaliyet gösteren işletmelerde çalışan işçi sayısını belirlemek için yöneltilen soruda alınan cevaplara göre işletmelerin %91,3' ü 1-9 arası işçi çalıştırmakta, %8,7'si 10-49 arası işçi çalıştırmaktadır. Bu sonuç doğrultusunda ele alınan işletmelerin büyük kısmının 1-9 arası işçi çalıştırdığını söylenebilir.

İşletmelerin faaliyet sürelerini belirlemek amacıyla araştırmaya katılan işletmelere sorulan soru incelendiğinde işletmelerin %6,6' inin 10 yıl ve üzeri grubunda, %26,1'inin 1-5 yıl grubunda yer aldığı görülmektedir. İşletmelerin büyük kısmının 10 yıl ve üzeri grubunda yer almalarının sebebi Erzincan Tulum Peynirinin yöreye özgü kültürel tatlardan biri olduğu için uzun yıllardır tüketildiği ve tulum peyniri imalat ve satışını destekleme -geliştirme faaliyetlerinin 10 yıldan daha fazla bir süredir önem verildiğinden kaynaklandığı söylenebilir.

Tulum peyniri imal eden veya satışını yapan işletmeler, işletmelerinde pazarlama bölümünün olup olmadığını ve pazarlamanın kim tarafından yapıldığını tespit etmek amacıyla yöneltilen sorulara verilen cevaplar incelendiğinde anlaşılacağı üzere, araştırma kapsamına giren işletmelerin tamamının pazarlama bölümünün olmadığı ve pazarlama faaliyetlerinin işletme sahipleri tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Tulum peyniri imalatını veya satışını yapan işletmelerde pazarlama bölümünün olmaması işletmelerin pazarlama faaliyetlerine önem vermediklerini göstermektedir.

Araştırmada tüketicilere yönelik tutundurma faaliyetlerinin kapsamımıza giren tüm işletmelerde yapıldığı görülmüştür. İşletmelerin %78,3' si tutundurma faaliyetlerini ürün imajını geliştirmek ile mal veya hizmetlerini tanıtmak, %34,8' si ise satışları kısa vadede artırmak ve küçük pazar payını artırarak rekabet üstünlüğü sağlamak üzere yürütmektedir. Tutundurma faaliyetlerinde Erzincan Tulum Peynirinin diğer bölgelerde üretilen tulum peynirinden farklarını ortaya koyarken işletmecilerin tamamı bu yönenin tulum peynirinin üretildiği yaylaların farklarını vurgulamıştır. Ele alınan işletmelerden %43,5' ü ürünün üretim tekniğinin, %26,1' i ise marka imajının önemini vurgulamıştır. Buradan Erzincan Tulum Peynirinin en büyük özelliğinin yapıldığı yaylalar olduğu söylenebilir.

Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Memnuniyet/Memnuniyetsizlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

Tablo 2: Erzincan Tulum Peyniri İşletmecilerinin Diğer Yörelere Üretilen Tulum Peynirinden Farklarını Ortaya Koyarken Ürünün En Çok Hangi Özelliği Vurguladığına Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde(%)
Ürünün yapıldığı yaylalar	23	100%
Ürünün üretim tekniği	10	43,5%
Marka imajı	6	26,1%
Ürünün bileşimi	2	8,60%
Ambalajlama	2	8,60%
Kullanım özelliği	1	4,30%

İşletmelerde tutundurma faaliyetlerinde veya izledikleri stratejide bir farklılık yapıp yapmadıklarına belirlemek için yönetilen soruda %73,9' u her zaman aynı yöntem ve stratejide kararlı olduklarını, %13' ü ise genellikle farklı yöntem ve strateji kullandıklarını belirtmiştir.

İşletmelerin tutundurma faaliyetlerinde kullandıkları yönteme bakıldığında %47,8' i kişisel satış faaliyetlerine ve her biri %17,4 olmak üzere diğerlerinin de reklam, satış geliştirme ve tanıtım faaliyetlerine önem verdikleri tespit edilmiştir.

Tulum peyniri işletmelerinde en fazla kullanılan reklam aracının belirlenmesine yönelik sorulan sorulardan alınan cevaplara göre ise işletmelerin %65,2' sinin yakın çevrelerindeki eş-dost aracılığıyla bu faaliyeti yürüttüğü, %21,7' sinin internet üzerinden ve %26,1' lik kısmının da radyo reklamları aracılığıyla müşterilerine ulaşmaya çalıştıkları görülmektedir.

İşletmelerin bu reklam faaliyetlerinden gerçekleştirmeyi amaçladıkları en önemli fonksiyon %43,5 inin bilgi verme, %30,4 bütün fonksiyonlara, %17,4' ünün ikna etme ve son olarak da %8,7' sininde hatırlatma fonksiyonuna önem verdikleri görülmektedir. Yani tulum peyniri işletmelerinin çoğu yapmış oldukları reklamlarla müşterilerin tercih etmelerini sağlamak için ürün hakkında bilgilendirmeyi amaçlamaktadır.

Tablo 3: Tulum Peyniri İşletmelerinin Reklam Faaliyetlerinden Gerçekleştirmeyi Amaçladıkları En Önemli Fonksiyona Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde(%)
Bilgi verme fonksiyonu	10	43,5%
Hatırlatma fonksiyonu	2	8,6%
İkna etme fonksiyonu	4	17,4%
Hepsi	7	30,4%

Reklam kampanyasını başlatırken en çok gerçekleştirmeyi hedefledikleri amaçlarını ortaya koymak için yönetilen soruda işletmelerin %78,3' ü malın satışını artırmak, %65,2' si işletme ve marka imajı yaratmak, %52,2' si Pazar payını artırmak, %13'ü ise fiyat avantajlarını iletmeyi amaçladıkları tespit edilmiştir.

En çok kullanılan satış geliştirme araçlarını tespit etmek amacıyla yöneltilen soru incelendiğinde işletmelerin %52,2' si herhangi bir yöntem kullanmadan kalitelerini öne sürdüklerini, işletmelerin %43,5' i ise fiyat indirimleri yaptıklarını belirtmişlerdir.

Erzincan Tulum Peynirinde ne zaman indirim yaptıklarını tespit etmek amacıyla yönetilen soruda işletmecilerin %52,2' si indirim yapmadıklarını, %34,8' i ise sadece toptan satışlarda indirim yaptıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca işletmecilerin tamamına yakını tulum peyniri satışlarında herhangi bir hediye dağıtmadıklarını ifade etmişlerdir.

İşletmelerin kişisel satış elmanı mevcut olup olmadığını tespit etmek amacıyla yönetilen soruda işverenlerin %95,7' si kişisel satış elmanı bulundurmadıklarını belirtmişlerdir.

Tulum peyniri işletmecilerinin halka benimsetme faaliyetlerini kullanıp kullanmadıklarını, eğer kullanıyorlarsa hangi yararları elde etmek amacıyla kullandıklarını belirlemek için sorulan sorunun cevabı incelendiğinde ise ele alınan işletmecilerin %82,6' sı iyi imaj yaratmak, %17,4' ü önyargıların azaltılması için kullandıkları görülmüştür.

İşlemecilere halka benimsetme mesajlarını hedef kitleye ulaştırmada hangi kanalı tercih ettiklerini belirlemek için sorulan soruda işverenlerin %65,2' si kişisel iletişim, %34,8' i ise iletişim araçlarıyla mesaj gönderdiklerini belirtmişlerdir.

Çalışmada sektörler ve çeşitli yönlerden tutundurma faaliyetleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını test etmek amacı ile ki-kare analizi yapılmış ve sektörler ile tutundurma faaliyetleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 4: Faaliyet Gösterilen Sektör ile Tutundurma Arasındaki Anlamlılık Düzeyleri

	SEKTÖR		
	Ki-Kare Değeri(x^2)	Serbestlik Derecesi (df)	Anlamlılık (p)
Ürünün üretim tekniği bakımından tutundurma	1,54	2	0,46
Ambalajlama bakımından tutundurma	0,10	2	0,95
Kullanım özelliği bakımından tutundurma	1,14	2	0,56
Satışları artırarak ürünlerin birim maliyetini düşürme bakımından tutundurma	1,48	2	0,47
Pazar payını artırarak rekabet üstünlüğü sağlamak bakımından tutundurma	1,35	2	0,5
Rakiplerin müşterilerini çekmek bakımından tutundurma	1,48	2	0,47
Reklam aracı olarak gazete, dergi kullananlar bakımından tutundurma	1,14	2	0,56
Reklam aracı olarak radyo kullananlar bakımından tutundurma	0,36	2	0,83
Reklam aracı olarak internet kullananlar bakımından tutundurma	1,62	4	0,8
Reklam aracı olarak eş-dost kullananlar bakımından tutundurma	1,35	2	0,5
Reklam faaliyetlerinde en önemli amaç bakımından tutundurma	3,85	6	0,69
Satış elemanlarına destek sağlamak bakımından tutundurma	1,14	2	0,56
Yeni ürünün tanıtımını yapmak bakımından tutundurma	1,14	2	0,56

5.SONUÇ ve ÖNERİLER

Tutundurma yöntemlerinin müşterilerin satın alma davranışı üzerinde olumlu etki yaptığı araştırmalar sonucu tespit edilmiştir. Bu nedenle günümüzde tutundurma faaliyetleri birçok işletme tarafından yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

Erzincan ilinde gerçekleştirilen bu çalışmada, tulum peyniri işletmecilerinin demografik özellikleri incelendiğinde; işletmecilerin geneli orta yaşlı ve evli erkeklerden oluşmaktadır. Eğitim durumları ise genellikle ilköğretim ve lisedir. Bu mesleği genellikle ailelerinden öğrenmişlerdir. Meslekte çalışanların çoğu 10 yıldan daha uzun süredir bu sektörde faaliyet göstermektedirler.

Çalışan işçi sayısını temel alarak işletmelerin büyüklükleri incelendiğinde çok büyük bir kısmının küçük işletmeler (1-9 işçi çalışan) oldukları saptanmıştır.

Araştırmadan görüldüğü üzere tulum peyniri işletmecilerinin çoğu pazarlama anlayışını tam olarak kavrayamamış ve hiçbirinde pazarlama bölümünün olmadığı tespit edilmiştir. Erzincan tulum peynirinin diğer yörelerde üretilen tulum peynirlerinden daha tercih edilmesi için ürünün marka imajının ve müşteriler tarafından algılanan kalitesinin tutundurma faaliyetleriyle öne çıkarılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Erzincan tulum peynirinin üretilmesi sırasında yaylalardaki hijyen koşullarından müşterilerin haberdar olmalarını sağlamak ve piyasada satılan sahte tulum peynirlerinin varlığını sonlandırmak için işletmeciler müşterilerin önyargılarını azaltmak ve güvenlerin sağlamak zorundadırlar. Bu yüzden halka benimsetmenin rolü küçümsenemez.

Erzincan Tulum Peyniri diye piyasada sahte peynirler dolaştığını öne süren işletmecilerin bunu kalitelerini koruyarak yok etmeye çalışmakta oldukları varsayılmaktadır.

Tulum peyniri işletmelerinin tutundurma çabalarının ürünlerini halka benimsetmek ve kısa vadede satışları artırarak pazar paylarını korumak istedikleri görülmektedir ve bu çabaların işletmeler için ilerde pazar üstünlüğü sağlamak için yararlı olacağı söylenebilir.

Araştırmaya katılan işletmelerin ayrı bir pazarlama bölümü olmadığından ve pazarlama faaliyetlerinin işletme sahipleri tarafından yapıldığından müşteriye bilgilendirme, müşterilerle uzun süreli olumlu ilişki kurma seviyeleri düşük olacaktır.

Tulum peyniri işletmecilerinin tutundurma karması elemanlarından genellikle kişisel satış tercih ettikleri tespit edilmiştir. Fakat kişisel satış yöntemini işletmecilerin direk kendileri yaptığı için müşteriye bilgilendirip, ürünü satın almasına ikna etmek profesyonel olarak yapılmamaktadır. Dolayısıyla reklam faaliyetlerini de kendi çevrelerinde gerçekleştirip hedef kitlelerini sınırlamaktadırlar. İşletmecilerin dörtte birlik bir kısmı radyo ve interneti reklam aracı olarak kullanıp çağın gerektirdiği pazarlama anlayışını sürdürmektedir. İşletmelerin internet ortamında, radyo, gazete, dergi ve televizyondan istifade ederek Erzincan Tulum Peynirini tanıtmaya çabaları henüz istenilen önemi kazanamamıştır.

İşletmelerin büyük bir kısmı üretim faaliyetinde bulunduğu ve işveren olarak tulum peyniri satışında bizzat kendileri pazarlama yaptıklarından kişisel satışın birinci sırada geldiği kanısındayız.

Araştırma sonucunda tulum peyniri işletmecilerinin piyasada gerçeği yansıtmayan, aldatıcı ve yanıltıcı ürünleri pazarlamaya çalışan fırsat düşkünlerinin önüne geçmek için en çok kaliteye önem verdikleri ortaya çıkmıştır. Ne kadar fazla promosyon, tanıtım, reklam çalışması yapılırsa yapılsın, tüketiciler ürüne ne kadar kolay ulaşırsa ulaşsın öncelikle ürünün kalitesi

konusunda tüketicilerin ikna edilmesi gerekmektedir. Erzincan Tulum Peyniri işlemecilerinin işletme ve marka imajı yaratarak peyniri satışlarını artırmayı hedefledikleri görülür.

Erzincan Tulum Peyniri ulusal çapta fuarlar, festivaller düzenlenerek Erzincan'ın tarihi ve kültürel varlıklarıyla birlikte tanıtılmalıdır. İşletmeciler ve şehrin ileri gelenleri doğru bir imaj oluşturup tutundurma faaliyetlerini gerçekleştirebildiği takdirde tulum peynirinin tanıtılması ve pazarlanması hedeflerine ulaşmak kaçınılmaz bir gerçek olarak gözükmektedir. Bunlar yapılabılırsa Erzincan marka şehir olma adına önemli bir adım daha atmış olacak ve turist potansiyelini de artırabilecektir.

Sonuç olarak Erzincan Tulum Peyniri işletmecilerinin dolayısıyla da Erzincan'ın bu alanda başarılı olabilmesi için pazarlama yöntemlerinden olan tutundurma faaliyetlerinin önemi kabul edilmeli ve işverenlerin bu alanda yatırım yapması gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

ALBAR, Banu Özbucak, ÖKSÜZ, Gülizar, "Özel Markalı Ürünlerin Pazarlanmasında Tutundurma Stratejilerinin Etkisi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6, Issue 7, pp. 863-893, July 2013.

AVCI, Bünyamin, "İletişim Sektöründe Tutundurma Çabalarının Önemi ve Kablo Tv Üzerine Bir Uygulama", *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı, Ankara, 2012.*

ALPUGAN, Oktay, "Küçük İşletme Kavramı, Kuruluşu ve Yönetimi", *Ankara, Per Yayınları, 1998.*

CEMALCILAR, İlhan, "Pazarlama Kavramlar Kararlar", *İstanbul, Beta Basım, 1996*

CRAVENS, David.; WOODRUFF, Robert, "Marketing Addison-Westley Publishing Company", *New York, 1986.*

ÇAĞLIERGİN, Figen, "Yeni Mamul Tutundurması ve Bir Uygulama", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1994.*

ÇİNİ, Mehmet Akif," İşletmelerdeki Tutundurma Faaliyetlerinin Markalaştırma Çalışmaları Üzerindeki Etkisi: Konya ve Çumra Şeker Fabrikalarında Örnek Olay Çalışması", *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler, İşletme Ana Bilim Dalı, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2009.*

DOĞAN, B. , "Sosyal Pazarlama Projelerinin Başarısını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Mersin' de Bir Alan Araştırması", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Mersin, 2012.*

GÜLEN, Çiler, "Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarına Tutundurma Faaliyetlerinin Etkisi Beyaz Eşya Sektöründe Bir Uygulama", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Bolu, 2005.*

KABLAN, Cafer, "Pazarlama "(1. Baskı), *Giresun: Yurdağül Yayınları, 1998.*

KOÇ, Özlem, "Süpermarketlerde Uygulanan Tutundurma Çabaları ve Etkinlik Düzeylerinin Ölçümüne Yönelik Bir Araştırma", *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.*

KURT, A., ÇAKMAKÇI, S., ÇAĞLAR, A. ve AKYÜZ, N., " Erzincan Tulum (Savak) Peynirinin Yapılışı, Duyusal, Fiziksel ve Kimyasal Özellikleri Üzerinde Bir Araştırma", *Gıda, 16 (5), 1991b, ss.295-302.*

MUCUK, İsmet, "Pazarlama İlkeleri", *Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2001.*

MUCUK, İsmet; "Pazarlama İlkeleri", *İstanbul, Türkmen Kitabevi, 15. Baskı, 2006.*

NAİK, Prasad A., RAMAN, Kalyan and WİNER, Russell S., "Planning Marketing Mix Strategies in the Presence of Interaction Effects. *Marketing Science*", 24 (1),2005, pp: 25-34.

ODABAŞI Yavuz, OYMAN Mine, "Pazarlama İletişimi Yönetimi", *Media Cat Yayınları, 4 bs, 470s İstanbul, 2001.*

Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Memnuniyet/Memnuniyetsizlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

ODABAŞI Yavuz, OYMAN Mine, "Pazarlama İletişimi Yönetimi", İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A.Ş., 2005.

ÖZCAN, Sema, "KOBİ'lerde Markalaşma Sorununun Tespiti ve Tutundurma Faaliyetlerinin Geliştirilmesi Üzerine Konya Tekstil-Hazır Giyim Sanayi Bölgesi'nde Bir Uygulama", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.

TEK, Ömer Baybars, ÖZGÜL, Engin, "Modern Pazarlama İlkeleri", İzmir: Birleşik Matbaacılık, 2005.

TUNCER, Doğan, BÖGE, Erinç, AYHAN, Doğan Yaşar, ÜNER, M. Mithat, ARPACI, Tamer, "Pazarlama", Ankara, Gazi Kitabevi, 1992.

URAZ, Çevik, "Temel Pazarlama Bilgileri", Ankara, Basım ve Ciltevi, 1978, s. 168.

ÜLKER, D., "Yeni Ürünlerde Uygulanan Tutundurma Stratejileri ve Bir Uygulama", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, İzmir, 2009.

YÜKSELEN, Cemal 2001, "Pazarlama", Detay Yayınları, Ankara.

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN ALGILANAN SOSYAL YETKİNLİK PUANLARININ BAZI DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ¹

(INVESTIGATION OF PERCEIVED SOCIAL COMPETENCE SCORES OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN TERMS OF SOME VARIABLES)

Bünyamin ATEŞ²

ÖZET: Bu araştırmanın amacı, lise öğrencilerinin algılanan sosyal yetkinlik puanlarını bazı değişkenlere göre (algılanan anne-baba tutumu, cinsiyet, kardeş durumu, yaşamın büyük bölümünün geçirildiği yer ve sosyal-kültürel etkinliklere katılma durumu) incelemektir. Bu çalışmanın araştırma grubu 2015-2016 eğitim-öğretim yılında Erzincan il merkezinde lise düzeyinde iki okulda eğitim ve öğretime devam eden 234 kız (%54.7), 194 erkek (%45.3) olmak üzere toplam 428 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama araçları olarak Algılanan Sosyal Yetkinlik Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde ilişkisiz (bağımsız) örneklem için t testi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, lise öğrencilerinin algılanan sosyal yetkinlik puanlarının algılanan anne-baba tutumlarına, kardeş durumuna, yaşamın büyük bölümünün geçirildiği yere ve sosyal-kültürel etkinliklere katılma durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaştığı; cinsiyete göre ise anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur.

Anahtar sözcükler: Algılanan sosyal yetkinlik, lise öğrencisi, sosyal-kültürel etkinlikler.

ABSTRACT: The aim of this study is to investigation of perceived social competence scores of high school students' in terms of some variables (perceived parents attitude, gender, sibling status, the place passage of major part of the living, and the attendance to social-cultural activities). The research group of the study is made up of total 428 students, 234 females(54.7%) and 194 males(45.3%) attending to high schools (two schools) in city centrum of Erzincan in the academic year 2015-2016. Perceived Social Competence Scale and Personal Information Form were used as data collection tools. Independent samples t test was used in the analysis of the data obtained. As a consequence of the study, perceived social competence scores of high school students' were found to be significantly different in terms of perceived parents attitudes, sibling status, the place passage of major part of the living, and the attendance to social-cultural activities; while they are not significantly different in terms of gender.

Keywords: Perceived social competence, high school student, social-cultural activities.

1. GİRİŞ

İnsanın yaşamını sürdürebilmesi için diğer insanlara olan ihtiyacı insanlığın var olduğu andan itibaren devam etmektedir. İnsanoğlunun diğer insanlarla bir arada yaşama, kendisini bir topluluğa ait hissetme ihtiyacı onu toplumsal bir varlık haline getirmiştir. İnsanın bir toplumsal yapıda varlığını sürdürmesi için sosyal açıdan bazı yeterliliklere de sahip olması gerekmektedir. Özellikle 21. yy'da başta bilgi ve teknoloji alanındaki değişimler ve gelişmeler ister istemez sosyal yapıları, insanların yaşam biçimlerini, sosyal ilişkilerini vb. değiştirmiştir. Yaşamın hemen hemen her alanında görülen değişim ve gelişmeler sosyal açıdan etkili ve kaliteli bir şekilde yaşamını sürdürebilme çabası içinde olan bireyi üst düzeyde sosyal yeterliliklere sahip olmaya zorlamıştır. İnsanın bir yönü ile toplumsal diğer bir yönüyle de psikolojik yönüyle ilişkili bir kavram olarak ortaya çıkan sosyal yetkinlik kavramı geçmişten şimdiye kadar birçok

¹ Bu çalışma, 25. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresinde (21-24 Nisan 2016, Antalya) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Erzincan-Türkiye, bunyaminates81@gmail.com

araştırmacının dikkatini çekmiş ve araştırmacılar tarafından bu kavram tanımlanmaya çalışılmıştır.

Sarıçam, Akın, Akın & Çardak (2013), sosyal yetkinliği kişinin var olan sosyal-iletişim becerilerini kullanabilme potansiyeli olarak tanımlarken; Ferris, Perrewé & Douglas (2002), sosyal yetkinliği bireyin sosyal ilişkilerinde etkili olması olarak tanımlamışlardır. Ford (1982), ise sosyal yetkinliği olumlu yönde gelişimin bir sonucu olarak uygun yöntemlerin kullanılmasıyla sosyal bağlamda belirli sosyal hedeflerin gerçekleştirilmesi/elde edilebilmesi, belirli sosyal durumlarda karşılaşılan güçlüklerle baş edilebilmesi şeklinde tanımlamıştır. Gresham, Sugai & Horner (2001)'e göre ise sosyal yetkinlik kişinin belirli bir sosyal görevle ilgili sergilemiş olduğu performansı hakkındaki hüküm ve değerlendirmeleridir. Bireyin yaşamının değişik alanlarında önemli bir role sahip olan sosyal yetkinlik, diğer bireylerle başarılı etkileşimlerde bulunabilme yeterliliğidir (Giromini *et al.*, 2016).

Sosyal yeterlilik konusunda yapılan bu tanımlarla birlikte sosyal yetkinlik kavramı ile sosyal beceri kavramının aynı kavramlar olup olmadığı tartışılmaktadır. Bu konuda Bacanlı, (2012) sosyal yeterlilik kavramı ile sosyal beceri kavramının birlikte kullanıldığı ve aralarında net bir ayrımın yapılamadığı; bunun temelinde ise “sosyal becerisi olan kişinin sosyal açıdan da yeterlidir” düşüncesinin var olduğunu belirtir. Ona göre sosyal yeterlilik bir kişinin sosyal bir görevde performansının uygun olup olmadığının belli bir ölçüte ya da ölçüt grubuna göre değerlendirilmesinin bir sonucudur. Sosyal yeterliliğin sosyal becerinin değerlendirilmesi ve bu değerlendirme sonucunda kişinin gelecek davranışları hakkında ipuçları veren ve davranışlarda tutarlılığı varsayan bir kavram olarak ele alınmasının yerinde olabileceğini ifade eder. Yine aynı konuda Gresham, Sugai & Horner, (2001)'a göre ise sosyal beceri, kişinin belirli bir sosyal görevle ilgili olarak o göreve başlama, devam etme ve bitirme noktasındaki performansdır. Sosyal yetkinlik ise sosyal görevdeki performans hakkındaki yargı, hüküm ve değerlendirmeyi içerir. Bu değerlendirmeler, hükümler ise aile, öğretmen, akranlar gibi kişilerin değerlendirmesine göre, belli bir ölçüte göre, standart bir ölçme aracından alınan sonuçlardan hareketle yapılan kıyaslamalara göre, arkadaşlar tarafından kabule, arkadaşlar arasındaki popülerliğe, arkadaşlık ilişkilerini sürdürübilme gibi sosyal performans sonuçlarına göre yapılır.

Sosyal yetkinliğin kavramsal karşılığı üzerinde yapılan açıklamaların ötesinde Gedviliene, (2014) sosyal yetkinliğin, bireyin bağımsız ve yetkin bir birey olması için son derece önemli olduğunu söyler. Sosyal yetkinlik, güçlüklerle mücadele için, sosyal ilişkilerin korunması ve sürdürülmesi, etkili bir öğrenme, topluluk ve grup etkinliklerine aktif katılım için önemli ve gereklidir. Sosyal yetkinlik bireyin yaşam sürecinde kişisel bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır. Bireyin sosyal ve duygusal gelişimi üzerinde önemli bir unsurdur (Shujja, Malik & Khan, 2015). Sosyal yetkinlik, kişinin kendisini kişilerarası etkileşimlerde daha fazla güvende hissetmesini, verimli olmasını ve böylece kişilerarası ilişkilerde kendisini yetkin olarak algılamasını, değerlendirmesini sağlar (Erözkan, 2013).

Sosyal yetkinlik, çok boyutlu bir yapıdır. Sosyal yetkinlik, birbiriyle etkileşim halinde olan sosyal, bilişsel, duyuşsal ve kişisel boyutlardan oluşur (Ferris, Perrewé & Douglas, 2002; Ford,1982; Lianos, 2015; Márquez, Martín & Brackett, 2006). Bu boyutlara ek olarak Ten Dam & Volman, (2007) ise sosyal yetkinliğin bilgi, beceri ve tutum olmak üzere üç boyuttan oluştuğunu ifade ederler. Ayrıca sosyal yetkinliğin başlıca bileşenleri arasında dinamizm, egemenlik, işbirliği, kibarlık, azim, atılganlık, güven, duygusal kontrol, dürtü kontrolü, açıklık, arkadaşlık, dostluk, kişilerarası iletişim becerileri, grup kabulü, bağlılık, ilgi, dışa dönüklük vb. sayılabilir (Lianos, 2015; Rose-Krasnor, 1997; Torres, Cardelle-Elawar, Mena, & Sanchez, 2003; Zsolnai, 2002).

Lise Öğrencilerinin Algılanan Sosyal Yetkinlik Puanlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi

Sosyal yetkinlik büyük ölçüde hem kendi hem de diğerlerinin bakış açısını içerir. Sosyal yetkinlik belirli durumlara, amaçlara, işlemlere, eylemlere bağlı organize bir yapıdır (Rose-Krasnor,1997). Bireyin sosyal yetkinliği üzerinde bireyin geçmiş deneyimleri ve bireyin sosyal çevresinden aldığı tepkiler etkilidir (Coleman, 2003). Sosyal yetkinlik standartları üzerinde değerlendirme, görev, ölçüt, yaş, cinsiyet, rol, statü, kültür vb. faktörler etkilidir (Ford, 1982; Rose-Krasnor,1997; Torres, Cardelle-Elawar, Mena, & Sanchez, 2003).

Bireyin sosyal ve kişilik gelişimi açısından önemli bir yere sahip olan sosyal yetkinlik bireyin ruhsal ve sosyal açılarından sağlıklı bir şekilde yaşamını sürdürebilmesi için gerekli bir yeterliliklerdir. Yaşamın hemen hemen her aşamasında önemli olmakla beraber özellikle eğitim-öğretim kademesi açısından ergenlik yıllarını kapsayan lise dönemindeki öğrenciler için sosyal yetkinlik algısının daha da önem kazandığı düşünülmektedir. Ergen için aileden ziyade arkadaş çevresinin yani sosyal çevrenin önemli olduğu bilgisi bağlamında konu ele alındığında üst düzeyde sosyal yetkinlik algısının ergen açısından önemi daha iyi anlaşılabilir. Şöyle ki bir ergenin sosyal çevresi ile etkili ve kaliteli ilişkiler kurabilmesi ve sürdürebilmesi, sosyal çevrede bir yer edinebilmesi, kendisini sosyal çevrenin etkin bir üyesi olarak görebilmesi vb. için kendini sosyal açıdan yetkin olarak algılaması gerektiği düşünülmektedir. Aksi halde sosyal açıdan kendini yetkin olarak algılamayan bir ergenin sosyal ilişkilerde aktif olmasını düşünmek pek gerçekçi olmayabilir. Bu bakımdan lise döneminde yer alan ergenlerin sosyal, kişilik gelişimleri ve ruhsal açılarından daha sağlıklı bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmelerinde önemli bir yere sahip olduğu düşünülen sosyal yetkinlikle ilgili yapılan çalışmalar alan açısından yararlı olabilir. Ergenlerin sosyal yetkinlikleri üzerinde etkili olabilecek değişkenlerin belirlenmesine, bilinmesine yönelik yapılan çalışmaların onların sosyal yetkinlik düzeylerini yükseltmek adına yapılacak koruyucu ruh sağlığı çalışmaları başta olmak üzere alan için önemli ve yararlı olabileceği düşünülmektedir.

Yukarıdaki açıklamalar bağlamında bu araştırmanın amacı, lise öğrencilerinin algılanan sosyal yetkinlik puanlarını bazı değişkenlere göre (algılanan anne-baba tutumu, cinsiyet, kardeş durumu, yaşamın büyük bölümünün geçirildiği yer ve sosyal-kültürel etkinliklere katılma durumu) incelemektir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Yapılan bu araştırma, lise öğrencilerinin algılanan sosyal yetkinlik puanlarını bazı değişkenlere göre incelemeye yönelik ilişkisel tarama modelinde bir çalışmadır.

2.2. Araştırma Grubu

Bu çalışmanın araştırma grubu 2015-2016 eğitim-öğretim yılında Erzincan il merkezinde lise düzeyinde iki okulda eğitim ve öğretime devam eden 234 kız (%54.7), 194 erkek (%45.3) olmak üzere toplam 428 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırma grubunun yaş aralığı 14-18 arasında değişmekte olup yaş ortalaması 15.75'dir.

2.3. Veri Toplama Araçları

2.3.1. Algılanan Sosyal Yetkinlik Ölçeği: Ölçek Anderson-Butcher, Iachini & Amorose, (2007) tarafından geliştirilmiş ve Sarıçam, Akın, Akın & Çardak, (2013) tarafından Türk kültürüne uyarlanmıştır. Algılanan Sosyal Yetkinlik Ölçeğinin yapı geçerliği için uygulanan doğrulayıcı faktör analizinde orijinal formula tutarlı olarak 6 maddeden oluştuğu ve maddelerin tek boyutta toplandığı görülmüştür ($\chi^2=7.34$, $sd=7$, $RMSEA=.010$, $CFI=1.00$, $RFI=0.99$, $IFI=1.00$, $AGFI=.98$, $GFI=.99$, $NFI=.99$ ve $SRMR=.018$). Ölçeğin faktör yükleri .57 ile .80 arasında sıralanmaktadır. Cronbach alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı ise .80 olarak

bulunmuştur. Ayrıca ölçeğin düzeltilmiş madde-toplam korelasyonlarının .52 ile .66 arasında sıralandığı bulunmuştur. Bu çalışma kapsamında yapılan Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı ölçeğin toplamı için 0.78 olarak belirlenmiştir.

3.2.2. Kişisel Bilgi Formu: Araştırma kapsamında araştırma grubunu oluşturan öğrencilerin kişisel bilgilerini elde edebilmek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Öğrencilerin anne-baba tutumlarının belirlenmesinde öğrenci görüşleri esas alınmıştır. Yaşamın büyük bölümünün geçirildiği yerde nüfusu 10.000 ve altında olanları kırsal, 10.000'nin üstünde olanlar ise kentsel yerleşim alanı olarak kabul edilmiştir. Sosyal-kültürel etkinliklere katılma durumunda ise okul içinde ve okul dışında düzenli olarak ayda en az bir etkinliğe katılma durumu esas alınmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırmada kullanılan veri toplama araçları öğrencilere araştırmacı tarafından gruplar halinde uygulanmıştır. Veri toplama araçları gruplara uygulanmadan önce araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiştir. Her bir grupta uygulamalar yaklaşık olarak 30-35 dakika sürmüştür.

2.5. Verilerin Analizi

Bu araştırmada elde edilen verilerin analizi için parametrik istatistiklerin mi yoksa nonparametrik istatistiklerin mi kullanılacağını belirlemek için verilerin normallik dağılımlarına (basıklık, çarpıklık değerleri, saçılım ve histogram grafiği) ve grupların varyanslarının eşitliğine (Levene F testi) bakılmıştır. Elde edilen verilerin normal dağılım gösterdiği ve grupların varyanslarının eşit olduğu bunun içinde verilerin parametrik istatistikler için uygun olduğu belirlenmiştir. Algılanan sosyal yetkinlikle ilgili ele alınan bağımsız değişkenlerin düzeylerine göre oluşturulan grupların bağımlı değişken puanlarının anlamlı olarak farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla ilişkisiz (bağımsız) örneklem için t testi kullanılmıştır. Veri analizleri SPSS programları aracılığı ile bilgisayar ortamında yapılmıştır. Gruplar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı yorumlanırken p değeri .05 olarak kabul edilmiştir (Büyüköztürk 2011; Can 2013).

3. BULGULAR

Lise öğrencilerinin algılanan sosyal yetkinlik puanlarının algılanan anne-baba tutumlarına, cinsiyete, kardeş durumuna, yaşamın büyük bölümünün geçirildiği yere ve sosyal-kültürel etkinliklere katılma durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşp-farklılaşmadığını belirlemek amacıyla ilişkisiz (bağımsız) örneklem için t testi kullanılmış ve sonuçlar aşağıda sunulmuştur:

Tablo 1. *Lise Öğrencilerinin Algılanan Sosyal Yetkinlik Puanlarına Ait İlişkisiz (Bağımsız) Örneklem İçin T Testi Sonuçları*

			N	\bar{X}	S	Sd	t	p
Algılanan Tutumu	Anne	Demokratik Değil	140	16.33	5.37	426	-6.93	.000
		Demokratik	288	20.36	5.75			
Algılanan Tutumu	Baba	Demokratik Değil	218	17.28	5.47	426	-6.53	.000
		Demokratik	210	20.86	5.86			
Cinsiyet		Kız	234	18.58	5.93	426	-1.77	.076
		Erkek	194	19.60	5.90			
Kardeş Durumu		Kardeşi Yok	65	15.36	6.24	426	-5.61	.000
		Kardeşi Var	363	19.70	5.63			
Yaşamın Böl. Geç. Yer	Büyük	Kırsal	107	15.29	5.80	426	-8.08	.000
		Kent	321	20.29	5.44			
Sos-Kült Etk. Katılma		Katılmaz	134	15.77	5.22	426	-8.27	.000
		Katılır	294	20.53	5.64			

Lise öğrencilerinin algılanan sosyal yetkinlik puanlarına ait ilişkisiz (bağımsız) örneklem için t testi sonuçlarına göre şu bulgular elde edilmiştir:

Anne tutumunu demokratik olarak algılayan öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik puanları ile ($\bar{X}=20.36$, $S=5.75$) anne tutumunu demokratik olarak algılamayan (otoriter, koruyucu, ilgisiz) öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik puanları ($\bar{X}=16.33$, $S=5.37$) arasında anne tutumunu demokratik olarak algılayan öğrenciler lehinde anlamlı düzeyde bir fark görülmüştür. [$t_{(426)}=-6.93, p<.05$]. Etki büyüklüğünü belirlemek için hesaplanan eta kare değeri ($\eta^2=.101$)'dir. Bu durumda algılanan sosyal yetkinlik puanlarında gözlenen varyansın yaklaşık %10'nun algılanan anne tutumuna bağlı olduğu söylenebilir.

Ayrıca baba tutumunu demokratik olarak algılayan öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik puanları ile ($\bar{X}=20.86$, $S=5.86$) baba tutumunu demokratik olarak algılamayan (otoriter, koruyucu, ilgisiz) öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik puanları ($\bar{X}=17.28$, $S=5.47$) arasında baba tutumunu demokratik olarak algılayan öğrenciler lehinde anlamlı düzeyde bir fark görülmüştür. [$t_{(426)}=-6.53, p<.05$]. Etki büyüklüğünü belirlemek için hesaplanan eta kare değeri ($\eta^2=.091$)'dir. Bu durumda algılanan sosyal yetkinlik puanlarında gözlenen varyansın yaklaşık %9'nun algılanan baba tutumuna bağlı olduğu söylenebilir.

Cinsiyet açısından ise kızların algılanan sosyal yetkinlik puanları ile ($\bar{X} = 18.58, S=5.93$) erkeklerin algılanan sosyal yetkinlik puanları ($\bar{X} = 19.60, S=5.90$) arasında anlamlı düzeyde bir fark görülmemiştir [$t_{(426)}=-1.77, p>.05$].

Bu araştırmada, kardeşi olan öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik puanları ile ($\bar{X} = 19.70, S=5.63$) kardeşi olmayan öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik puanları ($\bar{X} = 15.36, S=6.24$) arasında kardeşi olanlar lehinde anlamlı düzeyde bir fark bulunmuştur. [$t_{(426)}=-5.61, p<.05$]. Etki büyüklüğünü belirlemek için hesaplanan eta kare değeri ($\eta^2=.069$)'dur. Bu durumda algılanan sosyal yetkinlik puanlarında gözlenen varyansın yaklaşık % 7'sinin kardeş durumuna bağlı olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada, yaşamının büyük bölümünü kentsel bir yerleşim alanında geçiren öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik puanları ile ($\bar{X} = 20.29, S=5.44$) yaşamının büyük bölümünü kırsal bir yerleşim alanında geçiren öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik puanları ($\bar{X} = 15.29, S=5.80$) arasında yaşamının büyük bölümünü kentsel bir yerleşim alanında geçiren öğrenciler lehinde anlamlı düzeyde bir fark görülmüştür. [$t_{(426)}=-8.08, p<.05$]. Etki büyüklüğünü belirlemek için hesaplanan eta kare değeri ($\eta^2=.133$)'dür. Bu durumda algılanan sosyal yetkinlik puanlarında gözlenen varyansın yaklaşık % 13'nün yaşamın büyük bölümünün geçirildiği yere bağlı olduğu söylenebilir.

Sosyal-kültürel etkinliklere katılma durumuna göre elde edilen sonuçlar incelendiğinde, etkinliklere katılan öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik puanları ile ($\bar{X} = 20.53, S=5.64$) katılmayan öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik puanları ($\bar{X} = 15.77, S=5.22$) arasında sosyal-kültürel etkinliklere katılanlar lehinde anlamlı düzeyde bir fark görülmüştür. [$t_{(426)}=-8.27, p<.05$]. Etki büyüklüğünü belirlemek için hesaplanan eta kare değeri ($\eta^2=.138$)'dir. Bu durumda algılanan sosyal yetkinlik puanlarında gözlenen varyansın yaklaşık % 14'nün sosyal-kültürel etkinliklere katılma durumuna bağlı olduğu söylenebilir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Bu araştırma sonucunda, lise öğrencilerinin algılanan sosyal yetkinlik puanlarının algılanan anne-baba tutumlarına, kardeş durumuna, yaşamın büyük bölümünün geçirildiği yere ve sosyal-kültürel etkinliklere katılma durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaştığı; cinsiyete göre ise anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur.

Yapılan araştırmada anne-baba tutumunu demokratik olarak algılayan öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik puanları ile anne-baba tutumunu demokratik olarak algılamayan (otoriter, koruyucu, ilgisiz) öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik puanları arasında anne-baba tutumunu demokratik olarak algılayan öğrenciler lehinde anlamlı düzeyde bir fark tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle anne-baba tutumunu demokratik olarak algılayan öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik düzeylerinin anne-baba tutumunu demokratik olarak algılamayan öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik düzeylerinden daha yüksek olduğu söylenebilir. Alan yazında algılanan sosyal yetkinlik ile anne-baba tutumları arasında yapılan çalışmaların çok sınırlı oldu görülmüştür. Bu konuda Saltalı & Arslan, (2012) tarafından yapılan çalışmada demokratik anne-baba tutumları ile sosyal yetkinlik arasında pozitif bir ilişki belirlenmiştir. Buna ek olarak yapılan çalışmalarda sosyal yetkinlik ile aileden algılanan sosyal destek (Kaşık, 2009; Traş & Arslan, 2013) ve sağlıklı aile içi ilişkiler (Lin & Yawkey, 2014) arasında pozitif ilişkiler tespit edilmiştir. Hem yapılan bu çalışma sonucu hem de diğer çalışma sonuçları göstermiştir ki bireylerin algılanan sosyal yetkinlikleri üzerinde aile etkili bir faktördür.

Lise Öğrencilerinin Algılanan Sosyal Yetkinlik Puanlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi

Demokratik anne-baba tutumunun hakim olduğu aile ortamlarında aile içi ilişkiler saygı temelli yürütüldüğü için aile üyeleri duygu ve düşüncelerini herhangi bir baskı hissetmeden rahatça ifade edebilirler. Sağlıklı aile içi iletişimin egemen olduğu demokratik aile ortamlarının bireylerin sağlıklı sosyalleşmesini desteklediği düşünülmektedir. Demokratik aile yapıları destekleyici, cesaretlendirici niteliğe sahiptirler. Demokratik anne-baba tutumuyla büyüyen çocuklar aile içinde yeterlilikleri konusunda desteklendiği, cesaretlendirildiği, güven aşılandığı için bu çocukların aile dışı sosyal ilişkilerde de sosyal yetkinlik düzeylerinin yüksek olması beklenebilir. Çünkü her hangi bir baskıya maruz kalmayan ve desteklenen bireylerin kendi güç ve yeterliliklerinin farkında olması beklenir. Bu bağlamda demokratik aile ortamlarında büyüyen bir bireyin kendi yeterliliklerinin farkında olabileceği söylenebilir. Toplumsal ilişkilerde bireylerin ailelerinin birer temsilcileri olduğu düşünülmektedir. Birey ailesinin bir yansımasıdır. Birey nasıl bir aile yapısında büyümüş ise sosyal ilişkilerini bu temel doğrultusunda yürütür. Bu bakımdan da anne-babaların mevcut tutumlarını gözden geçirerek daha demokratik tutum takımlarının öğrencilerin sosyal yetkinlik algıları açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Yapılan araştırmada cinsiyet açısından kızların algılanan sosyal yetkinlik puanları ile erkeklerin algılanan sosyal yetkinlik puanları arasında anlamlı düzeyde bir fark görülmemiştir. Buda algılanan sosyal yetkinlik düzeyleri bakımından kızlarla erkeklerin birbirlerine denk olduklarını göstermektedir. Alan yazın taramasında cinsiyet açısından kızların erkeklerden daha yüksek düzeyde sosyal yetkinlik algısına sahip olduğuna dair sonuçlara (Coleman, 2003; Yalçın, 2009) ve erkeklerin kızlardan daha yüksek düzeyde sosyal yetkinlik algısına sahip olduğuna dair sonuçlara (Koparan, Öztürk, Özkılıç & Şenışık, 2009; Torres, Cardelle-Elawar, Mena & Sanchez, 2003) rastlanmıştır. Yine alan yazında cinsiyete göre kızlarla erkeklerin sosyal yetkinlik algıları arasında anlamlı düzeyde bir farkın olmadığına dair sonuçlara da (Çelikkaleli, 2014; Karahan, Sardoğan, Özkamalı & Menteş, 2006; Lianos, 2015) rastlanmıştır. Yaşamın değişik alanlarında oluşan değişim ve gelişmelere bağlı olarak cinsiyete yapılan yüklemelerde de bir değişiklik olmuştur. Artık toplumda kızlar ve erkeklere atfedilen sosyal rol ve sorumluluklar, beklentiler birbirine benzer niteliktedir. Bunun sonucunda da hem kızlardan hem de erkeklerden topluma aktif katılım sağlamaları ve toplumun her kademesinde yer almaları beklenmektedir. Bunu ailede, eğitim sisteminde görmek mümkündür. Cinsiyet bağlamında erkek ve kızlara yönelik algılardaki, düşüncelerdeki bu değişim gerek kızların gerekse erkeklerin algılanan sosyal yetkinlik düzeyleri bakımından bir birine yakın olmalarını sağladığı düşünülmektedir.

Bu araştırmada, kardeşi olan öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik puanları ile kardeşi olmayan öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik puanları arasında kardeşi olanlar lehinde anlamlı düzeyde bir fark bulunmuştur. Kardeşi olan öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik puanlarının olmayanlara göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili alan yazın taramasında algılanan sosyal yetkinliğin farklı değişkenlerle incelendiği görülmüştür (Boling, Barry, Kotchick & Lowry, 2011; Connolly, 1989; Márquez, Martín & Brackett, 2006; Zhang *et al.*, 2014). Ancak kardeşin olup-olmaması durumuna göre algılanan sosyal yetkinliğin incelendiği her hangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Toplumun küçük bir temsilcisi olan aile sosyalleşmenin de başlangıç noktasıdır. Bireylerin sosyalleşmelerinde anne-babaya ek olarak kardeş varlığının da önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir. Aile sosyal normların, geleneklerin öğrenildiği bir yapı olduğu gibi sosyal yeterlilik ve becerilerin de sınırdığı, desteklendiği bir yapı olarak görülebilir. Bu bağlamda anne-babanın yanı sıra kardeşlerinde üst düzeyde sosyal yetkinlik algısına sahip olmada destekleyici birer unsur olabildiği düşünülmektedir. Bu çalışma sonucu da bu düşünceleri destekler niteliktedir.

Bu çalışmada, yaşamının büyük bölümünü kentsel bir yerleşim alanında geçiren öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik puanları ile yaşamının büyük bölümünü kırsal bir yerleşim alanında geçiren öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik puanları arasında yaşamının

büyük bölümünü kentte geçiren öğrenciler lehinde anlamlı düzeyde bir fark bulunmuştur. Alan yazın taramasında algılanan sosyal yetkinlik ile yaşamın büyük bölümünün geçirildiği yer değişkenlerinin birlikte incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yaşamlarının büyük bölümünü kentsel bir yerleşim alanında geçiren öğrencilerin daha farklı, karmaşık ve yoğun sosyal yapılara, ağlara ve durumlara maruz kalmaları onlara sosyal yeterlilik ve becerilerini daha fazla sınama imkanı verebilir. Kentsel yaşam alanında farklı ve yoğun sosyal durumlar, bireyin bireysel rol ve sorumluluklarını üstlenme zorunluluğu, karşılaşılan sosyal durum ve problemlerle bireysel olarak başa çıkma durumu düşünüldüğünde kentsel yaşamda bireylerin daha üst düzeyde sosyal yeterlilik ve becerilere ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Bu durumda yaşamının büyük bölümünü kentte geçiren öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik düzeylerinin daha yüksek düzeyde olmasını sağlayabilir. Yaşamının büyük bölümünü kırsal bir yerleşim alanında geçiren öğrencilerin genellikle bilinen bir sosyal çevrede ilişkilerini sürdürmeleri, belli sosyal durumlarla karşılaşmaları, bu durumlarla başa çıkmada belli sosyal ağlardan destek almaları, buna bağlı olarak bireysel rol ve sorumluluklarının net olmaması bazen bu öğrencilerin kendi sosyal yetkinlik algılarını olumsuz etkileyebilir. Bu öğrencilerin bilindik bir sosyal çevre dışında karşılaşılan sosyal durumlarla başa çıkabileceklerine dair algı ve inançları yani sosyal yetkinlik algıları düşük olabilir. Kırsal yerleşim alanlarında öğrencilerin sınırlı sayıda sosyal durumlarla karşılaşmaları ve buna bağlı olarak kendi sosyal beceri ve yeterliliklerini sınama imkanlarındaki sınırlılıklar öğrencilerin sosyal yetkinlik algılarını olumsuz yönde etkileyebileceği düşünülmektedir.

Sosyal-kültürel etkinliklere katılma durumuna göre elde edilen sonuçlara göre sosyal-kültürel etkinliklere katılan öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik puanları ile katılmayan öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik puanları arasında sosyal-kültürel etkinliklere katılanlar lehinde anlamlı düzeyde bir fark bulunmuştur. Yani sosyal-kültürel etkinliklere katılan öğrencilerin algılanan sosyal yetkinlik puanlarının katılmayanlara göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili alın yazın taramasında algılanan sosyal yetkinlik değişkeninin farklı değişkenlerle ele alındığı görülmüş olup (Boling, Barry, Kotchick & Lowry, 2011; Connolly, 1989; Sumi, 2011; Torres, Cardelle-Elawar, Mena & Sanchez, 2003) sosyal-kültürel etkinliklere katılıp-katılmama değişkenine göre ele alınan her hangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Sosyal bir varlık olan insanın sağlıklı bir şekilde sosyalleşmesine katkı sunan faktörlerden birinin de sosyal-kültürel etkinlikler olduğu düşünülmektedir. Sosyal kültürel etkinlikler aracılığıyla öğrenciler sosyal becerilerini ve yeterliliklerini değerlendirme imkanı bulabilirler. Bu bağlamda da sosyal yetkinlik algılarıyla ilgi çıkarımlarda bulunarak bu yönlerini geliştirme çabası içinde olabilirler. Sosyal-kültürel etkinliklerin öğrencilerin kişilerarası ilişkileri ve iletişimleri başta olmak üzere sosyalleşmeleri, sosyal gelişimleri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda da öğrencilerin sosyalleşme, sosyal gelişimleri üzerinde sosyal-kültürel etkinliklerin pozitif bir etkiye sahip olduğu ve sosyal-kültürel etkinliklere katılmanın öğrencilerin sosyal yetkinlik algılarını olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlarda bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Bu araştırma bağlamında aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur.

-Bu çalışma Erzincan il merkezinde eğitim-öğretime devam eden lise öğrencileri ile sınırlıdır. Bu yüzden elde edilen sonuçlar ancak benzer gruplara genellenebilir.

-Benzer bir çalışmada algılanan sosyal yetkinlikle ilgili farklı değişkenler incelenebilir.

-Benzer bir çalışma farklı araştırma grupları ile yürütülebilir.

-Bu araştırma sonucunda, lise öğrencilerinin algılanan sosyal yetkinlik puanlarının algılanan anne-baba tutumlarına, kardeş durumuna, yaşamın büyük bölümünün geçirildiği yere ve sosyal-kültürel etkinliklere katılma durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur.

Lise Öğrencilerinin Algılanan Sosyal Yetkinlik Puanlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi

Bu bağlamda gerekli koruyucu ve iyileştirici ruh sağlığı çalışmalarına yer verilebilir. Bu çalışmalar algılanan sosyal yetkinlik bağlamında anne-babaların tutumlarını gözden geçirmeye, farkındalık oluşturmaya yönelik, kardeş yokluğunun, yaşamın büyük bölümünü kırsal yaşam alanında geçirmenin ve sosyal-kültürel etkinliklere katılmamanın dezavantajlarının etkisini ortadan kaldırmaya ya da azaltmaya yönelik olabilir.

KAYNAKÇA

- Bacanlı, H. (2012). *Sosyal beceri eğitimi. (4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.*
- Boling, M. W., Barry, C. M., Kotchick, B. A., & Lowry, J. (2011). *Relations among early adolescents'parent-adolescent attachment, perceived social competence, and friendship quality. Psychological Reports, 109(6), 819-841.*
- Büyükoztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.*
- Can, A. (2013). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.*
- Coleman, P. K. (2003). *Perceptions of parent-child attachment, social self-efficacy, and peer relationships in middle childhood. Infant and Child Development, 12,351-368.*
- Connolly, J. (1989). *Social self-efficacy in adolescence: Relations with self-concept, social adjustment, and mental health. Canadian Journal of Behavioural Science, 21(3), 258-269.*
- Çelikkaleli, Ö. (2014). *Ergenlerde bilişsel esneklik ile akademik, sosyal ve duygusal yetkinlik inançları arasındaki ilişki. Eğitim ve Bilim, 39(176), 347-354.*
- Erözkan, A. (2013). *İletişim becerileri ve kişilerarası problem çözme becerilerinin sosyal yetkinliğe etkisi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri.13(2), 731-745.*
- Ferris, G. R., Perrewé, P. L., & Douglas, C. (2002). *Social effectiveness in organizations: Construct validity and research directions. Journal of Leadership & Organizational Studies, 9(1), 49-63.*
- Ford, M. E. (1982). *Social cognition and social competence in adolescence. Developmental Psychology, 18(3), 323-340.*
- Gedvilienė, G. (2014). *The case of Lithuania and Belgium: Teachers and students' social competence. European Scientific Journal. 10(13),181-294.*
- Giromini, L., de Campora, G., Brusadelli, E., D'Onofrio, E., Zennaro, A., Zavattini, G. C., & Lang, M. (2016). *Validity and reliability of the interpersonal competence questionnaire: Empirical evidence from an Italian study. Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 38,113-123.*
- Gresham, F. M., Sugai, G., & Horner, R. H. (2001). *Interpreting outcomes of social skills training for students with high-incidence disabilities. Exceptional Children, 67(3), 331-344.*
- Karahan, T. F., Sardoğan, M. E., Özkamalı, E., & Menteş, Ö. (2006). *Lise öğrencilerinde sosyal yetkinlik beklentisi ve otomatik düşüncelerin, yaşanan sosyal birim ve cinsiyet açısından incelenmesi. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 3(26), 35-45.*
- Kaşık, D. Z. (2009). *Ergenlerde karar verme stilleri ve algılanan sosyal destek düzeylerinin sosyal yetkinlik beklentisi ve bazı değişkenler açısından incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.*
- Koparan, Ş., Öztürk, F., Özkılıç, R., & Şenışık, Y. (2009). *An investigation of social self-efficacy expectations and assertiveness in multi-program high school students. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 1(1), 623-629.*
- Lianos, P. G. (2015). *Parenting and social competence in school: The role of preadolescents' personality traits. Journal of Adolescence, 41,109-120.*
- Lin, Y. C., & Yawkey, T. (2014). *Parents' play beliefs and the relationship to children's social competence. Education, 135(1), 107-114.*
- Márquez, P. G. O., Martín, R. P., & Brackett, M. A. (2006). *Relating emotional intelligence to social competence and academic achievement in high school students. Psicothema, 18,118-123.*

Rose-Krasnor, L. (1997). *The nature of social competence: A theoretical review. Social Development, 6(1), 111-135.*

Saltalı, N. D., & Arslan, E. (2012). *Parent's attitudes as a predictor of preschoolers' social competence and introverted behavior. Elementary Education Online, 11(3), 729-737.*

Sarıçam, H., Akın, A., Akın, Ü., & Çardak, M. (2013). *Algılanan sosyal yetkinlik ölçeğinin türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. The Journal of Academic Social Science Studies.6(3), 591-600.*

Shujja, S., Malik, F., & Khan, N. (2015). *Social competence scale for adolescents (SCSA): Development and validation within cultural perspective. Journal of Behavioural Sciences, 25(1), 59-77.*

Sumi, K. (2011). *Relations of social problem solving with interpersonal competence in Japanese students. Psychological Reports, 109(3), 976-982.*

Ten Dam, G., & Volman, M. (2007). *Educating for adulthood or for citizenship: Social competence as an educational goal. European Journal of Education, 42(2), 281-298.*

Torres, M. V. T., Cardelle-Elawar, M., Mena, M. J. B., & Sanchez, A. M. M. (2003). *Social background, gender and self-reported social competence in 11-and 12-year-old Andalusian children. Electronic Journal of Research in Educational Psychology, 1(2), 38-56.*

Traş, Z., & Arslan, E. (2013). *Ergenlerde sosyal yetkinliğin, algılanan sosyal destek açısından incelenmesi. İlköğretim Online, 12(4), 1133-1140.*

Yalçın, D. A. (2009). *Sosyal yetkinlik ve davranış değerlendirme ölçeği'nin psikometrik değerlendirmesi, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.*

Zhang, F., You, Z., Fan, C., Gao, C., Cohen, R., Hsueh, Y., & Zhou, Z. (2014). *Friendship quality, social preference, proximity prestige, and self-perceived social competence: Interactive influences on children's loneliness. Journal of School Psychology, 52(5), 511-526.*

Zsolnai, A. (2002). *Relationship between children's social competence, learning motivation and school achievement. Educational Psychology, 22(3), 317-329.*

ÜLEŞTİRME SIFATLARI MI, ÜLEŞTİRME ZARFLARI MI?

ARE THESE DİSTRİBUTİVE ADJECTİVES OR DİSTRİBUTİVE ADVERBS?

Faruk GÜRBÜZ¹

ÖZET: Birer, ikişer; yarımsar, azar, çoğar ve bunların tekrarlanmış şekilleri olan birer birer, ikişer ikişer; yarımsar yarımsar, azar azar ve çoğar çoğar kelimeleri, ülkemizde ilk, orta ve yükseköğretimde “üleştirme sıfatları” olarak öğretilmektedir. Çünkü taradığımız bütün bilimsel yayınlarda bu kelimelerin sıfat olduğu istikametinde bir görüş birliği vardır. Oysa biz bu kelimelerin zarf olduğu kanaatini taşımaktayız. Bu sebeple, bu çalışmada üzerinde uzlaşmış bir yanlışlığı tartıştık. Bu makalede, üleştirme sayı sıfatları diye adlandırılan kelimelerin zarf oldukları yönündeki mütalaalarımızı bulacaksınız.

Anahtar sözcükler: Ad, sıfat, zarf, fiil, filimsi, gösterge, varlık.

ABSTRACT: One by one, by twos; half and half, bit by bit, profusely and their reduplication forms are taught as adjectives in all the schools of our country. Of all the scientific publications we scan there is a consensus for that they were distributive adjectives. But we beleive that those words are adverbs. Therefore; in this study we discussed a mistake which was previously agreed. In this article you will find our views that they are not distributive adjectives but they are distributive adverbs.

Keywords: Noun, adjective, adverb, verb, gerundial, sign, existence.

1. GİRİŞ

Evrendeki soyut ve somut varlıkları karşılayan, onlara işaret eden kelimelere ad; o varlıkların özelliklerini karşılayan ve onlara işaret eden kelimelere ise sıfat demektediriz. Yani ad, bir varlığın bütününe gösteren bir gösterge iken sıfat, o varlığın herhangi bir özelliğini gösteren bir göstergedir. Başka ve daha açık bir ifadeyle ad varlığı, sıfat o varlığın vasıflarını göstermektedir. Bu sebeple ad ayrı, sıfat ayrı bir terim olarak mütalaa edilmelidir. Sıfatlar, her ne kadar “Vasıf isimleridir.” (Ergin, 1990, s. 292) şeklinde tanımlansalar da bu ve buna benzer tanımlardan ‘Sıfatların adlardan hiçbir farkı yoktur, ad=sıfat’ şeklinde bir hüküm çıkarılmamalıdır. Çünkü adların fonksiyonları başka, sıfatlarınki başkadır. Biri varlığı gösterirken; öteki, varlığın niteliğini göstermektedir. İsim ve sıfat, gösterge olmaları bakımından aynıdırlar; fakat farklı göndermeleri göstermeleri bakımından da farklıdırlar. Varlıklar asıl, sıfatlar uydudur; yani sıfatlar, vasıfladıkları varlıklara tâbidirler. Nitekim Uralgiray (1986) sıfatı, “Metbû’unu yani mevsûfunu yeni bir mana ile tamamlayan, müştak veya müştakla müevvel tâbi, uydu bir kelime demektir.” (s. II/679) şeklinde tanımlar. Bu tanıma göre varlığın mevsuf/vasıflanan, sıfatın da vasıflayan olduğu anlaşılır.

Tabiattaki varlıkların, sıfatlarıyla birlikte oldukları açık bir gerçektir. Mesela kırmızı gül, kırmızılığı ile birliktedir. Gül asıl, kırmızılık ise vasıf, yani özelliştir. Dolayısıyla gülü gösteren işitme dili göstergesine isim, onun kırmızı vasfını gösteren işitme dili göstergesine ise sıfat demektediriz.

Dil bilgisi kitaplarında sıfatlar, niteleme ve belirtme sıfatları diye genellikle, iki kısımda incelenmişlerdir. Varlıkların hâllerini, biçim ve renklerini gösteren kelimelere niteleme sıfatları; varlıkları sayılarla ve işaretlerle belirten kelimelere de belirtme sıfatları denmiştir. Mesela

¹ Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

niteleme sıfatları, “Varlıkları niteleyen, yani onların nasıl olduklarını gösteren sıfatlara **niteleme sıfatları** denir.” (Ediskun, 2010, s. 133) şeklinde tanımlanırken belirtme sıfatları, “Varlıkları **işaret, sayı, belirsizlik, soru** yoluyla belirten sıfatlara **belirtme sıfatları** denir.” (Ediskun, 2010, s. 133) şeklinde tanımlanmıştır. Oysa dikkatle bakıldığında görülür ki niteleme sıfatları da dâhil, bütün sıfat çeşitleri varlıklardaki belirtileri ve nitelikleri göstererek belirtme yaparlar ve belirtmek suretiyle de bir varlığın ötekinden ayrı olduğunu dile getirirler. Bütün sıfatların en temel fonksiyonları budur.

Sıfatlar sayesinde ki kendimizi, çeşitli geometrik çizgilerle ayrılmış analitik bir dünyada buluruz. Gerçekten de her sıfat, bir bakıma bir varlığı diğerinden ayıran geometrik bir çizgi, bir maddeyi ötekinden ayıran ayırt edici bir özellik gibi görünmektedir. Mesela **temiz** ev, **uzun** değnek, **kara** toprak öbeklerinde temiz sıfatı evi kirlisinden; uzun sıfatı değneği kısasından; kara sıfatı toprağı diğer renklilerinden ayırt ederek belirtmişlerdir. Dolayısıyla daha analitik ve mantıklı terimler oluşturmak gerekirse niteleme sıfatlarına varlıklardaki hâl, renk ve biçimleri göstererek belirten; sayı sıfatlarına varlıkların sayılarını göstererek belirten; belgisiz sıfatlara yarım veya yarı belirten sıfatlar denmesi gerekir. Çünkü bütün sıfatlar, evrendeki birçok geometrik çizgi ve şekiller gibi varlıkları birbirlerinden ayırt etmeye ve belirlemeye yönelik bir vazife üstlenmişlerdir.

Soru sıfatları diye adlandırılan kelimelere gelince onlar, ayrı bir makale çalışmasını gerektirmektedir. Biz soruların sıfat oldukları görüşünde değiliz. Bunlardan mı, mi, mu, mü? şeklinde olanları edattır. Mesela “mi” soru edatını Ediskun (2010), “Mi Soru Edatı:” (s. 296) başlığı altında inceler; ancak “mı” soru edatına “İsimlerin soru şeklini yapan ektir.” (İlker vd., 1993, s. 50) diyenler de vardır. Bizce soruların ötekileri ise soru cümleleridirler. Çünkü bir meramı tam olarak anlatmaktadırlar. Bu yönleriyle cümledirler. Daha kısa bir ifadeyle bunlar sorudurlar. Bu mevzuyu burada tartışmak konuyu dağıtmak olarak algılansa da, yine de yanlış anlaşılma ve anlatılmı ve anlatılmı olan bu konuya değinmeden geçmek istemedik. Çünkü bu mevzu, çalışmamızın özü ile alakalı olmasa bile teferruatıyla alakalıdır.

Soru sıfatlarını Ediskun (2010), “Varlıkların durumlarını, yerlerini, sayılarını soru yoluyla belirten sıfatlardır.” (s. 143) şeklinde tanımlamış. Oysa Arap dilcileri bu kelimelere *soru isimleri (esmau'l istifham)* demiş ve bu ad altında onları incelemişlerdir. Mesela soru isimleri için El-Ğelâyîni (1996), *onlarla bir şeylerin bilinmesi istenir.* (s. I/139) demektedir. Doğru olan da bizim kanaatimizce budur. Dikkat edilirse ‘kırmızı’, ‘eğri’, ‘acı’ gibi kelimeler bir ismin önüne getirilmeden de söylenseler, varlıkların niteliklerini gösterdikleri hemen anlaşılır; yani ad değil, nitelik adları oldukları hemen fark edilir. Bu sebeple de onlara tek başlarına kullanılsalar bile sıfat demek mümkündür; ancak Kaç?, Hangi?, Nasıl?, Ne? Nerede? şeklindeki soruların, tek başlarına söylendiklerinde sıfat olmadıkları, varlıkların niteliklerini belirtip gösteremedikleri hemen anlaşılır. Bu soruların, sordukları şeylere göre zarf, sıfat, isim, nitelik, sayı ve yer soranlar vs. şeklinde adlandırılmaları gerekir. Mesela “Kaç gün” soru cümlesinde ‘kaç’, sayı sıfatını sormuşken, “Nasıl geldi?” cümlesinde ‘nasıl’, fiilin zarfını, yani durumunu, hâlini sormuştur. Hülasa soru kelimesi, “soru sıfatı”, “soru zarfı” ve “soru zamiri” şeklindeki tamlamalarda tamlayan görevinde kullanıldığında herkese, özellikle de öğrencilere yanlış ihsaslar vermektedir. Çoğu öğrenci, bu tamlamaları bu şekilde duyunca, bunların bizatihi zarf, sıfat ve zamir olduklarını sanmaktadırlar. Oysa bu kelimelerin varlıkların niteliklerini göstermek ve onların belirtilerini, yani ayırt edici özelliklerini göstermek gibi bir fonksiyonları yoktur; bu kelimeler sorudurlar; belirtmezler, ayırt etmezler; muhataplarından belirtilerin, farkların ve sıfatların söylenmesini isterler. Mesela muhatabına, “Nasıl bir kitap istiyorsun” diye soran kimse “Nasıl” sorusuyla hiçbir şeyi belirtmez; yalnızca muhatabından kitabın belirtilmesini, kitabın sıfatının ve özelliklerinin söylenmesini ister.

Üleştirme Sıfatları mı, Üleştirme Zarfları mı?

Artık bu mütalaalardan sonra bir dil göstergesi anlamındaki sıfatların adlarla alakalı olduklarını, onları belirtip diğerlerinden ayırt ettiklerini kesinlikle söyleyebiliriz. Gerçekte ve tasavvurdaki bütün soyut ve somut varlıkların özellikleri vardır. Varlıkların bu özelliklerini göstererek onları diğerlerinden ayırt eden, tam veya yarı belirten her kelime veya göstergeye sıfat demektedir. Evrende işler, oluşlar ve hareketler de vardır. Varlıkları birbirlerinden ayırt edip belirten özellikler, yani sıfatlar olduğu gibi, hareketleri, fiil ve oluşları da birbirlerinden ayırt edip belirten özellikler ve sıfatlar vardır. Ne var ki aynı işleri yapmalarına rağmen, fiilleri birbirlerinden ayırt eden özellikleri karşılayan kelimelere sıfat değil, zarf demektedir. Daha arı bir Türkçe terim olsun diye zarflara belirteç de denmektedir. Gencan (2001), bu kelimeleri böyle terimleştirenlerdendir. Oysa bu adlandırma problemlidir. Çünkü sıfatlar da belirtmektedirler. Bu yönüyle onlara da belirteç denilmesi gerekir. İşte göstermek ve belirtmek fonksiyonları bakımından ortak olmalarına rağmen “Sıfatlar da neticede ‘ad’dır.” demekten nasıl sakındysak, göstermek ve belirtmek yönleriyle ortak olmalarından ötürü zarflara da sıfat demekten sakındık. Çünkü zarf da sıfat da belirtir ve ayırt ederler; ancak biri varlıkları birbirlerinden ayırt edip belirtirken, öteki fiilleri birbirlerinden ayırt edip belirtirler. Bir başka ifadeyle zarflar fiillerde, fiilimsilerde, sıfatlarda ve zarflardaki ayırt edici özellikleri, farkları gösteren kelimeler veya göstergelerdir denebilir.

Sıfatlar zarf olarak kullanılabilirler; ancak onların temel vazifeleri eşyayı birbirlerinden ayırt etmek, varlıkları vasıflamaktır. Mesela **eğri** sıfatını hem bir varlıkta, hem de bir fiilde bulunan niteliği göstermek için kullanmak mümkündür. Eğri, “eğri çubuk” dendiğinde varlıkta bulunan bir niteliği, “Eğri konuştu.” dendiğinde fiildeki niteliği gösterir; ancak eğri, varlıklarla ilişkilendirildiği zaman gerçek görevinde kullanılmış, fiille ilişkilendirildiğinde ise asıl görevi olan sıfat görevinde kullanılmamış olur; yani ona asıl görevinden başka geçici bir görev yüklenmiş olur. Daha başka bir ifadeyle, “Eğri konuştu.” cümlesindeki eğri, geçici olarak zarf görevi üstlenmiştir.

Kelimeler kullanımlarla temel, yan ve mecaz gibi farklı anlamlara atanabildikleri gibi farklı görevlere de atanabilirler; fakat kelimelerin temel anlamları daima belli olduğu gibi temel görevleri de bellidir. Mesela kadın, “O kadın, kadın kadındır.” şeklindeki bir cümlede sıfat olarak kullanıldığında, bu kelimenin aslen ad olduğu, fakat bu bağlamda sıfat olarak kullanıldığı her dilbilimci tarafından bilinir. Bu örnekte olduğu gibi bir dil sistemi içinde hangi kelimenin aslen sıfat, hangisinin de aslen zarf olduğu bilinir. Bu mevzuyla alakalı olarak Ediskun (2010), “İsim soyundan kelimeler ya da kelime öbekleri, ulaçlar ya da ulaç öbekleri, edatlar ya da edat öbekleri, cümlelerde zarf görevinde bulunabilirler. Bununla birlikte sayıları az olsa da **asıl zarf** diyebileceğimiz kelimeler de vardır; bunlar, yalnızca zarf olarak kullanılabilirler: **En** (parlak ışık) - **erken** (yat-) - **geç** (kalk-) – elbette (okuyacağız) ... vb.” (s. 273) şeklinde bir bilgi vermektedir. İşte biz de üleştirme ifade eden “birer”, “ikişer”, “teker teker”, “azar azar”, “onar”, “altışar” gibi kelimelerin “asıl zarf” oldukları kanaatini taşımaktayız. Bu kelimelerin sıfat olamayacaklarını ve hatta sıfat gibi de kullanılamayacaklarını düşünmekteyiz.

Ne var ki bu kelimelere, ulaşabildiğimiz bilimsel yayınlar içinde “üleştirme zarfı” diyen bir tek bilim insanına tesadüf edemedik; aksine pek saygı değer ve kıymetli çalışmalarıyla temayüz etmiş bilim insanlarının, bu kelimelere “üleştirme sıfatları” dediklerine şahit olduk. Bu kadar yetkin insanı karşımıza alıp onların bu konuda yanıldıklarını, ciddi bir mevzuyu dikkatlerinden kaçırdıklarını söylemek elbette zordur; ama bir bilim insanı olarak dikkatten kaçmış ve sonra da doğru bilgi diye yerleşmiş yanlışlıkları tespit ve ilan etmek, o hatalar çok yetkin ve sahalarında otoriter kimselerden zuhur etmiş olsalar bile, onları tespit edip düzeltmek gibi bir sorumlüğümüz da vardır.

1. Sıfatlar

Çeşitli kaynaklarda sıfatların birbirlerine aşağı yukarı yakın ve benzer tanımlarına rastlamaktayız. Arapçadan alınma bir kelimeyi öz Türkçe yapmak gayretinden olmalı, *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlükte*, sıfatın mutad tanımı yapıldıktan sonra onun “ön ad” (Akalin, 2011, s. 2088) şeklinde terimleştirildiğini görmekteyiz. Hiç şüphesiz “önad” terimi sıfatı tam karşılayamamaktadır. Bu terimin sıfatı tam karşılayamaması bir yana, onu yanlış da tanıtmaktadır. Çünkü sıfatlar ad değildir. Adlar varlıkları gösterirken sıfatlar nitelikleri, eşyadaki ayırt edici özellikleri gösterirler. Sıfatlara önad denmesi, sıfatların Türkçenin grup söz dizilişindeki konumları sebebiyledir. Çünkü sıfatlar, söz dizilişinde adların önünde bulunurlar. “**Kırmızı** çorap” tamlamasında olduğu gibi. Ne var ki “Sıfat tamlamalarında sıfat ve isim öğelerinin yerleri değişebilir. ‘Bu, bir hardal sarılığıydı, ağır ağır akan bulaşan’ (Emine Işınsu).” (Doğan, 2012, s. 33) örneğinde olduğu gibi. Böyle durumlarda da sıfatlar “sonad”lar diye mi adlandırılmalı? Gönderge ve gösterge ilişkisi istikametinden sormak gerekirse, “sıcak demir” sıfat tamlamasında sıcaklık demirin önünde midir, sonunda mı? “Mavi deniz” tamlamasında mavilik denizin neresindedir? Demek ki belli bir dilin söz dizimi esas alınarak sıfatlara önad demenin problem çıkaracağı açıktır. Özellikle de Arapça gibi Türkçe söz dizilişlerine ters dizilişlere sahip dilleri öğrenenler için bu kabil terimleştirme, evrensellik bakımından hiçbir önem arz etmeyecek, mahallî kalacaktır.

Sıfat Arapçada “v-s-f” kökünden türemiş bir kelimedir. *El-vasfu*, bir şeyin şekli, şeması, süsü, yani özelliği ile anılması demektir. *Es-Sifetu/sıfat* ise, bir şeyin üzerinde/içinde bulunduğu hâl, şekil ve vasıflar/özellikler anlamındadır. (El-isfehânî, 1998, s. 540). Sıfatı, “Bir varlığı vasıflayan veya belirleyen kelimeye *sıfat* (adjectif) diyoruz.” (Banguoğlu, 1974, s. 341) şeklinde tanımlamak da mümkündür; ancak bu tanımda ciddi ve ince bir yanlışlık sezilmekteyiz. Dil bilgisi terimlerinin tanımı yapılırken evren ve dil arasındaki çizgi daima gözetilmelidir. Dili, evrenin, başka bir ifadeyle, gerçek ve tasavvurun insan sesinden oluşmuş sembollere dönüştürülmüş şekli olarak algıladığımızda, yukarıdaki tanımı “Bir varlığın vasıflarını gösteren veya bir varlığın vasıflarına işaret eden göstergelerdir şeklinde değiştirmemiz gerekecektir. Çünkü sıfat olan kelimeler bizatihi varlıkları vasıflamazlar, varlıktaki vasıfları gösterirler. Bu yüzden Ergin’in (1990) “Sıfatlar vasıf isimleridir.” (s. 292) şeklindeki tanımı daha yerinde görünmektedir. Çünkü bu ifade, “kelimeler vasıf göstergeleridir.” anlamını taşımaktadır.

Korkmaz (2009) sıfatları, “Türkiye Türkçesinde çok geniş bir yeri olan sıfatlar, adlardan önce gelerek, onları niteleyen, nasıl olduklarını gösteren veya çeşitli yönlerden belirten sözlerdir.” (s. 333) şeklinde tanımlıyor. Tanımda yukarıda ifade edildiği gibi bir kusur söz konusu değilse de “Türkiye Türkçesinde çok geniş bir yeri olan” ifadesi yanlış bir tahsis ihsas etmektedir. Çünkü bugün, bir dilden başka bir dile yapılmış sözlüklerde bir dilin sıfatlarının, öteki bir dilin sıfatlarıyla bütünüyle karşılanmış olduğuna şahit olmaktayız. Üstelik Korkmaz, bu istikamette istatistikî bir ilmi çalışma da ileri sürmemektedir. Biz sıfatların diğer Türkçelerde de diğer dillerde de aşağı yukarı aynı genişlikte olduğu kanaatinde olduğumuzu söylemek istiyoruz. Yine “adların önüne gelerek” ifadesinden Korkmaz’ın sıfatı, Türkçenin normal söz dizimini esas alarak tanımladığını anlamaktayız.

Gencan da (2001) sıfatı, “Varlıkları niteleyen ya da belirten sözcüklere SIFAT denir” (s. 197) şeklinde tanımlamakla Banguoğlu’yla (1974, s. 341) aynı noktada birleşmişlerdir. Malumdur ki insan sesinden oluşmuş birer gösterge ve kelime olarak sıfatlar, varlıkları bizatihi nitelemez ve belirtmezler; varlıklardaki nitelik ve belirtileri gösterir, onlara işaret ederler. Seslendirildikleri vakit onları hatırlatır, onları zihinlerde canlandırır, onları insan muhayyilesine davet ederler. Ediskun (2010), sıfatları “Varlıkları niteleyen ya da belirten kelimelere **sıfat** denir. Mavi **gök**, beyaz **bulutlar**, çalışkan **çocuk**, bu **kitap**, birinci **sınıf**, bir milyon **insan**, altışar

Üleştirme Sıfatları mı, Üleştirme Zarfları mı?

elma...” (s. 132) şeklinde örnekler vererek tanımlamış. Gencan ve Banguoğlu'nun tanımları için söylediklerimiz Ediskun için de geçerlidir. Varlıkları niteleyen değil, varlıklardaki nitelikleri gösteren kelimeler demeliydi.

Sıfatlar hakkında yapılmış bu tanım ve mütalaaları sergiledikten sonra artık şunu söyleyebiliriz. Gerçek hayatta, yani tabiatta nitelikler, vasıflar ve özellikler eşya ile birlikte bulunur; yani “kırmızı gülde” kırmızılık gül ile, “mavi denizde” mavilik denizle birlikte. Bu somut gerçek göstermektedir ki sıfatlar varlıklarla alakalı, varlıklarla bitişik, varlıklara yapışık, varlıklara tâbi bir hâledirler. O hâlde bir kelimenin sıfat olabilmesi için o kelimenin herhangi bir varlığın niteliklerinden birini göstermesi gerekir. Yani bir fiilin, fiilimsinin veya bir niteliğin niteliğini göstermemesi gerekir. İşte “üleştirme sıfatları” diye adlandırılan “birer, ikişer, üçer,” gibi kelimeler veya daha özel dilbilim terimiyle söylemek gerekirse göstergeler, bizce hiçbir varlığın sıfatını, niteliğini ve özelliğini göstermemektedirler. Tam aksine üleştirme, paylaşırma, bölme ve dağıtma işlerinin nasıllığına işaret etmektedirler. Bu fonksiyonları itibarıyla de zarfturlar, yani bu kelimeler, fiiller ve fiilimsilerle alakalıdır.

2. Zarflar

Zarfların da, dikkatlice bakıldığında, sıfatlar gibi belirtme, ayırt etme ve sınırlama gibi vazifeler üstlenmiş oldukları görülür. Bu yüzden bazı dilbilgisi kitaplarında bu kelimelere belirteç denmiştir. Zarf, Arapçadan alınma bir kelimedir ve *el-viau*, yani *kap* (El-Fîrûzâbâdî, 2009, s. 824) anlamına gelir. El-Cevherî de (2009) bu kelimeyi *Ez-Zarfu*, *el-viau*, yani *kap* demektir. *Dilbilimcilerin terminolojisindeki zaman ve mekân zarfları bu kelimedendir.* (s. 718) şeklinde açıklamaktadır. Kelimenin bu temel anlamı, onun terim anlamını daha açık bir hâle getirmektedir. Kap nasıl içindekini sınırlıyorsa, zarflar da alakalı oldukları işleri, oluşları, hareket ve sıfatları ve hatta zarfları sınırlamakta ve böylece onları belirgin hâle getirmektedirler. Nitekim Türkçedeki mektup zarfı da böyledir.

Banguoğlu (1974) zarfı, “Fiillerin ve sıfatların önüne gelerek anlattıkları kılış, oluş veya vasıfları açıklayan, ya da değiştiren kelimelere *zarf* (adverbe) deriz.” (s. 371) dedikten sonra “*geç kalmak yalnız yaşamak içeri girmek fazla konuşmak pek çirkin sade güzel koyu yeşil az tuzlu*” (s. 371) gibi örnekler vermiştir. Tabii bu tanım, efradını câmi, ağıyarına mani bir tanım değildir. Çünkü bu tanımda zarfların, fiilimsi ve zarfları da belirttiklerine dikkat çekilmemiştir.

Korkmaz (2009) zarfları, “Zarflar fiillerden, sıfat-fiillerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelerek onları zaman, yer, yön, nitelik, durum azlık-çokluk bildirme, pekiştirme ve sorma gibi, çeşitli yönlerden etkileyip, değiştirerek, anlamlarını daha belirgin duruma getiren sözlerdir.” (s. 451) şeklinde tanımlarken, tanımına zarfların sıfatlarla olan alakasını almamıştır; ama neticede hem Banguoğlu'nun hem Korkmaz'ın tanımlarında zarfların ne olduğu gayet açıktır. Bu açıklığa rağmen, aslında üleştirme zarfları olan “birer”, “ikişer”, “çoğar”, “azar” kelimeleri maalesef bütün öğretim kademelerimizde hâlâ üleştirme sıfatları diye öğretilmektedir.

3. Üleştirme Sıfatları

Bu kelimeler genellikle, ‘varlıkların eşitçe dağıtıldığı bildiren sıfatlar’ diye tanımlanır. Bizimse ‘asıl zarflar’ olarak düşündüğümüz bu kelimeler, daha ilköğretimden itibaren ‘üleştirme sayı sıfatları’ olarak öğretilmeye başlanmış. Mesela Kurt (1998) tarafından yazılmış *Dilbilgisi İlköğretim 6* adlı kitapta bu zarflar, “Üleştirme Sayı Sıfatları” (s. 65) başlığı altında “Varlıkların eşit olarak bölündüğünü, paylaştığını belirten sayılara **üleştirme sayı sıfatı** denir. Üleştirme sayı sıfatı, asıl sayı sıfatına **-er** eki getirilerek yapılır.” şeklinde tanımlanmış, sonra da “**birer** ekmek, **beşer** kalem, **ikişer** gazete.” (s. 65) şeklinde örnekler verilmiştir.

Her şeyden önce bu tanımda matematiksel bir yanlışlık vardır; çünkü paylaşırma ifade eden birer, ikişer, üçer vs. kelimeleri matematikte sayı olarak kabul edilmez. Sonlarına **+ar**, **+er**, **+(ş)ar**, **+(ş)er** eklerini almış bu kelimeler bir sayı değil, matematiksel bir işlem bildirmektedirler. Yani çok olan nesnelerin bölme işlemine tabi tutulduklarını anlatırlar; varlıkların sayılarını belirtmezler. Mesela “beşer ceviz” ifadesi, birçok cevizin birkaç kimseye beş sayısı miktarınca dağıtıldığını ifade eder. Kurt (1998) tanımında “Varlıkların eşit olarak bölündüğünü, paylaşıldığını belirten sayılara **üleştirme sayı sıfatı** denir.” derken dolaylı olarak “birer”, “beşer” ve “ikişer” kelimelerinin sayı olduğunu söylemiş oluyor. Oysa temel matematik bilgilerimizi yokladığımızda anlaşılır ki üleştirme sayısı yok, üleştirme işlemi vardır. Tabii bu işlem her zaman bölme olmaz; bu kelimeler üçer üçer say dendiğinde toplama; üçer üçer al dendiğinde çıkarma; üçer üçer dağıt dendiğinde bölme; üçer üçer ayır dendiğinde gruplaştırma anlamlarını ifade ederler. Özetle bu kelimeler sayı değil, işlem bildirirler.

Orta öğretimde de durum aynıdır. Gencan (1992), *Dilbilgisi Lise I. II. III.*, adlı kitabında bu kelimeleri sayı sıfatları alt başlığında “Üleştirme sayıları” (s. 93) adı altında inceler ve “Varlıkların eşit bölümlere ayrıldığını belirten sıfatlardır.” (s. 93) der ve “Üçer kitap, yedişer defter, on ikişer kalem almak için beş yüz elli sekizer kuruş verdik.” (s. 93) şeklinde örneklemeler yapar.

Görüldüğü gibi Gencan (1992) bu kelimelere, onları her ne kadar *sayı sıfatları* alt başlığında incelese de onlara *üleştirme sayıları* demektedir. Bu konuda Kurt hakkında söylediklerimiz Gencan için de geçerlidir. Çünkü birer, ikişer gibi kelimelerin sayı değil, işlem ifade ettikleri gayet açıktır. Üstelik bu kelimeler sıfat da değildirler. Çünkü bunlar varlıklarla alakalı değil, işlemlerle, oluşlarla, hareketlerle alakalıdır. Nitekim Gencan’ın (1992) “Varlıkların eşit bölümlere ayrıldığını belirten sıfatlardır.” (s. 93) ifadesinden de bu kelimelerin fiillerle alakalı olduğu anlaşılabilir. Çünkü Gencan burada “ayrıldığını belirten” ifadesini kullanıyor. Şayet bir kelime ayrılmayı belirtiyorsa, varlığı değil, bir isim fiili belirtiyor demektir.

Ercilasun ve Karahan (t.y.) bu kelimeleri, *Liseler İçin Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Türk Dili ve Edebiyatı Türk Dili 3*, adlı kitaplarında “Sayı sıfatları, paylaşırma ve dağıtma bildirir.” (s. 52) şeklindeki bir başlık altında incelemişler ve “*onar (koyun), altışar (elma), yüzer (lira)*” (s. 52) daha sonra da “Bu sıfatların yapısında bulunan ‘-ar, -er, -şar, -şer’ ekine, isimden isim yapma ekidir.” (s. 52) şeklinde bir uyarıda bulunmuşlardır. Sıfatlar isim soylu kelimeler olarak kabul edildikleri için bu eke isimden isim yapma eki denebilirse de biz daha analitik bir adlandırma olması bakımından bu ekleri sıfattan zarf yapan ekler diye adlandırmayı daha isabetli bulmaktayız. Ayrıca, Ercilasun ve Karahan’ın (t.y.), “Sayı sıfatları paylaşırma ve dağıtma bildirirler.” ifadelerinin yanlış bir önerme olduğunu da söylemeliyiz. Çünkü sayı sıfatları bir, iki, üç ... dır. Bunlar paylaşırma ve dağıtma bildirmezler. Paylaşırmayı, birer, ikişer, üçer zarfları bildirirler. “Paylaşırma” ve “dağıtma” birer fiilimsi ise onları bildiren, tanıtan, belirten kelimelerin de sıfat değil zarf olmaları gerekir.

Maalesef liselerde bu yanlış bilgi, doğrudan ve dolaylı olarak hâlâ doğru bir bilgi gibi öğretiliyor. İlker vd.’nin (1993) liseler için yazdıkları *Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Türk Dili ve Edebiyatı Türk Dili 1* adlı ders kitaplarında bizim zarf yapan ekler diye tanımladığımız bu ekler “-ar, -er, -şar, -şer sayı isimlerinden dağıtma ve ayırma ifade eden isimler yapar. Örnekler: on-ar, dokuz-ar, altı-şar, bir-er, üç-er, iki-şer” (s. 39) şeklinde tanımlanır. Bu eklerin sayı isimlerinden isimler yapmadıkları çok açıktır. Çünkü “birer, ikişer, üçer, azar, çoğar, azar azar, çoğar çoğar” gibi kelimelerin isim olmadıkları hepimizin malumudur. Şayet yazarlarımız bu kelimelere isim soylu olduklarından ötürü isim diyor iseler o zaman tartışma başka zemine çekilir; ancak burada kesin olan bir şey vardır ki o da bu kelimelerin zarf olduğudur.

Üleştirme Sıfatları mı, Üleştirme Zarfları mı?

Banguoğlu da (1974) üleştirme zarflarını “Üleme Sayı Sıfatları” (s. 354) başlığı altında inceler “Yine asıl sayılardan *-er* eki ile *üleme sayı sıfatları* (adjectif numéral distributif) yaparız” (s. 354) der ve “*birer tabak dörder kayısı onar kişi yirmi beşer lira*” (s. 354) gibi örnekler verir. Görüldüğü gibi bu yaygın yanlışlık öteden beri gelmektedir. Çünkü üleme bir iş ve işlemdir; sayı değildir. Yine tanımdaki ikinci yanlışlık ise “*-er* eki ile *üleme sayı sıfatları* (adjectif numéral distributif) yaparız.” (s. 354) cümlesinde bulunmaktadır. Halbuki “*+er*” eki ile üleme sayı sıfatları değil üleştirmenin miktarını bildiren üleştirme zarfları yaparız. Çünkü bu sayı üleştirilen varlığı değil, üleştirme işinin sayısını bildirmektedir.

Ergin de (1990) bu zarfları “Üleştirme sayı sıfatları” (s. 296) başlığı altında inceler ve onları “Bunlar nesnelere sayısını grup grup gösteren sıfatlardır. Bir ayırma, bölme, paylaşırma, dağıtma ifade ederler. Asıl sayılardan isimden isim yapma ekleri ile teşkil edilmiş kelimelerdir.” (s. 296) şeklinde tanımlar ve daha sonra da malum ve mutad örnekler verir “*birer*”, “*ikişer*”, “*üçer*” (s. 296) gibi. Bu tanımın da yanlış olduğu gayet açıktır. Bu zarflar nesnelere sayılarını göstermezler, nesnelere dağıtılış, paylaşırılış, çıkarılış, çoğaltılış, bölüştürülüş biçim ve tarzlarını gösterirler. Zaten daha sonra Ergin’in kendisi de (1990) bu kelimeler için onlar “Bir ayırma, bölme, paylaşırma ve dağıtma ifade ederler.” (s. 296) demektedir. Bir kelime şayet, ayırmayı, bölmeyi; paylaşırma ve dağıtmayı ifade ediyorsa, bu kelimeleri belirtiyor demektir. Bu kelimeler fiilimsi olduğuna göre, bu kelimeleri belirten kelimelerin de zarf olmaları gerekmez mi? O halde bu eklerle biz, isimden isim yapma ekleri demektense, isimden zarf yapma ekleri veya sayıların sıfat olduğu gerçeğinden hareketle sıfatlardan zarf yapma ekleri demenin daha doğru olacağına inanmaktayız.

Ediskun (2010) üleştirme zarflarını “Üleştirme Sayı Sıfatları” (s. 135) başlığı altında inceler ve “Üleştirme **sayı sıfatları**, varlıkların eşit bölümlere ayrıldığını bildiren sıfatlardır: **Birer** portakal, **dokuzar** fındık, **ikişer** gün, **altışar** ay, **iki yüzer** ya da **ikişer yüz** lira... vb.” (135) şeklinde de tanımlar. Bu tanımda da yine aynı çelişkiyi görmek mümkündür. Bir kelime varlıkların eşit bölümlere ayrıldığını bildiriyorsa zarf olur. Çünkü varlıkları eşit bölümlere ayırmak bir iştir, işlem ve faaliyettir. Bir işin, bir fiilin veya fiilimsinin nasıl bölüştürüldüğünü bildirmek ve belirlemek görevi, zarfların görevidir.

Gencan (2001) liseler için yazdığı ders kitabından sonraki *Dilbilgisi* adlı kitabında da üleştirme zarflarının hâlâ sıfat olduğu kanaatini taşımaktadır. O bu kelimeleri bu kitabında da “Üleştirme sayıları” (202) başlığı altında inceler ve onları “Varlıkların eşit bölümlere ayrıldığını belirten sıfatlardır.” (202) şeklinde tanımlar. Gencan’ın bu tanımı üzerine mütalaalar yukarıda geçtiği için aynı görüşleri burada tekrarlamak istemiyoruz.

Timurtaş (2005) “*Sıfatlardan yapılanlar*” başlığı altında sıfatlardan yapılan zarflara örnekler verirken “(s. 113) “*Kelime tekrarı ile yapılanlar*” (s. 113) başlığı altında şu örnekleri vermektedir. “tümen tümen: ider nisâr sîm çiçekler tümen tümen ŞD 17-7” (s. 113) “biñ biñ: biñ biñ ola AD 26-3” (s. 114) şeklinde örnekler vermiştir. Bu kelimelerden “bin bin”in sonundaki üleştirme eki “-er”in hafif edildiğini görmekteyiz. Bu kelimelerin fiille alakalı oldukları gayet açıktır. Çünkü ‘Tümen tümen geldiler’ ve ‘Bin bin ayrıldılar’ cümlelerinde tümen tümen ve bin bin ikilemeleri fiillerin nasıl oluştuğunu bildirmektedirler.

Gabain de (2007) *Eski Türkçenin Grameri* adlı eserinde bu kelimelerin sayı olduğunu düşünmüş ve konuyu “Üleştirme Sayıları” (s. 75) başlığı altında incelemiştir. Yani Gabain “birer, ikişer vs.”nin sayı olduğunu düşünmüş. Oysa bu kelimeler sayı değildirler, sonlarına almış oldukları “+ar”, “+er”; “+(ş)ar”, “+(ş)er” ekleriyle üleştirmenin tarzını anlatan zarf olmuşlardır. Nitekim bu ifadelerin işlem bildirdiğine daha önceki ifadelerde yer verildi.

Korkmaz (2009) üleştirme zarflarını çoğu yazarlarımız gibi, “Üleştirme Sıfatları” (s. 391) başlığı altında incelemiştir ve “Üleştirme sıfatları, sayıları bölüştürme yoluyla belirten sıfatlardır.” şeklinde tanımlamıştır. Sonra da “*Ben ve siz geçen yılların elinde birer mahpus gibiyiz.*” (H. E. Adıvar, SE, 57) “*Şimdi yapılacak ilk iş öküz arabasını bırakmak, üçümüze de birer at ve eşyamıza birer mekhar tedarik etmektir.*” (H.E. Adıvar, AG, 57). “*Bir kısım davetliler, yanlarına sekizer, onar kişi getirmişler.*” (R. N. Güntekin EH, 51) “*Bazen bir palaskalı asker, fişek kemerli bazı Lâz başlıklı insanlar ikişer ikişer sırtların üstünde görünüp kayboluyorlardı.*” (H. E. Adıvar, AG, 56) “*Salonu altışar kişi bir masaya oturacak biçimde düzenleyeceksiniz. İki masa birleştirildiğinde de on ikişer kişi oturabilir. Annesi çocuklarının önüne yarımşar simitle birer dilim peynir koydu vb.*” (s. 391-392) şeklinde örnekler vermiştir.

Korkmaz’ın (2009) yukarıdaki tanımı diğer tanımlardan biraz daha analitik gibi gözükmektedir. O, “Üleştirme sıfatları, sayıları bölüştürme yoluyla belirten sıfatlardır.” (s. 391-392) demektedir. Bu tanımdan hem bölünenin hem belirtilenin sayılar olduğu anlaşılabilir. Şayet sayılar belirtiliyorsa belirtilenler sıfat olmuş olur. Sıfatları belirten kelimelere de zarf denir. Bu mantıkla düşününce yine bu kelimelerin zarf olduğu anlaşılıyor. Görüldüğü gibi tanım, esas itibarıyla yanlıştır. Çünkü bu kelimeler sayıları bölüştürme yoluyla belirtmiyor; tam aksine, birden çok varlığın nasıl pay edildiklerini bildiriyorlar. Yani paylaşırma eyleminin zarfı olmuş oluyorlar.

Korkmaz’ın vermiş olduğu örnekler ise şöyle analiz edilebilir: “Birer mahpus” grubu gerçekten ilk bakışta bizlere “birer”in sıfat olduğu intibahı verebilir. Çünkü öğrencilere öğrettiğimiz mutad ve çoğu zaman da aldatıcı sıfat bulma sorularımız vardır. Bu suallerden birisi isme nasıl diye sormaktır. Bu mantıkla, mahpus ismine nasıl sorusu sorulduğunda hemen “birer” diye cevap alınır ve alınan bu cevaba da sıfat denir. Oysa “birer”, dizilişçe her ne kadar ismin önünde ise de anlamca hazfedilmiş “birer birer dağıtılmış”, “birer birer tutuklanmış”, “birer birer tutuklanarak birine teslim edilmiş” takdirindeki tamlamaların “edilmiş sıfat fiili” ile alakalıdır. Nitekim “Birer mahpus” derin yapıda “Birer birer mahpus” yani “Birer birer teslim alınmış mahpus” veya “Birisine birer birer Ø mahpus” yani “Birer birer teslim edilmiş mahpus” takdirindedir. Bu hatalara, tamlamaların bu örneklerdeki gibi derin yapıları göz önüne alınmadığı için düşülmektedir. Artık Korkmaz’ın ve diğer bütün yazarlarımızın vermiş olduğu bu örneklerin derin yapıları, yani mahzuf öğeleri takdir edilip bulunursa mesele tamamen açıklığa kavuşmuş olur.

Eker (2010) *Çağdaş Türk Dili* adlı kitabında bizim üleştirme zarfı ekleri dediğimiz bu ekleri “Addan Ad Yapma Ekleri” (s. 315) adı altında inceler ve “-(ş)Ar: üçer, beşer” (s. 316) şeklinde örnekler verir. Görüldüğü gibi bu ekler, sayı sıfatlarından üleştirme anlamlı zarflar yapmıştır.

Yine Gencan (2011) Açıköğretim Fakültesi öğrencileri için belli bir bölümünü yazdığı *Türkçe Biçim Bilgisi* adlı kitabında üleştirme zarflarını, sıfatlar alt başlığı altında “Üleştirme Sayıları” (s. 42) adı altında inceler, “Varlıkların eşit bölümlere ayrıldığını belirten sayılardır.” (s. 42) şeklinde tanıtır ve “üçer elma, on ikişer lira, altışar dönüm, dörder arkadaş, yüz elli sekizer” (s. 42) şeklinde de örnekler verir. Daha sonra da zarfları bizim tezimize çok yakın bir noktaya çekerek “Üleştirme Belirteçleri” (s. 68) başlığı altında inceler; ama bu kelimelere neticede asıl zarflar demez. “Yinelenen, ikileşen ya da ikizleşen üleştirme sayıları da eylemlerden önce gelirse nitelik anlamlı durum belirteci olur.”(s. 68) der. Yani Gencan sözü, bu kelimeler aslen sayı sıfatıdır; ancak her sıfat gibi bu kelimeler de kullanımla zarflaşabilirler demeye getirir ve “*Arabalara üçer üçer binmişler. Masalar da dörder beşer oturuyorduk. Elmaları teker teker topladılar.*” (s. 68) gibi örnekler verir. Burada Gencan çok mühim bir noktayı gözden kaçırmıştır. Şayet kaçırmasaydı konu, o gün açıklığa kavuşmuş olacaktı.

Üleştirme Sıfatları mı, Üleştirme Zarfları mı?

Gencan'ın dikkatten kaçırdığı bu mühim nokta şurasıdır: Üleştirme zarfları, Türkçenin grup söz dizimi kuralına göre her ne kadar isimlerin önünde bulunsalar da anlamca daima fiiller ve fiilimsilerle alakalıdır. Mesela üçer elma, on ikişer lira tamlamalarında üleştirme ifade eden kelimeler her ne kadar adların önünde iseler de anlamca bu adlarla asla alakalı değildir. Çünkü elma denen varlıkta “üçer” diye bir sıfat yoktur. Hatta gerçek ve tasavvurda da “üçer” diye bir nitelik bulunmaz; yani hiçbir varlıkta böyle bir vasıf gözlenemez. Daha başka bir ifadeyle, bu kelime bir nitelik ismi değildir. Bu nitelik, fiil veya fiilimsilerde dağıtma, bölme, paylaşırma, gruplaştırma, toplama, çıkarma ve çoğaltma gibi işlemler yapıldıktan sonra belirir. “Üçer elma” aslında “üçer üçer dağıtılmış elma” takdirindedir. “Üçer elma” tamlaması “üçer üçer (dağıtılmış Ø)” ifadelerinin hazf edilmesi, yani düşürülmesi sonucu oluşmuş bir tamlamadır ve üleştirme zarfları ile oluşturulmuş bütün tamlamalarda böyle bir hazf (düşürülme) söz konusudur. Üçer üçer dağıtılmış elma grubunda da “üçer üçer” elmayı değil, “dağıtılmış” sıfat fiilini yani fiilimsisini belirtir. Çünkü burada elmaya nasıl diye bir soru sorulamaz; onun sıfatı bu cümlede yoktur çünkü. Burada nasıl dağıtılmış diye sorulur ve alınan cevap da dağıtılmak fiilimsisinin zarfı olmuş olur. Çünkü zarflar fiilleri, fiilimsileri, sıfatları ve zarfları belirten kelimelerdir.

Karaağaç (2012) sayı sıfatlarının almış oldukları “+ar”, “+er”; “+(ş)ar”, “+(ş)er” ekleri hakkında “-ar, er; -şar, -şer: Üleştirme ekidir. Sayı adlarından üleştirme ve dağıtma bildiren sayı adları yapar.” (s. 268) diye bahseder. Tuhaftır ki “üleştirme” ve “dağıtma” bildiren dendiğinden sonra, bu eklerin sayı adları yapan ekler olduğu söyleniyor. Üleştirme ve dağıtma gibi fiilimsileri belirten bildiren kelimeler hiç şüphesiz zarf olurlar.

Hacıeminoğlu (2013) bu kelimeleri “Üleştirme sıfatları (isimleri)” (s. 63) başlığı altında inceler ve “Asıl sayı isimlerinden -er, / -ar ekleri ile türetilen bu şekiller de kanaatimizce önce -a /-e ekleri ile fiil daha sonra -r eki ile isimleştirilmiştir.”(s. 63) der ve “birer < bir-e-r ‘birer, biraz, arasıra’ (KB-192).” şeklinde örnekler verir. Bu örnekler doğrudur; ancak bu şekle girerek en son şekillerini almış olan bu kelimelerin anlamca daima fiil ve fiilimsilerle alakalı olduklarını gözden kaçırmamak gerekir. Nitekim Hacıeminoğlu'nun üleştirme sıfatları veya adları dediği “birer”, “biraz”, “arasıra” (s. 63) gibi kelimeler, üleştirme zarflarıdır. Bu kelimelerden “arasıra”nın zarf olduğu çok açık; bu sebeple bu kelimenin zarf olduğu konusunda örnekler vermeyeceğiz; ancak “birer” ve “biraz” kelimeleri aldattıcıdır. “Birer kalem”, “biraz ekmek” tamlamalarındaki “birer” ve “biraz” ilk bakışta önlerindeki isimlerin nitelikleri gibi görünseler de gerçek böyle değildir. Çünkü bunlar derin yapıda “birer birer dağıtılmış kalem”, “biraz verilmiş, biraz alınmış, biraz yenilmiş, biraz kesilmiş vs. ekmek” takdirindedir. Belki biraz zarfı, yapısı itibarıyla sıfat gibi kullanılabilir ve bu yüzden ekmeğin asli özelliğiymiş gibi görünebilir; ancak “birer”in sıfat veya ad olmadığı çok açıktır.

Bilgegil (2009) bu mevzuyu “Üleştirme(-tevzi) sayı sıfatları” (s. 188) başlığı altında incelemiştir. Sonra da “Bir zümrenin her ferdine eşit olarak bir miktar isabetini ifade eden sıfatlar bu çerçeveye içine girer. Teşkil yolları ‘i’ veya ‘ı’ ile biten sayı sıfatlarının sonuna ‘-şer’, ‘-şar’ diğer sayı sıfatlarının sonuna ‘-er’, ‘-ar’ getirmektir. a) ‘-er’, ‘-ar’ ile: Birer, üçer, dörder, beşer, sekizer, dokuzar, onar. b) ‘-şer’ le: Altışar, yedişer, yirmişer...” (s. 188) gibi örnekler vermiştir. Yukarıdaki mütalaalarımız bu görüşler için de geçerlidir.

Jean Deny (2009) Üleştirme zarflarını “Üleştirme sayı adları” başlığı altında inceler. (s. 290) Sonra da “Üleştirme sayı adları, asıl sayı adlarına +(ş)Ar eki getirilmekle yapılır. Örn. : birer; ikişer; altışar; onar; Yarışar yerine istisna olarak yarımşar denir.” (s. 290) şeklinde açıklamalar yapar ve maalesef aynı şey tekrarlanır. ve “Eşya ve kişiler eşit miktarda kümeler halinde üleştirilmiş (pay edilmiş) olarak sayılacakları zaman üleştirme sayı adları kullanılır: 1. Sıfat olarak. Örn.: ham(m)allara yedişer gurus veriniz. 2. Zarf olarak (O zaman tekrarlı kullanılırlar.): Örn.: Üçer, üçer geldiler.” (s. 290) şeklinde örnekler verir. Bu görüşe de

katılmadığımızı tekrar etmeliyiz. Bu kelimeler ister tekrarlı, isterse tekrarsız kullanılınsınlar, daima zarftırlar. Mesela “Teker teker geldiler.”, “Çoğar çoğar aldık.” ve “Azar azar verdiler.” şeklindeki cümlelerde bu ikilemelerin zarf olduğu gayet açıktır. Yine “Bu gruplar binerlidir veya binerlidir.” cümlelerinde binerli kelimelerinin zarf olduğu bellidir. Çünkü bu kelimelerin derin yapıları “Bu gruplar, biner biner sayılarak, bölüştürülerek oluşturulmuştur.” takdirindedir. Üleştirme ifade eden kelimeler tekrarsız da kullanılınsınlar yine zarftırlar. Çünkü “Beşer elma yedim.” cümlesinin de takdiri “Beşer beşer bölünmüş, bölüştürülmüş elma” takdirindedir. Daha açık bir ifadeyle “İkişer ceviz yedim.” diyen biri “Önümdeki bir yığın ceviz içinden ikişer ikişer alarak yedim” demek istemiştir. Yani o kimsenin yediği ceviz ikişer ikişer dağıtılmaya tabi tutulmuş demektir.

Şahin (2009) sıfatları “Sıfatlar vasıf isimleridir. Bu isimler bir nesnenin vasfı olarak kullanılırsa o nesnenin sıfatı olurlar.” (s. 60) şeklinde tanımlar. Zarfı ise “Zarflar, zaman, hâl ve miktar isimleridir. Tek başına sıfat olmadığı gibi tek başına zarf da yoktur. Zarflar fiilleri niteleyen, tavsif eden kelimelerdir. İsimler için sıfatlar ne ise fiiller için de zarflar odur.” (s. 61) şeklinde tarif eder.

Biz yine dil ile evren arasındaki çizgiyi dikkate alarak Şahin’in bazı ifadelerini tenkide tabi tutmak istiyoruz. Dil, evrenin sembollere dönüştürülmüş şeklidir. Tabiatda da sıfatlar tek başlarına değildir; varlıklarla beraberdirler. Mesela, kırmızı bir gülden kırmızılık, gülden beraberdir. Bu müşahhas gerçekten hareketle Şahin’in tek başına sıfat olmaz yargısını doğru bulmaktayız; fakat kırmızılığın gülden aynı olmadığı gerçeğinden hareketle de gül ayrı, kırmızılık ayrıdır diyoruz. Gerçek hayatta da dil sisteminde de varlıklar ve sıfatları arasında çok bariz bir çizgi vardır. İşte bu gerçekten hareketle tek başına söylenen bir “kırmızı” kelimesinin nitelik gösteren, varlık göstermeyen bir kelime olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Çoğu zarflar da böyledir. Nitekim “altışar” kelimesi seslendirildiğinde kulağımıza çarpan bu ses topluluğunun paylaşım gibi bir işlemi gösteren bir dil göstergesi olduğu hemen anlaşılır. Yine Şahin’in tanımının çok analitik bir tanım olmadığını da söylemeliyiz. Dil ve gerçeklik arasındaki çizgi ekseninden bakarak O’nun “zarflar fiilleri niteleyen” ifadesi yerine zarfları, “zarflar, fiillerin niteliklerini, sınırlanmış zamanlarını, yer ve yönlerini, yapılış ve oluş tarzlarını “gösteren” insan sesinden oluşmuş “göstergelerdir” şeklinde tanımlamayı daha felsefik, daha analitik ve daha gerçekçi bulmaktayız.

Güner (2013) bu konuyu “Üleştirme Sıfatları” (s. 287) başlığı altında incelemiştir. Daha sonra bu kelimeleri “Sayıların adları paylaşım, bölüştürme yoluyla belirttikleri sıfatlar üleştirme sıfatlarıdır. Kıpçak Türkçesinde bu sıfatlar ünlü ile biten sayı adlarına +şAr, ünsüz ile bitenlere ise +Ar ekinin getirilmesi ile yapılır. *Kitâbü’l İdrâk*’de bu konu temyiz bahsinde ele alınmıştır ancak Ebû Hayyân konuyu karıştırmış ve bu ekin kullanımını *bir ér keldi* ‘bir kişi geldi’, *üç ér keldi* ‘Üç kişi keldi.’ vb. olarak açıklamaya çalışmıştır. [Kİ 174]” (s. 287) şeklinde bilgiler vermiştir. Daha sonra da “*altışar* ‘altışar’ [TZ 62a]” (s. 287) şekline örnekler sıralamıştır. Oysa Güner’in (2013) “Sayıların adları paylaşım, bölüştürme yoluyla belirttikleri sıfatlar üleştirme sıfatlarıdır.” (s. 287) şeklindeki tanımında mühim bir incelik gözden kaçırılmıştır. Çünkü üleştirme eki almış kelimeler artık sayı olmaktan çıkar, işlem ifade ederler. Yani herhangi bir sayıyı kullanarak yapılan işlemi ifade ederler. “Bir”, sayıdır; ancak bu kelime “birer” olunca artık sayı değil, üleştirme, paylaşım, bölme, gruplaştırma bildiren zarf çeşidinden bir kelime olur. Çünkü yapım ekleri kelimelerin hem anlamlarını hem de -bazen- türlerini değiştirirler. Üleştirme ekleri olan “+ar”, “+er” ekleri de öyledir. Sayı sıfatlarının sonlarına geldiklerinde onların hem anlamlarını hem türlerini değiştirmektedir.

Daşdemir (2015) de bu kelimeleri “Belirtili sıfat tamlamaları” (s. 110) başlığı altında incelemiştir ve “Sayı sıfatları” (s. 110) alt başlığında belirtili sıfat tamlamalarına “iki okul çantası, üçüncü soru, ikiz çocuk, beşer kalem, çeyrek ekmek” (s. 110) şeklinde örnekler sıralarken “beşer

kalem” tamlamasını da belirtili sıfat tamlaması olarak mütalaa etmiştir. Oysa “beşer kalem” tamlamasındaki beşer hem sayı, hem de sıfat değildir. Söz dizimine göre bir kelimenin bir ismin önünde olması o kelimeyi sıfat yapmaz. Çünkü o kelimenin sıfat olabilmesi için, isimle anlamca alakalı olması gerekir. Nitekim Daşdemir’in verdiği “beşer kalem” tamlaması, “beşer beşer dağıtılmış, pay edilmiş, gruplandırılmış vs. kalem, takdirindedir ve fiilimsilerden sıfat fiil türünden bir kelimeyi belirtir.

Toparlı ve Vural (2007) bu mevzuu “Üleştirme Sayı Sıfatları: -ar/-er, şar/-şer: bir-**er**, on-**ar**, iki-**şer**, altı-**şar**” (42-43) şeklinde izah etmişler. Yukarıda izahları bu görüş için de tekrarlayabiliriz; ancak tuhaftır ki Çağdaş Türk lehçeleri incelenirken de bu lehçelerdeki bu kabil yapıların hepsi üleştirme sıfatları olarak adlandırılmıştır. Mesela Doğan, L., Efendiyeve, A., Durmuş, O. (2010) “Azerbaycan Türkçesi’nde sadece *bir* sayısı üleştirme eki +er’i alır. Diğer sayılar ikileme yoluyla üleştirme anlamında kullanılır.” (s. 24) şeklinde bilgiler aktarırlar. Bu konu Azerbaycan Türkçesinde de “Üleştirme sayı sıfatları” (s. 24) başlığı altında incelenir. Hâlbuki “üleştirme” bütün dünya dillerinde fiilimsidir. Fiilleri, fiilimsileri, sıfat ve zarfları belirten ve sınırlayan kelimeler de zarflardan başkaları değildir. Çünkü bu kelimeler bütün dillerde üleştirme, paylaşırma, bölüştürme işlemi belirtmek gibi bir vazife üstlenmiştir.

Şimdi diğer Türkçelere göz atalım. Gagavuz Türkçesi’nde Doğan (2010) bu konuyu “Üleştirme sayı sıfatları” (s. 113) başlığı altında incelemiş ve “Türkiye Türkçesi’nde asıl sayı sıfatına +ar, +är, +şar, +şär eklerinin getirilmesi ile yapılır: iki+şär, üç+är, on+ar vb.” (s.113) şeklinde açıklamıştır.

Doğan ve Şuataman (2010) Kazak Türkçesi’nde bu konuyu “Üleştirme sayı sıfatları” (s. 204) başlığı altında incelemişler ve “Kazak Türkçesi’nde üleştirme sayı sıfatları, Türkiye Türkçesi’nden farklı olarak +dan, +den, +tan, +ten, +nan, +nen, ayrılma hâli eki yardımıyla yapılır” (s. 204) şeklinde açıklanmışlardır. Daha sonra da “jüz+den, **jüzen** altın, ‘yüzer altın’; üç bes+ten, **üç besten** şeker, ‘üçer beşer’ çiçek; üç üş+ten, **üşer üšten** kün, üçer üçer gün’; eki eki+den, **eki ekiden** kalam, ‘ikişer kalem; ekew+den, **ekewden** alma” (s. 204) şeklinde örnekler vermiştir.

Doğan ve Hünerli (2010) Kırgız Türkçesindeki bu kelimeleri yine “Üleştirme sayı sıfatları” (s. 306) başlığı altında incelemişler ve “+dAn, +dOn; +tOn ayrılma hâli eki yardımıyla yapılır. üç cüdön tamır, ‘üç yüzer kök’; bir- birden caş, ‘bire genç’; tört – törttön bölmö, ‘dörder oda’; eki -ekiden kitep, ‘ikişer kitap’” (s. 306) şeklinde açıklamalar ve örnekler vermişlerdir.

Doğan (2010) Özbek Türkçesi’ndeki bu kelimeleri yine “Üleştirme sayı sıfatları” (s. 395) başlığı altında incelemiş ve “Asıl sayı sıfatları üzerine, +tä ve +dän eklerinin getirilmesi ile kurulur. Bittädan (<bir+tä+dän) yärâklik (bire faydalı genç) yetti tä+dän yigit (yedışer yigit)” (s. 395) şeklinde örnekler vermiştir.

Doğan ve Hünerli (2010) Tatar Türkçesi’ndeki bu kelimeleri “Üleştirme sayı sıfatları” (s. 489) başlığı altında incelemişler ve “Üleştirme sayı sıfatları ‘+ar, +er; +şar, +şer, ekleriyle yapılır.” (s. 489) şeklinde tanımladıktan sonra “ikişer kort, ‘ikişer kurt’; unar külmek, ‘onar gömlek’; altışar kabım, ‘altışar lokma’; yégérméşer defter, ‘yirmişer defter vb.” (s. 489) şeklinde örnekler vermişler ve “Tatar Türkçesi’nde ‘+larca, +lerce’ anlamını veren ‘+lap, +lep’ eki vardır. *yölep* ‘yüzlerce’, *miñlep* ‘binlerce’ vb.” (s. 489) şeklinde örnekler vermişlerdir. Oysa “binlercenin” sıfat olduğunu söylemek bir yana, onu sıfat olarak kullanmak bile imkânsızdır. “Binlerce insan” tamlamasında “binlerce”nin ismin önünde oluşuna aldanılarak ona sıfat denmiştir. Oysa “binlerce”, söz dizimine göre her ne kadar bir adın önünde yer alıyor ise de onun anlamca hafz edilmiş, yani söylenmemiş bir fiil veya fiilimsi ile alakalı olduğu gayet açıktır. Bu konunun daha da vuzuha kavuşması için binler kelimesinin sonuna gelmiş olan “+ce”

yapım ekinin binler kelimesine “gibi” ve “kadar” anlamlarını katmış olduğuna dikkat etmek gerekir. Bu durumda da “Binlerce insan” tamlamasının “binler kadar, binler gibi” şeklinde edatı düşürülmüş bir edat grubu takdirinde olduğu anlaşılır. Bu edat gruplarının da anlamca yine fiillerle alakalı olduğu ortaya çıkar. “Binler kadar insan geldi” gibi. Ne var ki “Binler kadar insan geldi.” şeklindeki bir cümleyi Türkiye Türkçesi estetik bulmadığı için “Binlerce insan geldi” şekline dönüştürür. Bu cümlede de “binlerce” her ne kadar söz dizilişi bakımından insanın önünde ise de anlamca -ister söylenmiş, ister hazf edilmiş olsun- daima fiil ve fiilimsilerle alakalıdır.

Doğan (2010) bu kelimeleri Türkmen Türkçesi’nde de “Üleştirme sayı sıfatları” başlığı altında inceler ve “Üleştirme sayı sıfatları iki yolla yapılmaktadır. a. bir sayının tekrarlanması ile; biir+biir, (birer birer); üç+biir, (üçer üçer); b. +den ekinin getirilerek asıl sayının tekrarlanması ile; biir+biirden (birer birer); döört döörtten, (dörder dörder); altı+altıdan, (altışar altışar). Yine biiriin ifadesi de ‘birer birer’ anlamı vermekle birlikte yaygın olarak kullanılmamaktadır.” (s. 579) şeklinde bilgiler vermektedir.

Doğan (2010), Uygur Türkçesi’nde bu konuyu “Üleştirme sayı sıfatları” (s. 663) başlığı altında incelemiştir. “Üleştirme sayı sıfatları, sıfat durumunda olan sayıya ‘+din, +tin’ eklerinin getirilmesi ile yapılır. bir+din → *birdin* yağlık ‘birer mendil’; ikki+din → *ikkidin* ay, ‘ikişer ay’; dört+tin → *törttin* kala, ‘dörder inek’; üç+tin → *üçtin* alma, ‘üçer elma’” (s. 663) şeklinde örnekler vermişlerdir. Görülüyor ki gerek yeni Türkiye Türkçesi ve gerekse de çağdaş Türk lehçeleri incelenirken bu kelimelere daima sıfat denmiştir. Oysa yukarıdaki mütalaalar ışığında düşünüldüğünde bu kelimelerin zarf olduğu gayet açık bir şekilde görülür.

4. Üleştirme Zarfları

Bizim üleştirme zarfları dediğimiz kelimeleri üleştirme sıfatları olarak mütalaa eden görüşleri sergilerken gerekli açıklamaları orada, 3. Bölümde, sözün akışı içinde yaptık. Mevzunun daha da vuzuha kavuşması için daha açık ve ikana edici mütalaalar yapmakta fayda vardır.

Birer, ikişer, üçer; yarımşar, azar, çoğar veya bunların tekrarlanmış şekilleri olan birer birer, ikişer ikişer, üçer üçer; yarımşar yarımşar, azar azar, çoğar çoğar kelimelerinin asıl zarflar oldukları gayet açıktır. Sıfatlar, Türkçe kurallı söz diziminde adların önünde yer aldıkları gibi, anlamca da onlarla doğrudan alakalıdır. Gerçekte de yani tabiatta da öyledirler. “Parlak Güneş” tamlamasında parlaklık Güneş ile birlikte. Üleştirme zarfları gibi bazı zarflar ise söz dizilişinde adların önünde olmalarına rağmen anlamca fiillerle, fiilimsilerle, sıfatlarla ve zarflarla alakalıdır. Mesela “Dün gece Fatma Nine ateşler içinde kıvrandı.” cümlesinde “dün gece” zarfı sözün başında olmasına rağmen anlamca fiilin önündedir; onunla alakalıdır ve onun zamanını sınırlar ve belirtir.

Üleştirme zarfları, söz dizilişinde çoğu zaman adların önünde yer aldıkları için, onların anlamca da adlarla alakalı oldukları düşünülmüştür. “Üçer elma, on ikişer lira, altışar dönüm, dörder arkadaş.” tamlamaları dikkatli bir analize tabi tutulduğunda şu sonuçlara varılır. Gerçekte yani tabiatta veya evrende üçer, beşer vs. gibi bir sıfat yoktur. Bu kelimeler varlıkların tabiatında öteden beri var olan sıfatlar değildir ve nitelik de göstermezler. “Kırmızı”, tek başına söylendiğinde bile bir niteliği gösterdiği, bir niteliğin adı olduğu hemen anlaşılır; ama “altışar” tek başına söylendiğinde tabiattaki hiçbir niteliği göstermez; çünkü gerçekte ve tasavvurda böyle bir nitelik mevcut değildir. “Altışar” ancak, mesela birçok ceviz, “altı altı” olarak pay edildiği, dağıtıldığı, çıkarıldığı veya bölüştürüldüğü zaman, yani onlar dağıtılmak, sayılmak vs. gibi bir işleme tabi tutulduğu zaman ortaya çıkar ve “altışar” o işlemin, işin, oluşun ve hareketin zarfı olur; dağıtılmış, bölüştürülmüş, paylaştırılmış, gruplandırılmış olan cevizin, yani nesnenin sıfatı

Üleştirme Sıfatları mı, Üleştirme Zarfları mı?

olmaz. Mesela “Altışar kalem” denilip susulsa, Türk muhayyilesi altışar diye bir nitelik tanımadığı için hemen bu ifadeyi “Altışar altışar dağıtılmış kalem” şeklinde anlar. Bu tamlamada da görülür ki “altışar”, “dağıtılmış” fiilimsisinin/sıfat fiilinin hem söz dizimi bakımından ve hem de anlamca önündedir ve onun zarfıdır.

Gencan (2011), “Yinelenen, ikileşen ya da ikizleşen üleştirme sayıları da eylemlerden önce gelirse nitelik anlamlı durum belirteci olur.” (s. 68) derken sanki bu kelimeler aslen sıfatmış da kullanımdan ötürü zarf olmuşlar noktasına gelir. Oysa bu kelimeler aslen sıfat değillerdir. Aslen zarftırlar ve “paylaştırma”nın ne miktarda olduğunu bildirirler; yani bu kelimeler paylaştırılan “ceviz”in niteliğini değil, paylaştırma işinin hangi sayı miktarınca yapıldığını bildirirler. Bu açıklamalar ışığında biz bu kelimelerin artık eğitim ve öğretimin bütün kademelerinde bu şekilde üleştirme zarfları olarak doğru okutulmasını ümit etmekteyiz.

Gerek edebî, gerek bilimsel alanda olsun makale, tabiatında iddia olan bir tür olarak karşımıza çıkar. Ne var ki bu tür çalışmalarda ortaya atılan iddiaların spekülatif olmaması gerekir. Bu sebeple her iddia sahibi gayet tabii olarak iddiasını ispata davet edilir. Gerçeği arama ve araştırma yolunda ondan mantıklı ipuçları ve olabilirlik hudutları içinde tutarlı teoriler ortaya koyması istenir. Bilim insanı iddiasının değil gerçek bilginin peşindedir. Bilim tarihi içinde dünyanın şekli tartışılmış ve birçok teoriler ortaya atılmıştır. Dün, o teoriler içinde en saçma olanı, Dünya’nın yuvarlak olduğu, hem kendi hem de Güneş etrafında döndüğü fikriydi. Bugün Dünya’nın döndüğü artık kati bir gerçektir. Dolayısıyla akademi, doğru bilinen yanlışları da yanlış bilinen doğruları da tespit etmek sorumluluğundadır.

Sosyal bilimlerde birçok görüş ayrılığı var. Bu, hiç şüphesiz fen bilimlerinde de vardır. Fakat fen bilimleri geliştirdiği metodoloji ile artık kesin bilgi ile teoriyi birbirinden ayırmakta sosyal bilimlerden daha başarılı gibi görünmektedir. Matematik, bir sayısına en yakın bir sayıya asla $1=1$ demezken; kimya, iki madde arasındaki en küçük bir farkı ayırt edici özellik olarak mütalaa edip, birbirlerine birçok yönden benzerlik arz etseler de etil alkole metil alkol demezlerken, biz dilbilimciler, gösterge oluşları ortak yönünden hareketle ada, sıfat; sıfata rahatlıkla ad diyebiliyoruz. Oysa adı sıfattan ayıran çizgi oldukça nettir. Biri varlıkları gösterirken öteki nitelikleri göstermektedir.

Kısaca, bir dil bilimcinin gerçeği arama yolunda bir fen bilimciden akli metotları kullanmak bakımından pek de farkı yoktur. Her disiplinin tek ve ortak dayanağı akıldır ve hepsi her yerde daima onu kullanır. Doğru düşünen bütün akıllar dönüp dolaşıp en nihayet gerçekte birleşirler; çünkü aklın yolu birdir.

Eğitim-öğretim hayatımızda üzerinde ittifak edilmiş birçok yanlışlıklara tesadüf etmekteyiz. Buna zaman zaman öğretmenler, zaman zaman da öğrenciler rastlamaktadırlar. Türk dilinin grameri üzerinde bugüne kadar mütalaalar ileri süren değerli bilim adamları, alışlagelmiş bir şekilde, üleştirme ifadelerine üleştirme sıfatları demektedir. Sahasında yetkin birçok bilim insanının müttefik olduğu bir meselede biz yalnız kaldık. Hepsinin “üleştirme sıfatı” dediği kelimelerin biz “asıl üleştirme zarfları” olduğunu gördük. Bu görüşümüzü böyle bir makalede dile getirmekle bir bakıma büyük bir tartışmanın başlamasına sebep olduk. Sahalarında temayüz etmiş kıymetli bilim insanlarının hep birden “üleştirme sıfatları” diye üzerlerinde uzlaştıkları “Birer”, “ikişer”, “üçer”; “yarımşar”, “azar”, “çoğar” ve bunların ikilenmiş biçimleri olan “birer birer”, “ikişer ikişer”, “üçer üçer”; “yarımşar yarımşar”, “azar azar”, “çoğar çoğar” kelimelerinin, yukarıda sayılan gerekçelerle, “üleştirme zarfları” olduğunu iddia etmekteyiz. Bu iddiamızın mantıklı muhakeme ve izahlar zeminine oturduğu kanaatindeyiz ve ileriye sürdüğümüz delillerimizin de spekülasyondan uzak olduğunu düşünmekteyiz.

SONUÇ

Hülasa vardığımız sonuç şudur: “Üleştirme sıfatları” diye bilinen kelimeler, “asıl üleştirme zarflarıdır.” Çünkü birer, ikişer; azar, çoğar veya bunların ikilenmiş şekilleri olan birer birer, ikişer ikişer; azar azar, çoğar çoğar gibi kelimeler, eşyaya nasıl sorusu sorulduğunda ortaya çıkan kelimeler değildirler. Mesela Nasıl ceviz, Nasıl yumurta, Nasıl kalem, sorularına asla birer, ikişer; azar, çoğar diye cevap alınmaz. Bu varlıkların böyle bir nitelikleri yoktur çünkü. Birer, ikişer; azar, çoğar veya bunların ikilenmiş biçimleri olan birer birer, ikişer ikişer; azar azar, çoğar çoğar kelimeleri, “Kaçar kaçar dağıtılmış”, “Kaçar kaçar geldiler gibi soruların cevaplarıdır. Bu sorulara verilen cevaplar da “Beşer beşer, azar azar, çoğar çoğar dağıtılmış” ve “Beşer beşer, azar azar, çoğar çoğar geldiler şeklinde olacaktır. Bu cevaplarda da bu kelimelerin fiilimsi ve fiille alakalı oldukları görülecektir. Bu gözlem de bizim tezimizin doğruluğunu ispata yetecektir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Şükrü Halük (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Banguoğlu, Tahsin (1974). *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Baha Matbaası.
- Bilgegil, M. Kaya (2009). *Türkçe Dilbilgisi*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Daşdemir, Muharrem (2015). *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Demir, Nurettin Yılmaz, Emine Gencan, Tahir Nejat (2011). *Türkçe Biçim Bilgisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Deny, Jean (2009). *Türk Dil Bilgisi Modern Türk Dil Bilgisi Çalışmalarının Kapsamlı İlk Örneği*, çev. Elöve, Ali Ulvi, uy. Benzer, Ahmet, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Doğan, Enfel (2012). *Türkçe Cümle Bilgisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Doğan, Levent Oğuzhan, Durmuş Hünerli, Bülent Şuataman, Özlem Efendiyev, Ahmediyye (2010). *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı*, İstanbul: Kriter Yayınları.
- Edisün, Haydar (2010) *Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümlebilgisi Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, Süer (2010). *Çağdaş Türk Dili*, 6. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları.
- El-Cevherî, Ebu Nasr İsmâile’bni Hemmâd (2009). *Es-Sihâh Tâcu’l-Luğeti ve Sihâhu’l-Arabiyye*, Kahire: Dâru’l-Hadîs.
- El-Fîrûzâbâdi, Mecdu’d-Din Muhammedu’bnu Y’akub (2009). *El-Kâmûsu’l-Muhît*, Beyrut: Dâru’l-Ma’rife.
- El-Ğelâyîni, Mustafa (1996). *Câmiu’d-Durûsi’l Arabiyye*, Beyrut: El-Mektebetu’l-Asriyye.
- El-İsfehânî, Ebu’l-Kâsim El-huseyni’bni Muhammed Er-Râğib (1998). *El-Mufredât fî Ğaribi’l Qur’an*, Beyrut: Dâru’l-Ma’rife.
- Ercilasun, Ahmet Bican ve Karahan, Leylâ (t.y.). *Liseler İçin Ders geçme ve kredi sistemine göre Türk Dili ve Edebiyatı Türk Dili 3*, İstanbul: Deniz Yayınevi.
- Ergin, Muharrem (1990). *Üniversiteler İçin Türk Dili (5. Baskı)*, İstanbul: Bayrak Basım / Yayım /tanıtım.
- Gabain, A. Von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Akalın, Mehmet, Ankara: Tür Dil Kurumu Yayınları.
- Gencan, Tahir Nejat (1992). *Dilbilgisi Lise I. II. III.*, İstanbul: Kanaat Yayınları.
- Aksan, Doğan (2007). *Her Yönüyle Dil*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güner, Galip (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2013). *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Üleştirme Sıfatları mı, Üleştirme Zarfları mı?

İlker, Ayşe Özbay, Hüseyin Tamir, Ferhat Güzin, Tural Kasapoğlu, Hülya Pekacar, Çetin (1993). Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Türk Dili ve Edebiyatı Türk Dili 1, İstanbul: Devlet Kitapları.

Karaağaç, Günay (2012). Türkçenin Dil Bilgisi, Ankara: Akçağ.

Korkmaz, Zeynep (2009). Türkiye Türkçesi Grameri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kurt, M. Hakkı (1998). Dilbilgisi İlköğretim 6, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Şahin, Hatice (2009). Eski Anadolu Türkçesi 2.Baskı, Ankara: Akçağ.

Timurtaş, Faruk Kadri (2005). Eski Türkiye Türkçesi, XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük, Ankara: Akçağ.

Toparlı, Recep ve Vural, Hanefî (2007). Harezm Türkçesi, Tokat: Öncü Basımevi.

Uralgiray, Yusuf (1986). Arabça İlk ve İleri Dilbilgisi, Riyad: Tebliğ Yayınları, İstanbul.

VİRTÜÖZ LİDERLİK VE ÖRGÜTSEL ADALET ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

A CASE STUDY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE VIRTUOUS LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL JUSTICE

İlhami YÜCEL¹ , Nida PALABIYIK^{**}

ÖZET: Bu çalışmanın temel amacı, virtüöz liderlik ile örgütsel adalet algısı arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Bu amaç doğrultusunda, çeşitli kamu kurumlarında ve özel iş yerlerinde çalışanlara yönelik bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Çalışmada veri ve bilgiler anket yöntemiyle elde edilmiştir ve 417 anket formu analize dahil edilmiştir. Araştırmaya yönelik oluşturulan model doğrultusunda hipotezleri test etmek üzere korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Elde edilen verilerin analizi sonucunda; virtüöz liderlik ile örgütsel adalet algısı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin var olduğu belirlenmiştir.

Anahtar sözcükler: Virtüöz liderlik, örgütsel adalet.

ABSTRACT: The main purpose of this study is to determinate the relationship between virtuous leadership and organizational justice. In line with this purpose, a survey for those working in the various public institution and private companies was made. Informations in this research was obtained bu questionnaire method and 417 questionnaire were used. In order to test the hypothesis, correlation and regration analysis were used. According to the analyzing of collected data, a significant and positive relationship was found between virtuous leadership and organizational justice.

Keywords: Virtuous leadership, organizational justice.

1. GİRİŞ

Giderek gelişme gösteren günümüz pazarlarında büyük bir rekabetin söz konusu olması, örgütlerin hedeflerini gerçekleştirmelerini ve başarıya ulaşmalarını zorlaştırmaktadır. Bu durumda liderlik olgusu ön plana çıkmaktadır. Örgütlerin hem bireysel hem de grup bazlı etkileşimlerde arzu edilen sonuçlara ulaşabilmesi açısından en önemli faktörlerden birisi liderliktir. Etkili bir lidere sahip olduğu takdirde, kazancı ve kalkınmayı olumlu etkileyebilecek bir durumdan söz edilebilir. Ancak her lider, örgüte başarı getirmeyebilir. Bunun için liderlerin de sahip olması beklenen bir takım vasıflar söz konusudur. Bunlardan en önemlisi de örgüt ortamında adaletin sağlanması ve ahlaki değerlere bağlı kalınmasıdır.

İnsan ilişkilerinde ortaya çıkan anlaşmazlıklar, sosyal ve ekonomik hayatta meydana gelen değişimler, liderliğe olan bakış açısını değiştirmekte ve liderlere yeni görev ve sorumluluklar yüklemektedir (Gül ve İnce, 2014). Bu yeni sorumluluklar neticesinde liderlerin, örgüt ortamında uygulamaları beklenen birtakım ahlaki ilkeler ön plana çıkmaktadır. Öncelikle birey, grup ve örgüt düzeyinde ahlaki değerlerin dikkate alınması beklenmektedir. Bu doğrultuda liderin, örgüt içi ve örgüt dışı bireylerle ilişkilerinde farklı yaklaşımlar benimsemesi gerekir. Ancak liderlerden beklenen bu ahlaki nitelikler, daha çok bireyin karakteristik özelliklerine bağlı olmaktadır. Bu noktada virtüöz liderlik kavramı ortaya çıkmaktadır. Virtüözün tanımı ve niteliklerine dair az görüş birliği mevcut (Cameron ve Winn, 2012) olmakla birlikte genel itibarıyla erdemliliği ve üstün ahlaki niteliklerini ifade ettiği söylenebilir.

¹ Doç. Dr. İlhami YÜCEL, Erzincan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Erzincan-Türkiye, e-posta: iyucel@erzincan.edu.tr

^{**} Nida PALABIYIK, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzincan-Türkiye, e-posta: nidapbiyik@gmail.com

Günümüzün yüksek rekabet dünyasında örgütlerin benimsedikleri “karlılık” , “ciro” , “düşük maliyet” gibi öncelikler arasında virtüözlük en son sırada yer almakta ve liderlik uygulamalarında virtüözlüğün önemi pek dikkate alınmamaktadır. Bu nedenle virtüöz liderlikle ilgili hem teorik hem de ampirik olarak çok az çalışma yapılmıştır. Mevcut olan makaleler, virtüözlüğün var olup olmadığı (Alzola, 2008; Wright ve Goodstein, 2007; Weaver, 2006; Whetstone, 2003), toplum içinde virtüözlüğün gelişimi (Moore ve Beadle, 2006; Nielsen, 2006) gibi konular üzerine yoğunlaşmaktadır. Buna karşılık çok az makale virtüözlüğün evrensel niteliklerini belirlemeye ve ölçmeye (Chun, 2005; Peterson ve Seligman, 2004; Shanahan ve Hyman, 2003), onu ampirik olarak incelemeye çalışmıştır.

Virtüöz liderlik kadar önem taşıyan bir diğer konu da örgütsel adalet uygulamalarıdır. Örgütsel adaletle ilgili yapılan pek çok araştırmada, örgütsel adaletin örgüt içindeki davranışlar üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Beugre ve Baron, 2001). Çalışanlar, örgüt yönetiminin herkese eşit davranıp davranmadığını gözlemleyerek değerlendirme yapar ve davranışlarını bu değerlendirme sonucuna göre belirler. Coetzee (2005), örgütlerde çalışanlar arasında sosyal ilişkilerin örgütsel başarı açısından önemli olduğunu belirtmiştir. Çünkü çalışanların, hem örgüt yönetimi ile ilgili hem de örgüt içindeki sosyal ortamla ilgili adalet algılarının sonucuna göre kurumun amaçlarına ulaşabilme derecesi de etkilenecektir. Sosyal bir varlık olan örgütlerin adalet uygulamaları virtüözlük ile yakından ilgilidir. Eğer yönetimde virtüöz kişiliğine sahip bir lider yer alırsa, adaletin de kolay bir şekilde sağlanacağı söylenebilir. Bu nedenle bu makalede iki amaç üzerine araştırma yapılmaya çalışılmıştır: virtüözlüğün lider ve örgütsel adalet ile olan ilişkisini incelemek ve bunun üzerine ampirik bir inceleme yapmak.

1.1. Literatür Değerlendirmesi

1.1.1. Virtüözlük Kavramı ve Virtüöz Liderin Özellikleri

Kelime anlamı olarak virtüöz ya da virtüözlük, ahlaki mükemmelliği yansıtan kişilik özelliklerini ifade eder. İngilizceden dilimize virtüöz olarak geçen ve “erdem (virtüöz)” , “erdemlilik (virtüözlük)” anlamlarına gelen bu kavram İngilizcede “virtue” ve Latince “virtus” kelimelerine karşılık gelmektedir. Aristotle (1999) virtüözü, “insan ruhundaki mükemmellik” olarak ifade etmiştir. Bu benzetmeden, virtüözlüğün, toplumsal bir unsur değil, karakteristik bir özelliği ifade ettiği sonucuna ulaşılabilir.

Bilimsel anlamda virtüözlük terimi, pek kullanılmayan bir kavram olması sebebiyle yaygın bir araştırma konusu olmamıştır. Teorik olarak kullanımının yanı sıra uygulamada da virtüözlük niteliklerine pek rastlanmamaktadır. Yapılan örgütsel çalışmalarda yer alan virtüözlük ile ilgili tartışmaların sosyal muhafazakârlık ve dini dogmatizm çerçevesinde yapıldığı görülmektedir (Chapman ve Galston, 1992; Macintyre, 1984; Schimmel, 1997). Diğer bir ifadeyle virtüözlük terimi, kavram olarak ya da sosyal hayat ve örgütler açısından inceleme konusu yapıldığında, araştırmacının subjektif yorumları etrafında yoğunlaşan bir çalışma ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda sosyal muhafazakârlık ve dini dogmatizmin etkisi söz konusu olmaktadır. Sosyal muhafazakârlık, geleneksel değer olarak görülen her türlü unsurun korunmasına yönelik bir ideolojiyi ifade eder. Dogmatizm ise, herhangi bir düşünceyi, inancı ya da öne sürülen öğretiyi ve ilkeleri hiçbir şekilde eleştirmeden, tartışma konusu yapmadan ve araştırmaya ihtiyaç duymadan sadece duygu ve inançlara dayanarak benimseme eğilimidir.

Virtüözlük kavramının kullanım alanlarına bakıldığında; genellikle bu terimi kullanan kişilerin, aslında virtüöz ile ilgili bir bilgiye sahip olmadığı görülmektedir. Bunun temel sebebi de bu konuyla ilgili objektif unsurlar barındıran bir çalışmanın yapılamamış olmasıdır. Kişilik yapısı bakımından kimsenin virtüöz özelliklerine sahip olmadığı varsayımı ile hareket edildiği için virtüözlüğün gelişigüzel kullanılan bir ibare olmaktan öteye gidemediği düşünülür. Ancak Fowers (2008), virtüözlük anlayışındaki “üstünkörü” ve “günlük dil olma” ibarelerini kabul

etmemektedir. Fineman (2006) ise, virtüözlüğün son derece kısıtlayıcı ve dar düşünceli bir kişilik özelliği olduğu görüşündedir. Virtüöz kavramı günlük hayatta olduğu kadar örgüt hayatında da yer almaktadır. Örgütlerde ve tüm iş dünyasında asıl önemsenen konu kazanç ve karlılıktır. Bu nedenle ortakların kazanç talepleri ve örgütün ekonomik arzuları karşısında, kişilerde virtüöz özelliği çok az aranan bir unsur olarak görülmektedir. Bu eğilimi destekleyen Walsh (1999), Wall Street Journale’da 1984’ten 2000 yılına kadar süren araştırma yaptı. Bu araştırma sonuçlarına göre 16 yıllık araştırma sürecinde, iş başvuruları için aranan nitelikler ve iş başvurusu yapan kişilerin kullandığı ifadeler arasında “kazanma” , “çıkar” , “üstünlük” gibi kavramların kullanılma sıklığında dört kattan daha fazla artış gözlemlendi. Diğer taraftan “virtüözlük” , “duyarlılık” gibi kelimelere ise çok daha az rastlandığı belirlendi.

Meksika Körfezi’ndeki petrol sızıntısı olayından kısa bir süre sonra BP Petrol Şirketi’nin ilişki kurduğu Prudential’s Relocation Şirketi’ndeki liderlerin yaptığı uygulama virtüöz liderliğe örnek olarak verilebilir. Bu şirket, petrol sızıntısı temizleninceye kadar Birleşik Krallık ’tan Amerika’ya kadar ücretsiz yenileme hizmeti sunmuştu.

Örgütsel düzeyde virtüözlük; toplu faaliyetleri ve örgütün devamlılığını ve büyümesini içeren işlemleri kapsamaktadır. Yapılan işin anlam ve amacının açık bir şekilde tanımlanabildiği, kalkınma sürecinde karşılaşılan fırsatların adil ve ulaşılabilir bir şekilde kullanılabilirdiği destekleyici bir örgütsel çevrede, sistematik ve işbirlikçi çabalar, çalışanların huzur ve verimliliğini artırmaktadır (Cameron, 2003; Cameron vd., 2004; Wilson, Dejoy, Vandenberg, Richardson ve McGrath, 2004). Cameron, Bright ve Caza (2004)’a göre virtüözlüğü benimsemiş olan bir örgüt, çalışanların iyi alışkanlıkları ve toplu yararı gözetilen arzuları gibi eylemleri destekler ve bu tür virtüöz özelliklerinin yayılmasını teşvik eder. Böyle örgütler, sadece çalışanlar arasında bu özelliklerin yayılmasını desteklemekle kalmazlar, aynı zamanda başka insanları da gözeterek faaliyetlerini sürdürürler. Örgütün liderleri ise her zaman iyi olma endişesi taşır ve stratejilerini belirlerken “iyilik yapma” amacını ön planda tutar. Herhangi bir kriz dönemine girildiğinde olgunlukla, dikkatle, tolerans tanıyarak ve iyilik hedefini göz ardı etmeden bunun üstesinden gelirler. Bu nedenle virtüöz özelliklere sahip örgütler, zorluklarla karşılaştıklarında bile büyümeyi başarabilirler (Cameron ve Caza, 2002).

Rego and Cunha (2010), yaptıkları çalışmalarla, virtüözlüğün örgütsel sağlığa katkıda bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Cameron (2004) tarafından örgütler üzerinde yapılan bir çalışmaya göre; faaliyetlerin dürüstlük, doğruluk ve iyimserlik seviyesinde yürütüldüğü örgütlerde karlılık, kalite, müşteri memnuniyeti, ciro gibi açılardan pozitif bir ilerleme görülmektedir. Liderler “cesaret, azim, doğruluk, sağduyu, ilgi ve enerji gibi değerlere sahip olduğu sürece” örgütün başarısına katkıda bulunabilir (Rego ve Cunha, 2011). Bu değerlere sahip olduğunda örgütte kısa vadede kendiliğinden bir başarı söz konusu olmayacaktır ancak uzun vadeli olarak düşünüldüğünde liderin örgüt üzerindeki etkisini ve sağladığı başarıyı artıracaktır.

Virtüözlük kavramı, ödamonik (Eudaemonic-ahlaki) varsayım ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Ödamonik, kelime anlamı ile “ahlaki erdem” i ifade eder. Diğer bir ifadeyle insanların ahlaki erdeme ulaşma yönünde bir eğilimi olduğu varsayımdır (Aristotle, Metaphysics VII; Dutton ve Sonenshein, 2007). Ahlaki erdem, insanoğlunun sahip olabileceği, her yönden mükemmelliği ifade eden ahlak düzenine sahip olmak anlamına gelir. Yapılan bazı çalışmalar göre, insanların virtüözlüğe ya da ödamonik erdeme doğru olan eğilimi doğuştan gelmektedir (Tangney vd., 2007; Miller, 2007). Bu çalışmaların savunduğu görüşe göre, doğduğu andan itibaren insanların bedensel ve zihinsel gelişimi ile birlikte virtüözlük yönü de ortaya çıkmaktadır. Kimi insanlar, aslında her bireyin doğuştan sahip olduğu bu yönü zihninde arka plana attığı için virtüözlük özelliklerine sahip olmadığını zanneder; kimi insanlar ise bu yönünün gelişimine imkân verdiği için virtüözlük yeteneğinin kişiliğine yerleşmesini sağlar. İnsan gelişimi ile ilgili yapılan çalışmalarda, insanların ahlaki yeteneklere sahip olduğu ve bu

nedenle her bireyin virtüözlüğü elde etme eğiliminin olduğu ortaya konmuştur (Haight, 2006; Hauser, 2006; Pinker, 1997).

Virtüöz niteliğine sahip olan insanlar, yaptıkları faaliyetleri kendi çıkarları için değil, öncelikle başkalarına fayda sağlamak üzere yaparlar. Liderlik açısından virtüözlüğün önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü lider, insan topluluklarının uyum içerisinde bir arada yaşamasını sağlayan kişidir ve bu anlamda kendi çıkarlarından önce sosyal düzeni sağlamayı, insanların yararına olacak faaliyetleri gerçekleştirmeyi hedeflemelidir. İnsanlığın gelişimi, liderin kendi amaçlarına ulaşması açısından da bir yol gösterici olduğu için virtüözlük niteliklerine sahip olmak önem taşımaktadır.

Virtüöz liderlikte nihai amaç; karlılık, müşteri hizmeti ya da ortaklık değerinin virtüözlük özelliklerine uygun şekilde elde edilmesini sağlamaktır. Örgüt içindeki tüm faaliyetlerin, dürüstlük ve adillik ilkeleri çerçevesinde gerçekleştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra hem örgüt içi hem de örgüt dışı sosyal ilişkilerin de kişiler arası yakınlık, samimiyet ve dürüstlük içinde yürütülmesi gerekir. Özetle söylemek gerekirse virtüöz liderin bulunduğu bir örgütte birinci amaç maksimum kar elde etmekten ziyade, bu hedef doğrultusunda yapılması gereken tüm işlemlerin kişilerin ve toplumun ahlak ilkelerine uygun şekilde hareket edilerek karlılığa ulaşmaktır.

Virtüözlük doğuştan gelen ve ortaya çıkmasına izin verilen üstün iyilik özelliklerini yansıttığı için virtüözlükteki amaçların temeli “iyilik sunmak” tır (Aristotle, 1999). Virtüözlüğün liderlikte ve örgütlerde uygulanması, onun sahip olduğu özellikleri ve ulaşmak istediği amacı değiştirmez. Ancak örgütlerde “iyilik” olarak görülen her etkinlik virtüözü yansıtmaz ve bu anlamda virtüözlüğe sahip olmaya çalışan liderlerin gösterdiği iyimserlik çabaları genellikle gösterişten öteye gidemez. Bağışlama, iyimser tavırlar, yapılan hataların telafi edilebilmesi konusundaki teşvikler vb. tavırlar her zaman virtüözlüğü yansıtmaz. Eğer örgüt içinde çalışanlara karşı gösterilen nezaket, yapılan faaliyetlerle paralel olarak ilerliyorsa (örneğin; çalışanlara, başarı gösterdikleri sürece nezaket gösterilmesi gibi) ve her an sona erebiliyorsa, bu insanları aldatmaktır. Çünkü virtüöz liderin gösterdiği yakınlık ve ilgi, karşılık beklenerek yapılmaz ve bu nedenle sona ermesi söz konusu değildir. Aynı zamanda virtüöz liderlik, örgüte ve çalışanlara tanınma imkanı sunma ve fayda sağlamanın yanı sıra başkalarına da fayda sunmaktadır (Aristotle, Metaphysics VII).

Kurumsal sosyal sorumluluk projelerine katılmak, çevre ve canlılar için dostça faaliyetler gösteren programları desteklemek gibi etkinlikler virtüöz liderlikten farklı bir durumdur (Bollier, 1996; Hoffman and Haigh, 2012). Bu tür eylemler, kişisel ve örgütsel çıkar ya da ikili anlaşmalar karşılığında yapılmaktadır. Dolayısıyla yapılan faaliyetlerin karşılıklı olması, kişisel çıkarın amaç edinilmiş olması virtüözlük göstergesi değildir. Ancak elbette virtüözlük, sosyal sorumluluk faaliyetleri, yardımlaşma, ahlak gibi kavramların karşısında değildir, sadece bunlardan çok daha fazlasını içermektedir. Virtüözlük, insanların doğuştan sahip olduğu bir özellik olduğu için sürdürülebilir olma niteliğine sahiptir ve bu çerçevede yapılan faaliyetlerin etkisi zamanla artış göstermektedir. Zaman içinde örgütlerin, rekabet güçlerini artırmak amacıyla virtüözlüğe sahip olma çabaları artmıştır. Bu nedenle virtüöz liderler yakından takip edilmeye başlanmıştır. Ancak bu eğilim, referans alınan liderin özelliklerini birebir kopyalamak şeklinde gerçekleşmez, onun üstüne çıkmanın yolları aranır. Bu durum, virtüözlüğün genişlemesi ve artış göstermesi anlamına gelmektedir. Fredrickson ve Joiner (2002)’a göre, liderlikte virtüözlüğü takip etme çabası, onun doğurduğu etkiyi ifade eden pozitif enerji sarmalını yukarı doğru çıkarmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, virtüözlüğün genişleme döngüsü şu şekilde gerçekleşir: virtüöz liderin özelliği gereği gösterdiği şefkat, karşısındakilerde minnettarlık duygusu oluşturur, minnettarlık hareketleri karşılıklı ilişkileri geliştirir, iyi ilişkilerin oluşması yükselmeyi sağlar, yükselme toplum yanlısı davranışları ortaya çıkarır, bu davranışlar virtüöz

liderliği takip etmeyi gerektirir ve bu takip de virtüözlüğü teşvik eder (Algoe ve Haight, 2009; Maslow, 1971; Hatch, 1999; Sethi ve Nicholson, 2001).

1.1.2. Örgütsel Adalet Kavramı ve Türleri

Adalet kelimesi kavram olarak; insanlar arasındaki davranışlarda dürüstlüğü ve doğruluğu ifade etmektedir. Bu kavramın kökü ‘adl’ olarak kabul edilmekte ve İngilizcede ‘justice’ sözcüğüne karşılık gelmektedir. Judge ve Colquitt (2004), adaletin ve adalet ile ilgili konuların insanları ve onların davranışlarını kapsayan bir kavram olduğunu belirtmişlerdir. Örgütlerin de çeşitli kademelerde yer alan insan topluluklarından oluşan kurumlar olması sebebiyle, adalet açısından incelenme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bunun neticesinde, işletmelerde adaletin rolünü ifade etmek üzere ‘örgütsel adalet’ kavramı kullanılmaya başlanmıştır(Greenberg,1990;1987a).

Günlük kullanımda adalet kavramı algısı, yapılan bir davranışın doğruyu yansıtması ve bireylerin dürüstlük çerçevesinde hareket etmesini ifade etmektedir. Organizasyon ortamlarında ise, yöneticilerin bakış açıları ile ilgili olarak, organizasyon içindeki faaliyetlerde yöneticilerin adil olması ya da olmaması temelinde kullanılmaktadır (İçerli, 2010). Çalışanlar açısından bakılacak olursa, bireylerin organizasyon içerisinde kendilerine adil davranılıp davranılmadığı; ifa edilen faaliyetlerin ve görevlerin hakkaniyetle değerlendirilip değerlendirilmediği; karşılığında verilen ödüllerin, bireyin meslektaşlarının organizasyona yaptıkları katkılar sonucu verilen ödülle benzer oranda olup olmaması ve bu düşünceler neticesinde olumlu ya da olumsuz birtakım görüşlere varılması örgütsel adalet kavramını ifade eder.

Örgütsel adalet pek çok şekilde tanımlanmış olmasına rağmen genel kabul gören bir tanım bulunmamaktadır. Örneğin; Moorman (1991) örgütsel adaleti, doğrudan çalışma alanları ile ilgili olarak, adaleti açıklayan bir kavram olarak tanımlamıştır. Begley vd. (2006)’e göre örgütsel adalet, çalışanların iş arkadaşları, üstleri ve kurumla ilgili iletişimlerine olan algılarını içeren bir kavram şeklinde değerlendirmiştir. Bir diğer tanımda ise Koçel (2014) örgütsel adalet kavramını, bir organizasyon içinde benimsenen kural ve ilkelerin net olması, çalışanlar arasında kişiden kişiye farklı uygulamalara yer verilmemesi, böyle bir durum olsa bile bunun sebeplerinin şeffaf olarak açıklanması şeklinde ifade etmiştir.

Yapılan tanımların yanı sıra örgütsel adalet konusu ile ilgili pek çok farklı yaklaşım mevcuttur ve bu yaklaşımların incelendiği birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Temelde Adams’ın “Eşitlik Teorisi”ne dayanan bu çalışmalar, örgütsel adalet kavramını; çalışanların motivasyonu, başarısı, örgüte bağlılığını etkileme gibi birçok faktör açısından ele almıştır. Adams, yaptığı incelemelerde, bir organizasyon içinde faaliyet gösteren bireylerin, verimliliklerine göre elde ettikleri ödülü; diğer meslektaşlarının aynı performans sonucu elde ettikleri ödül ile daima kıyasladığını belirlemiştir. Çalışanlar tarafından subjektif olarak yapılan bu karşılaştırmalarda bireyler, kendilerinin örgüte sundukları bilgi, beceri, emek gibi girdilere karşılık elde ettikleri ikramiye, ücret artışı gibi çıktıların oranını; diğer meslektaşlarının sunduğu girdilere karşılık elde ettikleri çıktıların oranına göre değerlendirme yaparlar. Sonuçta eğer bir eşitsizlik oluşursa ödül adaletinin bozularak dengesizliğe yol açtığı gözlemlenmiştir. Bunun sebebi ise, çalışanların gösterdikleri performansa göre hak ettiklerine inandıkları ödülü almak istemeleridir.

Örgütsel adalet konusu birey, grup ya da organizasyonlar açısından olumlu-olumsuz pek çok sonuç doğurabilmektedir. Bir organizasyon içinde örgütsel adalet, etkin bir şekilde sağlandığı takdirde hem çalışanlar hem de organizasyon açısından başarıya ulaşmak kolaylaşacaktır. Aksi takdirde örgütsel adaletin olmadığı bir organizasyonda başarısızlık kaçınılmaz olacaktır. Çalışanlarda, yönetimin karar ve uygulamalarının adil olduğu algısı oluşursa, onların performansları da bu algıya paralel olarak artacaktır. Çalışanlarda örgütsel adalet duygusunu uyandırabilmek için tüm faaliyetlerin açık bir şekilde ve güven ortamında

gerçekleştirilmesi gerekir. Böyle bir ortamın mevcut olması halinde yapılan faaliyetler, organizasyonun amaçlarına uyumlu şekilde ilerleyecektir. Yapılan araştırmalarda örgütsel adalet kavramı, 3 boyutta incelenmiştir. Bunlar; dağıtımsal adalet, işlemsel adalet ve etkileşimsel adalet.

1.1.2.1. Dağıtımsal Adalet

Bireyler tarafından gösterilen çaba ve bunun karşılığında elde edilecek kazanımın söz konusu olduğu gerek organizasyon gerekse toplum gibi tüm sosyal gruplar içinde ödül, ceza vs. dağıtımların adilliği önemli bir yer tutmaktadır. Bireylerin çeşitli faaliyetlerde bulunduğu sosyal bir ortamda kişi, gösterdiği gayret sonucunda iyi ya da kötü bir karşılık elde eder. Bu; ödül, terfi, kabul görme gibi olumlu sonuçlar olabileceği gibi; kınanma, aşağılanma, ceza gibi olumsuz sonuçlar da olabilir. Önemli olan bu kazanımların olumlu ya da olumsuz olmasından çok, kişinin kendini kıyaslamak için referans aldığı meslektaşı karşısında nasıl bir pozisyonda kaldığıdır. Eğer referans alınan kişi ile eşit bir sonuç elde edilmişse kişi, bundan hoşnut olur. Dağıtımsal adalet, bireyin istihdam edildiği organizasyonda yapmakla görevli olduğu faaliyetler sonucu elde ettiği kazancın, hak ettiği getiri olduğunun algılanmasıdır. Bunun aksi şekilde oluşacak olan algı sonucunda çalışanlar, daha düşük iş performansı (Greenberg, 1988; Pfeffer/Langton, 1993) , stresli davranışlar, çalışanlarla daha az işbirliği gibi organizasyon açısından istenmeyen durumlar sergileyebilirler.

Burada önemle üzerinde durulması gereken iki nokta vardır. Bunlardan ilki şudur: İnsanlar herhangi bir durumda kendilerini bir başkasıyla kıyaslarken subjektif ölçütleri esas alırlar, nesnel olarak değerlendirme yetisini kullanma eğilimi göstermezler. Kişi, kendine birtakım karşılaştırma standartları belirler ve kendine referans olarak seçtiği kişilerle, kendi zihninde bir kıyaslama yapar. Çünkü elde edilen kazanımlar değerlendirilmeden adil olup olmadığına dair karar verilemez. Organizasyon açısından düşünüldüğünde, seçilen karşılaştırma standartları ücret, ödül, ceza, terfi gibi unsurlar olabilir. Örneğin çalışanlardan birisi ücretinin, hak ettiği karşılık olup olmadığını belirlemek için benzer işte çalışan başka bir kişinin ücretini kendine referans seçer. Eğer ücretler eşitse, kişi tatmin olup hoşnutsuzluk içinde işini yapmaya devam eder. Ancak ücretler arasında dengesizlik hali gözlenirse, birtakım olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilecektir. Örneğe göre ifade edecek olursak; referans alınan kişinin ücretinin daha yüksek olduğunu gözlemleyen kişi bu durumdan rahatsız olacaktır. Ancak ücretteki dengesizlik, kişinin yararına olduğunda, daha az üzüntü hali oluşacaktır. Bir organizasyonda aynı düzeyde çalışan iki kişi, kendilerine farklı referanslar seçtiğinde farklı sonuçlara ulaşabileceklerdir. Böyle bir durumda Stepina ve Perre (1991)'e göre çalışanlar, kendilerine kıyasla daha az başarılı olan kişileri referans olarak seçtiklerinde hoşnutsuzluk hali oluşmayacaktır.

Üzerinde durulması gereken ikinci önemli nokta ise şudur: çalışanların subjektif olarak, elde ettiği kazanımların adil olup olmadığına dair bir yargıya varmak için, içinde oldukları süreci değerlendirmede en çok kullanılan yöntem karşılaştırmadır. Bu yöntemde göre işgörenler, kendi çabaları sonucunda elde ettikleri çıktılarını, iş arkadaşlarının çıktılarını ile karşılaştırma eğiliminde bulunma yanlısıdır. Ancak burada önemli olan her iki tarafın da kazançlarının eşit olması değil; organizasyon içinde gösterdikleri çabaya oranla elde ettikleri kazançların eşit olmasıdır. Yapılan kıyaslama neticesinde varılan sonuca paralel olarak çalışanların davranışlarında değişiklik olabilir. Dağıtımsal adalet açısından önemli olan, bireylerin elde ettikleri kazanımlardan hak ettikleri payı aldıklarını düşünmesidir (Özdevecioğlu, 2003). Aynı zamanda bireyler, bir organizasyonda çalışırken buldukları iş ortamında birtakım beklentiler içinde olurlar. Eğer beklentilerinin karşılanmadığını hissedersen, olumsuz nitelikte olabilecek şekilde davranışlarını değiştireceklerdir. İşgörenin, çalıştığı organizasyona bizzat kendisinin sağlamış olduğu katkı sonucunda alması gereken optimum ödül miktarını ifade eden dağıtımsal adalette, emeğinin karşılığını alamayan işgörenlerin, iş arkadaşlarına oranla organizasyona olan

bağlılığının daha düşük olduğu belirlenmiştir (Doğan, 2002). Dağıtımsal adalet, esas itibarıyla yapılan kıyaslamalar neticesinde varılan eşitlik algısına dayanmaktadır. Buradan hareketle organizasyonlarda önemli bir konu olarak ele alınan örgütsel adalet kavramının ilk boyutu olan dağıtımsal adaletin temelini, Adams'ın Eşitlik Teorisi'ne dayandığını söyleyebiliriz.

Muchinsky (2006)' e göre dağıtımsal adalet üç norm üzerine kurulmuştur: hakkaniyet, eşitlik ve ihtiyaç. Hakkaniyet kavramına göre, çalışanların iş görme sürecinde gösterdikleri çaba ile eş değerde bir çıktı elde edilmelidir. Olması gerekenden daha fazla katkıda bulunan bireylerin kazançları da aynı oranda artırılmalıdır. Aksi takdirde kişilerin, bu tür durumlarda hakkaniyeti eleştirmeleri kaçınılmaz olacaktır. İkinci norm yukarıda da bahsedilen eşitlik kavramıdır. Bu kavrama göre, bir organizasyondaki tüm çalışanlar, dağıtılacak olan çıktılarından, eşit şansa sahip olacak şekilde yararlanmalıdır; çalışanlardan birkaçı diğerlerine göre alt ya da üst konumda tutulmamalıdır. Örneğin, çalışanlardan sadece üçüne aile yardımı yapılacaksa ve bu yardımdan yararlanmak isteyen kişi sayısı üçten fazlaysa; söz konusu seçim, çalışanlar arasındaki fırsat eşitliğini bozmayacak şekilde, hepsine aynı oranda şans verilerek yapılmalıdır. İhtiyaç normuna göre ise, çıktıların dağıtımını yapılırken göz önüne alınması gereken kriter, çalışanların ihtiyacıdır. Diğer bir ifadeyle çıktıların, sadece ihtiyacı olanlara dağıtılması adillığe aykırı bir durum değildir. Örneğin, bahsedilen aile yardımını alacak olan üç kişiyi belirlemede rastlantısal bir yöntem kullanmak yerine, bu yardıma en çok ihtiyacı olan üç kişi belirlenerek seçilebilir. Dağıtımsal adalet, sadece çalışanların maddi faktörlere olan tepkilerini ölçmesi sebebiyle yetersiz görülmüş ve sosyal unsurları da içermesi gerektiği görüşüyle geliştirici çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda örgütsel adaletin ikinci boyutu olan işlemsel adalet kavramı ortaya çıkmıştır.

1.1.2.2. İşlemsel Adalet

İşlemsel adalet, örgütsel adalet kavramının bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Konovsky (2000) işlemsel adaletin hem subjektif hem de objektif unsurlarla ilgili olduğunu belirtmiş ve işlemsel adaletin, dağıtım kararları verilirken kullanılan standartlarla ilgili olduğunu ifade etmiştir. Dağıtımsal adalet, işgörenin katkıları sonucu elde ettiği kazanımların dağıtımını ile ilgiliyken; işlemsel adalet, bu dağıtımın nasıl yapıldığı ve dağıtım sürecinin nasıl işlediği ile ilgilidir. Diğer bir ifadeyle, söz konusu dağıtım faaliyeti sürecinde yapılan işlemlerin, adil olarak algılanıp algılanmaması işlemsel adaleti yansıtmaktadır. Yapılan çalışmalarda dağıtımsal adalet, ücret doyumunu gibi kişisel olarak elde edilen sonuçlara ait bir değişken olarak incelenirken (Mc Farlin ve Sweeney, 1992); işlemsel adalet yönetime ve yöneticiye güven duyma, örgütsel bağlılık gibi kurumsal açıdan başarıyı etkileyecek bir unsur olarak irdelenmiştir (Mc Farlin ve Sweeney, 1992; Folger ve Konovsky, 1989). Gösterilen çabalar sonucunda ulaşılan kazanımlar adil olabilir ancak çalışanlar, bu sonuca ulaşmada kullanılan yöntemlerin adil olmadığını düşünebilirler. Bu nedenle liderler, dağıtımlar kadar işlemlerin de adil olarak gerçekleştirilmesini önemsemelidirler.

Bir organizasyon içerisinde, kurumsal nitelikte verilen tüm kararlar, her kademedeki işgöreni etkileyecektir. İşgörenler, kendilerini etkileyen kararlarla ilgili olumlu ya da olumsuz nitelikte olabilecek tepkiler gösterirler. Bunun yanı sıra bu kararların oluşmasında ele alınan ve uygulanan tüm işlemlere karşı da tepki olabilecektir. Söz konusu kararların sonuçlarının adillığı, dağıtımsal adalet boyutu ile ilgiliyken; karar verme aşamasında uygulanan organizasyon içinde kararlara katılma hakkı tanınması, ortaya çıkan problemlerin çözümünde eşitliğe aykırı olmayacak işlemlerin uygulanması gibi prosedürler işlemsel adalet ile ilgilidir. Kısacası işlemsel adalet, kurumsal nitelikte fayda sağlayacak çıktılarına ulaşmak için örgütün takip ettiği adımların, işgörenler tarafından adil olduğunun algılanmasıdır.

Thibault ve Walker (1975)'ın "Prosedür Adaleti Kuramı'nın temeli işlemsel adalet kavramına dayanmaktadır. Bu kurama göre, bireyler organizasyon içinde yürütülen faaliyetlere etkin bir şekilde katıldıkları ve yapılan işlemlerle ilgili söz sahibi oldukları kanısına sahip olurlarsa, söz konusu işlemleri adil olarak algırlarlar. İşgörenler, yapılan çalışmalarda faal halde olduklarında, elde edilen çıktı istenileni yansıtmasa da olumsuz yaklaşımlar sergilemeyecektir. Çalışanlar, liderlerin ve yöneticilerin verdiği kararlarla doğrudan ilgilenecek ve bu durum onların adalet kavramına olan tutumlarını etkileyecektir. Lider ile çalışanlar arasındaki çatışma, kurumsal nitelikte yapılan tüm uygulamaları etkileyecektir ve sonuçta hem lider açısından hem de çalışan açısından istenmeyen durumlar ortaya çıkararak başarısızlıkları beraberinde getirecektir. Adaletin bu boyutu ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan birisi de Levanthal ve arkadaşlarının işlemsel adaletin kriterlerini belirledikleri çalışmadır (1980 den aktaran Colquitt vd., 2001). Buna göre örgütlerdeki süreçlerin, çalışanlar tarafından adil olarak algılanması için mevcut olması gereken birtakım kriterler vardır:

- (1) Farklı zamanlarda ve farklı kişilere karşı yapılan uygulamalarda tutarlı olunmalı
- (2) Çalışanlar arasında taraf tutulmamalı
- (3) Süreçle ilgili bilgileri tam olmalı ve doğruyu yansıtmalı
- (4) Alınan kararlara çalışanlar itiraz edebilmeli ve hatalı olan durumlar düzeltilebilmeli
- (5) Alınacak kararlar, çalışanların etik değerleri ile paralel olmalı
- (6) Kararlardan etkilenebilecek tüm ilgili kişilerin fikirleri alınmalı

Bazı araştırmacılara göre de işlemsel adaletin iki alt boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki karar alma sürecinde kullanılan prosedürlerin yapısal özellikleri ile ilgili olan ve çalışanların bu sürece katılımını inceleyen "ses" boyutudur. Buna göre, kararlar alınmadan önce çalışanların katılımı sağlanırsa ve onların fikirleri de alınırsa, işlem sürecinin daha adil olduğu algısı oluşacaktır (Muchinsky, 2000). İkinci boyut ise, karar alma sürecinin yapısal özellikleri ile ilgilidir. Buna göre karar alma sürecinin tarafsız ve tutarlı olduğu algısının oluşturulması, süreçlerle ilgili objektif şekilde bilgi edinmenin mümkün olması ve ulaşılabilecek sonuç ile ilgili bilgilerin açık bir şekilde verilmesi, süreçlerle ilgili işlemlerin adil olduğu algısını oluşturacaktır (Muchinsky, 2000).

1.1.2.3. Etkileşimsel Adalet

Örgütsel adaletin bir diğer boyutunu da etkileşimsel adalet oluşturmaktadır. Etkileşimsel adalet; dağıtımsal adalet ve işlemsel adaletten bağımsız şekilde üçüncü bir boyut olarak incelenmiş olmasına rağmen işlemsel adaletin devamı niteliğinde de anılabilmektedir. Örgütsel adalet ile ilgili yapılan çalışmalarda etkileşimsel adaletin, diğer boyutlara kıyasla gerçekleştirilmesinin daha kolay olduğu belirtilmiştir (Cropanzano vd., 2007).

Etkileşimsel adalet, bireylerin birbirlerine olan davranış şekilleriyle ilgilidir. Eğer bir çalışan ya da yönetici, diğerlerine karşı kaba davranışlardan kaçınarak, uygun tavırlar sergilerse etkileşimsel açıdan adaletli olduğu kabul edilir. Bu kavramla ilgili pek çok tanım olmasına rağmen genel anlamıyla etkileşimsel adalet; dağıtım kararlarını almak üzere içinde bulunulan süreçle ilgili bilgilerin yöneticiler tarafından dürüst bir şekilde çalışanlara açıklanması olarak ifade edilebilir (İçerli, 2011).

Örgütlerin yaptıkları uygulamalar esnasında işlemler ve dağıtım kadar sosyal ilişkilerdeki adalet de önem taşımaktadır. Çünkü organizasyon sadece teknik anlamda işlerin yürütüldüğü bir yapı değildir; aynı zamanda çalışanların meslektaşları ile, üsleri ile ve örgüt dışındaki insanlarla beşeri ilişkiler içinde olduğu etkileşimsel bir ortamdır. Dolayısıyla adalet konusu irdelenirken organizasyonel faaliyetlerde olduğu kadar beşeri ilişkilerde de adalet olgusunun mevcut olması

beklenmiştir. Bies ve Moag (1986'dan aktaran Colquitt vd., 2001)' a göre, örgütlerdeki lider, yönetici ya da yetkili kişiler, çalışanlara tam, doğru bilgiler vererek almış oldukları kararların nedenlerini de paylaştıkları taktirde çalışanlar, kendilerine adil davranıldığını düşünürler.

Etkileşimsel adalet, çalışanların hem kendi arasındaki ilişkileri hem üsleri ile olan ilişkileri hem de bir bütün olarak kuruma yönelik ilişkileri kapsamaktadır. Organizasyonel başarının sağlanmasında da önemli olan etkileşimsel adalet, bu açıdan bakıldığında yöneticilerin aslarına karşı davranış şekilleriyle yakından ilgilidir. Yönetici ile işgören arasındaki olumlu ilişkiler, bireylerin iş tatminini artırıcı bir faktör olarak değerlendirilebilir. Çalışanlar, iş ortamındaki faaliyetlerde üslerinin herkese eşit davranmasını bekler. Bunun aksi bir durumun mevcut olduğunu algıladıklarında yöneticilere karşı olumsuz düşünceler oluşacaktır. Bazılarına saygılı ve dürüst davranırken bazılarına karşı saygısız olan yöneticiler, etkileşimsel açıdan adaletsiz olarak algılanırlar. Bu algılar sonucunda çalışanların tutumları, yöneticilerin aleyhine olacak şekilde değişir. Greenberg (1993) tarafından yapılan çalışmalarda etkileşimsel adaletin iki boyutu olduğu belirlenmiştir: kişilerarası duyarlılık ve bilgilendirme adaleti. Kişilerarası uyarlılık, grup davranışları ile ve faaliyetlerin yürütülmesinden sorumlu olan kişilerin (lider, yönetici gibi) diğer grup üyelerine karşı saygılı ve nazik olup olmaması ile ilgilidir. Bu tür ilişkilerde duyarsız muamele görenlerin iş tatmini azalır, performansı ve verimliliği olumsuz etkilenir. Bilgilendirme boyutu ise, çıktıların dağıtımı ile ilgili süreçler hakkında doğru ve tam bilgilendirme yapıp yapılmadığının değerlendirilmesi ile ilgilidir. Diğer bir ifadeyle diğer grup üyeleri ya da üsler tarafından farklı davranışlara maruz kalan bir bireye, bu durumun sebeplerinin açıklanması bilgilendirme adaleti olarak ifade edilmektedir.

1.1.3. Virtüöz Liderlik ve Örgütsel Adalet İlişkisi

Virtüözlük kavramı, temelinde “adalet” , “iyilik” ve “mükemmellik” gibi nitelikleri barındıran ahlaki bir olgudur. Dolayısıyla adalet kavramı ahlaki değerlendirmenin bir türünü oluşturmaktadır (Gül ve İnce, 2014). Bu nedenle adil olmak tüm virtüöz liderlerde bulunması gereken bir davranış kalıbıdır. Virtüöz özelliklerini benimsemiş olan bir örgütte liderler buna paralel olacak şekilde davranış sergilerlerse, çalışanların faaliyetleri de bu yöne doğru kaymaya başlayacaktır. Çalışanların zihinsel ve bedensel gücü, her örgüt için yadsınamayacak derecede önem arz eder. Dolayısıyla onların örgüt içinde en üst performansı göstermeleri, liderin belirlediği hedeflerin gerçekleşmesini ve örgütün ileriye taşınabilmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda yapılması gereken en etkili davranış şekillerinden birisi adilliktir. Örgütlerin çeşitli gruplardan oluşan birer sosyal yapı oldukları göz önüne alınırsa, bu grupları oluşturan kişiler arasında kayırma ya da nepotizm gibi davranış şekilleri söz konusu olduğunda çalışanlar, adillik algısından uzak olurlar ve bu anlayış onların olumsuz davranışlar sergilemelerine sebep olur. Bu nedenle liderin karar ve eylemlerinde adil olması, çalışanların örgütsel bağlılıklarını artıracaktır (Gül ve İnce, 2014). Objektif ve istikrarlı bir lider, çalışanlarına örnek bir rol model olarak ahlaki bir değer olan adalet bilincinin yerleşmesine katkı sağlayabilir (Öktem, 2013).

Virtüöz liderin, virtüözlük özelliklerine göre sergilediği davranışlar neticesinde örgüt ortamında adalet sağlanabilir. Ancak yönetim sisteminde uygulanan faaliyetlerin adilliği, virtüözlükle ilgili belli standartlara uyulup uyulmamasına göre çalışanlar tarafından değerlendirilir. Çalışanlar tarafından, liderlik davranışlarına yapılan atıflar, örgütün amaçlarına ulaşmasında yol gösterici olabilmektedir (Gül ve İnce, 2014). Tyler (2008)'a göre, çalışanlar yöneticilerinin adalet argümanlarını önemli gördükleri sürece yöneticilerine destek vermektedirler. Bu nedenle örgütte herkesten önce liderin, adilliği yansıtan davranışlar sergilemesi, çalışanlar tarafından örgütte adaletin olduğu algısının oluşmasında önemli bir kriterdir. Treviño, Brown ve Hartman (2003), liderlerin belli standart ve beklentiler çerçevesinde çalışanları yönlendirebildiğini belirtmektedir. Virtüözlük ilkelerini kendine rehber edinen bir liderin adalet, eşitlik, sağduyu, dürüstlük, doğruluk, saygı ve tarafsızlık gibi değerler

doğrultusunda hareket etmesi beklenir (Acar vd., 2012). Örgütsel adalet ve virtüöz liderlik kavramları birlikte ele alındığında şu söylenebilir: bir örgütte yönetim kademesindeki liderler, virtüöz özelliklerine uygun davranışlar sergilediği sürece, çalışanların örgütsel adalet algısında artış söz konusu olmaktadır.

2. YÖNTEM

Araştırmanın temel amacı; virtüöz liderlik ile örgütsel adalet kavramları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bununla birlikte yönetici ve adalet algılarının, çalışanların davranışları üzerindeki etkisinin ne yönde olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu hedef doğrultusunda, daha önce birtakım bilimsel çalışmalarda kullanılmış olan anket formları incelendikten sonra sorular, araştırma konusuna uygun şekilde bir araya getirilmiştir.

2.1. Araştırmanın Kapsamı, Kısıtları, Örneklem Kitle ve Veri Toplama Yöntemi

Araştırma evrenini Erzincan ilindeki özel sektörde veya kamu sektöründe faaliyet gösteren çalışanlar oluşturmuştur. Araştırma kapsamında yer alan kurum\işletme yöneticilerinin, içeriği sebebiyle, uygulanan ankete karşı önyargıları araştırmanın en büyük kısıtını oluşturmaktadır. Bunun dışında araştırma konusu olan virtüöz liderlik ve örgütsel adalet konuları, kişilerin tutum ve davranışlarıyla ilgili olduğu için sonuçların, bireysel algılara bağlı olarak zaman içerisinde değişebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Örneklem kitlesine sadece ilgili kurumların\işletmelerin çalışanları dahil edilmiştir. Araştırma ile ilgili verilerin toplanmasında anket tekniği kullanılmıştır. Anket formlarının bir kısmı doğrudan çalışanlara uygulanırken, bir kısmı ise ilgili kurum\işletme yöneticisi tarafından uygun görüldükten sonra uygulanabilmiştir. Söz konusu anket formları tamamen gönüllülük esasına uygun olarak doldurulmuştur. Dağıtılan anket sayısı toplam 450'dir. Ancak eksik doldurulan ve geri dönmeyen anket formları çıkarıldıktan sonra elde bulunan anket sayısı 417'dir.

2.2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

2.2.1. Virtüöz Liderlik Ölçeği

Çalışanların virtüöz liderlik kavramı konusundaki algılarını ve bu kavramın özelliklerinin işyerlerinde uygulanma düzeylerini ölçmek için Gordon Wang ile Rick D. Hackett'in (2015) çalışmasından yararlanılmıştır. Hazırlanan anket formunda virtüöz liderlik konusu ile ilgili 17 soru yer almaktadır. Soruları değerlendirmek üzere 5'li Likert Ölçeği kullanılmıştır.

2.2.2. Örgütsel Adalet Ölçeği

Çalışanların örgütsel adalet konusunda sahip oldukları algıyı ölçmek için kullanılan sorularda Hasan Gül ile Mehmet İnce (2014)'nin çalışmasından yararlanılmıştır. Adı geçen çalışmada konu ile ilgili 24 soruya yer verilmiş olan kısmında çalışanların örgütsel adalet algıları; prosedürel adalet, etkileşimsel adalet ve dağıtımsal adalet olmak üzere üç alt boyutta ölçülmüştür.

2.2.3. Kontrol Değişkenler

Araştırma konusu ile bağlantılı olabileceği düşüncesiyle yaş, cinsiyet gibi birtakım demografik özellikler ve toplam hizmet süresi, kurum türü gibi unsurlar da göz önüne alınarak kontrol değişkenler oluşturulmuştur.

2.3. Araştırmada Kullanılacak Hipotezler

Araştırma kapsamında aşağıdaki hipotezler test edilmektedir:

- H1: Virtüöz liderlik ile örgütsel adalet boyutlarından dağıtımsal arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.
- H2: Virtüöz liderlik ile örgütsel adalet boyutlarından prosedürel arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.
- H3: Virtüöz liderlik ile örgütsel adalet boyutlarından etkileşimsel arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

3. BULGULAR

Araştırmaya katılan örneklem gruptan elde edilen verileri değerlendirmek üzere SPSS 22 programı kullanılmıştır. Uygulanan analizlerde; ilk olarak tanımlayıcı istatistikler (Frekans ve Yüzde), kullanılan ölçeklerin güvenilirlik-geçerlilik analizi ve Virtüöz Liderlik ile Örgütsel Adalet arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır.

3.1. Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

Tablo 1’de çalışmanın kontrol değişkenlerine ait frekans ve yüzde değerleri verilmiştir.

Tablo 1: Örneklem Profiline Ait Tanımlayıcı İstatistikler

		Frekans	%			Frekans	%
Cinsiyet	Bay	177	42,4	Eğitim Durumu	İlköğretim	30	7,2
	Bayan	240	57,6		Lise	158	37,9
Üniversite					188	45,1	
					Lisansüstü	41	9,8
Yaş	18-24	78	18,7	Aylık Gelir	1000 ve altı	72	17,3
	25-34	149	35,7		1001-2000	111	26,6
	35-44	110	26,4		2001-3000	169	40,5
	45-54	65	15,6		3001 ve üstü	65	15,5
	55 ve üstü	14	3,4				
Medeni Durum	Evli	252	60,4	Statü	İşçi	141	33,8
	Bekar	165	39,5		Memur	221	53,0
Yönetici					55	13,1	
Çalışma Süresi	1 yıldan az	15	3,6	Kurum Türü	Özel	159	38,1
	1-3 yıl	132	31,6				
	4-6 yıl	78	18,7		Kamu	258	61,9
	7-9 yıl	42	10,1				
	10 yıl ve üstü	150	36,0				

Tablo 1'e göre araştırmaya katılanların %42,4'ü (177 kişi) erkek, %57,6'sı (240 kişi) kadın çalışanlardan oluşmaktadır. Katılımcıların yaş değişkenine göre dağılımına bakıldığında %35,7 (149 kişi) oranı ile en fazla 18-24 yaş aralığındaki çalışanlardan oluşmaktadır. Medeni durum açısından katılımcıların %60,4'ü (252 kişi) bekar iken %39,5'i (165 kişi) evlidir. Eğitim durumu açısından incelendiğinde ise ilköğretim mezununun %7,2 (30 kişi), lise mezununun %37,9 (158 kişi), üniversite mezununun %45,1 (188 kişi) olduğu ve lisansüstü eğitim düzeyinde olanların da %9,8 (41 kişi) oranına sahip olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılmış olan çalışanların %38,1'i (159 kişi) özel sektörde faaliyet gösterirken %61,9'u (258 kişi) kamu sektöründe bulunmaktadır. Sektörde çalışma süresi incelendiğinde katılımcıların %3,6 sı 1 yıldan az süredir, %31,6'sı 1-3 yıl, %18,7'si 4-6 yıl, %10,1'i 7-9 yıl ve %36'sı 10 yıldan fazla süredir bulunduğu sektörde hizmet vermektedir. Çalıştıkları kurumdaki statülerine bakıldığında ise sırasıyla %33,8'inin (141 kişi) işçi, %53'ünün (221 kişi) memur ve %13,1'inin (55 kişi) yönetici olduğu görülmektedir. Son olarak gelir durumları incelendiğinde katılımcıların %17,3'ü (72 kişi) 1000TL altında gelire sahipken, %15,5'ünün (65 kişi) 3001 TL ve üzeri gelire sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 2 çalışmanın değişkenleri için ortalamalar, standart sapmalar ve korelasyonları göstermektedir.

Tablo 2: Verilerin Ortalama, Standart Sapma Değerleri ve Korelasyon Katsayıları

	Ort.	Std.Sp.	1	2	3	4	5
1. Yaş	2,49	1,07	-				
2. Eğitim Durumu	2,62	1,22	-,050	-			
3. Aylık Gelir	2,75	2,53	,199**	,121*	-		
4. Örgütsel Adalet	3,34	,84	,077	,078	,065	-	
5. Virtüöz Liderlik	3,36	,77	,057	,060	,014	,829**	-

|.121 | üzerindeki her değer % 1 önem seviyesinde önemlidir.

3.2. Ölçeklerin Güvenilirlik-Geçerlilik Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizinde Cronbach's Alpha katsayısı kullanılmıştır. Geçerlilik analizinde ise doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve örneklem yeterliliğini test etmek için de Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) kullanılmıştır. Prosedürel adalet ölçeğinin Cronbach's Alpha katsayısı ,862 , etkileşimsel adalet ölçeğinin Cronbach's Alpha katsayısı ,903 , dağıtımsal adalet ölçeğinin Cronbach's Alpha katsayısı ,943 ve virtüöz liderlik ölçeğinin Cronbach's Alpha katsayısı ,934'tür. Ölçeklerin geçerlilik analizi sonuçları ise Tablo 3 ve Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 3:Örgütsel Adalet Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

İFADELER	FAKTÖR YÜK DEĞERLERİ		
	1	2	3
1. Gösterdiğim çabaya göre adil bir şekilde ödüllendirilmekteyim.	,841		
2. İşimdeki stres ve gerginliğe göre hak ettiğim şekilde ödüllendirilmekteyim.	,840		
3. Üstlendiğim sorumluluklar ile aldığım ödüller birbirine uygundur.	,788		
4. Sahip olduğum deneyimim ile aldığım ödüller birbirine uygundur	,787		
5. Benimle benzer yetenek ve eğitime sahip diğer çalışanları dikkate aldığımında adil bir şekilde ödüllendirildiğimi düşünüyorum.	,787		
6. Diğer kurumlarda benimle aynı işi yapan çalışanları dikkate aldığımında adil bir şekilde ödüllendirildiğimi düşünüyorum.	,744		
7. Bu kurumda benimle aynı işi yapan diğer çalışanları dikkate aldığımında adil bir şekilde ödüllendirildiğimi düşünüyorum.	,721		
8. Kurumumuzdaki karar alma sistemi, karar alabilmek için doğru bilgileri sağlar.		,813	
9. Kurumumuzdaki mevcut karar alma sistemi, kararların tutarlı bir şekilde alınabilmesi için gereken standartlara sahiptir.		,790	
10. Kurumumuzdaki mevcut karar alma sistemi, karardan etkilenecek olan herkesin dikkate alınmasını sağlar.		,788	
11. Kurumumuzdaki mevcut karar alma sistemi, karardan etkilenecek olan tüm tarafların görüşlerinin dikkate alınması sağlar.		,711	
12. Kurumumuzdaki karar alma sistemi, karar alabilmek için doğru bilgileri sağlar.		,702	
13. Kurumumuzdaki mevcut karar alma sistemi, çalışanların karar hakkında ilave bilgi ve açıklama istemelerine izin verir.		,600	

14. Kurumumuzdaki mevcut karar alma sistemi, karara ve kararın uygulanışına ilişkin sorunların düzenli olarak çalışanlara iletilmesini sağlar.		,424	
15. Yöneticim adil olmak için gerçek bir çaba gösterir.			,743
16. Yöneticim karşılaştığım zorlukları aşmam için destek verir.			,741
17. Yöneticim işimi ne derecede iyi yaptığıma ilişkin geribildirim verir.			,711
18. İşimle ilgili hedef ve planlarımı yöneticimle paylaşabilirim.			,702
19. Yöneticimiz çalışanların haklarına önem verir.			,671
20. Uygulanan ödüllendirme sistemine ilişkin görüşlerimi yöneticime aktarabilirim.			,669
21. Yöneticim performansımı en doğru ve gerçekçi bir biçimde değerlendirmeye özen gösterir.			,618
22. Yöneticimiz bize karşı nazik ve anlayışlıdır.			,546
23. Yöneticimiz taraf tutmaz.			,429
24. Yöneticimiz düşüncelerimizi dikkate alır.			,397
Açıklanan Toplam Varyans (%)		64,67	
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy. (K-M-O)		,946	
Bartlett's Test of Sphericity: Approx. Chi-Square; df		7650,121;276 ; p< .000	

Not: Faktör 1:Dağıtımsal Adalet, Faktör 2: Prosedürel Adalet, Faktör 3:Etkileşimsel Adalet

Tablo 3'te araştırma kapsamına dahil edilen çalışanların örgütsel adalet algı düzeylerini belirlemeye yönelik kullanılan ölçeğin geçerlilik analizine ilişkin sonuçlar yer almaktadır. Örgütsel adalet üç temel faktörle %64,67 oranında açıklanmıştır. "Yöneticimiz düşüncelerimizi dikkate alır." maddesinin değeri %40'ın altında olduğu için değerlendirilmeden çıkarılmıştır. Örneklem yeterlilik oranı (KMO) ise ,946'dır. Bu bağlamda örgütsel adalet ölçeğinin bir bütün olarak yüksek düzeyde içsel tutarlılığa sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 4: Virtüöz Liderlik Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

İFADELER	FAKTÖR YÜK DEĞERLERİ
	1
1. Yöneticimiz, kişisel risk ve fedakârlık gerektirmesine rağmen temel değişimlere önderlik eder.	,825
2. Yöneticimiz, kişisel itibarını riske atsa da uzun dönemli ve zahmete degecek olan bir projeye ön ayak olur.	,812
3. Yöneticimiz, kazancını artırma fırsatına sahip olduğunda bile bireysel çıkarlarından fedakârlık eder.	,802
4. Yöneticimiz, kendi çıkarlarının ötesinde örgütsel çıkarlara öncelik tanır.	,754
5. Yöneticimiz, başarısı düşük olan kişileri endişelendirmemek için kişisel başarıları önemsiz gibi gösterir.	,725
6. Yöneticimiz, kişisel riske maruz kalma durumunda bile sürekli girişimde bulunur.	,572
7. Yöneticimiz, beklenmedik sonuçları göze alsada adaletsizlik ve kişisel suçlama sorunlarını açıkça ifade eder.	,570
8. Yöneticimiz, sorumlulukları paylaştırırken kişisel haklara saygı gösterir.	,839
9. Yöneticimiz, en uygun davranış şeklini belirlerken doğru mantığı kullanır.	,785
10. Yöneticimiz, anlaşmazlıkları adil ve objektif bir şekilde çözer.	,785
11. Yöneticimiz, talep edilen ihtiyaçları, bazı görevler vererek karşılar.	,699
12. Yöneticimiz, değerli kaynakları adil bir tutumla paylaştırır.	,691
13. Yöneticimiz, yargılama yaparken bazı görevlerin karmaşık olduğunu dikkate alır.	,614
14. Yöneticimiz, astlarının ihtiyaçlarına saygı gösterir.	,543
15. Yöneticimiz, başkalarının sebep olduğu aksiliklerden dolayı duyduğu endişeyi her durumda ifade eder.	,837

16. Yöneticimiz, talepleri karşılarken sadece gerekli kaynakları kullanır, kaynak israfı yapmaz.	,574
17. Yöneticimiz, akranlarına ilgi ve alaka gösterir.	,553
Açıklanan Toplam Varyans (%)	64,82
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy. (K-M-O)	,929
Bartlett's Test of Sphericity: Approx. Chi-Square; df	4361,329;136 ; p< .000

Not: Faktör 1: Duyarlılık, Faktör 2: Adillik, Faktör 3: İlgililik

Tablo 4'te virtüöz liderlik ölçeğine yönelik faktör analizi sonuçları yer almaktadır. Virtüöz liderlik üç temel faktörle %64,82 oranında açıklanmıştır. Her bir faktöre ait faktör yük değerleri genel olarak 0,55'in üzerindedir. Ölçeğin örneklem yeterlilik oranı (KMO) ise ,929'dur. Bu bağlamda virtüöz liderlik ölçeğinin bir bütün olarak yüksek düzeyde içsel tutarlılığa sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 5: Faktörlere İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

ÖA/VL	Faktörler	Ortalama	Std. Sp.	N
Örgütsel Adalet (ÖA)	Prosedürel Adalet	3,34	,929	417
	Etkileşimsel Adalet	3,47	,898	417
	Dağıtimsal Adalet	3,17	1,050	417
Virtüöz Liderlik (VL)	Virtüöz Liderlik	0,77	,771	417

Not: Ortalama Değerler; Tamamen Katılmıyorum:1 Tamamen Katılıyorum:5

Tablo 5'te faktörlere ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri görülmektedir. Ortalama değerler 5'li Likert Ölçeği dikkate alınarak yapılmıştır. Etkileşimsel adalet faktörünün ortalama değerinin en yüksek, virtüöz liderlik faktörünün ortalama değerinin en düşük olduğu saptanmıştır. Faktörler arasındaki ilişki ise Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Virtüöz Liderlik ile Örgütsel Adalet Arasındaki İlişki

<i>Faktörler</i>		<i>Virtüöz Liderlik</i>
<i>Prosedürel Adalet</i>	<i>r</i>	,647**
	<i>p</i>	,000
<i>Etkileşimsel Adalet</i>	<i>r</i>	,789**
	<i>p</i>	,000
<i>Dağıtımsal Adalet</i>	<i>r</i>	,732**
	<i>p</i>	,000
<i>Genel olarak örgütsel adalet</i>	<i>r</i>	,829**
	<i>p</i>	,000

** $p < 0.01$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 6’da çalışanların virtüöz liderlik algılamaları ile örgütsel adalet davranışı arasındaki ilişkiye yönelik korelasyon analizi sonuçları yer almaktadır. Korelasyon ilişkisi genel ve alt boyutları ile ortaya konulmuştur. Virtüöz liderlik algılamaları ile örgütsel adalet davranışının alt boyutları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak virtüöz liderlik ile örgütsel adalet davranışı arasında yüksek düzeyde (,83) pozitif bir ilişkinin olması “H₁: Virtüöz Liderlik ile Örgütsel Adalet arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.” hipotezini doğrulamaktadır. Buna ilaveten “H₁: Virtüöz Liderlik ile Dağıtımsal Adalet arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.” , “H₂: Virtüöz Liderlik ile Prosedürel Adalet arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.” , “H₃: Virtüöz Liderlik ile Etkileşimsel Adalet arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.” hipotezlerini de doğrulamaktadır. Virtüöz liderlik algısının örgüt ve birim kültürü tarafından desteklenmesi durumunda çalışanlar ile yöneticiler arasındaki işbirliği, adalet ve iyi ilişkilerin olumlu bir şekilde gelişeceği söylenebilir.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Çalışmanın sonuçları virtüöz liderlik ile örgütsel adalet arasında anlamlı ilişkilerin olduğunu göstermiştir. Bu uygulamalı araştırmanın sonuçları, virtüöz liderliğin örgütsel adalet davranışlarının görülmesini sağladığı yaklaşımıyla literatüre katkıda bulunmaktadır. Virtüöz liderliğin bir bütün olarak örgüt adaletini sağlamanın yanı sıra çalışanların tutum ve iş davranışlarını iyileştirmek için de iyi bir yaklaşım olduğu sonucuna ulaşılması, yapılan çalışmanın bir diğer katkısıdır. Elde edilen bulgular virtüöz liderliğin örgütsel adalet davranışları gibi önemli liderlik tutum ve davranışları ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

“Virtüöz” genellikle iş alımlarında, adaylar arasında seçim yapmak üzere belirlenen standartlar arasında yer alan bir kavram olarak kullanılmaktadır. Genel itibarıyla ahlaksızlık ve toplum tarafından olumsuz algılanabilecek diğer tüm davranışların karşıtı olarak gösterilir. Bu nedenle virtüöz, hile ve kötü ahlaka izin vermez; hem özel hem de genel konularda dürüstlüğü

ve gerçekliği gerektirir. Örgütsel anlamda bakıldığında ise bu özelliklere ilaveten, elde edilmek istenen çıktılarına daha az ıskarta ile ulaşma çabasını da gerektirir. Buradan hareketle gerçek ve büyük bir liderin ya da yöneticinin, virtüöz özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Virtüöz lider, zalim ve duyarsız bir lider olmaktan çok uzaktır. Virtüöz niteliklerine sahip bir liderin bulunduğu organizasyonlarda çalışanlar kendilerini bağımsız hisseder, takdir edildiklerini bilir ve yüksek derecede motivasyona sahip olurlar. Bu durum güçlendirilmiş, başarılı bir organizasyonun ortaya çıkmasını sağlar. Virtüöz liderlik vasıfları arasında yer alan bireylere karşı adil olma davranışı, örgütsel adalet ve onun unsurları ile yakından ilgilidir. Yöneticilerin sergiledikleri davranışların ve izledikleri stratejilerin, etkileme süreci sonunda çalışanlar tarafından adil bir şekilde algılanması, aralarında güçlü bir ilişkinin kurulmasını sağlayacaktır (Arslantaş ve Dursun, 2008). Örgüt üyeleri, özellikle liderler, virtüöz davranışları sergilerse ve örgüt sistemi tarafından buna yönelik faaliyetlere izin verilirse örgütün arzu ettiği yüksek çıktı düzeylerine ulaşması mümkün hale gelir. Bu nedenle virtüözlük fonksiyonu, örgütün yükselmesinde de önem arz etmektedir. Tüm bu koşullar düşünöldüğünde virtüöz liderlik davranışı ile örgütsel adalet algısı arasındaki ilişki daha iyi anlaşılacaktır. Bu çalışma sonucunda elde edilen önemli bulguların dışında, araştırmanın bazı sınırlılıkları ve kısıtları olduğu unutulmamalıdır. Bu çalışmanın en önemli kısıtı; uygulama aşamasında işletme yöneticilerinin sergilemiş olduğu önyargıdır.

5. KAYNAKLAR

- Alzola, M. (2008). *Character And Environment: The Status Of Virtues In Organizations*. Journal Of Business Ethics, 78, S.343-357.
- Araújo, M.S.G. And Lopes P.M.P.R., *Virtuous Leadership, Organizational Comminment And Individual Performance*, Gomes P. (Edt), Tékhné (1-9). Michigan.2015.
- Berneth, Jeremy B., Armenakis, Achilles A., Feild, Hubert S. And Walker, H. Jack (2007), "Justice, Cynicism, And Commitment: A Study Of Important Organizational Changes Variables", The Journal Of Applied Behavioral Science, 43(3), S. 303-326.
- Bright, D. S., Cameron, K. S., & Caza, A. (2006), "The Amplifying And Buffering Effects Of Virtuousness In Downsized Organizations", Journal Of Business Ethics, 64, S. 249-269.
- Cameron, K. (2011); *Responsible Leadership As Virtuous Leadership*, Bain S.(Edt.) Journal Of Business Ethics (24-35), Kingsville, Texas, 2011.
- Cameron, K. S., & Caza, A. (2002), "Organizational And Leadership Virtues And The Role Of Forgiveness" Journal Of Leadership And Organizational Studies, 9, S. 33-48.
- Cameron, K. S., Bright, D., & Caza, A. (2004), "Exploring The Relationships Between Organizational Virtuousness And Performance", American Behavioral Scientist, 4, S. 766-790.
- Cawley, M. J., Martin, J. E., & Johnson, J. A. (2000), "A Virtues Approach To Personality", Personality And Individual Differences, 28, S. 997-1013.
- Crawshaw, Jonathan R., Cropanzano, Russell, Bell, Chris M. Ve Nadısıc, Thierry, (2013), "Organizational Justice: New Insights From Behavioural Ethics", Human Relations, 0/0, S. 1-20.
- Cropanzano, R., Bowen, D.E., Ve Gilliland, S. W. (2007), "The Management Of Organizational Justice", *Academy Of Management Perspectives*, Nov., S. 34-48.
- Eberlin, Richard. J. And Tatum, B. Charles (2008), "Making Just Decisions: Organizational Justice, Decision Making, And Leadership", *Management Decision*, 46 (2), S. 310-329.
- Gefen, David, Ragowsky, Arik And Rıdıngs, Catherine (2008), "Leadership And Justice: Increasing Non Participating Users' Assessment Of An It Through Passive Participation", *Information & Management*, 45, S. 507-512.
- Gül, Hasan Ve İnce, Mehmet (2014), "Etik Liderlik Ve Örgütsel Adalet Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma", *Niğde Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, S. 2, Mayıs 2014, S. 127-150.
- Irak, Doruk Uysal, (2004), "Örgütsel Adalet: Ortaya Çıkışı, Kuramsal Yaklaşımlar Ve Bugünkü Durumu", *Türkiye Psikologlar Derneği, Türk Psikoloji Yazıları*, Cilt: 7, Sayı: 13, S. 25-43.
- İçerli, L. (2010), "Örgütsel Adalet: Kuramsal Bir Yaklaşım", *Girişimcilik Ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), S. 67-92.
- İşcan, Ömer Faruk, Sayın Ufuk, (2010), "Örgütsel Adalet, İş Tatmini Ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişki", *Atatürk Üniversitesi İibf Dergisi*, Cilt:24, Sayı: 4, S. 195-216.
- Meydan, C.H., Şeşen, H., Ve Basım H.N. (2011), "Adalet Algısı Ve Tükenmişliğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Üzerindeki Öncüllük Rolü", *"İş Güç" Endüstri İlişkileri Ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13 (2), S. 41-62.
- Moorman, Robert H., (1991), "Relationship Between Organizational Justice And Organizational Citizenship Behaviors: Do Fairness Perceptions Influence Employee Citizenship?", *Journal Of Applied Psychology*, 76, S. 845-855.
- Özer, Pınar Süral Ve Urtekin, Güliden Eker (2007), "Örgütsel Adalet Algısı Boyutları ve İş Doyumu İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *EÜ İİBF Dergisi*, Sayı: 28, s. 107-125.
- Yavuz, Ercan, (2010), "Kamu Ve Özel Sektör Çalışanlarının Örgütsel Adalet Algılamaları Üzerine Bir Karşılaştırma", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11 (2), S. 302-312
- Yürür, S., Ve Demir, K. (2011), "Örgütsel Adalet Ve Psikolojik Güçlendirme: Karşılıklı Etkileri Üzerine Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*.16, (3) S.311-335.

VZA İLE İŞLETMELERDE ETKİNLİĞİN ÖLÇÜLMESİ: BİST GIDA, İÇKİ VE TÜTÜN SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA

MEASUREMENT OF EFFICIENCY IN THE BUSINESSES WITH DEA: AN APPLICATION ON THE FOOD, BEVERAGE AND TOBACCO INDUSTRY IN THE BIST

*Abdulkadir KAYA**, *Ali ÇOŞKUN***

ÖZET: İşletmeler ulusal ve uluslararası piyasalarda rekabet edebilmek ve sürekliliklerini sağlayabilmek için etkin olup olmadıklarını, etkin değilseler hangi alanlarda eksikliklerinin bulunduğunu tespit ederek tedbir almalıdırlar. Bu çalışmanın amacı, BİST Gıda, İçki ve Tütün sektöründe son on yılda pay piyasasında işlem gören 17 işletmenin, küresel finansal kriz sonrası 2009-2013 yıllarındaki beş girdi ve iki çıktı birimiyle etkinliğinin, Veri Zarflama Analizi (VZA), çıktı odaklı CCR modeliyle belirlemektir. Çalışmanın sonucunda KRVTS ve KNFRT işletmeleri tüm yıllarda etkin çıkmış, beş yıllık sürede tüm yıllarda etkin olmayan işletme bulunamamıştır.

Anahtar sözcükler: İşletme, BİST, etkinlik

ABSTRACT: In order to provide continuity and to compete in national and international markets, businesses should identify if they are active, if not they should take measures by identifying in which area they have deficiency. The aim of this study is to determine the activity of 17 business traded in the market share in the last ten years in the industry of BIST Food, Alcoholic and Tobacco with Data Envelopment Analysis (DEA), the output-oriented CCR model. Results of the study show that KRVTS and KNFRT companies are active in all the years, in five years' time, it hasn't been company which are inactive in all years.

Keywords: Operation, BİST, activity

1. GİRİŞ

Yirminci yüzyılın son yirmi yılında yaşanan teknolojik gelişmeler ve küreselleşme ile işletmelerin faaliyet gösterdikleri iş kolları ve endüstrilerinin pazarları ulusal sınırları ortadan kalkmış ve finansal küreselleşme ile de finansal piyasalar birbirleriyle entegre olmuştur. Küreselleşme ile birlikte üretimin yeniden tasarlanması, diğer ülkelerdeki teknolojik hamlelerin yeniden yorumlanması, aynı tür tüketim mallarının bütün dünyada kullanıma başlanması, finansal piyasaların yaygınlaşması ve demokrasi taleplerinin yaygınlık kazanması gibi gelişmeler ortaya çıkmıştır. İşletmeler küresel bir köy olarak ifade edilen dünyada birçok güçlü işletme ile rekabet etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca, finansal piyasalarında küreselleşmesiyle işletmeler daha uygun koşullarla borçlanmalara gidebilmelerine ve finansal yapılarını yeniden düzenlemelerine olanak sağlamıştır. İşletmeler yaşanan bu gelişmelerle günümüzde tüm üretim girdilerini optimum düzeyde tutarak işletme amaçlarına ulaşmak ve ihtiyaç duyduğu varlıkları temin edeceği fonlar için de uygun bir sermaye yapısı oluşturmak zorunda kalmıştır.

2007 yılında Amerika'da başlayan ve 2008 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan finansal küresel kriz sonrasında işletmelerin gerek finansal yapılarında gerekse ekonomik yapı ve faaliyetlerinde etkinliğin daha fazla ön plana çıkmasına neden olmuştur. Artan rekabet koşulları ve küresel finansal kriz sonrası yaşanan ekonomik daralmalar sonucunda, işletmelerin daha kaliteli mallar piyasaya sunmak ve daha düşük kâr marjlarıyla faaliyet göstermeleri yanında

* Yrd.Doç. Erzurum Teknik Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü
(akadirkaya@erzurum.edu.tr)

** Öğr. Gör.Dr. Atatürk Üniversitesi, Pasinler MYO.
(e-posta: acoskun@atauni.edu.tr)

ihtiyaç duyulan fonların temininde güçlükler yaşanması veya yüksek maliyetlerle temin edilmesiyle karşı karşıya bırakmıştır.

İşletmeler gerek içinde buldukları iş kolları ve endüstriler, gerekse uluslararası piyasalarda rekabet edebilmek ve sürekliliklerini sağlayabilmek için etkin olup olmadıklarını, etkin değilseler hangi alanlarda eksikliklerinin bulunduğunu tespit ederek o konularda tedbir almalıdırlar. İşletme yöneticileri işletmenin hedeflenen planlarından sapmaları belirlemek, rakiplerine karşı piyasadaki konumunu görmek, sektördeki etkinliğini sürdürmek ve finansal krizden en az kayıpla çıkmak amacı ile ölçümlere ve değerlemelere ihtiyaç duymaktadırlar. Tabii ki bunun yapılabilmesi için işletmelerin faaliyet gösterdikleri sektör içinde performanslarını görece olarak değerlendirmeleri ve etkinlik sınırında yer almak için referans almaları gereken işletmeleri belirlemeleri gerekmektedir (Kaya ve Gülhan; 2010)

Etkinlik ölçümü, mevcut rekabet ortamı içinde firmanın nerede olduğunun belirlenmesine olanak sağlamak ve eldeki girdilerden ne denli iyi bir biçimde çıktı üretebileceğini göstermektedir (Yolalan; 1993). Etkinlik ölçme yöntemleri, rasyo analizi ve sınır etkinliği analizi olmak üzere iki grupta değerlendirilebilmektedir. Sınır etkinliği analizi ise parametrik ve nonparametrik yöntemler olmak üzere iki grupta ele alınmaktadır (Benli; 2006).

Verimlilik, bir üretim ya da hizmet sisteminin ürettiği çıktı ile bu çıktıyı elde etmek için kullanılan girdi arasındaki ilişki olarak tanımlanabilir. Performans ise bir işletmenin belirli bir zaman diliminde elde ettiği başarı derecesi olarak ifade edilebilir. İşletmeler için önemli olan bu iki kavram kriz dönemlerinde daha fazla önem kazanmaktadır. İşletme yöneticileri, performans değerlendirmelerinden elde edilen bilgiler olmadan işletmenin geleceğine yönelik kararlar veremez. Her ekonomik birim, amaçlarını gerçekleştirmek için, dış çevresinden temin ettiği kaynakları belirli bir üretim teknolojiden yararlanarak mal ve hizmetler biçiminde çıktılara dönüştürür (Emir ve Özgür; 2008: 164).

Ekonomik anlamda kaynakların sınırlı olduğu günümüzde, etkinlik, verimlilik ve performans gibi konular önemini her zaman korumuş ve korumaya devam etmektedir. Küresel rekabet koşulları ve yaşanmakta olan küresel kriz, işletmeleri kaynaklarını en etkin şekilde kullanmaya itmektedir. İşletme yöneticileri işletmenin hedeflenen planlarından sapmaları belirlemek, rakiplerine karşı piyasadaki konumunu görmek, sektördeki etkinliğini sürdürmek ve finansal krizden en az kayıpla çıkmak amacı ile ölçümlere ve değerlemelere ihtiyaç duymaktadırlar. Bunun yapılabilmesi için işletmelerin faaliyet gösterdikleri sektör içinde performanslarını görece olarak değerlendirmeleri ve etkinlik sınırında yer almak için referans almaları gereken işletmeleri belirlemeleri gerekir (Yalama ve Sayım; 2008: 90).

Oran analizinin tek boyutlu olması, parametrik yöntemlerin girdi ve çıktılar arasındaki fonksiyonel yapı hakkında bilgi gerektirmesi, kullanımlarını kısıtlamaktadır. İşletmelerin etkinlik analizlerinin yapılmasında VZA, son yıllarda oldukça yaygın kullanılan parametrik olmayan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada nonparametrik yöntemlerden biri olan Veri Zarflama Analizi (VZA) kullanılacaktır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisinde güçlü ve dinamik bir yapıya sahip olan gıda sektörünün, BİST Gıda, İçki ve Tütün sektöründe faaliyet gösteren işletmelerinin etkinliklerini tespit etmektedir. Çalışmada öncelikli olarak literatür taraması sunulduktan sonra, VZA hakkında bilgi verilecek, analiz sonuçları ve yorumları yapılacaktır.

2. LİTERATÜR

VZA, 1957'de Farell'in yaptığı tek girdi – tek çıktıya dayanan çalışması ile literatüre girmiştir. Bundan esinlenerek Charnes, Cooper ve Rhodes 1978 yılında çoklu – çoklu çıktı (CCR) yöntemini geliştirmiş ve A.B.D.'deki devlet okulların verimliliklerini ölçmede kullanmışlardır. VZA'nın gelişimi ile ilgili diğer bir çalışma ise, Banker, Charnes ve Cooper tarafından, ölçeğe göre değişken getiriye esas alan BCC Modellerinin geliştirildiği çalışmadır.

Demir ve Gençtürk'ün (2006) yaptıkları çalışmanın amacı, İMKB'de kote olan bankaların 2000–2006(3) döneminde etkinliklerini VZA kullanılarak ortaya koymak ve yabancı

bankalarla yerli bankaların görece etkinliğin açısından karşılaştırmalarını son iki yıl (2005–2006(3)) itibarıyla yapmaktır. Uygulama sonucunda 2000 yılında 10, 2001 yılında 6, 2002 yılında 8, 2003 yılında 7, 2004 yılında 10, 2005 yılında 10, 2006 yılında 11 yabancı katılımı olmayan bankanın etkin olduğu belirlenmiştir.

Kula ve Özdemir (2007) yaptıkları çalışmada, İMKB'ye kote olan çimento sektöründeki işletmelerin, girdi yönlü VZA yöntemi kullanarak etkinliklerinin karşılaştırılmasını amaçlamışlardır. Cari Oran, Finansal Kaldıraç Oranı, Öz Kaynak / Toplam Aktif, KVKYK / Toplam Pasif, Maddi Duran Varlıklar / Öz Kaynağın girdi, Öz Kaynak Karlılığı, Aktif Karlılığı ve Satışların Karlılığı çıktı olarak alındığı çalışmada, 17 işletmeden 7 tanesinin göreceli olarak tam etkin olduğu belirlenmiştir. Etkin olmayan işletmelerin etkin olabilmeleri için girdi ve çıktı değişkenlerinin potansiyel iyileştirme oranları belirlenmiştir.

Ayan ve Perçin (2008) yaptıkları çalışmada, Türk otomotiv firmalarının standart VZA, sınırlı VZA ve bulanık VZA yöntemleri ile etkinliklerini karşılaştırmışlardır. Sınırlı bulanık VZA'nın gösterimi amacı ile İstanbul Sanayi Odasına (ISO) kayıtlı 37 otomotiv firmasının gerçek verileri elde edilmiş ve hesaplanan etkinlik sonuçları standart VZA ve sınırlı yaklaşımlardan elde edilen sonuçlarla karşılaştırılmıştır. Çalışmada, Net Aktifler, İşçi Sayısı, Özsermaye girdi, Net satışlar, vergi sonrası kar çıktı değişkenleri olarak alınmıştır. Analiz sonuçlarına göre söz konusu metodlar, birbirlerinden önemli ölçüde farklı etkinlik puanları üretmişlerdir. Bunun yanı sıra, Bulanık VZA modelinin diğer VZA modellerinden daha gerçekçi sonuçlar verdiği sonucuna varılmıştır.

Özer, Öztürk ve Kaya (2010) İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda 2007–2008 yıllarında işlem gören Gıda Ve İçecek Sektöründeki işletmelerin etkin olup olmadıkları Veri Zarflama Analizi yöntemiyle tespit etmeyi amaçlamışlardır. Ayrıca kümeleme analizi vasıtasıyla benzer işletmeler kümelenebilir ve TOPSIS yöntemiyle de işletme etkinlikleri sıralanmış ve yöntemler birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Veri Zarflama Analizine göre 2007 yılında 14 işletmenin, 2008 yılında ise 11 işletmenin etkin olduğu tespit edilmiştir. Kullanılan üç yöntem de işletme etkinliklerini ölçmede faydalanılmasına rağmen, uygulama bulgularına göre Veri Zarflama Analizinde etkin olarak tespit edilen bazı işletmeler TOPSIS analizinde iyi performans göstermezken, kümeleme analizinden elde edilen sonuçların söz konusu diğer analizlerle benzerlik göstermediği ifade edilmiştir.

Kaya ve Gülhan (2010) 2008 küresel ekonomik krizinin işletmelerin etkinlik ve performans düzeylerine olan etkilerini tespit etmeye yönelik olarak yaptıkları çalışmada İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'na kote olan, Metal Eşya ve Makine sektöründe faaliyet gösteren 25 işletme kullanılmıştır. Bu işletmelerin finansal kriz başlangıcından önceki ve sonraki üçer aylık iki dönemine ait 10 adet rasyosu vasıtasıyla sektör içerisindeki etkinlik ve performansları tespit edilmiştir. İşletmelerin etkinliği ve performanslarını tespit etmede Veri Zarflama Analizi (VZA) ve TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) uygulanmıştır. VZA sonuçları işletmelerin finansal kriz öncesine göre kaynaklarını daha etkili kullandıkları belirlenmişken ve TOPSIS analizi sonuçlarına göre işletmelerin performans sıralamalarında önemli bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Sulkü (2011) çalışmasında Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) reformlarının ve özellikle performansa dayalı ek ödeme sisteminin (P4P) kamu hastanelerinin verimlilik ve üretkenliği üzerine etkilerini araştırmayı amaçlamıştır. Bu amaç için 6 adet değişken girdi ve çıktı karar birimi olarak kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, sosyo-ekonomik olarak dezavantajlı olan illerde üretkenlik kazançlarının gerçekleşmediği ve hastane kalite indikatörlerinin kısa dönemde gelişmediği görülmüştür.

Özçomak vd. (2012) çalışmalarında iklim ile ürünler arasındaki etkileşimi belirlemek amacıyla Kanonik Korelasyon Analiziyle (KKA) bağımlı ve bağımsız değişken seti arasındaki ilişkinin yapısı, Veri Zarflama Analiziyle (VZA) ise girdi ve çıktı seti arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu amaçla Türkiye'de 26 bölge ve 10 ürün ele alınarak analiz yapılmıştır. Sonuç

olarak, VZA ile etkin ve etkin olmayan bölgeler belirlenerek bu bölgeler için tekrar hesaplanılan kanonik korelasyon analizi sonuçlarının daha yüksek ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Soba vd. (2012) İMKB’de kayıtlı Taş ve Toprağa Dayalı ve Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerin etkinliğini belirlemek amacıyla VZA ve TOPSİS yöntemlerini kullanmışlardır. Çalışmada, 2008-2010 yıllarına ait mali tablolardan hesaplanmış yedi adet rasyo kullanılmıştır. Çalışma sonucunda her iki sektörde enerji maliyetlerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Contürk, Burucu, Kaya ve Güngör (2013) İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’ na kote, imalat sanayi alt sektörlerinde faaliyet gösteren 160 işletmenin 2009 ve 2010 yıllarına ait verileriyle sektörel olarak etkinlikleri VZA ile analiz edilmiştir. Gıda, İçki ve Tütün Sektöründe faaliyet gösteren 23 işletmeden 2009 yılında 5 işletme 2010 yılında ise 6 işletme, Dokuma, Giyim Eşyası Ve Deri Sektöründe faaliyet gösteren 27 işletmeden 2009 yılında 9, 2010 yılında ise 7, Kağıt Ve Kağıt Ürünleri, Basım Ve Yayın Sektöründe ele alınan 19 işletmeden 2009 yılında 12, 2010 yılında ise 11, Kimya, Petrol Kauçuk ve Plastik Ürünler Sektöründe 26 işletmeden 10 işletme 2009 yılında, 6 işletme ise 2010 yılında, Taş ve Toprağa Dayalı Sektöründe 26 işletmeden 2009 yılında 11’i, 2010 yılında ise 10 işletme, Metal Eşya, Makine Ve Gereç Yapım Sektörü altında 39 işletmeden 9’u 2009 yılında, 4’ü 2010 yılında etkin olduğu tespit edilmiştir.

Kahveci, Celen ve Ekşi (2013) yaptıkları çalışmada 2006-2011 döneminde Türkiye’deki mevduat bankalarının verilerinden yararlanarak iki aşamalı Veri Zarflama Pencere Analizi (VZPA) ile performansları analiz edilmiştir. Bankalar büyüklüklerine göre dört gruba ayrılmış ve hem gruplar arası hem de grup içi etkinlik değerleri karşılaştırılarak çalışma gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuca göre büyük ve orta ölçekli bankaların birinci ve ikinci aşama değerlerinin yüksek; küçük ve mikro ölçekli bankaların değerlerinin ise düşük olduğu; büyük ölçekli bankaların birinci aşama değerlerinin, küçük ölçekli bankaların ikinci aşama değerlerinin; mikro ölçekli bankaların ise hem birinci hem ikinci aşama değerlerinin yıllar itibarıyla yükseldiği tespit edilmiştir.

Çakır ve Perçin (2013) Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) teknikleri vasıtasıyla 2011 yılı için “FORTUNE Türkiye” dergisinin açıkladığı ilk 500 firma listesinde yer alan 10 lojistik firmasının performans ölçmeyi amaçlamışlardır. Elde edilen sonuçlara göre Borusan işletmesi TOPSIS ve VIKOR Yöntemlerine göre en iyi performansı gösteren işletme olurken SAW yöntemine göre üçüncü en iyi performansı gösteren işletme olmuştur. Omsan işletmesi ise her üç yönteme göre ikinci en iyi performans gösteren işletme olduğu görülmektedir. Genellikle, her üç yöntemin birbirinden farklı sıralamalar verdiği ifade edilmiştir.

Akyüz, Yıldız ve Kaya (2013) yaptıkları çalışmalarında BİST’te işlem gören on bir mevduat bankasının 2007-2011 yıllarındaki verimlilik ölçümü toplam faktör verimliliği analizlerine imkân veren Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksi Yöntemi vasıtasıyla analiz etmişlerdir. Yapılan uygulamada girdi seti olarak mevduat, özsermaye, faiz giderleri; çıktı seti olarak net kar ve faiz gelirleri değişkenlerinden yararlanılmıştır. Elde edilen sonuca göre mevduat bankaları içerisinde ele alınan tüm yıllarda etkinlik düzeylerine göre 1,000 düzeyi ile banka 7 birinci sırada, 0,997 skoru ile banka 9 ikinci, ve 0,989 düzeyi ile 2 banka üçüncü sırada olduğu tespit edilmiştir.

Köne(2014) Veri Zarflama Analizi kullanılarak Türkiye için bir bölgesel eko-verimlilik modelinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. İstatistiksel Bölge Birimleri Düzey 2’de yer alan bölgelerin verilerinden yararlanılarak yapılan ampirik çalışmanın sonuçlarına göre, TR10 (İstanbul), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) ve TR51 (Ankara) bölgeleri eko-verimli bölgeler olarak tespit edilirken, en düşük eko-verimlilik ise TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) bölgesinde tespit edilmiştir. Ayrıca sonuçlar, gelir ile eko-verimlilik değerleri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Bakırcı, Shiraz ve Sattary (2014) çalışmalarında BİST’de işlem gören, Demir Çelik Metal Ana Sanayi sektöründeki 14 işletmenin 2009-2011 yıllarına ait finansal performanslarını

tespit etmeyi amaçlamaktadır. Performans analizi, firmaların mali tablolarından elde edilen finansal göstergeleri yararlanarak Veri Zarflama Analizi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. VZA'ye göre nisbi etkinlik düzeyleri tespit edilen işletmeleri kendi aralarında sıralamak için VZA Süper Etkinlik ve TOPSIS yöntemlerinden faydalanılmıştır. Elde edilen sonuca göre, sektör kapsamında faaliyette bulunan 14 firmanın 4'ü her üç dönemde de etkin olarak tespit edilmiş ve her üç dönemde de tam olarak etkin olmayan şirketlerin sayısı ise 5 olarak tespit edilmiştir. Sektörde faaliyet gösteren diğer 5 şirket ise bazı dönemlerde etkin ve bazı dönemlerde ise etkin olmadı belirlenmiştir. VZA yöntemi sonuçlarından elde edilen etkin işletmeler TOPSIS yöntemi vasıtasıyla en ideal çözüme yakınlık bakımından sıralanmıştır.

Bakırcı, Ekinci ve Şahinoğlu(2014) Türkiye'nin bölgesel kalkınmışlık farkını ortadan kaldırmak veya daha düşük bir seviyeye çekmek için yoğun bir şekilde kullandığı kamu yatırımları ve bölgesel yatırım teşviklerinin amaç doğrultusundaki etkinliklerini Veri Zarflama Analizi ile tespit etmişlerdir. Veri Zarflama analizi yöntemine göre girdi değişkenleri yatırım teşvik belgelerinin bölgesel dağılımı ve kamu yatırım tahsislerinin bölgesel dağılımı kullanılmıştır. Çıktı değişkenleri ise hizmet, sanayi ve tarım sektöründeki bölgesel istihdam düzeyi kullanılmıştır. Elde edilen sonuca göre Türkiye'de uygulanan teşvik ve kamu yatırımı araçlarının istenen sonucu sağlamadığı ve Batı'da yer alan bölgelerin genellikle daha yüksek etkinliğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

Doğan ve Gencan (2014) kamu hastanelerinin göreceli etkinliklerinin ölçülmesi ve etkin olan/olmayan hastanelerin tespit etmeyi amaçlanmıştır. Çalışmada Ankara'da faaliyet gösteren 26 kamu hastanesi analiz edilmiştir. Hastanelerin sağlık hizmeti üretmek için kullandığı 4 girdi ile ürettiği 5 çıktı tespit edilmiş ve bu girdi ve çıktılarla iki farklı VZA modeli meydana getirilmiştir. Bunlardan ilki, girdi ve çıktılarında ağırlık kısıtlaması olmayan VZA modeli, ikincisi ise girdi ve çıktılarında AHP vasıtasıyla elde edilen ağırlıkların kullanıldığı VZA modeli kullanılmıştır. Her iki model de ayrı ayrı çözümlenerek etkinlik ölçümü yapılmıştır. İlk modelin çözülmesi sonucunda 13, ikinci modelin çözülmesi sonucunda ise 10 hastanenin etkin olduğu tespit edilmiştir.

Akhisar ve Tezergil (2014) çalışmalarında Türk Sigorta Sektöründe 2006–2010 döneminde hayat dışı branşlarda faaliyet gösteren 23 sigorta şirketine ait öz kaynaklar, toplam aktifler, alınan primler, dönem net kar (zarar) ve teknik kar değişkenlerinden yararlanılarak, toplam faktör verimlilikleri Malmquist toplam faktör verimlilik endeksi ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuca göre, verimliliği en yüksek ilk beş şirketin sırasıyla Ak Sigorta, Türkiye Genel, Başak Groupama, Ankara ve Şeker Sigorta olduğu belirlenmiş. Bununla beraber bu ilk beş şirket dahil sektörün genelinin teknik etkinliğinde çalışma periyodunda düşüş olduğu belirlenmiştir.

3. VERİ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, BİST'de kote olan ve son on yılda aralıksız olarak işlem gören Gıda, Tütün ve İçki sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin, küresel finansal kriz sonrası süreç olan 2009-2013 yılına ait finansal verileri dikkate alınarak VZA ile etkinliklerini analiz etmektir. Çalışmada kullanılan girdi ve çıktı karar birimleri işletmelerin mali tablolarından hesaplanmıştır. İşletmelere ait Bilanço ve Gelir Tabloları Kamuyu Aydınlatma Platformu'nun resmi web sayfasından elde edilmiştir. Analizlerde çıktıya yönelik CCR modeli oluşturulmuş ve modellerin çözümünde DEAP 2.1 paket programından yararlanılmıştır.

3.1. Veri Zarflama Analizi:

Veri Zarflama Analizi, karar verme birimlerinin kıyaslamasını güçleştiren birden çok girdi ve çıktının mevcut olduğu durumlarda, bu gözlenen birimlerin göreceli etkinliklerinin ölçümünde kullanılan doğrusal programlama temelli bir yöntemdir (Ali Emrouznejad; DEA Tutorial, <http://www.deazone.com/tutorial/index.htm>). VZA'da temel varsayım, tüm işletmelerin

benzer stratejik hedeflere sahip olması ve aynı tür girdi kullanıp aynı tür çıktı elde etmesidir (Golany ve Yu, 1997: 28).

VZA'nın göreceli etkiliği ölçme şekli, iki aşamalı olarak kısaca şu şekilde özetlenebilir (Yolalan, 1993: 6 – 7):

1. Herhangi bir gözlem kümesi içinde en az girdi bileşimini kullanarak en çok çıktı bileşimini üreten en iyi gözlemleri (ya da etkinlik sınırını oluşturan karar birimlerini) belirler.
2. Söz konusu sınırı referans olarak kabul edip, etkin olmayan karar birimlerinin bu sınıra olan uzaklıklarını (ya da etkinlik düzeylerini) oransal olarak ölçer.

Yöntem, analitik bir fonksiyonel yapıya gerek duymaması, çoklu girdi ve çoklu çıktıyı aynı anda değerlendirebilmesi, etkin ve etkin olmayan karar verme birimlerini birbirinden ayırarak etkin birimler içinden referans noktaları oluşturması, girdi ve çıktıların ortak bir birimle ifade edilemediği durumlarda dahi kullanılabilmesi, vb. özelliklerinden dolayı ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle VZA, okullar, sağlık birimleri, banka ve şubeleri, silahlı kuvvetler, tarım, ulaştırma, kamu idaresi gibi birçok farklı kuruluşun etkinliğinin değerlendirilmesinde başarı ile uygulanmaktadır (Özcan, 2005: 1).

Yöntemin getirdiği en önemli yenilik, birçok girdinin kullanılarak birçok çıktının elde edildiği ortamlarda, parametrik yöntemlerde olduğu gibi önceden belirlenmiş herhangi bir analitik üretim fonksiyonu varlığının öngörülmesine gereksinim duymadan ölçüm yapabilmesidir. Ayrıca girdi ve çıktılar, ölçüm birimlerinden bağımsızdırlar. Bu nedenle işletmenin değişik boyutlarının aynı zamanda ölçülebilmesi imkanı vardır (Karsak ve İşcan, 2000: 2).

Nonparametrik ölçüm teknikleri, girdiye veya çıktıya yönelik etkinlik ölçümü şeklinde iki gruba ayrılabilir. Girdiye yönelik ölçüm teknikleri, herhangi bir çıktı düzeyi için etkin olmayan karar birimlerinin girdilerini ne derece azaltması gerektiğini araştırmaktadır. Çıktıya yönelik etkinlik ölçütleri ise herhangi bir girdi bileşimi için etkin olmayan karar birimlerinin etkin duruma getirilebilmesi amacıyla çıktıların ne kadar artırılacağı üzerinde durmaktadır.

Diğer nonparametrik ölçüm tekniklerinde olduğu gibi VZA modelleri de; “girdiye yönelik” ve “çıktıya yönelik” olmak üzere iki grupta incelenebilir. Girdiye ve çıktıya yönelik VZA modelleri, temelde birbirlerine çok benzemekle beraber girdiye yönelik VZA modelleri; belirli bir çıktı bileşimini en etkin şekilde üretebilmek amacıyla kullanılacak en uygun girdi bileşiminin nasıl olması gerektiğini araştırırken, çıktıya yönelik VZA modelleri belirli bir girdi bileşimi ile en fazla ne kadar çıktı bileşimi elde edilebileceğini araştırmaktadır (Charnes, Cooper, Rhodes, 1981:669).

VZA modeli için Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından (1978) ortaya atılan, m adet girdisi ve s adet çıktısı olan n adet karar birimi için maksimize edilecek çıktı / girdi oranının matematiksel ifadesi aşağıdaki gibidir (Cooper, Seifard, 2000: 35).

Verimlilik = Çıktı / Girdi

$$Maxh_k = \frac{\sum_{r=1}^s u_{rk} y_{rj}}{\sum_{i=1}^m v_{ik} x_{ij}} \quad (1)$$

Bu ifadede $X_{ij} > 0$ parametresi j karar birimi tarafından kullanılan i girdi miktarını, $Y_{rj} > 0$ parametresi de j karar birimi tarafından kullanılan i çıktı miktarını göstermektedir. Maksimizasyon şartını sağlayan bu eşitlik için referans değişkenler, k karar biriminin i girdi ve r çıktıları için vereceği ağırlıklardır ki bunlar v_{ik} ve u_{rk} olarak gösterilmiştir. k organizasyonel karar biriminin referans ağırlıklarını diğer karar birimleri de kullandığında etkinliğin % 100'ü geçmemesini sağlayan kısıt ise şöyledir;

$$\frac{\sum_{r=1}^n u_{rk} y_{rj}}{\sum_{i=1}^m v_{ik} x_{ij}} \leq 1$$

$$u_r \geq 0 \quad j \text{ ve } k = 1, \dots, n$$

$$v_i \geq 0$$

(2)

Kullanılacak girdi ve çıktı ağırlıklarının negatif olmamasını sağlayan kısıtta aşağıdaki gibidir;

$$u_{rk} \geq 0; \quad r = 1, \dots, s$$

$$v_{ik} \geq 0; \quad i = 1, \dots, m \quad (3)$$

Yukarıdaki şekilde tanımlanan kesirli programlama modelinin doğrusal programlama modeline dönüştürülmesi sonucunda CCR veri zarflama modeli oluşturulmuştur (Charnes, Cooper, Rhodes, 1978: 432). Bu eşitsizlikler setini doğrusal programlama formuna çevirip Simpleks yada benzeri algoritmalarla çözüme ulaşmak için maksimizasyon formundaki amaç fonksiyonunun paydasının 1'e eşitlenip bir kısıt haline getirilmesi yeterlidir.

Amaç Fonksiyonu;

$$Max h_k = \sum_{r=1}^n u_{rk} y_{rk}$$

(4)

Kısıtlayıcı Koşullar;

$$\sum_{i=1}^m v_{ik} x_{ik} = 1$$

$$\sum_{r=1}^n u_{rk} y_{rj} - \sum_{i=1}^m v_{ik} x_{ij} \leq 0$$

$$u_{rk}, v_{ik} \geq 0$$

(5)

h_k = etkinlik katsayısı, h_k her zaman birden küçük veya bire eşittir. Eğer $h_k < 1$ ise karar verme birimi görel olarak etkin değildir. Eğer $h_k = 1$ ise karar verme birimi görel olarak etkindir.

Çıktı yönlü CCR modelinin matematiksel ifadesi ise;

Amaç Fonksiyonu:

$$Min h_k = \sum_{i=1}^m v_{ik} x_{ik} \quad k = 1, 2, \dots, n$$

(6)

Kısıtlayıcı Koşullar

$$-\sum_{r=1}^s u_{rk} y_{rj} + \sum_{i=1}^m v_{ik} x_{ij} \geq 0 \quad j=1, 2, \dots, m$$

$$\sum_{r=1}^s u_{rk} y_{rk} = 1$$

$$u_{rk}, v_{ik} \geq 0 \quad r=1,2,\dots,s$$

$$i=1,2,\dots,m$$

Bu çalışmada çıktı yönlü CCR modeli uygulanmıştır. Çıktı yönlü CCR modelinin amacı, hedef karar birimi için fiili girdinin fiili çıktıya oranını minimize edecek girdi ve çıktı ağırlıklarını belirlemektir. Kısıtlar, fiili girdinin fiili çıktıya oranını her bir karar birimi için en az 1 değerini almakla ve kullanılacak tüm girdi ve çıktı ağırlıklarını negatif olmayan değerler almakla sınırlar.

3.2. Gıda, İçki ve Tütün Sektörünün Etkinliğinin Değerlendirilmesi

VZA, uygulamalarında aralarında etkinlik karşılaştırması yapabilmek amacıyla aynı kararların uygulandığı ve benzer konularda faaliyet gösterme özelliğine sahip karar birimlerinin seçilmelidir. Uygun Karar Verme Birimlerinin hangileri olduğu yapılacak çalışmanın konusuna ve amacına bağlı olarak şekillenmektedir.

Karar birimlerinin seçiminde, karar birimlerinin üretim teknolojisi açısından birbirlerine benzemeleri dışında çalışmada kullanılacak olan doğrusal programlama modelinin gerektirdiğinden az olmamasına da dikkat edilmelidir. Seçilen girdi sayısı m ve çıktı sayısı p ise, en az m+p+1 tane karar biriminin alınması, araştırmanın güvenilirliği açısından önemli bir kısıttır. Diğer bir kısıt ise, araştırma kapsamına alınan karar birimi sayısının, toplam değişken sayısının en az iki katı olması gerektiğidir (Boussofiane, Dyson ve Rhodes, 1991: 15).

Araştırma, BİST'e kote olmuş, Tablo 1'de sunulan Gıda, İçki ve Tütün sektöründe faaliyet gösteren ve son on yılda aralıksız işlem gören 17 işletme ve bu işletmelere ait Tablo 2'de sunulan rasyolar ile gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1. Gıda, İçki ve Tütün Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketler

İŞLETME İSMİ	İŞLETME KISALTMASI
ANADOLU EFES	AEFES
ALTINYAĞ	ALYAG
BANVİT	BANVT
ERSU GIDA	ERSU
FRİGO PAK GIDA	FRIGO
KENT GIDA	KENT
KEREVİTAŞ GIDA	KERVT
KONFRUT GIDA	KNFRT
KRİSTAL KOLA	KRSTL
MERKO GIDA	MERKO
PENGUEN GIDA	PENGD
PINAR ET VE UN	PETUN
PINAR SU	PINSU
PINAR SÜT	PNSUT
ŞEKER PİLİÇ	SKPLC
TUKAŞ	TUKAS
T.TUBORG	TBORG

Araştırmadaki girdi ve çıktılar çalışmadaki karar birimlerini karşılaştırmanın temelini oluşturduklarından büyük bir dikkatle seçilmelidir. Aynı karar birimi için farklı girdi ve çıktı

grupları farklı etkinlik değerleri alacağından anlamlı girdi ve çıktılarının belirlenmesi gerekmektedir. Girdi birimleri belirlenirken işletmenin temel faaliyet amacı olarak satışlarda meydana gelen artışlar, faaliyetlerin etkin bir şekilde kullanımını için gerekli olan varlıklardaki artış oranları, çalışma sermayesi ve sermaye yapısı verilerine önem verilmiştir.

Çıktı faktörlerinden net dönem karının bazı dönemler bazı işletmeler için negatif çıkması, VZA yönteminin değişkenlere ilişkin pozitif olma varsayımını ihlal edeceğinden, bu değerler aşağıda gösterilen normalizasyon formülü aracılığıyla pozitif değerlere dönüştürülmelidir (Yıldız, 2005: 291). Çalışmada negatif değerler içeren Toplam Borç / Özkaynaklar, Toplam Varlıkların Yüzdeleri Değişimi, Net Kâr / Özkaynaklar ve Net Kâr / Net Satışlar rasyoları bu formül aracılığıyla pozitif değere dönüştürülmüştür.

$$\frac{X_{rj} - X_{j \text{ Min}}}{X_{j \text{ Max}} - X_{j \text{ Min}}}$$

$$X_{rj} = j \text{ karar birimine ait } r \text{ çıktı değeri}$$

$$X_{j \text{ Min}} = \text{En küçük } r \text{ değeri}$$

$$X_{j \text{ Max}} = \text{En büyük } r \text{ değeri}$$

İmalat sanayinin finansal yapısı dikkate alınarak belirlenen girdi ve çıktı değişkenleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Girdi ve Çıktı Değişkenleri

Girdiler	Çıktılar
Toplam Borç/Özkaynaklar (G1)	Net Kar / Özkaynaklar
Toplam Varlıkların Yüzdeleri Değişimi (G2)	Net Kar / Net Satışlar
Satışların Yüzdeleri Değişimi (G3)	
Duran Varlıklar/Toplam Varlıklar (G4)	
Dönen Varlıklar/KVYK (G5)	

VZA, aynı pazardaki karar verme birimlerinin etkinliklerinin sayısal ölçümünü yapmakta ve %100 etkinlik skoruna sahip olan birimler etkin ve dolayısıyla bu skorun altında değer alan birimler ise etkinsiz olarak nitelendirilmektedir (Küçük, 2007: 21).

Çıktıya yönelik Veri Zarflama Analizi yöntemi kullanılarak hesaplanan 2009, 2010, 2011, 2012 ve 2013 yıllarına ilişkin etkinlik skorları Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. İşletmelerin 2009-2013 yılları Etkinlik Skorları

İşletmeler	2009	2010	2011	2012	2013	Etkinlik Sıklığı
AEFES	1,000	1,000	1,000	1,000	0.811	4
ALYAG	1,000	1,000	1,000	1,000	0.351	4
BANVT	1,000	1,000	1,000	1,000	0.818	4
ERSU	1,000	0.980	1,000	0.910	1,000	2
FRİGO	1,000	0.527	0.320	1,000	0.805	2
KENT	0.945	0.953	1,000	1,000	1,000	3
KERVT	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	5
KNFRT	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	5
KRSTL	1,000	0.772	1,000	1,000	0.590	3
MERKO	1,000	1,000	1,000	1,000	0.938	4

PENGD	0.877	0.912	1,000	0.805	1,000	2
PETUN	1,000	1,000	1,000	0.948	1,000	4
PİNSU	1,000	0.853	1,000	0.852	0.850	2
PNSUT	1,000	1,000	0.982	0.915	1,000	3
SKPLC	1,000	0.755	0.682	1,000	1,000	3
TUKAS	1,000	1,000	1,000	0.873	0.022	3
TBORG	0.919	0.871	0.729	1,000	1,000	2
ORTALAMA	0.985	0.919	0.924	0.959	0.834	

Tablo 3 incelendiğinde Gıda, Tütün ve İçki sektöründe finansal küresel kriz sonrası beş yıllık süreç olan 2009-2013 döneminde, tüm yıllar etkin olan işletmeler KERVT ve KNFRT işletmeleridir. Beş yıllık süreçte dört yıl etkin olan işletmeler AEFES, ALYAĞ, MERKO ve PETUN işletmeleri, üç yıl etkin olan işletmeler KENT, KRSTL, PNSUT, SKPLC ve TUKAS işletmeleri, iki yıl etkin olan işletmeler ise ERSU, FRİGO, PENGD, PİNSU ve TBORG'dur. Bu süreçte bir yıl etkin olan veya etkin olmayan işletme bulunmamaktadır. Sektörde faaliyet gösteren işletmelerin genel olarak etkin oldukları ve bunun için çaba sarf ettikleri ifade edilebilir.

Tablo 4. 2013 Yılında Etkin Bulunmayan Karar Birimleri İçin Potansiyel İyileştirme Tablosu

İŞLETMELER	Değişkenler	Girdiler				
		G1	G2	G3	G4	G5
AEFES	Orijinal Değer	0.737	1.000	0.962	0.778	1.576
	Hedeflenen Değer	0.632	0.933	0.942	0.778	1.576
	Potansiyel İyileştirme (%)	16.625	7.181	2.084		
ALYAG	Orijinal Değer	0.729	0.598	0.366	0.739	1.079
	Hedeflenen Değer	0.251	0.455	0.366	0.739	0.454
	Potansiyel İyileştirme (%)	190.258	31.332			137.667
BANVT	Orijinal Değer	1.000	0.368	0.564	0.374	0.888
	Hedeflenen Değer	0.536	0.368	0.442	0.374	0.888
	Potansiyel İyileştirme (%)	86.567		27.556		
FRİGO	Orijinal Değer	0.816	0.141	0.251	0.505	1.504
	Hedeflenen Değer	0.683	0.141	0.169	0.505	1.504
	Potansiyel İyileştirme (%)	19.502		48.798		
KRSTL	Orijinal Değer	0.717	0.335	1.000	0.344	5.530
	Hedeflenen Değer	0.344	0.335	0.303	0.344	1.042
	Potansiyel İyileştirme (%)	108.466		230.033		-81.159
MERKO	Orijinal Değer	0.863	0.276	0.490	0.409	0.836
	Hedeflenen Değer	0.579	0.276	0.368	0.409	0.836
	Potansiyel İyileştirme (%)	49.112		33.220		

PİNSU	Orijinal Değer	0.742	0.308	0.461	0.781	0.814
	Hedeflenen Değer	0.742	0.308	0.381	0.671	0.814
	Potansiyel İyileştirme (%)			21.088	0.164	
TUKAS	Orijinal Değer	0.887	0.284	0.495	0.218	1.641
	Hedeflenen Değer	0.651	0.284	0.350	0.218	1.641
	Potansiyel İyileştirme (%)	36.282		41.423		

Sektörün etkinlik ortalamaları incelendiğinde ise en düşük oranın 2013 yılında % 83,4 olarak gerçekleştiği, bu yılı %91,9 ile 2010 yılının takip ettiği ve en yüksek ortalamanın ise % 98,5 ile 2009 yılında gerçekleştiği görülmektedir. Sektör genel olarak 2010 yılında iyi bir etkinlik skoru yakalamış, takip eden 2010 yılında bu skorda önemli bir düşüş olmasına rağmen 2011 ve 2012 yıllarında kısmen bir artış gerçekleşmiştir. Fakat sektör genel olarak 2013 yılında ciddi bir düşüş yaşamıştır.

Araştırmaya konu olan işletmelerden 2013 yılında etkin olmayan işletmelerin, takip eden yılda etkin olabilmeleri için referans alacakları 2013 yılı verilerine göre mevcut performansları ve etkin duruma geçebilmeleri için gerekli olan referans oranları ve iyileştirme yüzdeleri girdi değişkenleri için Tablo 4'de sunulmuştur. İşletmeler Tablo 4'te gösterilen belirli girdilerdeki iyileştirmeleri gerçekleştirebilirse, işletmelerinin etkin bir şekilde faaliyet göstererek işletme amaçlarına uygun kârlılık düzeylerini yakalayabilecek ve takip eden yıllarda geçmiş yıllardaki etkinlik ve verimliliklerine de rahatlıkla ulaşabilecektir. Tablodan da görüleceği üzere özellikle Toplam Borçlar/Özkaynak ve Satışların % değişim oranlarında yapılacak iyileştirmeler ile işletmelerin etkin olacakları görülmektedir.

4.SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, BİST'de kote olan ve son on yılda pay piyasasında aralıksız olarak işlem gören Gıda, Tütün ve İçki sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin, küresel finansal kriz sonrası süreç olan 2009-2013 yılına ait finansal verileri dikkate alarak, işletmelerin bulunduğu sektör içerisindeki etkinlik değerinin ölçümünde sıklıkla kullanılan ve aynı sektördeki işletmelerden, değerlendirilmeye alınanlar arasından en yüksek etkinlik değerine sahip olanların, diğer işletmelere referans olarak gösterilmesine imkân sağlayan VZA yöntemi ile şirket etkinlikleri analiz etmektir.

VZA sonucunda, araştırmaya konu olan beş yıllık dönemin tamamında etkin olan işletmeler KRVTs ve KNFRT'tur. Tüm dönemlerde etkin olmayan işletme bulunmamaktadır. Sektörel olarak incelendiğinde, kriz sonrası yıl olan 2009 yılında alınan tedbirler neticesinde en etkin yılını yaşamıştır. 2010 yılında sektörde etkinlik açısından bir düşüş yaşanmasına rağmen, takip eden 2011 ve 2012 yıllarında kısmi bir artış olmuştur. Fakat, sektör 2013 yılında incelemeye konu olan, kriz sonrası beş yılın en kötü etkinlik düzeyi yaşanmıştır.

Gıda, Tütün ve İçki sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin yöneticilerinin, 2014 yılı ve takip eden yıllarda etkinliklerini artırmaları için özellikle Toplam Borçlar / Özkaynaklar ve Satışlardaki % değişim oranını optimum düzeye çıkarmaları yani işletmelerinin finansal yapısını optimum düzeyde tutarak, satışlarını artırma yönünde tedbirler almalıdırlar.

5.KAYNAKLAR

- Akhisar, İlyas., Tezergil, Seher A. (2014), *Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksi:Türk Sigorta Sektörü Uygulaması*, Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Cilt: 5 Sayı: 10, ss. 1-14
- Akyüz, Yılmaz., Yıldız, Feyyaz. ve Kaya, Zübeyde. (2013), *Veri Zarflama Analizi (VZA) ve Malmquist Endeksi ile Toplam Faktör Verimlilik Ölçümü: Bist'te İşlem Gören Mevduat Bankaları Üzerine Bir Uygulama*, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 27, Sayı:4, ss. 110-131
- Ayan, Tuba Y., Perçin, Selçuk. (2008), *Measuring Efficiency of Turkish Automotive Firms With The Fuzzy Dea Model*, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:26, Sayı:1, 99 – 119.
- Bakırcı, Fehim., Ekinci, Emine D., Şahinoğlu, Tuba. (2014), *Bölgesel Kalkınma Politikalarının Etkinliği: Türkiye Alt Bölgeler Bazında Bir Uygulama*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2014 18 (2): ss. 281-298
- Bakırcı Fehim., Shiraz, Seyedhadi E. ve Sattary, Ali. (2014), *Bist'da Demir, Çelik Metal Ana Sanayii Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelerin Finansal Performans Analizi: Vza Süper Etkinlik ve Topsis Uygulaması*, Ege Akademik Bakış, Cilt: 14 Sayı: 1 Ocak 2014 ss. 9-19
- Contuk, Filiz Y., Burucu Hümeýra. ve diğerkleri. (2013) *Measurement of Financial Performance in Production Sector*, Sakarya İktisat Dergisi,2013/4, ss.63-84
- Çakır, Süleyman., Perçin, Selçuk.(2012), *Kamu Şeker Fabrikalarında Etkinlik Ölçümü: Vza - Malmquist Tfv Uygulaması*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 12 - Sayı: 4 ss.49-64
- Demir, Yusuf., Gençtürk, Mehmet. (2006), *İMKB'de İşlem Gören Yerli ve Yabancı Bankaların Görelî Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi İle Ölçümü*, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:21, Sayı:2, 49 – 74.
- Doğan, Nuri Ö., Gencan, Seda.(2014), *Vza/Ahp Bütünleşik Yöntemi ile Performans Ölçümü: Ankara'daki Kamu Hastaneleri Üzerine Bir Uygulama*, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 16/2, ss.88-112
- Özçomak, Mehmet S., Gündüz, Murat. ve diğerkleri. (2012). *Çeşitli İklim ve Ürün Verileri Arasındaki İlişkinin Kanonik Korelasyon Analizi ve Veri Zarflama Analizi Yöntemleri ile İncelenmesi*, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 26, Sayı: 1. S. 111-131.
- Özer, Ali., Öztürk, Meryem. ve Kaya, Abdulkadir. (2010), *İşletmelerde Etkinlik ve Performans Ölçmede Vza, Kümeleme ve Topsis Analizlerinin Kullanımı: İmkb İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2010 14 (1), ss. 233-260
- Kahveci, Eyüp., Celen, Yakup., ve Ekşi, İbrahim.Halil. (2013), *Türk Mevduat Bankalarının Performansının VZA Pencere Analizi İle Belirlenmesi*, Bankacılar Dergisi, Sayı 86, ss.53-66
- Kaya Abdulkadir., Gülhan Ünal.(2010), *Küresel Finansal Krizin İşletmelerin Etkinlik ve Performans Düzeylerine Etkileri: 2008 Finansal Kriz Örneği*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, Ekonometri ve İstatistik Sayı:11 ss. 61–89
- Köne, Aylin Ç. (2014), *Türkiye'de Bölgesel Eko-Verimliliğin Ölçülmesi: Veri Zarflama Analizi ile Bir Değerlendirme*, Tisk akademi, 2014 / 1, ss.138-157
- Kula, Veysel., Özdemir, Latife. (2007), *Çimento Sektöründe Göreceli Etkinsizlik Alanlarının Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Tespiti*, Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 9(1), ss.55 – 70.
- Yolalan, Reha. (1993), *İşletmelerarası Görelî Etkinlik Ölçümü*, Ankara, MPM Yayınları No: 483, s. 6.
- Soba, Mustafa., Akcanlı, Fatma. ve Erem, Işıl. (2012), *İMKB'ye Kayıtlı Seçilmiş İşletmelere Yönelik Etkinlik Ölçümü ve Performans Değerlemesi: Veri Zarflama Analizi ve Topsis Uygulaması*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt: 27. S. 229-243
- Sülkü, Seher N. (2011), *Performansa Dayalı Ek Ödeme Sisteminin Kamu Hastanelerinin Verimliliği Üzerine Etkileri*, Maliye Dergisi, Sayı: 160. S. 242-268.
- Benli, Yasemin Keskin. (2006), *İstanbul Menkul Kıymetler Borsası İmalat Sanayi İçin Etkinlik ve Toplam Faktör Verimliliği Analizi*, Ankara, Seçkin Yayıncılık, s. 15.

GELİŞME VE KİŞİLİK BİLİMSEL DÜŞÜNCE, İLGİ VE BAŞARIYI NASIL ETKİLER?¹

HOW DEVELOPMENT AND PERSONALITY INFLUENCE SCIENTIFIC THOUGHT, INTEREST, AND ACHIEVEMENT

Güner KUTAL^{**}, Feyzullah ŞAHİN^{***}

ÖZET: Bu makalede psikoloji biliminin iki alt-bilim dalını, yani, gelişim ve kişiliği gözden geçiriyorum ve özetliyorum. İlk bölümde gelişim psikolojisi bilimiyle ilgili üç temel gelişim konusunu inceliyorum: 1) bilimsel ilgi ve bilimsel yeteneğin arkasındaki gelişimsel ve ailesel etkiler üzerine olan literatür; 2) cinsiyet, ilgi ve bilimsel yetenek; ve son olarak, 3) yaş ve bilimsel ilgi ve üretkenlik. İkinci bölümde, kişilik psikolojisi bilimiyle alakalı olarak, incelemeyi dört temel başlıkta organize ediyorum: 1) genel olarak hangi özellikler bilimsel ilgiyi daha muhtemel hale getirir; 2) hangi özellikler spesifik bilim sahalarında (özellikle sosyal bilimler ve fen bilimleri) ilgiyi daha muhtemel hale getirir; 3) hangi özellikler farklı teorik oryantasyonları daha muhtemel kılar; ve son olarak, 4) hangi özellikler bilimsel başarı ve y ar atıcılığı daha mümkün kılar. İncelenen deneysel kanıtlardan, gelişimsel ve kişilik faktörlerinin doğrudan veya dolaylı olarak bilimsel düşünceyi, ilgiyi ve başarıyı etkilediği oldukça açıktır.

Anahtar sözcükler: psikoloji bilimi, gelişme, kişilik, matematik, yetenek

1. GİRİŞ

Bir bilim adamının arkasında gelişimci bir yol olmadan bir bilim adamı olarak olgunlaşmış bir biçimde ortaya çıkacağını düşünmek tasavvur edilemez. Aynı şekilde, bir bilim adamının benzersiz bir şekilde davranacağını ve düşüneceğini düşünmemek de imkânsızdır. Bilimsel ilgi ve başarının büyüleyici ve karmaşık bir gelişimsel yolu vardır ve öteki tip kişiliklerden daha çok özel tip kişilik ve özelliklerden geliyor olmaları daha muhtemeldir. Bu makalede, psikoloji biliminin iki alt- disiplini, yani, psikoloji biliminin gelişim ve kişilik dalları üzerine mevcut ampirik literatürü için bir gözden geçirme ve özet sağlıyorum..

1.1. Bilimde Gelişimsel Psikolojisi

Gelişimci Bilim Psikolojisi psikoloji biliminin en hareketli ve aktif disiplinlerinden biridir. Mesela, bilişsel gelişiminin çalışılması ve kuramlaştırılması iyi oluşturulmuş psikoloji bilimine pek çok önemli sonuçları ve uygulamaları vardır. Mesela, Jean Piaget bilişsel sürecin hayat boyu nasıl geliştiği, değiştiği ve devam ettiğini araştırma ve kavramsallaştırma konusunda anahtar bir figürdü (Inhelder & Piaget, 1958; Piaget, 1952, 1972). Önemli bir figür olarak, Piaget bilişsel gelişim sahasındadır ve Piaget'den beri önemli gelişimler olmaktadır, bu gelişmelerden bazıları Piaget'in çalışmasıyla tutarlıdır, bazıları tutarlı değildir. Bu bölümde, gelişimsel psikoloji bilimi sahasında üç temel konuyu inceledim: doğum-sırası ve teorinin kabulü, cinsiyet

¹Bu çalışma, Feist, J. G. (2006). How development and personality influence scientific thought, interest, and achievement, *Review of General Psychology*, 10(2), 163-182, adlı çalışmadan çevrilmiştir.

^{**} Öğrt., Düzce İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Birleşik Üstün Yeteneklilik Çalışmaları yüksek lisans öğrencisi, Düzce, kutalg@hotmail.com.

^{***} Sorumlu Yazar: Yrd.Doç.Dr. Feyzullah ŞAHİN, Düzce Üniversitesi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü Üstün Zekalıların Eğitim ABD, Düzce, feyzullahsahin@duzce.edu.tr.

ve bilimsel ilginin gelişmesi ve bilimsel saygınlığa giden gelişimci (mesela, yaş ve bilimsel ilgi ve üretkenlik).

Üstün yetenekli çocuklar nasıl ilk sıradaki bilim adamları haline gelirler? Bilimsel ilginin veya yeteneğin gelişimini kolaylaştırabilen veya zorlayabilen aile çevresi açık bir şekilde bu gibi ilgi ve yeteneklerin şekillendirilmesi ve yönlendirilmesinde önemli bir rol oynarlar. Bu etkilere sahip olabilecek ilk dönem ev çevresinin çeşitli etkileri vardır, fakat benim gözden geçirdiğim dört tanesi doğum-sırası ve teorinin kabulü, göçmen-statüsü, cinsiyet ve yaş ve üretkenliktir.

1.1.1 Doğum sırası ve teorinin kabulü

“İsyancı Doğmak” isimli eserinde, Frank Sulloway (1996) doğum sırasının ister ailesel, eğitimsel, siyasal, sosyal ve bilimsel olsun bireyin otoriteyi kabul etmek veya reddetme eğilimi üzerinde esaslı bir etkisi olduğuna dair ikna edici bir vaka hazırlamıştır. Kardeş çekişmesi ve kaynaklar için rekabetle ilgili evrim teorisine dahil ettiği temel bulgu ilk doğanların içinde doğdukları güç yapısını kabul etme eğiliminde oldukları, çünkü onların ebeveynlerinin otoritesine göre en büyük, en güçlü ve en tanımlanmış olduklarıyla ilgilidir. Geçici tek çocuk olma statüleri yüzünden, özen ve bakım konusunda anne babadan gelen bütün kaynakları kendilerinde toplarlar, bu yüzden kardeşleri doğduğu zaman sorumluluk ve güç konumlarına zorlanırlar. Öte yandan, daha sonra doğan çocuklar doğal olarak ailenin doğuştan gelen, aile içindeki oluşturulmuş doğuştan gelen güç yapısını sorgulamaya ve karşı çıkmaya zorlanırlar.

Sulloway’ın tartışmasını ikna edici kılan şeyler onun büyük tarihsel belgelendirmesi ve ilk doğan bireylerin entelektüel olarak ve siyasi olarak muhafazakar olan teorileri ve/ veya devrimleri kabul etmeye daha eğilimli oldukları, oysa sonradan doğan bireylerin liberal teorileri ve/ veya devrimleri kabul etmeye daha eğilimli oldukları yönündeki temel hipotezini sistematik olarak teste tabi tutmasıdır. Psikoloji bilimi perspektifinden, en uygun olanı çoğunlukla doğal seçim olarak Charles Darwin’in evrim teorisine odaklanarak fakat aynı zamanda bilim tarihindeki diğer radikal, teknik veya muhafazakar teorilerin yanı sıra Kopernik’in heliosentrik hipotezine de odaklandığı bilim tarihinde devrimsel teorinin kabulüyle ilgili Sulloway’ın detaylı analizidir. Pek çok örnekten birkaç tanesini vermek gerekirse, sonradan doğanlar yayınlanmasından sonraki on altı yıl içerisinde Darwin’in doğal seleksiyon teorisini ilk doğanlardan 4.6 kez daha fazla kabul etme eğilimindediler. Onlar ayrıca evrim teorisini Darwin’den önce kabul etmede on kat ve Kopernik’in güneş-merkezli teorisini kabul etmede beş kattan fazla eğilim gösterdiler. Öte yandan ilk doğanlar vitalizm ve öjenik gibi muhafazakar bilimsel teorileri daha fazla onaylama ve destekleme eğilimine sahiplerdi. Belki de daha da tatmin edici bir bulgu yaratıcı- devrimci düşünce sahiplerinin kendilerinin de, en azından Kopernik ve Darwin’in ideolojik devrimleri destekleyenler arasında, çoğunlukla ilk doğanlar değil sonradan doğanların grubunda oldukları gerçeğidir. Buna benzer hiçbir etki teknik devrimler (mesela, Newton, Einstein, Kuantum teorisi) veya muhafazakar teoriler (mesela, vitalizm, idealist taksonomi veya öjenik) için tutulamaz.

1.1.2 Göçmen statüsü ve bilimsel ilgi ve yetenek

Çok daha ilginç bulgulardan biri de bilimsel ilgi ve yeteneğin ABD’ye göçen iki nesil boyu özellikle bir aileye bağlı olarak göçmen statüsünde olduğu gerçeğidir. Orantısız sayıda bilimin köşe taşları, bilim adamları ve elit bilim adamlarının anne veya babasının en azından biri bu ülkeye yeni gelmişlerdi. Orantısız ifadesiyle, %40’lık bir artışı kastediyorum, 2005 yılında ABD nüfusunun sadece %12’si ilk nesil (başka ülkelerde doğan) Amerikalıydı (Berger, 1994; Camarota, 2005; Feist, in press; Helson & Crutchfield, 1970; Portes & Rumbaut, 2001; Simonton, 1988a). Mesela, elit bilim adamları üzerinde yapılan bir çalışmada, Feist (baskıda) geçenlerde Westinghouse Bilim Fuarı Finalisti 55 kişiden 20’sinin (%36) babasının ve 22 kişinin (%40) annesinin başka ülkelerde doğduğunu ya da ilk nesil Amerikalılar olduğunu bildirmiştir. 1998’e kadar bilindiği haliyle Westinghouse yarışması (şimdiki adı Intel yarışması) lise

öğrencileri arasında en eski ve en prestijli bilim yarışmasıdır. Aynı şekilde, Ulusal Bilim Akademisi üyeleriyle ilgili bir örnekte, 85 kişiden 28'inin (%33) babası ve 29'unun (%34) annesi göçmendi veya ilk nesil Amerikalıydı (Feist, baskıda). Ulusal Akademiye üyelik prestij bakımından Nobel Ödülünden sonra ikinci sıradadır (Cole & Cole, 1973; Feist, 1997). Bu şekilleri daha belirgin kılan genellikle ABD'deki yurtdışında doğan nüfusun yerli nüfusa göre daha fakir ve daha az eğitilmiş olmasıdır (Camarota, 2005). Bundan dolayı, göçmenlerin ve göçmen çocuklarının belirli bir alt kümesinin yoksulluktan kurtulmak için matematik, fen ve teknolojiyle ilgili mesleklerden birine tutunmalarıdır.

ABD sahillerine yakın bir geçmişte gelen aileler ister fen, ister tıp, ister iş olsun yüksek seviyede başarıya teşvik eden hatta talep eden bir dizi değeri benimsemişlerdi. Sosyoloji biliminde klasik çalışmaların da tavsiye ettiği gibi, bu konudaki ilginç bir spekülasyon bilimin pek çok diğer kariyer yollarından daha meritokratik olabileceği ve bundan dolayı içindeki yetenek ve başarının ve kendisinin fark edilmesi ve ödüllendirilmesi daha büyük bir olasılıktır (bakınız, Cole & Cole, 1973; Merton, 1973). Önemli bir bilimsel bulgunun roman işi veya politik fikirlerden çok kendi değerlerinde değerlendirilmesi daha yüksek bir olasılıktır. Göçmen aileler bunun farkına varabilir ve kendi dillerindeki akıcılığın diğer mesleklerde olduğu kadar kritik olmayacağı dikkate alındığında anne babalar bundan dolayı çocuklarını matematik, fen veya mühendislikle ilgili kariyerlerden biri için teşvik edebilirler.

Simonton (1988b) başka bir muhtemel açıklama sunmaktadır: “Bir kültürde yetiştirilen fakat başka bir kültürde yaşayan bireyler mental elementlerden oluşan bir heterojen bir dizilişle kutsanmışlardır, bu sadece bir kültürel dünyada yaşayanlara sunulmayan kombinasyon varyasyonlarına izin verir” (p. 126). Kendim lisedeyken bir değişim öğrencisi olduğum için, şahsen deneyimleri karşılaştırma adına anında iki kültürel bakış açısına sahip olmanın gücüne ben kendim şahitlik ederim. İşleri gerçekleştirmenin farklı şekillerine ve farklı düşünme şekillerine maruz kalarak, kişinin kendi imalı varsayımları daha belirgindir ve inandığı şeyi düşünmeksizin daha az doğal karşılarlar.

Ve gelişmeci psikolog Annette Karmiloff-Smith'in (1992) de açıklığa kavuşturduğu gibi, yansıma ve üstü kapalı düşünce bilişsel gelişmenin temel özelliklerinden biridir. Gelişmeyle birlikte, düşünme giderek daha belirgin ve dolayısıyla, daha esnek ve daha yönlendirilebilir hale gelir. Üstelik, kesin olan şudur ki; üst-biliş-farkına varma ve birinin düşündüğünü düşünebilmedir (Flavell, 1979; Sperber, 1994; Sternberg, 1985). Son derece zeki ve üstün yetenekli öğrenciler daha az zeki ve daha az üstün yetenekli öğrencilerden daha yüksek meta-bilişsel becerilere sahip olma eğilimindedir (Chan, 1996; Schwanenflugel, Stevens, & Carr, 1997; Shore & Dover, 1987). Ve, ancak üst-biliş öğrenilebilir. Şu anda önemli sayıda literatür vardır ve öğrencilere matematikle ve fenle ilgili kavramların daha iyi anlaşılması ve daha bilimsel düşünebilme için yardım ederken üst-bilişsel becerilerin öğretilmesinin etkililiğini gösterebilir (Despete, Roeyers, & Buysse, 2001; Georgiades, 2000; Glynn & Muth, 1994; White & Frederiksen, 1998).

Bilimsel akıl yürütme ve hipotezlerin test edilmesi bir kişinin düşünceleri ve onlara yönelik kanıtlar arasında mesafe koymayı gerektirir. Kuhn ve arkadaşları teorisinin koordinasyonunun ve ispatının, bilimsel akıl yürütmenin bir olmazsa olmazı (sine qua non) olduğunu savunmuşlardır (Kuhn, 1989, 1993; Kuhn & Pearsall, 2000; Kuhn, Amstel, O'Loughlin, 1988). “Buna göre, çocukluk ve ergenlik yılları boyunca meydana geldiğine inanılan bilimsel düşünmedeki gelişmenin teori ve kanıtların koordinasyonunda artan bilişsel kontrole ulaşma olarak karakterize edilebilir. Not edin, bu elde etme doğası gereğidir, çünkü kendileri mental operasyonlar olan kuruluşlar üzerinde mental operasyonları zorunlu kılar” (Kuhn & Pearsall, 2000, p. 115).

Kısacası, ilk veya ikinci nesil olmak varsaydıkları şeyleri tamamen açık hale getirir ve öyle yaparak yansıtıcı ve üst-bilişsel düşünmeyi daha olası hale getirirler. Bu bilişsel yetenekler

sırayla bilimsel ilgi ve akıl yürütmeyi kolaylaştırırlar. Böylece, iki kültürlü olarak, bir kişi oldukça bilişsel bir avantajla büyür, bu avantaj sonunda kendisini bilim knusunda diğerlerinden daha ilgili olmaya ve yetenek sahibi olmaya yol açar.

1.1.3 Cinsiyet ve bilimsel ilginin gelişmesi

Bilimsel ilginin gelişmesi üzerindeki daha sağlamlaştırılmış etkilerden biri de cinsiyet gibi gözükmetedir. Fox Keller (1985) ve diğerlerinin de belirttiği gibi, bilim tarihi ister üstü kapalı ister aşikar olsun bilim ve insanlar arasındaki işbirliğinin örnekleriyle doludur; erkek bilim adamları tarih boyunca feminin “Tabiat Ana”yı “ehlileştirmek” veya “kontrol etmek” için çalışmışlardır (Fox Keller, 1985; alıntı yapan Nosek, Banaji, & Greenwald, 2002).

Bilime veya fenne ilgi duymada ister belirgin davranışlar formunda (Eccles, 1987; Hyde, Fennema, Ryan, Frost, & Hopp, 1990), isterse imalı davranışlar formunda olsun (Nosek et al., 2002), ister yetenek testinin performansına (Benbow & Stanley, 1983; Benbow & Lubinski, 1993; Benbow, Lubinski, Shea, & Eftekhari- Sanjani, 2000; Geary, 1998; Halpern, 2000) ister gerçek mezuniyet ve kariyerle ilgili veriler olsun (Cole, 1987; Cole & Zuckerman, 1987; Farmer, Wardrop, & Rotella, 1999; Jacobowitz, 1983; National Science Foundation [NSF], 1999; O’Brien, Mar-tinez-Pons, Kopala, 1999; Reis & Park, 2001; Subotnik, Duschl, & Selmon, 1993) cinsiyete, dayalı farklar olduğu fikrini destekleyen deneysel kanıtlar vardır.

Bu araştırma gövdesinden çıkarılabilecek genel sonuç erkeklerin bilimi daha pozitif olarak inceledikleri ve bir kariyer olarak matematik ve fenle daha fazla ilgilendikleridir. Bu hem kadınlar hem de erkekler kendilerini “bir bilim adamı tipi” olarak gördüklerinde doğrudur, fakat öyle yapmadıkları zaman çok daha doğrudur (Feist, Paletz, ve Weitzer, 2005). Üstelik, zeka bakımından genel bir cinsiyet farkı olmamasına rağmen, matematik sahasında (erkekler bayanlardan hem daha yüksek hem daha alçak) ve sözel alanda bazı sistematik farklar var gibi gözüküyor ((bayanlar daha fazla; Benbow & Stanley, 1983; Geary, 1998; Halpern, 2000; Kimura, 1999; Stumpf & Stanley, 2002).

Ancak, bu genellemelere karşı en az iki tane önemli sınıflandırma vardır. Birincisi, cinsiyet farkları çocukluk ve ergenlik döneminde yetişkinlik dönemine göre daha az belirgindir, bu da “ters huni” etkisi olarak kullanılır; ikincisi, cinsiyet farkları biyoloji bilimleri ortada olmak şartıyla sosyal bilimlerde fen bilimlerine oranla daha az belirgindir.

Ters huni kavramıyla ilgili olarak, alınan kurslar bakımından fen bilimlerindeki “cinsiyetler arası uçurum” lisede veya ön lisans programında veya sosyal bilimlerde o kadar da belirgin değildir. Liseye giden erkek ve kız öğrenciler eşit şekilde ileri düzeyde matematik kursu (trigonometri ve yüksek matematik) alıyorlar ve neredeyse aynı derecede ileri düzey fen bilimleri (biyoloji, kimya ve fizik) alıyorlardı. İleri düzey fen kurlarında, biyoloji ve kimya dersi alan bayanlar çok az daha yüksek oranlara sahipti ve fizik dersi alan erkekler de çok az daha yüksek oranlara sahipti. Ancak, öğrenciler akademik kariyerlerine devam ettikçe, fen ve matematiğe olan ilgide artan bir cinsiyet eşitsizliği vardı (Long, 2001; NSF, 1999; Rosser, 1988; Subotnik vd., 1993). Önlisans düzeyinde, 1946 yılında fen ve mühendislik diploması alan kadınların oranları yüzde 46 seviyelerindeydi (10 yıl öncesinde bu oran yüzde 38 idi). Lisans düzeyinde hatta biyolojik ve sosyal bilimlerde bile daha belirgin bir cinsiyetler arası uçurum vardır, yüksek lisans düzeyinde fen ve mühendislikte %39 ve doktora seviyesinde fen bilimleri ve mühendislik alanında kadınların oranı %33’tü. Ve son olarak, kariyer bakımından kadınlarda profesörlük makamında bile fen ve matematikte sadece %4-6 seviyesi vardı (NSF, 1999).

En uç düzeyde cinsiyet farkına en elit seviyede rastlanır (Long, 2001). Ortalama olarak, Ulusal Bilimler Akademisinin üyelerinin sadece yüzde ikisi kadındır. Aynı şekilde, Feist (baskıda) normlarla karşılaştırıldığı halde kadın ve erkek Westinghouse finalistlerinin yüksek lisans veya doktora kazanma sahip olan (%80’den fazlası) kadın finalistlerin eğitim ve kariyer anlamında erkeklere göre daha yüksek oranda fen bilimlerinden uzaklaştıklarını bulmuştur. Bu

bulgu Subotnik'in 1983 Westinghouse yarı-finalistleri için bildirdiği bulguyla (Subotnik & Steiner, 1994) aynıdır, matematiksel olarak erken gelişmiş gençlerle ilgili çalışmalar da vardır (Webb, Lubinski, & Benbow, 2002). Webb ve arkadaşlarının da (2002) belirttiği gibi kadınlar bilim-kaynaklı kariyerlerden vazgeçebiliyor olmaları onların üretici ve başarılı kariyerlerden de vazgeçecekleri anlamına gelmemektedir.

Cinsiyet ve fenle ilgili ikinci nitelik bütün bilim sahalarında eşit olarak cinsiyet ayrımına tabi olmadıkları yönündedir. Eşit olmayan dağılımlar fen bilimleri içinde en dikkat çekici, biyolojik bilimlerde daha az dikkat çekici ve sosyal bilimlerde en az dikkat çekicidir. Mühendislik diplomalarının sadece yüzde 17'si ve hem matematik hem de fiziksel-dünya bilimlerinin yüzde 35'i kadınlara verilirken 1995'de biyoloji ve fen bilimleri diplomalarının yaklaşık yüzde 50'si ve psikoloji diplomalarının yüzde 73'ü kadınlara verilmişti (NSF, 1999). Aynı şekilde, Long'un (2001) ulusal örneklerdeki eğilimler üzerinde yaptığı analizler mühendislikte doktora diploması alan kadınların 1973'den 1995'e yüzde 2'den yüzde 12'ye çıktığını, sosyal davranış bilimlerinde ise yüzde 21'den yüzde 51'e yükseldiğini göstermiştir. Bütün diğer bilimsel sahalarda sürekliliğin bu iki ucu arasındaydı. Ayrıca, liseden hemen sonra matematik veya fen bilimlerinde yoğunlaşmaya niyeti olduğunu söyleyen matematiksel olarak erken gelişmiş öğrencilerle ilgili bir örnekte, beş yıl sonra erkekler mühendislik ve fiziksel bilimlerde diploma almada daha fazla eğilim gösterirken, kadınlar daha çok biyolojik bilimler ve tıp biliminde ihtisaslaşmayı tercih ettiler (Web vd., 2002).

Ancak, cinsiyetler arasındaki uçurum 30 yıl öncesiyle karşılaştırıldığında daralıyor gibi görünüyor. Mesela, doktora öğrencilerinin üzerinde yirmi iki yıldan fazla süren (1973-1995 arası) Ulusal Araştırma Konseyinin yaptığı en yorucu ve en yoğun çalışma fen alanında gelişmeler görüldüğünü fakat kadınlar için eşitliği sağlamaktan uzak olduğunu belgelemiştir (Long, 2001). Uygun kontroller (sıralama, saha ve kuruluş gibi) yapılır, cinsiyetler arasındaki fark o kadar da aşırır değildir, fakat vardır. Mesela, erkekler kadrolu memurluğa sahip olmada yüzde on dördük bir avantajı ellerinde bulundurlar, fakat aradaki bu fark kariyer yaşı sabit tutulduğunda sıfıra iner. Bu da kadrolu- memurluk bilimsel kadrolarındaki cinsiyete dayalı uçurumun kadınlar daha da uygun şartlara sahip oldukları sürece azalması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, sıralama kontrol edilirse maaş farkı da giderek azalacaktır, fakat tam olarak yok olmayacaktır çünkü aynı pozisyon için erkeklere daha fazla ödeme yapılmaktadır. Aynı şekilde, Feist (baskıda) 1965'le 1995 yılları arasındaki kadın Westinghouse finalistlerinin oranının da önemli oranda arttığını bildirmiştir.

Buna ilaveten, evlilik ve aile erkek ve kadın sıralamasını üretkenliği farklı olarak etkilememektedir, fakat beklendiği oranda da değildir. Mesela, Long (2001) 1979'da kariyerlerine evlilik ve aile için ara veren kadınların kadrolu kalıcı bir iş elde etmede erkeklere göre daha az eğilimli olduklarını fakat 1995'de bir etki olmadığını göstermiştir. Öte yandan, erkekler bakımından evlenmenin ve çocuk sahibi olmanın üretkenlik üzerinde pozitif etkisi vardı ve bu da 1979 ile 1995 arasındaki etkiyi arttırdı.

Eğer bazı cinsiyete bağlı farklılıkların olduğu gerçeğinin (en azından, hayatın sonraki bölümlerinde ve fiziksel bilimlerde) üzerinde kısmen anlaşmaya varılmıştır, bu farkın açıklaması ve sebebi hala belirsizliğini ve tezatlığını sürdürmektedir. Bilimsel ilgi alanındaki cinsiyete dayalı farklılıkların kökenini kavramak Crowley, Callahan, Tanenbaum ve Allen (2001) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmaya dayanmaktadır. Yaşları 1 ile 8 arası değişen çocukların oluşturduğu örnekte, anne babaların sağladığı açıklamaların (nedensel, ilişkisel veya analogik) frekansta cinsiyete bağlı farklılıklar olduğunu, buna karşı yerel bir bilim müzesine yapılan bir ziyarette sergilerin mutlak tanımlaması olduğunu buldular. Anne babalar erkeklere daha fazla açıklama ve kızlara daha fazla tanım sağlama eğilimindedir. Açıklama yapma oranları erkekler için %29 ve kızlar için yaklaşık %9 seviyesindeydi. Tabii ki, açıklamalar nesnelere nasıl çalıştığı ve neden olduğuyla ilgili daha karmaşık akıl yürütmeyi sağlar ve bundan dolayı çocukların ilgi

ve merakını çekme eğilimi daha fazladır. Bu sonuçlar genç yaştaki anne babaların oğlan ve kızlara bilim adına farklı davranabileceklerini göstermektedir.

Diğer bir dizi muhtemel açıklama bilimde kadınlar üzerine düzenlenen bir konferansta 2005 yılında Harvard başkanı Lawrence Summers tarafından ortaya atılmıştır. Öncelik sıralamasına göre, haftada 80 saatlik çalışmayı gerektiren sorumluluk gösteren rekabetçi mesleklerin kadınların hayatına daha az uyduğunu, yani kadınlar ve erkekler arasında “içe yönelik davranış” farklarının ve kadınların bilimi takip etmede cesaretlerini kıran sosyalleşme ve ayrımcılık yapmanın var olabileceğini varsaymıştır. Ateş fırtınası başlatan şey “içe yönelik davranış” hipotezidir. Bu tartışmayı yaparken, Summers kadınlar ve erkekler arasındaki sapmaya odaklanmıştır, burada erkek, özellikle de matematik ve fen bilimlerinde oransız bir şekilde pek çok davranış testinin düşük ve yüksek uçlarıyla temsil edilmektedir. Konuşmasından alınan önemli bir alıntı aşağıdaki gibidir:

Bu yüzden, bunların hepsinin altında yatan şeyin ne olduğu konusunda sizin merakınızı uyandırma adına en iyi tahminim şu ana kadar en büyük olgunun yani insanların meşru ailesel istekleri ve işverenlerin yüksek güç ve yüksek yoğunlukla ilgili mevcut istekleri arasındaki genel çatışmadır, yani özel fen ve mühendislik durumunda asıl eğilimler ve özellikle de eğilimlerin değişkenliği vardır ve sosyalleşmeyi ve devam eden ayrımcılığı gerektiren daha az önemli gerçeklerin zenginleştirdiği düşünceler de vardır. Hiçbir şeyi yanlış ispat etmekten daha çok istemiyorum, çünkü herkesin ne olduğunu anlaması ve bu problemlerin onları tanımak için çok çalışmasıyla adreslenebilmesinden daha iyi hiçbir şey istemezdim (Summers, 2005).

Mart 2005'te, Summers'in yorumlarına karşı çoğu istenmeyen ve kritik yüzlerce eleştiri ülkedeki gazetelerde ve dergilerde yayınlandı. Daha olumlu olanlardan bir tanesi San Francisco Chronicle gazetesinde Joan Ryan tarafından yazıldı ve San Fransisco'daki California Üniversitesinde bir psikiyatrist olan ve Kadınların Beyni isimli kitabını bitirmek üzere olan Louann Brizendine ile yaptığı bir röportaja odaklanıyordu. Aşağıdaki alıntı o yorumdan alınmıştır:

Merak ettiğim şey, [Brizendine]'in tartışmaya açtığı “içe yönelik davranışın” - Summers'in ifadesi- kadınları fen ve mühendisliğin üst derecelerinden uzakta tutacak mı? O, evet dedi, fakat Summers'in önerdiği kadar da basit değil. Kadın ve erkeklerin davranışıyla bir ilgisi yok. Hepsi oğlanlar ve kızlar arasında, dedi. Fark, içinde geliştiği devre sistemi ve zaman çizgisindedir. Farklı yetenekler oğlanlarda ve kızlarda farklı yaşlarda ortaya çıkar. Brizendine demiştir ki; kızlar erkeklerden daha erken yaşta dil becerilerini geliştirirler, erkekler de görsel ve mekânsal yetenekleri kızlardan daha erken geliştirirler. 2,5 yaşına kadar, pek çok kız aktif olarak oğlanlarla oynamamayı seçerler, bunun sebebi kültürel veya sosyal değil oğlanlar henüz sözlü özveri kavramını anlayamamış olmalarıdır. Kendi daha hızlı değişen mekânsal becerileriyle, oğlanlar bina blokları ve tren setlerininve fiziksel aktivitelerin cazibesine daha fazla kapılma eğilimindedir, bu da minimal sözlü etkileşimi gerektirir (Ve kendilerini daha fazla kavgaların içinde bulma eğilimindedir, çünkü bir sorunu çözmek için kötü dışa dönük bir dili ve iç tepkilerini yöneltmek için kötü iç dile sahiplerdir) (Ryan, 2005).

Brizendine daha sonra lise yoluyla beyin farklarının nasıl dağıldığını ve “beyinlerinin birbirine nasıl yetiştiğini” tartışmaya devam etmektedir. Fakat, gelişmekte olan farklı davranış noktasına kadar olan geçmişlerinden dolayı, oğlanların mekansal-mekanik alanlara da kalma eğiliminde olduğu ve kızların sözel-dilsel alanlarda daha fazla olduğu eğitimsel bir hareketsizlik vardır. Kısacası, muhtemelen biyolojik açıdan dar konuşan fakat gelişmeyle birlikte sosyolojik olarak genişleyen bazı “içe yönelik farklılıklar” vardır.

1.2 Bilimsel İlgi ve Başarının Gelişimsel Yolları

Bilimadamı olmak için devam edenler için, bilimin kendileri için bir kariyer olduğunu ne zaman bilirler? Bilime hiç girmeyenler için, bilimin onlar için ilginç olduğu zamanlar var mıydı? Son olarak, eğer bir çocuk on yaşına gelmeden bilim için harika bir yetenek sergilerse gerçekten bilim adamı olma eğiliminde olurlar mı, eğer öyleyse, otoriteye önemli bir katkıda bulunma eğiliminde midir? Dahası, nasıl ve ne düzeye kadar yayınlamak bilimsel üretkenliğin kullanım süresinin habercisiydi? Bunlar bilimsel ilgi ve yeteneği içeren can alıcı sorulardır.

1.2.1 Yaş ve bilimsel ilgi ve yetenek

Birkaç araştırmacı kimin bilime katkı sağlama eğiliminde olduğu ve eğer öyleyse yetenekleriyle ilgili ilk sinyalleri gösterip göstermedikleri sorusunu yöneltmişlerdir. Mesela, Feist (baskıda) Westinghouse finalistlerinin ve NAS üyelerinin bilimsel ilgi yönünden gelişimini inceledi. Westinghouse finalistleri için hem kadınlar hem de erkekler bilimi eşit olarak küçük yaşta tanıdılar, (erkeklerde yaş= 11.2; kadınlarda yaş= 12.20). Ulusal akademi üyeleri de çok erken yaşlarda bilime karşı ilgi geliştirdiler, %25'i 14 yaşına kadar bir bilim adamı olmak istediklerini biliyorlardı; %50'si 18 yaşına kadar öğrenmişlerdi; %75'i ise 20 yaşına kadar bilim adamı olmak istediklerinin farkındaydı. Bilime karşı yetenekleri olduğunu ilk fark etme bakımından NAS üyelerinin %25'i 13 yaşına kadar yeteneklerinin farkına vardılar, %50'si 16 yaşına kadar ve %75'i de 21 yaşına kadar bunun farkına varmışlardı. Yaşlar arası dağılım 5 ile 33 arasında değişiklik gösteriyordu. Son olarak, NAS üyeleri bilimle uğraşmaya erken yaşlarda başladılar, %75'i 21 yaşına kadar resmi çalışmalara katıldılar (ortalama yaş= 19.2; medyan yaş= 20.0) ve kadınlar ve erkekler arasında cinsiyet farkına rastlanmadı. NAS üyelerinin yarısı 23 yaşına kadar bir bilimsel makale yayınlamışlardı ve en az bir tane üye 16 yaşına kadar yayın yapmıştı. Bir yetişkin olarak bilime gerçekten yeteneklerinin olduğunu hissedenler bir bilim adamı olmak istediklerini erken yaşlarda fark etmiş gözüküyorlar (Westinghouse finalistleri için ortalama yaş 12'ye kadar ve NAS üyeleri için 18 yaşına kadar). Diyelim ki üniversite öğrencilerinin çoğu branşlarını lisans dönemindeki dört yıl boyunca branşlarını değiştirdiklerini varsayarsak, üniversitenin sonuna kadar veya belirli bir kariyer başlamadan önce bir grup bilgisine sahip olmak onlar için oldukça önemlidir. Birinin kariyer çağrısına erken ve açık bir bakışta bulunmak kişinin yeteneklerinin nerde yattığını bildiğinin göstergesidir ve aslında "kristalleşme deneyimlerinin" çoğu zaman ergenlerde görülen ve en yaratıcı yetişkinlerimiz olma yolunda olduklarının göstergesidir (Cameron, Mills, & Heinzen, 1995; Freeman, 1999; Gardner, 1993).

1.2.2 Yaş ve bilimsel üretkenlik

Bilimsel üretkenliğin gelişimi ile ilgili en eski ve en kapsamlı soru büyüme eğrisi ve yayın hızı hangi yaşlarda değişir. Bilimde (ve diğer profesyonel alanlarda) yaş ve üretkenlik arasındaki ilişkiyi birleştiren çalışma sonuçları bir ters U'yu ortaya koymuştur (Bayer & Dutton, 1977; Cole, 1979; Dennis, 1956; Diamond, 1986; Horner, Rushton, & Vernon, 1986; Lehman, 1953, 1966; Over, 1982, 1989; Simonton, 1988a, 1988b, 1991; Zuckerman, 1996). Dahası, sonuçları faaliyete geçirilmenin yolları için kontroller yapıldığında, bir kişinin kariyerindeki 20 yılda kavis zirveleri genellikle kişinin 40 yaşına denk gelir. Bu ilişkiyi grafik olarak modellemek için, Simonton daha iyi bilinen farklılık denklemlerinden birini geliştirdi, birinin hayatında zirve noktası kabaca 20 yılda meydana gelmekteydi ve bundan sonra yavaşça azalma gösteriyordu (Simonton, 1988b). Ancak, çeşitli disiplinler için zirveye oldukça farklı bir şekilde yükselir (matematik ve fizikte daha erken biyoloji ve jeolojide daha sonra). Kısa bir süre önce, Ulusal Bilim akademisi üyelerinin yaptığı bir çalışmada, Feist (baskıda) Simonton'un eğrisel yaş ve üretkenlik modelini test etmek için oluşturulan üç tane koşulsuz büyüme kavisini, yani, bir lineer model, karesel bir model ve kübik bir model bildirdi (Simonton, 1988b). Her bir model verilere sıkı bir uygunluk sağladı, bu da yayın oranlarının zamanla artış gösterdiğini belirtiyordu. Ancak, üç modelden eğrisel model lineer modelden daha fazla uygunluk gösterdi ve kübik model de

eğrisel modelden daha iyiydi. Diğer bir deyişle, iki tane zirvesi olan bir model (birinin kariyerinin yaklaşık olarak 20. yılında ve yine en sonunda) yaş ve üretkenlik için en iyi modeldi (bakınız, Şekil 1). Daha sonra şartlı bir model test edildi, burada ilk yayın yapma tarihi her modelin kesişme ve büyüme kavis gezinmelerini hesaplamak için kullanıldı. İlk yayın yapma tarihi her modeldeki orta noktaları (kesişme) hesaplarken gezinmeleri hesaplamadı. Bunun gibi bulgular yayın yapmaya erken başlayanların daha sonra başlayanlara oranla kariyerlerinin ortasında daha yüksek yayın yapma oranlarına sahiptir (zaman= 0), fakat faklı, lineer, karesel veya kübik eğrilere sahip değildir. Bu sonuçlar Simonton'un zirvenin kariyerin yaklaşık 20. yılında ortaya çıkma ve ondan sonra azalmaya başlama eğiliminde olduğu eğrisel modeliyle uyumludur (Simonton, 1988a, 1988b, 1991). Aslında, mevcut sonuçlar Simonton'un ortaya attığı diğer bir kavramı, yani hayatın sonundaki "kuğu-şarkısı" etkisine dair kavramı desteklemektedir (Simonton,1990). NAS bilimadamlarının örneğinde, kişinin kariyerinin sonuna doğru olan ikinci zirveyle beraber kübik bir model verileri tek zirveli (eğrisel) modelden daha iyi açıkladı.

Simonton içten gelen faktörlere yani bilişsel bileşenlere odaklanarak bu yaş-üretkenlik ilişkisini hesaplamaya ve açıklamaya çalıştığı karmaşık bir teorik geliştirdi (Simonton, 1988a, 1988b, 1991). Onun teorisi bu "şans-konfigürasyonunu" esas alır ve birkaç anahtar varsayımdan oluşur: Birincisi, her bir yaratıcı potansiyel bir dizi başlatır (normal ve kısıtlanmamış bir hayat boyu katkıların sayısı): İkincisi yaratıcı potansiyellerin harekete geçirilmesi iki bileşene bölünebilir, idealleştirme ve detaylandırma. İdealleştirme potansiyel fikirlerin ifade edildiği orandır, oysa detaylandırma fikirlerin somut, açık bir forma dönüştürüldüğü orandır. Bu yüzden, her yaratıcı yeni bir iş yaptıkça bazı yaratıcı potansiyelleri "kullanır". Yaratıcının potansiyeli harekete geçirdiği ve iş ürettiği oran iki tane bilişsel dönüşüm olan idealleştirme ve detaylandırmanın doğrudan bir fonksiyonudur.

Yaş ve üretkenlikle ilgili olarak, yeteneğin erken fark edilmesinin ve hayatın erken çağlarında iş üretmenin üretkenliğin daha sonraki evrelerini öngörüp öngörmediği sorusu vardır. Deneysel fikir birliği yüksek üretkenliğin erken dönemlerinin kişinin hayatı boyunca devam eden yüksek üretkenliği düzenli olarak tahmin eder (Cole, 1979; Dennis, 1966; Helson & Crutchfield, 1970; Horner vd., 1986; Lehman, 1953; Over, 1982; Reskin, 1977; Roe, 1965; Simonton, 1988a, 1991). Kariyerlerinin erken döneminde verimli olanlar çok uzun bir süre için üretken olmaya devam etme eğilimindedir.

Son olarak, birinin bilime olan yeteneğinin ilk ifade edildiği yaşın hayat boyu bilim başarılarını öngörüp öngörmediği sorusudur. Yeteneğin farkına varıldığı yaşla ilgili olarak, Feist (baskıda) NAS üyeleriyle ilgili bir örnekte yetenek yaşının yayın yapma yaşı ve doktora derecesi aldığı yaş üretimi ve etkiyi öngörmelidir. Sonuçlar göstermiştir ki, dört tane erken gelişme değişkenleri ilk yayın yaşıyla pozitif olarak bağlantılıydı, erken gelişmeyle başarı arasında orta dereceli bir değişken vardı. Diğer bir deyişle, daha genç NAS üyeleri kendileri ve onlar bilimsel yeteneklerini fark ettiklerinde, bilim adamı olmak istediklerinde ve ilk bilimsel çalışmayı gerçekleştirdiklerinde ne kadar gençlerse ilk makalelerini yayınladıklarında da o kadar gençlerdi. İlk yayın yapma yaşı sırayla hayat boyunca toplam yayın yapma oranını öngördü, bu da bir kişi ne kadar erken yayın yaparsa onun o kadar üretken olacağı anlamına gelir. Bu ilişkiler kavramı - ilk yayın yapma yaşının erken gelişmesinden hayat boyu üretkenliğe- erken gelişmeyle yayın yapma oranı arasında dolaylı bir bağlantıya işaret eder. .05 seviyesine ulaşan tek erken gelişme değişkeni hayat boyu üretkenlikle beraber ilk gerçekleştirilen araştırmanın yayınlandığı tarihti.

1.3 Bilimde Karakter Psikolojisi

Gelişimsel psikolojiye ilaveten, orta dereceli düzeyde aktif olan psikoloji biliminin başka bir sahası karakter psikolojisidir. Bilimin karakter psikolojisi genel olarak hayat boyu devam eden etkiyi kullanmak için bu özelliklerin nasıl devam ettiğini ve bilimsel ilgi ve bilimsel yeteneği öngören kişilik özellikleri ve eğilimlere odaklanır. İncelemek ve özetlemek için yeteri kadar deneysel destek toplayan en az dört tane konu başlığı vardır: hangi eğilimler genel ilgiyi

daha muhtemel kılar; hangi eğilimler bilimin belirli bir sahasındaki ilgiyi daha muhtemel kılar; (özellikle, sosyal ve fiziksel alanlarda); hangi eğilimler farklı teorik oryantasyonları daha muhtemel kılar; ve son olarak, hangi eğilimler bilimsel başarı ve yaratıcılığı daha muhtemel kılar. Bu literatürleri gözden geçirmeye başlamadan önce ilk olarak eğilimlerin fonksiyonunun kısa bir incelemesini ortaya koyarak başlamam gerekir. Fonksiyonel-etkileşimci görüş kişiliğin davranışla, şu durumda, bilimsel davranış, ilgi ve başarıyla ilgili olduğu mekanizmayı düzenlemektedir.

1.3.1 Özelliklere fonksiyonel-etkileşimci bakış

Gordon Allport'un meşhur sözünü aktarmak gerekirse: "Kişilik bir şeydir ve bir şeyler yapar."(Allport, 1937, s. 48). Ne olduğu ve ne yaptığı doğrudan davranışları etkiler. Kötü şöhrete sahip "kişi-durum tartışmasına" bir cevap olarak (Block, 1977; Epstein, 1979; Kenrick & Funder, 1988; Mischel, 1968; Nisbett & Ross, 1980), -bu davranışın rekabetçi açıklaması olarak- kişilik ve durumsal güçlerle tezatlık oluşturmaktadır, pek çok kişilik psikolojisi uzmanı eğilimlerin fonksiyonel-etkileşimci bit teorisini geliştirdiler (Eysenck, 1990; Feist, 1999; Funder, 1991; Mischel & Shoda, 1999; Rosenberg, 1998). Fonksiyonel perspektif eğilimlerin daha düşük davranış eşiklerinde fonksiyon göstermesini devam ettirir, yani belirli davranışları verilen durumlarda daha muhtemel hale getirir; kısacası, koşullu olasılıkları arttırlar (Mischel & Shoda, 1999). Bundan dolayı, eğilimlerin ilk fonksiyonu eğilime uygun davranışlar için olan eşik seviyesini aşağıda tutmaktır (Brody & Ehrlichman, 1998; Ekman, 1984; Eysenck, Mogg, May, Richards, & Mathews, 1991; Rosenberg, 1998). Mesela, eğer bir kişinin "sıcak ve arkadaşça" eğilimleri varsa, bu verilen herhangi bir durumda bu eğilime sahip olmayanlara göre daha yüksek sıcak ve dostça bir tavırda davranma olasılıkları vardır. Arkadaşça bir tarzda davranması için eşik noktası o eğilimlere sahip olmadığı zamana göre daha düşüktür. Üstelik, böyle davranmanın en yüksek olasılık olduğu yeni bir kişiyle karşılaşmak veya bir grup insanın içinde olmak gibi belirli durumlar da vardır. Yani, belli bazı durumlarda nitelikli davranışlar belirli insanlar için daha yüksek bir ihtimaldir. Özelliklerin fonksiyonları verilen bir durumda verilen davranışın koşula bağlı olasılığını arttırlar (veya düşürürler).

Bandura ve Mischel gibi sosyal-bilişsel teorisyenler de etkileşimci bir yaklaşımı gerektiren belirli bir durumda bir kişinin nasıl davrandıklarını tartışmışlardır (Bandura, 1986; Mischel & Shoda, 1999). Özellikle, birbirleri üzerinde çift yönlü etkisi olan üç tane ana bileşen vardır: Kişi, Davranış ve Çevre (Bandura, 1986; Eysenck, 1990; Mischel & Shoda, 1999). Bandura bu üç bileşenin birbirleri üzerinde hem sebep hem de etkili olduklarının muhtemelen en açık modelini ortaya koymuştur. Davranışlar hem çevre hem de kişisel özelliklerin sonucu olarak ortaya çıkar, fakat çevreler belirli şekillerde davranan insanlar tarafından yaratılırlar. Dahası, ister kendi kendine yetme gibi davranışlar isterse özellikler olsun belirli bir durumda tutarlı davranan kişinin sonucudur.

Fonksiyonel-etkileşimci kişilik modelinde, bilimsel davranış, ilgi ve oldukça faydalı yorum ve açıklamalardır. Yani, belirli kişilik özellikleri ilgi ve yeteneği bilim için daha yüksek bir olasılık haline getirirler. Onlar nelerdir?

1.3.2 Kişilik ve bilimsel ilgi

Bir bilim adamı olmanın ilk adımı basitçe bilimin bir alanına veya diğerine ilgi duymaktır. Meydana geldikçe, kişilik eğilimleri kişinin bir kariyer seçimi olarak bilimle ilgilenip Allahtan, kişilik sahası son zamanlarda kişiliğin temel boyutlarının standartlaştırılması ve "Beş Faktör Modeli" (FFM) veya "Büyük Beşli" olarak etiketlenenler konusunda son derece iyi anlaştıkları görüldü. FFM kişiliğin beş temel faktörünü kalıcı olarak sağlayan kişiliğin yapısıyla ilgili faktör-analitik çalışmaları esas alır (Costa & McCrae, 1995; Digman, 1990; Goldberg & Rosolack, 1994; John, 1990; McCrae & John, 1992). Beş faktör belirli araştırmacılarına bağlı olarak değişik etiketlere sahiptir ve adapte edilen bir tanesi aşağıdaki gibidir: Dışa dönüklük (E),

Uygunluk (A), Dürüstlük (C), Nevrotiklik (N), ve Açıklık (O) (Costa & McCrae, 1995). Mevcut amaçlara yönelik olarak, FFM boyutlarından birine olan ölçeği veya bir özellik terimini sınıflandırmak için literatürdeki deneysel bulguları kullandım (Gerbing & Tuley, 1991; Gough & Bradley, 1995; McCrae, 1991; McCrae & Costa, 1985; McCrae, Costa, & Busch, 1986; McCrae, Costa & Piedmont, 1993; Piedmont, McCrae, & Costa, 1991).

En güçlü iki etki büyüklüğü (büyüklük bakımından orta) işine bağlılığın pozitif ve negatif kutupları içindi (C; bakınız, Tablo 1). İşe bağlılık bakımından yüksek seviyede olmak (C+) dikkatli, özenli, işine bağlı, titiz ve kendi kendini kontrol edebilen gibi ölçek ve maddelerden oluşurken işe bağlılık konusunda düşük seviyede olmak (C-) sadece iki tane ölçek/ maddeden oluşur, yani ihtiyaçların doğrudan ifadesi ve psikopatik sapma. C- boyutu sadece ilgilenmediği konusunda yapacak şeyleri vardır. 1998’de, kişilik ve bilimsel ilgi ve yetenek konusundaki literatürün nicel bir incelemesini yayınladım (Feist, 1998). Hangi kişilik özelliklerinin bilimde ilgi ve yeteneği daha muhtemel hale getirdiğiyle ilgili bu meta- analitik incelemede, 1950’den 1998’e kadar olan bilimsel ilgi ve bilimsel yaratıcılıkta kişiliğin rolünü inceleyen yayınlanmış (ve bazı yayınlanmamış çalışmalar) her yayını inceledim. Bilim adamlarının bilim adamları olmayanlarla karşılaştırıldığında kişiliğin nicel etkilerini bildiren 26 çalışma vardı. Farklı ölçek ve maddeleri kullanarak aynı metrik sayıda kişilik bulgularını özetlemeye girişince hemen bir problem ortaya çıkıyor: Bir kişi kişiliğin boyutlarını nasıl standardize edebilir? Beş tane karşılaştırmadan oluşmasına rağmen, bilim adamı olmayanlara göre bilim adamları dürüstlük ve dürtüleri kontrol etme bakımından kabaca standart sapmanın yarısından daha fazla yüksek oldukları açıktır. Ayrıca, tecrübeye düşük açıklık .30 medyan d değerine sahipti, oysa içe dönüklüğün medyan etki büyüklüğü ise .26 idi. Düşük açıklık konvensiyonel, esnemeyen ve sosyalleşmiş gibi skalalardan oluşurken içe dönük olanlar uyumlu, ketum ve bağımlı gibi terimlerden oluşuyordu. Son olarak, dışa dönüklüğün iki tane alt bileşeninin gerçek boyutlarının ayrı olarak incelenmesi (kendine güven ve sosyallik), kendine güven bileşeninin çok küçük bir etkisi vardı ve sosyallik bileşeninin sifıra yakın bir negatif etkisi vardı. Kısacası, açıklığın FFM boyutları, kendine güven/ dominant olmak (E), içe kapalılık ve dürüstlük ve disiplin bilimsel ilgiyi en çok mümkün kılan kişilik faktörleri gibi duruyor.

Tablo 1.

İlgiyi Arttıran Kişilik Eğilimleri....

Bilim

Dürüstlük

Özgüven

Baskın Çıkma

İçe Dönüklük

Fiziki Bilimler

“Nesne” mesleki oryantasyon

Asperger sendromu

(Aşırı) İçe Dönüklük

Sosyal Bilimler

“İnsan” mesleki oryantasyon

Psikolojik düşüncelilik

Dışa dönüklük

Sübjektif-iç teorik oryantasyon

Empati

Esneklik

Baskın olma

İçgüdüsel

Zihinsel yeterlilik

1.3.3 Sosyal bilimlere karşı fen bilimlerine olan ilgi ve kişilik.

Bilime olan ilgiden daha spesifik olarak, kişinin insanlara ve eşyalara oryantasyonunun ve tercihinin kişinin ilgi duyduğu bilim türünde, özellikle de fiziksel ve sosyal bilimlerde çok önemli bir rol oynadığını iddia ediyorum (bakınız, Tablo 1). Daha önceden de tartışıldığı gibi, İnsan-Nesne oryantasyonu mesleki ilgi literatüründen gelmektedir. John Holland'ın altıgen mesleki ilgi modelini iki temel boyuta modifiye eden ilk kişi Dale Prediger idi: İnsan-Nesneler ve Veriler-Fikirler. Boyutun "İnsan" ucu Holland'ın "Sosyal" kariyer tipine işaretlenmiştir, oysa boyutun "Nesne" ucu "Realistik" kariyer tiplerine işaretlenmiştir. Holland'a göre, sosyal kariyer tipi bilgi verme, eğitim ve diğerlerini aydınlatmayı gerektiren meslekleri tercih eder. Öte yandan, realistik kariyer tipi insanları, nesnelere, aletleri ve hayvanları kullanmayı gerektiren kariyerleri tercih ederler (Holland, 1992; Lippa, 1998; Prediger, 1982).

Bilimsel ilgiyle ilgili bu alana-özü görüşü destekleyerek, Simon Baron-Cohen ve arkadaşları mühendislerin, matematikçilerin ve fizikçilerin bilim adamı olmayanlara göre yüksek işlevli otizmin (Asperger sendromu) daha yüksek ölçümlerine sahip olduklarını ve fizikçilerin, matematikçilerin ve mühendislerin sosyal bilim uzmanlarından daha yüksek klinik olmayan otizm ölçülerine sahip olduklarını bulmuşlardır. Diğer bir deyişle, fizikçiler çoğu zaman kendilerini sosyalden sıkıcılığa doğru yönelen mizaçlara sahiptir - onların bilimdeki ilgi ve yetenekleri o zaman bu oryantasyonun açıklamalarından sadece biridir. Böyle bir oryantasyon bir anlamda içe dönüklüğün aşırı bir formudur, yani sosyal ilginin eksikliğini ve aklın iyi gelişmemiş duyu teorisini içerir. Tabii ki, otizm ve Asperger sendromu sadece içe dönüklüğün aşırı formları değildir, fakat kendi sosyal bozukluklarının kendi kategorileridir. Yine de, Asperger sendromuyla daha düşük bir sosyal kişilik oryantasyonunun özellikleri olarak kavramsallaştırılmasını gerektiren önemli paralellikler vardır. Üstelik, otistik çocuklar arasında mühendis olan baba veya büyükbabaya sahip olma ihtimalleri otistik olmayan çocuklara göre iki kattan daha fazladır (Baron-Cohen vd., 1998, Baron-Cohen, Wheelwright, Skinner, Martin, & Clubley, 2001; Baron-Cohen, Wheelwright, Stone, & Rutherford, 1999; Baron-Cohen, Wheelwright, Stott, Bolton, & Goodyer, 1997).

Kişilik ve bilime ilgi veya başarı konusundaki araştırmalardaki bir problem de bilimin herhangi bir spesifik alana özü olmadığı, genel olarak bilim adamlarını kapsamasıdır. Çok az sayıda araştırma fiziksel, biyolojik ve sosyal bilim adamlarının kişilik eğilimlerini sosyal bilimcilerin daha sosyal ve dışa dönük özelliklere sahip olup olmadığını araştırmak için fizikçi bilim adamı akranlarıyla karşılaştırmıştır. İlginin çoğu nesnelere ilgili bir seçimin geleceğin bilim adamları için hayatın ilk dönemlerinde belirgin olup olmadığını ve aynı şekilde insanlar için bir tercihin geleceğin sosyal bilimcilerinin hayatlarının ilk döneminde belirgin olup olmadığını araştırma yönündedir. Aynı şekilde, bütün dünyada nesne-oryantasyonu ve fiziksel bilimler arasındaki işbirliğini gösteren kültürler-arası çalışmalar da oldukça değerli olacaktır. Bundan dolayı, kişilik psikolojisi için araştırmalar için bir sonraki çizgi fiziksel, biyolojik bilimlerle sosyal bilimler arasındaki farkları keşfetmektir. Yukarıda alıntısı yapılan kanıtlara dayanarak, benim tahminim bir grup olarak fizikçilerin sosyal bilimcilere (daha gelişmiş sosyal zeka imasına sahiplerdir) göre daha az sosyalleşebilen ve daha dışa dönük olan biyoloji uzmanlarına göre daha içe-dönük ve nesneye-yönelik (bu da daha fazla gelişmiş fiziksel zekayı ima eder) olacakları yönündedir.

1.3.4 Kişilik ve teorik tercihler

Bilime yönelik genel ilgiye veya özel olarak fiziksel veya sosyal bilimlerdeki ilgiye ilaveten, bariz kişiliklerin bilimin farklı teorik perspektiflerinin ilgisini çekip çekmediğine yönelik bir soru ortaya çıkar. Daha önce meta-analitik incelemede de gördüğümüz gibi, cevap evet gibi duruyor, belirli kişilik özellikleri bilim ve araştırmaya ilgiyi tahmin eder, hatta sosyal bilimlerin psikoloji alanında bile tahmin edebilir. Mesela, klinik psikoloji bu soruya odaklanan ideal bir alandır çünkü üniversite eğitiminde iki farklı ve belirgin beceri dizisine, yani

uygulamalı-klinik beceriler ve araştırma ve bilimsel becerilere vurgu yapar. “Boulder Modeli” hakkında bilinen şey 1940’ların sonlarında uygulandığı ve hem araştırma hem de klinik uygulamada eğitime eşit vurgu yaptığı yönündedir. Ve aslında, klinik psikolojide doktora programlarına yönelik temel ilgi bilim ve araştırmaya ilgi duymayan öğrencilerin oranındaki yüksekliktir. Klinikçiler araştırmacı ve araştırmaya-yönelmiş olanlardan daha çok insanlara yönelik olma eğilimindedir (Malinckrodt, Gelso, & Royalty, 1990; Zachar & Leong, 2000).

Bundan dolayı, önemli bir soru “bu öğrenciler arasında bilim ve araştırmaya olan ilgiyi ne tahmin eder ve bu ilgi belirli çeşitlerdeki eğitim çevreleriyle nasıl arttırılabilir?” Çalışmalardan bu sorularla ilgili çıkarılan genel sonuç araştırmadaki ilginin en güçlü öngöstergeninin (veya eksikliğin) kişilik-mesleki ilgi olduğu ve bu eğitim çevresi araştırmaya olan ilginin artmasında ılımlı bir rol oynar (Kahn & Scott, 1997; Mallinckrodt vd., 1990; Royalty & Magoon, 1985; Zachar & Leong 1992, 1997). Mesela Mallinckrodt ve arkadaşlarının (1990) yaptığı bir çalışma eğitim çevresi, kişilik-mesleki ilgi ve ikisi arasındaki etkileşimin bilime yönelik artış halindeki ilgi üzerindeki etkilerini araştırdı ve kişilik-mesleki ilginin araştırmaya olan artış halindeki ilgideki eğitim çevresinden daha güçlü bir ön gösterge olduğunu buldu (bakınız, Tablo 1). Ancak, şunu da belirtmeliyimki herkes mesleki ilgi ve kişiliğin birlikte kavramsallaştırılmasını kabul etmez. Mesela, Waller, Lykken ve Tellegen (1995) mesleki ilgiler özellikler olabilir bile farklı boyutlar olduklarını iddia etmektedir. Ayrıca, kişilikle ilgili çalışmalar da teorinin kabulüne ve hatta teori oluşturulmasına ışık tutabilir. Veya, aşağıda da soru olarak belirtildiği gibi: Belirli bir kişilik stiline sahip olmak bir bilim adamını belirli bazı teorileri yaratmak, kabul etmek ve/veya reddetmek konusunda hazırlar mı? Bu soruyla ilgili ilk çalışma 1970’lerin ortalarında vaka çalışmaları yoluyla teorisyenin kişiliğinin onun kişilik teorisini nasıl etkilediğini gösteren George Atwood ve Silvan Tomkins (1976) tarafından yapılmıştır. Daha sistematik deneysel çalışmalar bu çalışmayı genişletti ve kişiliğin sadece kişilik teorilerini etkilediğini değil aynı zamanda nasıl nitelik ve nicelik olarak eğilimli ve nasıl üretken psikologlar olduklarını göstermiştir (Arthur, 2001; Atwood & Tomkins, 1976; Conway, 1988; Costa, McCrae, & Holland, 1984; Hart, 1982; Johnson, Germer, Efran, & Overton, 1988; Simonton, 2000). Bu çalışmalardan elde edilen genel bir bulgu daha objektif ve mekanik teorik oryantasyonlara sahip olan psikologların subjektif olanlar ve hümanistik eğilimlere sahip olanlara göre daha akılcı ve daha dışa dönüktür. Mesela, Johnson ve arkadaşları dört grup psikolog (evrimci-sosyo-biyoloji uzmanları, davranışçılar, kişilik psikolojisi uzmanları ve gelişim psikolojisi uzmanları) üzerinde kişilikle ilgili verileri topladı belirli kişilik profillerinin farklı teori gruplarında bariz durumdaydı. Yani, daha bütüncül, maksatlı ve yapılandırmacı olan bilim adamlarının sayısı Kaliforniya Psikoloji Envanterinin Empati, Dominant Olma, Entellektüel Yeterlilik ve Esneklik Skalaları ve Myers-Briggs Tipi Göstergenin Önsezi ölçeklerinde (MBTI) daha fazlaydı. Ancak, bu çalışmaların çoğu psikologlarla ilgiliydi, bu yüzden bu sonuçların biyolojik ve doğal bilimlere genelleştirip genelleştirmediği sorusunu cevaplamak geleceğin psikologlarının görevi olmaya devam etmektedir.

1.3.4 Kişilik ve bilimsel başarı ve yaratıcılık

Sadece belirli özellikler bilimsel ilgi ve teorik oryantasyon için eşik noktasını düşürmekle kalmaz aynı zamanda farklı özellik kavramları da bilimsel yaratıcılık ve saygınlık için olan eşik noktalarını da düşürür. Feist (1998) tarafından gerçekleştirilen meta-analizler de hangi özelliklerin bilimde yaratıcılık ve saygınlığı daha muhtemel yaptığı etki büyüklüklerinin ne olduğu sorularının cevaplarını aramaktadır. Bu özellikler psikolojik açıdan anlamlı üç kategoride düzenlenebilir: bilişsel, motivasyonel ve sosyal.

Bilimsel yaratıcılık ve saygınlığı daha muhtemel kılan özellikler. Bilimsel literatürdeki kişilik ve yaratıcılıkla ilgili tutarlı bir bulgu yaratıcı ve kararlı bilim adamlarının tecrübeye daha az yaratıcı ve saygın olanlara göre daha açık olmaları ve düşünce bakımından daha esnek olmalarıdır (bakınız, Tablo 2). Bu bulguların çoğu Kaliforniya Psikoloji Envanterinin esneklik (Fe) ve

tolerans (To) skalalarıyla ilgili verilerden kaynaklanmaktadır (Feist & Barron, 2003; Garwood, 1964; Gough, 1961; Helson, 1971; Helson & Crutchfield, 1970; Parloff & Datta, 1965). Mesela, Fe skalası değişim ve yenilik için tercihin yanı sıra düşünce ve davranışın esnekliği ve adapte edilebilirliğinden faydalanır (Gough, 1987). Bilimsel yaratıcılıkta hiç etkisi olmayan veya olumsuz etki esnekliği bildiren birkaç çalışma öğrencilerle gerçekleştirilmiştir (Davids, 1968; Smithers & Batcock, 1970).

Mesela, Feist ve Barron (2003) 44-yıllık boylamasına bir çalışmada kişilik, potansiyel ve yaratıcı başarıyı inceledi. Daha belirgin olarak, kişiliğin yukarıda zeka ve potansiyelle açıklanan yaratıcılıktaki benzersiz varyansı açıklayacağını öngörmüşlerdir. Sonuçlar gözlemcilerin sınıflandırdığı 27 yaşındaki Potansiyel ve Zihin Gücünü 72 yaşında Ömür Boyu Yaratıcılık öngördüğünü ve kişilik değişkenlerinin değişkenlerini (Tolerans ve psikolojik farkındalık gibi) Potansiyel ve zihin gücüne ilaveten varyansın %20'ye kadar olan kısmını da açıkladı.

Tablo 2.

Bilimsel Yaratıcılığı Daha Muhtemel Kılan Kişilik Özellikler

Bilişsel özellikler

Tecrübeye açıklık

Tolerans

Esneklik

Sosyal özellikler

Dominantlık

Kibir

Düşmanlık

İçe-dönüklük

Özgüven

Motivasyonel özellikler

İçsel yönelimli

Hevesli

İçgüdüsel olarak motive edilmiş

Spesifik olarak, iki tane kişilik tedbirleri - Kaliforniya Psikoloji Envanteri Tolerans skalası (To) Psikolojik Farkındalık (Py) skalası - potansiyel ve zekanın yanı sıra %20'lik varyans artışıyla sonuçlandı (%20). Öğrenci ne kadar toleranslı ve psikolojik olarak istekliyse hayatı boyunca yaratıcı başarılar elde etme ihtimali o kadar fazlaydı. Birlikte, dört tane ön gösterge (Potansiyel, zeka, tolerans, ve psikolojik farkındalık) hayat boyu yaratıcı başarıda üçüncü bir varyansdan biraz daha fazlasını açıkladı. To ve Py üzerine olan bu bulguların Helson ve Pals'ın (2000) 21 ile 58 yaşları arasındaki kadınlar üzerinde gerçekleştirdikleri boylamsal çalışmada bildirilenleri çok yakından görüntülüyordu.

Bilimsel Yaratıcılık ve saygınlığı daha muhtemel hale getiren motivasyonel özellikler. En saygın ve yaratıcı bilim adamları aynı zamanda daha az saygın akranlarından daha hırslı, hevesli ve başarıya odaklı olma eğilimindedirler (bakınız, Tablo 2). Mesela, Busse ve Mansfield (1984) 196 biyolog, 201 kimyacı ve 171 fizikçinin kişilik özelliklerini çalıştı ve iş konusundaki kararlılıkları (mesela, "birinin işine uzun süre yoğun bir şekilde konsantre olma ihtiyacı") yaş ve meslek sabit değerleri ele alındığı zaman bile üretkenliğin (mesela, yayın sayısı) en güçlü ön göstergesiydi. Helmreich, Spence, Beane, Lucker, ve Matthews (1980) 196 akademik psikologdan oluşan bir grup üzerinde çalıştılar ve başarının ve dürtünün farklı bileşenlerinin başarının objektif ölçümleriyle farklı ilişkileri olduğunu buldular (mesela, yayınlar ve alıntı yapmalar). Bir öz-bildirim ölçeğiyle birlikte, başarının üç farklı özelliğini değerlendirdiler: Zorlayıcı ve zor görevleri tercih etme 'ustalığı'; çok çalışmaktan hoşlanma 'işi'; ve kişiler arası rekabeti ve başkalarını iyileştirme 'rekabetçiliği'. Amabile'nin (1996) çok iyi bilinen tipolojisine göre, ilk iki ölçüm "içten gelen dürtüler" ve sonuncu ölçüm de "dıştan gelen dürtü" olarak

sınıflandırılabilir. Helmreich ve arkadaşları ustalık ve işin pozitif olarak hem yayın yapma hem de alıntı yapma toplamlarıyla bağlantılı olduğunu buldular, oysa rekabetçilik yayınlarla pozitif anlamda bağlantılıydı fakat alıntı yapmalarla arasında negatif bir bağ vardı. İçsel olarak dürtülenmiş bir şekilde (ustalık ve iş) kişinin üretkenliğini ve akranları tarafından pozitif değerlendirilmesini (alıntılar) arttırmış gibi duruyor, oysa, akranlardan üstün olmayı istemek artmış üretkenlikle sonuçlanır, fakat akranlar pozitif değerlendirmeyi azaltırlar. Buradaki sonuç çıkarma üstün olma ihtiyacının tarafından yönlendirilmenin sahada etki sahibi olma adına ters tepebilme ihtimalidir. Aslında, 1980 veri setindeki erkek psikologlarla ilgili daha ileriye yönelik bir analizde, Helmreich ve arkadaşları (Helmreich, Spence, & Pred, 1988) Jenkins Aktivite Anketinin faktör analizlerini yaptılar ve başarı gayreti gösteren faktörleri ve sabırsızlık/rahatsız olma faktörlerini çıkardılar. Başarı gayreti göstermek hem alıntı hem de yayın sayısı ile pozitif olarak bağlantılıydı, oysa sabırsızlık/rahatsız olabilme ne yayınlarla ne de alıntılarla bağlantılı değildi.

Bilimsel yaratıcılık ve saygınlığı daha muhtemel kılan sosyal özellikler. Son derece rekabetçi olan dünyada, özellikle de en üretken ve etkileyici devamların çok daha fazla kaynakla ödüllendirildiği büyük bilimlerde başarı rekabetçi ortamlarda iyi gelişen, dominant ve kibirli, düşmanca ve özgüveni olanlar için daha büyük bir olasılıktır (bakınız, Tablo 2). Mesela, Van Zelst ve Kerr (1954) bir araştırma vakfı ve bir üniversiteden 514 teknik ve bilimsel personelin kişilik kişisel-tanımları topladılar. Yaşı sabit tutarak, üretkenlik ve “tartışmacı”, “iddiacı”, ve “kendine güvenen” gibi kendini tanımlama ifadeleri arasında önemli kısmi bağlantılar bildirdiler. Kadın bilim adamlarını incelemek için yapılan birkaç çalışmadan birinde, Bachtold ve Werner (1972) 146 kadın bilim adamına Catell’in 16 Kişilik Faktörünü uyguladılar ve on altı ölçeğin dokuzunda genel olarak kadınlardan dominantlık (Faktör E) ve özgüven (Faktör O) dahil olmak üzere anlamlı bir biçimde farklı olduklarını buldular. Aynı şekilde, Feist (1993) gözlemcinin-sınıflandırdığı düşmanlık ile saygınlık arasında doğrudan geçit bulunan bir yapısal denklem modelini ve kibirli çalışma tarzıyla saygınlık arasında doğrudan olmayan fakat anlamlı bir geçit bildirdi.

Bilimsel elitler ayrıca kendilerinden daha az yaratıcı akranlarına göre daha ilgisiz, daha asosyal ve daha içine kapanık olma eğilimindeydiler. Bilimdeki yaratıcı kişilerle ilgili klasik bir çalışmada, Roe (1952, 1953) yaratıcı bilim adamlarını daha az yaratıcı bilim adamlarına göre daha çok başarıya-odaklı ve daha az yakınca davranış içinde olduklarını bulmuştur. Bilimsel kişilikle ilgili diğer bir çığır açıcı çalışmada, Eiduson (1962) bilim adamlarının bağımsız, meraklı, duyarlı, zeki, entelektüel çalışmada duygusal olarak donatılmış ve nispeten mutlu olduklarını buldu. Aynı şekilde, Chambers (1964) yaratıcı psikologların ve kimyacıların daha az yaratıcı akranlarına göre önemli ölçüde daha dominant, hırslı ve özgüvene sahip ve çok daha girişken olduklarını bildirdi. Helson (1971) yaratıcı bayan matematikçileri IQ düzeyleri tutan daha az yaratıcı bayan matematikçilerle karşılaştırdı. Gözlemciler, öncekini daha “uygun olmayan düşünce sürecine” sahip olmak, daha fazla “isyancı ve uygunsuz” olmak ve “kendini ve diğerlerini konvensiyonel anlamda” daha az yargılamak olarak sınıflandırdılar. Daha yakın bir geçmişte, Rushton, Murray, ve Paunonen (1987) iki farklı akademisyen psikolog grubu üzerinde “araştırma” faktörü üzerine (“öğretme” faktörünün tersine) yükleme yaparak kişilik özelliklerinin faktör analizlerini gerçekleştirdi. Diğer sonuçlar arasında, “bağımsızlığın” araştırma faktörüne yükleme yaparken “dışa dönüklük” öğretim faktörüne yükleme yapma eğilimindedir.

Yaratıcı bilim adamlarının ayırt edici özelliklerini özetlemek gerekirse: Onlar genellikle daha açık ve esnek, kararlı ve hırslıdır ve nispeten a-sosyal olma eğiliminde oldukları halde diğerleriyle etkileşime geçtiklerinde kibirlilik, özgüven ve düşmanlığa duyarlı olma eğilimindedir.

2. ÖZET VE SONUÇLAR

Bu makalede, bilimin beş ya da altı temel psikolojisini, yani gelişimcilik ve kişiliği özetledim. Gelişimci psikoloji bilimi en az dört temel konu etrafında dönmüştür, burada üç tanesini inceliyorum: a) bilimsel ilgi ve yetenekte ailesel etkiler (mesela, doğum-sırası ve göçmenlik statüsü); b) cinsiyet ve bilim; ve yaş ve bilimsel ilgi, yetenek ve üretkenlik. Dördüncü konu başlığı -çocukların nasıl psikologları, fizikçileri, biyologları ve matematikçileri ima ettiği konusu- başka bir bölümde özetlenmiş ve incelenmişlerdir (Feist, 2006). Bu bulguların bazı önemli bölümleri şunlardır:

- Daha sonra doğan bilim adamları ilk doğanlara göre daha fazla orijinal, devrimci bilimsel problemleri kabul etme eğilimindedirler. Bilimsel elit tabakanın yabancı ülkede doğmuş anne-babanın çocukları olma ihtimalleri genel nüfusun üç katından daha fazladır.
- Bilimsel ilgide bazı gerçek cinsiyet farklılıkları ve bilimin geri kalanında benzerlikler vardır, fakat bu farklar çoğunlukla fiziksel bilimlerde ve çoğunlukla da ergenlikten sonra bulunurlar. Sebepler ve açıklamaları hala açıklanmamış ve tezatlık oluşturmaya devam etmektedir.
- Bizim bilimsel elit tabakamız olma yolunda devam edenler belirginleşen ilgiye sahip olma ve erken yaşta (12 yaşından önce) bilime olan yeteneklerini gösterme konusunda yüksek eğilime sahiptir.
- Kariyer yaşıyla karşılaştırıldığında, yayın kariyeri bir kişinin kariyerinin 20. yılında zirve noktasına çıkar. Zirveden önceki büyüme oranı zirveden sonraki düşüşten daha diktir.
- Dürüstlük, özgüven, dominantlık, ve açıklık bilimsel ilginin eşik noktasını düşürmede en muhtemel özelliklerdir.
- Nesne-odaklı ve içe dönük olmak kişinin fiziksel bilimlere olan ilgi ve yeteneği için eşik noktasını düşürürken, insanlara-odaklı, psikolojik olarak istekli ve dışa dönük olmak aynısını sosyal bilimlere ilgi ve yetenek için yapar.
- Bilişsel özellikler (mesela, tolerans ve esneklik), sosyal özellikler (Örneğin; dominantlık, kibir), ve motivasyonel özelliklerin (Örneğin; hırslı, içsel olarak motive edilmiş) her biri bilimsel yaratıcılık ve başarının eşik noktasını aşağı çeker.

Bu makalenin sonucunun açıklığa kavuşturacağı gibi, bilim adamları belirli gelişim özgeçmişlerine ve kişilik özelliklerine sahip kişilerdir. Azar azar ama istikrarlı bir şekilde psikologların bilimsel ilginin, motivasyonun, yeteneğin ve başarının doğasıyla ilgili öğrendiği şey “geri dönülemez noktaya ulaşmaktır” -yani eğer en iyi ve en kötü yönüyle bilimin ne olduğunu anlamak istiyorsak, psikolojik perspektifi buna dahil etmeliyiz. Bilimi çalışan diğer disiplinler artık bilimsel düşünceye ve psikologların açığa çıkardığı davranışın kavranmasını görmezden gelemez. Psikoloji bakımından, bilimsel düşüncenin veya davranışın herhangi formlarından birini çalışan psikologlar artık matematik problemlerini çözmenin nöro-biliminden bilim laboratuvarındaki grup etkisine kadar “psikoloji bilimini” çalıştıkları gerçeğine kayıtsız kalamayacaklardır

KAYNAKLAR

- Allport, G. (1937). *Personality: A psychological interpretation*. New York: Holt, Rinehart, & Winston.
- Amabile, T. (1996). *Creativity in context*. New York: Westview.
- Arthur, A. R. (2001). Personality, epistemology and psychotherapists' choice of theoretical model: A review and analysis. *European Journal of Psychotherapy, Counseling and Health*, 4, 45–64.
- Atwood, G. E., & Tomkins, S. S. (1976). On subjectivity of personality theory. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 12, 166–177.
- Bachtold, L. M., & Werner, E. E. (1972). Personality characteristics of women scientists. *Psychological Reports*, 31, 391–396.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Baron-Cohen, S., Bolton, P., Wheelwright, S., Short, L., Mead, G., Smith, A., & Scahill, V. (1998). Autism occurs more often in families of physicists, engineers, and mathematicians. *Autism*, 2, 296–301.
- Baron-Cohen, S., Wheelwright, S., Skinner, R., Martin, J., & Clubley, E. (2001). The Autism-Spectrum Quotient (AQ): Evidence from Asperger syndrome/high-functioning autism, males and females, scientists and mathematicians. *Journal of Autism & Developmental Disorders*, 31, 5–17.
- Baron-Cohen, S., Wheelwright, S., Stone, V., & Rutherford, M. (1999). A mathematician, a physicist, and a computer scientist with Asperger syndrome: Performance on folk psychology and folk physics tests. *Neurocase*, 5, 475–483.
- Baron-Cohen, S., Wheelwright, S., Stott, C., Bolton, P., & Goodyer, I. (1997). Is there a link between engineering and autism? *Autism*, 1, 101–109.
- Bayer, A. E., & Dutton, J. E. (1977). Career age and research–professional activities of academic scientists: Tests of alternative non-linear models and some implications for higher education faculty policies. *Journal of Higher Education*, 48, 259–822.
- Benbow, C. P., & Lubinski, D. (1993). Psychological profiles of the mathematically talented. Some sex differences and evidence supporting their biological basis. In G. R. Bock and K. Ackrill (Eds.). *The origins and development of high ability* (pp. 44–66). Chichester, UK: Wiley and Sons.
- Benbow, C. P., Lubinski, D., Shea, D. L., & Eftekhari-Sanjani, H. E. (2000). Sex differences in mathematical reasoning ability at age 13. Their status 20 years later. *Psychological Science*, 11, 474–480.
- Benbow, C. P., & Stanley, J. C. (1983). Sex differences in mathematical ability: More facts. *Science*, 222, 1029–1031.
- Berger, J. (1994). *The young scientists: America's future and the winning of the Westinghouse*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Block, J. (1977). Recognizing the coherence in personality. In D. Magnusson & N. D. Endler (Eds.). *Personality at the crossroads: Current issues in interactional psychology*. Hillsdale, NJ: Erlbaum & Associates.
- Brody, N., & Ehrlichman, H. (1998). *Personality psychology: The science of individuality*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Busse, T. V. & Mansfield, R. S. (1984). Selected personality traits and achievement in male scientists. *The Journal of Psychology*, 116, 117–131.
- Camarota, D. (2005). Immigrants at mid-decade: A snapshot of America's foreign-born population in 2005. Retrieved on March 23, 2006, from <http://www.cis.org/articles/2005/back1405.pdf>.
- Cameron, P. A., Mills, C. J., & Heinzen, T. E. (1995). The social context and developmental patterns of crystallizing experiences among academically talented youth. *Roeper Review*, 17, 197–200.
- Chambers, J. A. (1964). Relating personality and biographical factors to scientific creativity. *Psychological Monographs: General and Applied*, 78, 1–20.
- Chan, L. K. S. (1996). Motivational orientations and metacognitive abilities of intellectually gifted students. *Gifted Child Quarterly*, 40, 184–193.

- Cole, J. R. (1987). Women in science. In D. Jackson & P. J. Rushton (Eds.), *Scientific excellence* (pp. 359–375). Beverly Hills, CA: Sage.
- Cole, J. R., & Cole, S. (1973). *Social stratification in science*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cole, J. R., & Zuckerman, H. (1987). Marriage, motherhood, and research performance in science. *Scientific American*, 256, 119–125.
- Cole, S. (1979). Age and scientific performance. *American Journal of Sociology*, 84, 958–977.
- Conway, J. B. (1988). Differences among clinical psychologists: Scientists, practitioners, and science-practitioners. *Professional Psychology: Research and Practice*, 19, 642–655.
- Costa, P., & McCrae, R. R. (1995). Solid ground in the wetlands of personality: A reply to Block. *Psychological Bulletin*, 117, 216–220.
- Costa, P. T., McCrae, R. R., & Holland, J. L. (1984). Personality and vocational interests in an adult sample. *Journal of Applied Psychology*, 69, 390–400.
- Crowley, K., Callanan, M. A., Tenenbaum, H. R., & Allen, E. (2001). Parents explain more often to boys than to girls during shared scientific thinking. *Psychological Science*, 12, 258–261.
- Davids, A. (1968). Psychological characteristics of high school male and female potential scientists in comparison with academic underachievers. *Psychology in the Schools*, 3, 79–87.
- Dennis, W. (1956). Age and productivity among scientists. *Science*, 123, 724–725.
- Dennis, W. (1966). Creative productivity between the ages of 20 and 80 years. *Journal of Gerontology*, 21, 1–8.
- Despete, A., Roeyers, H., & Buysse, A. (2001). Metacognition and mathematical problem solving in Grade 3. *Journal of Learning Disabilities*, 34, 435–449.
- Diamond, A. M. (1986). The life-cycle research productivity of mathematicians and scientists. *Journal of Gerontology*, 41, 520–525.
- Digman, J. M. (1990). Personality structure: Emergence of the five-factor model. *Annual Review of Psychology*, 41, 417–440.
- Eccles, J. (1987). Gender roles and women's achievement-related decisions. *Psychology of Women Quarterly*, 11, 135–172.
- Eiduson, B. T. (1962). *Scientists: Their psychological world*. New York: Basic Books.
- Ekman, P. (1984). Expression and the nature of emotion. In K. R. Scherer & P. Ekman (Eds.), *Approaches to emotion*, (pp. 319–344). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Epstein, S. (1979). The stability of behavior: I. On predicting most of the people much of the time. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1097–1126.
- Eysenck, H. J. (1990). Biological dimensions of personality. In L. A. Pervin (Ed.), *Handbook of personality theory and research* (pp. 244–276). New York: Guilford.
- Eysenck, M. W., Mogg, K., May, J., Richards, A., & Mathews, A. (1991). Bias in interpretation of ambiguous sentences related to threat in anxiety. *Journal of Abnormal Psychology*, 100, 144–150.
- Farmer, H. S., Wardrop, J. L., & Rotella, S. C. (1999). Antecedent factors differentiating women and men in science/non-science careers. *Psychology of Women Quarterly*, 23, 763–780.
- Feist, G. J. (1993). A structural model of scientific eminence. *Psychological Science*, 4, 366–371.
- Feist, G. J. (1997). Quantity, impact, and depth of research as influences on scientific eminence: Is quantity most important? *Creativity Research Journal*, 10, 325–335.
- Feist, G. J. (1998). A meta-analysis of the impact of personality on scientific and artistic creativity. *Personality and Social Psychological Review*, 2, 290–309.
- Feist, G. J. (1999). Personality in scientific and artistic creativity. In R. J. Sternberg (Ed.), *Handbook of Human Creativity*. (pp 273–296). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Feist, G. J. (2006). *The psychology of science and the origins of the scientific mind*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Feist, G. J. (in press). The development of scientific talent in Westinghouse finalists and members of the National Academy of Sciences. *Journal of Adult Development*.

- Feist, G. J., & Barron, F. X. (2003). Predicting creativity from early to late adulthood: Intellect, potential and personality. *Journal of Research in Personality*, 37, 62–88.
- Feist, G. J., & Gorman, M. E. (1998). Psychology of science: Review and integration of a nascent discipline. *Review of General Psychology*, 2, 3–47.
- Feist, G. J., Paletz, S., & Weitzer, W. (2005). Predicting scientific interest in college students: The effects of quantitative skills, gender, self-image, and personality. Manuscript in preparation.
- Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist*, 34, 906–911.
- Fox Keller, E. (1985). *Reflections on gender and science*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Freeman, C. (1999). The crystallizing experience: A study in musical precocity. *Gifted Child Quarterly*, 43, 75–85.
- Funder, D. C. (1991). Global traits: A neo-Allportian approach to personality. *Psychological Science*, 2, 31–39.
- Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books.
- Garwood, D. S. (1964). Personality factors related to creativity in young scientists. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 68, 413–419.
- Geary, D. C. (1998). *Male, female: The evolution of human sex differences*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Georghiades, P. (2000). Beyond conceptual change learning in science education: Focusing on transfer, durability and metacognition. *Educational Research*, 42, 119–139.
- Gerbing, D. W., & Tuley, M. R. (1991). The 16PF related to the Five-Factor Model in personality: Multiple-indicator measurement versus the a priori scales. *Multivariate Behavioral Research*, 26, 271–289.
- Glynn, S. M., & Muth, K. D. (1994). Reading and writing to learn science: Achieving scientific literacy. *Journal of Research in Science Teaching*, 31, 1057–1073.
- Goldberg, L. R., & Rosolack, T. K. (1994). The Big Five factor structure as an integrative framework: An empirical comparison with Eysenck's P-E-N model. In C. F. Halverson Jr., G. A. Kohnstamm, & R. P. Martion (Eds.). *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood* (pp. 7–35). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Gough, H. G. (1961, February). A personality sketch of the creative research scientist. Paper presented at 5th Annual Conference on Personnel and Industrial Relations Research, UCLA, Los Angeles, CA.
- Gough, H. G. (1987). *California Psychological Inventory: Administrators guide*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Gough, H. G., & Bradley, P. (1995). [ACL, CPI, and the Big Five Dimensions]. Unpublished raw data. Halpern, D. F. (2000). *Sex differences in cognitive abilities* (3rd ed.). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Hart, J. J. (1982). Psychology of the scientists: XLVI: Correlation between theoretical orientation in psychology and personality type. *Psychological Reports*, 50, 795–801.
- Helmreich, R. L., Spence, J. T., Beane, W. E., Lucker, G. W., & Matthews, K. A. (1980). Making it in academic psychology: Demographic and personality correlates of attainment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 896–908.
- Helmreich, R. L., Spence, J. T., & Pred, R. S. (1988). Making it without losing it: Type A, achievement motivation and scientific attainment revisited. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 14, 495–504.
- Helson, R. (1971). Women mathematicians and the creative personality. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 36, 210–220.
- Helson, R., & Crutchfield, R. (1970). Mathematicians: The creative researcher and the average PhD. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 34, 250–257.
- Helson, R., & Pals, J. (2000). Creative potential, creative achievement, and personal growth. *Journal of Personality*, 68, 1–27.
- Holland, J. L. (1992). *Making vocational choices* (2nd edition). Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Horner, K. L., Rushton, J. P., & Vernon, P. A. (1986). Relation between aging and research productivity of academic psychologists. *Psychology and Aging*, 4, 319–24.

- Hyde, J. S., Fennema, E., Ryan, M., Frost, L. A., & Hopp, C. (1990). Gender comparisons of mathematics attitudes and affect: A meta-analysis. *Psychology of Women Quarterly*, 14, 299–324.
- Inhelder, B., & Piaget, J. (1958). *The growth of logical thinking from childhood to adolescence*. (A. Parsons & S. Milgram, Trans.). New York: Basic Books.
- Jacobowitz, T. (1983). Relationship of sex, achievement, and science self-concept to the science career preferences of Black students. *Journal of Research in Science Teaching*, 20, 621–628.
- John, O. P. (1990). The “Big-Five” factor taxonomy: Dimensions of personality in the natural language and in questionnaires. In L. A. Pervin (Ed.), *Handbook of personality theory and research* (pp. 66–100). New York: Guilford.
- Johnson, J. A., Germer, C. K., Efran, J. S., & Over-ton, W. F. (1988). Personality as the basis for theoretical predilections. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 824–835.
- Kahn, J. H., & Scott, N. A. (1997). Predictors of research productivity and science-related career goals among counseling psychology doctoral students. *Counseling Psychologist*, 25, 38–67.
- Karmiloff-Smith, A. (1992). *Beyond modularity: A developmental perspective on cognitive science*. Cambridge: MIT Press.
- Kenrick, D. T., & Funder, D. C. (1988). Profiting from controversy: Lessons from the person-situation debate. *American Psychologist*, 43, 23–34.
- Kimura, D. (1999). *Sex and cognition*. Cambridge: MIT Press.
- Klahr, D. (2000). *Exploring science: The cognition and development of discovery processes*. Cambridge: MIT Press.
- Kuhn, D. (1989). Children and adults as intuitive scientists. *Psychological Review*, 96, 674–689.
- Kuhn, D. (1993). Connecting scientific and informal reasoning. *Merrill-Palmer Quarterly*, 39, 74–103.
- Kuhn, D., E. Amsel, & M. O’Loughlin. (1988). *The development of scientific thinking skills*. Orlando FL: Academic.
- Kuhn, D., & Pearsall, S. (2000). Developmental origins of scientific thinking. *Journal of Cognition and Development*, 1, 113–129.
- Lehman, H. C. (1953). *Age and achievement*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lehman, H. C. (1966). The psychologist’s most creative years. *American Psychologist*, 21, 363–369.
- Lippa, R. (1998). Gender-related individual differences and the structure of vocational interests: The importance of the people-things dimension. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 996–1009.
- Long, J. S. (Ed.) (2001). *From scarcity to visibility: Gender differences in the careers of doctoral scientists and engineers*. Washington, DC: National Academy Press.
- Mallinckrodt, B., Gelso, C. J., & Royalty, G. M. (1990). Impact of the research training environment and counseling psychology students’ Holland personality type on interest in *Research Professional Psychology: Research and Practice*, 21, 26–32.
- McCrae, R. R. (1991). The Five-Factor Model and its assessment in clinical settings. *Journal of Personality Assessment*, 57, 399–414.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1985). Comparison of EPI and psychoticism scales with measures of the Five-Factor Model of personality. *Personality and Individual Differences*, 6, 587–597.
- McCrae, R. R., Costa, P. T., & Busch, C. M. (1986). Evaluating comprehensiveness in personality systems: The California Q-sets and the Five-Factor Model. *Journal of Personality*, 54, 430–446.
- McCrae, R. R., Costa, P. T., & Piedmont, R. L. (1993). Folk concepts, natural language, and psychological constructs: The California Psychological Inventory and the Five-Factor Model. *Journal of Personality*, 61, 1–26.
- McCrae, R. R., & John, O. P. (1992). An introduction to the Five-Factor Model and its applications. *Journal of Personality*, 60, 175–215.
- Merton, R. K. (1973). *The sociology of science: Theoretical and empirical investigations*. Chicago: Chicago University Press.
- Mischel, W. (1968). *Personality and assessment*. New York: Wiley.

- Mischel, W., & Shoda, Y. (1999). Integrating dispositions and processing dynamics within a unified theory of personality: The Cognitive-Affective Personality System. In L. A. Pervin and O. P. John (Eds.), *Handbook of personality theory and research* (pp. 197–218). New York: Guilford Press.
- National Science Foundation (1999). *Women, minorities, and persons with disabilities in science and engineering: 1998* (NSF 99 – 87.) Arlington, VA: National Science Foundation.
- Nisbett, R. E., & Ross, L. (1980). *Human inference: Strategies and shortcomings of social adjustment*. New York: Prentice-Hall.
- Nosek, B. A., Banaji, M. R., & Greenwald, A. G. (2002). Math male, me female, therefore mathme. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 44–59.
- O'Brien, V., Martinez-Pons, M., & Kopala, M. (1999). Mathematics self-efficacy, ethnic identity, gender, and career interests related to mathematics and science. *Journal of Educational Research*, 92, 231–235.
- Over, R. (1982). Is age a good predictor of research productivity? *Australian Psychologist*, 17, 129–139.
- Over, R. (1989). Age and scholarly impact. *Psychology and Aging*, 4, 222–225.
- Parloff, M. B., & Datta, L. (1965). Personality characteristics of the potentially creative scientist. *Science and Psychoanalysis*, 8, 91–105.
- Piaget, J. (1952). *The child's concept of number*. New York: Norton.
- Piaget, J. (1972). Intellectual evolution from adolescence to adulthood. *Human Development*, 15, 1–12.
- Piedmont, R. L., McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1991). Adjective check list scales and the Five-Factor Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 630–637.
- Portes, A., & Rumbaut, R. G. (2001). *Legacies: The story of the immigrant second generation*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Prediger, D. J. (1982). Dimensions underlying Holland's hexagon: Missing link between interest and occupations? *Journal of Vocational Behavior*, 21, 259–287.
- Reis, S. M., & Park, S. (2001). Gender differences in high-achieving students in math and science. *Journal for the Education of the Gifted*, 25, 52–73.
- Reskin, B. F. (1977). Scientific productivity and the reward structure of science. *American Sociological Review*, 42, 491–504.
- Roe, A. (1952). *The making of a scientist*. New York: Dodd, Mead.
- Roe, A. (1953). A psychological study of eminent psychologists and anthropologists, and a comparison with biological and physical scientists. *Psychological Monographs: General and Applied*, 67, 1–55.
- Roe, A. (1965). Changes in scientific activities with age. *Science*, 150, 313–318.
- Rosenberg, E. L. (1998). Levels of analysis and the organization of affect. *Review of General Psychology*, 2, 247–270.
- Rosser, S. (Ed.) (1988). *Feminism within the science and healthcare professions: Overcoming resistance*. Exeter, England: A. Wheaton and Co.
- Royalty, G. M., & Magoon, T. M. (1985). Correlates of scholarly productivity among counseling psychologists. *Journal of Counseling Psychology*, 32, 458–461.
- Rushton, J. P., Murray, H. G., & Paunonen, S. V. (1983). Personality, research creativity, and teaching effectiveness in university professors. *Scientometrics*, 5, 93–116.
- Ryan, J. (2005, March 3). Brains of men and women only part of the story in science. San Francisco Chronicle. (also found on the Internet at <http://www.sfgate.com/cgi-bin/article.cgi?file=/chronicle/archive/2005/03/03/BAGSKBJI981.DTL&type=printable>).
- Schwanenflugel, P. J., Stevens, T. P. M., & Carr, M. (1997). Metacognitive knowledge of gifted children and non-identified children in early elementary school. *Gifted Child Quarterly*, 41, 25–35.
- Shore, B. M., & Dover, A. C. (1987). Metacognition, intelligence, and giftedness. *Gifted Child Quarterly*, 31, 37–39.
- Simonton, D. K. (1988a). *Scientific genius: A psychology of science*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Simonton, D. K. (1988b). Age and outstanding achievement: What do we know after a century of research? *Psychological Bulletin*, 104, 251–267.

- Simonton, D. K. (1990). Creativity in the later years: Optimistic prospects for achievement. *Gerontologist*, 30, 626 – 631.
- Simonton, D. K. (1991). Career landmarks in science: Individual differences and interdisciplinary contrasts. *Developmental Psychology*, 27, 119 –130.
- Simonton, D. K. (2000). Methodological and theoretical orientation and the long-term disciplinary impact of 54 eminent psychologists. *Review of General Psychology*, 4, 13–21.
- Smithers, A. G., & Batcock, A. (1970). Success and failure among social scientists and health scientists at a technological university. *British Journal of Educational Psychology*, 40, 144 –153.
- Sperber, D. (1994). The modularity of thought and epidemiology of representations. In L. A. Hirschfeld & S. A. Gelman (Eds.). *Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture* (pp. 39 – 67). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Sternberg, R. J. (1985). *Beyond IQ: A triarchic theory of human intelligence*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Stumpf, H., & Stanley, J. C. (2002). Group data on high school grade point averages and scores on academic aptitude tests as predictors of institutional graduate rates. *Educational and Psychological Measurement*, 62, 1042–1052.
- Subotnik, R. F., Duschl, R. A., & Selmon, E. H. (1993). Retention and attrition of science talent: A longitudinal study of Westinghouse Science Talent Search winners. *International Journal of Science Education*, 15, 61–72.
- Subotnik, R. F., & Steiner, C. L. (1994). Adult manifestations of adolescent talent in science: A longitudinal study of 1983 Westinghouse Science Talent Search winners. In R. Subotnik & K. D. Arnold (Eds.). *Beyond Terman: Contemporary longitudinal studies of giftedness and talent. Creativity research*. (pp. 52–76). Norwood, NJ: Ablex Publishing Corp.
- Sulloway, F. (1996). *Born to rebel: Birth order, family dynamics, and creative lives*. New York: Pantheon.
- Summers, L. (2005, January 14). Remarks at NBER conference on diversifying the science and engineering workforce. Retrieved on March 28, 2005, from <http://www.president.harvard.edu/speeches/2005/nber.html>.
- Van Zelst, R. H., & Kerr, W. A. (1954). Personality self-assessment of scientific and technical personnel. *Journal of Applied Psychology*, 38, 145–147.
- Waller, N. L., Lykken, D. T., & Tellegen, A. (1995). Occupational interests, leisure time interests, and personality: Three domains or one? Findings from the Minnesota Twin Registry. In D. J. Lubinski and R. V. Dawis (Eds.). *Assessing individual differences in human behavior: New concepts, methods, and findings* (pp. 233–259), Palo Alto, CA, Davies-Black Publishing, Inc.
- Webb, R. M., Lubinski, D., & Benbow, C. P. (2002). Mathematically facile adolescents with math-science aspirations: New perspectives on their educational and vocational development. *Journal of Educational Psychology*, 94, 785–794.
- White, B. Y., & Frederiksen, J. R. (1998). Inquiry, modeling, and metacognition: Making science accessible to all students. *Cognition & Instruction*, 16, 3–118.
- Zachar, P., & Leong, F. T. L. (1992). A problem of personality: Scientist and practitioner differences in psychology. *Journal of Personality*, 60, 667– 677.
- Zachar, P., & Leong, F. T. L. (1997). General versus specific predictors of specialty choice in psychology: Holland codes and theoretical orientations. *Journal of Career Assessment*, 5, 333–341.
- Zachar, P., & Leong, F. T. L. (2000). A 10-year longitudinal study of scientists and practitioner interests in psychology: Assessing the Boulder model. *Professional Psychology: Research and Practice*, 31, 575–580.
- Zimmerman, C. (2000). The development of scientific reasoning skills. *Developmental Review*, 20, 99 –140.
- Zuckerman, H. (1996). *Scientific elite: Nobel laureates in the United States*. (2.nd edition). New Brunswick, NJ: Transaction Publishers

SINIF, OKUL ÖNCESİ VE ÖZEL EĞİTİM ÖĞRETMENLERİNİN AİLE KATILIMINA İLİŞKİN TUTUMLARININ İNCELENMESİ

THE STUDY OF PRIMARY SCHOOL, PRESCHOOL AND PRIVATE EDUCATION TEACHERS' ATTITUDES ABOUT FAMILY PARTICIPATION

Fatih AYDOĞDU¹, Durmuş KILIÇ²

ÖZET: Şüphesiz, eğitim öğretim faaliyetlerinde önemli bir yere sahip öğretmenlerin, üstlendikleri rollerin çocukların çok yönlü gelişimine katkı sunacağı yadsınamaz bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında, öğretmenlerin aktif olarak rol almasında etkili olan unsurların belirlenmesi, öğretmen-veli-öğrenci üçgeni arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine katkılar sunabilecektir. Araştırma, öğretmenlerin aile katılımına ilişkin tutumlarının nasıl olduğunu ve tutumlarının cinsiyet, yerleşim türü, kıdem, sınıf mevcudu, sınıf düzeyi ve meslekten memnun olma durumu değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma tarama türünde betimsel bir çalışmadır. Çalışma örneklemini, amaçlı (ölçüt) örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme ile belirlenen Erzincan il merkezi ve Üzümlü ilçelerinde 2014-2015 eğitim-öğretim yılında hizmet veren toplam 178 sınıf, okulöncesi ve özel eğitim öğretmeni oluşturmaktadır. Öğretmenlerin aile katılımına ilişkin tutumları uzman görüşü alınarak hazırlanan anket ile; sosyo-demografik özellikler ise kişisel bilgi formu ile elde edilmiştir. Anketin oluşturulması için literatür taraması yapılmış ve alanda görev yapan öğretmenlerle görüşülüp aile katılımıyla ilgili 40 soruluk madde havuzu oluşturulmuştur. Daha sonra madde havuzundaki maddeler uzman görüşü alınarak 30 maddeye indirilmiş ve anket son halini almıştır. Araştırmada kullanılan anketin güvenilirlik çalışması yapılmış ve Cronbach Alpha iç güvenilirlik katsayısı .86 olarak tespit edilmiştir. Ankette ölçümler 3'lü Likert Anketi doğrultusunda yapılmıştır. Sorular (1) Hayır, (2) Kısmen ve (3) Evet şeklinde değerlendirilmiştir. Anketteki maddelere verilen yanıtların aritmetik ortalamasının 3'e doğru yaklaşması öğretmenlerin aile katılımıyla ilgili tutumlarının olumlu yönde olduğunu, 1'e doğru yaklaşması olumsuz yönde olduğunu göstermektedir. Ayrıca demografik bilgilerin elde edilmesi 'amacıyla "cinsiyet", "yerleşim türü", "kıdem", "sınıf mevcudu", "sınıf düzeyi" ve "meslekten memnun olma durumu" sorulmuştur. Değişkenler arasındaki farklar t-testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılarak test edilmiştir. Araştırma bulgularına göre, öğretmenlerin aile katılımına ilişkin tutumlarının olumlu yönde olduğu saptanmıştır. Ayrıca, cinsiyete ve sınıf mevcuduna göre aile katılım tutumları farklılaşmazken; alan, yerleşim türü, mesleki kıdem ve meslekten memnun olma durumlarına göre farklılaştığı belirlenmiştir.

Anahtar sözcükler: Öğretmen, Aile katılımı, Anket

ABSTRACT: Without a doubt, it is an undeniable fact that the roles teachers who have an important position in education activities undertake will contribute to multi-dimensional development of children. Seen from this aspect, determining the factors which are effective on teachers' taking part actively will be able to contribute to develop the relations among teacher- guardian- student triangle. The study aims to identify how teachers' attitudes about family participation are and whether their attitudes undergo a change according to the variables of gender, settlement type, seniority, classroom existence, classroom level and position of being satisfied with job. The research is a descriptive study in scanning type. The study sample consists of total 178 primary school, preschool and private teachers dealing out in 2014-2015 academic year in Erzincan provincial centre and Üzümlü district that are determined by easy-attainable position sampling which is of the purpose (criterion) sampling methods. The teachers' attitudes about family participation were gained by questionnaire prepared by taking expert advice; however, the socio-demographic characteristics were gained by personal information form. Literature review was done to make questionnaire and item pool with 40 questions about family participation was formed by interviewing with teachers working at the domain. Later, the items in item pool were reduced to 30 items

¹ Öğr.Gör. Erzincan Üniversitesi Sağlık Hizmetleri MYO, Çocuk Gelişimi Programı, faydogdu@erzincan.edu.tr

² Doç.Dr. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü dkilic@atauni.edu.tr

by seeking the opinion of an expert and the questionnaire took its final position. The reliability work of questionnaire used in study was made and Cronbach Alpha inner reliability coefficient was determined as 86. The measures in questionnaire were made in accordance with 3 point Likert Scale. The questions were evaluated as (1) No, (2) Partly (3) Yes. The arithmetic average of answers given to items in questionnaire moving towards 3 shows that teachers' attitudes about family participation are in positive direction, moving towards 1 shows that they are in negative direction. Plus, in an effort to gain demographic information, "gender", "settlement type", "seniority", "classroom existence", "classroom level" and "position of being satisfied with job" were asked. The variances between variables were tested by using t-test and one-way variance analysis. According to the findings of the study, it was determined that teachers' attitudes about family participation were positively. Additionally, it was identified that while family participation attitudes didn't undergo a change as to gender and classroom existence; they underwent a change as to domain, settlement type, professional seniority and position of being satisfied with job.

Keywords: Teacher, Family participation, Questionnaire

1. GİRİŞ

Eğitim-öğretim sürecinin yapılanmasında, eğitim programları, öğrenci öğretmen, veli, yönetici, çevre, bina ve araç gereçlerin işe koşulduğu bilinmektedir. Şüphesiz bu öğelerin her biri, fonksiyonlarını yerine getirdikleri ölçüde bu yapılanmaya önemli katkılar sunacaktır.

Okul çağındaki bir çocuğun eğitimi değerlendirildiğinde aile katılımının okul başarısının önemli bir yordayıcısı olduğu görülecektir (Coleman ve Churchill, 1997; Marchant, Paulson ve Rothlisberg, 2001; Aslanargun, 2007). Bu anlamda çocuğun başarısında ve mutluluğunda, eğitim öğretim faaliyetlerinin amaçlarına ulaşmasında, okulun daha etkili olarak işlevlerini gerçekleştirmesinde okul ve aile arasında kurulacak planlı ve düzenli bir ilişki ve işbirliği oldukça önemlidir (Argon ve Kıyıcı, 2012).

Veli okul işbirliğinin temel amacı, velilerin katılımı ve desteği ile öğrenci ve okul başarısını yükseltmektir. Okulun öğrenciye istenilen davranışları tek başına kazandırması kolay bir süreç değildir. Okulda öğrenciye kazandırılan bilgi, beceri ve davranışlar evde aileler tarafından desteklenip pekiştirilmez ise, kısa zaman içerisinde unutulur. Daha da önemlisi okul ve ev arasında önem verilen değerler, alışkanlıklar ile çocuğa davranış kazandırma yöntemi konusunda ayrıcalıklar var ise çocuğun okulda öğretilenleri kolayca öğrenmesi ve uygulamaya koyması çok güç olur (Gümüşeli, 2004). Bu nedenle öğretmenlere, ev il okul arasındaki ilişkinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde ve böylece aile katılımının beklenen düzeyde sağlanmasında önemli görevler düşmektedir.

Çocukları eğitiminde aile katılımının sağlanması, onların akademik başarıları için gereklidir. Eğitim-öğretim sürecinin iyi bir şekilde yapılanmasında kilit rol oynayan öğretmenlerin aileleri bu sürece dahil etmesi, sadece öğrencilerin başarılarını daha üst düzeye getirmeleri açısından katkı sağlamaz. Aile katılımı, öğretmenlerin öğrencileri daha yakından tanımaları ve onların gelişimlerini olumsuz yönde etkileyebilecek aileden kaynaklanan problemleri bilme ve bu problemlere yönelik önleyici tedbirler alma açısından da önem arz etmektedir.

Aile katılım çalışmalarının planlanma ve uygulama boyutunda birincil öneme sahip olan öğretmenlerin ev ile okul öncesi eğitim kurumu arasındaki ilişkinin sağlıklı yürütülmesinde, büyük bir çaba göstermeleri gerekmektedir. Ayrıca ailelerin çocuklarını eğitirken karşılaşılabilecekleri zorluklar karşısında öğretmen devreye girerek aileyi yönlendirebilmelidir. Öğretmenin bunu gerçekleştirebilmesi için de aileyi yakından tanıması gerekmektedir (Atakan, 2010).

Okul-aile işbirliğini engelleyen durumlardan birisi de öğretmenlerdir (Bhering, 2002, Akt. Pehlivan, 2004, Fidiers ve Lewis, 1994; Kolay, 2004). Bu nedenle, öğretmenlerin aile katılım faaliyetlerindeki rolü okul-aile işbirliği açısından önem arz etmektedir. Bu açıdan,

öğretmenlerin üstlenecekleri bu rolü etkileyebilecek etmenlerin belirlenmesi gerekmektedir. Öğretmenlerin eğitim-öğretim sürecine aileleri katmadaki rolü bazı faktörlere göre değişkenlik gösterebilir. Bunlar öğretmenin cinsiyeti, mesleki kıdemi, branşı, öğrenci sayısı, görev yaptığı yerleşim türü, sınıf düzeyi, kaynaştırma öğrencisinin olup olmaması, mesleğinden memnun olma durumu, tükenmişliği, kişisel özelliği, sorunları, görev yaptığı okulun fiziki şartları, yönetimin tutumu, görev yaptığı yerleşimin kültürel özellikleri, ailelerin bilinç düzeyleri vs. olabilir. Bu doğrultuda öğretmenlerin aile katılımına ilişkin tutumlarını etkilemesi olası bazı değişkenler doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Öğretmenlerin aile katılımına ilişkin tutumları nasıldır?
2. Öğretmenlerin alanlarına göre aile katılımına ilişkin tutumları arasında anlamlı farklılık var mıdır?
3. Öğretmenlerin cinsiyetlerine göre aile katılımına ilişkin tutumları arasında anlamlı farklılık var mıdır?
4. Öğretmenlerin görev yaptıkları yerleşim türüne göre aile katılımına ilişkin tutumları arasında anlamlı farklılık var mıdır?
5. Öğretmenlerin kıdemlerine göre aile katılımına ilişkin tutumları arasında anlamlı farklılık var mıdır?
6. Öğretmenlerin sınıf mevcuduna göre aile katılımına ilişkin tutumları arasında anlamlı farklılık var mıdır?
7. Öğretmenlerin mesleğinden memnun olma durumlarına göre aile katılımına ilişkin tutumları arasında anlamlı farklılık var mıdır?

2. YÖNTEM

Araştırmada, tarama türünde betimsel yöntem kullanılmıştır. Betimsel yöntem, üzerinde çalışılan olguya ilişkin özellikleri betimlemek amacıyla yürütülür (Borg, Gall ve Gall, 1993).

2.1. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini, 2014-2015 eğitim-öğretim yılında Erzincan il merkezi ve Üzümlü ilçesinde 60 okulda görev yapan toplam 720 öğretmen oluşturmaktadır. Çalışma örneklemini ise, Erzincan il merkezi ve Üzümlü ilçesindeki kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi ile belirlenen 170 öğretmenin tamamı oluşturmaktadır. Araştırmada, araştırmaya pratiklik ve hız kazandırması açısından kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemi uygulanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler anket ile elde edilmiştir. Anketin oluşturulması için literatür taraması yapılmış ve alanda görev yapan öğretmenlerle görüşülüp aile katılımıyla ilgili 40 soruluk madde havuzu oluşturulmuştur. Daha sonra madde havuzundaki maddeler uzman görüşü alınarak 30 maddeye indirilmiş ve anket son halini almıştır. Araştırmada kullanılan anketin güvenilirlik çalışması yapılmış ve Cronbach Alpha iç güvenilirlik katsayısı .86 olarak tespit edilmiştir. Ankette ölçümler 3'lü Likert Anketi doğrultusunda yapılmıştır. Sorular (1) Hayır, (2) Kısmen ve (3) Evet şeklinde değerlendirilmiştir. Anketteki maddelere verilen yanıtların aritmetik ortalamasının 3'e doğru yaklaşması öğretmenlerin aile katılımıyla ilgili tutumlarının olumlu yönde olduğunu, 1'e doğru yaklaşması olumsuz yönde olduğunu göstermektedir. Ayrıca demografik bilgilerin elde edilmesi amacıyla "cinsiyet", "yerleşim türü", "kıdem", "sınıf mevcudu", "sınıf düzeyi" ve "meslekten memnun olma durumu" sorulmuştur.

2.3. Verilerin Analizi

Uygulamaların ardından tüm anketler araştırmacı tarafından kontrol edilmiş ve toplam 178 öğretmene ulaşıldığı görülmüştür. Araştırma sonucunda elde edilen veriler bilgisayar ortamında değerlendirilmiş ve istatistiksel çözümler için SPSS 21.0 kullanılmıştır. Ayrıca veri setinin homojenliğini belirlemek için parametrik analizler yapılmıştır.

Öğretmenlerin cinsiyetlerine ve sınıflarında kaynaştırma öğrencisi olma durumlarına göre aile katılımı tutumlarına ilişkin puan ortalamaları açasından anlamlı farklılaşma olup olmadığını saptamak amacıyla t testi uygulanmıştır. Öğretmenlerin alanlarına, görev yaptıkları okulun yerleşim türüne, kıdemine, sınıf mevcuduna, sınıf düzeyine ve meslekten memnun olma durumuna göre aile katılımı tutumlarına ilişkin puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi yapılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde öğretmenlerin bazı sosyo-demografik değişkenler açasından aile katılımına ilişkin tutumlarını belirlemek için yapılan analiz sonuçları ve bunlara ilişkin yorumlar yer almaktadır.

3.1. Öğretmenlerin Ankete Verdikleri Yanıtların Genel Dağılımı İle İlgili Bulgular ve Yorumlar

Araştırmaya katılan öğretmenlerin ankete verdikleri yanıtların genel dağılımı ile ilgili bulgular Tablo 1’ de verilmiştir.

Tablo 1. Öğretmenlerin Ankete Verdikleri Yanıtların Aritmetik Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Anket Maddeleri	\bar{X}	S.s
1. Öğrencilerin velileriyle onların okul başarıları konusunda konuşurum	2.91	.29
2. Öğrencilerin velileriyle onların gelişimleri konusunda konuşurum	2.85	.39
3. Velilere ait telefon, mail veya diğer iletişim bilgilerine sahibim	2.89	.37
4. Velilerin veli toplantılarına katılmasını sağlarım	2.85	.36
5. Velilerin okuldaki etkinliklere katılımını sağlarım	2.57	.60
6. Velilerin okuldaki etkinliklere katılımını sağlamak için okul yönetimiyle işbirliği içinde olurum	2.57	.60
7. Velilere ev ziyaretlerinde bulunurum	2.08	.78
8.Çocukların başarıları ile ilgili konularda ailelere bilgi veririm	2.83	.44
9. Öğrencilerin ailevi meselelerini velilerle konuşurum	2.19	.77
10. Öğrencilerin aile profilleriyle ilgili (aile yapısı, ekonomik durum, birey sayısı vs.) bilgilere sahibim	2.72	.56
11. Velilerle okul dışı zamanlarda vakit geçirim	1.65	.72
12. Öğrencilerin özel yetenek ve becerileri konusunda aileyi bilgilendiririm	2.77	.46
13. Ödevlerde öğrencilerin aileleriyle birlikte yapacağı etkinliklere sık sık yer veririm	2.36	.59
14. Öğrencim okula gelmediğinde veliyi arayıp nedenini sorarım	2.64	.57
15. Öğrencilerim ya da ailelerinden birinin hasta olduğunu öğrendiğimde arayıp sorarım	2.60	.62
16. Öğrencilerimin ailelerinin iyi ve kötü günlerinde yanlarında olurum ya da yanlarında olduğumu hissettirim	2.49	.58

17. Veliler tarafından gelen/gelecek davetlere katılım	2.35	.62
18. Velilere öğrencilerin daha başarılı olmaları için yapılması gerekenlerle ilgili bilgilendirme toplantıları düzenlerim	2.57	.62
19. Öğrencilerin ailesinde engelli ya da sürekli hastalıklı birey olup olmadığını bilirim	2.63	.62
20. Öğrencilerimin evdeki ders çalışma koşulları hakkında bilgi sahibiyim	2.70	.59
21. Velilere eğitim-öğretim yılının başında okulun fiziki ortamını tanıtırım	2.62	.68
22. Velilere okulda çocuklar için ne gibi eğitim-öğretim ortamları olduğu konusunda bilgi veririm	2.78	.51
23. Sınıf annesi ya da babası seçerim	1.64	.80
24. Velilerin birbirleriyle etkileşimde bulunmaları için etkileşim toplantıları, etkinlikler vs. düzenlerim.	1.92	.78
25. e-okul sistemine öğrencinin ailesi ile ilgili bilgileri eksiksiz girerim ve değişiklikleri güncellerim	2.58	.69
26. Veli toplantısına anne ve babanın birlikte katılması için onları teşvik ederim	2.22	.79
27. Her veli için ayrı ayrı bireysel görüşme planı hazırlarım	2.03	.78
28. Velileri mesleki uzmanlık alanlarına göre dersin içeri doğrultusunda sınıfa misafir olarak katılımını sağlarım	1.93	.77
29. Velilerin eğitim-öğretimin vazgeçilmez parçası olduğunu düşünürüm	2.90	.33
30. Öğrencilerin yaptıkları etkinlikleri aileleriyle paylaşıyorum	2.74	.50

Tablo incelendiğinde, “1. Soruda; Öğrencilerin velileriyle onların okul başarıları konusunda konuşurum”, “29. soruda; Velilerin eğitim-öğretimin vazgeçilmez parçası olduğunu düşünürüm”, “3. soruda; Velilere ait telefon, mail veya diğer iletişim bilgilerine sahibim”, “2.soruda; Öğrencilerin velileriyle onların gelişimleri konusunda konuşurum”, “4. Velilerin veli toplantılarına katılmasını sağlarım” ve “8. soruda; Çocukların başarıları ile ilgili konularda ailelere bilgi veririm” maddelerine daha yüksek düzeyde cevap vermişlerdir.

Tablo incelenmeye devam edildiğinde, “23.soruda; Sınıf annesi ya da babası seçerim”, “11. soruda; Velilerle okul dışı zamanlarda vakit geçiririm”, “24. soruda; Velilerin birbirleriyle etkileşimde bulunmaları için etkileşim toplantıları, etkinlikler vs. düzenlerim” ve “28. soruda; Velileri mesleki uzmanlık alanlarına göre dersin içeri doğrultusunda sınıfa misafir olarak katılımını sağlarım” maddelerine daha düşük düzeyde cevap vermişlerdir.

3.2. Öğretmenlerin Cinsiyetlerine Göre Aile Katılımı Tutumlarına İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Tablo 1. Öğretmenlerin Cinsiyetlerine Göre Aile Katılımı Tutumlarına İlişkin t- testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	n	\bar{X}	Ss	t	p
Aile Katılımı Tutumu	Kadın	113	75.33	7.75	1.677	.095
	Erkek	62	73.12	9.33		

Öğretmenlerin aile katılımı tutumlarının cinsiyetlerine göre anlamlı olarak farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan bağımsız örneklem için t testi sonucunda aradaki farkın anlamlı olmadığı bulunmuştur ($t_{173}=-1.677$, $p>.05$). Buna göre cinsiyetin, öğretmenlerin aile katılım tutumlarını etkileyen bir faktör olmadığı söylenebilir.

3.3. Öğretmenlerin Alanlarına Göre Aile Katılım Tutumlarına İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Tablo 2. Öğretmenlerin Alanlarına Göre Aile Katılım Tutumlarına İlişkin Anova Sonuçları

Bağımlı Değişken	Alan	n	\bar{X}	Ss	Sd	F	p	Anlamlı Fark
Aile Katılımı Tutumu	Sınıf	111	73.09	8.84				
	Özel Eğitim	21	76.54	6.74				C>A
	Okulöncesi	42	77.67	7.33	2/171	5.294	.006	

A=sınıf öğretmeni, B=Özel eğitim öğretmeni, C= okulöncesi öğretmeni

Öğretmenlerin alanlarına göre aile katılımı tutumlarında anlamlı farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan tek faktörlü ANOVA sonucunda aradaki farkın anlamlı olduğu bulunmuştur ($F_{171}=5.294$, $p < .05$). Farkın hangi ortalamalar arasında olduğunu belirlemek için çoklu karşılaştırma testlerinden Tukey testi uygulanmış ve okulöncesi öğretmenlerin aile katılım tutumlarının ($\bar{X} = 77.67$), sınıf öğretmenlerinin aile katılım tutumlarına ($\bar{X} = 73.09$) göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur. Buna göre alanın aile katılım tutumları üzerinde anlamlı etkiye sahip bir değişken olduğu söylenebilir.

3.4. Öğretmenlerin Görev Yaptıkları Yerleşim Türüne Göre Aile Katılım Tutumlarına İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Tablo 3. Öğretmenlerin Görev Yaptıkları Yerleşim Türüne Göre Aile Katılım Tutumlarına İlişkin Anova Sonuçları

Bağımlı Değişken	Alan	n	\bar{X}	Ss	Sd	F	p	Anlamlı Fark
Aile Katılımı Tutumu	Köy	34	68.26	9.93				
	İlçe	9	69.91	9.80				C>A C>B
	Şehir	135	76.65	6.89	2/175	17.895	.000	

A= Köy, B= İlçe, C= Şehir

Öğretmenlerin görev yaptıkları yerleşim türüne göre aile katılımı tutumlarında anlamlı farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan tek faktörlü ANOVA sonucunda aradaki farkın anlamlı olduğu bulunmuştur ($F_{175}=17.895$, $p < .05$). Farkın hangi ortalamalar arasında olduğunu belirlemek için çoklu karşılaştırma testlerinden Tukey testi uygulanmış ve şehir merkezinde görev yapan öğretmenlerin aile katılım tutumlarının ($\bar{X} = 76.65$), ilçede görev yapan öğretmenlerin ($\bar{X} = 69.91$) ve köyde görev yapan öğretmenlerin ($\bar{X} = 68.26$) aile katılım tutumlarına göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur. Buna göre görev yapılan

yerleşim türünün aile katılım tutumları üzerinde anlamlı etkiye sahip bir değişken olduğu söylenebilir.

3. 5. Öğretmenlerin Kıdemlerine Göre Aile Katılımı Tutumlarına İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Tablo 4. Öğretmenlerin Kıdemlerine Göre Aile Katılım Tutumlarına İlişkin Anova Sonuçları

Bağımlı Değişken	Kıdem Yılı	n	\bar{X}	Ss	Sd	F	p	Anlamlı Fark
Aile Katılımı Tutumu	10 yıl ve daha az	104	72.99	8.56				
	10-20 yıl arası	50	75.62	8.29				
	20 yıl ve daha fazla	24	80.22	4.76	2/175	8.237	.000	C>A

A= 10 yıl ve altı, B= 10-20 yıl arası, C= 20 yıl ve daha fazla

Tablo 4'te virtüöz liderlik ölçeğine yönelik faktör analizi sonuçları yer almaktadır. Virtüöz liderlik üç temel faktörle %64,82 oranında açıklanmıştır. Her bir faktöre ait faktör yük değerleri genel olarak 0,55'in üzerindedir. Ölçeğin örneklem yeterlilik oranı (KMO) ise ,929'dur. Bu bağlamda virtüöz liderlik ölçeğinin bir bütün olarak yüksek düzeyde içsel tutarlılığa sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Öğretmenlerin kıdemlerine göre aile katılımı tutumlarında anlamlı farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan tek faktörlü ANOVA sonucunda aradaki farkın anlamlı olduğu bulunmuştur ($F_{175}=8.237$, $p<.05$). Farkın hangi ortalamalar arasında olduğunu belirlemek için çoklu karşılaştırma testlerinden Tukey testi uygulanmış ve 20 yıl ve daha fazla mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin aile katılım tutumlarının ($\bar{X} = 80.22$), 10 yıl ve daha az mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin aile katılım tutumlarından ($\bar{X} = 72.99$) anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur. Buna göre mesleki kıdemin aile katılım tutumları üzerinde anlamlı etkiye sahip bir değişken olduğu söylenebilir.

3.6. Öğretmenlerin Görev Yaptıkları Sınıfın Mevcuduna Göre Aile Katılımı Tutumlarına İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Tablo 5. Öğretmenlerin Görev Yaptıkları Sınıfın Mevcuduna Göre Aile Katılım Tutumlarına İlişkin Anova Sonuçları

Bağımlı Değişken	Sınıf Mevcudu	n	\bar{X}	Ss	Sd	F	p	Anlamlı Fark
Aile Katılımı Tutumu	10 ve altı	38	73.84	10.10				
	10-20 arası	111	74.64	8.20				
	20 ve daha fazla	29	76.07	6.74	2/175	.581	.560	----

Öğretmenlerin görev yaptıkları sınıfın mevcuduna göre aile katılımı tutum puanlarında anlamlı farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan tek faktörlü ANOVA sonucunda aradaki farkın anlamlı olmadığı bulunmuştur ($F_{175}=.560, p>.05$). Buna göre öğretmenlerin görev yaptıkları sınıfın mevcuduna göre aile katılımı tutumları üzerinde anlamlı etkiye sahip bir değişken olmadığı söylenebilir.

3.7. Öğretmenlerin Görevlerinden Memnun Olma Durumlarına Göre Aile Katılım Tutumlarına İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Tablo 5. Öğretmenlerin Görevlerinden Memnun Olma Durumlarına Göre Aile Katılım Tutumlarına İlişkin Anova Sonuçları

Bağımlı Değişken	Görevden Memnun Olma Durumu	n	\bar{X}	Ss	Sd	F	p	Anlamlı Fark
Aile Katılımı Tutumu	Hiç memnun değilim	7	63.17	11.73				
	Memnun değilim	17	73.70	7.35				
	Memnunum	98	73.45	8.49	3/174	10.839	.000	D>C, D>A, C>A, B>A
	Çok memnunum	56	78.65	5.82				

A= Hiç memnun değilim, B= Memnun değilim, C= Memnunum, D= Çok memnunum

Öğretmenlerin görevlerinden memnun olma durumlarına göre aile katılımı tutumlarında anlamlı farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan tek faktörlü ANOVA sonucunda aradaki farkın anlamlı olduğu bulunmuştur ($F_{174}=10.839, p<.05$). Farkın hangi ortalamalar arasında olduğunu belirlemek için çoklu karşılaştırma testlerinden Tukey testi uygulanmış ve mesleğinden çok memnun olan öğretmenlerin aile katılım tutumlarının ($\bar{X} = 78.65$), mesleğinden memnun olan öğretmenlerin ($\bar{X} = 73.45$) ve hiç memnun olmayan öğretmenlerin ($\bar{X} = 63.17$) aile katılımı tutumlarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca mesleğinden memnun olan öğretmenlerin aile katılım tutumlarının ($\bar{X} = 73.45$), mesleğinden hiç memnun olmayan öğretmenlerin aile katılım tutumlarından ($\bar{X} = 63.17$) ve mesleğinden memnun olmayanların ($\bar{X} = 73.70$), mesleğinden hiç memnun olmayanların aile katılım tutumlarından ($\bar{X} = 63.17$) anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur. Buna göre görev memnuniyetinin aile katılım tutumları üzerinde anlamlı etkiye sahip bir değişken olduğu söylenebilir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu bölümde sınıf, okul öncesi ve özel eğitim öğretmenlerine uygulanan aile katılımına ilişkin tutumlarını belirlemeye yönelik anket ile elde edilen bulgular doğrultusunda yorumlanan sonuçlara yer verilmiştir.

Öğretmenlere uygulanan ankete verilen cevapların genel dağılımı incelendiğinde, öğretmenlerin aile katılımına ilişkin tutumlarının olumlu yönde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ceylan ve Akar (2010) yaptıkları çalışmada, öğretmenler okul-aile işbirliği düzeylerinin yetersiz olduğunu ifade etmişlerdir. Akkaya (2007) ise örneklemini okul öncesi öğretmenlerinin oluşturduğu araştırmasında, öğretmenler okulöncesi eğitim kurumlarında uyguladıkları aile katılımı çalışmaları ile ilgili olarak, velileri eğitim etkinliklerine kattıklarını ifade etmişlerdir.

Öğretmenlerin aile katılımı tutumlarına ilişkin bulgular değerlendirildiğinde, cinsiyete göre aile katılım tutumlarında anlamlı farklılaşma olmadığı belirlenmiştir. Buna göre aile katılımına yönelik tutumlar üzerinden cinsiyetin önemli bir değişken olmadığı söylenebilir.

Öğretmenlerin alanlarına göre aile katılımı tutumlarına bakıldığında, okul öncesi öğretmenleri ile sınıf öğretmenleri arasında, okul öncesi öğretmenlerinin lehine anlamlı farklılaşma olduğu saptanmıştır. Okulöncesi eğitim gören çocuklar daha küçük olduğundan ve ilk kez okula geldiklerinden ebeveynlerinden ayrılma kaygısı yaşayabilmektedirler. Öğretmenler bu kaygıyı azaltmak, çocukların okula daha iyi uyum sağlamalarını gerçekleştirmek için ailelerin okuldaki faaliyetlere katılımına önem vermektedirler.

Öğretmenlerin görev yaptıkları yerleşim türüne göre aile katılımı tutumlarında anlamlı farklılaşma bulunmuştur. Buna göre, şehir merkezinde görev yapan öğretmenlerin aile katılım tutumlarının, ilçede ve köyde görev yapan öğretmenlerin aile katılım tutumlarına göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu söylenebilir. Şehir merkezinde yaşayan ailelerin sosyo-ekonomik düzeylerinin yüksek olması, aile katılımının çocuklarının başarılarına olumlu etki edeceği bilincinin oluşması ve ailelerin bu yöndeki katılım girişimleri, şehir merkezinden görev yapan öğretmenlerin tutumlarını olumlu yönde etkileyebilir.

Öğretmenlerin kıdemlerine göre aile katılımı tutumları incelendiğinde, 20 yıl ve daha fazla mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin aile katılım tutumlarının, 10 yıl ve daha az mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin aile katılım tutumlarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur. Yapılan bazı araştırmalarda tecrübeli öğretmenlerin aile katılımına daha çok yer verdikleri sonucuna ulaşılmıştır (Castro ve diğerleri 2004; Abbak 2008; Turanlı, 2009 ve Atakan 2010).

Öğretmenlerin görev yaptıkları sınıfın mevcuduna göre aile katılımı tutumlarında anlamlı farklılaşma bulunmamıştır. Atakan (2010), öğretmenlerin aile katımlı çalışmalarını tercih etme durumlarına yönelik görüşleri ile okuttukları sınıfların mevcutları açısından anlamlı bir farklılık olmadığını saptamıştır. Bu sonuç, araştırmanın bu bulgusuyla paralellik göstermektedir. Doğan (1995) ise, sınıfların kalabalık olması nedeniyle öğretmenlerin aile katılım etkinliklerine yeterince zaman ayırmadıklarını saptamıştır.

Öğretmenlerin mesleklerinden memnun olma durumuna göre aile katılımı tutumları incelendiğinde, memnuniyete göre tutumları arasında anlamlı farklılaşma görüldüğü ve genel olarak meslekten memnuniyet arttıkça aile katılım tutumlarının olumlu yönde arttığı saptanmıştır.

Sonuç olarak aşağıdaki gibi öneriler geliştirilmiştir:

Öğretmenlerin velilerle ve velilerin birbirleriyle olan ilişkilerinin güçlendirilmesi için okul içi etkinlikler yanında okul dışı aktivitelerde de bulunarak daha çok paylaşımda bulunmaları sağlanabilir.

Öğretmenler eğitim-öğretim başlarında, öğrencilere ölçekler, formlar, gözlem vs. bireyi tanıma tekniklerini uygulayarak onları ve ailelerini daha iyi tanımasını sağlamalıdır.

Kırsal kesimlerde, öğretmenlerin aile katılımında önemli derecede rol oynayan ebeveynlerin okul-aile işbirliği konusunda bilinçlendirilmeleri gerekir.

Özellikle mesleki deneyimi az olan öğretmenlere yönelik aile katılım çalışmalarında aktif rol almalarını sağlamak ve onları bu konuda bilinçlendirmek için seminerler, konferanslar vs. düzenlenmelidir.

Öğretmenlerin mesleki memnuniyetlerini artırmak için, ödüllendirmelere ve teşviklere yer verilmelidir.

Öğretmenlerin aile bütünlüğünün sağlanmasına ve dahası memnuniyetlerini olumsuz yönde etkileyen problemlerin saptanarak bu problemlerin giderilmesine öncelik tanınmalıdır.

Öğretmenlerin aile katılımına ilişkin tutumlarını etkileyen olası faktörlerin belirlenmesi için nitel yöntemlerin de kullanıldığı çalışmalara yer verilmesi önerilir.

5. KAYNAKLAR

- Abbak, B.C. (2008). Okulöncesi Eğitim Programındaki Aile Katılımı Etkinliklerinin Anasınıfı Öğretmenleri ve Veli Görüşleri Açısından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslanargun, E. (2007). “Okul-Aile İşbirliği ve Öğrenci Başarısı Üzerine Bir Tarama Çalışma, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18, s.119– 135.
- Atakan, H. (2010). Okulöncesi Eğitiminde Aile Katılımı Çalışmalarının Öğretmen Ve Ebeveyn Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atakan, H. (2010). Okulöncesi Eğitiminde Aile Katılımı Çalışmalarının Öğretmen ve Ebeveyn Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Bhering, E. (2002). Teachers’ and Parents’ Perceptions of Parent Involvement in Brazilian Early Years and Primary Education. *Journal of Early Years Education*, 10 (3), 227-241.
- Borg, W. R., Gall, J. P. and Gall, M. D. (1993). *Applying educational research: A practical guide*. White Plains, NY: Longman.
- Castro, Dina C.; Donna M. Bryant; Ellen S. Peisner-Feinberg; Martie I. Skinner, ‘Parent Involvement in Head Start Programs: The Role of Parent, Teacher and Classroom Characteristics’, *Early Childhood Research Quarterly*, 19 (3), 413-430, 2004.
- Ceylan, M. ve Akar, B. (2010). Ortaöğretimde Okul-Aile İle İlgili Öğretmen ve Veli Görüşlerinin İncelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2 (2010) 43-64*.
- Coleman, M. and Churchill, S. (1997). Challenges to Family Involvement. *Childhood Education*, 73(3), 144-146.
- Doğan, E. (1995).Okul-Aile İletişimin Engelleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gümüşeli, A.İ. (2004). Ailenin Katılım ve Desteğinin Öğrenci Başarısına Etkisi. *Özel Okullar Birliği Bülteni*, 2(6), 14-17.
- Kolay, Yakup. “Okul-Aile-Çevre İşbirliğinin Eğitim Sistemindeki Yeri ve Önemi, *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı:164, 2004.
- Marchant, G. J., Paulson, S. E. & Rothlisberg, B. A. (2001). Relations of middle school students’ perceptions of family and school contexts with academic achievement. *Psychology in the Schools*, 38 (6), 505-519.
- Pehlivan, İ. (2004). Okul Çevre İlişkileri. Y.Özden. (Editör) *Eğitim ve Okul Yöneticiliği El Kitabı*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Turanlı, A.S. (2009). Öğretmenlerin Ödeve İlişkin Görüşleri: Ortamsal Etmenlere Dair Nitel Bir Çalışma. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(37), 129-143.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ANAYASA MAHKEMESİNİN BİREYSEL BAŞVURUYU İNCELEME AŞAMALARI, ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR VE SONUÇLARI

THE STAGES OF EXAMINATION OF THE INDIVIDUAL APPLICATION TO THE TURKISH CONSTITUTIONAL COURT, PROBLEMS AND RESULTS

Ayhan DÖNER¹, Yeşim ÇELİK²

ÖZET: Çalışmamızda bireysel başvuru yolunun Anayasa Mahkemesi tarafından incelenme usulü ele alınacaktır. Bu kapsamda öninceleme, kabul edilebilirlik ve esas bakımından inceleme aşamaları Anayasa Mahkemesi'nin kararları ışığında ayrı ayrı incelenecektir. Bu çalışma, Doç. Dr. Ayhan DÖNER'in danışmanlığında Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde savunulmuş olan Türk Hukukunda Bireysel Başvuru ve Anayasa Mahkemesi Uygulaması adlı tez çalışmasındaki ilgili bölümün özeti olarak hazırlanmış ve güncel değişiklikler işlenmiştir.

Anahtar sözcükler: Anayasa Şikâyeti, Bireysel Başvuru ve Türkiye, Anayasa Mahkemesi

ABSTRACT: In this study we will examine the process of individual application to the Turkish Constitutional Court. In this frame, the stages of preliminary examination, admissibility and basis will be evaluated under the verdicts of the Constitutional Court. This study was prepared as a summary report of the thesis; Individual Complaint In Turkish Law System and the actual practices of the Constitutional Court, which was supervised by Assoc. Prof Dr. Ayhan DÖNER and defended in Social Science Institute of Erzincan University.

Keywords: Constitutional Complaint, Individual Application and Turkey, Constitutional Court

1. GİRİŞ

Ülkemizde bireysel başvuru yolu, 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan halkoylamasıyla kabul edilen 5982 sayılı Kanun'un, Anayasa'nın 148. ve 149. maddelerinde yaptığı değişiklikle hukuk sistemimize girmiştir. Bireysel başvuru uygulaması ve usulü 30 Mart 2011 tarih ve 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkındaki Kanun'un 45-51. maddeleri ile 12 Temmuz 2012 tarih ve 28351 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü'nün özellikle 59-84. maddelerinde düzenlenerek somutlaştırılmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin zaman bakımından yetkisi 23 Ekim 2012 tarihiyle başlamış olup Anayasa Mahkemesi bu tarihten beri bireysel başvuruları incelemekte ve kararlar vermektedir. Böylelikle AİHM yapılan başvurularda tüketilmesi gereken bir iç hukuk yolu olarak bireysel başvuru yerini almıştır. Esas amaç mevcut bir temel hak ve hürriyet ihlalinin öncelikle iç hukukta çözümlenmesidir. Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kararlara bireylerin zamanla güven sağlanması çok önemlidir. Anayasa Mahkemesi'ne olan güven tam anlamıyla sağlanmış olursa Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kararların leyhte yahut aleyhte olmasının herhangi bir önemi olmayacak ve artık bireyler, haklarındaki bu kararlarla yetinecekler. Böylece bireylerin ayrıca AİHM'e başvurma gereği duymamaları sağlanmış olacaktır. Bu bakımdan Anayasa Mahkemesi'ne çok büyük bir görev düşmektedir.

¹ Erzincan Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Doç. Dr., adoner@erzincan.edu.tr

² Erzincan Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Araş. Gör., ysmclck.erez@gmail.com

II. BİREYSEL BAŞVURUNUN İNCELENMESİ

Anayasa Mahkemesi bireysel başvuruları üç aşamada incelemektedir. Birinci aşama Bireysel Başvuru Bürosu tarafından yapılan ve şartları taşımaması durumunda idari ret kararı verilen ön inceleme aşaması, ikinci aşama Komisyonlarca yapılan ve şartları taşınması halinde kabul edilebilirlik kararı, taşımaması halinde kabul edilemezlik kararı verilen kabul edilebilirlik aşaması ve nihayet bireysel başvuru incelemesinin son aşaması Anayasa Mahkemesi'nin Bölümleri tarafından yapılan esas incelemesi ve neticesinde ihlal yahut ihlal edilmediği kararı verilen aşamadır.

A. Ön İnceleme

Ön inceleme, bireysel başvurunun ilk aşamasıdır. Anayasa Mahkemesi'ne yapılan bireysel başvuruların ön incelemesi, Bireysel Başvuru Bürosu'nca yapılan hazırlık incelemesidir. Bireysel Başvuru Bürosu 6216 sayılı Kanun'da düzenlenmeyip İçtüzük'ün 65. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, Bireysel Başvuru Bürosu Komisyon Başraportörü'nün gözetiminde bir raportör ve yeterli sayıda raportör yardımcısı ile personelden oluşmaktadır. Büronun yaptığı bu hazırlık incelemesi, Anayasa Mahkemesi'ne yapılan bireysel başvurunun kabul edilebilirlik incelemesinin yapılabilme şartlarına sahip olup olmadığının denetlenmesi anlamına gelir. Bireysel Başvuru Bürosu başvuru dilekçesini, dilekçede bulunması gereken unsurlar, gerekçelendirilmesi gereken ve dilekçeye eklenmesi gerekenler yönünden inceleyecektir.³

İçtüzük'ün 65. maddesinin 1. fıkrasına göre Bireysel Başvuru Bürosu'nun görevleri şunlardır:

- a) Mahkemeye ulaşan bireysel başvuruların kaydını yapıp numara vermek, dosyalamak.
- b) Başvurulardaki idari yönden tamamlattırılması gereken eksiklikleri (başvuru formu eklerindeki) tespit etmek ve bunların giderilmesi için gerekli yazışmaları yapmak.
- c) Bireysel başvurularla ilgili yazışmaların kaydı, takibi, ilgili birimlere sevk edilmesi ve diğer işlemleri yapmak.

Bireysel Başvuru Bürosu, doğrudan büroya gelen ya da mahkemeler ve konsolosluklar aracılığıyla yapılan bireysel başvuruları numaralandırıp dosyalayarak kaydını yapar. Kaydı yapılan başvurular ilk olarak Büro görevlilerince şekil şartlarına uygunluk açısından incelenecektir. Bu incelemede formun ve eklerinin doldurulmasında eksiklik olup olmadığını inceleyerek tespit edilir ve bu bilgiler sisteme girilir. Eksikliğin tespiti halinde eksikliklerin giderilmesi için Büro tarafından gerekli yazışmalar yapılır. Eksikliğin giderilmesi için başvurucuya veya varsa vekiline 15 gün süre verilir. Geçerli bir mazeret olmaksızın eksiklik giderilmezse başvuru için *idari ret kararı* verileceği başvurucuya bildirilir (İçtüzük'ün 66. maddesinin 1. ve 2. fıkraları). Başvurunun süresinde yapılmadığı, şekil şartlarına uygun olmadığı, eksikliklerin verilen sürelerde tamamlanmadığı durumlarda başvurunun Komisyonlar Başraportörü tarafından reddine karar verilir ve başvurucuya tebliğ edilir. Bu ret kararına karşı tebliğ tarihinden itibaren 7 gün içinde Mahkeme'ye itiraz edilir. İtirazı Komisyonlar inceler. Komisyon'un verdiği kararlar kesindir (İçtüzük'ün 66. maddesinin 3. fıkrası)

İçtüzük'ün 66. maddesinin 3. fıkrasına göre Bireysel Başvuru Bürosu, başvurunun süresinde yapıp yapılmadığını inceler ve süre aşımı varsa Komisyonlar Başraportörü başvuruyu reddeder. 6216 sayılı Kanun'un 47. maddesinin 5. fıkrasına göre başvurunun 30 günlük süre içinde yapılması bir kabul edilebilirlik şartıdır ve Komisyonlarca incelenir. Bu göz önüne

³ Özcan Özbey, *Türk Hukukunda Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Hakkı*, 2. Bs., Ankara 2013, s. 340; Sami Sezai Ural, *Bireysel Başvuru*, Ankara 2013, s. 282-283; Ebru Karaman, *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru Yolu*, İstanbul 2013, s. 224-226.

alındığında süre aşımı tespiti için açık bir şekilde belli olduğu durumlarda sürenin incelenmesi Büro tarafından yapılır. Ancak 30 günlük sürenin tartışmalı olabileceği durumlarda bu incelemeyi Komisyonlar yapacaktır. Keza sürenin başlangıcı başvuru yollarının ne zaman tüketildiği, bu kararın ne zaman alındığı ve kesinleştiği, başvuru yollarının varlığı ve etkililiği gibi birçok meseleyi ilgilendirir.⁴

Bireysel Başvuru Bürosu, bireysel başvuruları kural olarak kayda alınış sırasına göre inceler. Ancak başvuruların konu itibarıyla önemini ve ivediliğini değerlendirerek somut olaya göre farklı bir inceleme sırası gözetebilir.⁵ Örneğin, başvuru hakkına, maddi ve manevi bütünlüğüne yönelik başvurular, önem ve ivedilik arz eden başvurular olarak nitelendirilip öncelikli olarak incelenip karara bağlanabilecektir.⁶ Ancak Anayasa Mahkemesi'nin inceleme sırasını değiştirip, öncelik verdiği başvurular açısından somut olaya göre "önem ve aciliyet" konularına gerekçeli bir açıklama getirmelidir. Aksi durumda bir kriter belirlemesi Anayasa Mahkemesi'nin bu yöndeki kararları bakımından tek düzelik sağlayacak ve hukuki güvenlik açısından da faydalı olacaktır. Keza kamuoyunda Can Dündar⁷ kararı olarak bilinen bir gazetecinin yaptığı başvuruyu İçtüzük'ün 68. maddesi uyarınca öncelikli incelemesinin gerekçesini ortaya koymamıştır. İlgili kararda konunun önem ve aciliyetiyle ilgili herhangi bir gerekçe, açıklama getirilmediğini görmekteyiz. Oysa Anayasa Mahkemesi bu konuda belirli kriterler ortaya koyarak kamuoyundaki şüpheleri önleyerek, belirliliği sağlaması açısından önemli olacağı kanaatindeyiz. Keza Eren'inde haklı olarak belirttiği gibi somut olayla ilgili olarak konu bakımından tutukluluk halini önemli ve aciliyetli görüyorsa tüm tutukluluklar için aynı değerlendirme yapılmalı, eğer meslek olarak gazetecilere öncelik tanıyıp tutuklu gazeteciler hakkında önemli ve aciliyet görüp incelemeyi önce yapıyorsa tüm tutuklu gazeteciler için aynı hassasiyetin gösterilmiş olması gereklidir. Kaldı ki bir meslek grubuna tutuklulukla ilgili öncelik tanınması konu bakımından öncelikle ilgili bir kriter olarak kabul edilmesi uygun görünmemektedir.⁸

⁴ Osman Doğru, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Rehberi*, İstanbul 2012, s. 85; Ural, s. 283.

⁵ İçtüzük'ün 68. maddesi.

⁶ Hüseyin Ekinci / Musa Sağlam, *Sorularla Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru*, Ankara 2014, s. 30; Karaman, s. 225.

⁷ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, No: 2015/18567, Kar. Tar. 25/2/2016.

⁸ "Bu olayda iki gazetecinin tutuklanması söz konusudur. Dolayısıyla başvurunun konusu "tutukluluktur". Burada "önem ve aciliyet" tutuklular bakımından uygulanıyorsa, tutuklular arasındaki sıralamaya uyulması gerekir. Tutuklular arasında "gazetecilere" öncelik verilmesini gerektirecek haklı bir sebep var mıdır? Ancak İçtüzükte kişiler ya da meslekler itibarıyla değil "konu" itibarıyla "önem ve aciliyetten" söz edilmektedir. Tutuklular içinde gazetecilere öncelik verilmesinin haklı bir sebebi yoktur. Önem ve aciliyet kriterinin uygulanmasında, yaşama hakkı, işkence, kötü muamele, tutuklama, yurt dışına çıkarılma gibi konu bakımından önem ve aciliyet göz önünde bulundurulmalıdır. Tutuklular arasında kişiler bakımından ya da meslekler bakımından farklılık oluşturulması haklı bir neden olarak görülemez. Haklı bir neden olmadan aynı statüde olan kişiler arasında farklı davranmak ayrımcılık kabul edilebilir. Gazetecilere Mahkeme böyle bir öncelik hakkı veriyorsa, tutuklu bulunan tüm gazeteciler bakımında aynı "önceliği" tanımış mıdır? Bu konuda elimizde açık bir veri yok. Ancak tutuklu bulunan diğer gazeteciler bakımında aynı önceliği tanımamış ise bu da başka bir tür ayrımcılık anlamına gelecektir. Bu olayda, başvurucular 4/12/2015 tarihinde bireysel başvuru yapmış, haklarındaki karar 25/2/2016 tarihinde verilmiştir. Bir başka ifade ile iki ay onüç gün sonra karar verilmiştir. Sorun bu kararın niçin bu kadar hızlı verildiğinde değil, tutuklular arasında niçin gazetecilere öncelik verildiğindedir. Adalet Bakanlığının resmi web sayfasındaki istatistiklere göre, 30/11/2015 tarihi itibarıyla ceza evlerinde tutuklu 25.981 kişi bulunmaktadır. Bunlardan ne kadarı bireysel başvuru yapmış, yapanların hepsi için aynı öncelik ve önem verilmiş midir? Bu sorulara ilişkin açık bir istatistiki veriye sahip olmamakla birlikte, benzer bir olay olan "Hidayet Karaca Kararı" ile bir karşılaştırma yapılabilir. Bu olayda da benzer şekilde tutuklama, "terör örgütü suçlaması" kapsamında, suçun sanığının bir "gazeteci" olduğu görülmektedir. Bu olayda, Başvuru, 6/1/2015 tarihinde başvuru yapılmış, karar 14/7/2015 benzer şekilde Genel Kurulca verilmiştir. Karar 6 ay içinde verilmiştir. Dolayısıyla, Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuruları inceleme sırasında tutuklular arasında "gazetecilere" öncelik atfettiği görülmektedir. Mahkeme'nin bu yaklaşımı kendi içinde tutarlı görünse bile kanımızca, "mesleğe göre" öncelik ve önem değil "konuya" göre yani "tutukluların" hepsi için aynı öncelik ve önem sıralamasının daha doğru olacağı kanaatindeyim." Bknz. Abdurrahman Eren, "Can Dündar ve Erdem Gül Kararının Değerlendirmesi", kanuniesasi.com.(<http://kanuniesasi.com/index.php/kose-yazilari/36-can-dundar-ve-erdem-gul-kararinin-degerlendirilmesi>)(14.03.2016).

B. Kabul Edilebilirlik Bakımından İnceleme

1. Genel Olarak

Bireysel Başvuru Bürosunda yapılan ön inceleme neticesinde herhangi bir eksikliğin bulunmaması ya da tespit edilen eksikliğin tamamlanması durumunda Büro, başvuruyu kabul edilebilirlik incelemesi yapılmak üzere Komisyon'a sevk eder. Keza kabul edilebilirlik incelemesini 6216 sayılı Kanun'un 48. maddesinin 3. fıkrasına göre komisyonlar yapar. İçtüzük'ün 67. maddesinin 1. fıkrasına göre Büro tarafından bireysel başvurunun kaydının yapıldığı anda, sistem otomatik olarak hangi bölüm ve hangi komisyonun başvuruyu inceleyeceğine karar vermektedir. Bunun üzerine kabul edilebilirlik incelemesi başlar. Komisyon yaptığı inceleme neticesinde kabul edilebilirlik ve kabul edilemezlik olmak üzere iki karar verebilir.

6216 sayılı Kanun'un 48. maddesine göre;

“Bireysel başvuru hakkında kabul edilebilirlik kararı verilebilmesi için 45 ila 47. maddelerde öngörülen şartların taşınması gerekir.

Mahkeme, Anayasanın uygulanması ve yorumlanması veya temel hakların kapsamının ve sınırlarının belirlenmesi açısından önem taşımayan ve başvuruçunun önemli bir zarara uğramadığı başvurular ile açıkça dayanaktan yoksun başvuruların kabul edilemezliğine karar verebilir.”

Buna göre, 6216 sayılı Kanun'un 48. Maddesini incelediğimizde; fıkrasında belirtilen 1. fıkrada belirtilen kabul edilebilirlik şartlarının mevcut olmadığı durumlar ile 2. fıkradaki durumlarda kabul edilemezlik kararı verilecektir.

2. Kabul Edilemezlik Kararı

a) Genel Olarak

6216 sayılı Kanun'un 48. maddesinin 1. fıkrası Kanun'un 45.-47. maddelerine atıf yapmaktadır. Buna göre başvuru hakkı, başvuru hakkına sahip olma ve bireysel başvurunun usulü şartlarını taşıyan başvurular hakkında kabul edilebilirlik kararı verilecektir. Dolayısıyla maddenin mefhumu muhalifinden; başvurunun konusu, Anayasa'da güvence altına alınan temel hak ve hürriyetlerinden AİHS ve Türkiye'nin taraf olduğu ek protokoller kapsamındaki bir hakka ilişkin değilse, kural olarak⁹ olağan kanun yolları tüketilmeden başvuru yapılmışsa, başvuruya konu olan hak kişisel ve güncel değil ve başvuru haktan doğrudan etkilenmemişse kabul edilemezlik kararı verilecektir. Yani, 6216 sayılı Kanun'un 45. ve 47. maddelerindeki şartları taşımayan başvurular hakkında kabul edilemezlik kararı verilecektir.

6216 sayılı Kanun'un 48. maddesinin 2. fıkrasına göre; başvurunun anayasal açıdan önem taşımadığı, başvurunun temel hakların kapsam ve sınırlarının belirlenmesi açısından önem taşımadığı, başvuruçunun önemli bir zarara uğramadığı ve başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olduğu durumlarda kabul edilemezlik kararı verilir. Bu yol ile gayri ciddi veya açıkça yahut kuvvetle muhtemelen başarısızlıkla sonuçlanacağı öngörülen taleplerin, bölümlerin önüne gelmeden neticelenmesi sağlanır. Başvuruçucu, dilekçesinde verilecek kararın anayasal önemi hususunda yeterli kanıt sunma ve iddialarını gerekçelendirme konusunda özenli olmaya dikkat edecektir.¹⁰

b)Önemsiz Başvurular

⁹ Ancak yukarıda da açıkladığımız gibi bu ilke mutlak olmayıp Anayasa Mahkemesi içtihatlarla bu kurala istisna getirebilir. Şu anki Anayasa Mahkemesi uygulaması da bu yönde gelişmektedir

¹⁰ Hüseyin Ekinci, “Anayasa Mahkemesi Kanunu Çerçevesinde Bireysel Başvuruların İncelenmesi Usulü”, Musa Sağlam (edt.), *Bireysel Başvuru “Anayasa Şikayeti” HUKAB Sempozyum Serisi 1*, Ankara 2011, s. 150-151; Ural, s. 271.

Başvurucular, önemsiz başvurular yaparak önemli başvuruların incelenmesini geciktirmemelidir. Bu nedenle Mahkeme, önemsiz bulduğu başvurular hakkında kabul edilemezlik kararı verebilir.¹¹ Başvurunun anayasal açıdan önem taşımaması ve başvurunun önemli bir zarara uğramamış olması, iki farklı şartın bileşiminden oluşmaktadır. İki şartın aynı anda mevcut olduğu durumlarda kabul edilemezlik kararı verilebilecek, bir şartın mevcut olduğu halde diğer şart gerçekleşmemişse, bu tek başına kabul edilemezlik kararı vermeye yetmeyecektir.

Maddede geçen “önemli zarar” kavramından ne anlaşılması gerektiği net olmadığından, Anayasa Mahkemesi’nin vereceği kararlarla önemli zarar kavramı anlamlandırılacaktır.¹² Keza önemli zarar kavramı sübjektif nitelikli bir kavram olduğundan somut duruma göre farklılık gösterecektir. Henüz Anayasa Mahkemesi’nin önemsiz başvurular ile ilgili verdiği bir karar bulunmamaktadır.

Kanun, anayasal açıdan önem taşımama kriterini anayasanın uygulanması ve yorumlanması veya temel hakların kapsamının ve sınırlarının belirlenmesi açısından önem taşımayan başvurular olarak tanımlamıştır. Bu şart sayesinde Anayasa Mahkemesi, bir bireysel hak arama organı ve somut olayda bireysel adalet tesis edecek bir makam olmaktan ziyade “Anayasa’nın anlamını ortaya koyan ve Anayasa’yı yorumlayan” bir mahkeme olarak görev yapacaktır.¹³ Anayasanın yorumlanması, Anayasa’nın bir hükmünün, gerekirse diğer hükümlerle veya bir bütün olarak ele alınarak, içerdiği genel ilkeleri tespit etmek demektir. Bir Anayasa hükmüne ilişkin genel ilkeler, kamu gücünün bu hükümden yükümlülüğünün doğup doğmadığı ve doğuyorsa bu yükümlülüğün kapsamını gösterir. Anayasanın uygulanması ise genel ilkelerle ortaya çıkarılan yükümlülüğe somut olayda kamu gücünün aykırı davranıp davranmadığının belirlenmesidir. Bir olaydaki hak ihlali gerçek olsa da Anayasa Mahkemesi’nin incelemesini gerektirecek asgari ağırlık düzeyinde olmalıdır. Bu düzeyi belirlemedeki faktörlerden biri başvuru üzerindeki parasal etkidir. Başvurucunun maddi zararı küçük olsa da başvurunun içinde bulunduğu koşullar bakımından önemli olabilir. Bunun yanında sübjektif duyguları da objektif olarak haklı görülebilir.¹⁴ Başvuru, Mahkeme’nin içtihadının açık ve yerleşik olduğu bir alana ilişkin ve yeni hiçbir anayasal sorun teşkil etmemiş olmasına rağmen başvuru önemli bir zarara uğramışsa kabul edilemezlik kararı verilemeyecektir.¹⁵

c) Açıkça Dayanaktan Yoksun Başvurular

Bir başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olması halinde Mahkeme bu başvuruyu esastan incelemeksizin kabul edilemezlik kararı verebilir.¹⁶ AİHS’in 35. maddesinin 3. fıkrasının a bendinde yer alan ve AİHM tarafından uzun zamandan beri uygulanan bu şart, hiçbir başarı şansı olmayan başvuruların baştan reddedilerek esastan incelemeye geçilmemesini ifade eder. AİHM

¹¹ Doğru, Bireysel Başvuru Rehberi, s. 110.

¹² Ramazan Korkmaz, *Medeni Usul Hukuku Açısından Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru*, İstanbul 2014s. 174.

¹³ Ali Rıza Çoban, “Bireysel Başvuru: Türk Anayasa Mahkemesi İçin Ağır İş Yüğü Sorunu”, Ahmet Taşkın (edt.), *AİHM VE TÜRKİYE II, Anayasa Şikâyeti ve AİHM Uluslararası Sempozyum*, Ankara 2010, s. 173-174.

¹⁴ Doğru, Bireysel Başvuru Rehberi, s. 109-110.

¹⁵ Çoban, İş Yüğü Etkisi, s. 173-174.

¹⁶ Anayasa Mahkemesi’nin açıkça dayanaktan yoksunluk nedeniyle verdiği kabul edilemezlik kararına konu olan olayda, başvuru müvekkili müvekkilini Sayıştay nezdinde yapılan yargılamada savunmuştur. Başvuru müvekkili mahkemenin vekâlet ücretine dair hüküm kurmaması nedeniyle yargılama gideri olarak vekâlet ücreti alamadığından başvuru, zorla çalışma yasağının ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Ancak Mahkeme başvurunun çalışması yasal bir zorunluluktan değil, kendi hür iradesiyle gerçekleştiğinden, yalnızca mahkemenin vekâlet ücretine dair hüküm kurmaması nedeniyle yargılama gideri olarak vekâlet ücreti alamadığından şikâyet etmesinin ‘açıkça dayanaktan yoksun olması’ nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir. Keza yapılan çalışma vekâlet sözleşmesi gereği ifa edildiğinden zorla çalıştırma yasağı yönünden bir müdahalenin bulunmadığı açıktır. (Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, No: 2012/615, Kar. Tar. 21/11/2013, §45, 46, 47).

genellikle yerleşik içtihadı olan alanlarda içtihadın aksine talepte bulunan başvurularla ilgili olarak açıkça dayanaktan yoksunluk gerekçesiyle kabul edilemezliğe karar vermektedir.¹⁷

AİHM içtihatları dikkate alındığında, şu dört durumda açıkça dayanaktan yoksunluk söz konusu olduğu görülmektedir.¹⁸

(1) Açık ve Görünür Bir İhlalin Bulunmaması

Şikayet, kabul edilebilirliğine ilişkin diğer tüm şekli şartları karşılıyor olmasına rağmen, somut olayın kendine özgü koşulları incelendiğinde Sözleşme’de koruma altına alınan temel haklardan birinin ihlal edildiğine dair herhangi bir belirti, görüntü sunmadığı takdirde, açıkça dayanaktan yoksunluk kararı verilir.¹⁹

Anayasa Mahkemesi’nin açık ve görünür bir ihlal yokluğu gerekçesiyle verdiği açıkça dayanaktan yoksunlukla ilgili bir kararı şöyledir: Sebahat Tuncel isimli başvurucu hakkında ceza yargılaması devam ederken ve tutuklu olduğu süre içinde milletvekili seçilmesi nedeniyle tahliyesine karar verilmiştir. Daha sonra Mahkemece başvurucunun, silahlı terör örgütüne üye olma suçundan 8 yıl 9 ay hapis cezası ile cezalandırılmasına ve karar kesinleşinceye kadar yurt dışına çıkmamak adli kontrol tedbirinin uygulanmasına karar vermiştir. Yapılan itiraz reddedilmesi üzerine adli kontrol kesinleşmiştir Bunun üzerine Sebahat Tuncel kesinleşmiş bir karar bulunmadan yurtdışına çıkış yasağı konulmuş olmasının Anayasa’nın 38. maddesinde yer alan masumiyet karinesinin ihlali niteliğinde olduğunu iddia etmişse de Anayasa Mahkemesi bu iddiaları şu gerekçelerle yerinde görmemiş ve açıkça dayanaktan yoksunluk kararı vermiştir “...Somut olayda İstanbul 10. Ağır Ceza Mahkemesi 18/9/2012 tarihli kararı ile sanığın kaçmasının önlenmesi ve verilen kararların uygulanmasını sağlamak amacı ile yurt dışına çıkış yasağı tedbirine hükmetmiştir. Başvurucu, derece mahkemesinin bu kararına karşı itiraz kanun yoluna başvurmuştur. İtiraz mercii olan İstanbul 11. Ağır Ceza Mahkemesinin 11/10/2012 tarihli kararı ile itiraz reddedilmiş ve adli kontrol kararı aynı tarihte kesinleşmiştir. Bu itibarla, tutuklama yerine geçen “yurt dışına çıkamamak” tedbirine hükmedebilmek için, gerçekleştirilen yargılamanın esasının bir hükümle sonuçlanması gerekmeyeceği gibi yargılamanın esasına ilişkin mahkeme kararının kesinleşmesi de gerekmez...Açıklanan nedenlerle, başvurucunun, yargılamanın esasına ilişkin kesinleşmiş bir mahkeme kararı bulunmadan hakkında yurt dışına çıkış yasağı tedbiri verilmesinin masumiyet karinesinin ihlali niteliğinde olduğunu ileri sürdüğü yargılama işleminde açık ve görünür bir ihlal saptanmadığından, başvurunun bu kısmının, diğer kabul edilebilirlik koşulları yönünden incelenmeksizin “açıkça dayanaktan yoksun olması” nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar verilmesi gerekir”.²⁰ Görüldüğü gibi kanun yollarına başvurduğu ve adli kontrol uygulaması kesinleştiği halde masumluk karinesinin ihlali iddiasını kesinleşmiş bir mahkeme kararı bulunmamasına dayandırması açıkça dayanaktan yoksundur. Anayasa Mahkemesi de bu tespiti yapmıştır.

(2) Karmaşık ve Zorlama Başvurular

Başvuru formunda anlatılan olay ve olgular ile ileri sürülen iddiaların, ne olduğu anlaşılacak derecede objektif olarak imkansız kılacak kadar çok karmaşık olarak

¹⁷ Cüneyt Durmaz, “Esasa İlişkin Kabul Edilemezlik Kriterleri”, Musa Sağlam (edt.), *Bireysel Başvuru İnceleme Usulü ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri*, 2. Bs, Ankara 2013, s. 225; Karaman, s. 269.

¹⁸Kabul Edilebilirlik Kriterlerini Uygulama Rehberi, Avrupa Konseyi/Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 2011. (http://www.echr.coe.int/Documents/Admissibilityguide_TUR.pdf.(21.04. 2015), s. 68-74; Ural, s. 264-271; Doğru, *Bireysel Başvuru Rehberi*; Durmaz, s. 225-246; Ergin Ergül, *Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Bireysel Başvuru ve Uygulaması*, Ankara 2012, s. 97-104; Mehmet Öncü, “Bireysel Başvurunun AİHM Tarafından Usulden İncelenmesi ve Dördüncü Derece Türünden Şikayetler”, Alpaslan Altan/Engin Yıldırım/Erdal Tercan/Hikmet Tülen/Ali Rıza Çoban (edt.), *Anayasa Mahkemesi’nin Kuruluşunun 50.Yılına Armağan*, Ankara 2012, s. 391-398.

¹⁹ Kabul Edilebilirlik Kriterlerini Uygulama Rehberi, s. 71; Doğru, *Bireysel Başvuru Rehberi*, s. 112; Ergül, *Anayasa Mahkemesi*, s. 100; Durmaz, s. 232; Ural, s. 265-266; Öncü, 392-395.

²⁰ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, No: 2012/1051, Kar. Tar. 20/2/2014, § 38, 40.

sunulmasıdır. Aynı şey, zorlama şikayetler, yani yaşanmış olması objektif olarak imkansız veya açıkça uydurulmuş olduğu anlaşılan olay ve olgulara dayalı başvurular için de geçerlidir. Böyle durumlarda, hukuk öğrenimi olmayan ortalama bir kimse için, Sözleşme'ye ilişkin bir ihlal bulunmadığı görüntüsü aşıkardır.²¹ AİHM'in olduğu gibi, Anayasa Mahkemesi'nin de henüz karmaşık ve zorlama başvuru olduğu gerekçesiyle verdiği bir kabul edilemezlik kararı mevcut değildir.

(3) Kanıtlanmamış Şikayetler

Sözleşmenin bir ya da birden çok hükmüne atıfta bulunulduğu halde bu hükümlerin nasıl ihlal edildiğine dair bir açıklama yapılamaması, başvurunun dayandığı olay ve olgulara ilişkin belgelerin sunulmamış, başvurunun delillendirilmemiş olması gibi durumlarda söz konusu olur. Başvurudaki bir şikayetin kanıtlanmasına yönelik bir delil yoksa “delil yokluğu” nedeniyle başvuruyu açıkça dayanaktan yoksun bulabilir.²²

Anayasa Mahkemesine göre, yapılan bireysel başvurularda başvuru sahiplerinin başvurularını takip etme yükümlülükleri vardır. Bu yükümlülüğün bir gereği olarak başvuru formu titizlikle doldurulmalı, ihlal iddiasının dayanağı olan tüm olaylar gösterilmeli, başvuruyu aydınlatmak ve hükmün esasını etkileyecek argümanları destekleyici tüm belgeler başvuru dilekçesine eklenmelidir. Şayet bir belge elde edilememişse, bunun da nedenleri açıklanmalıdır. Nitekim Anayasa Mahkemesi bir kararında iddiaların kanıtlanamamış olması nedeniyle açıkça dayanaktan yoksunluk kararı vermiştir. Söz konusu başvuruda, başvuru sahibi bu koşulları yerine getirmeyerek iddialarını temellendirmediğinden başvurusunun esasının incelenmesi imkânı bulunmamaktadır. Başvuru sahibi tarafından ileri sürülen ihlal iddialarının başvuru sahibi tarafından kanıtlanamamış olması nedeniyle “açıkça dayanaktan yoksun olması” gerekçesiyle kabul edilemez olduğuna karar verilmiştir.²³

(4) Temyiz Mercii Şikayeti

İlke olarak ilk derece mahkemeleri önünde dava konusu yapılmış maddi olay ve olguların kanıtlanması, delillerin değerlendirilmesi, hukuk kurallarının yorumlanması ve uygulanması ile ilk derece mahkemelerince uyuşmazlıkla ilgili varılan sonucun esas yönünden adil olup olmaması, bireysel başvuru incelemesine konu olamaz. Bunun tek istisnası, ilk derece mahkemelerinin tespit ve sonuçlarının Anayasa'da yer alan hak ve özgürlükleri ihlal etmiş olması veya adaleti ve sağduyuyu hiçe sayan tarzda açık bir keyfilik içermesidir. Başvuru sahipleri, yargılama sırasında delillerini, iddialarını veya savunmalarını sunmuşlar, karşı tarafça sunulan delillere ve iddialara itiraz etme imkanı bulmuşlar ve bunlar derece mahkemeleri tarafından gereği gibi değerlendirilmiş ise kanun yolu şikayeti niteliğindeki bu tür başvurular hakkında açıkça dayanaktan yoksunluk nedeniyle kabul edilemezlik kararı verilir. Ancak söz konusu kurallara uyulsa dahi yargılamanın bütünü incelendiğinde açık bir keyfilik durumu söz konusu ise bu tip şikayetler kabul edilmektedir. İlk derece mahkemelerince delillerin yanlış değerlendirildiği iddiaları yönünden, Mahkeme, temyiz mercii olmadığı için inceleme yapmayı gerekli görmemektedir. Bu çerçevede, kanun yolu şikayeti niteliğindeki başvurular açıkça keyfilik bulunmadıkça Anayasa Mahkemesi'nce incelenemez.²⁴

d) Başvuru Hakkının Kötüye Kullanılması

²¹ Kabul Edilebilirlik Kriterlerini Uygulama Rehberi, s. 74; Ural, s. 266-267; Durmaz, s. 240-241; Ergül, Anayasa Mahkemesi, s. 104; Durmaz, s. 240-241; Ural, s. 266-267; Öncü, s. 396.

²² Kabul Edilebilirlik Kriterlerini Uygulama Rehberi, s. 73; Doğru, Bireysel Başvuru Rehberi, s. 112; Ergül, Anayasa Mahkemesi, s. 103; Durmaz, s. 237; Ural, s. 267; Öncü, s. 395-396.

²³ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, No: 2012/1027, Kar. Tar. 9/1/2014, § 26, 27. Aynı nitelikte kararlar için bknz. Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, No: 2013/4187, Kar. Tar. 30/06/2014; Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, No: 2014/2263, Kar. Tar. 26/06/2014.

²⁴ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, No: 2013/539, Kar. Tar. 16/5/2013, § 44.

6216 sayılı Kanun'un 51. maddesi bireysel başvuru hakkını açıkça kötüye kullandığı tespit edilen başvuru sahipleri aleyhine, yargılama giderlerinin dışında, ayrıca iki bin Türk Lirasından fazla olmamak üzere disiplin para cezasına hükmedilebileceğini öngörmektedir. İktüzük'ün 83. maddesinin 1. fıkrasında da başvuru sahibinin istismar edici, yanıltıcı ve benzeri nitelikteki davranışlarıyla bireysel başvuru hakkını açıkça kötüye kullandığının tespit edilmesi hâlinde başvuru reddedilir ve yargılama giderleri dışında, ilgilinin iki bin Türk Lirasından fazla olmamak üzere disiplin para cezasıyla cezalandırılmasına karar verilir şeklinde düzenlenmiştir.

Bireysel başvurudan beklenen toplumsal yararın elde edilmesi, mahkeme iş yükünün aşırı düzeyde artmasının engellenmesiyle mümkündür. Bu hakkın suistimaline karşı önlem alınmaması, gereksiz zaman ve emek kayıplarına neden olabilecektir.²⁵

Anayasa Mahkemesi'ne göre genel hukuk teorisinde bir kamu düzeni kuralı olarak ele alınan ve genel olarak bir hakkın açıkça öngörüldüğü amaç dışında, başkalarını zarara sokacak şekilde kullanılmasının hukuk düzenince himaye edilmeyeceğini ifade eden hakkın kötüye kullanılmasının, bireysel başvuru alanında özel olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda bireysel başvuru usulünün amacına açıkça aykırı olan ve Anayasa Mahkemesi'nin başvuru gereği gibi değerlendirmesini engelleyen davranışların, başvuru hakkının kötüye kullanılması olarak değerlendirilmesi mümkündür.²⁶ Bu kapsamda özellikle, Anayasa Mahkemesi'ni yanıltmak amacıyla kasten gerçek olmayan maddi vakıalara dayanılması veya bu nitelikte bilgi ve belge sunulması, başvurunun değerlendirilmesi noktasında esaslı olan bir unsur hakkında bilgi verilmemesi, başvurunun değerlendirilmesi sürecinde vuku bulan ve söz konusu değerlendirmeyi etkileyecek nitelikte yeni ve önemli gelişmeler hakkında Anayasa Mahkemesi'nin bilgilendirilmemesi suretiyle başvuru hakkında doğru bir kanaat oluşturulmasının engellenmesi, medeni ve meşru eleştiri sınırları saklı kalmak kaydıyla bireysel başvuru amacıyla bağdaşmayacak surette hakaret, tehdit veya tahrik edici bir üslup kullanılması ile söz konusu başvuru yolu kapsamında ihlalin tespiti ile ihlal ve sonuçlarının ortadan kaldırılmasına ilişkin amaçla bağdaşmayacak surette içeriksiz bir başvuruda bulunulması durumunda, başvuru hakkının kötüye kullanıldığı kabul edilebilecektir.²⁷

Bireysel başvuru hakkının kötüye kullanılmasını engellemek amacıyla öngörülen para cezasını her ne kadar, hak arama özgürlüğüne bir sınırlama olarak düşünen görüşler mevcut ise de, protesto amacıyla yapılan başvuruları, eylem amacıyla yapılan toplu başvuruları ve sonuç alınamayacağını bildiği halde bu yolu deneyeyim mantığıyla yapılmış başvuruları caydırmak açısından en azından bireysel başvuru kurumu yerleşene kadar bu yaptırım yerinde ve gerekli olduğu savunulmaktadır. Önemli olan, para miktarına dengeli olarak kişileri bireysel başvuruda bulunmaktan alıkoymayacak şekilde hükmedilmesidir.²⁸

e) Kabul Edilemezlik Kararı Verilemeyecek Başvurular

İktüzük'ün 33. maddesine göre bazı başvurular hakkında komisyonların kabul edilemezlik kararı verme yetkisi bulunmayıp bu başvurular bölümlerce incelenir. Buna göre komisyonların;

-Önlerindeki bir başvurunun Anayasa'nın uygulanması ve yorumlanması veya temel hakların kapsam ve sınırlarının belirlenmesi açısından önem taşıyıp taşımadığı,

-Başvurucunun önemli bir zarara uğrayıp uğramadığının tespiti,

²⁵ İkinci, İnceleme Usulü, s. 158; Korkut Kanadoğlu, "Bireysel Başvuruda Mahkeme Kararlarının Denetimi Kapsamı", *Güncel Hukuk Dergisi*, Y. 2013, S. 9, s. 22-23.

²⁶ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, No: 2013/7087, Kar. Tar. 18/09/2014, § 28; Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, No: 2013/6140, Kar. Tar. 5/11/2014, § 36.

²⁷ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, No: 2013/7087, Kar. Tar. 18/09/2014, § 29; Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, No: 2013/6140, Kar. Tar. 5/11/2014, § 37.

²⁸ Özbey, Bireysel Başvuru, s. 460.

-Başvurunun çözümünün bir ilke kararını gerektirmesi,²⁹

-Alınacak kararın Mahkeme tarafından verilmiş başka bir karar ile çelişebilecek nitelikte olması hâllerinde kabul edilebilirlik hususunu karara bağlamadan başvuruyu ilgili Bölüm'e göndermeleri gerekir (İçtüzük'ün 33. maddesi).

3. Kabul Edilebilirlik Kararı

Kabul edilebilirlik kararı ile ilgili ilk durum 6216 sayılı Kanun'un 48. maddesinin 1. fıkrasıdır. Buna göre bireysel başvuru hakkında kabul edilebilirlik kararı verilebilmesi için 6216 sayılı Kanun'un 45. ile 47. maddelerinde öngörülen şartları taşıması gereklidir. Bu maddenin alt başlıklarını şu şekilde belirtebiliriz:

-6216 sayılı Kanun'un 45. maddesine göre başvuruya konu bir hakkın varlığı ve olağan kanun yollarının tüketilmesi,

-6216 sayılı Kanun'un 46. maddesine göre bireysel başvuru hakkına sahip olanların güncel ve kişisel bir hakkının doğrudan etkilenmesi,

-6216 sayılı Kanun'un 47. maddesine göre bireysel başvuru usulü: Başvurulacak merci, başvuru harcı, başvuru formu ve eklerinin içeriği, temsil, başvuru süresi ve mazeret durumu ile ilgili şartlar.

Dolayısıyla başvuru hakkı, başvuru hakkına sahip olma ve bireysel başvurunun usulü ile ilgili bu şartları taşıyan başvurular hakkında Komisyonlar, kabul edilebilirlik kararı vereceklerdir.

Kabul edilebilirlik kararı verilecek ikinci durum ise 6216 sayılı Kanun'un 48. maddesinin 2. fıkrasıdır. Buna göre, Komisyonlar "Kabul Edilemezlik Kararı" adlı bir üst başlıkta açıkladığımız şartlar doğrultusunda kabul edilemezlik kararı vermemişlerse oy birliğiyle kabul edilebilirlik kararı verip, başvuruyu esastan incelemek üzere bölümlere gönderirler.

6216 sayılı Kanun'un 48. maddesine ve İçtüzük'ün 72. maddesine göre; komisyonlar yapılan inceleme neticesinde, başvurunun Kanun ve İçtüzük'te belirtilen şartları taşıdığına kanaat getirirlerse oybirliği ile kabul edilebilirlik kararı verirler, kanaat getirmezlerse oy birliğiyle kabul edilemezlik kararı verirler. Oy birliği sağlanamayan kabul edilebilirlik veya kabul edilemezlik kararları için dosyalar bölümlere havale edilir. Bu dosyaların kabul edilebilirlik incelemeleri bölümler tarafından yapılır.

C. Esas Bakımından İnceleme

Komisyonlar tarafından yapılan kabul edilebilirlik incelemesi neticesinde oybirliği ile kabul edilebilir bulunan başvurular, esas incelemesi yapılmak üzere Bölümlere havale edilir. Keza 6216 sayılı Kanun'un 49. maddesine ve İçtüzük'ün 28. maddesinin 1. fıkrasının a bendine göre esas bakımından inceleme Bölümler tarafından yapılır. 6216 sayılı Kanun'un 49. maddesi genel olarak; Bölümlerin esas inceleme yaparken inceleme dahilindeki sahip olduğu yetkileri, bu kapsamda esas incelemesinin sınırlarını, inceleme yaparken uygulayacağı usul kurallarını içermektedir. Esas bakımından incelemeyi düzenleyen 6216 sayılı Kanun'un 49. maddesindeki düzenlemeleri sırasıyla inceleyelim.

1. Adalet Bakanlığı'na Bildirimi

6216 sayılı Kanun ve İçtüzük'te bireysel başvurular açısından Adalet Bakanlığı'na bildirim üç durumda düzenlenmiştir. Birincisi kabul edilebilirliğe karar verilen "Başvurunun

²⁹ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, No: 2013/539, Kar. Tar. 16/5/2013, § 3: Birinci Bölüm Üçüncü Komisyonunca, 14/5/2013 tarihinde, başvurunun karara bağlanması için Bölüm tarafından ilke kararı alınması gerekli görüldüğünden, Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü'nün 33. maddesinin (3) numaralı fıkrası uyarınca kabul edilebilirlik incelemesinin Bölüm tarafından yapılmasına, dosyanın Bölüme gönderilmesine karar verilmiştir.

Bildirimi”, ikincisi esas hakkında karar verilen “Kararın Bildirimi”, üçüncüsü de Mahkeme’nin elde ettiği dosyaya giren yeni “Bilgi ve Belgenin Bildirimi” dir. Bu ayrımı ışığında bu üç durumu ayrı ayrı açıklayalım.

a) Başvurunun Bildirimi

6216 sayılı Kanun’un 49. maddesinin 2. fıkrası ve İçtüzük’ün 71. maddesinin 1. fıkrasına göre bireysel başvurunun kabul edilebilirliğine karar verilmesi halinde, başvurunun bir örneği bilgi için Adalet Bakanlığı’na gönderilir.³⁰ Adalet Bakanlığı gerekli gördüğü hallerde görüşünü yazılı olarak Mahkeme’ye bildirir. Görüldüğü gibi Adalet Bakanlığı’na bildirim emredici nitelikte olduğu halde Adalet Bakanlığı’nın görüş bildirmesi takdiri niteliktedir. Anayasa Mahkemesi her halükarda Bakanlığa bildirim yapmak zorundadır. Ancak Bakanlık isterse görüş bildirir, gerekli görmezse bildirmez.³¹

İçtüzük’ün 71. maddesinin 2. fıkrasında Adalet Bakanlığı’nın görüş bildirmesiyle süre, görüşe cevap, tebliğ gibi hususlar düzenlenmiştir. Buna göre; Adalet Bakanlığı başvuruya ilişkin görüşü bildirme gereğinde bulunursa bu görüşünü 30 gün içinde Mahkeme’ye yazılı olarak bildirir. Mahkeme bu süreyi talep olması halinde 30 gün daha uzatır. Adalet Bakanı’nın görüşü başvurucuya tebliğ edilir ve varsa karşı beyanını tebliğden itibaren 15 gün içinde Mahkeme’ye sunması gerekir. Eğer Adalet Bakanı bu sürelerde görüş bildirmezse Mahkeme dosyadaki bilgi ve belgelere göre kararını verir.³²

Adalet Bakanlığı’nın kabul edilebilir bir bireysel başvurudan haberdar olmasının gayet doğal olduğunu, başvurucuyu da yeni elde edilen bilgi ve belgelerden haberdar ederek buna karşı görüşlerini iletme imkanının verilmesinin adil yargılanmanın bir gereğidir.³³ Ayrıca, Bireysel başvuruların ağırlıklı olarak, Adalet Bakanlığı bünyesindeki yargı organlarının kararları bazında işlediğini de göz önünde tutmak gerekir.

6216 sayılı Kanun’un 49. maddesinin gerekçesinde Adalet Bakanlığı’na bilgi verilmesi düzenlenmesinin gerekçesi; inceleme için gerekli görülen bilgi, belge ve delillerin başvurandan, diğer ilgililerden ve özellikle de kamu otoritelerinden istenilerek kamu adına yapılması gereken savunmaların Adalet Bakanlığı koordinesinde yapılmasının amaçlanması olarak gösterilmiştir.³⁴

Alt Komisyon görüşmeleri sırasında idarenin taraf yapılmasının kuvvetler ayrılığı ilkesine ve Anayasa’ya aykırı olduğu itirazı ile karşılaşmıştır. Adalet Bakanlığı’na bildirim dışında Adalet Bakanlığı’ndan görüş istenmesi, kuvvetler ayrılığına ters düştüğü eleştirilerine maruz kalmaktadır. Göztepe’ye göre görüş bildirme yetkisi öngörülen bilgilendirmenin çok ötesine geçmiştir. Yazara göre yürütme organı olan Bakanlık bireysel başvurunun tarafı yapılmakta ve bu durum kuvvetler ayrılığına ters düşmektedir.³⁵ Özcan’a göre görüş bildirme daha çok Adalet Bakanlığı’nın bireysel başvuru incelemesini yapacak ve neticesinde kararı verecek olan Anayasa Mahkemesi’ne direktif vermesi şeklinde ortaya çıkacağından Anayasa Mahkemesi ile Adalet

³⁰ İçtüzük’ün 70. maddesinin 2. fıkrasında dosyaya gelen yeni bilgi ve belgelerin Anayasa Mahkemesi’nce başvurucuya, ilgililere ve Adalet Bakanlığına görüşlerini sunmaları üzerine yapılan bildirim için “15 gün”lük süre öngörülmesine rağmen, kabul edilebilirliğine karar verilen BAŞVURUNUN Adalet Bakanlığı’na bildirim için bir süre öngörülmemiştir.

³¹ Tolga Şirin, *Türkiye’de Anayasa Şikayeti*, İstanbul 2013, s. 579.

³² Ergül, *Anayasa Mahkemesi*, s. 33; Karaman, s. 286-287

³³ Çoban, *İş Yükü Etkisi*, s. 176; Karaman, s. 287; Öykü Didem Aydın, “Türk Anayasasında Yeni Bir Mekanizma: Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XV, S. 4, 2011, s. 159.

³⁴ Anayasa Mahkemesi’nin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun Tasarısı ile Anayasa Komisyon Raporu, TBMM 23. Dönem, Yasama Yılı: 5, S. Sayısı: 696, s. 10.

³⁵ Anayasa Mahkemesi’nin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun Tasarısı ile Anayasa Komisyon Raporu, TBMM 23. Dönem, Yasama Yılı: 5, S. Sayısı: 696, s. 20; Ece Göztepe, “Türkiye’de Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Hakkının (Anayasa Şikâyeti) 6216 sayılı Kanun Kapsamında Değerlendirilmesi”, *TBB*, S. 95, Y. 24, 2011, s. 30.

Bakanlığı arasındaki ilişki yalnızca Anayasa Mahkemesi'nin Adalet Bakanlığı'na bilgi vermesi ile sınırlı kalmalıdır.³⁶

Alt Komisyon görüşmelerindeki Adalet Bakanlığı'nın bildirim ve görüş bildirme neticesinde bireysel başvurunun tarafı yapılarak kuvvetler ayrılığı ilkesine ters düştüğü itirazına karşılık olarak, konunun AİHM'e taşınması durumunda Adalet Bakanlığı'nın konunun tarafı olacağı, bu nedenle konunun öncesini bilerek savunma yapmasını ve gerekli tedbiri almasını sağlamak amacıyla öngörüldüğü cevabı verilmiştir.³⁷

Çoban'a göre Kanun, bireysel başvuruyu çekişmeli yargı olarak kabul etmeyip başvurucu karşısında bir davalının olmamasını ve cevapların karşılıklı tebliğ edilme zorunluluğunun bulunmamasını sağlayarak yargılamayı hızlandırmayı amaçlamıştır.³⁸ Korkmaz da Adalet Bakanlığı'na bildirim ve ona görüş bildirme yetkisi verilmiş olmasının Adalet Bakanlığı'nı sürecin aktif ya da pasif tarafı haline getirmeyeceğini, buradaki temel amacın ileride oluşabilecek hak ihlallerine karşı önleyici tedbirleri alabilmek, başvurunun hakkında verilen bireysel başvuru kararından tatmin olmadığı takdirde AİHM'e başvurması olasılığında önceden savunma metinleri hazırlayabilmek olduğunu belirtmiştir.³⁹

Doktrinde kanun koyucunun iradesi dikkate alınarak dosyaya gelen yeni belgelerle ilgili nasıl bir bireysel başvuru sisteminin kurulması gerektiği üzerinde durulmuştur. Anayasa Mahkemesi'nin kararına etki edecek bir evrakın dosyaya girmesi ile bu evrakın başvurana tebliği ve bunlara ilişkin başvuranın görüşünün alınması gerekir. Bakanlığa birçok kurumdan görüş ve evrak geldiği dikkate alındığında Anayasa Mahkemesi'nin kuracağı sistem önemlidir. Bu durumda Anayasa Mahkemesi'nin önünde iki seçenek oluşacaktır; Anayasa Mahkemesi ya bir iç hukuk yargı makamı olarak tüm kurum ve kuruluşlardan bilgi ve belgeyi doğrudan kendisi isteyecek gelen tüm bilgi ve belgeyi başvurana bir bütün olarak veya bildirilen görüşleri konsolide edecek bir yazıyla tebliğ edecek ve başvuranın bunlara karşı görüşünü bildirmesinden sonra kararını verecektir ya da İçtüzük ve Kanun'a göre görüş bildirebilecek tek kurum olarak belirtilen ve AİHM önündeki savunmaların da ekseriyetini üstlenen Adalet Bakanlığı idareyi temsil eden taraf olarak kabul edilecek ve tüm bilgi-belge temini ve hükümet görüşünü bildirme işlevini üstlenecektir. Bu durumda Anayasa Mahkemesi Adalet Bakanlığı'nı tek muhatap olarak kabul edecek, kendisi başkaca hiç bir kurum ve kuruluştan bilgi ve belge istemeyecektir. Böylece tüm bilgi, belge temini ve savunma yapma işlemleri tek elde toplanmış olacaktır.⁴⁰

Bu açıklamalar ışığında kanun koyucunun bireysel başvuruyu çekişmesiz yargı olarak kabul edip, çekişmeli yargının gerektirdiği tebligat yapma, tarafların dinlenmesi gibi işlemlerden kaçınarak, süreden de tasarruf etmek v.b. eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.⁴¹ Ancak bireysel başvuru bir çekişmesiz yargı işi olmadığı gibi Adalet Bakanlığı'nın aktif ya da pasif taraf olarak bireysel başvuru incelemesinde yer alması onu bir çekişmeli yargı işi olarak dava yapmayacağını da düşünmekteyiz. Keza karşı taraf hak ihlaline neden olan kamu gücünün kendisi değildir, Adalet Bakanlığı'nı tüm kamu güçlerini her dava da spesifik olarak temsil eden adeta bir vekil görmekte mümkün değildir. Dolayısıyla Anayasa Mahkemesi'ne gelen evraklarla ilgili idareyi temsil eden taraf olarak kabul eden ikinci sisteme de katılmamaktayız. Netice olarak kanun koyucunun iradesinin, normatif düzenlemelerle Bakanlığa başvuru, karar ile temin edilen bilgi ve belgeler hakkında bilgi verilerek sürecin her aşamasından haberdar olması imkanı

³⁶ Hüseyin Özcan, "Türkiye'de Bireysel Başvurunun Geleceği", *Uluslararası Anayasa Kongresi Metinler Kitabı 3*, İstanbul 2012, s. 35.

³⁷ Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun Tasarısı ile Anayasa Komisyon Raporu, TBMM 23. Dönem, Yasama Yılı: 5, S. Sayısı: 696, s. 20.

³⁸ Çoban, İş yükü Sorunu, s. 204-205; Özbey, Bireysel Başvuru, s. 381.

³⁹ Korkmaz, s. 79.

⁴⁰ Nevzat Akbilek, "Uluslararası Yargı Reformu Sempozyumu/Soru-Cevap", Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 32, Ankara 2012, s. 416-417.

⁴¹ Akbilek, Yargı Reformu, s. 157; Çoban, İş Yükü Etkisi, s. 204-205; Göztepe, Değerlendirme, s. 30.

ile sağlanmış olduğu kanaatindeyiz. Zaten Bakanlık, takdirine bağlı olarak görüş bildirme hakkına da sahiptir ki burada başvuruya ilgili gerekli bilgileri edinerek muhtemel bir AİHM başvurusunda süreçle ilgili yeterli bilgiye sahip olma imkanına sahiptir.

b) Kararın Bildirimi

Kabul edilebilirliğe ilişkin kararın bilgi için Adalet Bakanlığı'na gönderilmesinin haricinde 6216 sayılı Kanun'un 50. maddesinin 3. fıkrasında Bölümlerin esas hakkındaki kararlarının da gerekçeleriyle birlikte ilgililere ve Adalet Bakanlığı'na tebliğ edileceği ve Mahkeme'nin internet sayfasında⁴² yayımlanacağını; İçtüzük'ün 81. maddesinin 3. fıkrasında da bölümler ve komisyonlarca verilen kararların imzalı asıl suretleri Anayasa Mahkemesi arşivinde saklanarak birer örneğinin başvuruca, Adalet Bakanlığı'na ve diğer ilgililere tebliğ edileceği düzenlenmiştir. Özcan'a göre zaten kararlar Anayasa Mahkeme'nin internet sitesinde yayınlanacağından kararların gerekçelerinin Adalet Bakanlığı'na bildirilmesinin gerekçesini anlamak zordur.⁴³

c) Bilgi ve Belgenin Bildirimi

Bireysel başvuru raportörleri, başvurularla ilgili dosyalara dâhil edilmesi gerekli görülen bilgi ve belgelerin ilgili kurum ve kuruluşlardan istenmesine ilişkin yazışmaları yaptırırlar. Gerekli tebligatları yaptırır ve takip ederler (İçtüzük'ün 38. maddesinin 7. fıkrası). İçtüzük'ün 70. maddesinin 2. fıkrası Anayasa Mahkemesi'nin elde ettiği bu bilgi ve belgeleri 15 gün içinde görüşlerini sunabilmeleri için başvuruca, Adalet Bakanlığı'na ve varsa diğer ilgililere tebliğ edileceğini düzenlemektedir. Ancak Adalet Bakanlığı'nın herhangi bir görüş bildirmediği hallerde dosyaya giren yeni bir bilgi olmadığı için, başvuruca bu anlamda bir tebligat yapılmayacaktır.⁴⁴

2. Dosya Üzerinden İnceleme Yapılması

6216 sayılı Kanun'un 49. maddesinin 4. fıkrasına göre bireysel başvuru incelemesi kural olarak dosya üzerinden yapılmakla birlikte Mahkeme'nin gerekli görmesi halinde duruşma da yapılabilir. Bu nedenle Kanun'un düzenlemesine göre bireysel başvuru incelemesinde Mahkeme'nin duruşma yapma zorunluluğu bulunmayıp kural olarak Mahkeme dosya üzerinden inceleme yapacaktır.

Duruşmaya kimlerin katılacağı, özellikle diğer mahkemelerde karar veren hakimlerin duruşmaya çağrılıp çağrılmayacağı ya da devlet tüzel kişiliğini temsilen kimin katılacağı gibi hususlar hakkında kanunda bir düzenleme yoktur.⁴⁵ Bu hususlar kısmen İçtüzük'le açıklığa kavuşturulmuştur. Buna göre; başvuruca ve Adalet Bakanlığı'na da duruşma talep edebilme imkanı verilmiştir. Mahkeme bu taleplerle bağlı olmayıp gerekli görürse duruşma yapılmasına karar verebilir. Burada kanunen taraf olma hakkı tanınmayan Adalet Bakanlığı'na bu hakkın tanınmasıyla uygulamada adeta davalı duruma getirilmiş olması eleştirilmektedir.⁴⁶

Duruşma yapılmasına karar verilmesi hâlinde, duruşmanın yeri, günü ve saati ilgililere bildirilir. Duruşma esnasında duruşma tutanağı düzenlenir. Tutanak örnekleri, talepleri hâlinde başvuruca ve Adalet Bakanlığı ile varsa diğer ilgililere verilir (İçtüzük'ün 74. maddesi).

3. Bilgi, Belge ve Delil İsteme

⁴² Bölüm kararlarının tümü ile komisyon kararlarından kabul edilebilirlik açısından ilkesel önem taşıyanları Mahkemenin internet sitesinde yayımlanır. Bölüm Başkanı'nın tespit ettiği, Bölüm tarafından verilen pilot karar niteliğinde ya da içtihadın ortaya konulması açısından ilkesel önemi haiz kararlar Resmî Gazete'de yayımlanır. Bknz. İçtüzük'ün 81. maddesinin 4. ve 5. fıkraları.

⁴³ Özcan, Bireysel Başvuru, s. 34-35.

⁴⁴ Ekinci/Sağlam, Sorularla, s. 109.

⁴⁵ Çoban, İş yükü Etkisi, s. 177.

⁴⁶ Özbey, Bireysel Başvuru, s. 388.

Komisyonlara ve bölümlere bireysel başvuruları incelerken bir temel hakkın ihlal edilip edilmediğine yönelik her türlü araştırma ve incelemeyi yapabilme; başvuruya ilgili gerekli görülen bilgi, belge ve delilleri ilgililerden isteyebilme imkanı tanınmıştır (6216 sayılı Kanun'un 49. maddesinin 3. fıkrası).

İçtüzük'ün 70. maddesinin 1. fıkrasına göre Anayasa Mahkemesi, diğer görevlerini yürütürken yaptığı gibi bireysel başvuruları incelerken de yasama, yürütme, yargı organları, kamu idareleri, kamu görevlileri, bankalar ile diğer gerçek ve tüzel kişilerle doğrudan yazışır, bilgi ve belge ister, gerekli gördüğü her türlü belge, kayıt ve işlemi inceler. Bilgi almak üzere her derece ve sınıftan kamu görevlileri ile ilgilileri çağırabilir, idare ve diğer tüzel kişilerden temsilci isteyebilir.

Mahkeme, başvuru ya da kamu otoritesinin, istenen bilgi ya da belgeyi sunmaktan kaçındığı ya da bir delili gizlediği yahut her ne suretle olursa olsun davet edildiği hâlde yargılamaya etkili bir şekilde katılmadığı kanaatine varırsa, bu durumdan gerekli sonuçları çıkararak kararını verir (İçtüzük'ün 70. maddesi).

Anayasa Mahkemesi'nin incelemekte olduğu başvuruya ilişkin re'sen araştırma yapması ve delil toplamasının, Anayasa Mahkemesi'ni önemli bir iş yüküyle karşı karşıya getirmesi yüksek ihtimal olduğundan bireysel başvurunun ikincillik ilkesiyle çelişmektedir. Şöyle ki; olağan kanun yolu olan temyiz incelemesinde bile Yargıtay'a tanınmayan delil araştırma yetkisini Anayasa Mahkemesi'ne vermek Anayasa Mahkemesi'ni ikinci derece bir yargılama yapan istinaf mahkemesi statüsüne koyacaktır. Bu nedenle zorunluluk bulunmadıkça, Anayasa Mahkemesi'nin dosyadaki bilgilere göre değerlendirmede bulunması ve diğer mahkemelerle yetki çatışmasına girmemesi gerekmektedir.⁴⁷

4. Geçici Tedbir Kararı Verilebilmesi

a) Genel Olarak

Bireysel başvurunun niteliği gereği kesin karar ve işlemler aleyhine yapılması gerektiğinden, başvuruya konu karar ve işlemin yürürlüğü üzerine etkisi yoktur. Dolayısıyla inceleme sonuçlanana kadar bireyi kamu gücünden koruyacak bir araç yoktur. Böylece inceleme neticesinde başvurunun lehine verilen kararın, o tarih itibarıyla bireyin temel hakkını koruma etkisinin kalmama ihtimali doğar.⁴⁸ Bu nedenle, kamu gücünün işlem ve kararlarından dolayı ortaya çıkabilecek ağır zararları ve Anayasa Mahkemesi kararlarının işlevsiz kalmasını önlemek için bireysel başvuruda geçici tedbire hükmedebilme imkanı tanınmaktadır. Özellikle mahkemece hükümlenilecek tedbirler, başvurunun temel bir hakkının korunması bakımından zorunluluğun ortaya çıkması halinde kaçınılmaz hale gelebilir. Örneğin; bir mültecinin sınır dışı edilmesi, tutuklanma tehlikesi gibi.⁴⁹

Geçerli bir başvuru üzerine tedbir kararının verilmesi, meydana gelecek sonuçların tartışılmasına bağlıdır. Burada işin esasının başvuran aleyhine sonuçlanması halinde, daha önce tedbir kararının alınması nedeniyle meydana gelecek sonuçların, tedbir kararı verilmeyip de başvuranın davayı kazanması halinde ortaya çıkacak olan sonuçlar ile karşılaştırılıp tartışılması söz konusudur. Bu tartışım sırasında işin esasına ilişkin başarı beklentileri göz önünde tutulamaz.⁵⁰

b) Hukukumuzdaki Düzenleme

Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru, ikincil niteliği gereği kural olarak kesinleşmiş işlemler aleyhine başvurulabildiğinden, bireysel başvuru yapılmasının söz konusu işlem ve

⁴⁷ Özbey, Bireysel Başvuru, s. 386-387.

⁴⁸ Bahadır Kılınç, "Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru (Anayasa Şikayeti) Kurumu ve Türkiye Açısından Uygulanabilirliği", *AYD*, C. 25, 2008, s. 40.

⁴⁹ Ekinci, s. 153-154.

⁵⁰ Winfried Hassemer, "Anayasa Mahkemelerinde Yapılanma: Almanya Raporu", *AYD*, C. 21, 2004, s. 37.

kararların uygulanmasına herhangi bir etkisi yoktur. Ancak bir işlem ya da kararın uygulanması halinde bireyin anayasal haklarının ihlali yönünde ciddi bir tehlike ortaya çıkacaksa, 6216 sayılı Kanun ile Mahkemeye bu tehlikeyi önlemek amacıyla tedbir kararı verme yetkisi tanınmıştır. Bu yönüyle tedbir yetkisi istisnai bir yetki olup, ancak işlem veya kararın uygulanması halinde yaşam hakkına ya da bireyin maddi ve manevi bütünlüğüne yönelik gerçek ve ciddi bir risk doğacaksa tedbire başvurulabilir.⁵¹

6216 sayılı Kanun'a bakıldığında geçici tedbir kararı verilebilecek haklar bakımından bir sınırlama öngörülmemektedir. Keza 6216 sayılı Kanun 49. maddesinin 5. fıkrasına göre “başvuranın temel haklarının korunması için” re’sen veya başvurunun talebi üzerine geçici tedbir kararı verilebileceği belirtilmiştir. Ancak bu alanın İçtüzük düzenlemesi ile daraltıldığını görüyoruz. İçtüzük’ün 73. maddesine göre, başvurunun “yaşamına” ya da “maddi veya manevi bütünlüğüne” yönelik ciddi bir tehlike bulunduğu anlaşılmaya üzerine, bölümlerce esas inceleme aşamasında gerekli tedbirlere re’sen veya başvurunun talebi üzerine karar verilebilir. Bu hükmün lafzi karşılığı Anayasa’nın 17. maddesine⁵² tekabül eder. AİHM ve Almanya uygulamalarına baktığımızda seçim hukuku, mülkiyetle alakalı olaylar için geçici tedbir kararının tartışıldığı göz önüne alındığında, bu sınırlama söz konusu uygulamalarla çelişkilidir.⁵³

Anayasa Mahkemesi’nin bireysel başvuruya konu olan bir kararında; ABD vatandaşı bir başvurunun hakkında verilen sınır dışı edilmesi ve bu kararla ilgili yürütmenin durdurulması talebine idari yargıda yaptığı başvuru reddedilmiştir. İdari dava halen derdest olup bu konuyla ilgili başvuru yolları henüz tüketilmemiştir. Ancak Anayasa Mahkemesi, eğer idare mahkemelerinin verdiği sınır dışı edilme kararı hukuka aykırıysa ya da ilgilinin sınır dışı edilmesi halinde gönderileceği ülkede “yaşamına ya da maddi veya manevi bütünlüğüne yönelik ciddi bir tehlike bulunduğu” anlaşılırsa yürütmeyi durdurma kararı verebileceğini belirtmiştir. Mahkemeye göre bu konuda başvuru yapılmasına rağmen idari yargı mercileri yürütmeyi durdurma talebini ve buna karşı yapılan itirazın reddine karar vermişse ve kişinin yaşamına ya da maddi ve manevi bütünlüğüne yönelik tehlike devam ediyorsa “anayasal haklara saygı ilkesi” gereği bu başvuruları incelemesi gerekir. Bu durumda başvuru, bireysel başvuru yapabilmek için idari yargıda devam eden davasının sonuçlanmasını beklemek zorunda bırakılamaz. Dolayısıyla “başvurunun yaşamına ya da maddi ve manevi bütünlüğüne yönelik ciddi ve kişiselleşmiş bir riskin varlığı kapsamlı dayanaklar ile ortaya konulması” ölçütü ik hukuk yollarının tüketilmesi şartının aranmamasını haklı kılabilir ve geçici tedbir kararı ile riski önleyebilir.⁵⁴ Eğer böyle bir durum söz konusu değilse başvuru yollarının tüketilmesinden söz edilmeyecektir. Somut olayda Amerika Birleşik Devletleri vatandaşı olan başvuru herhangi somut bir ülkeye sınır dışı edilmesi konusunda karar alınmamıştır. Başvuru sınır dışı edilmesi halinde istediği ülkeye gitme olanağına sahiptir. Bu nedenle sınır dışı edilmesi halinde başvurunun yaşamına ya da maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına yönelik ciddi bir riskin bulunmadığı, ayrıca başvurunun sınır dışı edilmesi halinde hayatının tehlikeye gireceği veya işkence, insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya maruz

⁵¹ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, No: 2013/1243, Kar. Tar. 16/4/2013, § 23.

⁵² “Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.

Tıbbî zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbî deneylere tâbi tutulamaz.

Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleyle tâbi tutulamaz

(Değişik: 7/5/2004-5170/3 md.) *Meşrû müdafaa hali, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu veya hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde yetkili merciin verdiği emirlerin uygulanması sırasında silah kullanılmasına kanunun cevaz verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen öldürme fiilleri, birinci fıkra hükmü dışındadır”*

⁵³ Şirin, Anayasa Şikayeti, s. 613.

⁵⁴ Bertil Emrah Oder, “Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuruda İlk Evre/ Sınırlar, Sorunlar ve Yeni İçtihat”, *Güncel Hukuk Dergisi*, Y. 2013, S. 9, s. 15.

kalabileceğine ilişkin ciddi bir risk bulunduğu dair herhangi bir iddia da ileri sürmediğinden, Anayasa Mahkemesi bu aşamada koşulları oluşmayan tedbir talebinin reddine karar vermiştir.⁵⁵

Görüldüğü gibi geçici tedbir kararı başvuru tarafından istenebileceği gibi, istem olmaksızın Anayasa Mahkemesi tarafından da verilebilir. Geçici tedbir isteme yetkisinin kural olarak başvurucuda olduğu kabul edilmelidir. Ancak anayasal açıdan temel hak ve hürriyetlerin üstünlüğü gereği kişilerin bu konuda ilgisiz kalmaları nedeniyle temel hak ve hürriyetlerin korunmasız kalmamaları gerekir. Bir hukuk devletinde başvurunun böyle bir istemde bulunmamasından dolayı, Anayasa Mahkemesi'nin gelecekte vereceği kararın geriye dönülemeyecek nitelikte ağır zararları gideremeyecek hale gelmesine göz yumulamaz. Anayasa'nın üstünlüğü ve sistemin Anayasa Mahkemesi'ne Anayasa'nın bekçisi olma görevini vermiş olması, Mahkeme'nin ileride vereceği kararın etkinliğini korumak zorunda olması nedeniyle, Mahkeme re'sen geçici tedbir kararı verebilir.⁵⁶ Ancak bu, tedbir kararının tamamen Mahkeme'nin takdirine bırakıldığı ve takdir hakkının sınırsız olduğu biçiminde anlaşılmalıdır. Bu yetkiyi Mahkeme ancak zorunluluk varsa kullanılabilir.⁵⁷

İncelenen başvurulara ilişkin olarak; re'sen ya da başvurunun talebi üzerine dosyanın esası hakkında karar verilmeden önce, tedbir kararına başvurulmaması hâlinde başvurunun yaşamına ya da maddi veya manevi bütünlüğüne yönelik ciddi bir tehlike bulunduğu anlaşılması üzerine, Komisyonlarca başvurunun kabul edilebilirlik incelemesi derhâl yapılarak, tedbir hususunu da karara bağlamak üzere başvuru, ilgili Bölüm'e gönderilir. Bölüm, tedbire karar vermesi hâlinde gereğinin ifası için bunu ilgili kişi ve kurumlara bildirir (İçtüzük'ün 73. maddesi). Tedbir kararı verilen başvurunun esası hakkındaki kararın en geç altı ay içinde verilmesi gerekir. Bu hüküm tedbirin geçici olduğunu da ortaya koymaktadır.⁵⁸ Tedbirin devamı konusunda yeni bir karar alınmadığında, başvurunun hakkının ihlal edilmediğine ya da başvurunun düşmesine karar verildiği durumlarda, tedbir kararı kendiliğinden kalkar (İçtüzük'ün 73. maddesi).

5. Kanun Yolunda Gözetilmesi Gereken Hususların İncelenememesi

Kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlarda inceleme yapılamaması düzenlemesi, her yargı düzeninin kendine özgü kanun yollarında bir alt derecedeki mahkeme kararının hukuka uygunluğunun denetlenmesi sırasında incelenecek olan hususların Anayasa Mahkemesi'nce incelenemeyeceği anlamına gelir. Gerek adli yargı düzeninde gerekse idari yargı düzeninde bu kanun yolları; itiraz, temyiz, karar düzeltmesi ve yargılamanın yenilenmesi olarak gösterilmiştir.⁵⁹ Kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlarda inceleme yapılamayacağı ifadesiyle bireysel başvuru incelemesinin işin esasına ya da usuli gerekliliklere ilişkin olamayacağı ortaya konmuştur. Ancak bazı durumlarda yargılama aşamasındaki bazı usuli eksiklikler ya da bozma nedeni olarak değerlendirilebilecek bazı hususlar, aynı zamanda adil yargılanma hakkı ya da başka bir hak ihlali olarak da değerlendirilebilir. Örneğin; ceza yargılamasında sanığa son sözünün sorulmaması bir bozma nedeni iken, aynı zamanda adil yargılanma hakkını ihlal eden bir durum olarak bireysel başvuru incelemesine konu oluşturabilecektir.⁶⁰

Bireysel başvuru incelemesi sırasında Anayasa Mahkemesi'nin kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlarda inceleme yapamayacağı hususu hem Anayasa'nın 148. maddesinde hem de

⁵⁵ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, No: 2013/1243, Kar. Tar. 16/4/2013, § 18,24-27.

⁵⁶ Şirin, *Anayasa Şikayeti*, s. 605-606.

⁵⁷ İkinci, s. 154.

⁵⁸ Şirin, *Anayasa Şikayeti*, s. 601.

⁵⁹ Turgut Candan, "Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Konulu Uluslararası Sempozyum Açılış Konuşması", Musa Sağlam (edt.), *Bireysel Başvuru "Anayasa Şikayeti" HUKAB Sempozyum Serisi 1*, Ankara 2011, s. 25.

⁶⁰ Mustafa Kuş, "Örnek Uygulamalar Işığında Bireysel Başvuru ve Geleceği", Sevtap Yokuş (edt.), *Türkiye'de Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru (Anayasa Şikayeti)*, Ankara 2013, s. 93-94.

6216 sayılı Kanun'da düzenlenmiştir. Buna göre; bölümlerin bir mahkeme kararına karşı yapılan bireysel başvurulara ilişkin incelemelerinin, bir temel hakkın ihlal edilip edilmediği ve bu ihlalin nasıl ortadan kaldırılacağı belirlenmesiyle sınırlı olması gerekir (6216 sayılı Kanun'un 49. maddesinin 6. fıkrası).

Bu hükmün salt sözcük anlamını dikkate alırsak, bireysel başvurunun hiçbir konusu kalmayabilir. Kanun yolunda gözetilmesi gereken her husus bireysel başvurunun konusu değildir. Ama bireysel başvuru kapsamındaki her hususun aynı zamanda kanun yolunda da gözetilmesi gerekir. Aksi halde kanun yollarının tüketilmesi koşulunun bir anlamı kalmaz. Bu teknik bilgi olmaksızın, anılan kuralın doğru anlaşılması imkansızdır.⁶¹ Gerçekten de bireysel başvuru konusu olabilecek haklardan ilk akla gelenler olan adil yargılama hakkı, savunma hakkı, kanuni hakim güvencesi gibi hususların kanun yollarında ele alındığı kuşkusuzdur.⁶²

Anayasa'nın 148. maddesinde bireysel başvuru ile ilgili getirilen hükümlerin gerekçesine baktığımızda, gerekçe de kanun yollarında gözetilmesi gereken hususların bireysel başvuru incelemesinde gözetilemeyeceği kuralının getiriliş amacı diğer yüksek yargı organları ile Anayasa Mahkemesi arasındaki olası görev uyuşmazlıklarının ortaya çıkmasının önlenmesi olarak belirtilmiştir.⁶³ Kanun ve Anayasa hükmü birlikte değerlendirildiğinde bu kural, Anayasa Mahkemesi'nin yetki alanını belirlemek, bireysel başvuru yolunun kapsamını konu bakımından daraltma ve hızla artacağı belli olan iş yükünü azaltma amacıyla konulmuşsa da lafzı bu amaçla bağdaşmamıştır.⁶⁴

İlk derece ya da temyiz talebinde ileri sürülmeyen ya da mahkeme tarafından gözden kaçırılan yahut dikkate alınmayan hususlar bireysel başvuruya konu olduklarında Anayasa Mahkemesi, Anayasa ve Kanun'daki düzenleme gereği bu hususların “kanun yoluna gözetilmesi gereken” bir durum olduğundan bahisle incelemeyecek midir? Veyahut yine ilk derece ya da temyiz incelemesinde ileri sürülen somut norm denetimi için Anayasa'ya aykırılık itirazını, bu mercilerin haksız olarak reddetmeleri yani itirazı ciddi bulmamaları durumu, Anayasa'nın 152. maddesinin 2. fıkrası uyarınca temyiz aşamasında esas hükümle birlikte ileri sürülebilecek bir husustur. Anayasa Mahkemesi önüne gelen kanun yolunda gözetileceği açıkça Anayasa hükmüne bağlanan ancak başlı başına bir temel hak ihlali olan bu durumda bireysel başvuru açısından inceleme yapamayacak mıdır? Anayasa Mahkemesi'nin temel hak ihlali bariz olan bu durumlarda bireysel başvuru incelemesini yapması gerekmektedir. Bu durumda Anayasa Mahkemesi konuya amaca uygun bir yorumla yaklaşarak, amaca uygun olarak temel hakkın ihlal edilmiş olmasına üstünlük tanınmalı ve bireysel başvuruyu incelemelidir.⁶⁵

Anayasa Mahkemesi'ne göre de kanun yolu denetiminde gözetilmesi gereken hususlar; dava konusu yapılmış maddi olay ve olguların kanıtlanması, delillerin değerlendirilmesi, hukuk kurallarının yorumlanması ve uygulanması ile ilk derece mahkemelerince uyuşmazlıkla ilgili varılan sonucun esas yönünden adil olup olmaması olup bireysel başvuru incelemesine konu olamaz. Bunun tek istisnası, ilk derece mahkemelerinin tespit ve sonuçlarının adaleti ve sağduyuyu hiçe sayan tarzda açık bir takdir hatası içermesi ve bu durumun kendiliğinden bireysel başvuru kapsamındaki hak ve özgürlükleri ihlal etmiş olmasıdır. Bu çerçevede, kanun

⁶¹ Fazıl Sağlam, “Anayasa Şikayetini Bekleyen Sorunlar”, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Paneli*, Ankara 2011, s. 22; Göztepe, Değerlendirme, s. 23; Adnan Deyneki, “Yargıtay'ın Anayasa Şikayetine Bakışı”, Musa SAĞLAM (ed.), *Bireysel Başvuru “Anayasa Şikayeti” HUKAB Sempozyum Serisi 1*, Ankara 2011, s. 85-86; Cem Duran Uzun, “Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Yolu(Anayasa Şikayeti), Beklentiler ve Riskler”, *Seta*, 2012, s. 19.

⁶² Gürühan, s. 123.

⁶³ 5982 sayılı Anayasanın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun madde gerekçeleri, s. 14/33.

⁶⁴ Fazıl Sağlam, *Anayasa Hukuku Ders Notları*, Lefkoşa 2013, s. 436; Caner Gürühan, “Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Yolunun Ceza Mahkemelerinden Verilen Kararlar Bakımından Değerlendirilmesi”, Sevtaç Yokuş (ed.), *Türkiye'de Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru(Anayasa Şikayeti)*, Ankara 2013, s. 123.

⁶⁵ Aynı yönde baknz. Özbey, *Bireysel Başvuru*, s. 398.

yolu şikâyeti niteliğindeki başvurular açıkça keyfilik bulunmadıkça Anayasa Mahkemesi'nce incelenemez.⁶⁶ Dolayısıyla kanun yolu incelemesinde açıkça keyfilik söz konusu ise kanun yolunda gözetilmesi gerektiği ancak bu durumun temel hak ihlaline neden olması halinde Anayasa Mahkemesi bireysel başvuru incelemesi yapabilecektir.

Anayasa Mahkemesi'ne yapılan bir başvuruyu değerlendirecek olursak, söz konusu başvuruda başvuru, herhangi bir anayasal haklarının ihlal edildiğini ileri sürmeksizin, ilk derece mahkemesince delillerin takdirinde hataya düğüldüğünü ve daha önce suç işlememiş olmalarına rağmen haklarında hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmediğini iddia etmişlerdir. Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvurulara ilişkin incelemesi başvuru kapsamıyla sınırlı olduğundan, başvuru tarafından ileri sürülmeyen herhangi bir hak ihlalinin re'sen incelenmesi mümkün değildir. Bu sebeple Anayasa Mahkemesi başvuru iddialarının yargılamanın sonucuna ilişkin olduğu ve başvurunun bu haliyle temyiz incelemesi talebi niteliğinde olduğuna karar vermiştir.⁶⁷

“Kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlar” formülüne, bireysel başvuru konusu olan hak ve özgürlüklere aykırı uygulamaları içermeyecek bir anlam verilmek gerekir. Bu açıdan Alman Anayasa Mahkemesi'nin kullandığı Heck formülü bizde de kullanılmaya elverişlidir:

“Anayasa Mahkemesi'nin bir mahkemece verilmiş yanlış bir kararı salt taraflardan birinin temel hakkına dokunma olasılığı taşıdığı için bir temyiz mercii gibi sınırsız hukuki denetimden geçirmesi, anayasa şikâyetinin anlamına ve Anayasa Mahkemesi'nin bu alandaki özel görevine uygun düşmez. Yöntemin belirlenmesi, maddi olgunun tespit ve değerlendirilmesi, yasaların yorumu ve bireysel olaya uygulanması, bunun için görevli ve yetkili kılınmış olan mahkemelerin işi olup, bu alanda Anayasa Mahkemesi'nin denetim yapması söz konusu değildir. Anayasa Mahkemesi sadece spesifik (özü) anayasa hukukunun Mahkemelerce ihlal edilmesi halinde anayasa şikâyeti üzerine müdahaleye hak kazanır.”⁶⁸ Alman Anayasa Mahkemesi bir başka kararında da bu formülü şöyle özetlemektedir: “Anayasa Mahkemesi, ancak uzman mahkemece yapılan yorumun temel hakların çizdiği çerçeveyi aşması halinde düzeltici müdahalede bulunabilir.”⁶⁹

Buna göre denetimin alanı, spesifik anayasa hukukunun ihlali ile sınırlandırılmıştır. Görevli mahkemedeki usulün biçimlendirilmesi, nesnel durumun tespiti ve değerlendirilmesi, anayasa altı hukukun yorumu ve tekil olaya uygulanması bu konuda görevli ve yetkili olan mahkemenin işi olup, Anayasa Mahkemesi denetimi dışındadır.⁷⁰

6. Başvuruların İncelenmesinde Uyulması Gereken Usul Kuralları

Bölümler, bireysel başvuruları incelerken öncelikle 6216 sayılı Kanun ile Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü'ndeki kurallara uymak zorundadırlar. Esas hakkındaki incelemenin usul ve esasları ile ilgili kanuni düzenleme dışındaki diğer hususlar İçtüzük'le düzenlenmiştir. Bunlarda hüküm bulunmayan konularda ilgili usul kanunlarının bireysel başvurunun niteliğine uygun hükümlerinin uygulanması gerekir (6216 sayılı Kanun'un 49. maddesinin 7. fıkrası; İçtüzük'ün 81. maddesinin 1. fıkrası).

Örneğin; 6216 sayılı Kanun'un 47. maddesi 2. fıkrasına göre bireysel başvurular harca tabidir. Harcın miktarı ise İçtüzük'ün 62. maddesi 1. fıkrasına ve 6216 sayılı Kanun'un 75. maddesi 8. fıkrasına atfı ile 492 sayılı Harçlar Kanun'una bırakılmıştır.⁷¹ Harç miktarları her yıl

⁶⁶ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, No: 2013/6401, Kar. Tar. 23/1/2014, § 26.

⁶⁷ Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru, No: 2013/1281, Kar. Tar. 16/5/2013, § 18, 19.

⁶⁸ Sağlam F., Sorunlar, s. 23.

⁶⁹ Sağlam F., Sorunlar, s. 23.

⁷⁰ Winfried Hassmer, “ ‘Anayasa Şikâyeti ve Buna İlişkin Sorunlar’ (Almanya’ da Temel Hak Şikâyeti Hakkında Rapor)”, AYD, C. 21, 2004, s. 169.

⁷¹ Karaman, s. 226.

güncellenmektedir. Harç miktarının yüksek olup olmadığı, mahkemeye erişim hakkını zedeleyip zedelediği adli yardım kurumu çerçevesinde Anayasa Mahkemesi'nce değerlendirilir. Harç ücretini ödeme gücü olmayanlar açısından harçlardan muafiyeti sağlayacak bir adli yardım kurumu 6216 sayılı Kanun'da düzenlenmemiştir. Bu durumda 6216 sayılı Kanun'un 49. maddesi 7. fıkrasında verdiği yetkiye dayanarak ilgili başka usul kanunlarına bakılacaktır. Ülkemizde yargılama giderlerine ve dolayısıyla harçlardan geçici muafiyete ilişkin adli yardım sadece 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunununun 334.-340. maddeleri arasında düzenlenmektedir. Böylece 6216 sayılı Kanun'da adli yardıma ilişkin özel bir düzenleme bulunmadığından, yapılan atıf nedeniyle, bireysel başvuruların incelenmesinde hukuk yargılamasındaki adli yardım hükümlerinin bireysel başvurunun niteliğine uygun düşenleri uygulanacaktır.⁷²

III. SONUÇ

Anayasa Mahkemesi bireysel başvuruları üç aşamada incelediğini gördük. Bunlar; öncelikle Bireysel Başvuru Bürosu tarafından yapılan ve şartları taşımaması durumunda idari ret kararı verilen ön inceleme aşaması, ikinci olarak Komisyonlarca yapılan ve şartları taşınması halinde kabul edilebilirlik kararı, taşınması halinde kabul edilemezlik kararı verilen kabul edilebilirlik aşaması ve nihayet bireysel başvuru incelemesinin son aşaması Anayasa Mahkemesi'nin Bölümleri tarafından yapılan esas incelemesi ve neticesinde hakkın ihlal edildiğine yahut ihlal edilmediğine karar verilen aşamadır. Bu aşamaları incelerken vardığımız önemli hususlarla ilgili varılan sonuçlar şu şekildedir:

Bireysel başvuru incelemesinde Adalet Bakanlığı'na bildirim ve ona görüş bildirme yetkisi verilmiş olması Adalet Bakanlığı'nı sürecin aktif ya da pasif tarafı haline getirmez. Buradaki temel amaç ileride oluşabilecek hak ihlallerine karşı önleyici tedbirleri alabilmek, başvuru hakkında verilen bireysel başvuru kararından tatmin olmadığı takdirde AİHM'e başvurusu olasılığında önceden savunma metinleri hazırlayabilmektir.

Anayasa Mahkemesi'nin incelemekte olduğu başvuruya ilişkin re'sen araştırma yapması ve delil toplamasıyla ilgili olarak da, bu yetkilerin Anayasa Mahkemesi'ni önemli bir iş yüküyle karşı karşıya getirmesi yüksek ihtimal olduğundan bireysel başvurunun ikincillik ilkesiyle çelişmektedir. Şöyle ki; olağan kanun yolu olan temyiz incelemesinde bile Yargıtay'a tanınmayan delil araştırma yetkisini Anayasa Mahkemesi'ne vermek Anayasa Mahkemesi'ni ikinci derece bir yargılama yapan istinaf mahkemesi statüsüne koyacaktır. Bu nedenle zorunluluk bulunmadıkça, Anayasa Mahkemesi'nin dosyadaki bilgilere göre değerlendirmede bulunması ve diğer mahkemelerle yetki çatışmasına girmemesi gerekmektedir.

Geçici tedbir isteme yetkisinin kural olarak başvuruca olduğu kabul edilmelidir. Ancak anayasal açıdan temel hak ve hürriyetlerin üstünlüğü gereği kişilerin bu konuda ilgisiz kalmaları nedeniyle temel hak ve hürriyetlerin korunmasız kalmamaları gerekir. Anayasa'nın üstünlüğü ve sistemin Anayasa Mahkemesi'ne Anayasa'nın bekçisi olma görevini vermiş olması, Mahkeme'nin ileride vereceği kararın etkinliğini korumak zorunda olması nedeniyle, Mahkeme re'sen geçici tedbir kararı verebilir. Ancak Mahkeme'ye bu konuda sınırsız bir takdir yetki verilmemiş, tedbir verebilme yetkisi tedbir kararına başvurulmaması hâlinde başvuru hakkının yaşamına ya da maddi veya manevi bütünlüğüne yönelik ciddi bir tehlike bulunmasıyla sınırlandırılmıştır.

Kanun yollarında gözetilmesi gereken hususların bireysel başvuru incelemesinde gözetilemeyeceği kuralının getiriliş amacı diğer yüksek yargı organları ile Anayasa Mahkemesi arasındaki olası görev uyuşmazlıklarının ortaya çıkmasını önlenmesidir. Bu hükmün salt sözcük anlamını dikkate alırsak, bireysel başvurunun hiçbir konusu kalmayabilir. Kanun yolunda gözetilmesi gereken her husus bireysel başvurunun konusu değildir. Ama bireysel başvuru

⁷² Özbey, Bireysel Başvuru, s. 404-406.

kapsamındaki her hususun aynı zamanda kanun yolunda da gözetilmesi gerekir. Aksi halde kanun yollarının tüketilmesi koşulunun bir anlamı kalmaz. Anayasa Mahkemesi'nin yapacağı denetimin alanı, spesifik anayasa hukukunun ihlali ile sınırlandırılmıştır. Buna göre, görevli mahkemede usulün biçimlendirilmesi, nesnel durumun tespiti ve değerlendirilmesi, tekil olaya uygulanması bu konuda görevli ve yetkili olan mahkemenin işi olup Anayasa Mahkemesi denetimi dışındadır.

5. KAYNAKLAR

- AKBİLEK, Nevzat, “Yargı Reformu ve AİHM”, *Uluslararası Yargı Reformu Sempozyumu*, Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 32, Ankara 2012, s. 405-420.
- AYDIN, Öykü Didem, “Türk Anayasasında Yeni Bir Mekanizma: Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XV, S. 4, 2011, s. 121-170.
- CANDAN, Turgut, “Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Konulu Uluslararası Sempozyum Açılış Konuşması”, Musa SAĞLAM (edt.), *Bireysel Başvuru “Anayasa Şikayeti” HUKAB Sempozyum Serisi 1*, Ankara 2011, s. 24-29.
- ÇOBAN, Ali Rıza, “Bireysel Başvuru: Türk Anayasa Mahkemesi İçin Ağır İş Yükü Sorunu”, Ahmet TAŞKIN (edt.), *AİHM VE TÜRKİYE II, Anayasa Şikayeti ve AİHM Uluslararası Sempozyum*, Ankara 2010, s. 185-214.(Çoban, İş Yükü Sorunu)
- DEYNEKLİ, Adnan, “Yargıtay'ın Anayasa Şikayetine Bakışı”, Musa SAĞLAM (edt.), *Bireysel Başvuru “Anayasa Şikayeti” HUKAB Sempozyum Serisi 1*, Ankara 2011, s. 77-88.
- DOĞRU Osman, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Rehberi*, İstanbul 2012.(Doğru, Bireysel Başvuru Rehberi)
- DURMAZ, Cüneyt, “Esasa İlişkin Kabul Edilemezlik Kriterleri”, Musa SAĞLAM (edt.), *Bireysel Başvuru İnceleme Usulü ve Kabul Edilebilirlik Kriterleri*, 2. Bs, Ankara 2013, s. 225-246.
- EKİNCİ, Hüseyin, “Anayasa Mahkemesi Kanunu Çerçevesinde Bireysel Başvuruların İncelenmesi Usulü”, Musa SAĞLAM (edt.), *Bireysel Başvuru “Anayasa Şikayeti” HUKAB Sempozyum Serisi 1*, Ankara 2011, s. 137-160.(Ekinci, İnceleme Usulü)
- EKİNCİ, Hüseyin/SAĞLAM, Musa, *Sorularla Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru*, Ankara 2014. (Ekinci/Sağlam, Sorularla)
- ERGÜL, Ergin, *Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Bireysel Başvuru ve Uygulaması*, Ankara 2012.(Ergül, Anayasa Mahkemesi)
- HASSEMER, Winfried, “ ‘Anayasa Şikayeti ve Buna İlişkin Sorunlar’ (Almanya’ da Temel Hak Şikayeti Hakkında Rapor)”, *AYD*, C. 21, 2004, s. 164-178.(Hassemer, Sorunlar)
- HASSEMER, Winfried, “Anayasa Mahkemelerinde Yapılanma: Almanya Raporu”, *AYD*, C. 21, 2004, s. 27-49.(Hassemer, Rapor)
- Kabul Edilebilirlik Kriterlerini Uygulama Rehberi, Avrupa Konseyi/Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 2011.(http://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_TUR.pdf. (21.04.2015)
- KANADOĞLU, Korkut, “Bireysel Başvuruda Mahkeme Kararlarının Denetimi Kapsamı”, *Güncel Hukuk Dergisi*, Y. 2013, S. 9, s. 20-23.(Kanadoğlu, Mahkeme Kararı)
- KARAMAN, Ebru, *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru Yolu*, İstanbul 2013.
- KILINÇ, Bahadır, “Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru (Anayasa Şikayeti) Kurumu ve Türkiye Açısından Uygulanabilirliği”, *AYD*, C. 25, 2008, s. 19-59.(Kılınç B., Karşılaştırmalı)
- KORKMAZ, Ramazan, *Medeni Usul Hukuku Açısından Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru*, İstanbul 2014.
- KUŞ, Mustafa, “Örnek Uygulamalar Işığında Bireysel Başvuru ve Geleceği”, Sevtap YOKUŞ (edt.), *Türkiye'de Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru(Anayasa Şikayeti)*, Ankara 2013, s. 75-107.
- ODER, Bertil Emrah, “Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuruda İlk Evre/ Sınırlar, Sorunlar ve Yeni İçtihat”, *Güncel Hukuk Dergisi*, Y. 2013, S. 9, s. 14-19.(Oder, Evre)
- ÖNCÜ, Mehmet, “Bireysel Başvurunun AİHM Tarafından Usulden İncelenmesi ve Dördüncü Derece Türünden Şikayetler”, Alpaslan ALTAN/Engin YILDIRIM/Erdal TERCAN/Hikmet TÜLEN/Alı Rıza ÇOBAN (edt.), *Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluşunun 50.Yılına Armağan*, Ankara 2012, s. 373-407.
- ÖZBEY, Özcan, *Türk Hukukunda Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Hakkı*, 2. Bs., Ankara 2013.(Özbey, Bireysel Başvuru)
- SAĞLAM, Fazıl, *Anayasa Hukuku Ders Notları*, Lefkoşa 2013.(Sağlam F., Ders Notları)
- SAĞLAM, Fazıl, “Anayasa Şikayetini Bekleyen Sorunlar”, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Paneli*, Ankara 2011, s. 20-30.(Sağlam F., Sorunlar)

- ÖZCAN, Hüseyin, “Türkiye’de Bireysel Başvurunun Geleceği”, *Uluslararası Anayasa Kongresi Metinler Kitabı 3*, İstanbul 2012, s. 30-35.(Özcan, Bireysel Başvuru)
- ŞİRİN, Tolga, *Türkiye’de Anayasa Şikayeti*, İstanbul 2013.
- URAL, Sami Sezai, *Bireysel Başvuru*, Ankara 2013.
- UZUN, Cem Duran, “Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Yolu(Anayasa Şikayeti), Beklentiler ve Riskler”, *Seta*,2012.